

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ARAP BÜROSU VE FAALİYETLERİ
(1916-1920)**

**Hazırlayan
Nazmiye YOZGAT**

**Danışman
Doç. Dr. Cengiz KARTIN**

Doktora Tezi

Ağustos 2023, KAYSERİ

Nazmiye YOZGAT

TARİH ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

2023

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ARAP BÜROSU VE FAALİYETLERİ
(1916-1920)**

(Doktora Tezi)

**Hazırlayan
Nazmiye YOZGAT**

**Danışman
Doç. Dr. Cengiz KARTIN**

**İkinci Danışman
Doç. Dr. Ayşegül KUŞ**

**Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından
SDK-2020-9633 kodlu proje ile desteklenmiştir.**

Ağustos 2023, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Nazmiye YOZGAT

İmza

T.C.

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Tarih

Program Adı : Doktora

Tez Başlığı : Arap Bürosu ve Faaliyetleri (1916-1920)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 346 sayfalık kısmına ilişkin 07/08/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 11' dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 07/08/2023

Danışman: Doç. Dr. Cengiz KARTIN

Öğrenci: Nazmiye YOZGAT

İmza

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

“Arap Bürosu ve Faaliyetleri (1916-1920)” başlıklı Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Nazmiye YOZGAT

Danışman

Doç. Dr. Cengiz KARTIN

Tarih ABD Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Cengiz KARTIN ve Doç. Dr. Ayşegül KUŞ danışmanlığında **Nazmiye YOZGAT** tarafından hazırlanan “**Arap Bürosu ve Faaliyetleri (1916-1920)**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih** Anabilim Dalı’nda **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

14/07/2023

(Tez Savunma Sınav Tarihi yazılacak)

JÜRİ:

Danışman	: Doç. Dr. Cengiz KARTIN	İmza
Üye	: Prof. Dr. Mim Kemal ÖKE	İmza
Üye	: Prof. Dr. M. Kasım ÖZGEN	İmza
Üye	: Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ	İmza
Üye	: Prof. Dr. Yahya BAĞÇECİ	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun .... /.... /..... tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... / .....

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Osmanlı dönemi ünlü Türk düşünürü ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Çerkeşşeyhizâde Halil Hâlid, “Türk ve Arap” adlı çalışmasında Türklerin idarelerindeki milletleri ve bilhassa Arapları muhterem tutup koruduğunu vurgularken asırlardır İslam medeniyetinin iki büyük milletinin neden tanışıp kaynaşamadığını da sorgular. İstiklal şairimiz Mehmet Âkif Ersoy, “Türk Arapsız yaşayamaz. Kim ki ‘yaşar’ der, delidir! Arabın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir.” derken dönemin ittihad-ı islam akımının sözcülüğünü yapmaktadır. Milli Mücadele yıllarında Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder M. Kemal Atatürk’ün “Kendimiz için Misak-ı Milli saptamışızdır. Arabistan ve Suriye’nin de ulusal hudutlarımız dışında egemen bir devlet olmasını kabul ve ilan etmişizdir” sözlerinde ise uluslararası konjonktürde kavmiyetçilik ve garpcılık akımlarının geçerli olduğunu kabul eden daha realist ve rasyonalist bir yaklaşım yatmaktadır.

Arap dünyasının ne zaman kabilecilikten kavmiyetçiliğe geçtiği sorusu ise farklı cevapları beraberinde getirmektedir. Birinci Dünya Savaşı özelinde Arap coğrafyasında özellikle İngilizler tarafından yapılan propaganda faaliyetleri, Şerif isyanının başarısı adına yapılan yardımlar, istihbarat faaliyetleri, Arap kabilelerine akıtılan altınlar ve paralar bu geçişte bir yer bulduğu tartışma götürmemektedir. İngilizler bahsi geçen faaliyetlerini Arap Bürosu aracılığıyla yerine getirdiler ki tezin ehemmiyetini artıran bir unsur barındırmaktadır. Türk-Arap ilişkilerine Arap Bürosu eliyle İngiliz kılıcının indirilmesi ve yankılarını, büyük ölçüde İngiliz belgeleri esas alınarak hazırlan tezden çıkarmak mümkünse de kusurlarımız ve eksiklerimizin geleceğin araştırmacıları tarafından giderileceğini bilmek bizi mutmain etmektedir.

Gerek bu konunun seçiminde ve gerekse hazırlanmasında her türlü yardımı ve desteği sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Cengiz KARTIN’a, tezin ilmi açıdan değerini artıran tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. Mim Kemal ÖKE’ye, Prof. Dr. Mehmet Kasım ÖZGEN’e, Doç. Dr. Hikmet Zeki KAPCI’ya, Doç. Dr. Ayşegül KUŞ’a, Öğr. Gör. Ruziye ÖZSOY’a ve tez hazırlama sürecinde desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Nazmiye YOZGAT, Kayseri, 2023

ARAP BÜROSU VE FAALİYETLERİ (1916-1920)

Nazmiye YOZGAT

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Ağustos 2023

Danışman: Doç. Dr. Cengiz KARTIN / Doç. Dr. Ayşegül KUŞ

ÖZET

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz istihbaratının yurtdışı (MI6) kollarından olan Arap Bürosu'nun bir incelemesidir. 1915'te ilan edilen Osmanlı cihadına karşı etkili bir mücadele yöntemine ihtiyaç duyan Londra, savaş süresince ve sonrasında Orta Doğu'daki dengeleri elinde tutabilmek amacıyla Dışişleri Bakanlığı'na bağlı İstihbarat Servisi'nin bir kolu olarak Arap Bürosu'nu kurdu.

Bu tez çalışmasında, Yakın Doğu'daki Arapların çoğunlukta yaşadığı coğrafyada, İngiliz hükümetinin tutarlı ve kararlı adımlar atabilmesi adına İngiliz politikasını uyumlu hale getirmesi ile istihbarat ve propaganda faaliyetlerini düzenlemesi beklenen Arap Bürosu'nun teşkilat yapısı, propaganda faaliyetlerinin yanı sıra Orta Doğu'nun şekillenmesindeki rolü bu tez çalışmasında ortaya konulmaya çalışıldı.

1916-20 tarihleri arasında faaliyet gösteren Büro, 1914'ten önce toplanan istihbaratın çoğu için merkezi depo haline geldi ve düzenli olarak basılan Arap Bülteni de dahil olmak üzere çok sayıda materyal üretti. Savaş Bakanı Lord Kitchener'ın yönlendirmesi, Mark Sykes'ın önerisi ve Gilbert Clayton'ın çabaları ile kurulan istihbarat bürosuna zamanla ünlü Lawrence ve Gertrude Bell'in yanı sıra Hogarth, Cornwallis, Storrs, Wilson, Graves, Deedes, Garland, Herbert, Newcombe, Woolley, Dawnay ve daha niceleri müdahil oldular. Büro zamanla istihbaratın yanı sıra propaganda ve Şerif Hüseyin İsyanı'nın da merkezi haline geldi.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Orta Doğu, İstihbarat, Propaganda, Arap Bürosu

THE ARAB BUREAU AND ACTIVITIES (1916-1920)

Nazmiye YOZGAT

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

PhD Thesis, August 2023

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Cengiz KARTIN & Assoc. Prof. Dr. Aysegül KUŞ

ABSTRACT

This study is a review of the Arab Bureau, an overseas (MI6) branch of British intelligence during World War I. Needing an effective method of struggle against the Ottoman jihad declared in 1915, London established the Arab Bureau as a branch of the Intelligence Service of the Ministry of Foreign Affairs in order to keep the balance in the Middle East during and after the war.

In this thesis, the organizational structure of the Arab Bureau, which is expected to harmonize British policy and organize intelligence and propaganda activities in order for the British government to take consistent and decisive steps in the geography where Arabs live in the Near East, its role in shaping the Middle East as well as its propaganda activities have been tried to be revealed.

Operating from 1916-20, the Bureau became the central repository for most of the intelligence gathered before 1914 and produced a wealth of material, including the regularly printed Arab Bulletin. Over time, in addition to the famous Lawrence and Gertrude Bell, Hogarth, Cornwallis, Storrs, Wilson, Graves, Deedes, Garland, Herbert, Newcombe, Woolley, Dawnay and many names became involved in the intelligence office, which was established with the direction of War Minister Lord Kitchener, the suggestion of Mark Sykes, and the efforts of Gilbert Clayton. Over time, the bureau became the center of propaganda and the Sheriff Hussein Rebellion, as well as intelligence.

Keywords: England, Middle East, Intelligence, Propaganda, Arab Bureau.

İÇİNDEKİLER

ARAP BÜROSU VE FAALİYETLERİ (1916-1920)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE ve ORTA DOĞU

1.1. İngiltere ve Orta Doğu	5
1.1.1. İngiltere Orta Doğu'ya Nasıl Girdi?	7
1.1.2. Savaşın Başında İngiltere'nin Orta Doğu Politikası	9
1.1.3. Arapların Müttefik Olarak Seçilmesi.....	12
1.1.4. Arabistan'da Siyasi Durum ve İngiltere	14
1.1.5. Arap Milliyetçiliğinin Uyanışı ve İngiltere	16
1.1.6. Şerif Hüseyin'in Müttefik Olarak Tercih Edilmesi	18
1.2. İngiliz İstihbaratı ve Orta Doğu.....	21
1.2.1. İngiliz İstihbarat Tarihi	23
1.2.2. İngiltere'nin Orta Doğu İstihbaratının Kültürel Temelleri.....	25
1.2.3. Savaş Öncesi Orta Doğu İstihbaratı.....	30
1.2.4. Savaş Zamanı Orta Doğu İstihbaratı.....	39
1.2.4.1. İstihbarat Teknikleri: Humint, Imint ve Sigint	47
1.2.4.2. İstihbarat Teşkilatında Yapılan Revizyon	49
1.3. Propaganda ve Tarihi	53
1.3.1. İngiliz Propaganda Teşkilatı	56

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP BÜROSU TEŞKİLATI

2.1. Arap Bürosu'nun Kurulması.....	62
2.1.1. Kuruluşu Etkileyen Faktörler	63
2.1.1.1. Bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin İş birliği ve Koordinasyon Eksikliği.....	63
2.1.1.2. Birleşik Bir Orta Doğu Politikası Yaratma İsteği.....	67
2.1.1.3. De Bunsen Komitesi	68
2.1.1.4. İngiliz İstihbaratını Etkin Kılma Düşüncesi	70
2.1.1.5. Alman Propagandası ve Doğu Propaganda Ofisi	72
2.1.1.6. Türk Propaganda Faaliyetleri ve <i>cihad-ı ekber</i>	73
2.1.1.7. Sir Mark Sykes'ın Rolü	75
2.1.1.8. Gilbert Clayton'ın Rolü	78
2.1.2. Büronun Kuruluş Teklifi.....	82
2.1.3. Büro'nun Kuruluş Aşamasında Yaşanan Yetki Paylaşım Sorunu.....	87
2.1.4. İmparatorluk Savunma Komitesi Toplantısı ve Büronun Kuruluşu (7 Ocak 1916).....	92
2.1.5. Arap Bürosu'nun Teşkilat Yapısı	96
2.2. Arap Bürosu Üyeleri.....	106
2.2.1. Sir Mark Sykes (1879-1919)	126
2.2.2. Gilbert Falkingham Clayton (1875-1929)	129
2.2.3. David George Hogarth (1862-1927).....	131
2.2.4. Kinahan Cornwallis (1883-1959)	133
2.2.5. Cyril Edward Wilson (1873-1938)	134
2.2.6. Ronald Henry Amherst Storrs (1881-1955).....	135
2.2.7. Thomas Edward Lawrence (1888-1935).....	136
2.2.9. Alfred Parker (1874-1935)	141
2.2.10. Alan Dawnay (1888-1935)	142
2.2.11. Osmond Walrond.....	144
2.2.12. Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868-1926)	145
2.2.13. Philip Perceval Graves (1876-1953)	149
2.2.14. George Ambrose Lloyd (1879-1941).....	151
2.2.15. Aubrey H. Herbert (1880-1923)	152

2.2.16. Harry Pirie-Gordon (1883-1969).....	154
2.2.17. Charles Leonard Woolley (1880-1960)	156
2.2.18. Alexander George Montagu Cadogan (1884-1968)	158
2.2.19. Stewart Francis Newcombe (1878–1956)	159
2.2.20. William G. A. Ormsby-Gore (1885–1964).....	161
2.2.21. George Stewart Symes (1882–1962)	162
2.2.22. Wyndham Henry Deedes (1883–1956)	163
2.2.23. Walter Francis Stirling (1880–1958)	164
2.2.24. Alfred Guillaume (1888-1965).....	166
2.2.25. Pierce Charles Joyce (1878–1965)	167
2.2.26. Alfred Brownlow Fforde	168
2.2.27. Harold Fenton Jacob (1866-1936)	169
2.2.28. L. F. Nalder (1888-1958).....	170
2.2.29. Robert W. Graves (1858-1934)	171
2.2.30. C.A.G. Mackintosh.....	171
2.2.31. James Edward Tracy Philipps (1888–1959).....	171

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİHBARAT, BÜRO VE İSYAN

3.1. İngiliz İstihbaratı ve Arap Milliyetçi Toplulukları	173
3.2. İngiliz İstihbaratı ve Şerif Hüseyin.....	178
3.3. Arap Bürosu ve Şerif İsyanı	188
3.3.1. İsyanı'nın Patlak Vermesi: Mayıs-Kasım 1916	192
3.3.2. İngilizlerin Müslüman Topraklarına Çıkma Girişimi.....	197
3.3.3. Medine’de Durum.....	199
3.3.4. İsyanı Maddi ve Askeri Yardımlar.....	204
3.3.5. Rabegh Krizi.....	206
3.3.6. Hac, 1916.....	211
3.3.7. Bremond Misyonu	214
3.3.8. Lawrence’ın Misyonu	217
3.3.9. “Rabegh Kalkanı” Yıkılıyor	225
3.3.10. Wejh’in Ele Geçirilmesi	231
3.3.11. Arap Lejyonu	233

3.3.12. Kuzeye Göç ve Akabe'nin Ele Geçirilmesi.....	242
3.3.14. Arap Bürosu ve Siyonizm.....	258

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BÜROSU YAYINLARI VE PROPAGANDA

4.1. Arap Bürosu ve Yayınları.....	265
4.1.1. Arap Bülteni.....	268
4.1.1.1. Bülten'in İçeriği.....	271
4.1.1.2. Bülten'in İfşa Olması.....	278
4.1.2. Haritalar ve Haritalama.....	281
4.1.3. El Kitapları.....	286
4.1.4. Gazeteler.....	289
4.1.5. Seyyahlar ve Seyahatnameler.....	292
4.2. Arap Bürosu ve Propaganda.....	296
4.2.1. Cihat-ı Ekber ve İslam Birliği Korkusu.....	298
4.2.2. Şerif Hüseyin'e Verilen Destek.....	305
4.2.3. İttihat ve Terakki Karşıtı Propaganda.....	309
4.2.4. Ermeni Propagandası.....	314
4.2.5. Almanya Üzerinden Yürütülen Propaganda.....	315
4.2.5. Hac ve Propaganda.....	317
4.3. Arap Bürosu'nun Kapatılması.....	321
SONUÇ	334
KAYNAKÇA.....	342
EKLER	

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

APO	: Army Post Offices (Kara Kuvvetleri Postanesi)
bkz.	: bakınız
CB	: Companion of the Order of the Bath (Bath Şövalyeleri Nişanı)
CBE	: Commander of the Order of the British Empire (Britanya İmp. Nişanı)
CID	: War Office in the Committee of Imperial Defence (İmparatorluk Savunma Komitesi)
CIGS	: Chief of the Imperial General Staff (İmparatorluk Genelkurmay Başkanı)
CMG	: Companion from Order of St Michael and St George (Aziz Michael ve Aziz George Nişanı)
CPO	: Chief Political Officer (Siyasi İşler Şefi)
DMI	: The Directorate of Military Intelligence (Askeri İstihbarat Başkanlığı)
DMO	: Directorate of Military Operations (Askeri Operasyonlar Müdürlüğü)
DNI	: Director of Naval Intelligence (Donanma İstihbaratı Direktörü)
DSO	: Distinguished Service Order (Üstün Hizmet Nişanı)
EEF	: The Egyptian Expeditionary Force (Mısır Seferi Kuvvetleri)
EMSIB	: Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau (Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu)
FO	: Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi)
GBE	: Knight and Dame Grand Cross (Şövalye Büyük Haçı)
GCHQ	: Government Communications Headquarters (İngiliz İletişim Merkezi)
GCMG	: Dames and Knights Grand Cross of the Order of St Michael and St George (Aziz Michael ve Aziz George Nişanı)
GHQ	: General Headquarters (Genel Karargah)
GOC	: General Officer Commanding (Genelkurmay Komutanlığı)
GSİ	: General Staff Intelligence (Genelkurmay İstihbaratı)
GSO1	: General Staff Officer Grade 1 (Genelkurmay 1. Sınıf Subayı)
GSO2	: General Staff Officer Grade 2 (Genelkurmay 2. Sınıf Subayı)
HEF	: Hejaz Expeditionary Force (Hicaz Seferi Kuvvetleri)
HMG	: His Majesty's Government (İngiliz Hükümeti)
HMS	: His Majesty's Ship (İngiliz Kraliyet Gemisi)
HOS	: Hejaz Operations Staff (Hicaz Operasyon Personeli)

KBE	: Knight of the Order of the British Empire (Şövalyelik Nişanı)
KCB	: Knights Commander of the Order of the Bath (İngiliz Yüksek Şövalye Nişanı)
KCMG	: Knights Commander of the Order of St Michael and St George (Aziz Michael ve Aziz George Nişanı)
MC	: Military Cross (Askerî Haç Nişanı)
MEF	: Mediterranean Expeditionary Force (Akdeniz Seferi Kuvvetleri)
MP	: Member of Parliament (Milletvekili)
OBE	: Officer of the Order of the British Empire (Britanya İmp. Nişanı)
PEF	: Palestine Exploration Fund (Filistin Keşif Fonu)
RAF	: Royal Air Force (Kraliyet Hava Kuvvetleri)
RFC	: Royal Flying Corps (Kraliyet Hava Kolordusu)
RGS	: Royal Geographical Society (Kraliyet Coğrafya Topluluğu)
RN	: Royal Naval (Kraliyet Donanması)
RNVR	: Royal Naval Volunteer Reserve (Kraliyet Donanması İhtiyat Birliği)
SIS	: Secret Intelligence Service (Gizli İstihbarat Servisi)
TNA	: The National Archives (İngiliz Ulusal Arşivi)
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere tarafından Orta Doğu'daki dengeleri elinde tutabilmek amacıyla Dışişleri Bakanlığı'na ve Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bağlı İstihbarat Servisi'nin bir kolu olarak kurulan Arap Bürosu, 1916-1920 tarihleri arasında faaliyet gösteren bir haber alma merkeziydi. Arap dünyası hakkında istihbarat ile propaganda materyallerinin toplanma ve dağıtımının merkezileştirilmesi ile İngiltere'nin Yakın Doğu politikasını koordine etmek amacıyla, İmparatorluk Savunma Komitesi'nin 7 Ocak 1916 tarihli kararı ile kurulsa da zamanla işlevi ve yapısı savaş koşullarına ve bölgedeki gelişmelere bağlı olarak değişmiştir.

Britanya İmparatorluğu'nun savaşın başında Doğu'da koruması gereken Mısır, Kıbrıs ve Hindistan gibi önemli sömürge toprakları ve bölgedeki ticari ve ekonomik kazanımları mevcuttu. Bu servetini korumak her imparatorluk vatandaşı için bir ödevdi ve bu uğurda gidilen her yol da mübah olarak görülmüştü. Orta Doğu özelinde bu çabayı gösterenlerden bir grup da Kahire'deki Savoy Otel'ini merkez edinen ancak pek çoğu Arap coğrafyasında yollarda, bir demiryolu baskını operasyonunda, bir Arap şeyhi ya da bir Siyonist liderle görüşmede, bir Bedevi kampında, çöl ve vahaların da bulunduğu bölgenin toponimi haritasını çıkarmada olan küçük bir istihbarat topluluğu idi. Birinci Dünya Savaşı sonunda ise, bahsi geçen çabaların da etkisiyle Orta Doğu'nun hâkimi konumuna yükselen Britanya İmparatorluğu'nun sömürgelerine Irak, Ürdün, Filistin toprakları da eklendi.

Modern Orta Doğu'nun yaratılmasına uzanan yolda, yapılan çalışmalarda Arap Bürosu'nun rolü üzerinde çok fazla durulmadı. 19. yüzyıl ortalarında Hristiyan Araplar arasında yayılmaya başlayan milliyetçilik akımı, yüzyılın sonunda Müslüman Araplar arasında da etkili olmaya başlamıştı. Osmanlı topraklarındaki Arap unsurları kendi menfaatleri doğrultusunda yanına çekmek isteyen İngiltere, bu ayrılıkçı hareketlere

büyük savaş öncesinde gizli ve dolaylı olarak destek olurken Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla açıktan beşinci kol adını verdikleri Arap milliyetçi topluluklarıyla görüşmeler gerçekleştirildi. Osmanlı Halifesi'nin cihad çağrısıyla mücadele için en büyük propaganda aracı olarak da Hicaz merkezli bir isyan çıkarıldı ve yürütüldü. Böylece hem beşinci kol hem de Hicaz isyanı'nın bölgedeki faaliyetleri, büyük ölçüde Arap Bürosu personeli tarafından organize edilerek gerçekleştirilmişti. Öyle ki Büro'nun en temel görevi, Şerif Hüseyin ve isyanını desteklemek ve onun ekseninde İngiltere'nin savaş zamanı Orta Doğu politikasına yön vermek haline geldi.

Arap Bürosu, aslında Hindistan'a giden yolun güvenliğini sağlamak, Arap ulusal özlemlerini İngiliz himayesinde kurulacak Arap Devletleri ile sağlamak ve savaş sonrasında İngiliz siyasi ve askeri kadrolara işgal ya da ilhak için zemin hazırlamak umuduyla çalışmalarına yön verecekti. Ancak Büro'nun faaliyetlerini gerçekleştirmesi o kadar kolay olmadı. Özellikle Hindistan tarafından büyük bir muhalefetle karşılaşacaktır. Müttefiklerin memnun edilmeye çalışılması adına Fransa ile Suriye ve Arap politikası üzerindeki anlaşmazlık, Filistin'de yükselen Siyonist hareketler, Arap liderleri arasında korunması gereken denge siyaseti Büro'nun önündeki engeller oldu. Sykes-Picot Antlaşması ile Osmanlı Arap coğrafyasındaki Fransız ve Rus menfaatlerinin teminat altına alınmak istenmesi, Hüseyin-McMahon yazışmaları ile Şerif Hüseyin'e verilen vaadler ve Balfour Deklarasyonu ile Siyonistlere "Yahudi yurdu" sözü verilmesi bölgedeki faaliyetlerini gerçekleştirirken Arap Bürosu ve diğer İngiliz personelinin gözetmesi gereken hassas konular oldu.

Whitehall (İngiliz Hükümeti için kullanılan tabir) ve Quai d'Orsay (Fransız Dışişleri Bakanlığı için kullanılan tabir)'daki politikacıların söylemlerinden ziyade bu çalışmada, Arap coğrafyasında Arapça konuşabilen, Arap özlemlerine sempati duyan, bölgenin tarihi, iklimi, topografyasına, sosyal yapısına aşina ve neredeyse hakim olan, farklı mesleklerden ama hepsi araştırmacı ve maceraperest bir grup İngiliz'in Şerif isyanı ve Orta Doğu'daki istihbarat, propaganda, askeri operasyonlar ve siyaset denklemindeki yerini bulmak temel bir odak noktası oldu. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nı kazanmakla birlikte büyük bir prestij ve para da kaybetti. Çanakkale ve Kut'ül-Amare'de aldığı büyük yenilgilerin üzerini kapatmak adına hem savaş devam ederken hem de sonrasında yoğun bir propaganda faaliyetine girişti. İşte Arabistanlı Lawrence Efsanesi, bu ihtiyacın bir tezahürü oldu. Lawrence'ın isyandaki ve bölgedeki istihbarat çalışmalarındaki rolü küçük

görülmemekle birlikte, onun gölgesi Arap Bürosu'nun diğer personelinin ve üstlerinin bölgedeki İngiliz etkisine katkılarını örtmektedir. Tez çalışması, bu gölgeyi biraz kaldırma düşüncesiyle de seçilmiştir.

Arap Bürosu ve üyeleri hakkında dönemin şahitleri ve tarihçiler bir çok yargıya varmışlardır ki bu kanaatlerin gerçekliğine de çalışmada ayrıca yer verilmiştir:

“...savaşın getirdiği Arap isyanının ve Türkiye'nin çöküşünü yani önündeki fırsatlardan istifade etmeye çalışan, dikkat çekici, ileri görüşlü bir soylu taktikçi grubu”, “olayların gelişmesinden ve akışından etkilenen, çoğunlukla Arabistan'ın geri kalanını unutan zeki erkeklerin tuhaf bir karışımı”, “Kral Hüseyin ve ailesini bütün Arabistan üzerine empoze etmeye çalışan bir politikanın partizanları”, “bir Arap isyanı fikrini desteklemek için kendi öneminden şüphe eden ve Hüseyin'in önemine inanan bir istihbarat toplama ajansı”, “Araplardan daha Arap... Arapların en vahşi hayallerinin ötesinde milliyetçiliğini teşvik etmeyi başaran bir grup erkek”, “dinamik, amatör, kendinden emin, ikna edici ve hayranlık uyandıran hatta yanıldıklarında bile”, “temkinli, sempatik, profesyonel ve hayal gücünde bir miktar eksiklik olan”, “Hogarth'ın bilgisi, Storr'un zekâsı ve zarafeti, Cornwallis'in kararlı yapısı ve Clayton'ın ölçülü önderliğini içeren çok yönlü bir grup insan... ancak tek hatırlanan isim T.E. Lawrence”.

Tezin amacı, Orta Doğu Arap coğrafyasının geleceğine etki eden istihbarat topluluğunun tarihini yazmak ve bu Arap Bürosu'nun Orta Doğu ve istihbarat tarihindeki rolünü ortaya koymaya çalışmaktır. Konuyu kapsamlı olarak ele alan tek çalışma, Bruce Westrate'in *The Arab Bureau – British Policy in the Middle East 1916-1920* adlı kitabıdır ve tezin en önemli referans kaynağı olmuştur. Türkçe literatürde, Ü. Gülsüm Polat'ın *Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu* ile Mustafa Çabuk'un *İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro (1916-1920)* adlı değerli makaleleri mevcut olmakla birlikte konu hakkında daha kapsamlı bir çalışma olmadığı gerçeğinden hareketle bu eksikliği gidermek, tezin amaçlarından biri olmuştur.

Tez ile ilgili olarak Türkçe ve İngilizce kitap, makale ve tez formatındaki kaynaklar taranmış olup, asıl mesai bu süreçte İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın *The National Archives*'daki belgelerini okumaya ve incelemeye hasredilmiştir. İngiliz Milli Arşivi'nin “FO 882” referans numaralı ve “Foreign Office: Arab Bureau: Correspondence and Reports” başlıklı bölümü, sahadaki İngiliz istihbarat uzmanlarının raporları ve Arap Bülteni de dahil olmak üzere Arap Bürosu'nun çeşitli yazışmalarının ciltlenmiş sayfa görüntülerini içermektedir. 28 bölüm (FO 882/1-28) ve yaklaşık 7.000 görüntünün olduğu

bu belgelerde, 1911-1920 tarihleri arasındaki Kahire istihbaratı daha sonra Savoy merkez olmak üzere daha çok Londra-Kahire yazışmaları ile İngiliz istihbarat görevlilerinin yazışmaları ve raporları yer almaktadır. Belgelerin önemli bir kısmında raporu yazan kişinin net bir şekilde yazılmaması, okunamayan el yazılarının varlığı, tahrif olmuş kısımlar okumalarda karşılaşılan problemlerden bazıları olmuştur.

İstihbarat kısmında Polly Mohs'un *Military Intelligence and the Arab Revolt* çalışması, propaganda kısmında Mustafa Çabuk ve Servet Avşar'ın çalışmaları, Şerif isyanının Büro ile bağlantısını kurmak adına İsmail Köse'nin *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı* adlı değerli çalışması, Büro yayınlarının ortaya çıkarılmasında Geoffrey Hamm'ın *British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy and Empire (1898-1918)* adlı tez çalışması da yararlanılan başlıca referans kaynakları olmuştur.

Tez çalışması başlıklandırılırken İngiltere'nin Orta Doğu politikası zemininde, istihbarat ve propaganda merkezi olarak Arap Bürosu'nun yeri ortaya koyulurken İngiliz propaganda ve istihbarat tarihine de yer verilmiştir. Arap Bürosu'nun kuruluşu, yapısı ve üyelerinin hayatları da ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Tezin önemli bir kısmı, Arap Bürosu'nun Şerif İsyanı'nda oynadığı rolüne ayrılmıştır. Büro'nun hatırı sayılır bir araştırmacıya sahip olması, çeşitli yayınlar ve materyaller çıkarmasına ve bu çalışmaların da propaganda faaliyetlerinde kullanılmasına ortam hazırlamıştır ki bunlara tezde yer verilmiştir. Son olarak, Erciyes Üniversitesi BAP Birimi tarafından desteklenen Doktora Tez Projesi kapsamında hazırlanan tezin çalışmalarında, pandemi şartları nedeniyle yapılması planlanan İngiltere seyahati iptal edilmiş, Ankara'da üniversite kütüphanelerine giriş yapılamamış ve sonuç olarak bir çok belgeye ulaşamamıştır. Mevcut eksiklik ise dijital kitap ve makaleler ile İSAM, TTK Arşivi ve Milli Kütüphane'deki değerli kaynaklarla tamamlanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE ve ORTA DOĞU

1.1. İngiltere ve Orta Doğu

Türkler ile İngilizler arasındaki ilk temasların Haçlı seferleri sırasında gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Resmi olarak 16. yüzyıl sonlarında başlayan Türk-İngiliz münasebetlerinde ekonomik faktörler ön plandayken 18. yüzyılın sonlarından itibaren siyasi faktörlerin de gittikçe önem kazandığı görülmektedir.¹

1553 yılında Anthony Jenkinson, Osmanlı topraklarında ticari imtiyazı elde eden ilk İngiliz olurken, 1578 yılı William Harborne aracılığıyla İngiltere ile Osmanlı'nın hem siyasi hem ticari ilişkilerin başladığı yıl olacaktı. 1579'da Sultan III. Murad ile Kraliçe Elizabeth arasında mektuplaşmasının sonucu olarak 1580 tarihli Ahidname ile İngiliz tüccarlarına Osmanlı topraklarında ticaret yapma müsaadesi verilmiştir. 1581 tarihinde kurulan Levant Company adlı şirket de 1825 yılına kadar iki ülke arasındaki ekonomik münasebetlerin esasını teşkil etmiştir. Artık 1583'te W. Harborne'nun ilk daimi elçi olarak atanması ile ilişkiler daha resmi bir nitelik kazanmıştır. İngiltere'nin İstanbul'daki ikinci elçisi olan Edward Barton (1588-97) ise geniş ölçüde siyasi faaliyet gösteren ilk İngiliz temsilcisi oldu. Tüm bunlara ek olarak, 1601 ve 1641 tarihli Ahitnameler ile verilen kapitülasyonların genişletilmesiyle de İngiliz tüccarlar Osmanlı ülkesinde Fransız tüccarlarından daha ayrıcalıklı bir konuma geldi.²

16. yüzyıldan itibaren bölgedeki gelişmeleri daha yakından takip eden İngiltere, sömürgelerinin güvenliğini sağlamak ve bölgedeki siyasi ve ekonomik etkinliklerinin devamı adına Türk taraftarı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu konudaki ilk somut adım

---

¹ Akdes Nimet Kurat, *Türk – İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)* (Ankara: TTK Basımevi, 1952), 3-5.

² Kurat, *Türk – İngiliz Münasebetlerine*, 5-9.

İngiltere'nin genç Başbakanı William Pitt tarafından atılmıştır. Pitt'e göre "*Rusya'nın Türkiye aleyhine büyümesi, İngiltere'nin ticari ve siyasi menfaatlerine aykırı idi.*" III. Selim döneminde yapılan askeri ıslahatlarda İngiltere'nin yardımına başvurulması, Yusuf Ağâh Efendi'nin Osmanlı'nın ilk daimi Londra elçisi olarak atanması Rus tehlikesine karşı ikili ilişkilerin güçlendirilmeye çalışıldığını kanıtlar niteliktedir. Zira Rusların özellikle de 18. yüzyılda Osmanlı aleyhine genişleme siyaseti diğer Avrupa devletlerini olduğu gibi İngiltere'yi de rahatsız etmişti.³

1677 yılından itibaren başlayarak süregelen Osmanlı-Rus Savaşları, modern dünyayı oluşturma sancıları içindeki Avrupa için önemli bir problemdi. Rusların güneye inmesini engellemek için Osmanlı Devleti desteklenmeli, her ne suretle olursa olsun ayakta kalmalıydı. 1839-1840 Mısır Meselesinde, 1841 Boğazlar Sözleşmesinde ve 1856 Paris Antlaşmasında temel amaç, *Akdeniz politikası* ve *Boğazlar kilidi* idi.⁴

1871'de önce İtalya ve sonra Almanya'nın Avrupa'daki dengeyi bozmaları, daha sonra Balkanlardaki ateşi körükleyen Rusya'nın Paris Antlaşmasını yok sayması İngiltere'nin hegomonik güç olması ve güneş batmayan imparatorluk ruhunun getirdiği üstünlükle, Avrupa sahnesinde baskın olarak tezahürüne ortam hazırlamıştır. Yunan ayaklanmasına verdiği destek gibi Balkan isyanlarında Osmanlı Hristiyanlarının koruyucusu rolünü oynayan İngiltere, İstanbul ve Londra Konferansları kararlarında tavrını ortaya koymuştur. Rusya'yı Osmanlı politikasında serbest bırakması ise Türk-İngiliz münasebetlerinin geri dönüşü olmayan bir yola girdiğini göstermektedir.

Plevne ve Erzurum müdafaası gibi şanlı mücadelelere sahne olan, iki cephede sekiz ay süren 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı yani 93 Harbi, Osmanlıların ağır bir yenilgisiyle sonuçlanmıştır. İngiliz donanmasının İstanbul açıklarına gelişi de Ayestefanos'a kadar gelen Ruslara Berlin yolunu göstermiştir. Berlin Kongresi ise Türk-İngiliz münasebetlerinin dönüm noktası oldu. Kıbrıs Mukavelenamesi ve sonrası teşebbüsleri ile İngiltere, Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasını tamamen terk etmiştir.

19. yüzyılda önce Fransa'ya daha sonra Rusya'ya karşı Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikası izleyen İngiltere, özellikle 93 Harbi sonrasında bu politikasını

³ Kurat, *Türk – İngiliz Münasebetlerine*, 13-14.

⁴ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk –İngiliz İlişkileri Tarihi* (İstanbul: Kitap Yayınları, 1969), 143-145.

terkederek Kıbrıs ve Mısır'a yerleşmiş ve Yakın Doğu'da Alman nüfuzunun güçlenmesi neticesinde de Birinci Dünya Savaşı'nda iki ülke karşı saflarda yerlerini almışlardır.⁵

1.1.1. İngiltere Orta Doğu'ya Nasıl Girdi?

19. yüzyılda mevcut sömürgecilik anlayışı, Batı sanayileşmesinin ve kapitalizminin ihtiyacı olan başka ülkelere ait kaynakların ele geçirilmesi için savaşları meşru sayıyordu. 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması sonrası ticareti, daha az gelişmiş ülkelerin aleyhine kullanmak, böylece İngiltere'nin daha da gelişmesini sağlamak, serbest ticaretin amacı haline gelmişti. Hindistan'ı işgalinden sonra Osmanlı topraklarına olan ilgisi artan İngiltere, 1878 Berlin Kongresi'nden sonra daha ziyade Orta Doğu'ya yöneldi. İngiltere, Berlin Antlaşması sonrası bir oldu-bitti ile Kıbrıs'ı ve sonra Mısır'ı ele geçirdi. Bölgedeki kazanımlarını ve bölgede ortaya çıkan petrolü Almanlara kaptırmaktan korkmaktaydı. Diğer taraftan Ermeni, Kürt ve diğer dini ve etnik gruplara yönelerek Osmanlı Devleti'ni içten çökertmek adına Rusya ile rekabet eder duruma gelmişti.⁶

Osmanlı Devleti'nin kendi ifadesiyle *Devlet-i Aliyye*'nin son döneminde, mevcudiyetini devam ettirmek adına dış siyasette denge politikası izlenirken, iç siyasette Tanzimat ve sonraki reformlarıyla İttihad-ı Osman, İttihad-ı İslam ve bunun yanında Türkçülük akımlarına hayat vermeye çalışılmıştır. Özellikle son iki yüzyılında siyasi, ekonomik ve sosyal bunalımlarla baş etmeye çalışan Osmanlı yöneticileri, Tanzimat reformlarına hayat verme mücadelesi veren valileriyle köklü devlet anlayışıyla kapitülasyonlar, dış borçlar ve ıslahatları bahane ederek iç yapısına müdahale eden İngiliz konsolos ve elçilerine karşı uzun bir süre mücadele vermiştir. İngilizler, özellikle Orta Doğu'da 1600'lerden beri İngiliz nüfuzunu pekiştirmek için konsolos, kaşif, misyoner ve oryantalist olarak çalışmışlardır.⁷ Diğer taraftan Osmanlı Devleti, savaştan çok önce krizdeydi. 1877-1878 Rus-Türk savaşı sırasında Romanya, Sırbistan Karadağ, Bosna Hersek topraklarını kaybetti. Ülke mali kargaşaya sürüklendi. II. Abdülhamid'in *ümmetçi* politikaları onu kırsal Arap topluluklarına sevdirdi, ancak laik reformist entelektüel Arapları kızdırdı.

⁵ Kurat, *Türk – İngiliz Münasebetlerine*, 16.

⁶ Sait Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918* (Ankara: Kripto Basım Yayım, 2017), 40-41.

⁷ Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Orta Doğu'ya Nasıl Girdi?* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 7-24.

1909'da önde gelen muhalif gruplardan biri olan İttihat ve Terakki, II. Abdülhamit'i tahttan indirdi ve kardeşi V. Mehmet Reşat'ı (1909-1918) göreve getirdi.⁸

Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşı (1911-1912) ve Balkan Savaşları'ndan (1912-1913) sonra, Afrika'daki son toprak parçasını, Ege adalarından Midye-Enes hattının batısındaki tüm Türk topraklarını kaybetti. İttihatçılar, ülke yönetimini ele geçirdi ve yeni bir laik hükümet ilan etti. Ekonomiyi kurtarmaya, askıya alınmış 1876 anayasasını yeniden tesise, ordu ve donanmayı modernize etme çabalarına rağmen, imparatorluğun düşüşünü tersine çeviremediler. İki noktada İttihatçılar devletin mevcudiyetini devam ettirmek istedi: Laik Osmanlıcılık programını hayata geçirmek ve daha güçlü ülkelerle ittifaklar kurarak ulusal savunmayı güçlendirmeye çalışmak.⁹

İttihat ve Terakki Partisi'nin kurucularından biri olan ve aynı zamanda dönemin Harbiye Nazırı olan Enver Paşa, 1913'te İttihatçıları Almanya ile daha yakın bir ilişki kurulması gerektiğine ikna etti. Almanya, Osmanlı ordusunun eğitimi için malzeme yardımı ve subaylarını Türk topraklarına gönderdi. Bunun sonucunda Ağustos 1914'te Türkiye ile Almanya, Rusya'ya karşı savunma ittifakı imzaladı.¹⁰

19. yüzyıl boyunca, Osmanlı Devleti, İran, Türkistan ve Afganistan, İngiltere için coğrafi bir kalkan görevi gördü ve Hindistan'a kadar olan yolları Rus yayılmacılığının saldırılarından korudu. 20. yüzyılın başında Alman militarizminin yükselişinden sonra, Avrupa hükümetleri güvenlik önceliklerini yeniden değerlendirdiler. İngiltere, daha önce Doğu'da uzun süredir rakip olan Rusya ve Fransa ile yeni ilişkiler kurdu. 1904'teki İngiltere-Fransa dostluk antlaşması, Fransa'nın müttefiki Rusya ile ortaya koyduğu "Büyük Oyun"a son verdi. Rus yayılmacılığı ise 1904-1905 savaşında Japonya'ya yenilmesinin ardından, Doğu'dan Balkan topraklarına yönelmeye başlamıştı.¹¹

1907'deki St. Petersburg Antlaşması, Kuzeybatı sınırında İngiliz-Rus iş birliğini başlatmakla birlikte Afganistan ve Tibet'teki Rus planlarını resmen sona erdirdi. Bununla birlikte İran'ı İngiliz, Rus ve tarafsız bölgelere ayırdı. Böylece İngiltere'nin Rusya'ya

---

⁸ Polly A. Mohs, *Military Intelligence and the Arab Revolt* (Oxon: Routledge, 2008), 13.

⁹ Mohs, *Military Intelligence*, 13.

¹⁰ Mohs, *Military Intelligence*, 13.

¹¹ Mohs, *Military Intelligence*, 12.

karşı Osmanlı Devleti'ni coğrafi bir tampon olarak kullanma ve koruma politikası pratikte ortadan kalktı.¹²

Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yeniden yönelmesi, komşularının, özellikle de Britanya Mısır'ının güvenlik bakış açısını değiştirdi. Çünkü İngiltere, kolonyal ve finansal yapıların güçlü bir merkezi haline gelmişti. Süveyş Kanalı'nın kontrolünü 1904'te Mısır hükümetinden alan Mısır'daki İngiliz yönetimi, politikasını Süveyş kanalının güvenliği ve Arabistan'daki kutsal yerler olmak üzere iki noktada yoğunlaştırmıştı.¹³

19. yüzyılın son yirmi yılında Osmanlı topraklarındaki politik ve ekonomik alanlarda artan Alman nüfuzu, İngiltere'yi rahatsız etmezken hatta Rusya'nın Yakın Doğu'ya sızması önündeki engel olarak görülürken, 20. yüzyılın ilk yıllarında İngiltere ve Almanya'nın birbirlerine bakışları değişmiş ve düşmanlık hisleri gelişmiştir. Bu düşmanlığı körükleyen meselelerden biri de Bağdat Demiryolu projesi olmuştur. Zira 1903'te başlatılan demiryolu projesi, Türk-Alman ilişkilerinin sınırlarını aşmış ve uluslararası diplomatik bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁴

Demiryolunun Arabistan kısmı -Hicaz Demiryolu-, Kutsal topraklarda hacılar için daha iyi hizmet sağlayacak bir modernizasyon sembolü olarak müjdelendi. Ancak demiryolunun diğer amacının, hükümetin vergi ve zorunlu askerlik yetkilerini Suriye'nin iç kesimleri, Mezopotamya ve Arap Yarımadası'nın daha uzak kabile topraklarına genişletmek olduğu kısa sürede anlaşıldı.¹⁵ Bu durumdan hoşnut kalmayan Avrupalı kapitalistlerin Asya Türkiye'sinde imtiyazlar elde etmek için yaptıkları bu mücadeleler, Avrupalı diplomatların Türk maliyesini, hayati ulaşım yollarını ve Osmanlı Devleti'nin yönetim mekanizmasını kontrol etmek için çevirdikleri entrikalarla ilgilidir.¹⁶

1.1.2. Savaşın Başında İngiltere'nin Orta Doğu Politikası

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma yönündeki politikasını terk eden İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Araplara yönelik yürüttüğü politikasında da değişikliğe gitmişti. İngiltere'nin Orta Doğu'daki Araplara yönelik politikası, İngiltere'ye bağımlı, küçük ve aynı zamanda birbiriyle sorunlu şeyhliklerden

¹² Mohs, *Millitary Intelligence*, 12.

¹³ Mohs, *Millitary Intelligence*, 12.

¹⁴ Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, çev. Kasım Yargıcı (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972), 19.

¹⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 14.

¹⁶ Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, 192-193.

oluşan bir siyasi yapıyı meydana getirmektir. Bunun için de Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasından atılması hatta mümkünse silinmesi gerekmektedir. İngiltere, hem Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askeri ve idari etkisini kırmak hem de Osmanlı halifesinin dini ve manevi gücünü etkisiz hale getirmek istiyordu. Halifelik kurumunun İslam coğrafyasındaki önemini bilen İngiltere, savaş boyunca Halife'nin Arap soyundan gelen birinin hakkı olduğunu ve Halife'nin Mekke veya Medine'de ikamet etmesi gerektiğini iddia etti. Ayrıca bu iddiaların Müslümanlar arasında yayılması ve kabul görmesi için propaganda faaliyetleri yürüttü.¹⁷

1914 Kasım'ı Türkiye ile İngiltere arasında resmi olarak düşmanlıkların başlangıcı oldu. 5 Kasım'da İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etmesi, İngiltere için Türkiye ve ona tabi olan halklarla askeri bir yüzleşmenin korkutucu ihtimali gerçeğe dönüştü. Özellikle de Kahire ve Simla'daki yetkililer için tansiyon yükselmektedir. Süveyş Kanalı boyunca, uzun süredir devam eden İngiliz işgaline karşı çıkan Mısırlı milliyetçilerin öfkesi ile daha da ağırlaşan bir Osmanlı saldırısının tehdidi ortaya çıktı. Hindistan'daki İngiliz yönetimi, Osmanlı padişahı ve halifesinin cihat çağrısı yapmasının Hindistan'ın kalabalık Müslüman toplumunu kışkırtmasına neden olacağı konusunda giderek gerginleşti. İngiliz Kraliyet Donanması için, petrolün akışındaki bir bozulma tehdidi, özellikle Abadan'daki büyük Pers Körfezi rafinerisi kompleksinin güvenliği konusunda endişe verici bir başka nedendi.¹⁸

1914 yılının sonlarında Hint Ordusu tarafından Basra'nın işgali, donanmanın ihtiyacı olan petrolün kontrol altına alınması gerektiği noktasındaki hükümet politikasını açıkça ortaya koymaktaydı.¹⁹ Elbette petrol, bölgedeki emperyal ilginin çoğunu motive eden, uzun zamandır büyüyen bir endişeydi. Bu olayların hepsi bir şekilde bölgedeki merkezi jeopolitik endişe olarak petrolün ortaya çıkmasıyla bağlantılıydı. Nitekim Basra Körfezi'ndeki Anglo-Pers Petrol Şirketi, 1914'teki savaş patlak verdikten hemen sonra korunmayı gerektiren bir varlıktı.²⁰

¹⁷ Mustafa Çabuk, "İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro (1916-1920)", *Belgi Dergisi*, 2/17 (2019): 1131-1132.

¹⁸ Bruce Westrate, *The Arab Bureau – British Policy in the Middle East 1916-1920* (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1992), 11.

¹⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 12.

²⁰ Priya Satia, *Spies in Arabia* (New York: Oxford University Press, 2008), 18.

Mısır savunmasını hazırlamak üzere 1914 Ağustos’unda bölgeye gönderilen Sir John Maxwell, 16 Ekim 1914 tarihli mektubunda savaşın başlarında Orta Doğu’da ortaya koyulacak İngiliz politikasını özetler nitelikte şu ipuçlarını vermektedir:

*“Mısır’da Alman ve Türk propagandası... Türkler Sina bedevileri ile entrika çeviriyorlar. Senusiler tarafında da teşebbüstedirler. ...Mekke ve Yemen Araplarına yaklaşılarak bunları Türkiye aleyhine ayaklandırmak gerektiğini zannedirim... Çöl ve Kanal öyle engellerdir ki Türklere danışmanlık yapan Almanlar bunların önemini yeterince takdir etmiyorlar.”*²¹

Kahire’deki İngiliz idaresi için Süveyş Kanalı’nın en iyi nasıl savunulması gerektiği konusu, karmaşık bir hal almıştı. Buradaki imparatorluk garnizonu, Batı cephesindeki büyük oranda harcamalar karşısında kendilerine gönderilecek uygun birlikler için sıkı bir rekabet içine girdi. Diğer taraftan İngiltere’nin askeri liderleri, İttihat ve Terakki Hükümeti’nin çöküşünü nasıl hızlandıracakları konusunda keskin biçimde bölünmüşlerdi. Mısır Eski Valisi olan Savaş Bakanı, Mareşal Lord Kitchener²², Sudan Valisi Sir F. Reginald Wingate ve Mısır Genel Komutanı Sir John Maxwell gibi yetkililer daha önce yerli nüfus arasında olası bir ayaklanmanın çıkması ve dikkatleri Süveyş Kanalı’ndan başka yöne çevirmek için Suriye Alexandretta (İskenderun)’ya oldukça büyük bir kuvvet sevk edilmesini tercih etmişti. Ancak Gelibolu bozgunu ve Fransız itirazlarının etkisi, bu planın Savaş Bakanlığı tasarılarından silinmesine neden oldu. Yine de savaş esnasında Mısır’daki İngiliz operasyonları ile Türk saldırıları savuşturulabildi.²³

Savaş Bakanı Lord Kitchener, askeri siyasetini batıda kuvvetli olmak için doğuda güvenliği sağlayıp korumak üzerine temellendirmekle birlikte Mısır’ı doğudaki İngiliz

²¹ George Arthur, *Savaş Lordu Kitchener*, çev. Miralay Sabit (İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2010), 162-163.

²² Arthur, *Savaş Lordu Kitchener*, 21-63. Horatio Herbert Kitchener, 1850 yılında İrlanda’da doğdu. İngiliz bir baba ile Fransız bir anneden olması, ihtimal Arap Bürosu’nun aksine Fransızlara karşı sempati duymasında etkiliydi. 18 yaşına kadar düzenli bir eğitim almayan Kitchener, asker olan babasının tercihiyle özel dersler aldı. Woolwich Askeri Okulu ve Chatham Tarikat Okulu’na gitti. Fransız-Prusya savaşına gönüllü katıldı ve 1871’de subaylık beratını aldı. 1874’te Filistin’in bilimsel hartasını oluşturmak için teşkil edilen kadroya dahil oldu ve hayatının birçok senesini geçireceği doğuya ilk kez ayak bastı. Kastamonu’da konsolosluk vekaletinde, Kıbrıs’ta topografya ve kadastro işleri müdürü olarak ve Mısır süvari birliği kumandan muavinliğine binbaşı rütbesi ile görev yaptı. Afrika’daki hizmetleri arasında Nil Nehri keşif seyahati ve Sina Yarımadası’nı topografya haritasını çıkaran gruba dahil olması da vardı. Arapçayı iyi bilen ender subaylardan biri olan Kitchener, Sudan genel valiliği yaptı ve Boer savaşına katıldı. Hindistan’ın askeri teşkilatını ve savunmasını yeniden düzenledi. 1910’da mareşal olan Sir Kitchener, büyük bir vazife için seyahate çıkar ve bu sırada İngiliz dominyonlarının askeri teftişini ve düzenlemelerini gerçekleştirir. Mısır fevkalade komiserliğine getirilen Kitchener, Birinci Dünya Savaşı çıktığında başbakanın isteğiyle Savaş Bakanlığına atandı. Sir William Robertson’ın tayinine kadar Genelkurmay başkanlığı görevini de fiilen üstlendi. “*Ordu yoktur!*” diyerek İngiliz ordusunu savaşa hazır hale getirdi.

²³ Westrate, *The Arab Bureau*, 12.

mevzilerinin anahtarı konumunda görüyordu. Alman Genelkurmayı da bu fikre katılıyor ve Britanya İmparatorluğu'nun can damarının Süveyş kanalı olduğunu açıkça ifade ediyordu. Bu arada Türkiye'nin İngiltere'ye harp ilan etmesi ile birlikte, Almanya da Türkiye'yi taarruz yollarını hazırlamak üzere birçok ajanla dolu olan Mısır'ı istilaya teşvikten geri durmuyordu.²⁴

1.1.3. Arapların Müttefik Olarak Seçilmesi

İtilaf devletlerinin Batı cephesinde ve Gelibolu'daki gerilemelerinin yıkıntılarıyla karşı karşıya kalan Whitehall'daki politika yapıcılar, Osmanlı topraklarının büyük bir kısmında yaşayan Araplara yönelik daha ileri bir politika üzerinde düşünmeye başladı. Sonuç olarak, İngilizler başlarda tereddütlü görüşmelerden 1915 yılındaki ciddi müzakerelere kadar, Arabistan ve Suriye'den Arap temsilcilerle olan bağlantıyı artırdılar. Bu durum, Fransa'nın İngilizlerle daha fazla uzlaşmasını gerektiriyordu. Nitekim Britanya, Arapları İtilaf devletleri tarafında savaşa sokma girişimi ile Whitehall - Quai d'Orsay arasındaki diplomatik dengeyi korumak için çabalasa da ihtilaflar zincirinin önünü alamayacaktı.²⁵

Kahire'deki askeri ve siyasi istihbarat başkanı General Clayton da diğer birçok Şark uzmanı İngiliz gibi Araplarla müttefik olmanın İngiliz menfaatleri adına zaruretine dikkat çekmektedir: “Çok hayati bir noktadır ki, eğer Araplar bizden yana olmazlarsa karşımızda olacaklardır ve düşmanlarımıza yardım etmek için onların kapasiteleri gerçekten çok büyüktür.”²⁶

Binbaşı Gabriel ise 13 Kasım 1915 tarihli notunda İngiliz-Arap ortaklığının avantajlarını tekrarlamaktadır:

“Arapların bizim davamıza müdahil edilmesi şüphesiz bu hareketlerin kontrolünü sağlayacaktır. Arap hareketinin koordinasyonu için tek bir liderin yetersiz olması (anlayışı), bana bir dezavantaj gibi görünmüyor. Tam tersine bu durum, Hindistan hükümetinin de dikkati çektiği güçlü birleşik Arap devletine karşı temel güvencelerden biri olacaktır. Çeşitli şefleri bireysel olarak kendi tarafımıza -İngiltere- Arap partisinden istenilen garantileri vermek yoluyla kazanabilirsek, bize karşı güçlü bir silahtan düşmanı mahrum etmiş ve büyük bir kazanç elde etmiş oluruz. Bağdat'ın

²⁴ Arthur, *Savaş Lordu Kitchener*, 161-162.

²⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 12.

²⁶ TNA, FO 882/2/2, AP/15/12, 04 Aralık 1915.

ele geçirilmesinin hareketi başlatmada yeterli olacaktır tartışması, mevcut durumda, İngiliz kuvvetlerinin Kutül-amare'ye son çekilişi göz önüne alındığında onaylanamaz."²⁷

Arap coğrafyasındaki Türk idaresine karşı bazı grupların hoşnutsuzluğunun bu fırsatı İngiltere'ye sunduğu ortadaydı. Arabistan'da 1912'de Osmanlı padişahını yerinden etmiş olan Jön Türk rejimine karşı da içten içe öfke yükseliyordu. Bu ruh hali, imparatorluk ve İslam'ın üzerindeki nüfuz baskısından ziyade yara almış bir ulusal kimlik duygusundan kaynaklandı. Orta Doğu'da Arapların etnik hassasiyetleri, bazı çevrelere göre, İttihatçıların politikaları yoluyla boğulmuştu. Jön Türk muhaliflerine göre, bu dönemde saraydaki Arap danışmanları görevden alınmış ve Araplar Osmanlı parlamentosunda yeterince temsil edilmemekteydi.²⁸ Ancak daha uzak bölgelerdeki birçok bedevi için bu şikayetler, Türkiye'nin İslam'ı Batı saldırılarına karşı savunmasındaki acizliğinin artması yanında önemsizdi. İslâm'ın kaderinin yüklenildiği yer olarak İstanbul'un meşruiyeti uzun zamandır sarsılmaktaydı. Avrupalıların sürekli devam eden saldırıları, Türklerin Hristiyan Batı tarafından yapılan toprak saldırılarını defetmedeki başarısızlığı pek çok Müslüman için basitçe dayanılmaz hale geldi. Bu tür rahatsızlık kaynakları, yabancılara Türklere karşı hoşnutsuzluğu kışkırtmak için araçlar sağladı.²⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında yukarıdaki iddiaların tamamen gerçekliği yansıttığı iddia edilemez. İttihatçılar söz edildiği gibi tamamen ülke yönetimini ele alamamışlardır. Bunda liderlerin siyasi tecrübesizliği, eski politikacıların yönetimdeki hakimiyeti, Avrupalı hükümetlerin baskısı, güçlü siyasi muhalefet, ekonomik sorunlar ve dışa bağımlılık, uluslararası sorunlar, parti yapısındaki bozukluklar ve parti içindeki derin fikir ayrılıklarını saymak mümkündür. Laik Osmanlıcılık anlayışı, Jön Türklerin beklediği sonucu vermezken, merkezileştirme ve sosyal ahengi sağlamada Jön Türk İslamcılık anlayışıyla Arapçılık ve Türkçülüğün siyasi ve ayrılıkçı yönünü etkisiz hale getireceklerdir. Diğer taraftan Türk milliyetçiliği hareketi bu dönemde sadece kültürel ve edebi alan ile sınırlı kalmaktaydı. Neticede İttihat ve Terakki idaresinde, Osmanlı Devleti'ndeki Arapların bir kısmı, Osmanlı sultanına bağlı olmayı ve bu İslam Devleti'nin ayrılmaz parçası olmayı tercih ediyorlardı. Ancak bu dönemde özellikle Arap

²⁷ TNA, FO 882/2/2, AP/15/12, 04 Aralık 1915.

²⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 12.

²⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 13.

coğrafyasında adem-i merkeziyetçilik talepleri her zamankinden daha yüksek dile getirilmekteydi.³⁰

1.1.4. Arabistan'da Siyasi Durum ve İngiltere

20. yüzyıl başlarında Arabistan Yarımadası, yoğun bir Arap nüfusunu barındırmakla birlikte siyasi yönden gruplara ayrılmış ve birbirine düşman olan Arap kabilelerinin mücadelesine sahne oldu. Askerî açıdan küçümsenecek bir yapıda olmamakla birlikte müşterek bir Arap hareketini gerçekleştirecek lider ve önderden yoksun bulunmaktaydı. Zira aralarındaki kan davaları gibi çeşitli anlaşmazlıklar nedeniyle savaş kamplarına ayrılmış olan Araplar kendilerine, ister Müslüman isterse Müslüman olmayan herhangi bir güç tarafından yapılacak müdahaleden hoşnut bulunmamaktaydı.³¹

Kızıldeniz'in doğu yakasında İmam Yahya, Mehmed Nazır Paşa, Hicaz boyunca Osmanlı ordusunun denetimi altında tuttuğu ve etkilediği aşiretler, Şammar bölgesine hakim olan Emir İbn Reşid ve Irak'da Acemi Sa'dun Bey ve Uceymi Paşalar Mısır ve Kızıl Deniz'i çevreleyen bir hilal teşkil etmekteydiler. Bu Arap liderler, Osmanlı taraftarı görülmekteydi. Hicaz'ın güneyinde, Asir adı verilen dağlık bölge görünüşte Osmanlı Devleti'ne bağlı olmasına rağmen, fiili olarak tam bir bağımsızlık içerisindeydi. Ayrıca bu bölge 1908 yılından beri Osmanlı Devleti'ne karşı isyan halini sürdüren Seyyid İdrisi adındaki bir Mehdi'nin hakimiyeti altında bulunmaktaydı. İdrisi, savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça bir saldırıda bulunmamışsa da gizliden İtilaf devletleri ile olan münasebetlerini – özellikle İtalya ve İngiltere- sürdürmüştür.³²

Orta Arabistan'da hüküm süren ve Vehhabi mezhebine mensup olan Necid Emiri İbni Suud ise uzun süredir İngiltere ile uyumlu bir siyaset izlemiş ve bunun karşılığında İngilizlerden para, cephane ve subay gibi çeşitli yardımlar görmüş ve Osmanlı Devleti için devamlı bir sorun olmuştur. Kuveyt lideri Şeyh Mübarek İbn Sabah ise, İngiltere ile 1899'dan beri anlaşma imzalayarak yakın ilişkiler kurmuştur.³³

Peygamber soyundan gelen imamlar tarafından idare olunan Yemen, Osmanlı Devleti tarafından bir çok kez alınmışsa da burada uzun soluklu bir hakimiyet sağlanamamıştır.

³⁰ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, çev. Türkan Yöney, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 243-247.

³¹ Metin Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, -/6 (1995): 139.

³² Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına", 140.

³³ Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına", 140.

Osmanlılar, coğrafi olarak dağlık olan iç kesimlerde otorite sağlamada güçlüklerle karşılaşılması ve mevzii ayaklanmalar neticesinde bu bölgeden çekilmek zorunda kalmıştı.³⁴ 1912 yılında en son Mareşal Ahmet İzzet Paşa tarafından Yemen zapt olunmuş ve İmam Yahya ile bir anlaşmaya varılmıştır. İmam Yahya, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin Kızıl Deniz'de mutlak bir surette hakimiyet kurmalarına kadar Osmanlı devletine olan bağlılığını sürdürmüştür.³⁵

İngiltere'nin yıllardır İran Körfezi etrafındaki Arap kabile liderleriyle iyi ilişkiler içerisinde olması, nüfusunun hemen hemen tamamının Müslüman olduğu Arap Yarımadası'ndaki başarısında önemli bir faktördü. Hindistan yolunu emniyet altında tutmak endişesi ile İngilizler, Aden'i kendi koruması altına almışlardı. Bununla birlikte, Babu'l-Mendeb ve Hürmüz Boğazı arasındaki tüm küçük Arap kabile şeyhlerini himayelerinde toplamışlardı: Aden taraflarındaki Lihac Sultanı, Hadramut dolaylarındaki küçük kabile şeyhleri, Umman Sultanı, Muskat, Piran sahilinde bulunan kabile reisleri, Bahreyn Adaları Sultanı, Kuveyt Sultanı vd. Bu kabile liderlerine iase ve silah yardımıyla bulunan İngilizler, bu topraklara diğer devletlerin girişini engellemişlerdir.³⁶

Kavmiyetçi anlayışın tarih boyunca belirleyici olduğu ve uluslaşma sürecinin tamamlanamadığı Arabistan bölgesinde etkili beş Arap lideri öne çıkmaktaydı. Bunlar doğrudan ya da dolaylı olarak Osmanlı yönetimine bağlı idi ve kendi aralarında devamlı mücadele halindeydiler.³⁷ Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı başladığında Arap Yarımadası'nın önde gelen, nüfuzlu beş liderinden İbni Reşid ve İmam Yahya fiili olarak Osmanlı Devleti'nin yani Alman ittifakının yanında yer alırken, Şerif Hüseyin, İbni Suud ve İdrisi ise İngiltere'nin yani İtilaf devletlerinin tarafında yer almışlardır.³⁸

Osmanlı Devleti, Hicaz bölgesini hakimiyeti altında bulundurduğu dönemde, askeri kuvvet ve ekonomik yardımlara dayanan bir politika izlemiştir. Osmanlılar, özellikle de hac zamanlarında yağmacı bedevi kabilelerinin muhtemel hareketlerine meydan vermemek için Hicaz'da hatırı sayılır bir garnizon bulundurmuş ve bölgeyi çeşitli mali yardımlarla desteklemiştir. İngiltere ise Şerif Hüseyin'in bedevilere karşı mücadele

³⁴ Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına", 140.

³⁵ Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına", 141.

³⁶ Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına", 141.

³⁷ İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı* (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 55.

³⁸ Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına", 141.

edebilmesi ve Hac yolunu açık tutabilmesi için Hicaz hükümetine aylık ödemelerde bulunmuştur.³⁹

Osmanlı Devleti'nin savaşa İtilaf devletleri karşısında girmesinden sonra İngiltere, artık aleni olarak Arap liderlerinden Mekke Şerifi Hüseyin, İbni Suud ve İdrisi'ye kendilerini Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf devletleri ile kader birliğinde bulunmaya davet etmiş ve çeşitli vaatlerle anlaşmalar yapmıştır. Diğer taraftan Bahreyn, Kuveyt, Muskat ve diğer şeyhliklerle de anlaşmalar yapmış ve bu anlaşmaları bol miktardaki İngiliz altınlarıyla sağlamlaştırmıştır.⁴⁰

1.1.5. Arap Milliyetçiliğinin Uyanışı ve İngiltere

Osmanlı Devleti'nin özellikle son yüzyılında Balkanlar ve Akdeniz'de hakimiyet sahası devamlı surette daralmaktaydı. Arap Yarımadası'nda ise bazı küçük çaplı isyanlar mevcut olmakla birlikte Osmanlıya sadık hatırı sayılır bir çoğunluk bulunmaktaydı. Diğer taraftan Hristiyan Batı dünyası karşısında alınan mağlubiyetler ve toprak kayıpları, Osmanlı'nın büyük devlet imajı ve Müslüman Arapların sadakat duygusu üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. İngiltere'nin Arabistan'daki faaliyetleri ve milliyetçilik akımları da bu sadakati zayıflatan diğer unsurlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısında önce Hristiyan Araplar arasında yayılmaya başlayan milliyetçilik akımı çok geçmeden Osmanlı topraklarındaki Müslüman Arapları da etkisi altına almaya başladı. Arap milliyetçilik hareketleri, Jön Türklerin son yıllarında, özellikle İngiliz kışkırtmaları sonrasında hız kazandı ve bilhassa Mezopotamya ve Suriye'de bir takım Arap milliyetçi grupları ya da özerk cemiyetleri ortaya çıktı.⁴¹

Müslüman Araplar arasındaki milliyetçi hareket ilk olarak İngiliz sömürgesi olan Mısır'da ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki döneminde ise Şam söz konusu hareketin ideolojik liderliğini üstlenmiştir.⁴² Bağımsız bir Arap devleti kurma ya da dönemin şartları göz önüne alındığında daha geniş halk tabanlarında Türk idaresine karşı duyulan hoşnutsuzluklar ile birlikte özerk yönetim isteği Şerif Hüseyin dışında da dile getirilmeye

³⁹ Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına", 142.

⁴⁰ Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına", 142.

⁴¹ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 206.

⁴² Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 206-207.

başlandı. Hatta Mısır ve Şam bölgeleri daha savaş öncesinde Arap milliyetçi hareketlerinin merkezi konumundaydı.⁴³

Al Nahda olarak adlandırılan Arap uyanışı özellikle Beyrut çevresinde, misyonerlerin çabalarıyla ortaya çıkmıştı. Nitekim Arap milliyetçiliğinin misyoner kökenli olduğunu ve onlar tarafından yönlendirildiğini Arap tarihçileri kaydetmektedirler. 1820’lerde Amerikan protestan misyonerleri bölgeye gelmişlerdir. G. Antonius’a göre, Suriye İlmi Cemiyeti Arap milliyetçi hareketinin başlangıcıdır. Bu düşünce abartılı kabul edilse de misyoner kurumlarının yetiştirdikleri gençlerde eylemci bir ruh yarattığını kabul etmek gerekir. Diğer taraftan sömürgeci devletlerin de devletin en üst yönetici kesimlerini kendi güdülerine almak için Mason örgütünden de yararlandıkları bilinmektedir.⁴⁴

Arap ülkelerinde sömürgeciliğe boyun eğen ilk bölgeler, Basra Körfezi kıyıları ile Arap Yarımadası’nın güney sahilleri olmuştur. İngiltere, bölgedeki Arap şeyh ve sultanları ile ikili antlaşmalar yapma yoluna gitmiştir. Bu antlaşmalardan ilki 1798 yılında Muskat (Umman) Sultanı ile yapılmıştır.⁴⁵ Diğer taraftan 1850’de Tanzimat ile Hıristiyan yönetiminin benimsendiğini ileri sürerek Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Mekke Emiri Şerif Abdülmuttalib ve 1877’de Şerif olarak atanan Hüseyin Paşa, bölgedeki çıkarları adına İngilizler tarafından Osmanlı’ya karşı kullanılmışlardır.⁴⁶

İngiltere, 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması sonrasında Arap Yarımadası’na yönelik politikalarını yeniden gözden geçirip şekillendirerek bölgedeki gelişmelerle, özellikle de kabileler ve mezhepsel anlaşmazlıklarla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Arap milliyetçiliğinden bahsedilmesi mümkün olmayan bu dönemde Arap Yarımadası’nda iki önemli sorun bulunmaktaydı: Mehmet Ali Paşa’nın neden olduğu isyanlar ve Vehhabilik hareketi. Bu akım, ilk olarak Hicaz’da ortaya çıksa da burada tutunamamış ve sonra Necd bölgesini merkez üs haline getirdikten sonra buradan yarımadaya hızla yayılmıştır.

---

⁴³ İsmail Köse, “İngiliz Belgelerine Göre Arap İsyanı ve Arap Milliyetçiliği (1908-1917)”, içinde *Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100. Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016), 121.

⁴⁴ Orhan Koloğlu, *Türk- Arap İlişkileri Tarihi* (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2017), 164-169. Suriye’de ayrılıkçı hareketler için bkz. 186-191.

⁴⁵ Koloğlu, *Türk- Arap İlişkileri Tarihi*, 141. İngiltere’nin Arap Yarımadası’nda ve çevresindeki sömürgecilik faaliyetleri ve Vehhabilik için bkz. 141-144.

⁴⁶ Koloğlu, *Türk- Arap İlişkileri Tarihi*, 191-197.

İngiltere ise Vehhabileri ve onlara koruma sağlayan Suudları yakından takip etmekle birlikte bu ayrılıkçı harekete aktif destek sağlamıştır.⁴⁷

Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ve oluşturduğu modern Arap ordusunun Türklerden tamamen kopan bir yönetim ile Arap milliyetçi ruhunu uyandıracağı inancı, o dönemde bir çok Avrupa devletini umutlandırmıştı. Diğer taraftan Fransa'nın ve Fransız fikirlerinin Cezayir ve Mısır'daki milliyetçilik hareketine etkisi olsa da Trablusgarp halkının yapısı gereği bu topraklarda başarı sağlayamamıştır.⁴⁸

Gertrude Bell, *Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi* adlı çalışmasında Arap Yarımadası'ndaki İngiliz menfaatlerini korumak adına karşılıklı ilişkilerin nasıl kurulduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Basra Körfezi'ndeki İngiliz deniz çıkarları Hint Hükümeti'ne olan önemiyle birlikte bize kaçınmayacağımız sorumluluklar yüklemişti. Kıyılarında hüküm süren aşiret liderlerine göre durumumuz onlarla yavaşça birleştirilmişti. Muskat sultanıyla, Körfez şeyhleriyle ve Bahreyn adasıyla anlaşma ilişkileri kurulmuştu. 1913'te denize kadar olan yerleri ele geçiren Necd hakimi İbni Suud kendisini tanımamızı ve desteklememizi istiyordu. Osmanlı tecavüzünden hep korkan Kuveyt şeyhine koruma güvencesi verdik. Arap olduğu halde İran uyruğundan olan Muhammara şeyhi hem sultana hem de şaha karşı olan durumunu desteklemek için bizden yardım istiyordu.”⁴⁹

1.1.6. Şerif Hüseyin'in Müttefik Olarak Tercih Edilmesi

Birinci Dünya Savaşı başladığında İngiltere, Arabistan'daki yerel Arap liderleri ile olan ilişkisini antlaşmalar yoluyla ve bölgedeki temsilcileri ve istihbarat uzmanları vasıtasıyla sağlamlaştırma yoluna gitti. Anglo-Arab iş birliğine yönelik en umut verici fırsat ise Mekke Şerifi Hüseyin'in etrafında ortaya çıktı. Çünkü, İngiliz yanlısı olan liderler arasında en güçlü ve etkili olanı şüphesiz ki Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali idi. Arap soylularının en önde gelenlerinden olan Şerif, Hz. Peygamber soyundan olup Kızıldeniz'in kuzey-orta sahili boyunca kutsal Hicaz bölgesini yönetmek için Osmanlı idaresi tarafından atanmıştı. Hüseyin, Osmanlı Sultanı'nın buyruğuyla Hicaz'da isyanı önlemek için İstanbul'da yıllarca rehin olarak tutulan hırslı bir adamdı. Ona tabi olan

⁴⁷ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 209.

⁴⁸ Koloğlu, *Türk- Arap İlişkileri Tarihi*, 144-150.

⁴⁹ Gertrude Lothian Bell, *Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi*, çev. Vedii İlmen (İstanbul: Yaba Yayınları, 2004), 10. Bu çalışma, Mezopotamya'nın İngiliz işgalindeki dönemi ve İngiliz mandası altındaki Mezopotamya'da bir Arap hükümetinin kuruluşuna kadarki İngiliz sivil yönetimi anlatılmaktadır. Sivil Komiser tarafından Gertrude L. Bell'e bu raporu hazırlama görevi verilmiştir. Aşiretlerin kontrol altına alınması, Şii kentleri ile ilişkiler, Arap ve Kürt aşiretleri, Musul'un ele geçirilmesi gibi konular dikkat çekmektedir.

Harb kabilesinin yaklaşık 600.000 olan kabile adamları, sürgünden döndüğünde bir düzene geçiş arayışında olan bir şerif gördüler. Ayrıca, çevredeki söz dinlemez kabilelerin arasındaki sorunların çözümünde aracı bir rol oynadı. Necid'in Emir Abdül Aziz İbni Suud'u, Asir'in Muhammed İbn Asır el-İdris'i, Yemen'in İmam Yahya'sı ve Jebel Shammar'ın İbn Reşid'i gibi yarımada'daki diğer önde gelen kabile reisleri, kendi hegomonik hayalları olsa da, bu nedenlerle Şerif'e üstünkörü de olsa bir nezaket gösterdiler.⁵⁰

Şerif Hüseyin'in Peygamber soyundan gelmesi kendisine Arap dünyasında mühim bir mevki kazandırmaktaydı. Bu siyasi avantajının farkında olan Şerif Hüseyin'in amacı, Türk idaresinden kurtulmak, Haşimi Hilafetini canlandırmak ve Arabistan kralı olmaktır. Ancak bu emelini para ve mühimmat gibi ihtiyaçlarından dolayı belirli bir süre ertelemek zorunda kalacaktır. İttihad ve Terakki yönetimi tarafından göreve getirilmiş olmasına rağmen, siyasi görüş ve fikirleriyle ters düşmüşlerdi. İttihatçı liderler tarafından Araplar için öngörülen plan ve programın uygulanmaya konmasında fazla bir başarı elde edilememesinde bu çatışmanın etkisi yadsınamaz. Şerif Hüseyin bağlı bulunduğu Osmanlı idaresine karşı güvenilmez ve iki yüzlü bir tutum sergilemiştir. Avrupa devletleri ve özellikle de İngiltere ile olan ilişkilerinde ise gayet iyimser ve tatminkâr bir politika izlemiştir. Şerif Hüseyin, İstanbul'da bulunduğu sıralarda Avrupalı devlet temsilcileri ile temaslar kurmakla kalmayıp, Mekke Şerifi olduktan sonra da bu münasebetlerini Hicaz'da yaşayan Türkler tarafından şikâyet konusu olacak derecede ileri götürmüştür.⁵¹

Kahire'deki Askeri İstihbarat Direktörü Clayton'ın Alfred Parker'a -Sina eski valisi- gönderdiği notlardan da anlaşılacağı üzere Şerif'in yardımıyla diğer Arap gruplarını yanlarına çekmek ve cihadı etkisiz kılmak bölgedeki İngiliz başarısının temel noktası olarak görülmektedir: *"Arap topluluğunu Şerif'in amaçlarıyla aynı hat üzerinde cömertçe buluşturabilirsek, Türk himayesinden hoşnutsuzlukları, Alman etkisinden korkuları ve bağımsızlığa yönelik uzun süredir bekledikleri özlemleri, bizim davamıza sempati içinde kalmalarını hatta Türkler tarafından onlara karşı ciddi hareket riskinin olduğuna bile onları ikna edebiliriz... Eğer Almanları ve Türkleri Arap desteğinden mahrum bırakmada ve bize, Fransa ve İtalya'ya karşı onların imkanlarını – İslam'ın kutsal topraklarından çıkan hakiki bir cihat- olanaksızlaştırırsak biz başarılı olabiliriz.*

⁵⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 13.

⁵¹ Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına", 142-143.

İdrisi ve İbni Suud gibi erişilemez Arap liderlerinden ziyade kendisi de bunu mümkün kılmakta olan Mekke Şerifi'nden belli miktarda aktif yardım bekleyebiliriz."⁵²

Mekke, Müslümanlar için kutsal bir şehir olmanın yanı sıra yarımadanın iletişim merkeziydi. Daha da önemlisi, bahsedildiği üzere nesebi ve unvanı nedeniyle Şerif, hem Arap coğrafyasında hem de İslam dünyasında büyük bir prestije sahipti. Savaşın başlarında Necd hakimi İbni Suud ile İngiliz ilişkilerine öncülük eden Yüzbaşı W. H. Shakespear, yazdığı bir mektupta "*Bir cihad, özellikle İslam dünyasında Mekke'de Şerif'in mevkinde bir kimse tarafından ilan edildiğinde, sonuçları tahmin edilemez...*" diyerek Mekke Şerifi tarafından ilan edilecek olan cihadın etkisini gözönünde bulundurmanın önemine dikkat çekmektedir. Shakespear, Mekke'deki peygamber torununun kabul edildiği ve tanındığı yolda ilan edilen bir cihat ilanının en azından tüm Arap dünyasını harekete geçirebileceğini ve Arap şefleri ile İngiltere arasındaki tüm anlaşmazlıklarda ve mevcut kritik zamanda en ciddi bedeli sunmanın önemini ve bunu sürekli akılda tutmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.⁵³

Şerif'in yerel üstünlüklerine rağmen, İngilizler açısından sorunlu tarafları da mevcuttu. Şerif Hüseyin payitahtta sürgün hayatı yaşamasına rağmen hanedana sadıktı ve Osmanlılık fikrinin savunucusu görüntüsü altında milliyetçi bir akımı da benimsemiş değildi. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önce Jön Türkler Hicaz üzerindeki Türk nüfuzunu sağlamlaştırmakla meşgulken, Arabistan çölündeki özerklik artık eskisi gibi değildi. II. Abdülhamid'in Hicaz demiryolu, Şam'dan Akabe yoluyla güneye doğru Medine'ye kadar uzanmaktaydı. Bu demiryolu, Batı Arabistan'da dört bölümden oluşan Türk Ordusunun ikmalî için ana arter olarak hizmet vermiştir. Bu durum hacı trafiği kontrolünü tehdit eden birçok yerel bedevinin düşmanlığına neden olurken, imparatorluğun geri kalanıyla zayıf da olsa bir bağlantı sağlamaktaydı. Hüseyin, Türkiye'nin müdahale ihtimalini büyük ölçüde arttıran demiryolu yoluyla Genç Türklerce uyarılıyordu. Diğer taraftan Hüseyin, demiryolunun Medine'yi geçerek Türk nüfuzunun genişlemesini engellemede ve unvanlarını kalıtsal olarak tanıyan bir anlaşma yapmada başarılı olmasına karşılık, Haşimi huzursuzluğu giderek yükselmişti.⁵⁴

⁵² TNA, FO 882/2/2, AP/15/14, Clayton'dan Parker'a, 10 Aralık 1915.

⁵³ Westrate, *The Arab Bureau*, 13.

⁵⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 13-14.

1.2. İngiliz İstihbaratı ve Orta Doğu

20. yüzyıl başında “istihbarat”ın anlamı, kısmen artan profesyonelleşmenin bir sonucu olarak, değişmeye devam edecekti. İstihbarat, dönemin başında hükümetin gözetimi için Britanyalılar tarafından toplanan gizli olsun olmasın türlü bilgiye atıfta bulunacaktı. Dönem sonunda önemli bir askeri boyuta sahip olmakla birlikte karşı istihbarat ve aldatmaca içeriyordu.⁵⁵

İngiliz oryantalist istihbarat uzmanları için en temel meselelerden birisi, Arabistan coğrafyasının hem tehlikeli hem de bilinmezliklerle dolu oluşuydu. Doğu’yu Gertrude Bell, “*kendi içinde tutarlı bir bütün*” kelimeleriyle ifade etse de Sir Mark Sykes, bölgenin jeopolitik açmazını ve İngilizlerin de içinde olduğu hegemonya mücadelesini 1913'te Parlamentodaki arkadaşlarına “*Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'da dağılması, Avrupalı güçlerin sınırların olmadığı bir ülkede doğrudan birbirleriyle yüzleşmesine neden olacaktır... Bu çok garip coğrafi durum, Büyük İskender'in, Diocletian'ın ve Konstantin'in zihnini rahatsız etti*” sözleriyle aktarmış ve onları uyarmıştı. Sykes’a göre, burası dünya barışından sorumlu olanları huzursuzluğa sokmaya yakın olan tartışılabilir bir arazi, Batı ve Doğu arasında “*bir işlek cadde*” idi.⁵⁶

“Orta Doğu” ve “Arabistan”ı tanımlama konusunda yüzyılın başında büyük çabaların olduğu görülmektedir. Bu çabalar büyük bir olasılıkla Asya ile Avrupa arasındaki bölgelerde oluşan yeni dengeler ve yeni ihtiyaçlarla ilgiliydi. Britanya İmparatorluğu’nun dünyanın her köşesine kadar uzanan büyüklüğü ile istihbaratın zayıflıkları telafi edilecekti. Büyük göçmenler ve sadık emperyal vatandaşlar ağı ile kritik bir bilgi sistemi oluşturulacaktı. Bunun yanı sıra Güney Afrika’da yüzyılın başındaki savaş, tek taraflı istihbarat toplamaya dayanan sisteme olan inancı geri dönülmez bir şekilde ortadan kaldırdı ve bu istihbarat reformunu acil bir mesele haline getirdi. Bu durum yeni bir Askeri Operasyon Direktörlüğü’nün kurulmasıyla sonuçlandı.⁵⁷

Orta Doğu’daki bu yeni güvenlik endişesi ve hareketlenmenin ortaya çıkmasında iki önemli neden olduğu söylenebilir. Birincisi, Alman gücünün ve emperyalist hırsının yükselişi bölgede jeopolitik dengeyi değiştirdi. Almanya, Osmanlı Devleti ile daha yakın

---

⁵⁵ Satia, *Spies in Arabia*, 13.

⁵⁶ Satia, *Spies in Arabia*, 14.

⁵⁷ Satia, *Spies in Arabia*, 15.

ilişkiler sürdürüyordu ve Bağdat Demiryolu projesindeki egemenliği sayesinde, Hindistan'a giden yoldaki İngilizlerin güvensizliğini kışkırtıyordu. Nitekim 1904 İngiltere-Fransa Dostluk Antlaşması ve 1907 İngiliz-Rus Antantı, Orta Asya'daki büyük güçler arasındaki gerilimleri ve Afrika'daki Faşoda krizinin yarattığı havayı büyük ölçüde dağıttı.⁵⁸

Orta Doğu istihbaratını iyileştirmeye iten ikinci faktör, Osmanlı coğrafyasındaki gelişen ulusal milliyetçi hareketlerdi. Basra'da Seyyid Talib ve Necd'de Abdülaziz ibni Suud gibi liderlerin yükselişi yanında Genç Türk devrimi ile Mısır ve Suriye gibi bölgelerde Arap milliyetçi hareketlerin geliştiği gözlemlendi. Hasta adamın ölümü ve akabinde büyük güçler arasında yaşanacak mücadeleye dair kehanet kendini gerçekleştirmek üzere idi.⁵⁹

Böylece Arabistan, yüzyılın başlangıcında Britanya siyasi çevrelerini meşgul etmeye başladı. Jeopolitik açıdan önemli olan bu bölge hakkında bilgi eksikliği ve bilgi toplamının önemi giderek daha fazla dikkat çekti. İstihbaratın yarımada genişletilmesi için resmi teklifler gündeme getirildi. Hindistan Valisi Lord Curzon'un gerçekleştirdiği Körfez turunun ardından, Kuveyt'te yeni bir Siyasi Ajans açıldı. Bilhassa istihbarat ihtiyaçlarını karşılamak için atılan bu adımlarla Arabistan'ın coğrafi keşfi yeni bir ivme kazanacaktı.⁶⁰

Diğer taraftan 20. yüzyılın başındaki gelişmeler, anakaradaki Britanyalılar için de yeni bir dönemin, yeni bir çağın habercisi oldu. 1901'de Victoria saltanatının ve 1902'de II. Boer Savaşı'nın sona ermesi bunun sembolleri oldu. 1909 Gizli Servisi'nin kuruluşu ve 1911 Resmi Sırlar Yasası ile de "güvenlik devleti" anlayışının yeni yükselişi resmilik kazandı.⁶¹

İstihbarattaki bu yeni yükseliş, 1909'da Mansfield Smith Cumming ("C") altında deniz aşırı istihbarat toplamaktan sorumlu bir Gizli Servis Bürosu ve Vernon Kell ("K") altında yerli karşı saldırıdan sorumlu MI5'in kurulması ile sonuçlandı. Ancak Orta Doğu'da istihbarat, statükoyu koruma düşüncesinin gölgesinde ve sadece gizli olmaktan ziyade yeraltına gitti.⁶²

---

⁵⁸ Satia, *Spies in Arabia*, 15.

⁵⁹ Satia, *Spies in Arabia*, 15.

⁶⁰ Satia, *Spies in Arabia*, 16.

⁶¹ Satia, *Spies in Arabia*, 17.

⁶² Satia, *Spies in Arabia*, 23.

1.2.1. İngiliz İstihbarat Tarihi

Britanya'nın istihbarat tarihi, 15. yüzyılın ikinci yarısına değin gittiği söylenebilir. Avrupa'da örgütlenen en eski gizli servis olan İngiliz gizli servisinin (Intelligence Service) temeli, Kral VIII. Henry'nin Adalet Bakanı olan Thomas Cromwell tarafından 1530'da atılmıştır.⁶³ Kraliçe I. Elizabeth döneminde ise bakan olan Sir Francis Walsingham tarafından 1568 yılında ilk profesyonel haber alma servisi kurulmuştur.⁶⁴

İngiliz istihbarat örgütü, istihbarat uzmanlarından veri temin eden geleneksel bir servis olmaktan fazlasıydı ve 19. yüzyılda evrim geçirdi. Bunun sonucunda sanayiciler, bankerler, bakanların da dahil olduğu karmaşık bir ağ haline gelmişti.⁶⁵ 20. yüzyılın başında ise İngilizler Boer Savaşı'ndaki tecrübelerine dayanarak Savaş Bakanlığı'na bağlı olan I3, MO3 ve MO5 gibi askeri istihbarat teşkilatları kurmuşlardı. İngiliz istihbaratı, daha yüzyıl başında Almanya'ya karşı saldırgan faaliyetlerde bulundu.⁶⁶

20. yüzyılda özellikle de Birinci Dünya Savaşı'nda istihbarat teşkilatları büyük değişimler gerçekleştirecekti. 1907'de İngiliz istihbaratının askeri operasyon (MO) gruplarının görev dağılımı şu şekilde idi:

MO1: Strateji ve harp oyunları;

MO2: Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan ve Sina Bölgesi;

MO3: İran, Hindistan, Amerika ve Rusya;

MO4: Topografi ve harita yapımı;

MO5: Karşı istihbarat ve iç güvenlik;

MOF: Dış ülkelerdeki İngiliz doktorlarının durumu.⁶⁷

Ekim 1909'da İngiltere Başbakanı Asquith tarafından Gizli Servis Bürosu (SSB9) kuruldu. Gizli Servis Bürosu, Savaş ve Dışişleri Bakanlıklarından ayrı olarak İngiliz

⁶³ Sezgin Mercan, "İngiliz İstihbarat Mekanizmasında MI6", içinde *İstihbarat Örgütleri*, ed. Ümit Özdağ, (Ankara: Kripto Yayınları, 2016), 78. Cromwell, I. Elizabeth'in özel sekreterliği görevindeyken 50 kişiden oluşan bir istihbarat ağı oluşturmuştur. İngiliz istihbaratının temelinde ise şu servisler bulunmaktadır: Foreign Office Intelligence Service, War Office Intelligence Service, Colonial Intelligence Service ve Board of Trade Intelligence Service.

⁶⁴ Hakan Turan, *Gizli Servisler* (İstanbul: Kalipso Yayınları, 2010), 71.

⁶⁵ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 47.

⁶⁶ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 50.

⁶⁷ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 50.

hükümeti adına istihbarat ve örtülü operasyonlar yaptı.⁶⁸ Büro, bu dönemlerde kısıtlı imkânlarla sahip olsa da 1909-1914 yılları arasındaki çalışmalarıyla Alman istihbaratının İngiltere'ye yönelik faaliyetlerini büyük ölçüde etkisiz hale getirmeyi başardı.⁶⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte istihbarat işleri Bahriye (Donanma) Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na kaydırıldı. Çünkü İngiliz istihbaratı, denizcilik ve sömürge işleri yerine savaşa yönelmişti. Savaş Bakanlığı içinde de istihbarat, savaş öncesinde olduğu gibi iç ve dış istihbarat olarak iki gruba ayrıldı. 1915-1916 yılları arasında Savaş Bakanlığı yeniden yapılandırıldı ve Askeri İstihbarat Direktörlüğü kuruldu.⁷⁰

1916 yılına gelindiğinde Gizli Servis Bürosu, İngiltere Savaş Bakanlığı'nın bir birimi hâline gelmiş ve adı da Askerî İstihbarat Direktörlüğü (DMI) olarak değiştirilmiştir. Almanya'nın kara ve denizden genişleme tehdidi ve Alman istihbaratının Birleşik Krallıkta faaliyet gösterdikleri koşullarda, söz konusu tehdidini bertaraf etmek, istihbaratın temel hedefi oldu. DMI, yurt içi ve dışında bilgi toplamak üzere iki birime ayrıldı. Bunlar Vernon Kell'in sorumluluğundaki MI5 ve Mansfield Cumming'in sorumluluğundaki MI1c idi. "MI", askerî istihbaratın İngilizcesi olan "Military Intelligence"nin kısaltmasıdır.⁷¹

Savaş koşulları altında MI5, bulunulan döneme göre değişiklik göstermekle birlikte geniş kapsamlı bir görev tanımına sahip olmuştur: yabancılarla ilgili politikaların koordinasyonu ve uyumlaştırılması, askerî malzemelerin güvenliği, İngiliz topraklarında karşı-istihbarat çalışmalarının yürütülmesi.⁷²

MI1c, askerî istihbarat içinde olmakla birlikte bütçesi, Dışişleri Bakanlığı tarafından finanse edilmiştir. MI1c, dış istihbarattan sorumlu askerî istihbarat olarak daha sonra MI6'yı teşkil olan SIS olarak tanındı.⁷³ MI1c bünyesinde Doğu Akdeniz Özel İstihbarat

---

⁶⁸ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 50.

⁶⁹ Mercan, "İngiliz İstihbarat", 80.

⁷⁰ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 50.

⁷¹ Mercan, "İngiliz İstihbarat", 79.

⁷² Mercan, "İngiliz İstihbarat", 80.

⁷³ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 50.

Sevizi oluşturuldu ve bu servis önceleri İskenderiye'den, 1917'den itibaren ise Kahire'deki istihbarat merkezinden yönetildi.⁷⁴

MI1c, insan istihbaratı konusunda tek merkez değildi. Askeri istihbarat savaş çıkmadan önce zaten dış ülkelerde keşif görevlerine başlamıştı ve savaş ile birlikte İstihbarat Kolordusu kuruldu. Bu birlik savaş alanında keşif ve taktik istihbaratı yapmaktaydı. Londra'daki Savaş Bakanlığı'na bağlı stratejik istihbaratın tarafsız ülkeler olan Hollanda ve İsviçre'de kolları, bunlardan ayrı Amiral Sir Reginald tarafından yönetilen bir insan istihbaratı ağı daha vardı. Kahire'deki istihbarat merkezi ise Türk Ordusunun zayıf yönlerini analiz etmekle işe başladı.⁷⁵

Günümüzde ise İngiliz Merkezî İstihbarat Mekanizması, İngiliz hükümetlerinin takip ettiği ulusal güvenlik politikasının Birleşik Krallık'ın ulusal ve dış politika çıkarlarının savunulması ve geliştirilmesini temel hedef olarak tanımladığını göstermektedir. Gizli kaynaklardan gelen istihbarat bilgisi, İngiliz hükümetlerini bu hedef doğrultusunda beslemektedir. İstihbaratın toplanması Birleşik Krallık dışında MI6, Birleşik Krallık içinde MI5 ve elektronik alanda GCHQ tarafından yerine getirilmektedir. İngiliz istihbarat mekanizmasının önemli kuruluşu olan MI5, İngiltere'ye yönelik tehditleri haber alma ve önleme misyonları ile İngiliz iç istihbaratının belkemiğini oluşturmakta ve çalışmalarını İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak yürütmektedir. MI6 ve GCHQ, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmalarını yürüten ve faaliyetlerini ağırlıklı olarak uluslararası alanlarda gerçekleştiren birimlerdir. MI6 casusluk ve önleme çalışmalarını yürütmektedir. GCHQ ise iletişim alanında bilgi toplamakta ve topladığı bilgilerin analizini yapmaktadır.⁷⁶

1.2.2. İngiltere'nin Orta Doğu İstihbaratının Kültürel Temelleri

İngiliz istihbarat uzmanlarının Arabistan coğrafyasına yönelik ilk ciddi girişimlerine 20. yüzyılın başında şahit olunmaktadır. İmparatorluk ruhunu taşıyan istihbarat uzmanlarının Hindistan'a giden yolun güvenliğini sağlama arzusu yanında peygamberler diyarı olan

⁷⁴ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 50-51. Büronun içinde espionaj ve kontr-espionaj bölümleri vardı. 1917'de Suriye'de açılan yeni şubesi diğer şubeleri de bünyesinde topladı ve Kahire'den bağımsız olarak İngiliz Doğu Akdeniz Donanması'na bağlandı. Atina ve Suriye'de merkezleri olan bu yeni istihbarat teşkilâtı, Akdeniz İstihbarat Servisi adını aldı ve beş şube olarak organize edildi.

⁷⁵ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 51.

⁷⁶ Mercan, "İngiliz İstihbarat", 84.

mistik ve antik bir ülkede metafizik kanıtlar bulma umudu onlar için bu toprakları cazip hale getirmişti. İmparatorluğa hizmet ile tevat ve incilde bahsi geçen diyarları ihya arasında kalan istihbarat uzmanları, bu ruh haliyle boğuşmuşlardı.⁷⁷

İngilizlerin Orta Doğu'da toplanma hikayesi, İngiliz Devleti'nin orada kullandığı istihbarat ve bilgi edinme yöntemlerinde kültürel temsillerin ne ölçüde önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Priya Satia'nın ifade ettiğı gibi onların faaliyetleri “*modern devletin faaliyetlerinin kültürel hayal gücü tarafından şekillendirildiğini*” göstermektedir.⁷⁸

Orta Doğu'da dolaşan istihbarat uzmanları, kendilerinden sonraki, daha bürokratik bir dönemin belirsiz, anonim istihbarat çalışanları değil, askeri, diplomatik ve bilimsel bir dizi profesyonel geçmişe sahip olan sosyal, politik ve kültürel elitlerdi. Bu istihbarat uzmanlarının “Arap zihni” anlayışına göre modellenen sezgisel bir istihbarat epistemolojisiyle çalışma anlayışı, Birinci Dünya Savaşı'nın Orta Doğu seferlerinin planlanması ve yürütülmesi ve İngilizlerin kontrolündeki Orta Doğu'nun savaş sonrası yönetimi üzerinde önemli bir etki sağladı.⁷⁹

İngiliz istihbarat uzmanları, elbette Orta Doğu dışında dünyanın diğer bölgelerinde Almanya, Japonya, İran, Kuzey Amerika, Hindistan ve başka yerlere de giriyordu. Ancak Orta Doğu'daki İngiliz istihbaratı, bu dönemde diğer istihbarat projelerinden farklıydı ve kendine özgü idi. Diğer taraftan İngilizler bu dönemde Orta Doğu'daki istihbarat faaliyeti yapan tek büyük güç değildi. İngilizler diğer büyük devlet istihbarat uzmanlarının bölgedeki varlığına dair haberlerle daha fazla istihbarat kaynaklarını geliştirme yoluna gitmiştir. Sonunda, başka hiçbir Avrupa ülkesi Arabistan'a bu kadar çok fazla istihbarat uzmanı göndermemiş ve gönderdiklerine de büyük bir yatırım yapmıştır. Hatta Alman ve Rus istihbarat uzmanları bölgenin sakinleriyle özel bir yakınlık kuramadıkları gibi İngiliz gözünde dikkate değer derecede beceriksiz olarak anıldılar.⁸⁰

Edward Said'in “*Fransızların Lawrence, Sykes veya Bell'i yoktu*” sözleri yirminci yüzyılda Orta Doğu'da Avrupa istihbarat toplama ve sömürge kontrolü hakkındaki İngilizlerin üstünlüğünü kanıtlar niteliktedir. İngilizlerin bu potansiyelleri, tamamen resmi olmayan ve gerçek yürütme gücünü elinde tutan istihbarat görevlileri tarafından

---

⁷⁷ Satia, *Spies in Arabia*, 3.

⁷⁸ Satia, *Spies in Arabia*, 4.

⁷⁹ Satia, *Spies in Arabia*, 5.

⁸⁰ Satia, *Spies in Arabia*, 6.

emperyal güvenlik ile ilgili tüm konularda, kenar çizgisi olarak çok fazla kural koymadığını savunuyor. Aslında bu giderek artan bir anti-emperyalist savaş sonrası dünyası için tasarlanmış, görünmez, kağıt üzerinde neredeyse mevcut olmayan yeni bir emperyal proje idi.⁸¹

Doğu hakkında Batı'nın yahut Avrupa'nın bilgisi demek olan Oryantalizm, Avrupa'nın Doğu'ya hakimiyeti ile birleşir ve bu hakimiyet Burton, Hogarth, Bell, Philby vd. nin şahsında baş gösterir. Özellikle 19. yüzyılda bölgeye gelen daha sonra bahsedilecek olan Avrupalı oryantalistlerin faaliyetleri ve eserleri de imparatorluk istihbarat uzmanları olan Oryantalistlerin habercisi olacaktır.⁸²

Birinci Dünya Savaşı sırasında Orta Doğu istihbaratı için D. G. Hogarth, Gertrude Bell, T. E. Lawrence, S. John Philby ve diğerlerinin seçilmeleri elbette tesadüf değildi. Bu imparatorluk istihbarat uzmanlarının Doğu'nun dostları ve alternatif politika yapıcısı olarak gönderilmeleri, bu kadın ve erkeklerin Doğu uzmanı oluşları, Doğu'yu ve Doğuluları yakından tanımaları ile ilgiliydi. Lawrence'ın dediği gibi bunlar bir “çete” oluşturuyorlardı. Kavramlar üzerinde çatışmalar da şahsi benzerliklerle birbirlerine merbuttular. Hepsinin kendine has özellikleri vardı, hepsi Doğu'ya karşı bir sempati ve eğilim duymaktaydılar, görevlerini kıskanarak yapıyorlardı ve nihayet hiç biri Doğu'yu tasvip etmiyordu. Onlar için Doğu, Doğu'da geçirdikleri günler demekti. Onlarda Oryantalizm ve Doğu'yu yönetmek için bulunmuş etkin pratik metodlar, nihai formuna kavuşacaktı.⁸³

İngiliz oryantalist istihbarat uzmanlarında mevcut imparatorluk zihniyetinin eğitim yolu ile yerleştirildiği görülmektedir. Bu ince ve silinmez zihniyetin sembollerinden Lawrence'da ifadesini bulan İngiliz görüşü, Beyaz Adam'ın Doğu'yu, Doğu insanlarını, Doğu'nun siyasi teşkilatını ve siyasi hareketlerini nasıl denetlediğini ve yönlendirdiğini bize göstermektedir. Onlara göre, “*Doğu, bizim Doğu'dur, bizim insanlarımızdır, bizim müstemlekelerimizdir*”. İngilizler, seçkin-halk ayırımını Fransızlar kadar yapmamakla birlikte İngiliz Oryantalist-ajanlar (Lawrence, Bell, Philby, Storrs, Hogarth) gerek Birinci Dünya Savaşı sırasında gerekse savaştan sonra hem uzman maceraperest rolünü hem de

---

⁸¹ Satia, *Spies in Arabia*, 7.

⁸² Edward Said, *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul:Pınar Yayınları, 1989), 119.

⁸³ Said, *Oryantalizm*, 133.

müstemleke görevlisi rolünü üstlenmişlerdir. Bu müstemleke görevlisi rolünde yerleri, her zaman yerel yöneticilerin yanı başı olmuştur. Haşimilerin yanında Lawrence, Cornwallis, Wilson, Suudilerin yanında Shakespear, Philby buna verilecek en iyi örneklerdir.⁸⁴

Londra’da elit bir tabakanın oluşturduğu ilişkiler ağı, İngiliz sömürge topraklarındaki bilimsel çalışmalar ve istihbaratın omurgasını oluşturdu. "Keşif kardeşliği" olarak adlandırılan ilişkiler ağının birçoğu, bu topluluğa üyelik için birbirlerini aday gösterdi. "Kardeşliğin" sivil ve resmi üyelerinin etkileşimi için önemli bir gayri resmi kurum sunan istihbarat topluluğunun kişisel ilişkileri yurtdışına yayıldı. Onları bir araya getiren mesleki, sosyal, sınıfsal ve ailevi ilişkilere dayanan bağlar, Orta Doğu istihbarat uzmanları topluluğunun yaratılmasındaki temel bir faktördü.⁸⁵

Gertrude Bell’in Whitehall’ın üst kadrolarındaki arkadaşlıkları, varlıklı ailesinin katkılarıyla yaptığı kibar seyahatleri ve amatör arkeolojik çalışmaları istihbarat ile birleştirmesine olanak sağladı. Leydi Anne Blunt, Kahire’de Gertrude Bell’in bir arkadaşıydı. Bell’in çocukluk arkadaşı Louis Mallet, İstanbul’da büyükelçiydi. Bell’in en iyi arkadaşı Oxford Arkeoloji Müzesi Müdürü Hogarth’ın kızkardeşi Janet’dı. Dışişleri Bakanlığı, yasadışı yolculuklarını, dizginlemek için elinden geleni yaptı.⁸⁶ Bell, Delhi’deki 1902’de Durbar’da Valentine Chirol, John Gordon Lorimer ve Sir Percy Cox ile tanıştı. Orta Doğu’ya ilk yolculuğunu 1905 yılında yaptı ve bu seyahatini Türkiye’deki İngiliz konsolosları arasındaki arkadaş ağıyla kolaylaştıran Chirol’du. Aynı yıl Bell, Kudüs’te Mark Sykes ile tanıştı.⁸⁷

D. G. Hogarth’ın babası, deniz istihbaratının ilk direktörü “Blinker Hall” olarak da bilinen Amiral Reginald Hall’ın yakın bir arkadaşıydı. Ayrıca Orta Doğu’daki askeri istihbarat konusunda “özel danışman” olacak olan Londra Doğu Araştırmaları Okulu başkanı Denison Ross ile de tanıştı. Oxford bağlantıları Hindistan Bakanlığı kütüphanesinin kapılarını ona açtı ve buradaki çalışmalarıyla istihbarat dünyası için önemli bir referans kaynağı haline gelen ve Arabistan keşif tarihinin bir kaydı olan eseri “Arabia Penetration (1904)”nu yayınladı. Hogarth’ın diğer arkeologlarla ilişkileri öncelikle akademide

⁸⁴ Said, *Oryantalizm*, 146.

⁸⁵ Geoffrey Hamm, “British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy, and Empire (1898-1918)” (Unpublished PhD Thesis, University of Toronto, 2012), 254.

⁸⁶ Satia, *Spies in Arabia*, 36.

⁸⁷ Hamm, “British Intelligence”, 254.

kuruldu. Ashmolean Müzesi'nde Lawrence ve Woolley'i işe aldı. Doğu'da görev alacak aday diplomatlar ve konsolosların yolu, Cambridge'de Arabist profesör olan E.G. Browne'ın yanından geçmişti.⁸⁸

Akademi ayrıca elitler arasındaki siyasi bağları da güçlendirmişti. Aubrey Herbert, Oxford'da gelecekteki başbakan H. Henry Asquith'ın oğlu Raymond ile yakındı. Onun Oxbridge'den Lloyd ve Sykes ile olan dostlukları, parlamento kariyerlerinde ve istihbarat çalışmaları esnasında da devam etti. Savaş zamanı *Londra Times* için Suriye kıyısında istihbarat toplayan yazar Compton Mackenzie, Oxford'dan tanıdığı Herbert, Woolley ve Harry Pirie-Gordon ve diğerleriyle Orta Doğu istihbaratında bir araya geldi. Pirie-Gordon, Hogarth'la akrabaydı ve onun aracılığıyla Suriye yolunda Lawrence ile tanışacaktı.⁸⁹

Bu topluluk çeşitli davetlerde sosyal olarak da bir araya geldi. Herbert'in karısı son moda yemek takımının sarhoş konsoloslara hizmet etmesinden duyduğu rahatsızlıkla sürekli eşine serzenişte bulunuyordu. *The Times* için çalışmadan önce P. Graves, Ronald Storrs ile aynı daireyi paylaştığı Kahire Mısır Gazetesi için muhabirdi. Times muhabiri olarak İstanbul'da bulunan Philip Graves, Bell ile birlikte burada yemek yedi. Aubrey Herbert ve George Lloyd, Gertrude Bell'in aile dostlarıydı. Orta Doğu siyaseti ve istihbaratına müdahil olanların çoğu, yaz konukları olarak Bell ailesinin evinde toplandı. Onun bu bağlantıları ve konsoloslar arası dostluk ağı, Bell'in Orta Doğu'ya ilk yolculuğunu kolaylaştırdı. Seyahat raporlarını, editörlere ve hükümet yetkililerine bu kanalla gönderdi. Lawrence, Suriye'ye seyahati konusunda tavsiye almak için efsanevi Arabistan kaşifi Charles Doughty ile iletişim kurdu. Bell'in büyük aşkı, Charles Doughty-Wylie, Doughty'nin yeğeni ve Türkiye'de askeri konsolos yardımcısıydı.⁹⁰

Bu grup arasındaki karşılıklı yaranmaya çalışma ya da *keşif kardeşliği*, coğrafya ile ilgili bilim dallarının gelişmesi amacıyla 1830 yılında kurulmuş olan Kraliyet Coğrafya Topluluğu'na kadar uzanıyordu. Hogarth, Bell, Bury, Leachman, Carruthers, Butler, Shakespear ve diğerleri, birçoğu topluluğa üyelik için aday gösterildi. Kraliyet Coğrafya

---

⁸⁸ Satia, *Spies in Arabia*, 36.

⁸⁹ Satia, *Spies in Arabia*, 36.

⁹⁰ Satia, *Spies in Arabia*, 37.

Topluluğu, dünyanın şimdiye kadar bilinmeyen uzak bölgelerini keşif gezilerine bilimsel kapsam, mali destek, uzmanlık ve referans sağlamıştır.⁹¹

Woolley'in Mısır'da görüştüğü George Herbert de Carnarvon, Aubrey Herbert'in kardeşi idi ve Tutankamon'un mezarının keşfine sponsor olan kişi idi. Bell ve Hogarth, Türkiye'deki arkeolojik kazılarda William Ramsay ile farklı zamanlarda çalışmışlardı. Bu karşılaşmalar sadece Orta Doğu'ya özgü olmayıp, göçebe emperyal sosyal dünyanın bir versiyonuydu. Aynı zamanda, Arabistan'daki başarılı keşif ve istihbarat çalışmaları için gerekli olan bilgi ve temasları paylaşmak için istihbarat ilişkileri ağı kurmak, bilinçli bir çabanın ürünüydü.⁹²

Orta Doğu'daki istihbaratın çok göçebeliği, uzak görevleri, yavaş seyahat ve iletişime rağmen istihbarat uzmanları arasındaki bağları güçlendirdi. Bell, İngiliz emperyal gücünün mekânlarında yol alırken Chirol ile yaptığı görüşme sonrasında heyecanını dile getirir: *“Harita çizdik ve Farsça yolculuğumuzu ve gizli planlarımızı tartıştık... Delhi'de buluşmak istiyoruz!”*⁹³

Konsoloslar 1910'dan itibaren bölgede şifreli telgraf haberleşmesi yapabildiler. Körfez, Kızıldeniz ve Akdeniz'deki donanma gemileri de yedek/naklen yayın tesisleri sağladı. Bilgi ve istihbarat, bazı önemli belgelerin Lorimer'in Gazetesi gibi yayınların yoğun dolaşımı yoluyla iletildi. Ayrıca bu tür belgeler, diplomasi, ordu, ticaret ve bilim dünyalarını kapsayan bir istihbarat topluluğunun varlığına tanıklık etmiştir.⁹⁴

1.2.3. Savaş Öncesi Orta Doğu İstihbaratı

1914'te dünya savaşı patlak verdiğinde Sina üzerinden Mısır'a yönelik yönelimler hakkında yeterince bilgi yoktu. Bu nedenle, mevcut bilgi boşluğunu gidermek için 1910'da ve 1914'ün başlarında Sina ve Güney Filistin araştırmaları yapıldı. İngiliz ordusuna bağlı istihbarat servislerinin de savaş öncesi dönemde Orta Doğu'ya hak ettiği değeri yeterince verdiği tartışmalıdır. Timothy J. Paris, İngiliz ordusunun istihbarat konusunda hevesli olmadığını ve böyle bir işlevi geliştirmekte oldukça yavaş olduğundan söz etmiştir. 1873'e kadar Savaş Dairesi'nde daimi bir istihbarat bölümü bulunmamaktaydı. Hatta Ağustos 1914'te, Mısır'daki İngiliz saha komutanlıkları ve seferi

⁹¹ Satia, *Spies in Arabia*, 37.

⁹² Satia, *Spies in Arabia*, 38.

⁹³ Satia, *Spies in Arabia*, 38.

⁹⁴ Satia, *Spies in Arabia*, 39.

kuvvetlerinin daimi istihbarat bölümleri yoktu. İngiltere bölgede karışıklıklar başladığında her zaman istihbarat birimleri kurmuş, savaş durduğunda ise onları dağıtmıştı. Mısır'daki İngiliz işgal kuvvetleri, Osmanlı İmparatorluğu hakkında bilgi almak için Mısır İstihbarat Dairesi'ne güvendi. İngiliz ordusundaki istihbarat toplama konusundaki rahatsızlığın temelini Kırım Savaşı'nın resmi tarihçisi şu sözlerle ifade edecekti: “Gizli yollarla bilgi toplamak, bir İngiliz centilmeninin duygularına itici geliyordu!”⁹⁵

MI5 ve MI6'nın öncüleri olan İngiliz İstihbarat servisleri, ordudan farklı olarak, birinin potansiyel düşmanlarını gözetleme konusunda kesinlikle hiçbir çekinceleri yoktu. Ancak bu istihbarat birimleri henüz Ekim 1909'da kurulmuş olmakla birlikte, olası bir Türk tehdidinden ziyade Alman niyetleriyle ilgileniyorlardı.⁹⁶

Bölgede 1914'ten önce istihbarat toplanması hakkında çok az şey biliniyor, çünkü muhtemelen resmi olarak çok az istihbarat toplandı. Yıllarca gizli servis çalışmalarını yöneten Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğine istihbarat için yetersiz bir pay ayırdığı bilinmekle birlikte bunun nasıl harcandığı bilinmiyor. Aslında savaş öncesi bölgeye gösterilen ilgi artarak devam etti ve 1915 yılında Dışişleri ve Gizli İstihbarat Teşkilatı, bölgeye daha fazla ilgi gösterdi.⁹⁷

Savaş öncesinde kökleri 16. yüzyıla kadar giden Osmanlı coğrafyası hakkındaki istihbarat, bölgedeki görevli olan ya da olmayan İngilizler tarafından sağlanmaktaydı. Oryantalist düşünceye sahip asker, doktor, öğretmen, tüccar, arkeolog, konsolos gibi kimliklerle karşımıza çıkan pek çok isim Osmanlı topraklarına seyahat etmişlerdir.⁹⁸ Bununla birlikte Oxford ve Cambridge üniversitelerinden mezun, bir grup İngiliz eliti, İngiliz politikasına yön vermeye başlamıştı. *Oxbridge* de denilen bu grup, 1910'da - temelleri 1891 yılında Cecil Rhodes tarafından atılan- Round Table'ı kurmuştu. 1919'da kurulan Chatham House'un (önceki adıyla The Royal Institute of International Affairs)

---

⁹⁵ Timothy J. Paris, *In Defence of Britain's Middle Eastern Empire: A Life of Sir Gilbert Clayton* (Brighton: Sussex Academic Press, 2016), 94.

⁹⁶ Paris, *In Defence of Britain's*, 95.

⁹⁷ Paris, *In Defence of Britain's*, 95.

⁹⁸ Cengiz Kartın, “İngiliz İstihbarat Belgeleri Üzerinden Ortadoğu'ya Oryantalist Bir Bakış”, *Türkez*, - /60 (2021): 28.

içinde yapılan bu grubun temel amacı, İngiltere'nin Güney Afrika'dan Mısır'a ve Hindistan'a kadar uzanan sömürge topraklarını birbirine bağlamaktır.⁹⁹

1906'da Mısır'da yaşanan Türk tehdidi yani Taba Olayı'na kadar Osmanlılar, ciddi şekilde düşman olarak görülmemişti. Bu nedenle Türklerin niyetleri ve askeri hazırlıkları hakkında istihbarat toplanması sistemsiz, geçici ve yetersiz idi. Türkiye ile İngiltere arasında Sina'daki Filistin-Mısır sınırıyla ilgili olarak bilinen bu kriz, Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha önce bir Osmanlı-İngiliz savaşının başlaması ihtimaline sebep olmuştur. Bu durum, Britanya'nın Orta Doğu'daki istihbarat toplama yeteneklerinin de dikkate alınmasına yol açtı. Londra ve Kahire, büyük ölçüde İstanbul'daki İngiliz diplomatik temsilcilerinin ve askeri ataşelerin raporlarına, Levant Konsolosluk Teşkilatı üyeleri tarafından sağlanan bilgilere ve hatta bölgedeki İngiliz seyyahların görüşlerine dayanıyordu. Hatta Türk ordusuna ilişkin ilk el kitabı, 1877'de yayınlanmıştı.¹⁰⁰

Başka yerlerde olduğu gibi, imparatorluğun yönetim mekanizmaları Orta Doğu'daki ana istihbarat kaynağıydı. Özellikle de İstanbul'da görev yapan İngiliz büyükelçi ve ataşeleri, Osmanlı'nın kaderinde önemli roller oynadı. Sir Aubrey Herbert, 1909 ayaklanmasının arkasındaki kişinin kendisi olduğunu yazdı. Sir Mark Sykes, Fransızlar ile Osmanlı topraklarını bölen meşhur anlaşmayı yaptı. Llyod George ise 1916'da İngiltere başbakanı oldu ve Lozan Barış Konferansı'nda önemli rol oynadı.¹⁰¹

Kapitülasyonlar altında öngörülen olağanüstü adli ve idari sorumluluklar nedeniyle ve Avrupa medeniyetine dayanmayan bir toplumda hareket edebilmek için İngilizler, sık sık konsolosluk müdahalesine ihtiyaç duymaktaydı. İzlemeyi ve bölgenin Avrupa seyahatlerine kapatılmasını gerektiren yeni gelişmeler ortaya çıktığında, konsoloslar istihbarat için daha da önemli hale geldi. Levant hizmeti ise bunlar içinde en prestijli hizmet olarak ortaya çıktı ve bölgenin dört bir yanında yeni konsolosluklar açıldı.¹⁰²

1825 tarihinden önce The Levant Company bünyesinde Osmanlı topraklarında faaliyet yürüten İngiliz konsolosların, siyasi faaliyetlerinin yanı sıra bölgenin ekonomik, eğitim, sağlık, kültürel ve sosyal doku ile ilgili hazırladıkları raporları İngiltere'nin dünya hâkimiyetinin tesisinde önemli bir referans kaynağı olmuştu. 1825 tarihinden sonra

⁹⁹ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 47-48.

¹⁰⁰ Paris, *In Defence of Britain's*, 94.

¹⁰¹ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 48.

¹⁰² Satia, *Spies in Arabia*, 24.

İngiliz konsolosluk müessesesi, devlete bağlı bir teşkilatlanma haline gelmiş ve böylece daha etkili bir haber alma ağı teşkil edilmişti. Zamanla konsolosluklar, İngiltere'nin dış politikasında Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalenin bir aracı haline gelmişti. 1834 yılında İngiltere'nin 150 konsolosluk biriminden 19'u yani % 13'ü Osmanlı topraklarında faaliyet yürütmüştü. Hasta adam tabir edilen Osmanlı Devleti'nin zayıf noktalarının tespit edilmesi ve bunun Osmanlı aleyhinde ya da İngiltere lehinde kullanılması da konsolosların bir vazifesi haline gelmişti.¹⁰³

Verilen özel görevler, konsoloslukların düzenli çalışmasını aksattı. Bir konsolosun söylediği gibi, “*Konsoloslar çoğu zaman kimsenin gitmeyeceği vahşi bölgelerde yolculuk yapmak zorundadır.*” Bununla birlikte, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, konsoloslar ve askeri istihbarat arasındaki artan yakınlık konusunda rahatsızlığını da dile getirdi. 1825 öncesi Dışişleri Bakanlığı'nın istihbarat toplamaya yönelik yaklaşımı Levant konsolosluklarının konumunu daha da gizledi ve hatta Dışişleri bile girişimlerin büyük kısmının kimin tarafından yönlendirdiğini bilmedi.¹⁰⁴

Britanya'nın emperyal bürokrasisi, yerel bilgilerin toplanması ve anlaşılması adına bir çerçeve sundu. Kişisel temaslar, görevlerde sık sık rotasyona gidilmesi ve bölgesel seyahatlerin yapılması, giderek bölgesel yetkililer arasında bağımsız iletişim ağlarını geliştirdi. İngiltere açısından bakır kabul edilen bu coğrafyalarda bilim insanları, seyyahlar ve resmi görevliler arasındaki iş birliği de bu iletişim ağına önemli ölçüde katkı sağladı. Örneğin, Directorate of Military Operations (DMO), çoğunlukla Kraliyet Coğrafya Derneği'nin harita odasında bulunmaktaydı.¹⁰⁵

1907'de, Hindistan Genelkurmay başkanı, Arabistan'ı keşfetmeleri için resmi olmayan seyyahlar için bir fırsat sundu. DMO'nun yönlendirdiği Gerard Leachman, doğa bilimci Douglas Carruthers, Simla istihbaratından Yüzbaşı C.M. Gibbon, Quetta Staff College'dan Richard Meinertzhagen, Ely Soane, Yüzbaşı S.S. Butler, Yüzbaşı Leycester, Hint Ordusu subayları Norman Bray ve Hubert Young, Kraliyet Mühendislerinden

---

¹⁰³ Cengiz Kartın, “İngiliz Konsolosluk Sistemi ve Osmanlı Devleti (1825-1850)”, içinde *Osmanlı Devleti'nin Diploması Tarihi, Makaleler I*, ed. M. Alaaddin Yalçınkaya ve Uğur Kurtaran, (Ankara: Altınordu Yayınları, 2020), 291-314.

¹⁰⁴ Satia, *Spies in Arabia*, 26.

¹⁰⁵ Satia, *Spies in Arabia*, 27.

Yüzbaşı Stewart Newcombe, Doğu Afrika'dan Aylmer ve diğerleri bu keşiflerin bir parçası oldular. Ancak onların seyahatleri genellikle Mısır araştırması kapsamında idi.¹⁰⁶

Özel görevli istihbarat elemanları Filistin Keşif Fonu (PEF) tarafından desteklenen seyahatler ile Mısır'dan bölgeye gidiyorlardı. Kutsal Topraklar araştırmasına bağlı kalan bu istihbarat elemanları, İncil bilginleri ve askeri coğrafyacılar ait olan bütçelerden destekleniyordu. Filistin Keşif Fonu, 1870'lerde Kitchener'ın Sina araştırmasına da sponsor olmuştu.¹⁰⁷

Orta Doğu politikası ve istihbaratı, üç emperyal hükümet arasında kalacaktı. Londra, Simla ve Kahire askeri kuruluşlarının aralarında paylaştıkları ve zamanla değişikliğe uğrayan statüleri ve coğrafyaları ile konumlandırılan özel görev istihbarat uzmanları, Orta Doğu istihbarat topluluğunun göçebe çekirdeğini oluşturdu. Dünya Savaşı öncesinde Mısır'da İngiliz Sömürge Yönetimi Yüksek Komiseri Lord Kitchener ve Mısır Ordusu'nun komutanı Reginald Wingate, Afrika'nın tamamını ve Batı Arabistan'ı kapsayan bir istihbarat ağı yönetti. Orta Doğu topluluğunu birbirinden ayıran şey, temsilcilerin çok çeşitli kurumsal kaynaklardan yararlanmalarına ve kendi temaslarını, önceliklerini ve farklı tekniklerini kurmalarına olanak tanıyan bölümler arası ve hükümetler arası bağlarıydı. Tıpkı dünyanın büyük güçlerinin Orta Doğu'da çarpışması gibi İngiliz İmparatorluğu hükümetleri de çarpıştı. Neticede bu çarpışmadan, örtüşen çıkarları olan çeşitli görevliler için bir temas bölgesi ortaya çıktı.¹⁰⁸

İstihbarat toplama ve istihbarat istihdamının gizli doğası göz önüne alındığında, vatanseverlikten gelen bilgileri ileten sıradan memurların aksine, hangi memurların istihbarat uzmanı olduğunu anlamak zordur. Doğa bilimci G. Wyman Bury Aden'deki çalışmalarında “*resmi olmayan bir şekilde seyahat ediyordum*” diyecekti. Çoğu teknik olarak “*izinli*” olduğu için genellikle özel ücret ödenmeden bu bölgelere gittiler. Bu görevlilere verilen talimatlar, gerçek görevleri için sessizlik talep etti.¹⁰⁹ Leachman ve Yüzbaşı Teesdale gibi memurlar Dışişleri Bakanlığı emirlerini atlatmak için çeşitli hileli yollara başvurmuştur. Bu tür bir hükümeti yok sayma, Orta Doğu istihbarat topluluğu arasındaki gayri resmi bağları güçlendirdi. Birçok konsolos da Dışişleri Bakanlığı

---

¹⁰⁶ Satia, *Spies in Arabia*, 28.

¹⁰⁷ Satia, *Spies in Arabia*, 29.

¹⁰⁸ Satia, *Spies in Arabia*, 29.

¹⁰⁹ Satia, *Spies in Arabia*, 29.

emirlerini atlatmaya ve emperyal örtüşmenin yarattığı idari kör noktaya sığınarak yasadışı istihbarat toplanmasını kolaylaştırmaya istekliydi.¹¹⁰

İstihbarat topluluğunun özerk davranmasına izin verildi, Dışişleri Bakanlığı'nın resmi olarak kabul edemediği resmi olmayan görevleri yerine getirdi. Dışişleri Bakanlığı bu misyonları kendi umutsuz istihbarat ihtiyacı nedeniyle tolere etti. İngiliz Hükümeti, Richard Meinertzhagen'in Mezopotamya'da bir istihbarat görevi için izin aldığı anda, bu yolculukların resmi faydalarını ciddiye almamakla birlikte, bu izin karşılığında sadece ona “*kara ve nehir taşımacılığı ile demiryolu*” hakkında topladığı istihbarat konusu sorulmuştur. 1914'te Shakespear Arabistan'ı dolaşmak için özel olarak izin aldığı anda, İbni Suud hakkındaki resmi yazışmaları yorumlaması ve Dışişleri ve Hindistan Bakanlıklarına rapor sunması istendi.¹¹¹ Örneğin, savaşın arifesinde, İbni Suud'un idaresindeki bazı kasabalardaki Türk kayıpları ve Dışişleri Bakanlığı'nın resmi bağlantısı azaldıkça Arabistan'daki güç dengesi değişmeye başladı. Bu nedenle Hubert Young'ın istihbarat amaçlı dil pratiği yapmak için Arabistan'a seyahat etmesine ve Shakespear'ın 1914'teki yolculuğuna müsaade edildi.¹¹²

Bölgedeki herhangi bir İngiliz, potansiyel bir ajan idi. Bölgedeki İngiliz ticari, sanayi ve diplomatik yaşamın çeşitliliği, bu bireyleri çevreleyen belirsizliğin korunmasına yardımcı olmaktaydı. Birçoğunun sadece Orta Doğu'da olmasından dolayı casusluk benzeri davranışlara yöneldiğini söyleyebiliriz. Bu arada, bu siviller istihbarat topluluğuna bir dizi kurumsal kaynak ve bölge hakkında resmi ve bilimsel bilgi alışverişi için bir kanal sağladı. Konsolosların yerel gelişmelere odaklanması ve Türklere karşı çok şüpheli olan DMO istihbarat uzmanlarından memnuniyetsizlik, bu tür istihbarat uzmanlarına duyulan ihtiyaca ve başka bir ajan türünün Arabistan'a girmeye başlamasına neden oldu. Örneğin T.E. Lawrence, Karkamış'taki arkeolojik kazılar sırasında, nefsi müdafaa gerekçesiyle alanın yakınındaki Kürt isyanıyla ilgili olarak istihbarat topladı.¹¹³

Büyükelçilikteki fahri ataşeler, Osmanlı topraklarında bilgi toplamakla görevlendirildiler veya gönüllü istihbarat görevlileri arasında yer aldılar. Aristokrat Oxbridge mezunu olan George Lloyd, Aubrey Herbert ve Mark Sykes, Avrupa rekabetindeki çekiciliği nedeniyle

---

¹¹⁰ Satia, *Spies in Arabia*, 30.

¹¹¹ Satia, *Spies in Arabia*, 32.

¹¹² Satia, *Spies in Arabia*, 33.

¹¹³ Satia, *Spies in Arabia*, 33.

İstanbul’da görev aldı.¹¹⁴ Kahire’de Arap Bürosu kurulduğu zaman bu üç adamdan “Üç Silahşörler” olarak bahsedilmişti.¹¹⁵ Sykes, çocukluğundan beri babasının zenginliği ve egzotik yerlere düşkünlüğü nedeniyle Osmanlı topraklarında seyahat etmeye alışkındı ve Boer Savaşı’ndan sonra orada bir görev almak için bağlantılarını kullandı. 1902 ve 1904’te Osmanlı İmparatorluğu’nun doğusunda uzun geziler yapmış, araştırma kitapları yazmıştı. Oradayken, kişisel veya resmi nedenlerle, Dışişleri Bakanlığı için istihbarat raporları derledi. Maunsell ve Büyükelçi N. O’Conor ile olan kişisel dostlukları sayesinde, kısa süreliğine birçok büyükelçilik gönderisi ve raporu hazırladı. O ve Lloyd, büyükelçilikteki görevlerinden sonra da seyahatlerine ve raporlarına devam ettiler.¹¹⁶

Gazeteciler ve iş adamları da istihbarat sağladı. Lynch Şirketi, Mezopotamya’daki hem ticari hem de politik gelişmeler hakkında bazen tek bilgi kaynağı oldu. DMO’ya Bağdat Demiryoluyla ilgili notlar gönderen *Hindistan Times* gazetecisi David Fraser idi: “*WO [War Office]’da bana Anadolu demiryolları hakkında çok fazla bir bilginiz olmadığını söylediler, bu yüzden notlarımı somutlaştırdım . . . faydalı olabilecekleri umuduyla.*”

Osmanlı topraklarındaki sivil istihbarat uzmanları arasında en etkili çalışmaları bilim adamı-arkeologlar yaptı. Lawrence, Leonard Woolley ve Reginald Campbell-Thompson’ın da dahil olduğu David Hogarth’ın Karkamış’taki kazı ekibi, arkeoloji çalışmaları yanında kazı yeri yakınındaki Bağdat Demiryolu ve Almanlara da odaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹¹⁷ Bahsi geçen arkeolojik çalışmalar, kısmen Hogarth’ın da hizmet verdiği ve düzenli olarak bilimsel çabalar gibi görünen istihbarat faaliyetlerinin de yapıldığı PEF üyeleri tarafından finanse edildi.¹¹⁸

Filistin Keşif Fonu, Kraliçe Viktorya liderliğinde bir grup akademisyen ve din adamı tarafından kurulmuştu ve maksadı Filistin’de tarihi ve arkeolojik çalışmalar yapmaktı. Aubrey Herbert’in babası Lord Carnarvon, Baron L. Rothschild ve Churchill’in büyük amcası Lord Alfred Churchill de bu fonun bir zamanlar üyesi idiler.¹¹⁹

---

¹¹⁴ Satia, *Spies in Arabia*, 34.

¹¹⁵ Margaret FitzHerbert, *The Man Who was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert* (Londra: John Murray, 1983), 72.

¹¹⁶ Satia, *Spies in Arabia*, 34.

¹¹⁷ Satia, *Spies in Arabia*, 34.

¹¹⁸ Satia, *Spies in Arabia*, 35.

¹¹⁹ Mehmet Hasan Bulut, *İngiliz Derviş - Yeni Türkiye’nin Doğuşu ve Aubrey Herbert* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016), 281-282.

İngiliz istihbaratı, uzun süre akademiye işe alım alanı olarak kullandı ve Hogarth, Sir Minor, Ramsey ve Sir Arthur Evans gibi ünlü alimler kimi zaman birlikte ve birbirini destekleyen çalışmalarla Anadolu, Yunanistan, Girit ve Suriye'de yoğun olarak çalıştılar. Diğer taraftan arkeoloji, jeopolitik düşünceler üzerinde etki yapan bir prestij meselesiydi.¹²⁰

1913'te İmparatorluk Savunma Komitesi (CID), Hicaz Demiryolu inşaatı devam ederken Filistin, Lübnan ve Sina-Negev bölgesinde demiryolu inşasına ilişkin istihbaratı da içerecek coğrafi bir araştırma yapmak için Filistin Keşif Fonu'nu (PEF) görevlendirdi. Bu görevlendirmede Kahire'nin Türk-Alman ittifakını Süveyş Kanalı ve Hindistan yolu için stratejik bir tehdit olarak görmesi ve Londra'yı uyarması etkili oldu.¹²¹

1914 Ocak ayında başlayan keşif seyahati, kısa süre sonra bölgesel istihbaratla uzmanlıkları ile İngiltere'nin bölgedeki savaş çabalarına katkıda bulunacak üç ismi biraraya getirdi. Kraliyet Mühendislerinden S.F. Newcombe, Filistin Araştırma Fonu'nun desteklediği keşif gezisine baş topograf olarak liderlik etti. C.L. Woolley ve T.E. Lawrence, Sina Yarımadası'nın bir kısmını haritalamak maskesi altında bu askeri istihbarat toplama misyonunda görev aldılar. Bölgedeki geçit ve su kaynaklarının haritalarını çıkarmakla birlikte Osmanlı demiryollarıyla ilgili topladıkları istihbarat raporlarını Londra'ya iletiler.¹²²

Orta Doğu'daki İngiliz istihbaratının önemli destekçilerinden olan Mareşal Lord Kitchener, savaştan önce Mısır'daki İngiliz temsilcisi ve başkonsolosuydu. Kitchener PEF'in yirmi beş yıl önceki Batı Filistin araştırmasına katkıda bulundu. Sudan ve Mısır'da askeri ve istihbarat alanında on yılı aşkın tecrübesiyle Kitchener, Süveyş Kanalı'nın öte tarafındaki Arap bölgelerini Mısır topraklarının doğal bir uzantısı olarak görüyordu. Ayrıca burası Hindistan yolu üzerindeki İngiliz güvenliği için hayati idi.¹²³

Zayıflayan Türkiye'nin çöküşünün yakın olacağı varsayılıyordu. Doğu Sekreteri Ronald Storrs, Britanya'nın Osmanlı topraklarını “*Yakın Doğu ve Aden'den İskenderiye'ye kadar uzanan yolda ... bir vekalet*” ile yönetilebileceğini öngörüyordu. Böylece Arapça konuşan ülkeler bağılıklarını İstanbul'dan Mısır'a çevirecekler, Osmanlı Hilafeti yerine

¹²⁰ Satia, *Spies in Arabia*, 35.

¹²¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 14.

¹²² Mohs, *Millitary Intelligence*, 14.

¹²³ Mohs, *Millitary Intelligence*, 14.

Kahire'deki İngiliz yönetiminin himayesi altında Mekke'de bir Arap Halifeliği getirilecekti.¹²⁴

Kitchener'in Londra'daki Savaş Komitesine, Britanya'nın gelecekteki bir Arap devletinin koruyucusu haline gelmesinin avantajına ilişkin yaptığı konuşma özellikle Mısır istihbaratına savaş öncesinde ve sırasında önemli bir misyon yükleyecekti:

*“...Arabistan'da İngiltere'nin himayesinde kurulan, kuzeyde Dicle ve Fırat vadileriyle sınırlanan ve içinde Müslümanların kutsal yerleri Mekke, Medine ve Kerbela'yı içeren bir Arap krallığını görmek bizim çıkarımıza. Bu olasılıkla Mezopotamya'nın mülkiyeti - zaten Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Mısır'ı elimizde tuttuğumuz gibi - Müslümanların kutsal yerlerine tüm yaklaşımları güvence altına alacaktır. Bu, [Britanya İmparatorluğu'nun] en büyük Müslüman Devleti konumunda, milyonlarca Müslüman tebaamız arasındaki prestijimizi büyük ölçüde artıracaktır.”*¹²⁵

Bu vizyona biraz esneklik katılarak Aralık 1914'te, Kahire'deki İngiliz Sömürge İdaresi, toprakları tamamen ilhak etmeyi redderek Mısır'da Protektora Dönemi (1914-1922) adı verilen ve Hindistan örneğinden farklı olarak Mısır üzerinde bir himaye ilan etti. Ancak savaş boyunca Mısır ve Hindistan arasındaki sürtüşme ve rekabet, Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Mezopotamya'daki kontrol alanları üzerinde devam etti.¹²⁶ Diğer taraftan Mısır halkının Kahire'deki İngiliz Sömürge İdaresi'ne karşı miliyetçi karakterde çıkışları olsa da, İngilizlerin Memluk Devleti örneğinde olduğu gibi siyasi, ekonomik, askeri başarıları ile ulema sınıfı ve yönetici sınıfla olan bağlarını güçlü tutması işlerini kolaylaştırmıştı.¹²⁷

Savaşın getirdiği kargaşa arttıkça, Kitchener'ın açıkladığı yukarıda bahsedilen İngiliz-Mısır yönetiminin “milyonlarca Müslüman tebaamız” şeklindeki stratejik görüşü sabit kaldı. Kahire'nin istihbarat topluluğu bu projede merkezi bir rol oynayacaktı. İstihbarat, Arap topraklarının gerçek durumunu Mısır, Sudan, Levant, Simla ve Londra'daki İngiliz yetkililere açıkladı ve Türklere karşı bir savaş politikası oluşturmada Kitchener ve Londra'yı geride bıraktı.¹²⁸

¹²⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 15.

¹²⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 15. Ağustos 1914'te Kitchener, Savaşın Sorumlu Devlet Bakanı olması için Londra'ya geri çağırıldı. Onun yerine Mısır'da, Sir Henry McMahon'un Mısır Yüksek Komiseri olarak atandığı tarihe kadar, 4 Ağustos'tan Aralık 1914'e kadar Milne Cheetham görevde kaldı.

¹²⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 15.

¹²⁷ Fatih Yahya Ayaz, “Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu”, *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2007): 91-92.

¹²⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 15.

İngiltere savaştan önce yeterli olmamakla birlikte Kahire merkez olmak üzere Orta Doğu'daki istihbarat faaliyetlerini arttıracaktı. İngilizler Arap coğrafyası ve Afrika'daki kabileler, şeyhler, rotalar ve su kaynakları gibi stratejik öneme sahip topladıkları istihbaratı, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, savaş süresince ve savaş sonrasında bölgedeki politikalarını geliştirmek için kullandılar.¹²⁹ Diğer taraftan İngilizler, Osmanlı Devleti'ne karşı bölgedeki yerel liderleri, kabile şeflerini kendi yanına çekebilmek için hediye, altın ve rüşveti etkin bir şekilde kullanmakla birlikte ikili gizli antlaşmalar yoluyla da bölgedeki menfaatlerini koruma ve artırma yoluna gittiler. Savaşın başlaması ve özellikle de Arap Bürosu'nun kurulmasıyla bölgedeki İngiliz etkisi hiç olmadığı kadar yüksek seviyelere ulaştı.¹³⁰

1.2.4. Savaş Zamanı Orta Doğu İstihbaratı

Birinci Dünya Savaşı süresince Orta Doğu'ya etki eden İngiliz politikaları Dışişleri Bakanlığı, Bahriye Bakanlığı, Savaş Bakanlığı, Hint Hükümeti ve Mısır'daki Sömürge İdaresi tarafından yürütüldü. Savaşın başlamasıyla İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcileri olan diplomatlar ülkelerine döndü. Savaş süresince İngilizler, işgal ettikleri veya sömürgeleri olan topraklarda, mevcut ama askıya alınmış diplomatik kurumlardan farklı olarak, Yüksek Komiserlikler gibi yeni bir yapı kurdu. Söz gelimi, Mısır'da olduğu gibi, İstanbul işgali sonrasında Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir Yüksek Komiserlik kuruldu.¹³¹

Osmanlı toprakları ile ilgili istihbarat Hindistan (Simla) ile Londra arasında bölüşülmüştü. Sorumlu oldukları bölgelerin sınırları ve yetkileri değişmekle birlikte Hindistan Akabe, Hicaz, Basra ve Yemen'de; Londra ise Suriye, Mezopotamya ve diğer Osmanlı topraklarında faaliyet göstermekteydi. Mezopotamya, Ürdün ve Hicaz ise İngilizlerin Arap politikalarını yürüttükleri merkezlerdi. Savaş döneminde Hicaz ile resmi bağlantı sağlayan tek kurum Dışişleri Bakanlığı olmakla birlikte Sömürge Bakanlığı ve Hindistan Bakanlığı da Orta Doğu'daki İngiliz politikasının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahipti.¹³²

¹²⁹ Cengiz Kartın, "Seyahat ve İstihbari Bilgi Üretimi: Francis Richard Maunsell ve Osmanlı Coğrafyası", içinde *Seyahat Oryantalizm ve Bilgi Üretimi*, ed. Avcı Remzi ve Şanlı Süleyman, (İstanbul: Hiperyayın, 2021), 298.

¹³⁰ Çabuk, "İngiliz Belgelerine Göre", 1131-1132.

¹³¹ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 49.

¹³² Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 49.

Savaşın patlak vermesinin hemen ardından, resmi olmayan istihbarat uzmanlarının sahip oldukları temaslar resmi kapılardan engelsiz geçmelerini sağladı. Roger Adelson'ın *“Londra'da açıkça bir Arabist olarak tanımlanan ilk büyük kişi”* olarak nitelendirdiği Lord Kitchener, onların Londra'daki sözcüsü ve Savaş Bakanlığı'nın yeni başkanı idi.¹³³

Birinci Dünya Savaşı süresince İngiliz siyasi istihbaratının başındaki kişi Dışişleri Bakanı Müsteşarı Lord Hardinge idi. Askeri istihbarat, Bahriye ve Savaş Bakanlığı'na hizmet etmekteydi. Enformasyon Bakanı Lord Beaverbrook da özellikle propaganda boyutunda sisteme müdahil olmaktaydı.¹³⁴

Büyük ölçüde Orta Doğu'da organize bir istihbarat toplama yeteneğinin olmaması nedeniyle, düşmanlık durumunda Türk gücüne ilişkin tahminler varsayımdan biraz daha fazlasıydı. 1914 sonbaharına gelindiğinde, İngilizler Osmanlı tehdidini kabul etmeye başlamış, Mısır'a yönelik bir saldırı durumunda Türklerin alabileceği yaklaşımları ayrıntılı olarak incelemişlerdi. Bu amaç için konuşlandırılacak muhalif güçlerin sayısı ve niteliği noktasında çok genel sonuçlara varılmıştı.

Savaşın ilk iki yılında Orta Doğu istihbaratının yükünü omuzlarına yükleyecek olan Clayton, daha sonra durumu şöyle özetledi: *“Savaştan önce bölgede genel ve organize bir istihbarat sistemi yoktu... Var olan bu tür faaliyetler yereldi ve belirli alanlarla sınırlıydı ve [istihbarat ve karşı istihbarat]'ta yer alan çok sayıda konunun ancak küçük bir kısmıyla ilgiliydi...”* Sonuç olarak, savaşın patlak vermesinden sonra, hem eksiksiz hem de güçlü ağlara sahip bir istihbarat örgütünün kurulmasında büyük zorluklar yaşandı.¹³⁵

1914 Kasım'ına kadar Clayton, konsolosluk yetkililerinden gelen raporlar ve Sina'daki Arap ajanlarından gelen bilgiler olmak üzere iki temel istihbarat kaynağına sahipti. Diğer taraftan Beyrut, Halep, Şam ve Kudüs'teki İngiliz konsolosluk görevlilerinden alınan istihbarat, bölgedeki Arapların İngiltere'ye karşı Türklerin yanında yapılacak bir savaş için çok az hevesli olduğunu ortaya koydu. Paris, Osmanlı Devleti'nin savaş hazırlıkları hakkında İngiliz yetkililerin elindeki bilginin çok sınırlı olduğu görüşündeydi. Aynı zamanda, Clayton yarımada Arap ajanlarını yöneten Sina valisi Alwyn Jennings-

¹³³ Satia, *Spies in Arabia*, 39.

¹³⁴ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 51.

¹³⁵ Paris, *In Defence of Britain's*, 95.

Bramly ve yardımcısı Charles Barlow'dan düzenli olarak raporlar alıyordu. Bununla birlikte, Arap raporları Kasım ayı sonlarında Sina'da keşif uçuşları başlayana kadar doğrulanamadığı gibi Arap ajanlarına güvenmek de stratejik hatalara yol açtı.

Mısır ve Sudan'da on sekiz yıl çalışmış olan Clayton, bölgeyi tanıyordu. Clayton'ın ana istihbarat kaynakları, müttefik konsolosları ve Arap ajanları olsa da, her yerden istihbarat aldı. 7 Eylül'de İskenderiye'deki İngiliz sansür bölümünün orada bir kablosuz istasyon keşfettiğini ve devraldığını bildirdi. Türklerin 1911'de İstanbul'da kurulmuş tek bir kablosuz istasyonu olduğu biliniyordu ve gerçekten de İngilizlerin Port Said'de Lloyd's'un sahibi olduğu ve işlettiği tek bir telsiz istasyonu vardı.¹³⁶

Savaş rüzgarları eserken Orta Doğu istihbaratı da hareketli idi. Percy Cox, Basra'da baş siyasi subay olarak görevlendirildi. Shakespear Fransa'ya giderken durduruldu ve İbni Suud'un dostluğunu güvence altına almak için Riyad'a gitmek üzere özel siyasi memur olarak görevlendirildi. Bölge hakkında uzman siviller de özellikle arkeolog ve seyyahlar çeşitli unvalarla çeşitli resmi görevlere getirildi. Bu görevlere getirilmelerinde en önemli etkenler, *“yol dışı yerlere aşina olmaları ve bir elçiden daha samimi, yerel halklara daha yakın olmaları ve özel misyonlar için açıkça uyumlu olmalarıydı.”*¹³⁷

G. Bell, DMO'ya katılan Yüzbaşı Deedes aracılığıyla görüşlerini Whitehall'a sundu. Woolley, Dışişleri Bakanlığı'na kendisinin ve Lawrence'in hizmete hazır olduklarını yazdı. Hogarth, müdürü ile olan dostluğu aracılığıyla, Donanma İstihbaratı'nın Coğrafya Bölümüne getirildi. Lawrence, Hogarth'ın yardımıyla, Genelkurmay'ın Coğrafya Bölümü'nde görev aldı. Mark Sykes, DMO'da bir pozisyon elde etti. Ayrıca De Bunsen Komitesi'ne Kitchener'in kişisel temsilcisi olarak katıldı ve Doğu'nun ilk elden deneyimine sahip tek kişi olmanın avantajıyla, genç bir memur için oldukça önemli bir konuma ulaştı.¹³⁸

Eylül ayında, Mısır'daki İngiliz birlikleri, General Sir John Maxwell tarafından yönetildi. Bölgedeki olayların seyri artık hızlanmıştı. 21 Ekim'de Maxwell, Savaş Bakanlığı'nı Sina'ya Türk destekli bir Bedevi baskınının yakın olduğu konusunda uyardı. Kitchener, Savaş Bakanlığı'nın Mısır'ın Kanal savunması için yaptığı plana uygun bir hareketle

¹³⁶ Paris, *In Defence of Britain's*, 96.

¹³⁷ Satia, *Spies in Arabia*, 39.

¹³⁸ Satia, *Spies in Arabia*, 39-40.

yarımada'nın tahliyesini emretti. Ayın 22'sinde İstanbul'daki Enver Paşa, Osmanlı Donanması'na Rus donanmasına ve Karadeniz limanlarına saldırması için gizli emirler verdi. 23'ünde, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Mallet, 2 Ağustos tarihli Türk-Alman ittifak antlaşmasını öğrendi. 6 gün sonra, Türk donanması Rus Karadeniz limanlarına açıldı ve aynı zamanda Bedevi kuvvetleri Sina'da baskınlarını başlatsa da İngilizlerin yarımada'yı boşaltmasıyla gereksiz hale geldi. 2 Kasım'da Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti ve İngiltere, Mısır'da sıkıyönetim ilan etti. Üç gün sonra İngiltere ve Fransa Türkiye'ye, 11 Kasım'da da Sultan V. Mehmed Reşat, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya savaş ilan etti. Ayın 14'ünde ise Osmanlı Sultanı, emperyal düşmanlarını sömürgelerinde zor durumda bırakmak adına cihat ilan etti.¹³⁹

Clayton, Mısır'daki Askeri İstihbarat Departmanının genişletilmesi ve sorumluluklarının daha iyi tanımlanması gerektiğini bildirdi. En acil ihtiyaç, Orta Doğu istihbaratını stratejik ve taktik açıdan yeniden organize etmektir. Maxwell Kanal üzerinde bir savunma kuvveti kurmuştu ki Jennings-Bramly, Barlow ve A. C. Parker, Kanal boyunca taktik istihbarattan sorumlu oldu. Onların görevi, Sina'da Arap istihbaratçıları yönetmek, kara ve hava keşif hareketlerini organize etmek ve daha sonra mahkumları sorgulamaktır. İsmailiye'deki istihbarat biriminin kurulması, Clayton'ın taktik askeri istihbarattaki katılımını azaltmasına ve Kahire'deki geniş sorumlulukları için zaman kazanmasına olanak sağladı. Clayton, Mısır, Sudan ve -Mezopotamya hariç- Arap Orta Doğusu'ndaki siyasi istihbarattan sorumlu olmakla birlikte, karşı istihbarat, propaganda ve Mısır sansürü ve Batı Çölü'ndeki Senusi'nin faaliyetlerini tespit etmekle de yükümlüydü.¹⁴⁰

Kasım ayı başlarında Osmanlı topraklarındaki İtilaf devletlerinin konsoloslukları kapatıldığında, bir istihbarat kaynağı kaybolmuştu. Osmanlı topraklarında ikamet eden tarafsız ülkelerden diplomatik ve konsolosluk memurlarından bazı bilgiler toplanabildi. Beyrut'taki Yunan Konsolosu böyle bir istihbarat kaynağı olarak hizmet etti. Bu tür ülkeler tarafsızlıklarını tehlikeye atabilecek herhangi bir durumun oluşmaması adına temkinli davranmış ve istihbarata dair kayıt neredeyse tutmamışlardı.

Savaşın ilk aylarında, Mısır'a gelen mülteciler ve Türk topraklarındaki azınlıklar tarafından da bazı bilgiler sağlandı. İstihbarat sağlayan kaynaklar arasında demiryolu

---

¹³⁹ Paris, *In Defence of Britain's*, 99.

¹⁴⁰ Paris, *In Defence of Britain's*, 99.

görevlileri, gemi kaptanları ve bölgedeki İngiliz ve Fransız misyoneri de vardı. Kudüs'teki Alman kurmaylarının karargahı olan Hotel Fast'te Webb adlı İngiliz garson istihbarat sağlayanlardan biriydi. Buna karşılık bu insan kaynaklarının verdiği bilgiler, istihbarat toplama konusunda eğitimli ve profesyonel olmadıkları için yetersiz ve pragmatik anlamda akim kaldı.

Clayton'ın yaygın olarak kullandığı bir başka kaynak, gemiler vasıtasıyla bölgeye çıkarılan ajanlar idi. İskenderun'dan güneyde Akabe'ye kadar tüm kıyı şeridi boyunca ajanlar yerleştirildi. Türklerin Levanten kıyılarındaki kontrollerini sıkılaştırdıkları zamana kadar yani savaşın ilk yılında, bu istihbarat uzmanları tarafından istihbarat sağlandı.¹⁴¹

Bu istihbarat uzmanlarından alınan bilgilerin kalitesi, Clayton tarafından “*genellikle zayıf*”, Gizli İstihbarat tarafından ise “*şüpheli insanlardan gelen belirsiz bilgiler*” olarak değerlendirildi. Clayton, Mart 1915'e kadar Suriye ve Filistin kıyıları boyunca istihbarat uzmanları göndermeye devam etti. Maxwell, “*ajanları içeri alsak da onları çıkaramıyoruz*” diyerek Türklerin bölgedeki sıkı denetiminden şikayet ediyordu. Clayton ise bu konuda umutsuzluğa kapıldı:

*“Kısıtlamalar artık çok şiddetli ve ... tüm kıyı boyunca karakollar yerleştirildi, bu nedenle ajanları gizlice indirmek artık çok zor. Ajanlarımdan en az ikisinin yakalandığını biliyorum ve ikisinin de asıldığından korkuyorum, bu yüzden kimse gitmeye pek hevesli değil.”*¹⁴²

Kasım ayı başlarında Clayton ofisinin büyük ölçüde artan taleplerini karşılamak için Mısır istihbaratındaki personel yetersizdi. Aynı görüşte olan Savaş Bakanlığı 6 Kasım'da bu boşluğu doldurmak için yedi genç subaydan oluşan bir grubu Londra'dan Kahire'ye göndermeyi teklif etti. Aslında bu gruptaki tek ordu subayı, Yüzbaşı Stewart F. Newcombe'du.

Kahire'deki Genelkurmay İstihbaratı (GSI) sorumlusu Gilbert Clayton'ın planı, Aralık ortasında Kahire'ye gelen grubun ofisinde yeni bir Askeri İstihbarat birimi oluşturmasıydı:¹⁴³

“Artık Newcombe, Aubrey Herbert, George Lloyd - ayrıca Woolley ve Lawrence (Filistin Araştırması'ndan) var ve nihayet uygun bir Askeri İstihbarat Bölümünü başlatabiliyorum.

¹⁴¹ Paris, *In Defence of Britain's*, 100.

¹⁴² Paris, *In Defence of Britain's*, 101.

¹⁴³ Paris, *In Defence of Britain's*, 102.

Yapacak çok şey var ve bugüne kadar belirli bir miktarda bilgi toplamaktan daha fazlasını yapacak zamanım veya personelim olmadı. Artık her şey harmanlamayı ve uygun forma sokmayı gerektiriyor. Sonra üzerinde çalışılacak çeşitli planlar ve hesaplanacak zamanlar ve mesafeler vs. var. Bütün bunları şimdi onlara gözetimim altında verdim ve daha önce imkansız olan daha askeri alanda çok daha fazlasının yapılabileceklerini umuyorum. Newcombe dışında hepsi şu anda iş başında biraz ham (ve hatta biraz vahşi) ve çok fazla denetim istiyorlar, ancak öğrenecekler.”¹⁴⁴

Bu istihbarat uzmanlarının çoğu, Sirdar Reginald Wingate’in Kahire'deki Mısır Ordusu ve Basra'daki Hint Seferi Kuvvetleri D'nin istihbarat departmanları ile bir araya geldi. 1914'ün sonlarına doğru Hogarth, Woolley, Lawrence ve Lloyd'un Newcombe komutasındaki Kahire personeline katılması ayarlanmıştı. Bu adamlar Kahire'deki Clayton yönetimindeki “özel görev” için Batı cephesinden koparıldılar.¹⁴⁵

Clayton ayrıca istihbarattan birkaç yerel alım yaptı. Yine bir başka eski Sudan meslektaşı olan Kinahan Cornwallis, Mısır Maliye Bakanlığı tarafından Aralık ayında Clayton'a süresiz olarak ödünç verilmişti. *The Times*'in eski İstanbul muhabiri Philip Graves ve daha önce Selanik'te konsolos ve Dahiliye Nezareti'nde danışmanlık yapan amcası Robert Graves, İstanbul'dan geldi. Onlar, savaş koşullarından Türkiye'den ayrılmak zorunda kalan, İngiltere'ye hizmetlerini istihbarat görevlisi ve tercüman olarak sunmaktan memnuniyet duyacak bir dizi İngiliz sakininin isimlerini de verdiler. Mons'ta yaralanan A. Herbert, Kahire istihbaratının bir parçası oldu. İstihbarat, askeri planlama ve diğer görevler bu eski dostlar arasında tam olarak paylaştırılmadı. Hogarth'ın ve Amiral Hall'un müdahalesiyle, daire yakında Gertrude Bell'in gelişiyle tamamlandı¹⁴⁶ (Gertrude Bell'in portresi için bkz. Ek 11).

Arap Bürosu personeli olarak çalışan Lloyd, Herbert, Woolley ve Newcombe'un görevleri ne yazık ki çok kısa sürdü. Bu durum, 1916'nın başlarında kurulan Bürosu'nun Kahire'de geçirdiği süre boyunca sahip olacağı bir tipik sorundu. Subaylar bir görevden diğerine, Batı Cephesi'nden Orta Doğu'ya ve oradan başka mevkilere o kadar sık transfer edildi ki, istikrarlı, bilgili bir istihbarat kadrosunu sürdürmek mümkün olmadı. Büronun ofislerinden herhangi biri hiçbir zaman yeterli personele sahip değildi. Bu

¹⁴⁴ Paris, *In Defence of Britain's*, 102-103.

¹⁴⁵ Satia, *Spies in Arabia*, 40.

¹⁴⁶ Satia, *Spies in Arabia*, 40.

olumsuzlukların, savaş uzadıkça Clayton için ciddi profesyonel ve kişisel sonuçları olacaktı.

Clayton, yeni kurulan Arap Bürosu'nun iş yükünü hafifleteceğini düşünse de yeni sorumluluklar yüklendi. Ancak diğer taraftan büronun çalışmalarını da görmezden gelemeydi:

“Ayrı bir Askeri İstihbarat Şubesi kurulmasının zamanımı azaltacağını düşündüm ama şimdiye kadar durum tam tersi oldu. Çünkü Şubeyi sağlıklı bir şekilde başlatmak için düşünülmesi ve düzenlenmesi gereken çok şey vardı. Ayrıca, Newcombe hariç, hepsi amatördür ve başlamak için çok fazla izleme gerektirir. Bununla birlikte, hepsi işe çok iyi giriyorlar ve bence gerçekten ilerlemeye başladık ve şimdiden çok sayıda faydalı materyale sahibiz.”¹⁴⁷

Yeni istihbarat bürosu, istihbarat uzmanlarının işe alınması, mültecilerin ve mahkumların sorgulanması, Türk savaş düzeninin takibi, bölgeyle ilgili haritaların, kılavuzların ve el kitaplarının hazırlanması, karşı istihbarat ve propagandanın hazırlanması ve yayılması dahil olmak üzere istihbaratın her alanında yer aldı. Elbette, çalışmaların ekseriyeti, Türklerin niyetlerini, onların neyin peşinde olduklarını belirlemek için yapıldı. Tutarsız raporların başından beri Türk gücünü olduğundan fazla göstermesi, istihbaratta hayal kırıklığı yaratacaktı. Bununla birlikte, Türklerin Kanal cephesindeki yenilgileri, istihbaratın da dikkatini Kanal'dan ziyade, Arabistan üzerine yoğunlaştırmasına neden olacaktı.¹⁴⁸

Kahire istihbaratı dışında bölgede faaliyet gösteren müttefik ve düşman istihbarat elemanları da bölgede hareket halindeydiler. Arabistan, İran ve Irak gibi bölgelerde görev yapan Yüzbaşı Noel ve Leachman gibi uzmanlar Basra'da bir araya geldi. Bağdat'taki Türk hapishanesinde bir süre kaldıktan sonra serbest bırakılan Soane, Cox'un personeline katıldı. Hint Ordusu subayları Harold Dickson ve Hubert Young da dahil olmak üzere, bazı siyasi subaylar orduda görevlendirildi. Hindistan Sivil Servisi, başta H. St. John Philby olmak üzere dil becerisi olan personelini bölgeye yönlendirerek ihtiyaç çağrısına cevap verdi.¹⁴⁹

Lawrence, Arabistan'daki operasyonlara dahil olan Young hakkında şöyle demişti:

¹⁴⁷ Paris, *In Defence of Britain's*, 104.

¹⁴⁸ Paris, *In Defence of Britain's*, 104-107.

¹⁴⁹ Satia, *Spies in Arabia*, 41.

“Kurmamızı güçlendirmek amacıyla Mezopotamya'dan gönderilen yeni bir subay, Young geldi. İstisnai niceliklere sahip, meslektan bir askerdi. Uzun ve kapsamlı bir savaş deneyimi vardı ve Arapçası mükemmel düzeyde akıcıydı. Kabilelerle ilişkiyi sürdürme konusunda ona verilmesi düşünülen rol, benimkinin iki katı olacaktı.”¹⁵⁰

Yıl sonuna kadar, sivil yönetimin gazeteci üyelerinin çoğu Arapça’yı akıcı konuştu ve Arapça konuşulan ülkelerde görev yaptı. Cox’un vekili Arnold Wilson *“Bu adamların... kolektif bilgisi rakipsiz bir grup yarattı”* diye yazdı.

Savaş zamanı istihbarat dünyası, resmi ve ilk kez imparatorluğun maddi gücü tarafından desteklense de çarpıcı bir şekilde doğası gereği gayri resmi ve özel olarak kalmayı başardı. Çünkü bölgedeki ecnebi iş adamları, misyonerler, eski konsolosluk görevlileri, istihbarat uzmanlarının eski rehberleri, kervan tüccarları hala istihbaratın önemli bir ayağını oluşturmaktaydı.¹⁵¹

Savaş zamanı istihbarat çalışmalarında, askeri ve siyasi istihbaratın birbirinden ayrılması zordu. İstihbaratın savaşmak için kendine özgü farklı bir savaşı vardı. Diğer taraftan bölgedeki İngiliz çıkarları, siyasi ve idari çalışmaları askeri istihbarat haline getirme eğilimindeydi. İstihbaratın sivil siyasi memurlarına şeyhlerin takibi, Arap gözcüleri ve ajanları yönetme, düşmanın askeri durumu gibi askeri görevler de verildi. Yani bölgede görevli bir istihbarat uzmanının söylediği gibi, *“Siyasi ve askeri sorunları ayırmak imkansızdı.”* Cox’un yardımcısı ve Şerif Hüseyin’e danışmanlık yapacak olan Wilson’a göre, siyasi subayın pozisyonu *“yarı askeri yarı siyasi bir yapıdaydı.”¹⁵²*

Savaş zamanı ihtiyaçları ve savaştan önce edinilen istihbarat uzmanlarının yetenekleri, istihbarat ve yönetimin birleşmesi yani istihbaratın yönetim içinde şekillenmesi anlamına gelmekteydi. Cox, *“[Hindistan] Siyasi Şubesi, bu kuvvetle, ülke veya Bakanlık tarihinde daha önce hiç gerçekleştirmediği işlevleri yerine getiriyor”* diyerek bu yeni durumu onaylayacaktı.

İngiltere’nin Orta Doğu idaresi ve istihbaratının Mısır ve Hindistan hükümetleri arasında değişen belirsiz alanlara ayrılmasına ve Basra ve Kahire’nin arasındaki rekabete rağmen istihbarat uzmanları aralarındaki kişisel iş birliği, onların çoklu görevini kolaylaştıracaktı.

¹⁵⁰ T. E. Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, çev. Bilal Çölgeçen (Ankara: Chiviyazıları Yayınları, 2015), 587.

¹⁵¹ Satia, *Spies in Arabia*, 41.

¹⁵² Satia, *Spies in Arabia*, 42.

İki kurum arasındaki istihbarat personelinin sürekli göçü, Orta Doğu istihbaratının kayıt dışılığını korudu. Mezopotamyalı istihbarat uzmanları Londra'ya seyahat ettiklerinde gemileri Kahire'de durdu ve burada eski tanıdıklarla bilgi alışverişini sağladılar. Mesala Hogarth, Kahire istihbaratına bağlı olsa da, Savaş Bakanlığı, Kraliyet Coğrafya Topluluğu ve Hint Ordusu istihbaratı yoluyla Leachman ve Shakespear'dan da bilgi aldı.¹⁵³

1.2.4.1. İstihbarat Teknikleri: Humint, Imint ve Sigint

Britanya İmparatorluğu, 1914'te savaşa girdiğinde modern istihbarat teknikleriyle donanmış idi. İngiliz istihbaratı yüzyıllardır insan istihbaratına (Humint) ve açık kaynak istihbaratına dayanmaktaydı. Nitekim savaş zamanı iletişimde devrim yaratan telgraf teknolojisi, şifreleme ve kriptoloji ve sinyal istihbaratı (Sigint) ve bu alanlardaki son gelişmeler mevcuttu. Uçak teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak yeni fotoğrafıma teknikleri ile düşman hareketlerini izlemek ve araziye haritalamak için görüntü istihbaratının (Imint) kullanılması büyük bir değişim yarattı. Kablosuz telgrafa sahip uçaklar, havadan gözetim sonuçlarını yani Imint'i eş zamanlı olarak iletebiliyordu. İngiliz kuvvetlerinin gerçekleştirdiği birçok sefer bu yeni tekniklerle güçlendirilmiş olsa da coğrafi veya askeri kısıtlamalar her durum ya da bölgede uygulanmasını engelledi.

İngilizler için Batı cephesi, Arap Yarımadası ile karşılaştırıldığında, Humint ve Sigint bakımından istihbaratın karşılaştığı zorluklar daha fazla ve uygulanması daha zordu. Alman işgali altındaki Avrupa'nın koşulları gözönüne alındığında, İtilaf devletlerinin düşman hatlarının arkasında istihbarat ağı kurması imkansız hale geldi. Bu cephede Sigint ise düşmanın iletişim hatları ve bunların güvenliğinin sağlanmasına bağlıydı. Batı Cephesi'nin kilitlenmesi ve siper savaşlarının başlamasından sonra, Alman ordusu iletişim araçları ve hatlarını güvenli bölgelere kaydırđı. 1918'de cephede hareketlenmeler başlayana kadar devam eden bu durum, İngilizler ve müttefiklerinin sinyal istihbaratını elde etmesini güçleştirdi. İngilizler için görüntü istihbaratını (Imint) Avrupa'da kullanma ve istihdam etmek daha başarılı olacaktı.

1912'de kurulan İngiltere Kraliyet Hava Kolordusu (RFC) ve 1918'de RAF (Royal Air Force) tarafından Batı cephesinde Alman ilerleyişini takip amacıyla modern fotoğraf teknikleri kullanıldı. Ancak Almanların askerlerin sevkini gizlemek için karayolu yerine

---

¹⁵³ Satia, *Spies in Arabia*, 43.

demiryolunu tercih etmeleri, Imint'in kullanımı neredeyse faydasız kıldı. Imint misyonlarının hava gözleminin etkinliği ise İstihbarat subaylarının 1916'nın sonuna kadar Batı cephesinde uçan uçaklara yerleştirilmemesi nedeniyle sınırlıydı.¹⁵⁴ RAF'ın Orta Doğu coğrafyasında daha etkili bir şekilde kullanılması ise, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Winston Churchill'in Koloni Bakanı olduğu dönemde gerçekleşti.¹⁵⁵

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz istihbaratı için Orta Doğu'daki koşullar çok daha elverişliydi. Yerel halk, istihbaratçılar, mülteciler ve savaş esirlerinin yanı sıra Osmanlı ordusundan firar eden Arap subaylarından büyük miktarda humint sağlandı. Özellikle de insan istihbaratı ile İngilizler, Osmanlı ordusunun durumu ve kuvvet dağılımı hakkında bazen yanıltıcı olsa da değerli veriler elde ettiler.¹⁵⁶

Kahire istihbaratı, Londra için bölgede sinyal istihbaratı (Sigint) da sağladı. Kahire, Arap Yarımadası'ndaki Türk garnizonları ile Suriye'deki IV. Ordu arasındaki haberleşmenin yanı sıra Alman ve Türk makamları arasındaki telsiz trafiğinden de ayrıntılı olarak bilgi sağladı.¹⁵⁷

1900'lerde İngiliz gemileri denizlerde telsizle haberleşebilmekteydi. Savaşın başlaması ile Donanma Bakanlığı içinde 37 numaralı oda kurulmuş ve bütün kablolar dinlenmeye başlanmıştı. İngiliz donanmasının kriptanaliz bölümü olan 40 numaralı oda da ise Almanya ve Osmanlı Devleti'nin telsiz haberleşmeleri dinlenmeye ve şifreleri çözülmeye çalışıldı. Osmanlı topraklarına gelen telgraflar açılıp okunmuştur. Bu oda daha sonra diplomatik haberleşmeyi denetlemek için 40A ve 40B diye ikiye ayrılmıştır. Savaşın sonlarına doğru ise modern sinyal istihbaratına geçildi. İngiliz 2 numaralı bölüğü, Türk sinyallerini 1923'lere kadar Sarafan-Filistin mevkiinden, 1930'lara kadar da Irak'dan almaya devam etmiştir.¹⁵⁸

Imint, bu bölgedeki en etkili istihbarat kaynaklarından biri haline geldi. Olumsuz iklim şartları, susuzluk, iniş pistlerinin olmaması hava operasyonlarını zorlaştırsa da İngiliz pilotlarının Arabistan hava sahasına hakimiyet sağladıkça Imint daha kıymetli hale geldi.

¹⁵⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 4.

¹⁵⁵ Cengiz Kartın, "İngiltere'nin Kürt Politikası (1918-1923)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014), 98.

¹⁵⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 5.

¹⁵⁷ Mohs, *Millitary Intelligence*, 5.

¹⁵⁸ Hasan Köni, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", *Avrasya Dosyası*, 8/2 (2002): 159-160.

Arabistan'daki İngiliz destekli operasyonları ve Şerif isyanını desteklemek adına Kızıldeniz'de bulunan deniz uçakları kullanılırken daha sonraki aylarda Kraliyet Hava Kuvvetleri görevlendirildi. Hem İngiliz hem de Arap liderler, büyük ölçüde Imint'e güvenseler de istihbarata yönelik tutum karmaşıktı.¹⁵⁹

Birinci Dünya Savaşı, Britanya İmparatorluğuna yönelik içerideki tutumların değiştiği bir dönemde gerçekleşti. Victoria dönemi sona ermiş, değişen dünya konjonktüründe İngilizler de sömürge topraklarında ve anavatanlarında emperyalist dünyanın değişimiyle yüzleşmek zorunda kalmışlardı. Yakın, Orta ve Uzak Doğu'daki eğitimli İngiliz birlikleri, nispeten küçük, zayıf silahlı ve eğitimsiz yerli savaşçılardan oluşan kuvvetler tarafından kuşatılmış ve mağlup edilmişti.¹⁶⁰

Fas'tan Hindistan'a, Madagaskar'dan Hindistan'a kadar imparatorluk askerleri, yerel kuvvetlerin savaş teknikleriyle karşı karşıya kaldılar. İngilizler sömürge topraklarındaki bu küçük savaşlardan ve ayaklanmalardan üstün hareketlilik, sürekli istihbarat toplama, aldatma ve zayıflardan titizlikle kaçınmak gibi dersler aldılar. Britanya'nın sömürge orduları ve yöneticileri için bu tecrübeler kurumsal hafızayı değiştirecekti.¹⁶¹

Emperyal hayatta kalma mücadelesi, yeni savaş çağında istihbarata yeni bir bakış açısı gerektiriyordu. İngilizler Avrupalıların üstün ırk ve yüksek medeniyet olduğu söylemlerini biraz olsun gözden geçirerek, sömürgelerdeki yerli halkların savaş taktiklerini incelediler. Düşmanın durumuna ilişkin sürekli istihbarat sağlanması, coğrafyanın eksiksiz bir şekilde keşfedilmesi yanı sıra gerilla savaşlarındaki pusu kurma, baskın, süratli geri çekilme ve dağılma taktiklerinde İngiliz ordusunun geliştirilmesi özellikle dünya savaşında zafer için kaçınılmaz görüldü.¹⁶²

1.2.4.2. İstihbarat Teşkilatında Yapılan Revizyon

Birinci Dünya Savaşı devam ederken 1916'nın ilk aylarında, Kahire İstihbaratında hem teşkilat hem de misyon anlamında önemli değişiklikler yaşandı. Gerek Çanakkale Boğazı'ndaki İtilaf yenilgisi gerekse Londra'daki Savaş Bakanlığı'nda büyük bir yapılanma bu revizyonun en büyük tetikleyicisi oldu. Aralık 1915'te İmparatorluk Genelkurmay Başkanı (CIGS) görevine Archibald Murray'ın yerine Korgeneral William

¹⁵⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 5.

¹⁶⁰ Mohs, *Millitary Intelligence*, 5.

¹⁶¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 6.

¹⁶² Mohs, *Millitary Intelligence*, 6.

Robertson getirilmişti. Murray, Mısır Seferi Kuvvetleri (EEF) olarak yeniden adlandırılan Akdeniz Seferi Kuvvetleri (MEF)'nin komutanlığına atandı. Diğer taraftan Kitchener, Harp Dairesi İstihbarat bölümlerini Askeri Operasyonlar Müdürlüğü'nden çıkardı ve Tuğgeneral George Macdonogh'un altında yeni bir Askeri İstihbarat Müdürlüğü oluşturdu.

Ekim 1909'da kurulmuş olan Gizli Servis (SIS, Gizli İstihbarat Servisi) farklı bir deneyime sahipti. SIS'in ilk şefi Mansfield Cumming bir deniz subayıydı ve daha sonra bir gelenek olarak onaylanan belgeleri yeşil mürekkeple "C" ile imzaladı. Talimatlarının çoğunu Amirallik'teki İstihbarat Birimi Direktörü, William Reginald "Blinker" Hall'den aldı. Savaşın önce, grubu da Harp Dairesi Harekat Müdürlüğü'ne bağlandı. SIS'i finanse edecek olan Dışişleri Bakanlığı da Cumming'in faaliyetleri üzerinde kontrol hakkına sahip olacaktı.¹⁶³

Kitchener'in Aralık 1915'teki yeniden düzenlemesinin bir parçası olarak, eski Operasyon Müdürlüğü'nün İstihbarat bölümleri 'MI' atamalarını üstlendi. Vernon Kell'in Güvenlik Servisi, iç meselelerin sorumluluğunu üstlenen MI5 oldu. Cumming ise MI6 olarak dış meseleleri denetleyecekti. Nisan 1916'da, SIS, MO6 otoritesinden, savaşın sonuna kadar ikamet ettiği Albay C.N. French başkanlığındaki yeni oluşturulan MI1(c)'ye geçti.¹⁶⁴

1916 Şubat'ından önce, Clayton Askeri İstihbarat direktörü Macdonogh için Britanya'nın Orta Doğu istihbaratının yeniden örgütlenmesi adına önerilerini özetleyen bir muhtıra hazırlamıştı. Clayton, iki örgüt arasındaki iş birliğini savundu. Özellikle de bölgedeki büyük siyasi sorunlardan Balkanlar, İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri, Hindistan ve Mısır'daki milliyetçi hareketler, Arap meselesi ve İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarlarına düşman olanların elinde güçlü bir araç haline gelebilecek büyüyen İslam örgütüne odaklanılmasını istedi.

Clayton için bu sorunlar birbiriyle yakından ilişkiliydi. Sahneler ve oyuncular değişebilirdi ancak “*sadece bir sahne ve bir oyun var*” ve yönetim de bir olmalı sonucuna vardı. Clayton, önerdiği yeniden yapılanmada savaş zamanı ve savaş sonrası koşullar arasında hiçbir ayırım yapmadı. Ona göre Kahire, bu büyük sorunları ele alan tek, koordineli bir istihbaratın merkezi olmalıydı. Mısır'da bulunan GHQ Medforce'un karşı

¹⁶³ Paris, *In Defence of Britain's*, 150.

¹⁶⁴ Paris, *In Defence of Britain's*, 151.

İstihbarat fonksiyonunun R Örgütü ile birleştirilmesi ve her ikisinin de Arap Bürosu ile aynı şekilde Kahire'deki İstihbarat Bürosuna bağlı olmasını önerdi.

Clayton'ın muhtırasında ortaya koyduğu fikirler, HoltWilson tarafından büyük ölçüde desteklendi. MI5'de Sir Vernon Kell'in yardımında olan HoltWilson da bölgedeki karşı istihbarat çalışmalarının merkezî kontrol eksikliğini dile getirenlerdendi. Onun Macdonogh'a götürdüğü önerisi sonucunda, Kahire istihbaratı ve Medforce'un karşı istihbarat bölümlerinin birleştirilmesi ile Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu (EMSIB) adlı Rhys Samson (Binbaşı R)'a bağlı yeni bir birim kurulmuş oldu.¹⁶⁵

Macdonogh, Kell, French ve şüphesiz Cumming'in de mutabık kalmasıyla, EMSIB'nin hem MI1(c) hem de MI5 unsurlarını içereceğini kabul edildi. Yeni birimin hem istihbarat hem de karşı casusluk unsurlarını içermesi önerisiyle uyumlu olarak, Holt-Wilson, EMSIB'nin 'A' ve 'B' şubelerine bölünmesini önerdi. 'B' şubesinin personeli, Kahire'deki İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü tarafından sağlanmaya ve atanmaya devam ederken, Londra'daki MI1(c) tarafından genel talimatlar alacaktı. EMSIB'nin faaliyet alanı Mısır, Sudan, Habeşistan, Kuzey Afrika, Trablus, Osmanlı Devleti, İran, Balkan ülkeleri, Ege ve Doğu Akdeniz adalarını kapsayacaktı. 1918 sonbaharında EMSIB, Mısır Seferi Kuvvetleri bünyesine alınarak varlığına son verildi. Kayıtları İngiltere'ye gönderilmediği gibi, savaştan sonra büyük olasılıkla yok edildi.

Ekim 1916'ya kadar Mısır'da EMSIB'e bağlı 300 kadar personel ve istihbarat uzmanı vardı ve bu da onu SIS'in en büyük denizaşırı operasyonu haline getirdi. Clayton'a göre, EMSIB, Orta Doğu İstihbaratını pekiştirme hedefine en azından kısmen ulaşıldığını gösteriyordu. Karşı casusluk işinin Samson'a verilmesi, onu ağır iş yükünün bir kısmından kurtardı. EMSIB, Britanya'nın Orta Doğu istihbaratındaki koordinasyon eksikliğinden kaynaklanan sorunları ele almak; Arap Bürosu ise Türk-Alman propagandasına karşı organize çaba ve bölgedeki çeşitli ve çoğu zaman çatışan İngiliz politikalarını uyumlu hale getirme ihtiyacını karşılamak üzere kurulacaktı.¹⁶⁶

Mısır Komutanlığı yeniden düzenlendi ve Kahire'de, Savoy Otel'de ordu kademesine benzer bir genel karargah oluşturuldu. Clayton'ın pozisyonu yeniden düzenlendi ve birinci dereceden Genelkurmay Subaylığına (GSO1) getirildi. Clayton'ın artan

¹⁶⁵ Paris, *In Defence of Britain's*, 152.

¹⁶⁶ Paris, *In Defence of Britain's*, 153.

sorumlulukları ışığında, Maxwell Sudan meselelerini aksatacağı düşüncesiyle görevlerini GHQ ve İstihbarat ile sınırlandırmak istiyordu. Ancak Wingate aynı fikirde değildi ve Clayton, Sudan Ajansı olarak da görevine devam etti.¹⁶⁷

Ocak 1916'da GHQ Medforce istihbaratı da dahil olmak üzere Kahire'den İsmailiye'ye taşındı. Lynden-Bell, Kahire'nin karamsar havasından uzaklaşmaktan ve Maxwell'den kurtulmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirecekti. Londra'dan Kahire'ye dönen Parker, İsmailiye'ye gönderildi ki Sina bölgesi hakkında önemli tecrübeye sahipti. Clayton, Parker'a karşılık Yüzbaşı Wyndham Deedes'i yanına çekti. Clayton, Suriye istihbaratının kontrolünü Medforce'a bıraktı. Clayton'ın Suriye İstihbarat sistemi, kısa süre sonra EMSIB'ye devredildi. Leonard Woolley, Ağustos 1916'da İskenderun'dan ayrıldığında, o zamanlar EMSIB için çalışıyordu.¹⁶⁸

Mart 1916'da Maxwell geri çağırıldı ve Mısır'daki Kuvvet, Medforce ile yeni bir Mısır Seferi Kuvveti'nde (EEF) birleştirildi. Mısır Seferi Kuvveti'nin komutasına getirilen Murray, Kahire'ye dönmeyip İsmailiye'de kaldı. Kahire artık istihbaratın karargahı değildi. Mart'ın sonlarında Murray'ın istihbaratı önemli ölçüde genişledi. Albay Godfrey Holdich tarafından yönetilen birlik, savaş düzeni, topografik istihbarat ile gizli istihbarat toplama çalışmalarını ele aldı. Clayton'ın istihbarat bölümü Kahire şubesi olarak devam etti. Ancak Clayton'ın istihbaratı, sadece yedi memurla EEF'nin arka istihbarat bahçesi olarak kabul edildi.¹⁶⁹

Nisan 1915'te, Aubrey Herbert ve George Lloyd Çanakkale Boğazı için Intrusive'dan ayrıldığında Leonard Woolley, Suriye ve Filistin'e ulaşan ajanları denetlemek için Port Said'e gitti. Bu sırada Wingate'in Askeri Sekreteri ve Mısır Sultanı ile Yüksek Komiser arasındaki irtibat görevi de Clayton'a verildi.¹⁷⁰

Clayton iş yükü artmasına rağmen adamlarını kaybetti. Newcombe'u Çanakkale cephesine ve Eylül 1915'te Batı Cephesi'ne göndermek zorunda kaldı. Ekim'de Parker, amcası Lord Kitchener ile Arap meselesi üzerinde görüşmek üzere Savaş Bakanlığı'na

---

¹⁶⁷ Paris, *In Defence of Britain's*, 160.

¹⁶⁸ Paris, *In Defence of Britain's*, 161-162.

¹⁶⁹ Paris, *In Defence of Britain's*, 162.

¹⁷⁰ Paris, *In Defence of Britain's*, 203.

gitmek üzere Kahire'den ayrıldı. “Önce Newcombe ve şimdi Parker ve ben sadece siviller ile kaldım” diye Wingate'e memnuniyetsizliğini dile getirmişti.¹⁷¹

Clayton'ın çalışmaları 1916 baharında yeniden arttı. McMahon ve Murray, Clayton'a sıkıyönetim yönetme işini üstlenmesini istedikleri sırada, Arap Bürosu Kahire'de ortaya çıktı. Clayton, Büro'nun kadro, organizasyon ve görevlerinin yerine getirilmesinden sorumlu olacaktı.¹⁷² McMahon, Aralık 1916'da Mısır'dan, Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiği gibi, “Arap hareketiyle ve Arap Bürosu'nun kurumu ve denetimiyle bağlantılı tüm meselelerde çok önemli bir rol oynayan” Clayton'a büyük bir övgü yöneltti.¹⁷³

Clayton, üç şefinden ikisiyle iyi geçinirken başından beri Murray ve ekibiyle sorunlar yaşadı. Doğal olarak bu durum şefi Maxwell ile Murray arasında yaşanan Mısır'daki ikili kontrol dönemindeki anlaşmazlık ile ilgiliydi. Clayton'ın GHQ ve Murray ile ilişkilerindeki asıl sorunu, sıkıyönetim idaresi ya da Şerif isyanını desteklemesi değil, Arap Bürosu'nu denetlemesiydi. Arbur, 1916'nın başlarında resmi kabine onayını almadan önce bile, Clayton yeni büronun çekirdeğini oluşturmaya başlamıştı. Aynı zamanda istihbarat direktörü olduğu için, Clayton doğal olarak destek için departmanına baktı. Diğer taraftan 1916 baharında büro atamaları gerçekleştiren adamların çoğu - Graves, Lloyd, Herbert, Parker, Deedes ve Lawrence - resmi olarak istihbarat üyesiydi. Murray için ise Büro'nun bu askeri olmayan düzeni kabul edilebilir değildi.¹⁷⁴

“GHQ'nun Savoy'daki İstihbarat bölümündeki yeni organizasyona üç oda tahsis edildiğini”, Arbur'un bu bölümün bütünleyici bir parçası olduğunu ve “Büro, askeri istihbarat ile mevcut yakın ilişkisini sürdürerek en iyi hizmeti yapacağını” dile getiren Hogarth, çok geçmeden Arap Bürosu'nun ve istihbaratın karmaşık düzenine de vurgu yaptı: “Büro, onayını Dışişleri Bakanlığı ve Yüksek Komiserlikten alırken ve resmi olarak kimse tarafından müdürlüğe atanmamış bir deniz subayı [Hogarth] tarafından yönetilirken, askeri istihbarat birimindeki anormal durumu, Mısır'daki askeri yetkililer üzerinde sürekli soru işaretleri uyandırdı.”¹⁷⁵

1.3. Propaganda ve Tarihi

Birinci Dünya Savaşı propaganda faaliyetleri alanında denemeler yapmak için çok geniş olanaklar sunmuştur. Savaş sona erdiğinde modern propaganda teknikleri konusunda

¹⁷¹ Paris, *In Defence of Britain's*, 204.

¹⁷² Paris, *In Defence of Britain's*, 204.

¹⁷³ Paris, *In Defence of Britain's*, 211.

¹⁷⁴ Paris, *In Defence of Britain's*, 213.

¹⁷⁵ Paris, *In Defence of Britain's*, 213.

birinci elden deneyime sahip olunmuştur. Birinci Dünya Savaşındaki propaganda, hem ulusal hem de uluslararası çerçevede oldukça uzun bir zaman kamuoyunu kontrol altına almış ve bu anlamda ilk kez etkili ve bilimsel olarak kullanılmıştır.¹⁷⁶

Aslında propaganda faaliyetleri ve ikna teknikleri insanoğlu için yeni değildir. Örgütlü topluluklar ve liderlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, liderler ve liderliğe özenenler kendilerine destek bulmak için propaganda yöntemlerini kullanmışlardır. Mısır'daki piramitler, Romanın lejyonlarındaki gösterişlilik, Kuzey Amerika'daki kabilelerin totemlerle süslü sütunları geçmişte kullanılmış propaganda düzenekleriydi. Her savaşın ardından, düşmanın cesaretini kırmak veya ona karşı nefret duyguları yaratmak için ortaya atılan “zulüm masalları” savaşlar tarihi kadar eskidir.¹⁷⁷

Propagandanın siyasal hayatın içinde devamlı olması, temel düzeyde bir önem kazanması ve geniş kapsamlı, örgütlü bir propagandanın oluşması için gerekli koşullar ancak 19. yüzyıldaki ulus devletlerle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu anlamda propagandanın çağdaş bir olgu olduğu söylenebilir.¹⁷⁸

“Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca” şeklinde TDK tarafından açıklanan propaganda sözcüğüne tarih boyunca farklı anlamlar yüklenmiştir. Terence H. Qualter tarafından ise propaganda,

“bir bireyin veya grubun başka bireylerin veya grupların tutumlarını belirleyip biçimlendirmek, kontrol altına almak veya değiştirmek için, haberleşme araçlarından yararlanarak ve bu bireylerin veya grupların belirli bir durum veya konumdaki reaksiyonlarının kendi amaçlarına uygun tepkiler şeklinde olacağını umarak giriştikleri bilinçli bir faaliyet” olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁹

Propagandanın amacı, kişi ya da toplumların tutumlarını etkileyerek eylemleri denetim altına almaktır. Yani propagandacının elindeki materyali, başkalarına yaymasındaki amacı, kendisinin istediği edim ve eylemlerde bulunulmasını sağlamaktır. Bir şeyin propaganda olması için bilginin gerçek olmasına ya da gerçek olduğuna inanılmasına gerek yoktur. Bir şeyin propaganda olabilmesi için, propagandacıda hedef kitlelerde

¹⁷⁶ T. Qualter, "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35/1 (1980): 258.

¹⁷⁷ Qualter, "Propaganda Teorisi ", 257.

¹⁷⁸ Qualter, "Propaganda Teorisi ", 257.

¹⁷⁹ Qualter, "Propaganda Teorisi ", 279.

belirli durumlara karşı kendi istediği yönde tutum değişikliği yaratma amaç ve isteğinin bulunması yeterlidir.¹⁸⁰

“Fikirlerin fikirlere karşı savaşı”¹⁸¹ olarak da tanımlanan propaganda, günümüz dünya siyasetinde devletlerin belirledikleri hedeflere ulaşmak için kullandıkları araçlardan biridir. Diğerleri ise diplomasi, ekonomi ve güç kullanımıdır. Birinci Dünya Savaşı’ndaki propaganda faaliyetlerine bakıldığında, savaşın ilk 18 ayında propagandanın gerçek değerinin genel olarak anlaşılmadığı ve ikinci derecede bir uğraş olarak görüldüğü tespit edilmiştir.¹⁸²

Lasswell, propagandanın gerçek değerinin Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda anlaşıldığını dönemin tanığı olarak gözler önüne sermektedir:

“Son Savaş, modern savaşın üç cephede yapılması gerektiğini gösterir: askeri cephe, ekonomik cephe ve propaganda cephesi. Ekonomik abluka boğar, propaganda kafaları karıştırır ve silahlı kuvvet darbeyi başarır. Diğer saldırı silahlarıyla birlikte kullanılan propaganda, düşmanın silahlı ve sivil kuvvetlerinin dayanıklılığını azaltır ve zırhlı insan ve metal yumruğunun yolunu yumuşatır. Ekonomik abluka, bir ulusun canlılığını yavaş yavaş sıkar ve azami etkisi uzun süreli bir mücadeleye bağlıdır. Propaganda da aynı şekilde pasif ve katkı sağlayan bir silahtır ve başlıca işlevi depresyon, hayal kırıklığı ve anlaşmazlığı yoğunlaştırarak düşmanın savaşma iradesini yıkmaktır.”¹⁸³

Propaganda Lasswell’in de ifade ettiği şekilde, zihnin ve fikirlerin kontrol edilmesidir. Özellikle savaş propagandalarında sivillerin nefretini düşmana karşı harekete geçirerek onların beynini kontrol etmek amaçlanır.¹⁸⁴ Propagandacıların temel amaçları, düşmana karşı toplumun nefretini harekete geçirmek, müttefiklerin dostluğunu muhafaza etmek, düşmanın moralini bozmak ve mümkünse tarafsız devletleri saflarına çekmektir. Diğer

¹⁸⁰ Qualter, "Propaganda Teorisi ", 267.

¹⁸¹ Qualter, "Propaganda Teorisi ", 12.

¹⁸² Servet Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Propaganda Raporları* (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2018) 17.

¹⁸³ Harold Dwight Lasswell, *Propaganda Technique in the World War* (New York: Peter Smith, 1938), 214.

Ancak bu olumsuz sonuçları propaganda için bir yenilgi olarak değerlendirmeden önce, propagandanın sadece bir saldırı silahı olmadığını; aynı zamanda güçlü bir savunma aracıydı. Birlik propagandayla yıkılabileceği gibi korunabilirdi. Yenilmiş bir ülke doğal olarak propagandanın etkisini abartır. İtalyanlar, Caporetto felaketinden sonra korkunç ve korkunç olaylardan şikayet ederek yüzlerini kurtarmaya çalıştılar. s. 219.

¹⁸⁴ Lasswell, *Propaganda Technique*, 9-10.

tarafından propaganda ülke içinde, tarafsız, müttefik ve düşman ülkelerde kamuoyunun görüşlerini, düşüncelerini kontrol etmeyi amaçladığı da söylenebilir.¹⁸⁵

Savaş döneminde tarafların propagandaya başvurması, tarihin ilk küresel savaşı olan 1914-18 Savaşı'nda ne ilk ne de son olacaktı. Ancak dünyanın daha önce yaşadığı savaş tecrübelerinden oldukça farklı olan ve birçok birincileri barındıran bu savaşta, propaganda ilk defa bir silah olarak sistemli bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle de savaşın iki büyük gücü olan Almanya ve İngiltere tarafından propaganda bilinç artışına paralel olarak etkin bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır.¹⁸⁶

1.3.1. İngiliz Propaganda Teşkilatı

İngilizler savaşın başında resmi bir propaganda birimine sahip değilken savaşın sonunda kamuoyunu etkileyebilecek düzeyde gelişmiş bir propaganda organizasyonu kurmayı başarmıştır. İngiliz çıkarlarını koruma ve devam ettirme arzusu yanında organize bir akıl çalışması bunu mümkün kılmıştır. İngiliz hükümeti, ulusal ve uluslararası kamuoyunda yaptıkları propaganda ile halkını savaşa girme gerekçelerine inandırmakla birlikte kendi politikalarına da meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Savaşın kısa soluklu olacağı ve hızla zafere ulaşılacağı noktasındaki inanç, savaşın uzaması, ülke insanının ve kaynaklarının daha fazla seferber edilmesi ile yok olmuştur. Bu nedenle savaşın ilerleyen yıllarında propagandanın önemi daha iyi anlaşılmış ve bu alana yatırım yapılmıştır.¹⁸⁷

İngiltere Parlamentosu'nda 5 Eylül 1914 tarihinde propaganda faaliyetlerini koordine etmek için propaganda bürosu kurulmasına karar verildi. Wellington House'u ofis olarak kullandığı için "Wellington House" adı ile bilinen İngiliz Savaş Propaganda Bürosu'nun başına C.F.G. Masterman getirildi. Böylece savaş süresince İngiltere, propaganda faaliyetlerini hem ülke içinde hem de ülke dışında koordineli olarak tek bir merkezden yönetecekti. Propaganda yoluyla ülke dahilinde ve haricinde kamuoyunun görüşleri İngiliz menfaatleri yönünde etkilemeye çalışılmıştı.¹⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı boyunca İngiliz savaş propagandası, Dışişleri Bakanlığının kontrolünde olmuştur. 1916 Aralık ayında Lloyd George başbakan olduğu zaman, savaş

¹⁸⁵ Lasswell, *Propaganda Technique*, 195.

¹⁸⁶ Ü. Gülsüm Polat, "I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (el-Hakika ve Musavver Çöl)", *OTAM*, -/36 (2014): 142.

¹⁸⁷ Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Propaganda Raporları*, 11.

¹⁸⁸ Mustafa Çabuk, "İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'de Yürüttüğü Ermeni Propagandası", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1 (2019): 308-309.

propagandası Enformasyon Dairesi tarafından gerçekleştirildi. 1918 Mart'ında ise Enformasyon Bakanlığı bünyesinde propaganda faaliyetlerine devam edildi. Bakanlığın başında Lord Beaverbrook bulunuyordu. İngiliz propaganda teşkilatı, resmi yapısı ne olursa olsun "Wellington House" adıyla bilinmeye devam edecektir.¹⁸⁹

İngilizler tarafından sürekli olarak kendini yenileyen dinamik bir propaganda modeli geliştirilmiştir. 1914-17 arasında üç yıllık sancılı bir ilerleme ve kurumlar arası çekişmelerin yaşanmasının ardından kendini geliştiren propaganda teşkilatı, savaşın son yılında başarı sağlamıştır. Bunun sonucunda İngiliz propaganda teşkilatı ve bu teşkilatın uygulamış olduğu teknikler, diğer birçok devlet tarafından model olarak alınacaktı.¹⁹⁰ Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli özelliklerinden bir tanesi de taraf olan Batılı devletlerin çok sayıda propaganda büroları kurmuş olmalarıdır.

İngiliz propaganda teşkilatı, birçok dilde gazete çıkarmak, çeviri kitap ve mecmua dağıtmak, fotoğraf yanında resim sergileri açmak, yabancı basına materyal hazırlamak, cephede çekilmiş savaş filmleri oynatmak gibi pek çok görevi üstlenmiştir. Propaganda sağlamak ve yaymak adına birçok ülkede basın bürosu açılmıştır. Propaganda teşkilatına günde 10.000 kelimenin kullanıldığı propaganda materyalinin hazırlanması ve İngiltere ile ilgili yılda 4.000 makale yayınlanması görevi de verilmiştir.¹⁹¹

Hazırlanan neredeyse bütün propaganda materyalleri, savaş alanındaki gelişmelere değil, savaşa müdahil olan sıradan insanların his ve düşünceleri temel alınarak hazırlanmıştı. İngilizler hazırlamış oldukları beyannamelerde daha çok savaşı Almanların çıkardıkları, kendilerininse Almanların bu yayılmacı politikaları karşısında Alman işgali altında bulunan devletleri korumak ve onların haklarını müdafaa etmek için savaşa müdahil olduklarını vurgulamışlardır. Beyannameler dışında broşürler, esir mektupları, posta kartları, kitapçıklar, savaş resimleri, gazeteler, karikatürler de propaganda aracı olarak kullanılmıştır.¹⁹²

Propaganda materyallerinin dağıtımında esas olarak uçaklar kullanılmıştır. Uçakların kullanılmadığı ya da kullanılamadığı zamanlarda ise balonlar (kumaş, kağıt, ateşli) ve

¹⁸⁹ Servet Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası* (Ankara: Kim Yayınları, 2004), 12.

¹⁹⁰ Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Propaganda Raporları*, 12.

¹⁹¹ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 162.

¹⁹² Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Propaganda Raporları*, 18. İngiliz Ordu Karargahında esasında bir propaganda şubesi ve bu şube içinde birkaç memur vardı. Daha sonra askeri istihbarat dairesinde daha düzenli bir propaganda şubesi oluşturuldu.

uçurtmalar tercih edilmiştir. Bütün bu metotlardan üst düzeyde verim elde edebilmek için devamlı surette araştırma ve incelemeler yapılmıştır. MI7B, hazırlanan ya da başka bürolar tarafından sağlanan bütün propagandaları dikkatli bir sansürden geçirmek ve propagandaların uçakla dağıtımı ile görevlendirilmişti. Savaş sırasında kurulan MI7, İngiliz Savaş Bakanlığı'nın Askeri İstihbarat Müdürlüğü'nün basın irtibatı ve propagandadan sorumlu bir şubesiydi. Diğer taraftan propaganda dağıtımı yapan araçların geliştirilmesi Savaş Levazımı Geliştirme Dairesi tarafından yapılırken, propaganda malzemesi sağlamak ve hazırlamak Haber Alma Teşkilatının görevi idi.¹⁹³

İngiliz propaganda çalışmalarının en önemli odak noktalarından biri özellikle de savaşın ikinci yarısında Birleşik Devletleri savaşın içine çekmekti. ABD'nin savaşa müdahil olması demek, Almanya'ya karşı potansiyel bir müttefik olması yanında maddi ve manevi destek anlamına gelmekteydi. Nitekim 1937 yılında ABD'de yapılan bir anket sonucuna göre, Amerikan halkı İngilizlerin savaşa girme konusunda kendilerini kandırdığını söylemiştir. İngilizler, ABD'deki özellikle Alman ve Musevi kamuoyunu etkilemek, desteğini almak için Ermeni katliamı iddialarını kullanmışlardır.¹⁹⁴

İngiliz propagandacılarının Amerika'nın savaşa girme noktasındaki tereddütlerini ortadan kaldırma becerisi özellikle kabul görmüştür. "Mavi Kitap" adıyla bilinen sahte Bryce Raporu, bunun en önemli kanıtlarındandır. Mavi Kitap, İngiltere'nin savaş propaganda ofisi Wellington House'un isteği üzerine James Bryce ve Arnold Toynbee tarafından hazırlanan bir savaş propaganda kitabıydı.¹⁹⁵ Phillip Knightley'in ifade ettiği gibi, düzmece Bryce Raporu düşmana karşı nefret uyandırmakta o kadar başarılıydı ki "Savaşın en başarılı propaganda parçalarından biri" olacaktı.¹⁹⁶

¹⁹³ Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Propaganda Raporları*, 31-33. Doğuda Hava Propagandası: Raporda M.I.7.B. ile doğuda merkez olarak hareket eden Kahire Genelkurmay Karargâhı arasında sürekli bir iş birliği olduğu söylenmektedir. M.I.7.B.'nin Kahire'ye dağıtım metotları, propaganda malzemelerinin sağlanması ile ilgili sürekli rapor verdiği ve orada hazırlanan propaganda malzemelerini de onlardan aldığı ifade edilmektedir. "Yayımları çoğaltmak, paketlemek ve göndermek M.I.7.B.'nin kontrolü altındadır. Savaş Bürosu, Adastral House, matbaacılarda yükü alır, Woolwich'e gönderir ve Genelkurmay Karargahına teslimatla ilgili bilgi verir." Doğu Cephelelerinde balon kullanılması tartışılrsa da rüzgar nedeniyle uçak kullanımına devam edildi. İngiliz savaş propagandası özelde hava propagandasını geliştirmek adına ziyaretler ve konferanslar ile durum tartışılmış ve raporlaştırılmıştır. Propaganda beyanname ve broşürlerinin M.I.7.B. istihbarat uzmanları tarafından her bölgeye göre özenle seçilen konu başlıkları ve içerik analizi yapıldıktan sonra dağıtımlarının gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Propaganda Raporları*, 46-107.

¹⁹⁴ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 162.

¹⁹⁵ Çabuk, "İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda", 311-312.

¹⁹⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 101.

Savaş boyunca İngiliz propaganda ofisleri Almanları ve Türkleri hedef alan zulüm dolu hikâyeler ürettiriler ve yaydılar. Ermeniler üzerinden üretilen zulüm hikâyeleri ve propagandanın temel amacı, halkın düşmana karşı nefretini uyandırmak ve Amerika'yı savaşa sokmaktır.¹⁹⁷ Savaşın özellikle de 1915 yılında yayınlanan düzmece hikâyeler ve raporlar, bugün bile Türkiye'ye yönelik karşı bir propaganda aracı olarak kullanılmaktadır.

İngiliz propagandasının temel hedefi Almanlar olmasına rağmen, Türkleri karalamak için de yoğun bir çaba sarf edildi. Başbakan Lloyd George Şubat 1917'de Enformasyon Dairesi'nin yeni başkanı John Buchan'a İngiltere'de, müttefik ve tarafsız devletlerde '*Turks Must Go*' bayrağı altında bir propaganda kampanyası başlatması talimatını verdi. Bu propaganda ile kitlelere iki temel mesaj iletilmekteydi: Türkün değişmez barbarlığı ve Türk İmparatorluğunun gayri meşru ve yıkıcı doğası. İlk mesaj, sözde Osmanlı despotizminin uzun süredir devam ettiği söylemine, ikincisi ise eski Doğu'nun oryantalist medeniyetin beşiği olduğu fikrinden türetilmiştir.¹⁹⁸ Türklere yönelik propaganda çalışmalarının savaşın ilerleyen yıllarında daha da yoğunlaştırıldığı dikkat çekmektedir.

Savaş öncesinde de H. Anthony Salmone gibi İngiliz propaganda yazarları Hilafet makamının Türklere ait olmaması ve Arap topraklarının Osmanlı hakimiyetinde kalmaması gerektiğini belirterek Türk-Arap karşıtlığının propagandasını açıkça yapmışlardı. Salmone, propaganda niteliğindeki kitabında reform liderleri dediği Genç Türklerin ve Türkiye halkının sözcülüğünü yaptığını iddia etmektedir. Troutt Powel ise Salmone'dan "*Profesör..., İngiliz Gizli Servisi'nin pahalı bir adamı*" diye bahsetmişti.¹⁹⁹

Wellington House'un Orta Doğu ve Osmanlı bölgesi sorumlusu, yani Osmanlı topraklarında yapılan propaganda faaliyetlerinin başındaki kişi Arnold Toynbee idi. Toynbee'nin de içinde bulunduğu propaganda memurları propaganda hazırlamak için kullanacakları materyalleri, genel olarak Savaş Bakanlığı, Donanma istihbaratı, Gizli

¹⁹⁷ Çabuk, "İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda", 312.

¹⁹⁸ James Renton, "Changing Languages of Empire and the Orient: Britain and the Invention of the Middle East, 1917-1918", *The Historical Journal*, 50/3 (2007): 648.

¹⁹⁹ H. Anthony Salmone, *Türkiye'nin Düşüşü ve Yeniden Doğuşu*, çev. Murat N. Arıkan (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2013). Bu çalışma bir İngiliz casusunun raporu olarak sunulan propaganda çalışması olsa da 1876-96 yılları arasında Osmanlı topraklarındaki istibdat yönetimi, yeniliklerin önündeki engeller, Hilafet makamı, reform hareketi olarak tarif ettiği Jön Türkler hakkında çarpıcı ve önemli bilgileri ihtiva eder.

İstihbarat Servisi, İngiliz elçi ve konsolosların raporları, ajanlar, savaş muhabirleri ve misyonerlerden temin etmişlerdir.²⁰⁰

Arnold Toynbee'nin oluşturduğu anti-Türk propagandasını yürütecek şahıslar listesinde Mark Sykes da yer almaktaydı. Sykes, İngiliz politikasının Orta Doğu'da tanıtılmasında aktif rol oynayacaktı. Enformasyon Dairesi'nden gelen propagandaların çoğundan memnun olmadığı için, Dışişleri Bakanlığı'nda Orta Doğu propagandası için özel yeni bir departman kurulana kadar, bu “yetersiz adamlarla mücadele etmek” zorunda kalmıştı. İngiliz gazeteler Sykes'ı hükümetin Orta Doğu'daki önde gelen sözcüsü olarak tanımlamaya başladılar.²⁰¹

İngiliz propaganda mekanizması, savaş döneminde Türk yönetimine karşı “Kötü Türk”, Türk halkına yönelik ise “İyi Türk” propagandası yapmıştır. Başta *Near East* dergisi olmak üzere Türk halkı, köylüsü, askeri ve subayı övgülere boğularak gerçek Türk vurgusuna özen gösterilmiştir. “*Bu savaşı Türklerin değil, Türkleri temsil niteliği olmayan bir kliğin çıkardığına inanıyoruz*” deniliyordu. İngiltere art arda gelen Çanakkale ve Kut yenilgileriyle Yakın Doğu'da ve Müslüman kitlelerin gözünde saygınlığını yitiriyordu. Bu yenilgiler İngiliz prestijine vurulan büyük darbelerdi. İngiliz makamları bu kayıpların intikamını almak için yeni bir müttefike ve Arabistan'a yöneleceklerdi. Şehirli Arap ile diyalog kuramayan İngilizler, bedevileri yanlarına çekmeye çalışacaklardı. İngilizler şehirlilerin bağımsızlık eğilimlerinden ve Türklerle uzlaşma olasılıklarından hep çekiniyorlardı. Türk'ü propaganda belgelerinde olumlu sunmaları, İstanbul'a bağlılığını bir türlü koparamadıkları Müslüman okuryazar takımını tedirgin etmemek içindi.²⁰²

Psikolojik harbin amaçlarından biri de düşman topraklardaki milli birlik ve bütünlüğü bozmaktır. Bu amaçla İngilizler Osmanlı topraklarındaki özellikle Ermeniler, Museviler, Kürtler ve Araplar arasında faaliyetler yürütmüşlerdir. Arapları Türklere düşman hale getirmek için çeşitli propagandalar yapılmıştır. Türk yönetiminin halkı için felaket ve tiran olduğu, topraklarındaki kadim Hristiyan topluluklara zulüm yaptığı gibi iddialarla propaganda mektupları, broşürler, beyannameler hazırlamışlardır. İttihat ve Terakki

²⁰⁰ Çabuk, “İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda”, 309.

²⁰¹ Roger D. Adelson, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur* (London: Jonathan Cape, 1975), 265.

²⁰² Orhan Koloğlu, *Lawrence Efsanesi* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 50-60.

içerisinde Türk'ün atını Arap'ın enbiyasına üstün tutanlar olduğu, Türklerin İslam dinine ve Peygamber'ine hakaret ettikleri propaganda edilmiştir.²⁰³

Oluşturulmaya çalışılan Türk imajı adına uygulamaya çalışılan yöntemler Whitehall'da bir vicdan krizi yaratmadı. 19. yüzyılın sonlarından bu yana özellikle de Gladstone'un Türkiye'nin Bulgaristan'daki Hristiyan sivillere yönelik katliam suçlamalarıyla İngiltere'de Türk sempatisi sürekli bir düşüş yaşıyordu. Ancak İngiltere'nin Orta Doğu'daki menfaatleri adına başarılı bir propaganda kampanyasını düzenlenmesi gerekli görüldü. Orta Doğu savaş ortamında propaganda faaliyetlerinde iki nokta Whitehall için daha öncelikli hale gelecekti. Birincisi, Osmanlı halifesinin Panislamik çekiciliğini İngiliz hakimiyetindeki Müslümanlar nezdinde itibarsızlaştırmak; ikincisi ise, Şerif Hüseyin isyanına Müslümanlar arasında sempati uyandırmak veya en azından tarafsız kalınmasını sağlamaktı.²⁰⁴

---

²⁰³ Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, 264.

²⁰⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 101.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP BÜROSU TEŞKİLATI

2.1. Arap Bürosu'nun Kurulması

Doğu'daki egemen gücünü korumak isteyen Büyük Britanya için Hindistan başta olmak üzere sahip olduğu doğu koloni toprakları, zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları yanında pazar değeri açısından paha biçilemezdi. Tabii ki İngiltere'nin sahip olduğu bu üstünlük ile zenginlik uzun askeri ve siyasi çabaların sonucuydu. Dünya Savaşı'nın hengamesinde bu kazanımların akıbeti şansa ya da kadere teslim edilemezdi. Zira Hindistan ve Mısır İngiltere'nin mutlak surette korunması gereken Doğu'daki iki önemli kalesi konumundaydı.²⁰⁵

İngiltere'nin imparatorluk kazanımlarını koruma çabalarından biri de bahsi geçen iki sömürge toprakları arasındaki bölgede kontrolün her anlamda sağlanmasıydı. Bu kontrolü sağlama adına en etkili silahlardan biri de istihbarattı. Özellikle burada çoğunluğu oluşturan Araplar üzerinde propaganda ve istihbarat faaliyetlerinde bulunacak bir büro ihtiyacı dile getirildi. Aslında Arap Bürosu'nun kurulmasında bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin iş birliği ve koordinasyon yetersizliği, birleşik bir Orta Doğu politikası yaratma isteği, De Bunsen Komitesi kararları, İngiliz istihbaratını etkin kılma düşüncesi, Alman propagandası ve Doğu Propaganda Ofisi'nin varlığı, Türk propaganda faaliyetleri ve *cihad-ı ekber*, Sir Mark Sykes ve Gilbert Clayton'ın faaliyetleri gibi birçok faktör etkili olmuştu.

---

²⁰⁵ Ü. Gülsüm Polat, "Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu", *Atatürk Araştırma. Merkezi Dergisi*, XXVI/76 (2010): 98.

2.1.1. Kuruluşu Etkileyen Faktörler

2.1.1.1. Bölgedeki İngiliz Kuvvetlerinin İş birliği ve Koordinasyon Eksikliği

Orta Doğu'daki İngiliz hakimiyetini korumak için İngiliz görevlileri arasında sıkı bir istihbarat ağı bulunsa da Mısır'daki İngiliz sömürge idaresi ile Hindistan'daki İngiliz Genel Valiliği arasında sistemli bir iş birliği mevcut değildi. Bu iki merkez arasında direk yazışma pek mümkün olmamakla birlikte ilgili meseleler Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi.²⁰⁶

Simla ile Kahire arasındaki bürokratik çekişmeler, Orta Doğu'daki çeşitli bölgesel bürolar arasında özellikle de askeri istihbarat büroları arasında koordinasyon, genel bir bilgi paylaşımı ve iletişim eksikliğine yol açmıştı. Birbirine bağlı, tutarlı bir Arap politikası izlemek için Orta Doğu istihbaratını yeniden düzenleme fikri, özellikle de Kahire ve Basra'da toplanan Arap uzmanlara göre kaçınılmaz görünüyordu. Bölge istihbaratının önde gelen isimleri olan Gertrude Bell, T.E. Lawrence, Percy Cox, Ronald Storrs ve diğerleri Orta Doğu'daki işlevsiz durumdan duydukları hayal kırıklığını her fırsatta dile getirmişlerdir.²⁰⁷

Mevcut koordinasyon ve iş birliği eksikliğini kapatacak bir büro kurulması -Arap Bürosu- fikri, konuyla ilgili görüşleriyle Londra'ya telgraf çeken Mısır Yüksek Komiseri'nden güçlü bir destek aldı:

“Önerilen Büro, hem savaş sırasında hem de savaştan kaynaklanan sorunların sonraki çözümü sırasında çok arzu edilir görünüyor. İstihbarat toplama ve faydalı faaliyet için en iyi merkez olan Mısır'da yer almasının gerekli olduğunu düşünüyorum; ama Londra'da ajansı, Hindistan ve Mezopotamya'da irtibat üyeleri olmalı... Çalışma alanı büyük ve böyle bir Büro ihtiyacı acil. Çok gerekli personel zaten yerinde, ancak Mısır'da Büro kurma konusunda yardımları ve deneyimleri paha biçilmez olacak olan Sir M. Sykes ve Hogarth'ın hizmetlerini güvence altına almak önemlidir.”²⁰⁸

M. Sykes, Orta Doğu ve Arap coğrafyası'nda yaptığı altı aylık seyahati sonucunda hazırladığı raporunda bölgedeki organizasyonun eksikliğine vurgu yapmıştı:

“Bu bölgeye bakıldığında hem politik hem de askeri yetkililer arasında sıkıntılı bir süreç var ve burası o kadar alt birimlere ayrılmış durumda ki bakıldığı zaman her bir departmanın kendisi

²⁰⁶ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 98.

²⁰⁷ Hamm, “British Intelligence”, 246.

²⁰⁸ Hamm, “British Intelligence”, 247; TNA, FO 882/2 - 9 Ocak 1916 tarihinde McMahon'dan alınan telgraf.

arasında çift başlılık ve verimsizlik ve rekabet söz konusu. Bunların sonucunda da cehaletin, entrikanın ve bir şekilde birbirinin yaptığı işleri tersine çevirmenin sonucunu burada görüyoruz. Özellikle pek çok otorite olduğu için burada bir yığın telgraf birikiyor.”

Sykes, buradaki kargaşayı *Gordian Düğümü* olarak tarif etmiş ve İngiltere'nin özellikle Orta Doğu'daki politikasının yönetimine hâkim ve bundan sorumlu olan 18 kişiden bahsetmiştir:

*“Birbirlerine rakip departmanlarda çalıştıkları yetmezmiş gibi bir de bunlar arasında otorite çatışmaları var, yetki alanlarında çakışmalar var, kişisel çatışmalar var bir de kendi aralarındaki kıskançlıkları ilave edecek olursak kargaşa kaçınılmaz oluyor.”*²⁰⁹

Orta Doğu'daki İngiliz otoriteleri siyasi ve istihbarat alanları yanında askeri olarak da bir karmaşa içerisindeydi: Süveyş cephesi boyunca İngiliz Seferi Kuvvetleri (İsmailiye merkezli) General Archibald Murray komutasında; Akdeniz Seferi Kuvvetleri (İskenderiye merkezli) Sir Ian Hamilton emrinde; Mısır'daki İngiliz ordusu (Kahire merkezli) Maxwell'in emri altında idi. Sudan'da Wingate Mısır Ordusu'nun serdarıydı (İngiliz sömürgesi olan Sudan ve Mısır'da ordu başkomutanı “Sirdar” unvanını taşırdı). Kızıldeniz'de, Koramiral Rosslyn Wemyss Kızıldeniz Keşif Kuvvetlerini de içine alan Doğu Hindistan Filosuna komuta etti. Kahire'de Albay Gilbert Clayton, 1916'nın başlarına kadar General Murray'in Askeri İstihbarat Direktörü olarak çalıştı ve yerine Thomas Holdich geçti. Clayton bundan sonra siyasi istihbarat, Arap Bürosu ve Kahire'deki Sudan Ajansı'nın işlerine yoğunlaştı. Mezopotamya'da askeri komutanın sorumluluğu yanında doğu ve güney Arabistan'ın siyasi denetimi Hindistan Genel Valiliği'ne aitti. Ancak Mezopotamya'daki askeri kontrol Sir Percy Lake'in, siyasi kontrol ise baş siyasi subay Sir Percy Cox'un sorumluluğundaydı.²¹⁰

Asir, Yemen ve Hadramut da dahil olmak üzere güneybatı Arabistan ile ilişkiler, Hindistan'a bağlı olan Aden'deki İngiliz Genel Vali tarafından gerçekleştirildi. Kahire'deki siyasi ilişkiler, doğrudan Dışişleri Bakanlığına karşı sorumlu olan Mısır Yüksek Komiseri tarafından denetlendi. Nitekim Dışişleri Bakanlığı'nın uyguladığı kararsız direktifleri kurumlar arasında tutarsızlık ve ihtilafın hüküm sürmesine neden olmaktaydı. Zaten Hindistan ve Mezopotamya ile Kahire'deki yetkililerin Arap

²⁰⁹ Michael D. Berdine, *Redrawing the Middle East: Sir Mark Sykes, Imperialism and the Sykes-Picot Agreement* (Londra: IB Tauris, 2018), 45-46.

²¹⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 24.

politikaları temel olarak farklılık gösteriyordu. Ayrıca, Mısırlı ve Hintli yetkililerin birbirleriyle iş birliği yapma konusundaki isteksizliği de rakip siyasi kampların gelişimini hızlandırdı.²¹¹

Hem Mezopotamya hem de Mısır'daki askeri ve siyasi otoriteler arasında çatlaklar giderek açılması yanında Londra'daki bakanlıklar arasında da Orta Doğu'daki ilişkilerin yürütülmesi üzerinde daha etkili olabilmek adına mücadele verildi. Mezopotamya'da, Hindistan Seferi Kuvvetlerinin Baş Siyasi Subayı Sir Percy Cox, askeri komutanı General Sir Percy Lake ile pek iyi anlaşamadı. Kahire'deki askeri ve siyasi istihbarat başkanı General Clayton ve Sudan Genel Valisi Sir Reginald Wingate, GOC Mısır'dan General Archibald Murray ile anlaşamadı. McMahon, ne Wingate'e ne de Murray'e güvendi. Mısır'daki herkes Lake ve Hardinge'e şüpheyle baktılar. Arap Bürosu'nun dahil olduğu Arapların savaşın içine dahil edilmesi noktasında da McMahon, Wingate, Murray başta olmak üzere kendi fikirleri vardı. Savaş Kabinesi ve İmparatorluk Savunması Komitesi; Amirallik, Savaş Bakanlığı, Hindistan Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı arasındaki rekabeti azaltmayı ya da yapıcı çözümler üretmek adına çabalasa da başarılı olamadı. Lord Kitchener'ın Doğu Sekreteri Sir Ronald Storrs, bölümlerarası koordinasyon ve iş birliği eksikliğinin binlerce poundun kaybına neden olduğunu söyleyecekti:

*"Her ne olursa olsun şüphem yok, eğer Hicaz'daki Arap seferinin arkasındaki memurların, bir süre takas etmesine izin verilmiş olsa ya da İran Körfezi'nden meslektaşlarıyla buluşmuş olsaydı, Arap ihtilalinden önce, onlar amaçlarına yoğunlaşmayı ve binlerce pound tasarrufu garantilemiş olabilirdi."*²¹²

Londra ve Orta Doğu arasındaki telgrafların, *"neredeyse anlaşılmaz bir karışıklık içinde insandan insana ve bir yerden bir yere örülen ve iç içe geçen, birbiriyle çelişen öneriler ve görüşlerin mükemmel bir babilası"* olduğu söyleniyordu.²¹³ Londra'nın Orta Doğu politikası, kararsızlık ve anlaşmazlıkların hakim olduğu bir ortam yaratırken aynı zamanda Kahire, Cidde ve Basra'daki yetkililerin at koşturabilecekleri bir boşluk da bıraktı.

1916'nın başlarında Basra'ya gelen Gertrude Bell, yetki dağılımı ve belirsizliğinden şiddetle yakınıyordu:

²¹¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 24.

²¹² Westrate, *The Arab Bureau*, 25.

²¹³ Paris, *In Defence of Britain's*, 154.

*"Siyasi olarak da, kapsamlı bir politik program için her zamanki gibi yetkisizliğimizle işe koyulduk. ...Arap politikasının koordinasyonu ve Arap politikamızın oluşturulması evde yapılmalıydı ve sadece evde başarılı bir şekilde yapılabilirdi. Bunu yapacak hiç kimse yoktu, bunu hiç düşünen biri de yoktu ve bu Mısır'daki insanlara bırakıldı. Hindistan ve Londra'dan zorlu bir muhalefetle yüzleşme içerisinde tartışarak meseleyi görüşme sonunda gerçekleşecek bir tür geniş plan ile Araplarla olan ilişkilerimizin temelini oluşturma konusunda ikna edildim."*²¹⁴

1916'ların sonunda Kunfidah'taki can sıkıcı olaylar neticesinde Şerif Hüseyin dahi bölgedeki İngiliz yetki dağılımı sorunu hakkında Yarbay C. E. Wilson'a şikâyetle bulunacaktı:

*"Ama bir tanesini gördüğünüz yerde ben beş hükümet görüyorum ve aynı sayıda politika görüyorum. Birincisi, Dışişleri Bakanlığınız, ikincisi ordunuz, Deniz Kuvvetleriniz üçüncüsü, dördüncü Mısır'daki yöneticiniz, beşincisi Hindistan'daki Hükümetiniz, bu İngiliz Hükümetlerinin her biri, kendi başına bir Şerif Arap politikasına göre hareket ediyor gibi görünüyor."*²¹⁵

İngiliz hükümeti henüz kendi kurumları arasındaki koordinasyonu başaramamışken bir de müttefikleri özellikle Fransa ve İtalya'nın yanı sıra Siyonistler ile ilişkileri dengede tutma mücadelesi, işleri daha karmaşık hale getirecekti ki Sykes sesini yükseltti:

*"Polonya'nın eski anayasası dışında, Ağustos 1914'te savaşın başlamasından bu yana Arabistan'da kendini geliştiren İngiliz sistemi kadar karmaşık veya işlemeyen bir siyasi düzenleme emsali bulmak zor olacaktı. Bu karmaşaya dikkat çekiliyor, çünkü daha iyi olmak yerine daha da kötüye gidiyor, gittikçe daha fazla insan itiraz etme hakkına sahip oluyor ve öneriler dünyadaki her köşeden yayılıyor: Simla, Londra, Paris ve Roma."*²¹⁶

Savaş Bakanlığı'nın yeniden yapılanması ve Çanakkale Boğazı'nın tahliyesi istihbaratın ve bölgedeki İngiliz politikasının yeniden değerlendirilmesini teşvik etti. Kasım 1915'in sonlarında, Savaş Bakanlığı durumu değerlendirmek için Kahire'ye Tuğgeneral Malcolm'u gönderdi. Clayton, Malcolm ile yaptığı görüşmeler sonucunda Wingate'e rapor verdi: Kahire artık

*"her şeyin merkezi olacak... Yakın Doğu Bürosu ve bir donanma şubesi de dahil olmak üzere çok büyük bir istihbarat sistemi şu anki ofisine eklenecek, daha doğrusu ona eklenecek. Görünüşe göre hepsini benim yönetmeme karar verildi"*²¹⁷

²¹⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 25.

²¹⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 26.

²¹⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 26.

²¹⁷ Paris, *In Defence of Britain's*, 154.

2.1.1.2. Birleşik Bir Orta Doğu Politikası Yaratma İsteği

Dışişleri Bakanlığı, Hindistan Bakanlığı, Savaş Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Hindistan Hükümeti ve Mısır'daki Sömürge İdaresi'nin çeşitli görüş ve politikalarını uyumlu hale getirmek için İngiliz Hükümeti yetersiz görünüyordu. Arap hareketlerinin ve Orta Doğu politikasının geleceğine ilişkin tartışmalı müzakerelerden, özellikle de Hindistan ve Mısır hükümetlerinden gelen tavsiye ve çelişkili raporlardan İngiliz hükümeti tükenmiş durumdaydı. Bir şekilde hükümet, siyasi önyargı olmaksızın bölgesel istihbarattan daha fazla destek alarak bu karışıklığı çözmeye ikna edildi. Orta Doğu istihbaratının yeniden örgütlenmesi ile hükümetin Arap bölgeleri için tek bir tutarlı politika oluşturmaya yardımcı olabileceği önerisi, bölgedeki pek çok kişiyi açık bir şekilde etkiledi.²¹⁸

Askeri gelişmeler, İngilizlerin bölgede izleyeceği tek ve birleşik bir Arap politikasının yaratılmasına daha fazla ivme kazandırmıştı. Sir Henry McMahon, General Sir Ian Hamilton'un yönlendirmesi üzerine Arap hareketinin tamamen askeri bir iş olduğundan şikayet etti. Dışişleri Bakanlığı, McMahon'a Osmanlı kuvvetleri içinde yer alan Arapları savaştan çıkaracak bir şeyler yapması için acilen harekete geçmeye çağırdı.²¹⁹

Çanakkale cephesindeki Osmanlı kuvvetlerinin çoğu, Suriye'deki IV. Ordu ağırlıklı olarak Arap tümenlerinden getirilen askerlerden oluşuyordu. Mezopotamya'daki Osmanlı kuvveti de % 60 oranında Arap idi. Türk ordusunu önemli bir insan gücü kaynağından mahrum bırakacağı için Arapları savaştan çıkarmak elzemdi. 1915 yazında Hindistan'dan gelen haberlere göre, İngilizler, yakında kendilerinin Bağdat'ı ele geçirileceğini ve Arap topraklarının büyük bir kısmına sahip olacaklarını umuyorlardı. Ancak Mezopotamya hareketi, 1915 yılının sonlarına doğru Miralay Sakallı Nurettin Paşa'nın birliklerinin 27 Aralık'ta Kut'u kuşatmasıyla ağır bir darbe alacaktı. Henüz 1915'in ortalarında, tutarlı bir Arap politikası oluşturmak ve bu konuda mümkün olduğunca çabuk hareket etmek için zorlayıcı askeri nedenler vardı.²²⁰

Orta Doğu politikasını koordine etmek ve tutarlı hale getirmek için acil politik nedenler de mevcuttu. Mark Sykes'e göre, Yakın ve Orta Doğu'da resmi bir çıkarı olan kişi yanında

²¹⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 32-33.

²¹⁹ Hamm, "British Intelligence", 238.

²²⁰ Hamm, "British Intelligence", 239.

savaş zamanı kurumlarının çoğalması, en az on sekiz farklı sesin bu konuda İngiliz hükümetine lobi yapabileceği anlamına geliyordu. Sir Ronald Storrs, Şerif İsyanı başladığında, Mısır, Mezopotamya ve Aden GOC olmak üzere en az üç askeri komutanın iş birliğinin gerekliliğinden bahsedecekti. 1915'te Akdeniz Seferi Kuvvetleri ile Mısır kuvvetleri birleşip Mısır Seferi Gücü haline geldiğinde ve Deniz Kuvvetleri GOC ile Sudan Hükümeti'ni Orta Doğu politikası ve Araplara verilen vaatlerin ortasına soktuğunda durum daha da karmaşık hale geldi.²²¹

Birleşik bir Orta Doğu politikası yaratmak için başka nedenler de vardı ki özellikle Şerif isyanında göz ardı edilemezdi. İngilizlere göre, sınırların ötesinde iç içe geçen bir dokuya sahip Arap coğrafyasının sorunlarının bütünü görebilmek adına sadece belirli bölgesel sınırlara göre ele alınması gerekmiyordu. Suriye Mezopotamya'dan, Hicaz Necd'den, Yemen de Asir'den bağımsız düşünülemezdi. Diğer taraftan Bedevi yaşamının göçebe karakteri göz önüne alındığında, kabilelerin Suriye, Irak ve Arap Yarımadası arasındaki çöl bölgesinde hareket ettiği anlamına gelmekteydi.²²²

Birleşik Orta Doğu politikasının en güçlü savunucuları, Pan-Arap hareketleriyle birlikte çalışmayı savunan Kahire'deki İngiliz yetkililer ve bölgede Türk yönetimine karşı askeri bir isyanı teşvik etmek isteyen Şerif Hüseyin'di. Kahire'deki askeri istihbarat, Şerif Hüseyin isyanında hem Şerif ailesi hem de diğer askeri ve siyasi makamlar arasında yapılan iletişimin merkezi haline gelecekti. Bunun sonunda Orta Doğu istihbarat topluluğu, politikayı koordine etmek ve bir Arap ayaklanmasını gerçekleştirmek için bürokratik ve kişisel çatışmalardan oluşan bir mayın tarlasında gezinmek zorunda kalacaktır.²²³

2.1.1.3. De Bunsen Komitesi

İngiltere'nin Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki savaş sonrası istekleri ile ilgili gereksinimlerini ve önceliklerini müzakere etmek amacıyla bir bölümler arası kabine komitesi oluşturuldu. Nisan 1915'te kurulan Komite, adını Dışişleri Bakanlığı uzmanı Sir Maurice De Bunsen'den almaktaydı. Bu bakanlıklar arası organ, kabine tarafından Orta

---

²²¹ Hamm, "British Intelligence", 239.

²²² Hamm, "British Intelligence", 240.

²²³ Hamm, "British Intelligence", 241.

Doğu'daki politikayı koordine etmek ve özellikle Türk topraklarına yönelik savaş sonrası politika planlarını hazırlamak için oluşturulmuştu.²²⁴

İngiliz hükümeti, bölgedeki İngiliz savaş hedefleri konusunda bölünmüş durumdaydı. Dışişleri Bakanı Edward Gray ve Başbakan Asquith, daha fazla toprak almaya karşı çıktılar. Amirallikte Winston Churchill ve Savaş Bakanı olan Lord Kitchener Mezopotamya'yı ilhak etmek isterken, Maliye Bakanı olan David Lloyd George ise Filistin'in ilhakını savundu. Ancak Komite'nin aldığı kararlarla İngiltere'nin Şerif'e verdiği vaatleriyle müttefikleri Fransa ve Rusya'ya verilen sözleri çelişmemesini sağlaması da gerekiyordu.²²⁵

Komite tarafından İngiliz savaş hedefleri listesi ve savaşın neden olduğu birkaç ek maddeyi içeren nihai rapor kabineye sunuldu. Raporda Basra Körfezi'ndeki İngiliz üstünlüğünün tanınması ve güçlendirilmesi, Basra Körfezi ile Akdeniz arasındaki deniz iletişiminin güvenliği, Türk topraklarındaki İngiliz ticari girişimlerinin geliştirilmesine yönelik ayrımcılık yapılmayacağına dair güvence verilmesi, bazı Arap ileri gelenlerine verilen sözlerin yerine getirilmesi, Müslümanlara ait kutsal yerlerin Müslüman yönetimi altında kalması ve Halifelğe tatmin edici bir çözüm getirilmesi gibi bir çok önemli meseleye temas edildi.²²⁶

Osmanlı topraklarını savaş sonrasında parçalama ya da vassal bir yönetim tesis etme fikirleri, komite tarafından görüşüldü ve reddedildi. Komitenin en önemli endişesi, Doğu Sorunu'nu İngiliz menfaatleriyle örtüşecek şekilde çözüme kavuşturmaktı. Komitenin önerisi, padişahın sözde hükümdarlığı altında federe bir Türk devleti kurulmasıydı. Böylece Osmanlı Devleti Kürt, Ermeni ve Arap gibi özerk devletlere bölünecek ve azınlık sorunu çözülmüş olacaktı.²²⁷

De Bunsen Raporu, Türkiye'deki İngiliz çıkarlarının listesini çıkarmış olsa da İngilizler için önemli bir sorun daha vardı ki o da en büyük müttefiki Fransa'nın küstürülmemesiydi. Bölgedeki İngiliz menfaatleri ile Fransız isteklerinin çakışmaması ve diğer taraftan De Bunsen Raporu'nda ortaya çıkan Arap politikası ile Fransa ile yapılacak müzakere sonucunun uzlaştırılması önem arz etmekteydi. Bu doğrultuda Orta Doğu'daki

²²⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, s. 21.

²²⁵ Hamm, "British Intelligence", 242-243.

²²⁶ Hamm, "British Intelligence", 243.

²²⁷ Hamm, "British Intelligence", 244.

İngiliz-Fransız isteklerini belirleyecek anlaşmayı müzakere etmek üzere bir Fransız temsilci Kasım ayında gönderildi. Lord Kitchener'ın De Bunsen Komitesi'ndeki temsilcisi Mark Sykes ile Fransız mevkidaşı François Georges-Picot arasında devam eden görüşmeler Mayıs 1916'da meşhur ve tartışmalı Sykes-Picot Antlaşmasıyla sonuçlanmıştı.²²⁸

Fransızlar, Arap bağımsızlığına dair herhangi bir garanti verme ya da Hüseyin'e verilen İngiliz güvencelerini destekleme konusunda da istekli değillerdi. Picot'un uzlaşmaya yanaşmaması ve Fransa'nın Lübnan ve Suriye'de manda yönetimi ısrarı, İngiliz planlarında değişikliğe neden oldu. Artık Sykes-Picot Anlaşması, Orta Doğu'daki İngiliz politikasının planı olarak De Bunsen Raporunun yerini almıştı. Sykes-Picot görüşmeleri ve onun Orta Doğu'daki İngiliz politikasına yönelik komplikasyonları, bölgede idari bir kaos yarattı. İngiltere'nin Şerif'e ve Fransa'ya olan yükümlülüklerini uzlaştırma gerekliliği, İngiltere'nin Arap politikasını yönlendiren tek bir organa sahip olmanın önemini bir kez daha hatırlattı.²²⁹

Arap Bürosu, İngiliz politikasının tasarlanacağı ve uygulanacağı çerçeveyi oluşturacak olan Hüseyin-McMahon Görüşmeleri ve Sykes-Picot Anlaşmasının içeriğini oluşturmada çok fazla bir etkiye sahip değildi. Her iki belge de, büro Kahire'de çalışmaya başlamadan önce genel hatlarıyla oluşturulmuştu. R. Storrs daha sonra bunu dile getirecekti: *“Mark Sykes, 1916'da Kahire'de ortaya çıkıncaya kadar biz [istihbarat topluluğu ve Clayton], Sykes-Picot müzakereleri hakkında en ufak ve en belirsiz bir bilgiye sahiptik.”*²³⁰

2.1.1.4. İngiliz İstihbaratını Etkin Kılma Düşüncesi

İngiliz merkezi hükümeti, anavatandan uzak bölgelerdeki koordine edilmemiş istihbaratla karşılaştığında büyük zorluklar yaşadı. Özellikle beklenen Osmanlı Devleti'nin çöküşüne dair acil politika sorunlarını çözmek ve bölgedeki stratejisini oluşturmak için bölgedeki siyasi ve askeri kadrolarının rehberliğine ihtiyaç duyuyordu. Savaş öncesi istihbarat sisteminde, Hindistan, Mısır, İran, Türkiye ve Akdeniz'de görevli istihbarat bölümleri ve silahlı kuvvetler topladıkları istihbaratları Londra'ya gönderdiler. Bu istihbarat raporları,

²²⁸ Hamm, “British Intelligence”, 245.

²²⁹ Hamm, “British Intelligence”, 245.

²³⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 23.

bölgeler arası danışma veya koordinasyon olmamakla birlikte bölgenin dar görüşlü fikir ve tutumlarını yansıtmaya eğilimindeydi.²³¹

İstihbarat teşkilatı, Doğu'daki sorunları çözmek ve Mezopotamya, Mısır ve Hindistan'ın ilişkilerini birbirine bağlayacak bir Arap isyanı başlatmak için yeniden düzenlendi. Sykes'ın Londra'daki konumu yeni istihbarat düzeninin tasarımında kritik bir öneme sahipti. Sykes, 1915'te Doğu'daki askeri ve siyasi durumu raporlamak için özel bir Savaş Bakanlığı misyonunu başlattı. Akdeniz ve Doğu Asya arasında yaptığı seyahatleri ile Orta Doğu için birleşik istihbarat örgütlenmesi ve birleşik politika ihtiyacının aciliyeti sonucuna vardı.²³²

Mesela Aden örneğine bakıldığında bürokrasinin ağırlığı ve devlete maliyeti konusunda fikir sahibi olmak mümkündü. Aden'deki İngiliz idaresi, Bombay ve Delhi'ye danışmadan hareket edemezdi. Bombay ve Delhi ise talimatlar için Hindistan Bakanlığı'na bağlıydı. Hindistan Bakanlığı, Savaş ve Dışişleri Bakanlıkları ile ortaklaşa hareket etmek zorundaydı. Savaş ve Dışişleri Bakanlıkları da Savaş Komitesine rapor vermek zorundaydı. Savaş Komitesi Mısır'daki Yüksek Komiserin genellikle görüşünü aldı, Komiser de Dışişleri Bakanlığı ve Savaş Komitesine rapor verdi. Sykes'e göre bu yazışmalar ve haberleşme yaklaşık on altı gün sürmekte ve devlete maliyeti 250 sterlin idi.²³³

Sykes, hem politikanın hem de istihbaratın merkezileşmesi konusunda ısrar etti: *“Adamların olay yerinde takdire şayan özerkliği... bu tür birimlerin birbiriyle ilişkili olmayan çeşitli problemlerle uğraştığı zaman iyiydi, fakat şimdi her bir birim gerçekte ortak bir düşmanla uğraşıyor.”* Bürokraside işler yolunda gitmiyordu ve bölgedeki istihbarat uzmanlarına her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktaydı.²³⁴

Merkezi bir istihbarat bürosu fikri, G. Bell için de lüzumluydu, çünkü Hint ve İngiliz istihbaratı aynı işi iki kez yapmak zorunda kalmayacaktı. Bu yapı ile Mezopotamya, Basra Körfezi, Hindistan Suç Araştırma Dairesi (CID), Sudan istihbaratı, Akdeniz Seferi Gücü istihbaratı ve Atina istihbaratındaki istihbarat uzmanlarının raporları koordine edilerek siyasi ve askeri istihbaratın harmanlanıp süzülerek kıymetlenmesi sağlanacaktı.

²³¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 5.

²³² Satia, *Spies in Arabia*, 44.

²³³ Satia, *Spies in Arabia*, 44.

²³⁴ Satia, *Spies in Arabia*, 44.

Sykes'in önerdiği "İslam Büro" istihbaratın yanında Orta Doğu'daki propaganda ve politikayı da koordine ederek, uyumlu hale getirerek "*istihbarat personelinin elinde yeni ve gizli bir imparatorluğun temelini oluşturacaktı.*"²³⁵

2.1.1.5. Alman Propagandası ve Doğu Propaganda Ofisi

Arap Bürosu'nun kurulma gerekçelerinden biri de, genel merkezi Berlin'de bulunan ve Orta Doğu'daki Alman çıkarları için çalışan Alman Bürosu'na karşı saldırgan bir propaganda kurumunu İngilizlerin kendi alanına dahil etme isteğidir. Kahire istihbaratının birçok üyesi gibi Sykes ve Clayton da büronun genel merkezinin Londra'da değil, *Alman Pan-İslam Bürosuna* karşı en iyi karşı koyabilecekleri yer olan Mısır'da bulunması gerektiğini vurgulamışlardı.²³⁶ Ayrıca Tibawi, Almanlar tarafından Kahire'deki İngiliz Arap Bürosu'na benzer bir yapı olan "Alman Arap Bürosu"nun Şam'da kurulduğundan bahsetti.²³⁷

İngilizler tarafından *Pan-İslam Bürosu* olarak tanımlanan Alman Bürosu, Berlin'deki *Oriental Propoganda Office* (Doğu Propaganda Ofisi)'dir. Tibawi muhtemelen Şam'daki bir şubesinden söz etmektedir. Büronun kuruluş amacının, Doğu'da İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı halkın olumsuz duygu ve düşüncelerini geliştirmek olduğu ifade edilmektedir. Büronun başkanı, 1914 yılında İtilâf Devletleri sömürgelerinde yaşayan Müslümanların ayaklandırılmasını içeren, Alman Genelkurmayı ve Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin uygulayabilmesi için 136 sayfalık bir rapor hazırlayan Alman arkeolog ve istihbarat uzmanı Max Freiherr von Oppenheim'dir.²³⁸ Bölgede faaliyet gösteren Alman istihbarat uzmanları genellikle, merkezi Berlin'de bulunan Alman Doğu Araştırmaları Enstitüsü'den (Deutsche Orient Gesellschaft) gelmişti.²³⁹

Sykes, bölgedeki İngiliz kurumları arasında yeterince iş birliği olmadığından tüm alanlarda başarılı işler yapan Alman Pan-İslam Bürosu'nun faaliyetlerine karşılık yetersiz kalınmasından şikayet etmişti.²⁴⁰

²³⁵ Satia, *Spies in Arabia*, 44.

²³⁶ Paris, *In Defence of Britain's*, 156.

²³⁷ A. L. Tibawi, *Anglo-Arab Relations And The Question Of Palestine 1914-1921* (London: Luzac&Co. Ltd., 1978), 275.

²³⁸ Polat, "Türk-Alman Propagandası", 111-112.

²³⁹ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 63.

²⁴⁰ Polat, "Türk-Alman Propagandası", 111-112.

2.1.1.6. Türk Propaganda Faaliyetleri ve *cihad-ı ekber*

Savaş Bakanlığı'ndan Albay Parker da "*Hindistan ile Mısır arasında, şimdiye kadar hatalı veya hiç olmayan en yakın koordinasyon ve en doğrudan bilgi alışverişinin en çok arzu edilen şey olduğu*" konusunda savaş zamanı Kahire istihbaratındaki arkadaşlarıyla aynı fikirdeydi. Parker, çeşitli İslami sorunların daha kapsamlı ve sürekli bir şekilde ele alınmasını sağlamak için uzman kadroya sahip bir büro kurulmasını da destekledi.²⁴¹

Arap Bürosu'nun temelleri aslında savaş öncesinde bölgedeki İngiliz istihbarat faaliyetleriyle atılmıştı. Savaşın başlaması üzerine İngiltere'nin özellikle de Mısır'daki istihbarat elemanları Osmanlı topraklarındaki ayrılıkçı gruplarla ve bilhassa Arap milliyetçi topluluklarıyla temas kurdular ve onları kendi taraflarına çekmek için Arapların yaşadığı topraklarda seyahatler yaptılar. İngilizler bu gruplar ve ileri gelenlerle iş birliği yaparak bölgede bir Arap ayaklanması çıkarmak, Osmanlı ordusundaki Arap kökenli asker ve subayların firar etmesini sağlamak ve Osmanlı Halifesi'nin cihat ilanını etkisiz hale getirmeyi amaçlamışlardır. Özellikle de İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da cihadın başarılı olması, büyük sorunlara yol açabilirdi ki bu durum İngiliz otoritelerinde kaygı ve korkuyla izlenmekteydi.²⁴²

Osmanlı Devleti'nin henüz savaşa müdahil olmadığı 1914 Ağustos ayında, Mısır Yüksek Komiseri Vekili Cheetham, yaklaşık 60 kadar Türk subayının Mısır'dan Yemen'e geçtiklerini ve diğer İslam coğrafyalarında da benzer askeri hareketliliğe şahit olunduğunu Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti. Başka bir raporunda kılık değiştirmiş Türk subaylarının Mısır'a ve Hindistan'a geçtiklerini de yazmıştı.²⁴³ Bu örnekler hem Türk propaganda faaliyetlerinin İngiltere için endişe verici boyutunu göstermekte hem de Mısır ile Hindistan arasındaki iletişimin kopukluğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Panislamik propaganda ve Türk subayların hareketleri hakkında Hindistan'dan alınan duyumlar, Londra-Kahire-Simla arasında bir seri yazışmanın yapılmasına neden olmaktaydı. Bu yazışmalarda İstanbul'dan yola çıkan ve Hindistan'da bir isyan çıkarmakla görevli bazı Türk subaylarının çeşitli özellikleri de yer almıştı. İngiliz belgelerinde Türk subaylarının ve görevlilerinin Afrika'nın özellikle kuzeyinde, Arap

²⁴¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 33.

²⁴² Çabuk, "İngiliz Belgelerine Göre", 1132.

²⁴³ Polat, "Türk-Alman Propagandası", 98-99.

Yarımadası, İran ve Afganistan coğrafyalarında benzer faaliyetleri dikkat çekmektedir. Örneğin, Kuzey Afrika'da sömürgeci güçlere karşı direnen büyük bir nüfuza sahip olan Sunusi tarikatının lideri Şeyh Ahmet Sunusi ile İngiliz birliklerine karşı iş birliği için Türk hareketliliği İngilizler için kaygı uyandırmaktaydı.²⁴⁴

Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1914 tarihinde tarafsızlığına son vererek Almanya'nın yanında yer alarak İtilaf devletlerine resmen savaş ilan etti. 14 Kasım'da ise Osmanlı Padişahı ve Halifesi V. Mehmet Reşat tarafından tüm Müslümanları, İtilaf Devletlerine karşı savaşa çağıran "*cihad-ı ekber*" ilan edilmişti. Hazırlanan cihad beyannamesi Arap Yarımadası başta olmak üzere geniş bir coğrafyaya bizzat resmi kanallardan gönderildi. Türk basınında geniş yer bulan "*cihad-ı ekber*"in, sadece Anadolu topraklarında değil, aynı zamanda İran, Mısır, Sudan, Libya, Fas, Tunus, Cezayir, Hicaz ve Afganistan'ı içine alan geniş bir İslam coğrafyasında da olumlu yankı bulduğuna dair bazı işaretler vardı. Cihadın muhtemel etkileri Türk yöneticilerine geleceğe dair umut verirken İtilaf kuvvetleri tarafında endişe yaratmaktaydı.²⁴⁵

İngiliz basını da ilan edilen cihadın meşruiyetini çürütmek için karşı propaganda faaliyetlerinde bulundu. Zira "*Alman cihad-ı ekberi*" şeklinde Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne bir dayatması olduğu yönünde propaganda yapılmasına karar verildi. Cihad ilanına dair özellikle İngiliz gazete ve yayınlarında yazı ve resimlere yer verilmesi meselenin ne kadar ciddiye alındığını göstermektedir.²⁴⁶

Trablusgarp Savaşı örneğinde olduğu gibi İstanbul'dan yola çıkan gayri nizami harp uzmanı Türk subay ve istihbarat uzmanlarının İslam nüfusunun yaşadığı coğrafyalarda halkı sömürgeci güçlere karşı savaşa çağıracağı, çeteler kurarak gerilla savaşlarıyla düzenli İngiliz, Fransız ya da Rus kuvvetlerini yıpratacağı düşünülmekteydi.²⁴⁷

Neticede Osmanlı Devleti'nce "*cihad-ı ekber*"in ilanı, İngilizlerin özellikle hakim oldukları coğrafya başta olmak üzere Müslüman halk üzerinde yürüttükleri propaganda yöntemini değiştirme ve geliştirmeleri adına bir gerekçe oluşturdu. Bu gerekçe,

---

²⁴⁴ Polat, "Türk-Alman Propagandası", 99.

²⁴⁵ Polat, "Türk-Alman Propagandası", 100-101.

²⁴⁶ Polat, "Türk-Alman Propagandası", 101-102.

²⁴⁷ Polat, "Türk-Alman Propagandası", 102.

Doğu'daki İngiliz politikasının şekillenmesinde önemli bir figür olan Mark Sykes'ın yeni bir istihbarat bürosu kurulması teklifini sunmasında etkili oldu.²⁴⁸

2.1.1.7. Sir Mark Sykes'ın Rolü

İngiltere'nin Mısır merkezli Orta Doğu hakimiyet sahasında yürütülecek propaganda faaliyetlerinin belirleneceği yeni bir istihbarat örgütü olan Arap Bürosu'nun kuruluşunu teklif eden ve ilk taslak planını hazırlayan Mark Sykes oldu. Elbette Mark Sykes'ın Orta Doğu ile bağları olan geçmişi ve kariyeri ile böyle bir büronun kurulması arasında yakın bir ilişki olduğunu belirtmek gerekir²⁴⁹ (Sir Mark Sykes'ın portresi için bkz. Ek 6).

Sykes'ın Yakın Doğu uzmanlığı ve Türklere karşı Arabistan'da bir isyanının çıkarılmasındaki rolünü Winston Churchill şöyle anlatmaktadır:

*“...Birçok Afrikalı ve Amerikalı kâşifler arasında Mark Sykes, Yakın Doğu'da herhangi bir hazine bulmak umudu olmaksızın ya da dini görüşleri yahut bölgesel özgürlükleri değiştirmek amacı olmaksızın seyahat etmiştir. O [Sykes], kendisini Levantenler ve Filistinliler, dahası Araplar ve Türklerle tanıtmıştır. O daha önce çok az kişinin gittiği yerlere gitti. Yolların ve ülkelerin ayrıntılı haritalarını çıkardı ki bunlara ne Savaş Bakanlığı'nın ne de Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun beraber bilgisi yetişebilir ya da şamil olabilir...[O] Doğu'da hizmetlerinde açıkça seçilebiliyordu. Arapları Türklere ayırmak gibi girift ve dikkat çekici politikada o değerli bir faktör oldu, Müslüman dünyasını en kritik anda böldü ve neticede önemli kuvvetleri Allenby'nin ordusunda çöl bayrağı altında sıraladı...”*²⁵⁰

Ağustos 1914'te savaşın patlak vermesi üzerine Sykes, mülklerindeki işçilerden ve kiracılardan oluşan bir tabur topladı. Onlara katılmadı, ancak askeri istihbarata bağlı kaldı. Sykes 24 Ağustos 1914'de Darlington-Hummersknot Kampı'ndan, Winston Churchill'e yazdığı mektubunda Osmanlı Devleti'nin Almanların yanında savaşa girmesi durumunda Doğu tecrübesinin de göz önüne alınarak burada görevlendirilmesinin daha faydalı olacağını ve *“baş belası yerli birliklerini kendi yanlarında isyan ettirebileceklerini, ileri gelenleri yanlarına çekebileceklerini ya da diğer kalıntıları kazanabileceklerini”* ifade etti.²⁵¹

Osmanlı topraklarındaki siyasi ve etnolojik koşullara ilişkin özel bilgisi nedeniyle, Lord Kitchener Sykes'ı Genelkurmay Başkanlığı'ndaki Doğu Servisi'ne atamıştır. Daha sonra

²⁴⁸ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 103.

²⁴⁹ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 103.

²⁵⁰ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 106.

²⁵¹ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 107.

yeni kurulan De Bunsen Komitesi adına bilgi toplamak üzere Sofya, Çanakkale, Mısır, Aden ve Mezopotamya'yı içine alan bir seyahat yapması emredildi.²⁵²

Doğu'ya gitmek üzere 1 Haziran 1915 tarihinde Londra'dan ayrılan Sykes'ın gezi güzergâhında yaptığı görüşmeler, Arap Bürosu kurma fikrinin çekirdeği hükmünde olacaktır. Sykes, Atina'da *The Times* muhabiri Francis Elliot ve Rusya'nın İstanbul elçiliğindeki baş tercümanı Serafimov ile Halifelik kurumunun Vatikan gibi bir yapıya kavuşturulabilirliği konusunda tartışmış ve ayrıca Prens Sabahaddin ile de bir görüşme yapmıştır.²⁵³

Sykes, daha sonra Sofya ve Selanik'e gitmiştir. Selanik'te, yakın gelecekte hayata geçireceği fikirlerine dair önemli ipuçları verecek kişi olan İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliğinde baş tercüman olarak çalışmış Gerald Fitzmaurice ile görüşmüştür. Osmanlı siyaseti hakkında önemli bir tecrübeye sahip olan Fitzmaurice, Osmanlı Devleti'nin henüz savaşa girmedeği günlerde otonomi taraftarı Arap hareketlerinin özellikle kendilerinin yardımıyla canlandırılabilceğini ona söylemiştir.²⁵⁴

Temmuz 1915'de Kahire'ye ulaşan Mark Sykes, burada bazı ileri gelen şahıslarla yaptığı görüşmeler neticesinde, bölgedeki İngiliz-Fransız rekabetinin özellikle de Suriye konusunda bir an evvel çözüme kavuşturulması gerektiğini görmüştü.

Aldığı notlar ve şekillenen fikirleriyle seyahatine devam eden Sykes, 14 Ağustos 1915'te Hindistan'a ulaşmıştır. Hindistan Valisi Lord Hardinge ile görüşme imkânı bulan Sykes,²⁵⁵ iki düzeyde zorlukla karşılaştı. Birincisi, Lord Hardinge, “çatışma ve iş tekrarı” yaratacağı gerekçesiyle görevine itiraz etti ki, bu durum kurumlararası kıskançlığı göstermekteydi. Diğer taraftan Kahire'deki sivil ve askeri yetkililer, Sykes'ın görüştüğü Arap milliyetçileriyle ittifaktan yana iken, Hindistan'ın genel valisi ve hükümeti ise böyle bir yaklaşımdan yana değildi.²⁵⁶

Sykes, 4 Ekim 1915 tarihli mektubunda büronun ilk sinyalini vermişti. Burada bölgedeki Alman propaganda faaliyetlerinin etkinliğinden ve İngiliz makamları arasındaki iş birliği ve koordinasyon eksikliğinden bahsetmekte ve bunu gerçekleştirecek bir komisyonun bir

²⁵² Lawrence James, “Sykes, Sir Mark, sixth baronet (1879–1919)”, *Oxford Dictionary of National Biography*, <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/36394>.

²⁵³ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 107.

²⁵⁴ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 107-108.

²⁵⁵ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 109.

²⁵⁶ James, “Sykes, Sir Mark”, 3.

an evvel kurulmasını önerdi. Ayrıca İslami meselelerin çözüme kavuşması adına bir “İslami istihbarat bürosu”nun kurulmasının gerekliliğini vurguladı.²⁵⁷

Sykes, 21 Aralık 1915'te, De Bunsen Komitesi önerileriyle ilgili olarak bölgesel istişarelerde bulunduğu Mısır, Mezopotamya ve Hindistan'a yaptığı son seyahatin ardından durumu ilk elden görme ve değerlendirme fırsatı buldu. Görüştüğü şahıs ve kurumlardan da aldığı ilhamla, İngiltere'nin Orta Doğu tıkanıklığı için bir reçete ile döndü. Kargaşayı bastırarak ve ses uyumsuzluğunu sona erdirecek bir “İslami Büro” yaratılacaktı. Sykes, 1915 sonbaharında büro kurma kampanyasına başladı. Yeni ajansın savunucularından Mısır istihbarat şefi ve Sudan hükümetinin Kahire temsilcisi Albay Clayton, büronun merkezinin Kahire dışına çıkarılmaması adına daha en başından şiddetli lobi çalışmaları yaptı.²⁵⁸

1915'in sonlarında Yakın Doğu inceleme seyahatini tamamlayan Sykes, hazırladığı raporu sunmak üzere Nicolson Komitesi'nin önüne çıktı. Orta Doğu'daki düşman propagandasının şiddetiyle sarsıldığını ve Delhi, Basra, Aden ve Kahire'deki dar görüşlü ve kopuk makamların mücadelede yetersiz kalacağını duyurdu.²⁵⁹ Orta Doğu turu, Sykes'ı müttefikler arasındaki iletişim eksikliği, bakanlar üzerindeki ağır baskı ve hükümetin acil bir durum kararında diğerine yalpalama eğilimi gibi mevcut idari mekanizmanın savaş zamanı taleplerini karşılayamayacağına ikna etti. Ona göre, tek çare, bölgede tüm savaş çabasını yöneten ‘tek bir usta el’ in mevcudiyeti idi.²⁶⁰

Herhangi bir savaş sonrası Orta Doğu çözümü, boğazlar üzerinde emelleri olan Rusya ile Lübnan ve Suriye için hırslar besleyen Fransa ile uzlaşma içermeliydi. Fransa'yı memnun edecek bir çözüm ne Kahire'deki Arap muhalifler ne de Mekke şerifi Hüseyin ile müzakereleri olumsuz etkilememeliydi. Sykes'ın Kahire'deki izlenimleri göstermekteydi ki, savaş sonrasında İngiliz-Fransız ittifakının bozulması, Fashoda dönemine geri döneceği endişesini taşımaktaydı. Bu korku, bir Arap ittifakının önde gelen savunucuları olan özellikle Sir Henry McMahon ve Albay Gilbert Clayton tarafından da dile getirilmekteydi ki kurulacak büro, bu endişeyi devamlı taşıyacaktı.²⁶¹

²⁵⁷ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 109.

²⁵⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 26.

²⁵⁹ Mohs, *Military Intelligence*, 33.

²⁶⁰ James, “Sykes, Sir Mark”, 3.

²⁶¹ James, “Sykes, Sir Mark”, 4.

2.1.1.8. Gilbert Clayton'ın Rolü

Türk-Alman propaganda sorunlarını ve politika koordinasyonu eksikliğini çözebileceği düşünülen Yakın Doğu Bürosu fikri, Clayton'a hitap eden bir fikir olacaktı. A. C. Parker'a yazdığı bir mektupta tanımladığı gibi, Clayton'ın kurulacak bir büronun Londra'da konumlandırılmasına şiddetle karşı çıktığı görülüyor:

*“Görünüşte Savaş Bakanlığı'nda kurulması önerilen büro ile ilgili olarak, bu bölümün burada oluşturulması ve İstihbarat Dairesi'ne bağlanması gerektiğine kesinlikle inanıyorum. Sadece yerinde çalışarak elde ettiğimiz tüm ayrıntılı bilgilerden tam olarak yararlanabilecekler ve Kahire'ye yönelen tüm çeşitli insanları, tüm durumu gerçekten net bir şekilde kavrayabileceklerini görme fırsatına sahipler.”*²⁶²

Clayton'a göre, büronun Hindistan, Aden ve Mezopotamya'da karşılıklı çıkar konularında bilgi alışverişi için irtibat görevlileri ve Londra'da ilgili tüm devlet dairelerini tam olarak bilgilendirecek bir "irtibat bürosu" olmalıdır. Clayton, Parker'a *"burada [Kahire] normal büro beklentisiyle zaten küçük bir çekirdek oluşturduğunu"* ve McMahon ve Maxwell tarafından planının kabul edildiğini bildirdi. Bir büro kurmak için Londra'daki Savaş Bakanlığı'nın da tepkisini görmek istemekteydi. Clayton, kendisinin ve istihbarattaki meslektaşlarının göreve daha uygun olduğuna inanıyordu. Sirdar ise

"Yakın Doğu meseleleriyle uğraşan ve kendilerini Kudüs'e ya da Konstantinopolis'e yapılacak bir turist ziyaretinin gücü konusunda uzmanlar olarak hayal eden tüm ahmaklarla tıka basa dolu... Londra'da böyle bir büro görebiliyorum" diye ikaz etti.²⁶³

Clayton bir Yakın Doğu bürosunu teşvik etmek için henüz Londra departmanları üzerinde planını hayata geçirmek için yeterli nüfuza sahip değildi ve yardıma ihtiyacı vardı. En büyük yardımı, Maxwell, McMahon ve Savaş Bakanlığı'ndan Malcolm ile bir büro planı tartışılırken Temmuz 1915'te Kahire'ye gelen Sir Mark Sykes'dan aldı. Varlıklı bir aileden gelen Mark Sykes her açıdan ilginç bir karakterdi. Savaştan önce Doğu'da yaptığı seyahatler, bölge hakkında yazdığı eserler ve Parlamento'da edindiği tecrübelerle kısa sürede İngiliz Orta Doğu siyasetinde önemli bir konuma ulaşmıştı. Fikirler üretmeye ve onları etkin şekilde savunmaya meyilli olan Sykes, Doğu meseleleri hakkındaki görüşlerini ileri sürdüğü İmparatorluk Savunma Komitesi'nde kendisine bir yer edindi.

²⁶² Paris, *In Defence of Britain's*, 155.

²⁶³ Paris, *In Defence of Britain's*, 155.

Clayton, Sykes ile Yakın Doğu turunun parçası olarak Kahire'de durduğu zaman tanıştı.²⁶⁴

Sykes, 1919'da grip salgınında hayatını kaybedene kadar, üç yıl boyunca İngiliz Orta Doğu politikası üzerinde önemli bir etki yapmıştı. Keskin bir zekâsı ile herkes onun yeteneklerinin farkındaydı, ancak Sykes, bir fikre ya da ilkeye aşırı şekilde bağlanan ve geliştiren ve daha sonra yeni bir fikir ile karşılaştığında ani bir yön değişikliği yapan tuhaf bir adamdı.²⁶⁵ Sykes, Clayton'ın Doğu politikasıyla ilgili birçok fikrine sempati duymaktaydı. Clayton, bundan memnun olsa da onun bu fikirleri Londra'da doğru bir şekilde temsil edebileceğinden şüpheliydi. Clayton daha sonra Sykes için şunları söyleyecekti:

"... Londra'daki insanları biraz korkutmuş gibi görünüyor, ...ancak onun çeşitli planlarının biraz fazla ciddiye alındığını düşünüyorum. Temelde son derece sağlam olan ve onları fantastik gösteren şemaları büyütme meyillidir." Clayton'a göre Sykes, enerjisi, birikimi ve tecrübesiyle yine de *"büyük bir işe yarayacaktır."*²⁶⁶

Sykes, bir Yakın Doğu bürosu önerisini ortaya çıkarmada büyük fayda sağladı. 10 Aralık 1915 tarihinde Clayton, Savaş Bakanlığı'ndan Parker'a gönderdiği telgrafta yeni kurulacak Büro'nun işlevi ve konumundan söz etmektedir:

*"Mark Sykes Doğu ilişkileri için Londra'da DMO'nun altında bir büronun kurulması ve yerinin burada hepimizin kabul ettiği gibi Kahire olacağı konusunda sizinle konuşacak. Şüphe yok ki Kahire, Yakın Doğu ile teması, diğer herhangi bir yerden daha iyi sağlayacaktır... Büro bölgedeki tüm durum ve otoritelerle yakın temasta olacak ve Hindistan ve Mezopotamya'daki temsilciler vasıtasıyla çeşitli alanların görüşlerinde koordinasyon sağlanabilir. Diğer doğu sorunları üzerindeki notlar, böylece yerel bilginin tamamlanması yardımıyla toplanabilir ve Londra'daki temsilci anavatanındaki otoritelere herhangi bir şüpheli noktayı açıklayabilir ve ilgili bakanlıklar arasındaki koordinasyonu sağlayabilir. Serdar'ın görüşünü aldım, bunlar benim yazdıklarımla uyumlu. Yalnız Londra Ofisi ona göre, büronun başındaki idari personel olmalı yani hükümeti ağırlıkta tutacak bir görüşe sahipti. Ona göre, böyle bir amaç için M. Sykes seçilmeli ve büro - üyeleri- DMO'nun ofisinden seçilmeliydi."*²⁶⁷

Sykes'in yeni büronun işlevlerine ilişkin görüşü, Clayton'ın görüşüyle benzerlik göstermekteydi: *"İngilizlerin Yakın Doğu'daki siyasi faaliyetlerini uyumlu hale*

²⁶⁴ Paris, *In Defence of Britain's*, 155.

²⁶⁵ Paris, *In Defence of Britain's*, 155.

²⁶⁶ Paris, *In Defence of Britain's*, 156.

²⁶⁷ TNA, FO 882/2/2, AP/15/14, Clayton'dan Parker'a, 10 Aralık 1915.

getirmek” ve “Hintli olmayan Müslümanlar arasında Büyük Britanya lehine propagandayı koordine etmek.” Yine de Sykes'a tam olarak güvenmese de onun planını Londra yetkililerini alarma geçirecek ölçüde genişleteceğini tahmin eden Clayton, Kitchener'a, Dışişleri Bakanlığı'na ve Amirallik'teki Blinker Hall'a yazdı. Büronun önemli ölçüde bağımsızlığa sahip olacağını ummasına rağmen Dışişleri Bakanlığına, yeni büronun amacının yalnızca “tüm Yakın Doğu sorunlarını incelemek” olduğunu özellikle vurguladı.²⁶⁸

“...Büroya büyük ölçüde bağımsızlık verilirse daha iyi çalışacağı görüşündeyim. Elbette Yüksek Komiserin kontrolü altında olmalı. Kahire'deki uygun personelle şayet M. Sykes ve Hogarth'ın yardımını da sağlayabilirsem, böyle bir büronun çalışması için hazırlanıyorum. Fon sağlama sorunu olacak ancak bazı hükümet departmanlarının bunu üstlenmesi gerekecek.”²⁶⁹

Clayton, Donanma'dan Yüzbaşı W.R. Hall'e yazdığı mektubunda 20 Aralık tarihli mektubuna teşekkür ettikten sonra büro hakkında ona bilgi verdi: “Benim Yüksek Komisere gönderdiğim mektup sana bir fikir verecek.” Sykes'dan büronun teşkilatı ve faaliyet alanı hakkında ona fikir veren uzun bir mektup alan Clayton, düşünüldenden daha geniş bir organizasyona neden olabileceği gerekçesiyle büroya karşı çıkılmaması gerektiğini ve

“Sykes'dan farklı olarak burada -Kahire- Yakın Doğu'yu merkeze alacak çeşitli meselelerde bütün bilgileri bir merkezde toplayacak bir Büro kurmak düşüncesindeyim” diyecekti.²⁷⁰

Clayton, bilgiyi eleyip kataloglamaya ve çeşitli sorularda uzman olmayanlar tarafından kolayca sindirilebilecek bir forma sokmaya yetkin erkeklerden oluşan bir küçük ölçekte personeli toplayarak bir an önce çalışmak istediğini belirtmiştir: “İhtiyaç olan şey başlamak için onay almak ve işe koyulmak için yeterli personeli burada toparlamaktır.” Hindistan İmparatorluk Savunma Komitesinden Hennessy, *The Times* muhabiri P. Graves ve G. Bell'in Büro'da çalışmak üzere mevcut olduğunu ifade eden Clayton, “muhtemelen Türk hükümetinin mali danışmanlığını yapmış olan Robert Graves'in hizmetlerini sağlayabilirim” dedi. Hogarth'ın Büro işlerini devralabileceğini ancak Sykes'ı daha çok seyyar politikacı olarak işaret ederek tavsiyede bulundu:

“Benim başladığım bu işi isterseniz Hogarth devam ettirebilir. Hem özellikle de sizinle bağlantıda bizim için en büyük değer olacak. M. Sykes da gelirse hepsinden daha iyi ancak büronun kalıcı bir

²⁶⁸ Paris, *In Defence of Britain's*, 156.

²⁶⁹ TNA, FO 882/2, ARB/16/2, Kahire den Londra'ya (Nicholson, Prodrome), 3 Ocak 1916.

²⁷⁰ TNA, FO 882/2, ARB/16/5, Clayton'dan W.R. Hall'e, 13 Ocak 1916.

üyesi yapmak gerekli olmayacağı ve onun bilgi edineceği lüzumlu seyahatleri rahatlıkla yapması, bağımsız politikacı olarak daha faydalı olacağı kanaatindeyim.”²⁷¹

Clayton, Donanma ve Savaş Bakanlığı dahil birçok kurumun onayını alan Büro’nun teşkilat yapısı hakkında bilgi verirken ayrıca Sykes’in büro için başlangıçta kesin bir yapı ortaya koyma fikrine karşı çıktı:

“En iyi zannımca Büro sözde Dışişleri Bakanlığı altında ve gerekli kontrol Mısır Yüksek Komiseri tarafından sağlanmalıdır. Daha ziyade büro bağımsız bir yapıda olmalı. Onun amacı, gerek duyulan tüm konularda bilgiyi karşılaştırarak sınıflandırmak ve toplamaktır. Gerekli bilgiyi edinemezse sizin Londra’daki kurumunuz ile yakın bir bağlantı kurmak için içinde sizinle yakın bağlantıda olan bir büro temsilcisi bulunmalıdır.”²⁷²

Clayton, Büronun “*çalışma programını ve organizasyon sistemini çok ayrıntılı bir şekilde çizmeye çalışmanın faydası*” olmadığını belirtmiştir. Büronun adamları deneyim kazandıkça, üzerinde ilerleyeceği hatlar belirginleşecek ve bu şekilde örgüt kurulabilecekti. Bu şekilde kuruluş ve teşkilatlanmasının sürece yayılması gerektiğine inanmaktadır: “*Büro oldukça yeni bir çocuk olacak ve deneyimin gösterdiği yönde büyümesine ve genişlemesine izin verilmelidir.*”²⁷³

Amirallik'deki R. Hall, Clayton'ın teklifini inceledikten sonra büro fikrine destek olacaktı: “*Tüm İstihbaratımız arasında en yakın koordinasyonu sağlamak için her şeyi yapmaktan memnuniyet duyuyorum... [ve] bu konuda tamamen hizmetinizdeyim.*” Donanma İstihbarat direktörü, Büro’yu Londra’da merkezileştirmek istemediğini, bunun yanında “*sizi elde ettiğimiz her şeyle beslemek ve sizi kampanyanın bu bölümünün ana istihbarat merkezi olarak görmek*” istediğini ifade edecekti.²⁷⁴

Büro henüz kurulmadan önce bile İngiliz ilgili makamları arasında yetki ve kontrolü noktasında tartışmalar da başladı. Zira Dışişleri Bakanlığı, büronun bilgi akışının ve yazışmalarının kendi aracılığıyla yapılmasını istemekteydi. Dışişleri Bakanı Edward Grey’in de üzerinde hassasiyetle durduğu gibi Büro,

“Dışişleri Bakanlığı, istihbarat görevlisi, istihbarat departmanı şefi vb. aynı anda bilgilendirilir” cümlesinin “*Büro, Dışişlerini ve bunun vasıtasıyla istihbarat görevlisi, istihbarat departmanı şefini aynı anda bilgilendirilir*”

²⁷¹ TNA, FO 882/2, ARB/16/5, Clayton’dan W.R. Hall’e, 13 Ocak 1916.

²⁷² TNA, FO 882/2, ARB/16/5, Clayton’dan W.R. Hall’e, 13 Ocak 1916.

²⁷³ TNA, FO 882/2, ARB/16/5, Clayton’dan W.R. Hall’e, 13 Ocak 1916.

²⁷⁴ Paris, *In Defence of Britain*’s, 156.

şeklinde değiştirilmesi ile düzgün bir iş birliğinin sağlanabileceği ifade edilmekteydi.²⁷⁵

Diğer taraftan Hindistan Bakanlığı'nın Hindistan Genel Valisi'ne gönderdiği yazıda, kurulacak bu “*yeni istihbarat bürosu*” ile Hindistan hükümeti arasında iş birliğini gerçekleştirmek için gerekli olduğu takdirde kendisinin güvenini kazanmış bir görevliyi Hogarth ile görüşmek üzere Mısır'a gönderebileceği belirtilmişti.²⁷⁶

2.1.2. Büronun Kuruluş Teklifi

Mark Sykes tarafından kaleme alınan ve kurulması faydalı görülen “*büronun*” teklif yazısı, 29 Kasım 1915 tarihinde Mısır Yüksek Komiseri McMahon tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderildi. Bu yazıda önerilen büronun çalışma şekli ve işlevlerinden bahsedilmekteydi. McMahon, Mısır Genel Komutanı General Maxwell, General Malcolm ve Kahire İstihbarat Departmanı şefi Albay Clayton ile istişarede bulunduklarını bildirdi. Görüşme sonucunda ise Arap ve İslam coğrafyalarındaki İngiliz istihbaratının iş birliği yapması gerektiği kararı açıklanmıştı. Kurulacak büronun başında Askeri Harekât Şefi olmakla birlikte Philip Graves ve Hennessy'nin onun altında çalışması istenmişti²⁷⁷ (Mark Sykes'in oluşturduğu tarafımızca tablolastırılan Büro'nun taslak organizasyon şeması için bkz. Ek 2).

Büronun teklif yazısındaki plana göre büronun işlevi, Londra'daki ilgili bakanlıklarla muhtemel genel durumlarla ilgili iletişim halinde olmak; Mezopotamya, Hindistan ve Akdeniz'deki İngiliz idarecileri ile iletişimde olmak ve İngiliz, Hint ve Fransız basınında kullanılmak üzere propaganda materyalleri ve beyannameleri hazırlamak olarak açıklanmıştır.²⁷⁸

Büronun kurulmasını teklif eden Mısır'daki İngiliz görevlilerinin bir de taslak organizasyon şeması oluşturdukları anlaşılmaktadır. McMahon tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen teklif yazısının ekinde ve daha sonraki yazışmalarla şekillenecek olan kurulması önerilen büronun fonksiyonları ve yapısı hakkında bazı ayrıntıların yer aldığı taslak yazılar da mevcuttur. Bu büronun kuruluşu ve işlevine dair taslak plana göre, büronun ilk fonksiyonu, Yakın Doğu'daki İngiliz siyasi faaliyetlerini uyumlu hale

²⁷⁵ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 122.

²⁷⁶ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 122.

²⁷⁷ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 110; TNA, FO 371/2357, 180379, McMahon'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 29 Kasım 1915.

²⁷⁸ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 111.

getirmek ve Dışışleri Bakanlığı, Hindistan Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı ve Hindistan Hükümeti'ni eşzamanlı olarak Alman ve Türk politik eğilimleri hakkında bilgilendirmektir. Büronun kurulması halinde ikinci görevi ise İtilaf devletleri ve Hindistan Müslümanlarının hassasiyetleriyle çatışmaksızın Hintli olmayan Müslümanlar arasında Büyük Britanya lehine propagandayı koordine etmektir.²⁷⁹

Büronun çalışmalarının neler olacağı da sekiz madde halinde taslak planda belirtilmişti. Buna göre, İmparatorluk Savunma Komitesi'ne Londra'daki departmanlara dağıtılmak üzere haftalık raporlar hazırlanacaktı. Aden'deki Siyasi İşler Şefi'ne (CPO), Mezopotamya'daki Siyasi İşler Şefi'ne (CPO), Atina'daki İstihbarat subayına, Mısır Yüksek Komiserine, Hindistan Hükümeti'ne ve Sudan Başkomutanı (Sirdar)'na haftalık raporun bir kopyası gönderilecekti. Büro, Londra'daki Basın Bürosu'na ve tarafsız ülke basınında kullanılmak üzere materyal tedarik edecekti. Hindistan Hükümeti'ne İngiliz-Hint ve yerli dildeki basın için materyal sağlayacaktı. Atina'daki istihbarat görevlisine de benzer materyalleri tedarik edecekti. Mısır, Arabistan ve Türkiye'de yerli ajanlar marifetiyle Alman karşıtı ve İtilaf devletleri yanlısı hisler tahrik edilip canlandırılacaktı. Aden, Mezopotamya ve Basra Körfezi'ndeki siyasi subaylar vasıtasıyla benzer hisler dolaylı yollardan yapılacaktı. Ayrıca Fransız hükümetinin doğrudan çıkarlarının olduğu bölgelerle ilgili tüm meselelerde Fransız Hükümeti ile yakın irtibat halinde olunacaktı.²⁸⁰

Bu taslağa göre merkezi Kahire'de olacak büronun başkanı, Sir Mark Sykes ve onun vekili ise Yarbay Parker olacaktı. Başkan, haftalık raporların yazılması yanında tüm iş ve işlemlerden sorumlu idi. Büro Dışışleri Bakanlığı'na bağlı olup Kahire'deki Albay Clayton'un danışmanlığında çalışacaktı. "Basın gözcüsü" sıfatıyla kim olacağı belirtilmeyen bu memurun görevi, tarafsız ülkeler ve düşman ülkeler ile İngiliz ve Hint basınına incelemek ve bunları sınıflandırmak yanında temin ettiği materyali büronun iki sekreterine sunmaktır. İki sekreterlik makamı oluşturulmuştur. Birinci Sekreter'in Binbaşı Hennessy ya da Hindistan Hükümeti'nin atayacağı bir başka subayın olabileceği belirtilmektedir. Bu sekreterin görevleri:

1. Büro başkanına Hindistan'ın görüşüyle çatışması muhtemel konularda tavsiyelerde bulunup danışmanlık yapmak;

²⁷⁹ TNA, FO 882/2, ARB/15/3; Polat, "Türk-Alman Propagandası", 112.

²⁸⁰ TNA, FO 882/2, ARB/15/3.

2. Hindistan Hükümeti'ne İngiliz-Hint basını için ve yerel dillerdeki basın için materyal sağlamak;
3. Mısır ve Hicaz'daki ayaklandırma çalışmalarını izlemek, temasta kalmak ve karşı propaganda üretmek ve Mısır polisi ile iş birliği yapmaktı.²⁸¹

İkinci Sekreter'in ise Albay Parker'ın yönetiminde olması tavsiye edildi. İkinci sekreterin görevleri şöyleydi:

1. Mısır, Hindistan ve Hicaz'da görev verilecek yerli ajanları temin etmek ve seçilen bu yerli ajanlarla siyasi istihbarat toplama ve sözlü propaganda faaliyetleri organize etmek;
2. ABD'deki Osmanlı kökenli veya Osmanlı uyruğunda olanlar ve Araplar özellikle de Suriyeliler ile irtibat halinde olmak;
3. Avrupa kökenli Amerikalılar arasında katliam korkularını kışkırtmak ve ABD Hükümeti üzerindeki baskı kurmada Osmanlıları tahrik etmek gibi amaçlar için ABD Basını için yapılan hazırlıklarla ilgili 1. Sekreter ile iş birliği yapmak;
4. Mısır ve Mezopotamya'daki yerli ajanları birleştirmek için Mezopotamya Siyasi İşler Şefi ile iş birliği yapmak;
5. Sirdar'ı bilgilendirmek ve onun yerli organizasyonları ile iş birliği içinde olmak ve Mısır polisi ile iş birliği yapmaktı.²⁸²

Müttefik devletlerin ataşeleri ile büronun yapacağı iş birliğine dair bir kısma da büronun kuruluş taslağında yer verilmiştir. Buna göre, İtalyan askeri ataşesi Yüzbaşı St. Quentin ve Rusya Başkonsolosunun atadığı bir personel ile propagandalar hakkında görüş alışverişinde bulunulabileceği, yayın ve dağıtım gerçekleşmeden önce fıkra veya broşür gibi malzemelerin kendilerine gösterilebileceği belirtilmektedir. Büro'ya bağlı "gezici bir subay"ın görevlendirilmesi de düşünülmektedir. Bu subayın görevi, Basra Körfezi'ni ve Hindistan'daki Arap savaş esirlerini ziyaret etmektir. Körfezde iken Mezopotamya'daki Siyasi İşler Şefi vasıtasıyla ve Hindistan'da Hindistan Dışişleri vasıtasıyla bilgi verecektir.

---

²⁸¹ TNA, FO 882/2, ARB/15/3.

²⁸² TNA, FO 882/2, ARB/15/3.

Ayrıca bu subaya kendisinin Hintli Müslümanlarla hiçbir ilgi ve kaygısının olmadığı iyice tembihlenecekti.²⁸³

Büronun “Dış Organizasyonu” kısmında oluşturulması düşünülen Londra, Basra ve New York’taki temsilcileri ve görevleri açıklanmıştır. Buna göre, Londra’daki temsilcisi olarak İmparatorluk Savunma Komitesi’ne bağlı olan Mr. Weakly tavsiye edilmekteydi. Topladığı tüm bilgileri Londra’da Dışişleri Bakanlığı’ndan bir temsilciye iletmekle görevliydi. O, Hindistan’da gerektiğinde savaş esirlerini ziyaret etmek üzere gönderilecek bir personel olarak da düşünülmüştür. Basra temsilcisi olarak Mezopotamya’daki Siyasi İşler Şefi’ne bağlı olarak çalışmakta olan Yüzbaşı Gregson önerilmekteydi. Mezopotamya ve Basra Körfezi’nin Arabistan kıyıları ile ilgili tüm meseleleri Mezopotamya adına toplamak ve sunmakla sorumluydu. N.B. isimli görevli ise, Muskat ve Bahreyn gibi yerlerden gelen telgrafların tamamının bir kopyasını muhafaza etmekle sorumluydu. New York temsilcisinin görevi ise yerli bir ajan aracılığıyla büroyu Birleşik Amerika’daki Araplarla temas halinde tutmak ve Londra Basın Bürosu vasıtasıyla materyal temin etmektir.²⁸⁴

1. Sekreter- Mr. Graves, Görevi: Londra Basın Bürosu’na; İngiltere ve tarafsız ülkelerde yayınlanmak için malzeme sunmaktır. Mevcut Arap basınına yayınlamaları için malzeme temin etmek ve Basra Körfezi ve Irak’ta basılıp dağıtılacak propaganda çalışmaları için malzeme arz etmektir.

2. Sekreter- Büyük Hennessey veya Hindistan Sömürge Hükümeti’nin atayacağı bir memurdu. Görevi: Büro başkanına veya 1. Sekretere, Hindistan’ın görüşüyle çatışabilecek konularda tavsiyelerde bulunup danışmanlık yapmaktır. Hindistan Hükümeti’ne, İngiliz-Hint basını için ve yerel basın için malzeme sağlamaktır.

3. Sekreter- Albay Parker. Görevi: İstihbarat ve propaganda faaliyetleri için Mısır, Suriye ve Hicaz’da yerli ajanları temin ve organize etmektir. ABD’deki Arap ve Suriyelilerle temas halinde olmaktır.

İtilaf Ataşeleri- Fransız ateşesi Kaptan Quentin, bir İtalyan askeri ataşesi ve Rusya’nın

---

²⁸³ TNA, FO 882/2, ARB/15/3.

²⁸⁴ TNA, FO 882/2, ARB/15/3.

atadığı bir personel vardı. Bunlarla da propagandalar hakkında görüş alış verişi yapılıyordu.

Gezgin- Bir memurdu. Görevi: Basra Körfezi'nde tur atmak ve Hindistan'daki Arap savaş esirlerini ziyaret etmektir. Irak'taki Siyasi İşler Şefi vasıtasıyla ve Hindistan Dış İşleri vasıtasıyla bilgi transferi yapmaktı.

N.B.- Kendisine özel olarak danışılacak bir subaydı. Kendisinin Hint Müslümanları hakkında hiç bir ilgi ve kaygısı yoktu.

1. Sekreter- Mr. Graves, Görevi: Londra Basın Bürosu'na; İngiltere ve tarafsız ülkelerde yayınlanmak için malzeme sunmaktı. Mevcut Arap basınına yayınlamaları için malzeme temin etmek ve Basra Körfezi ve Irak'ta basılıp dağıtılacak propaganda çalışmaları için malzeme arz etmektir.

2. Sekreter- Büyük Hennessey veya Hindistan Sömürge Hükümeti'nin atayacağı bir memurdu. Görevi: Büro başkanına veya 1. Sekretere, Hindistan'ın görüşüyle çatışabilecek konularda tavsiyelerde bulunup danışmanlık yapmaktı. Hindistan Hükümeti'ne, İngiliz-Hint basını için ve yerel basın için malzeme sağlamaktı.

3. Sekreter- Albay Parker. Görevi: İstihbarat ve propaganda faaliyetleri için Mısır, Suriye ve Hicaz'da yerli ajanları temin ve organize etmektir. ABD'deki Arap ve Suriyelilerle temas halinde olmaktı.

İtilaf Ataşeleri- Fransız ateşesi Kaptan Quentin, bir İtalyan askeri ataşesi ve Rusya'nın atadığı bir personel vardı. Bunlarla da propagandalar hakkında görüş alış verişi yapılıyordu.

Gezgin- Bir memurdu. Görevi: Basra Körfezi'nde tur atmak ve Hindistan'daki Arap savaş esirlerini ziyaret etmektir. Irak'taki Siyasi İşler Şefi vasıtasıyla ve Hindistan Dış İşleri vasıtasıyla bilgi transferi yapmaktı.

N.B.- Kendisine özel olarak danışılacak bir subaydı. Kendisinin Hint Müslümanları hakkında hiç bir ilgi ve kaygısı yoktu.
Sekreter- (Yakın Doğu) Mr. Graves, Görevi: Londra Basın Bürosu'na (Mısır, Suriye, Hicaz ve Anadolu ilgili olmak üzere İngiltere ve tarafsız ülkelerde yayınlanmak için belirlenen kanallar yoluyla) materyal tedarik etmek. Mevcut

Arap basınına yayınlamaları için materyal temin etmek. Basra Körfezi ve Mezopotamya'ya basılı propaganda için malzeme tedarik etmektir. (Türkiye'deki muhalif kesimlerle temasta kalmak.)

2.1.3. Büro'nun Kuruluş Aşamasında Yaşanan Yetki Paylaşımı Sorunu

Yakın Doğu'daki propaganda ve istihbarat faaliyetlerini daha teşkilatlı hale getirmek ve merkezileştirmek amacıyla kurulması düşünülen büro ile gerek Türk-Alman politik eğilimlerini takip etmek ve gerekse İngiliz politikasını tutarlı hale getirmek amaçlandığı görülmektedir. Hindistan, Mısır ve Londra arasında bir koordinasyon bürosu işlevi yüklenmiş gibi izlenim bırakılsa da aslında Müslümanların yaşadığı daha geniş bir coğrafyada istihbarat ve propagandanın merkezi yapılmak istendiği anlaşılmaktadır.²⁸⁵

Clayton ve Sykes'in başını çektiği grup, büronun kuruluşu için üst makamlarda lobi çalışması yapmış ve görüş talep etmişlerdi. İlk olarak yöneldikleri Savaş Bakanlığı'ndan olumsuz geri dönüş alındı. Bakanlık'tan gelen cevapta, özellikle Koloniler, Hindistan ve Dışişleri Bakanlıkları arasında İslam dünyası ve Arap politikası hakkında ne ölçüde iş birliği yapıldığı veya yapılacağı bilinmeden meseleyi tartışmanın yanlışlığı dile getirilmişti. Savaş Bakanlığı diğer taraftan şunu hatırlatmıştır ki Arapların yaşadığı coğrafya, İngiliz yetki alanlarına ayrılmıştı ki iş birliği ve haberleşme zayıftı. Irak, İran Körfezi, Umman, Aden, Yemen ve Asir'i içine alan bölge Hindistan'ın faaliyet alanıyken, Hicaz, Suriye ve Filistin Mısır'ın denetim sahasında idi. Bakanlık büronun Mark Sykes'in önerdiği şekliyle istekleri karşılayabileceği garanti edilebiliyorsa destek olacağı işaretini vermekteydi.²⁸⁶

Diğer taraftan, Savaş Bakanlığından Robert Fitzgerald, önerilen büroyla resmi bir bağlantı kurmak için Sykes'a baskı yapıyordu. Bu rekabet ortamında Bakanlığın kod sistemleri, ajans ağıları, sayısız istihbarat makinesi gibi askeri istihbarat araçlarını da yem olarak ortaya attılar. Ancak Savaş Bakanlığı, donanmanın bütçesiyle rekabet edemezdi ki büro kurulduğunda bütçesi amiralliğe bağlı olacaktı.²⁸⁷

Büronun kurulmasına dair öneri taslağının gönderildiği ve görüşüne başvurulmuş diğer bir adres Hindistan oldu. Görüşlerinin mümkün olabildikçe hızlı şekilde bildirilmesi

²⁸⁵ Polat, "Türk-Alman Propagandası", 115.

²⁸⁶ Polat, "Türk-Alman Propagandası", 115-116.

²⁸⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 28.

isteğiyle taslak Viceroy’a gönderilmişti. Hindistan, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Britanya İmparatorluğu’nun en büyük ve en önemli sömürgesi haline gelmişti. Geniş yetkilerle donatılan Hindistan Valisi’nin yetki alanına müdahil olan böyle bir büronun kurulmasına tepkisi öngörülemez değildi. Kasım 1910 tarihinden beri görevde olan Hindistan Genel Valisi Lord Charles Hardinge, verdiği cevapta İslam dünyası ve Arap istihbaratı ile ilgili kurumların iş birliğini onaylamakla birlikte basın materyali dağıtılması ve yerli ajanlar yoluyla Hindistan’da propaganda ve istihbarat faaliyetleri yapılarak bölgesine müdahale edileceği düşüncesiyle bir büro kurulmasına tamamen karşı çıktı.²⁸⁸

Delhi, yeni Büro’nun oluşturulmasının Mezopotamya’daki güçleriyle buradaki yerel Arap nüfusu arasındaki ilişkileri üzerinde kontrolün kaybedilmesine neden olabileceği endişesiyle korkuyordu. Ayrıca, bölgede yapılacak Türk karşıtı propagandanın Hintli Müslümanlar tarafından İslam karşıtı olarak algılanarak olası bir isyanın çıkmasından korkuyorlardı. Sykes, Clayton’a “*kıskanç ve dar kafalı olan aptal beyler*” aleyhinde sık sık çıkışarak İngiliz yöneticilerinin tavırlarına öfkelenenecekti.²⁸⁹

Hindistan’ın karşı olduğu diğer bir nokta da özellikle Hindistan Müslümanlarının hassas olduğu Halifelik kurumu gibi konularda propaganda materyalleri üretilecek olması ve istihbarat faaliyetlerinin denetiminin Hindistan Hükümeti’nde olması gerektiği idi. Hindistan’da dağıtılacak materyallerin basılmadan önce de kendisi tarafından gözden geçirilmesinin zorunluluğu üzerinde durulmaktaydı.²⁹⁰

Askeri açıdan, askeri harekât şefinin idaresi altında olması düşünülen büroya önerilen isimlerin askeri kabiliyetleri konusu da şüphe ile karşılanmaktaydı. Mesela, Kahire’nin önerdiği isimlerden Hennessy’nin verilen görevi üstlenmesi için yeterli görülmediği net bir şekilde ifade edilmekteydi. Hindistan Valisi’nin eleştirdiği diğer bir nokta istihbarat bilgilerinin Hindistan ve Mezopotamya’da gizli bir görevle bir aracı tarafından taşınması, kontrolün sağlanmasında zorluklar getireceği, zaman ve para israfına da neden olacağı düşüncesiyle karşı çıkmıştır. Hindistan, büronun kurulması durumunda doğrudan Hindistan Dışişleri Bakanlığı ile haberleşmesini istemekteydi.²⁹¹

²⁸⁸ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 116.

²⁸⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 28.

²⁹⁰ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 116.

²⁹¹ Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 117.

Daha sonra Londra'daki Hindistan Bakanı Austen Chamberlain, ihtimal büronun kuruluşunun kaçınılmaz olduğunu anladığından konumunun daha açık hale getirilmesi gerekliliğini ifade etmiştir. Bakanlık, önerilen bu büronun İmparatorluk Savunma Komitesi nezaretinde olması, Dışişleri Bakanlığı istihbaratıyla uyumlu olması gerektiğini ve bu koşullar sağlandığında büronun tesis ve çalışmalarında yer alabileceğini belirtmiştir.²⁹²

Sykes, Clayton'a, Hindistan'ın *“Mezopotamya'yı kışkırtıcı Müslüman baskısı altında iflah olmaz Arap karşıtları ve Türkseverler olarak bir Hindistan oyun parkı gibi ele almak”* istediklerinden yeni büro kurma fikrini engellemeye çalıştığını yazacaktı. Ancak Londra'daki Asquith hükümeti ve özellikle Amirallik, baskıya devam edecekti. Aslında Amirallik başlangıçta Büroyu kendi istihbarat ağına dahil etmeyi düşünüyordu.²⁹³

Kitchener'in tercihi ise Büro'nun Dışişleri Bakanlığı'nın yetkisi altına alınması ve eşzamanlı olarak Donanma İstihbaratı'na serbest erişim sağlamasıydı. Donanma İstihbaratı Direktörü (DNI) Yüzbaşı Reginald "Blinker" Hall, Yakın Doğu için yeni bir istihbarat toplama bürosunu amiralliğin Londra operasyonlarına dahil etmenin gereksiz olacağını söyleyerek tartışmaya son verdi. Hall, Clayton'a yeni büronun Arap ve İslami ilişkilerin merkezi olan Kahire'de yer almasını desteklediğini yazdı: *“Herhangi bir bilgiyi uygun şekilde değerlendirebilecek insanlar olduğu için bu tek başarılı plan gibi görünüyor.”* Blinker, ayrıca Arap meseleleriyle ilgili büro ve deniz istihbaratı arasında *“en yakın koordinasyonu elde etmek için her şeyi yapmaktan mutluluk duyacağı”* sözünü verecekti. Clayton, Hall'in kararından memnuniyet duydu.

Clayton bu yeni büro için özel bir statü arzuladı. Londra'da veya Kahire'de olsun, diğer departmanların pençelerinden kurtarmak için de bazı adımlar attı. O, bu yeni büronun *“daha yüksek siyasi sorunların araştırılmasını ve ayrıca kendi hesabımıza propagandanın başlatılmasını”* üstlenerek görev ve yetkilerinin fazla olmasını da umuyordu. Clayton Hall ile yazışmasında büronun konumunu biraz daha açacak ve itiraf edecekti: *“Burada istediğim, Yakın Doğu ile ilgili çeşitli sorulara ilişkin tüm bilgilerin çekileceği bir merkez olacak bir büro kurmaktır”*. Clayton, *“Bu bilgileri ... çeşitli meselelerde uzman olmayanlar tarafından kolaylıkla hazmedebileceği bir form içinde*

²⁹² Polat, “Türk-Alman Propagandası”, 117.

²⁹³ Mohs, *Millitary Intelligence*, 33.

elemek ve kataloglamak için yetkin bir erkek personel istihdam” ederek Mısır ve Londra’daki politikacıları Arap bölgelerindeki İngiliz politikasıyla ilgili konularda eğitmenin de bir aracı olarak düşündüğünü ifade etmekteydi.²⁹⁴

Clayton, fikirlerinin Sykes’ın fikirlerinden biraz farklı olarak, büro için çok daha fazla hareket özgürlüğü öngörüyordu. Ayrıca, Sykes’ın Londra’daki büro için yaptığı hamlenin gereksiz yere “Londra’daki çeşitli makamları alarma geçirdiğini ve arzu edebileceğinden daha geniş kapsamlı bir kuruluşun tasarlandığını düşünmelerine neden olduğunu” söyledi ki adım adım gitmekten yanaydı.²⁹⁵

Kahire’nin istihbarat şefi Clayton, yeni birimin kapsamının ve yetki alanının, ortaya çıkabilecek herhangi bir olası duruma uyum sağlayabilmesi için belirsiz bırakılmasını arzu etti. Zira Büronun yetki sınırları, memurlarının deneyim kazanması ve ortaya koyacakları potansiyelin daha belirgin hale gelmesiyle değişikliğe uğrayabilecek ve daha net olabilecekti. Clayton, Dışişleri Bakanlığı’nın Kahire Yüksek Komiserliği aracılığıyla sembolik bir denetimini istedi. Dahası ona göre yeni istihbarat, bölgede siyasi istihbarat ve propaganda toplanması, yorumlanması ve dağıtılmasında bağımsız bir birim olmalıydı. Deniz İstihbaratı ile de Profesör David Hogarth’ın aracılığında gayri resmi bir bağlantı önerdi.²⁹⁶

Clayton, Savaş Bakanlığına yazdığı yazıda Arap Bürosu taraftarlarının bilindik isteklerini tekrarlayacaktı:

*“Bu bölüm burada oluşturulmalı ve İstihbarat Dairesi’ne bağlanmalı... Sadece elde ettiğimiz tüm detaylı bilgiden tam olarak yararlanabilecekleri ve Kahire’nin çekimine kapılarak gelen tüm insanları anlama fırsatına sahip olacakları yerde çalışarak bütün durumu gerçekten net bir şekilde anlayabileceklerdi.”*²⁹⁷

Ne yazık ki, yeni yetme ajansın kontrolü üzerinde henüz kuruluşu resmen onaylanmadan önce bile departmanlar arasında tartışmalar baş gösterdi. Sykes bunların önünü almak için mücadele etti. Savaş zamanı Londra’nın hareketli atmosferinde, yeni büroya komuta edebilmek için en yüksek seviyede mücadele verildi. Arap Bürosu, Londra’da üst düzeyde yüksek öncelikli bir kalem olarak kabul edildi. Dışişleri Bakanlığı ise bu tartışmaların

²⁹⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 34.

²⁹⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 29.

²⁹⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 29.

²⁹⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 27.

sürdüğü dönemde üst düzey kontrolün kime bırakılması gerektiği konusunda tereddüt yaşadı.²⁹⁸

Sykes, Clayton'ın donanma ile yakınlığının farkında olmakla birlikte büronun donanma tarafından kontrolünün avantaj ve dezavantajlarının da farkındaydı. Amiral Hall'e hayranlık duymakla beraber meslektaşı Teğmen C. Hardy'den şüphelenmekteydi. Sykes, Dışişleri Bakanlığı kanalları yerine doğrudan Clayton'la iletişim kurmayı reddetti. Onun nazarında Donanma, politik meselelerde hem yetersiz kalıyordu hem de Çanakkale'deki yaşanan bozgun nedeniyle güvensiz bir departmandı.²⁹⁹ Sykes'ın "*Beni ele geçiren ve Büro'nun içine sızan*" dediği Donanma'nın büroyu kontrol etme çabaları, Whitehall'ın Donanma İstihbaratı'na bağlı bir Arap Bürosu önerisini reddettiğinde etkisini yitirmişti. Aslında, yeni büro ile ordu ve donanmanın istihbarat birimleri arasındaki bağlantı, savaş boyunca belirsizliklere rağmen devam etti.³⁰⁰

Sykes, büronun Dışişleri Bakanlığı kontrolü altında olması gerektiği sonucuna varacaktı. Londra'da devlet adamlarını davaya dahil etmek için Clayton'ın alıcısı olarak faaliyet gösterdi. Sykes, şunu biliyordu ki Londra ve Kahire, stratejik öncelikler sırası ve savaşa yönelimleri açısından birbirlerinden farklıydılar. Birleşik bir Arap politikası oluşturmak ve departmanlar arasında iş birliğini gerçekleştirmek adına yeni büroyu bir vasıta olarak görüyordu.³⁰¹

Clayton, Orta Doğu'da kayda değer bir geçmişe ve uzmanlığa sahip olan çeşitli bölümlerden bir grup aday topladı ve Sykes'a Aralık 1915'te bir Yakın Doğu bürosunun çekirdeğini oluşturma çalışmalarına çoktan başladığını yazdı:

*"Ben zaten başladım, Yakın Doğu Bürosu'nun çekirdeğini oluşturmaya. Ancak bu büroyu Panislam propagandası ve tüm politik şüphelerle uğraşmak için sınırlandıramam. Hennessy ve P. Graves zaten şu an çalışıyorlar. Ben sizden daha büyük politik meseleleri çalışmayı üstlenmek ve büroyu genişletmek için kendi hesabımıza propagandayı başlatmak -emrini- işitmeyi bekliyorum. En kısa sürede Parker'ın geri gönderilmesini sağlayın. Askeri kanat için gerekli, özellikle de yakın gelecekteki gelişmeler göz önüne alındığında hem kişisel bilgisi hem de Sina uzmanlığı kıymetli."*³⁰²

²⁹⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 27.

²⁹⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 28.

³⁰⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 30.

³⁰¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 29.

³⁰² TNA, FO 882/2, ARB/15/1, Clayton'dan Sir Mark Sykes'a, 13 Aralık 1915.

Dışışleri Bakanlığı, büronun teşkilat yapısı ve faaliyet alanının belirlenmesi noktasında mücadeleye devam etti. Dışışleri Bakanı Grey, önerilen büronun mevcut herhangi bir kurumun işleviyle çakışmasını istemediğinden bu konuda Yüksek Komiser McMahon'dan görüş istedi. Yüksek Komiser, büronun kurulması sancısı ve endişesini bir kenara koyarak böyle bir örtüşmenin olmayacağı garantisini vermekle birlikte konu ile ilgili Sykes'in harekete geçmesini sağlayacağı sözünü de verdi.³⁰³

*"Bu Arap hareketinden sorumlu olduğum zaman hayatımdaki en talihsiz tarih" olarak bahseden Yüksek Komiser McMahon, yeni büronun sorumluluğunu üstlenecekti ve ona göre çözüm, Whitehall ile Kahire İngiliz İdaresi tarafından denetlenen fakat esnek ve liberal yapıda bir vekaletle yönetilmesiydi: "Tamamen Dışışleri Bakanlığının yetki sahasında bulunan meselelerde kaygıları olmayan diğer bölümler tarafından kısmen yönetilmesinin getirebileceği müthiş karmaşa dışında mesele yoktur."*³⁰⁴

Clayton da yeni büronun Yüksek Komiserlik altında bağımsız olmasını istemişse de Büro, Dışışleri Bakanlığı'na bağlı olan Mısır'daki Yüksek Komiserlik altında Sudan İstihbarat Departmanı'nın bir bölümü olarak kurulacaktı. Büroya verilecek yetki ve bu yetkinin zaman zaman aşılması büroya Yüksek Komiserlik'in değerli bir ortağı olma şerefini bahşedecekti.³⁰⁵ Hindistan Valisinin kurulması düşünülen büronun yetkileri ve işleyişinden duyduğu endişeye rağmen projenin hayata geçirilmesi kabul edilecekti.

2.1.4. İmparatorluk Savunma Komitesi Toplantısı ve Büronun Kuruluşu (7 Ocak 1916)

5 Ocak 1916'da Başbakan Asquith, Kahire'de bir İslami Büro'nun kurulması meselesini görüşmek üzere İmparatorluk Savunma Komitesi'nin bakanlıklar arası bir konferansının toplanması talimatını verdi. Konferans iki gün sonra yapıldı. 7 Ocak 1916 tarihinde Cuma günü öğleden sonra 3'te İmparatorluk Savunma Komitesi'nin Whitehall'da (2 Whitehall Gardens) yaptıkları bakanlıklar arası toplantı gerçekleştirildi.

Başkanlığını Tuğgeneral G.M.W. Macdonogh'un yürüttüğü komitede, Dışışleri Bakanlığı'ndan L. Oliphant, Hindistan Bakanlığı'ndan Sir A. Hirtzel (KCB), Savaş Bakanlığı'ndan Tuğgeneral G.M.W. Macdonogh (CB, DMI/Askeri İstihbarat Başkanı),

³⁰³ Westrate, *The Arab Bureau*, 30.

³⁰⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 31.

³⁰⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 34.

Tuğgeneral F. B. Maurice, (CB, DMO/Askeri Operasyonlar Başkanı), Yarbay Sir Mark Sykes, (Bart. MP), Yarbay O.A.G Fitzgerald, (CMG), Yarbay C.N. French, (DNI), Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'ndan Yüzbaşı W.R. Hall, (CB, RN/İstihbarat Bölümü Başkanı) hazır bulunuyordu. Sekretarya Yarbay M.P.A. Hankey (İmparatorluk Savunma Komitesi Sekreteri, CID) ve Yarbay W. Dally Jones (İmparatorluk Savunma Komitesi Sekreter Yardımcısı, CID) tarafından yürütülmüştür.³⁰⁶

Sir A. Hirtzel'in önerisi üzerine Tuğgeneral Maurice'un görevlendirdiği Tuğgeneral Macdonogh toplantıya başkanlık yaptı. Macdonogh önerilen büronun kuruluşu ve işleyişi tartışmalarına bir zemin oluşturarak konuya açıklık getirmek üzere Yarbay Sir Mark Sykes'in bir memorandum sunması ile oturumu başlattı. Referans ile uygunluk içinde elde edilen sonuçları şekillendirilmek üzere Konferans yetkilendirildi.³⁰⁷

Mark Sykes tarafından sunulan ve böyle bir büronun işleyiş ve fonksiyonlarının sıralandığı raporun kabul edildiği belirtilmekteydi. Sykes'in önerisindeki maddeler birer birer tartışıldı ve kabul edildi. Fakat bazı noktalarda Sykes'in teklifinden önemli farklar göze çarpıyordu. Mesela kurulacak bu büronun bağımsız bir büro olarak değil, Kahire'deki Sudan İstihbarat Departmanı'nın bir birimi olarak kurulması kabul edilmişti. Büro raporlarını Dışişleri Bakanlığı'na Kahire'deki Yüksek Komiserlik vasıtasıyla sunacaktı. Departmanın genişlemesiyle ihtiyaç duyulacak Avrupalı personel ise Hindistan Bakanlığı, Savaş Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri ve Dışişleri Bakanlığı tarafından karşılanacaktı.³⁰⁸

Kahire'de bir büronun kuruluşunun genel prensiplerini kabul eden konferansta, Macdonogh önerilen büro için "*İslam Bürosu*" (Islamic Bureau) başlığının kullanılmasına itirazların olduğuna işaret etti. Büronun faaliyet alanının tüm İslam coğrafyası olduğu anlaşıldığından ve İslam'a karşı işlevi olduğu kanaatine de yol açabileceği ve mesele sadece Araplarla ilgili olduğundan büroya "*Arap ya da Arabistan*" adının verilmesi teklif edildi. Tabii ki Hindistan'ın hasasiyeti de gözönüne alındı. Böylece "*Arap Bürosu*" (Arab-Arabian Bureau) adında anlaşmaya varıldı. Konferans

³⁰⁶ TNA, FO 882/2, ARB/16/4, "Establishment of an Arab Bueau in Cairo", Ocak 1916.

³⁰⁷ TNA, FO 882/2, ARB/16/4, Ocak 1916.

³⁰⁸ TNA, FO 882/2, ARB/16/4, Ocak 1916.

daha sonra büronun teşkilat ve görevlerini sunan memorandumdaki önerileri sırayla gözden geçirme işlemlerine geçti.³⁰⁹

7 Ocak 1916'ya kadar Arap Bürosu'nun oluşumu İngiliz Kabinesi'nden resmi onay almıştı. Sykes'in önerdiği gibi, büronun başlıca işlevi, İngiltere'nin genel İngiliz politikasıyla Yakın Doğu'daki İngiliz siyasi faaliyetlerini uyumlu hale getirmek ve ilgili tüm hükümet dairelerini (Dışişleri Bakanlığı, Hindistan Bakanlığı, İmparatorluk Savunma Komitesi, Savaş Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri ve Hindistan Hükümetini) Alman-Türk politikasının genel eğilimi hakkında eş zamanlı olarak haberdar etmektir.³¹⁰ Bu, Büro "görüşleri ifade etmekten ziyade bilgi sağlamalı ..., ancak elde ettiği bilgilerden doğal olarak sonuçlar çıkaracağını tahmin ediyorum" diyen Clayton'ın öngördüğünden daha geniş bir sorumluluktur. O, aslında büroyu yalnızca Doğu politikasının bir koordinatörü olarak görse de 'uyumlu hale getirmek' ifadesi, farklı politikaların uzlaştırılmasında daha aktif bir rol oynayacağını işaretliydi.³¹¹

Komite, Sykes ve Clayton'ın büronun ikinci işlevinin "*Hintli olmayan Müslümanlar arasında Büyük Britanya ve İtilaf devletleri lehine propagandayı koordine etmek*" olduğu görüşünü benimsedi. Hindistan Müslümanları ve İtilaf Devletleri'nin duyarlılıklarıyla çatışmaksızın Hindistan dışındaki Müslümanlar olması, Hindistan Hükümetine açık bir taviz verdi.³¹²

Büronun çalışma şekli ve görevleri, dokuz maddede toplanarak onaylandı. Bunlar Sykes'in taslak planı ile büyük oranda örtüşmekteydi. Büronun belirtilen ilk görevi, ayda bir defadan az olmamak kaydıyla hazırladığı raporları Kahire Yüksek Komiserliği vasıtasıyla Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na düzenli olarak sunmaktır. Hazırlanan raporlar Londra'da diğer ilgili departmanlara dağıtılacak ve birer kopyası Aden'deki İngiliz Siyasi İşler temsilcisine, Mezopotamya'daki Baş siyasi memuruna, İskenderiye İstihbarat görevlisine, Mısır Yüksek Komiserine, Hindistan Hükümeti'ne ve Sudan Genel Komutanı'na (Sirdar) gönderilecekti.³¹³

Büro'nun diğer görevleri şöyleydi:

³⁰⁹ TNA, FO 882/2, ARB/16/4, Ocak 1916.

³¹⁰ TNA, FO 882/2, ARB/16/4, Ocak 1916.

³¹¹ Paris, *In Defence of Britain's*, 157.

³¹² TNA, FO 882/2, ARB/16/4, Ocak 1916.

³¹³ TNA, FO 882/2, ARB/16/4, Ocak 1916.

1. İngiliz basını ve tarafsız basın için Dışışleri Bakanlığına sunmak üzere materyal temin etmek. Böylece Dışışleri Bakanlığı'na ve Hindistan'a İtilaf yanlısı propaganda malzemesi sağlayacaktı.
2. Diğer taraftan yerel dildeki basın ve İngiliz-Hint basını için kullanılacak Hindistan ile ilgili basın materyalleri, yalnızca Hindistan hükümetinin takdiri ile kullanılabilecek ve Hindistan hükümetine gönderilecekti.
3. Mısır, Arabistan ve Türkiye’de İtilaf Devletleri lehine ve Almanya aleyhine hisleri tahrik ve teşvik etmek de başka bir görevi idi. Ayrıca bu İtilaf lehine Alman karşıtı propaganda Aden, Mezopotamya ve Basra Körfezi’nde politik görevliler vasıtasıyla dolaylı yoldan yürütülecekti. Yürütülecek propaganda Hindistan Hükümeti tarafından kontrol edilecek ve onaylanacaktı.³¹⁴
4. Büro, Fransız hükümetinin doğrudan çıkarlarının olduğu bölgelerle ilgili ve yukarıda belirtilen büronun işlevlerini içeren tüm meselelerde Fransız yerel otoriteleri ile direkt yakın temasta olacaktı.
5. Büro, Hindistan Hükümeti Dışışleri departmanı ile tüm konularda direkt olarak yazışabilecek ve ilgili olan konular bölgedeki Genel Komutana (General Officer Commanding Force “D”) iletilebilecekti.
6. Büro, Hindistan Hükümeti’nin Dışışleri biriminden propaganda için gerekli materyalleri de temin edebilecekti.³¹⁵

Toplantı tutanağına özellikle “*Konferans, bu programın uygulanabilmesi için Hindistan Hükümeti ile büronun tam olarak iş birliğinin gerekliliğini takdir etmektedir. Bu iş birliğinin gerçekleşeceği bütün olarak ümit edilmektedir*” şeklinde bir kayıt düşülmüştür ki Panislamik endişelerin ve Hindistan’ın bu noktadaki baskısının dozunu göstermesi açısından önemlidir. Hindistan Hükümeti, Dışışleri departmanı ile Arap Bürosu’nun çalışmalarının koordinasyonunu temin etmek üzere Büro’da özel bir görevli subay bulundurması fikrini toplantıda kabul ettirmiştir.³¹⁶

İmparatorluk Savunma Komitesi (CID) raporunda, Sykes tarafından detaylandırıldığı şekliyle büronun yapısından ve personelinden hiç söz edilmemesi dikkat çekicidir. Savaş

³¹⁴ TNA, FO 882/2, ARB/16/4, Ocak 1916.

³¹⁵ TNA, FO 882/2, ARB/16/4, Ocak 1916.

³¹⁶ TNA, FO 882/2, ARB/16/4, Ocak 1916.

Bakanlığı'ndan Fitzgerald, daha sonra Clayton'a *"Mark Sykes'ın ortaya koyduğu Büro çalışmasına ilişkin birçok ayrıntının... Büro çalıştıktan sonra sizin ve onun [Sykes] tarafından düzenlenmesi için bırakıldığını"* açıkladı. Bu sonuç, tam olarak Clayton'ın, büro teşkilat yapısının süreç dahilinde ortaya koyulması gerektiği görüşüyle örtüşüyordu. Konferans raporunda, büronun hangi yetki altında faaliyet göstereceği de tam olarak belirtilmemektedir. Fitzgerald, Clayton'a *"bu sizin ofisinizin Kahire'deki bir şubesi olacaktı [ve] sizin tarafınızdan kontrol edilecekti"* diye açıklarken, Dışişleri Bakanlığı, *"Komite'nin tüm düşüncesi, onun [McMahon] ve ona bağlı Albay Clayton'ın altında olması gerektiği"* noktasına dikkat çekti.³¹⁷

CID Konferansı, neticede Clayton'ın Arap Bürosu'nun işlevlerine ilişkin görüşlerini onaylamış oldu. Fakat onun Dışişleri Bakanlığı kontrolünün yalnızca sözde olması gerektiği önerisini reddetti. Hall'un Amirallik İstihbarat Birimi kadrosundaki Londra irtibatının yeni birim ile anlaşması Hindistan Bakanlığı tarafından kabul görmedi. Hindistan, büronun *"çok önemli ve hassas bir iş"* yaptığı gerekçesiyle Londra Hükümeti'nin dış politikasından resmi olarak sorumlu olanlar dışında herhangi bir organ tarafından kontrol edilmesine şiddetle karşı çıktı. Ancak Hindistan Bakanlığı diğer yandan Arap Bürosu'nun karşılayacağı *"daha fazla faaliyet ve yakın iş birliği için açık bir ihtiyaç"* olduğunu da kabul etti.³¹⁸

Büronun yönetimine dair Mark Sykes'ın önerdiği personel listesinde de büyük değişikliğe gidildi. Sykes büronun başına geçmeyi ve kendisine bağlı Kahire, Londra, New York, Hindistan ve Basra Körfezi'nde temsilciler atanmasını teklif etmişti. Aslında Reginald Hall dışındaki CID Konferansı üyelerinin hepsi Sykes'ın arkadaşıydı ve bu yakınlık Büronun kuruluşunun kabul edilmesinde etkili oldu. Ancak Sykes'a başkanlık ve Parker'a başkan vekili görevleri verilmedi.³¹⁹ Hall, Arap Bürosu'nu kontrolüne almak için Donanma İstihbaratı'nda çalışan Oxford'lu oryantalist D.G. Hogarth'ı kendi adayı olarak gösterdi. Sykes, hayal kırıklığına uğramadı, çünkü Fransa ile yürütülen müzakerelerin en önemli aktörlerinden biriydi.³²⁰

2.1.5. Arap Bürosu'nun Teşkilat Yapısı

³¹⁷ Paris, *In Defence of Britain's*, 158.

³¹⁸ Paris, *In Defence of Britain's*, 158.

³¹⁹ Polat, "Türk-Alman Propagandası", 122.

³²⁰ Adelson, *Mark Sykes*, 200.

İmparatorluk Savunma Komitesi Konferansı'nın son dikkate değer kararı, Arap Bürosu liderliği için Sykes'ı reddetmek ve yerine Albay (daha sonra Sir Tuğgeneral) Gilbert Clayton'ı atamak oldu. Clayton'ın komuta tarzı, Büro'nun işleyişini temelden şekillendirdi. Büro'nun ilk başkanı olarak resen atanan Gilbert F. Clayton, Ağustos 1916 tarihine kadar görevde kalırken “*acting director*” olarak adlandırılan D. George Hogarth da başkan vekili olarak görevlendirildi. Yani ikinci el kaynaklarda Hogarth başkan olarak adlandırılrsa da bu görevi vekaleten yürüttü. Daha sonra Büronun direktörlük yetkisi, Kinahan Cornwallis'e Ağustos 1916 tarihinden Haziran 1919'a kadar verildi. C.A.G. Mackintosh, Haziran 1919'da 1 hafta kadar başkanlık görevinde kalırken yerine Haziran - Aralık 1919 tarihleri arasında Herbert Garland getirildi. 1920 yılında ise büronun son başkanlığı görevini yine Kinahan Cornwallis, başkan yardımcılığını ise Herbert Garland üstlendi.

Arap Bürosu, karmaşık bir askeri ve siyasi ağa sahipti. Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Direktörü, Mısır'daki İngiliz Yüksek Temsilcisi idi. Bununla beraber, İngiliz İmparatorluğu içindeki kıtalararası bir sömürge bürokrasisi Arap Bürosu ile temas halindeydi. Büro, Clayton aracılığıyla Mısır Yüksek Komiserliği'ne karşı tamamen sorumluydu. Büronun nihai kontrolü ise Dışişleri Bakanlığı'na aitti. Arap Bürosu'nun kuruluşunun ardından, Büro tarafından derlenen tüm raporların “*yalnızca bu ofise dağıtımı yaptırımları nedeniyle buraya yönlendirileceği*” şeklinde bir yönerge çıkarıldı. Mısır Yüksek Komiserliği aracılığıyla bu gibi raporlar İngiliz Hükümet Merkezi olan Whitehall'a iletiliyordu³²¹ (Arap Bürosu'nun İngiliz istihbarat teşkilatındaki yeri için bkz. Ek 3).

Büro kurulmuş olsa da yetki ve statü meselesi savaş sonrasına kadar tartışmalı olacaktı ve süreç dahilinde şekillenecekti. Sir H. McMahon'un İngiliz Dışişleri Müsteşarı Sir Arthur Nicolson'a yazdığı gibi, Büro'nun bilgi edinme ve karşı casusluk gibi personel işlerinin yönetim kısmı Dışişleri Bakanlığı'nın kontrolü altındaydı. McMahon istihbaratın güçlü olması adına yetkinin paylaşımı ve merkezileştirilmesini savunmuştu: “*Asıl mesele Türk tehdidi ve Yakın Doğu'nun bütününde İstihbarat birimlerini tüm siyasi*

---

³²¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 31.

meseler ve gelişmelerle ilgili irtibat halinde tutmak.”³²² Sir Arthur Nicolson, Büro üzerindeki Dışişleri Bakanlığı vesayetini hatırlatmayı ihmal etmeyecekti:

*“Sizden -Yüksek Komiserlik- alınan bilgilerin hepsini yayma sorumluluğu sadece Büro'ya aittir. Büro raporlarını sadece Dışişleri Bakanlığı direk alırken, gecikmeksizin dağıtılması gereken durumlar hariç diğer bakanlıklar Dışişleri aracılığıyla alacak... Büro'dan çıkan bütün raporları kategorik olarak sınıflarsanız memnun olacağım.”*³²³

Arap Bürosu'na Kahire'deki Grand Continental'in hemen bitişiğinde yer alan Savoy Hotel'in üç odası tahsis edilmişti. Savoy, Hindistan ve Mısır'da çok yaygın olan doğu ve batıyı harmanlayan tuhaf ve karma mimari eserlerden biriydi. 19. yüzyılın ortalarında bir İngiliz firması tarafından yaptırılan otel, orjinal olarak New Hotel olarak ve daha sonra ikisi bitişik olduğu için Continental - Savoy olarak biliniyordu. Kısa bir süre sonra Shepheard's Hotel'in rakibi haline geldi, 1866'da Süveyş Kanalı'nın açılışında Hidiv misafirlerini burada ağırladı. Savoy, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda kentin Avrupai sosyal hayatını sürdürdüğü baş döndürücü bir merkez oldu³²⁴ (Savoy Otel'in o dönemdeki görüntüsü için bkz. Ek 1).

1914'te tesislerinin askeri işgale uğraması ile Continental - Savoy, “*süet botlu kurmay subayları ile*” askeri bir merkez haline geldi. Hogarth burada Orta Doğu topografyası, etnografya, tarihçilik ve teoloji üzerine 300 cildi aşkın bir kütüphane oluşturdu. Bu kütüphane, Basra'dan Addis Ababa'ya kadar uzanan coğrafyada seyahat eden istihbarat uzmanları tarafından sunulan kaynak ve raporlardan oluşturuldu. Memurlar, önde gelen siyasi kişiliklerin profilleri, etnik rekabetler ve ticari manzarayı da içeren bölge hakkında el kitapları hazırladılar. Ayrıca, İran'dan Fas'a gelişmeleri içeren askeri ve siyasi istihbarat özetleri, iç tüketim için büro tarafından yayımlandı. Böylece Büro, analitik bir takas odası haline geldi ve daha kapsamlı ve kullanışlı raporları anlaşılır hale getirdi. Buna ek olarak, Büro'nun Yüksek Komiser için, Şerif hükümetinden Kahire Sömürge İdaresi'ne gönderilen mektupların tercüme edilmesi ve Cidde'deki C. E. Wilson'a cevapların iletilmesi gibi birçok formalite görevleri üstlenmesi istenmişti. Ayrıca Arabistan'dan veya Wingate'den McMahon'a gönderilen mesajlar Büro aracılığıyla iletilmiştir.³²⁵

³²² TNA, FO 882/2, ARB/16/8, Sir H. McMahon'dan Recidency Kahire, Sir Arthur Nicolson'a, 2 Şubat 1916.

³²³ TNA, FO 882/2, ARB/16/9, FO'den Sir Arthur Nicolson, McMahon'a, 17 Şubat 1916.

³²⁴ TNA, FO 141/738/6, Arap Bürosu'nun İlk Raporu, 01 Mayıs 1916; Westrate, *The Arab Bureau*, 35.

³²⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 36.

Arap Bürosu'nun kuruluşunun ilk birkaç ayında, tek resmî tam zamanlı üyeleri Direktör Vekili D.G. Hogarth, yardımcısı Yüzbaşı Kinahan Cornwallis ve Hindistan Hükümeti adına “danışman” olarak görevlendirilen Hindistan Konsolosluk Servisi'nden Arthur Brownlow Fforde idi. Clayton, Askeri İstihbarat'ın Orta Doğu bölümünde çalışan en yetenekli Arabistlerle temellerini daha öncesinde attığı bu çekirdek kadroyu hemen arttırma yoluna gitti. Böylece Mısır'daki istihbarat departmanlarının o dönemde yeniden düzenlenmesi, bu uzman kadronun güçlenmesine zemin oluşturdu.³²⁶

Şubat 1916'da, Clayton'ın umduğu gibi, Arap Bürosu Kahire'de aniden somutlaştı. Clayton'a yardımcı olacak kadronun önemli kısmı aslında Orta Doğu istihbaratında yerlerini almışlardı. Donanma istihbaratında istihdam edilen Prof. Hogarth, 1914'te Londra'dan dikkate değer bir maceracı grubun gönderilmesini sağladı. George Lloyd, Leonard Woolley ve T.E. Lawrence'ın Stewart Newcombe'nin emri altında Kahire'ye gelmeleri emredildi. 9 Aralık'ta Marsilya'dan ayrılan grup Mısır'a ulaştılar ve Aubrey Herbert, R. Storrs ve Philip Graves'in bulunduğu istihbarat topluluğuna dahil oldular. Bu isimler bundan sonra doğrudan Clayton'a rapor vereceklerdi.³²⁷

Gelibolu'dan tahliye edilen Akdeniz Seferi Kuvvetleri (MEF), Mısır'daki General Sir John Maxwell'in Kuvveti ile birleşip Mısır Kuvvetleri'ni oluşturdu (21 Mart 1916). Kuvvetin komutasını General Sir Archibald Murray devraldı ve karargahını İsmailiye'ye taşıdı. Murray'ın istihbarat personelinin büyük bir kısmı yanında gitti, ancak Orta Doğu uzmanları T.E. Lawrence, S.F. Newcombe, W. Deedes, C. Parker, A.H. Herbert, G. Hennessy ve G.A. Lloyd Kahire'de kaldı ve Clayton için çalışmaya devam etti. Clayton'ın Arap Bürosu, Savoy Otel'deki ofisini açtı. Böylece gayri resmi de olsa iki ofis birleşmiş oldu.³²⁸

Clayton, büronun kurulmasından sonra, askeri istihbarat direktörlüğü görevinden ayrıldı ve siyasi istihbarat ile Arap Bürosu üzerinde kontrolü üstlendi. Ancak siyasi ve askeri istihbarat arasındaki çizgi, Maxwell ile Murray'ın birliklerinin Mısır Kuvvetleri içinde birleşmesine kadar iyi bir noktada idi. Arap Bürosu her iki grup arasında aracı bir

---

³²⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 36.

³²⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 34.

³²⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 36.

konumda yer aldı. Yine de, üstlerin çekişmelerinden yıpransa da buna dayanacak kadar güçlü bir konumdaydı.³²⁹

Clayton resmi olarak Büro'nun direktörü olsa da sorumlulukları çok daha geniş ve çeşitliydi. Kahire İdaresi'nin Arap dünyasına yönelik bakış açısı, büyük ölçüde Clayton, Wingate ve Maxwell tarafından inşa edildi. 1916'da, McMahon için, Büro'nun görüşleri Clayton'ın görüşleri olarak kabul edildi. A. B. Fforde, McMahon için "*sadece Clayton aracılığıyla çalıştı ve Hogarth'ı bile göndermedi*" dedi. "*Clayton'ın gösterisi*" olarak görülen Arap Bürosu'nun etkinliği, Mısır Komutanlığı tarafından baltalanacaktı. Ancak Clayton'ın Hartum, Yüksek Komiserlik ve Mısır Yüksek Komutanlığı arasındaki hassas ilişkileri ustaca yönetmesi savaşta başarıyı getirdi.³³⁰

Büro başkan vekili olarak oybirliğiyle seçilen David G. Hogarth, Yakın Doğu'nun önde gelen arkeologlarından ve savaştan önce Lawrence'a akıl hocalığı yaptığı Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nin müdürü idi. Gertrude Bell yakında Basra'da Büro'nun Mezopotamya temsilcisi gibi çalışmaya başlayacaktı. Hindistan, Kahire'ye düzenli olarak Delhi'ye rapor verecek olan Arthur Brownlow Fforde'ü gönderdi. Ancak, Büro'nun istihbarat personeli, sürekli bir biçimde değişti. Kimi başka departmanlarda, başka bölgelerde görevlendirildi, kimi Büro için geçici olarak çalıştı ve görevlerini tamamlayanlar geri döndü. Kalanlar ise resmi olarak görevlendirilmeseler de Büro faaliyetlerini devam ettirdiler. Şurası bir gerçektir ki, istikrarlı, uzun vadeli bir personele sahip olmaması, Büro'nun etkinliğini zayıflatacaktı.³³¹

Alfred Parker, Şerif İsyanı'nın patlak vermesinden kısa bir süre sonra, büro faaliyetlerine dahil oldu. Kızıldeniz limanı olan Rabegh'e siyasi subay olarak gönderildi ve buradan değerli istihbaratlar sağladı. Büro üyeleri sürekli bir hareket halinde görevde olduklarından Savoy'da neredeyse bir avuç personel kalmıştı. Söz gelimi, Kinahan Cornwallis Cidde'ye, Gertrude Bell Basra'ya ve G.W. Gerrard Port Sudan'a gönderildi. Kahire'deki Arap Bürosu başkan vekili D. Hogarth, on beş subay ve yarım düzine katipten oluşan kadro ile buradaki işleri halletti. Hogarth'ın uzmanlığı genellikle başka yerlere

---

³²⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 35.

³³⁰ Paris, *In Defence of Britain's*, 159.

³³¹ Paris, *In Defence of Britain's*, 158.

seyahati gerektirdiğinden, Kahire'ye çağrılan Cornwallis başkan vekili ve daha sonra da başkan görevini üstlendi.³³²

Kahire'deki Genelkurmay İstihbaratı (GSI)'ndan Kinahan Cornwallis, Ağustos ayında direktör vekili olan Hogarth ile değiştirildi. 1916'da bir noktada Cornwallis, tek bir katip ile ofisi yönetmek zorunda kaldı. Ancak Lawrence ve Graves, GSI'da, propaganda ve büronun istihbarat özeti olan Arap Bülteni üzerinde Cornwallis ile çalıştılar. Büronun diploması ve askeri hazırlıklar üzerinde artan ağırlığı, GSI tarafında rahatsızlık yarattı. Bahsedildiği üzere Clayton askeri istihbaratın başından alındı ve iki kurum -GSI ile Arbur- ayrıldı. Buna rağmen Arap Bürosu, Newcombe, Deedes ve Woolley gibi GSI istihbarat uzmanları ile çalışmaya devam etti.³³³

Kendilerine "*müdahil olanlar*" adını veren Arap Bürosu topluluğu, istihbarat toplama, mahkumları sorgulama, propaganda hazırlama, el kitapları, gazeteler ve istihbarat özetleri hazırlama, Mısır'da iç güvenliği izleme ve düşman topraklarına ajanlarla sızma gibi çok sayıda görevde bulundular. Yoğun bir tempoda çalışan Arap Bürosu kurulduğunda, rakip departmanlar onun üzerinden kıyasıya mücadeleye devam ettiler. Türkiye uzmanlığı ile katkı sağlayan askeri istihbarattan Wyndham Deedes, bu rekabeti "*büyük bir savaş, ...vücudumun üzerinde sürdürülüyor*" diye açıklayacaktı.³³⁴

Arap Bürosu personeli, bir tür birlik ruhu ve güçlü bir dostluk geliştirdi. Büro, kaynaklarda ve yazışmalarda daha sonra bölüm tarafından kabul edilen telgraf adresi olan

"*Arbur*" ile özetlenmiştir. Lawrence, klasik eseri olan *The Seven Pillars of Wisdom*'da, "*Kendimize 'müdahil olanlar' adını verdik... Çünkü İngiliz dış politikasının kabul görmüş salonlarına girmeyi ve atalarımızın bizim için koyduğu raylara rağmen Doğu'da yeni bir halk inşa etmeyi amaçladık*" diye yazmıştı³³⁵ (Thomas Edward Lawrence'ın fotoğrafları için bkz. Ek 17).

Büro memurları, Suriye ve Medine'den gelen telsiz mesajlarını da izlemiştir. "Bilgi alındı" ifadesi yazılan telsiz kayıtları daha sonra, Cidde'deki Wilson'a iletilti. Hogarth, haberleşmede herhangi bir sorun yaşanmaması için, Wilson'u bu tür istihbaratları iletmede gemi kaptanları dışında hiçbir aracı kullanmaması konusunda ikaz etmişti.³³⁶

³³² Westrate, *The Arab Bureau*, 35.

³³³ Satia, *Spies in Arabia*, 46.

³³⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 35.

³³⁵ Paris, *In Defence of Britain's*, 104.

³³⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 36.

Arap Bürosu'nun Suriye, Cidde, Hicaz -Seyyar-, Kudüs (Filistin) ve Basra olmak üzere beş şubesi olduğu tespit edilmiştir. Cidde'deki bu ajans, büroya öz olarak bağlandı ve büro tarafından finansal destek sağlandı. Cidde şubesi, Hartum, Port Sudan ve Kızıldeniz'in eski valisi Albay Cyril E. Wilson'un ve Lawrence'ın ısrarıyla kuruldu. Cidde kolunun görünür amacı, Şerif Hüseyin ile iletişimi geliştirmek olsa da çok daha büyük bir misyon üstlenecekti. Çünkü, askeri operasyonları siyasi faaliyetlerden ayırmak neredeyse imkansızdı. Şerif kuvvetlerinin danışmanları olan Lawrence, Newcombe, Pierce Joyce, Wilson'un emri altındaydı. Diğer taraftan bu isimlerin büro ile kendine özgü bağlantıları vardı.³³⁷

Filistin'deki askeri operasyonlardan sorumlu olan General Allenby'nin kuvvetlerinin Filistin'e doğru harekate başlamasından sonra, İngiliz propaganda faaliyetleri kuzeye doğru genişletildi. İngilizler Aralık 1917'de Kudüs'ü ele geçirdikten sonra, bölgede etkinliği elde tutmak adına Siyasi İstihbarat departmanının kontrolü altında, bir Arap Bürosu şubesini kurdular. Kahire'den gelen talep üzerine Dışişleri Bakanlığı *“Filistin ile Mısır arasındaki bölünmüşlüğe kesin olarak son verme”* düşüncesiyle *“Clayton'ın altında Filistin'de yeni ve ayrı bir Arap Bürosu'nun kolu kurulması”* önerisini kabul etmişti.³³⁸

Aslında İngiltere, Filistin'de *“Londra politikasını yürüten iyi organize edilmiş, merkezileştirilmiş bir kuruma”* ihtiyaç duyuyordu. Sykes, General Clayton'ı Arap Bürosu'nun Kahire, Filistin ve Arabistan'daki ayrı şubelerinden *‘tek sorumlu kişi’* olarak önerdi. Sykes, bu önerisini desteklemek için *“Fransız Komiseri Picot, Hicaz, Suriye ve Filistin ile ilgili tüm Fransız politikasını elinde bulunduruyor, oysa bütün işi yapmak için halkımız bölünmüş ve dağılmış durumda”* diyerek Picot'nun Fransız Orta Doğu politikası üzerindeki etkisini abartılı şekilde sundu.³³⁹

Hogarth ve Clayton'a bu yeni istihbarat şubesinin -Kudüs- kuruluşunun sorumluluğu verildi. Hogarth'ın Filistin'deki bu Arap Bürosu şubesinin şefi olması düşünüldüyse de o sırada Clayton'ın siyasi istihbarat bölümünün başı olan Deedes'e bu görev verildi. Kudüs Bürosu'nda Kahire istihbaratından Fielding de dahil olmak üzere birçok memur

³³⁷ Satia, *Spies in Arabia*, 47.

³³⁸ TNA, FO 882/2, ARB/18/1, 23 Ocak 1918; TNA, FO 882/2, ARB/18/3, 27 Ocak 1918.

³³⁹ Adelson, *Mark Sykes*, 251.

görevlendirildi. Büro'nun talebi üzerine Philip Graves ve Harry Pirie-Gordon, 1918'in başlarında Londra'dan Filistin'e gönderildiler.³⁴⁰

Arap Bülteni'nde Kudüs şubesinin kuruluş amacı,

“öncelikle, Şerif taraftarı müttefiklerimizden veya onlar adına Filistin'e gelen Araplar için bir karşılama evi olmaktır. Ayrıca Arap usulü misafirperverliğin genişletilebileceği, istenildiğinde toplantıların yapılabilmesi ve İngiliz yönetimi ile gerekli arabuluculuğun yapılabilmesi bir yeniden birleşme yeri sağlayacaktır. Şerif Faysal tarafından Filistin'e gönderilen Arap askere alma komitesine yardım olarak yakın gelecekte çok faydalı olacaktır” şeklinde açıklanmıştır.³⁴¹

Nisan 1916'da gerçekleşen gizli bir operasyonda Lawrence ve Herbert, Basra'da istihbarat departmanına katıldılar. Bu ikili Beach ile Kut kuşatmasını kaldırmaları için Türklere rüşvet vermekle görevlendirildiler. Orta Doğu istihbarat personelinin bu tür ziyaretleri, Kahire, Londra, Basra, Cidde ve Delhi arasında kayda değer miktarda bilgi, yöntem ve politika fikirlerinin paylaşılmasını sağladı. Lawrence, *“Ofisimiz, Yakın Doğu'yu etkileyen her rapor ve haberin geçmesi gereken gümrük odasıdır”* demişti. Buna rağmen Hint hükümetinin Büro'nun Basra şubesini tasfiye etme çabaları görülmektedir.³⁴²

Büro'nun faaliyetleriyle Orta Doğu'daki İngiliz istihbaratı *“doğuya özgü”*, anlaşılabilir ve gizemli bir hale gelmişti. Büronun siyasi özü, Araplar hakkında taktiksel, ustaca hazırlanmış istihbarata öncelik vermek ve bununla Orta Doğu politikasına yön vermektir. Büro bir Avrupa ofisi olarak değil, *“İngiliz ve yerli ortak bir personel kadrosu tarafından işletilen yarı Arap -yarı İngiliz- bir yapı gibi”* işlev görecekti.³⁴³

Arap Bürosu'nu Arabist, Faşodist olarak tanımlama eğilimleri olsa da tek, kapsamlı bir görüş veya politikaya sahip olarak açıklamak yanlış olacaktır. Büro'nun bir tür *“dönem pan-Arap vizyoner grubu”* olarak görüldüğü geleneksel bir tavır geçmişte takınılmıştır. Ancak Westrate, Büro'nun *“yekpare”* bir perspektife sahip olmadığı, Orta Doğu sorunlarına yaklaşımında pragmatik olduğu ve Londra'dan gelen politika direktifleri doğrultusunda çalıştığı sonucuna varmıştır.³⁴⁴

İstihbarat ve politika merkezleri arasında mekik dokuyan istihbarat uzmanları, politika yapımını resmi ağıdan ziyade *“sürekli kişisel temas”* ile gayri resmi bir halde tuttu. 1916

³⁴⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 111.

³⁴¹ *Arab Bulletin*, No. 91, 04 Haziran 1918.

³⁴² Satia, *Spies in Arabia*, 49.

³⁴³ Satia, *Spies in Arabia*, 49.

³⁴⁴ Paris, *In Defence of Britain's*, 159.

Ocak ayında Gertrude Bell, Viceroy Charles Hardinge tarafından “*Delhi ile Kahire arasında bir şeyleri düzeltmek*” düşüncesiyle Hindistan'a davet edildiğinde Clayton onu gitmeye teşvik etti.³⁴⁵ Bell'in arkadaşı Chirol, “*gayri resmi bir kişi*” olarak Delhi'de onun için her şeyi kolaylaştıracaktı ki davetin arkasında o vardı. Bell Hindistan'daki izlenimleri sonucunda Kahire-Delhi gerginliğinin özel iletişim kanallarıyla çözülebileceği sonucuna vardı: “*sürekli kişisel bir ilişki dışında hiçbir şey onları hiçbir zaman düz tutamaz.*” Bell, çeşitli istihbarat departmanları arasında sürekli personel değişiminin gerekliliğini de teyit etti. Büro üyelerinden George Lloyd da Bell gibi Basra istihbaratına atanacaktı.³⁴⁶

Resmi iletişimin önemine vurgu yapan Clayton bile “*bir gayri resmi iletişim kanalı, askeri istihbarat müdürünün özel bilgisi için istihbarat sağlıyor*” diyecekti. Basra'da görevli olan Bell, Arap Bürosu için resmi olmayan bir irtibat görevlisi olarak çalıştı ve aynı zamanda Simla'nın yeni Arap gazetesi için yazılar yazdı. Bu işlerin “*bir başkasıyla serbest ve özel bir ilişki olmadan*” yapılamayacağının altını çizdi. Amiri olan Cox ise Bell aracılığıyla Büro ile gayriresmi ilişkisini sürdürdü.³⁴⁷

Büro, bürokrasinin maddi ve finansal kaynaklarından yararlandı, ancak hiyerarşik ve prosedürel kısıtlamalarına kendini maruz bırakmadan faaliyetlerini yerine getirdi. Mevcut bürokrasinin kontrolünden ve aksayan prosedürlerden kaçınmak için kendi iletişim kanallarını geliştirdi. Bu nedenle, işlevsel olarak büro, resmi ve gayri resmi belirsiz bir yapıdaydı. Personelinin sürekli hareket halinde olması ise büroyu sınırsız ve değişken halde tuttu.³⁴⁸

Sykes ve diğerleri, mevcut bürokraside büro için yer bulamadılar. Çünkü Büro, hem bir askeri ve siyasi istihbarat ofisi hem de propaganda ve politika birimi olmakla türünde benzersizdi. Zamanla büroyu mevcut herhangi bir istihbarat yapısı içine dahil etmenin imkansız olduğu görüldü. Teknik olarak Kahire'deki Sudan İstihbarat Departmanı'nın bir bölümüne, resmi olarak ise Genelkurmay'a bağlıydı. Büro bütçesi Amirallik ve Maliye Bakanlığı tarafından karşılanmaktaydı. Yüksek Komiser aracılığıyla Dışişleri Bakanlığına karşı sorumluydu.³⁴⁹

---

³⁴⁵ Satia, *Spies in Arabia*, 45.

³⁴⁶ Satia, *Spies in Arabia*, 46.

³⁴⁷ Satia, *Spies in Arabia*, 46.

³⁴⁸ Satia, *Spies in Arabia*, 46.

³⁴⁹ Satia, *Spies in Arabia*, 47.

Arap Bürosu'nun kurumsal bir esnekliğe sahip olması, bölgedeki askeri ve diplomatik çalışmaları devralmasını kolaylaştırdı. Hazine Bakanlığı, 1918 yılında, bütçesi 3000 £ olan büronun yıllık 14.000 £ harcaması, kurumsal özerkliğini göstermektedir. Büro üyeleri çalışmalarında hedef-yöntem-icra sürecinde kendi çalışma planlarını hazırlayıp uygulayarak diğer istihbarat personelinden ayrılmakla kalmayıp Whitehall'daki politikaya da yön verdiler.³⁵⁰

Arap Bürosu ile Hindistan arasındaki Basra şubesi üzerindeki çekişme ise, savaş boyunca devam etmiştir. Kahire, resmi Hindistan politikasını baltalamak için Cox'un alanına sürekli bir ziyaretçi akışı sağladı. Cox başlangıçta büroya kendi alanına davetsiz giren bir politika merkezi olarak karşı çıktı. Hindistan, "*müdahil olanlar*"ın akınından rahatsız olsa da, ziyaretlerin hepsi Kitchener tarafından onaylandı. Bu durum davetsiz ajanların Arabistan hakkında politika yapması ve bu faaliyetlerini resmi olmayan bir bölgede tutmasına izin verildiğini göstermektedir.³⁵¹ Büro, Basra'da özellikle de Cox'un departmanı ile irtibat kurmayı tercih etti. G. Bell bu konuda önemli bir rol üstlendi. Lawrence, Bell'in kısmen öz-bilinç eksikliği, cinsiyeti ve enerjisi sayesinde, siyasi görevlilerle "*ihtiyacımız olan bağlantıları geliştirebilir*" dedi³⁵² (Gertrude Bell ve Lawrence görüşmesinin bir fotoğrafı için bkz. Ek 12).

Büro, istihbaratı emperyal devletin koruyucusu ve hatta vekili olarak görüyordu. Bu istihbarat uzmanları Arabistan'da daha fazla kontrol sağladıkça kendilerini Whitehall'ın kontrolünden uzak tuttuklarına inanıyorlardı. Büro istihbarat uzmanları, imparatorluğun bir üyesi olduğu bilincini taşımakla birlikte "*bağımsız istihbarat uzmanı*" olmak istiyorlardı. Bu nedenle Bell, özellikle de istihbarat yayınlarını düzenlemek için kendisine sınırsız hareket özgürlüğü verilen Basra'da çalışmayı tercih etti. Lawrence, GSI'da çalışmayı sıkıcı ve durağan bulduğundan, nihayetinde "*kendi kendinin efendisi olacağı*" büroya transfer olmak için çaba gösterdi. Lloyd ise büroya geldiği için rahatlamıştı.³⁵³

Resmi makamlar sadece onların bağımsız istihbarat uzmanı olarak konumlarını güçlendirdiler. Bell, Hogarth'ın özel mektuplarının alıntılarını Arap Bülteni'nde yayınlamasından rahatsız oldu. Resmi olmayan varlığının bu ihlaline kızan Bell,

---

³⁵⁰ Satia, *Spies in Arabia*, 47.

³⁵¹ Satia, *Spies in Arabia*, 49.

³⁵² Satia, *Spies in Arabia*, 49-50.

³⁵³ Satia, *Spies in Arabia*, 50.

görevlerinin daha net bir şekilde tanımlanmasını istedi. Cox onu Kahire-Basra arasında “*İrtibat Görevlisi*” unvanlı bir siyasi memur yardımcısı yaptı. Philip Graves daha sonra hatırlattı ki Bell, “*üyesi olduğunu kabul etmesine rağmen*” büronun onayını istemeden Mezopotamya'daki kadroya serbest çalışan olarak katılmıştı. Aslında Bell'in resmi duruş arayışı, serbest çalışmalarını resmi kılıfla koruma çabasıydı. Ayrıca tanımlanmayan Arap Bürosu üyeliğinin sağladığı esneklik ve bağımsızlıkla da ilgiliydi.³⁵⁴

Arap Bürosu'nun çalışma alanı çeşitlilik arz etmekteydi. Clayton ivedilikle Büro'nun propaganda hazırlayan ve dağıtan anti-Panislam çalışmalarını başlattı. Büro'nun faaliyetleri, Orta Doğu'ya ilişkin el kitaplarının hazırlanmasını, ileri gelen Arap şahsiyetlerinin araştırılması, ticaret raporları ve istihbarat özetlerinin hazırlanması, yazışmaların tercüme edilmesi, telsiz dinlemelerine kadar geniş bir yelpaze sunmaktaydı. Büro, Arap dünyasıyla ilgili istihbarat için bir tür “*analitik takas odası*” haline geldi.³⁵⁵

Clayton'ın subay ve istihbarat grubu, Yakın Doğu'daki İngiliz politikasının yönetiminden neredeyse tamamen sorumlu hale geldi. Bunun yanı sıra, Mısır'daki İngiliz Yüksek Komutanlığı, Sina'daki Türk saldırısı ve tehdidi ile uğraştığından, Arap Bürosu Şerif Ordusu'nda görev yapan danışmanları aracılığıyla, Şerif isyanının fiili operasyonlarını ve idari kontrolünü üstlendi.³⁵⁶ Gerçekte, Arap Bürosu, Şerif Hüseyin isyanıyla ilgili İngiliz politikasını formüle etme ve uygulama sorumluluğunu üstlendi. Bu görev, taktik, askeri ve siyasi istihbarat verilerinin toplanması ve dağıtılmasıyla birleştiğinde, Arap Bürosunun gerçek misyonu haline geldi.

2.2. Arap Bürosu Üyeleri

Gertrude Bell'in “*seçkinler topluluğu/takım yıldızı*” adını verdiği, T. E. Lawrence ve meslektaşlarının gururla kendilerini “*müdahil olanlar*” gibi telgraf etiketi olarak adlandırdıkları Arap Bürosu elemanları, bazı çağdaşları ve tarihçiler arasında “*yüksek politika meseleleriyle uğraşan amatörler topluluğu*” olarak tasvir edilmiştir.

Kuruluşu gerçekleşen büroya kısa zamanda İngiliz istihbaratının Doğu uzmanlarından birçoğu katılmışlardı. Personeli tamamen İngilizdi. Askeri rütbeye sahip olan bu

³⁵⁴ Satia, *Spies in Arabia*, 51.

³⁵⁵ Paris, *In Defence of Britain's*, 159.

³⁵⁶ Maxwell Orme Johnson, “The Arab Bureau and the Arab Revolt: Yanbu' to Aqaba”, *Military Affairs*, 46/4 (1982): 195.

adamların çoğu, sıradan asker değillerdi, üniforma giyen sivillerdi.³⁵⁷ Arap Bürosu'nun asker, bürokrat, politikacı, gazeteci, bankacı, sömürge yöneticisi, akademisyen ve arkeolog gibi farklı mesleklere ve geçmişe sahip istihbarat elemanlarını, Gilbert Clayton bir araya getirdi. Bölge hakkında tecrübe sahibi olmaları ve genellikle Türkçe ve Arapçayı akıcı olarak konuşmaları ortak noktaları idi.³⁵⁸

Savaşın patlak vermesinden sonra, İngilizler Süveyş Kanalı'na yönelik Osmanlı tehdidiyle meşgul oldu ve Kasım ayında Londra'daki Savaş Bakanlığı, bir askeri istihbarat şubesi kurması için Clayton'a 6 istihbarat subayı gönderdi. Clayton da muhabirler, arkeologlar, Doğu deneyimi olan seyyahlar, biraz Türkçe veya Arapça bilen ve işine yarayabilecek bir grup amatörü bir araya getirmeyi başardı.³⁵⁹

1914-1918 Savaşı'nda, bölgedeki İngiliz istihbaratının başı olan Gilbert Clayton, Yakın Doğu'da Arap Bürosu'nun en etkili savunucusu ve baş koruyucusu olarak görülmekteydi. Clayton savaş sırasında sık sık ortaya çıkan departmanlar arası ihtilaflara ajansın çıkarları adına karşı durduğu için Arap Bürosu'nun işleyişine dahil olan tüm memurların arasında, en vazgeçilmez olanıydı. Bu nedenle, Londra, Arabistan'da Şerif Hüseyin'le İbni Suud arasındaki anlaşmazlığa arabuluculuk yapmak için çoğu kez Clayton'a başvurmak zorunda kalmıştı.³⁶⁰

Lawrence onun mükemmel bir lider olduğunu şu şekilde anlatır:

*"Clayton, bizim gibi bir grup vahşi adam için mükemmel bir lider oldu. Sorumluluğu üstlenirken sakin, müstakil, açık görüşlü, bilinçsiz şekilde cesurdu. Altlarına açık bir çalışma yaptı. Kendi görüşleri geneldi, bilgisi gibi ve yüksek sesle yönlendirmeden ziyade, etkiyle çalıştı. Etkisini açıklamak kolay değildi. Su ya da sızan yağ gibiydi, her şeyin içinden sessizce ve ısrarla süzülüyordu. Clayton'ın nerede olduğunu ya da olmadığını ve gerçekte ne kadarının ona ait olduğunu söylemek mümkün değildi. Asla gözle görülür şekilde yönetmedi; ama onun fikirleri takip edildi: adamlarını itidal ve belli bir sessiz ve ümidin görkemli ılımlılığıyla etkiledi. Pratik meselelerde esnek, düzensiz, dağınıktı ve bağımsız erkeklerin katlanabileceği bir adamdı."*³⁶¹

Westrate'e göre, Büro'nun kazandığı sınırlı başarı, Clayton'un Hartum, Residency ve Mısır'ın Yüksek Komutanlığı arasındaki hassas ilişkileri ustaca yönetmesinden

³⁵⁷ Tibawi, *Anglo-Arab Relations*, 127.

³⁵⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 7.

³⁵⁹ Paris, *In Defence of Britain's*, 6.

³⁶⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 42.

³⁶¹ Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, 63.

kaynaklanıyordu. Her ne kadar Kahire ile Delhi arasındaki güvensizliği aşabilecek sağlıklı bir köprü kurmak şüpheli gözükse de, en azından Clayton, çok sayıda birimin iş birliğini gerektiren büro faaliyetlerinde oluşturulan dengeyi korumayı başardı. Aynı zamanda, Arap Bürosu'nda görev yapan güçlü ve karakteristik bireylerin toplanmasında bu yeteneğini yani personelinin idaresinde de aynı başarı ile kullanması özel bir öneme sahipti.³⁶²

Hogarth'ın coğrafya ve yerel politika konusundaki bilgisi, Yakın Doğu hakkındaki geniş bilgisi de onu İngiliz istihbaratı için önemli hale getirdi. O, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kraliyet Donanması İhtiyat Teşkilatı'na alındı ve Deniz İstihbarat Bölümü'nde görev yaptı ve kıdemli yüzbaşı rütbesini aldı. 1916'da Kahire'deki Arap Bürosu başkan vekili oldu.³⁶³

Arap Bürosu üyelerinin büroda ve Orta Doğu istihbaratında İngiltere'ye hizmete çağrılmalarında etkili olan ailevi bağlantılar, eğitim ve deneyim gibi üç önemli unsur vardı. D. Hogarth'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiliz istihbarat topluluğu ile bir geçmişi vardı.³⁶⁴ 1911 başlarında Hogarth gizli istihbarat çalışmalarında meslektaşları Lawrence ve Woolley ile birlikte Donanma için çalışmaktaydı. Suriye'deki Karkamış'taki arkeolojik kazılarına yakın bir demiryolu üzerinde çalışmakta olan Alman mühendisleri hakkında istihbarat toplamışlardı.³⁶⁵

Osmanlı İmparatorluğu Kasım 1914'te İngiltere'ye karşı savaşa girdiğinde hemen Hogarth da dahil olmak üzere Yakın Doğu uzmanları görevlendirilmiş ve Kahire'ye gönderilmişti. D. G. Hogarth, Oxford mezunu tanınmış bir arkeolog olup Orta Doğu'da kazı yapan arkeologlarla istihbarat birimleri arasındaki bağlantıyı sağladığından İngiltere'nin istihbarat faaliyetlerinin önemli bir koordinatörüydü. Hogarth, 1916'da Kahire'deki Arap Bürosu başkan vekili oldu. Savaş sırasında ise, İngiliz hükümetinin yöneldiği Orta Doğu üzerinde önde gelen bir bilgindi.³⁶⁶

---

³⁶² Westrate, *The Arab Bureau*, 43.

³⁶³ Westrate, *The Arab Bureau*, 43.

³⁶⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 43.

³⁶⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 44.

³⁶⁶ Tibawi, *Anglo-Arab Relations*, 124.

Hogarth, Arap Bürosu'nun entelektüel ve manevi yönüyle dikkat çekeniydi ve büronun gelişimi üzerinde derin bir etki yaptı. Lawrence, hepimizin akıl hocası dediği Hogarth'ı şöyle anlatacaktı:

“Günah çıkartan pederimiz ve bize tarihi dersler ve örnekler getiren danışmanımızdı. İlimli ve cesaretti. Dışarıdakilere göre o, bir arabulucuydu. (Ben ise tüm pençe ve dişlerimle bir şeytandım.) Bu, bizi, tüm önemli kararlarda tercih edilen ve dinlenen kişiler haline getiriyordu. İnce bir değerlendirme duygusu vardı ve bu, bize, Araplar olarak tanıdığımız iltihaplı derilerin ve bitli paçavraların arkasında saklı olan güçleri açıklıkla gösterirdi. Hogarth, yaptıklarımıza inandığından dolayı, en küçük şeylerde bile büyük bilgisini ve dikkatli aklını bize sunan uzmanımız, yorulmak bilmeyen tarihçimizdi”³⁶⁷

(Albay T.E. Lawrence ile Komutan D.G. Hogarth'ın Arap Bürosu'ndaki görüşmesinden bir fotoğraf için bkz. Ek 10).

Arap Bürosu'nun Kahire'deki ofisinde Hogarth'ın yardımcılığına, Sudan sömürge yönetiminde görevli olan Kinahan Cornwallis getirildi.³⁶⁸ 1914'te savaş patlak verdiğinde, Gilbert Clayton, Cornwallis'i Mısır ordusunda görevlendirdi. Arap Bürosu'nun nihai direktörü olan Kinahan Cornwallis, operasyonlarına kendini adanmış ve büronun günlük faaliyetlerinden en çok sorumlu olan kişiydi. Ayrıca Cornwallis, Clayton ve Hogarth'ın ortaya koyduğu eylem planlarının dayanak noktası ve politikanın ilk uygulayıcısı olarak görülmekteydi. Bu özelliklerinden dolayı R. Wingate, Cornwallis'i “geleceğin genç valilerinin ilki” olarak kabul etmişti³⁶⁹ (Sir Kinahan Cornwallis'in portresi için bkz. Ek 13).

Lawrence, Bilgeliğin Yedi Sütunu'nda (1935) Cornwallis'i kariyerinin bu aşamasında ölümsüzleştirdi:

“Gözünün içine bakmayacak kadar kaba; ancak görünüşe bakılırsa binlerce derecelik erime noktası olan o inanılmaz metallere birinden işlenmiş gibiydi. Bu yüzden aylarca diğer erkeklerden daha sıcak, heyecanlı kalabilirdi, yine de soğuk ve sert göründü.”³⁷⁰

Cornwallis, Mekke Şerifi Hüseyin'in isyanını teyit etmek için Cidde'ye giden Hogarth ve Ronald Storrs'a eşlik etti. Filistin ve Suriye'nin işgalinde ve özellikle Ekim 1918'de Şam'ın ele geçirilmesinde müttefik kuvvetlerin yanında bir Arap kuvvetine liderlik etti.

³⁶⁷ Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, 64.

³⁶⁸ Tibawi, *Anglo-Arab Relations*, 292.

³⁶⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 49.

³⁷⁰ Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, 64-65.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Asir'e katkıda bulunduğu Arap dünyası hakkında geniş kapsamlı gizli bilgi özetleri dizisi olan Arap Bülteni'nin düzenli editörlüğünü üstlendi. Yüzbaşı Kinahan Cornwallis savaş sonrasında Irak Kralı Faysal'ın danışmanlığını yaptı.³⁷¹

Cambridge mezunu İngiliz diplomatlarından olan ve daha evvel de Mısır'da görev yapmış olan Ronald Storrs, Kahire'de sırası ile Gorst, Kitchener ve McMahon'un ardından Doğu Sekreteri'ydi. Orta Doğu uzmanı olan Storrs, Hüseyin isyanını başlattığında durum belirsiz görünüyordu ve Ekim 1916'da isyanı yeniden organize etmek için Cidde'ye bir misyonda eşlik etmesi için Lawrence için izin aldı. 1917'de Storrs, Mısır Seferi Kuvvetinin İngiliz-Fransız misyonuna siyasi subay yardımcısı olarak hizmet etti. 1917'nin sonunda Kudüs'ün askeri valisi, 1920'de Kudüs ve Judea'nın sivil valisi olarak atandı³⁷² (Sir Ronald Storrs'un portresi için bkz. Ek 7).

Lawrence, onun Orta Doğu'daki rolünü şu sözlerle açıklayacaktır:

*“Aramızdaki birinci kişi, Yakın Doğu'daki en parlak İngiliz, Valilik Konağı'nda Doğu Sekreteri olarak çalışan Ronald Storrs idi. Enerjisini müzik sevgisine ve mektuplara, heykeltıraşlığa, ressamlığa veya dünya nimetlerinden güzel olan ne varsa ona harcadığı halde, esrarengiz bir şekilde etkili olan bir kişiydi. Storrs, hiç de daha azını değil, biz ne ektiysek onu biçirdi ve her zaman birinci olurdu. Aramızdaki büyük adam oydu. Gölgesi, doğudaki çalışmalarımız ve Britanya politikasını bir pelerin gibi örterdi. Büyük bir kavga için dünyadan vazgeçebilir, bir atletin katılığı ile zihnini ve bedenini hazırlayabilirdi.”*³⁷³

George Lloyd, Sykes'ın parlamento arkadaşlarından ve bölge hakkında tecrübesi olan bir siyasetçi idi. Türkçe bilgisi, Kasım 1914'te Mısır'daki Genelkurmay istihbarat teşkilatına atanması anlamına geliyordu. 1915'te bir istihbarat subayı olarak Gelibolu'da görev aldı. Özel görevler onu İngiliz-Rus irtibatını geliştirmek için Petrograd'a, Körfez ticareti konusundaki çalışmalarını güncellemek için Basra'ya ve Şerif isyanını planlamaya yardım etmek için Mekke'ye götürdü. 1917'de Kahire'ye döndü ve Arap Bürosu ile

³⁷¹ Martin Bunton, “Cornwallis, Sir Kinahan (1883–1959)”, *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/32574>.

³⁷² Ritchie Ovendale, “Storrs, Sir Ronald Henry Amherst (1881–1955)”, *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-7. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/36326>.

³⁷³ Lawrence, *Bilgiğin Yedi Sütunu*, 63-64.

birlikte Arap özlemlerini destekledi³⁷⁴ (George Ambrose Lloyd'un portresi için bkz. Ek 16).

George Ambrose Lloyd milletvekili idi, daha önce İstanbul'da fahri ataşe olarak çalışmıştı, Türkçe ve biraz Arapça biliyordu ve daha sonra Bombay Valisi ve Mısır Yüksek Komiseri olarak görev yapacaktı. Ancak yeni şefi Newcombe ile arası pek iyi değildi ve Kahire'ye gelişinden bir süre sonra onu ziyaret eden bir arkadaşı onu "...hoşnutsuz, eve dönmek için can atan ve huzursuz birisi" olarak tasvir eder.³⁷⁵

Lawrence onun bürodaki izini şöyle dile getirecekti:

*"George Lloyd, bize dahil oldu. Güven verdi. Para hakkındaki bilgisiyle ticaret ve politikanın yeraltı geçitlerinde emin bir rehber, Orta Doğu'nun gelecekteki anayolları üzerinde bir kâhin olduğunu kanıtladı. Onun ortaklığı olmasaydı bu kadar çabuk başaramazdık ama o, tüketmekten çok, tat alma hırsı olan, yerinde duramayan bir ruhtu. Ona daha fazlası gerekliydi ve bu yüzden bizimle fazla kalamazdı. Ondan ne kadar çok hoşlandığımızı anlamadı."*³⁷⁶

Lloyd, Anadolu ve Mezopotamya ekonomisi ve politikaları hakkında çok iyi bilgi sahibi olsa da Arabistan ve Suriye hakkında daha az bilgiliydi. Türkçe'ye hakimken Arapça konuşamazdı. Kayda değer yönü, özellikle Yakın Doğu'daki emperyal ticaret yollarıyla ekonomi, ticaret ve finansın karmaşıklığı konusunda donanımlı biri olmasıydı.³⁷⁷

Lloyd, birçok yönden, felsefi olarak diğer büro üyelerinden farklı idi. O stratejik düşüncelerinde çok Avrupa merkezliydi. Anglo-Fransız ittifakının gerekliliğine kesin olarak inancı olmakla birlikte bu birlikteliği bozabilecek herhangi bir politikaya karşı da bir o kadar şüpheciydi:

"Avrupa, başlıca esas gösteridir. Mutlak surette mücadeleye girmeyin. Eğer bir mücadeleye girerseniz orada Fransa ile aramızı bozabilecek herhangi yeni bir unsur bizi zayıflatabilecektir, Suriye bir meseledir ki buna değer mi?"

Mısır'da olmadığı süre boyunca Hogarth ve Clayton ile temasta kaldı.³⁷⁸

A. B. Fforde, Hindistan Hükümeti tarafından Büro'ya danışman olarak atanmıştı ve kendisi Umman kabileleri hakkında araştırmalar yapıyordu. Fforde, Yüksek Komiser ve

³⁷⁴ Jason Tones, "Lloyd, George Ambrose (1879–1941)", *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-8. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/34567>.

³⁷⁵ Paris, *In Defence of Britain's*, 103.

³⁷⁶ Lawrence, *Bilgiğin Yedi Sütunu*, 64.

³⁷⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 50.

³⁷⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 51.

onun Arap Bürosu'ndan rahatsızlık hissetti. Çok geçmeden Kahire, 1916 yazının başlarında, Aden'de görev yapmış olan Harold Fenton Jacob ile yer değiştirilmesini talep etti. Savaşın büyük bir kısmında Fforde, zamanını görevinden ayrılmak ve ödemelerdeki tutarsızlıklar ile ilgili üstlerine yazmakla geçirdi. Hindistan tarafından Aden'den ayrılışı ertelenmişti. Fforde, Eylül 1917'de özel bir izin için başvurdu ve nihayetinde Jacob onun yerini aldı. McMahon, Hindistan'ın temsilcisi Fforde için samimi olmasa da onun "*en faydalısı*" olduğunu söyledi.³⁷⁹

Hindistan'ın Büro'da görevlendirilen ikinci temsilcisi olan Harold Fenton Jacob, savaşın başında Aden Saha Kuvvetleri'nde Siyasi Subay olarak görev yaptı. Daha sonra Mısır Yüksek Komiseri'nin Güney Arabistan ve Aden işlerinden sorumlu danışmanı ve Arap Bürosu üyesi olarak Kahire'ye gönderildi. 1919'da İmam Yahya'ya gönderilen misyona liderlik etti.³⁸⁰

Kısa zaman içerisinde bir Türkiye uzmanı olarak nitelendirilebilecek ve daha evvel de Türk ordusunda Kuzey Afrika'da ve İstanbul'da jandarma olarak görev yapmış olan Wyndham Deedes de ekibe katılmıştı. Onun Türk askeri ve siyasi işleri hakkındaki bilgileri kendisinin Clayton tarafından İstihbarat Müdür yardımcılığına getirilmesinde etkili olmuştu. Yüzbaşı W. H. Deedes, özellikle de Osmanlı Devleti'yle ilgili işlerde propaganda faaliyetlerini yayan ve pazarlıkları yürüten kişiydi.³⁸¹ Deedes, Kahire ve İskenderiye'deki istihbarat servisine transfer edildi. Kahire'de Şerif isyanını planlayanlarla birlikteydi. 1917'de yarbay olan Deedes, General Allenby 11 Aralık'ta Kudüs'e girdiğinde oradaydı. Daha sonra Siyonist hareketin destekçilerinden biri oldu³⁸² (Sir Wyndham Deedes'in portresi için bkz. Ek 19).

Arap Bürosu için seçilen ilk kişilerden biri Yüzbaşı Philip P. Graves, savaştan önce Kahire ve İstanbul'da bir gazeteci idi. *The Times* muhabirlerinden olan Graves, savaşın çıkmasıyla Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde görev yapmaya başladı. Philip Graves, Kasım ayı başlarında Osmanlı ordusu hakkında ayrıntılı bir rapor hazırladı ve Ocak ayında yeni bölüme katıldı. Büro tarafından işe alındığında 40 yaşında olan Graves, burada Storrs ile aynı daireyi paylaştı. Graves, Türklerle ilgili olan işlerle ve

³⁷⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 52.

³⁸⁰ Gilbert Falkingham Clayton, *An Arabian Diary* (Berkeley: University of California Press, 1969), 330.

³⁸¹ Andrew Chandler, "Deedes, Sir Wyndham Henry (1883–1956)", *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/32768>.

³⁸² Chandler, "Deedes, Sir Wyndham Henry", 3.

konularla ilgileniyordu. Arap Bürosu için “*Türk Ordusu Elkitabı*” üzerinde T. E. Lawrence ile birlikte çalıştı.

Graves, birçok nedenden dolayı Büro için değerliydi. Storrs ile olan bağlantılarına ek olarak, Robert W. Graves’in yeğeniydi. Hem Türkçe hem de Arapça bilen bir bilgi birikimine sahip Oxford’lu idi. Osmanlı ordusu ile ilgili zengin bilgiye sahipti: “[Clayton], *Demiryollarının durumu ve Türklerin Süveyş Kanalı’na getirebileceği miktarda topçu, mühimmat ve erkeklerin miktarı hakkında doğru bilgileri, ondan [Graves] ve Türk mültecilerden derleyebildi.*”³⁸³

Büroya önerilmesinde en çok gazetecilik uzmanlığı etkili oldu. Clayton’ın isteğiyle zamanının büyük bir kısmı propaganda bölümünde çalışmakla geçti. Graves, Lawrence’ın Arap çölü operasyonlarında kaybolmasıyla, baş propagandacı görevini üstlendi. 1918’de bir süre İngiltere’de olan Philip, Arap Bürosu’nun Filistin şubesine bir siyasi subay asistanı olarak katıldı. Savaş sona erdiğinde Bir Salem’de Clayton’un politik misyonunda amcası ile çalıştı.³⁸⁴

Selanik’teki eski başkonsolos ve Türk Hükümeti’nde mali müşavirlik yapan ve daha sonra Deedes’in özel istihbarat biriminde önemli bir subay olan Robert W. Graves de büroya katıldı. Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu’ndan Arap Bürosu’na dahil olan Yüzbaşı R. W. Graves, Mısırlı önemli şahsiyetlerle ilgileniyordu.³⁸⁵

Kraliyet Askeri Akademisi mezunu olan S. F. Newcombe, Dünya Savaşı’nda Mons çekilişinde, Gelibolu Savaşı’nda, Sudan, Mısır ve Hicaz’da görev yaptı. Newcombe, Kahire’de bir yıldan az süre çalışmıştı ki Eylül 1915’in başlarında Çanakkale’de görevlendirildi. Daha sonra Faysal’ın siyasi ve askeri danışmanlığını üstlenen Newcombe, Hicaz askeri misyonunun komutanlığına getirildi. Hicaz demiryolunda mayın döşeme operasyonlarında Lawrence ve Arap aşiret kuvvetleriyle birlikte yer aldı.³⁸⁶ Newcombe’un başarıları ve bitmez tükenmez enerjisi çölde Arapların ona “*Newcombe ateş gibidir, dostu ve düşmanı yakar*” sözlerine neden oldu.³⁸⁷

³⁸³ Westrate, *The Arab Bureau*, 49.

³⁸⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 50.

³⁸⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 49.

³⁸⁶ Kerry Webber, “Newcombe, Stewart Francis (1878–1956)”, *Oxford Dictionary of National Biography*, (2015): 1-6. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/105134>.

³⁸⁷ Lawrence, *Bilgiğin Yedi Sütunu*, 263.

Oxford'dan mezun olup bölgede kariyerine arkeolog olarak başlayan Leonard Woolley ve ona benzer şekilde Suriye'de daha evvel arkeolojik kazılarda yer alan ve ününü savaş yıllarında Şerif isyanının hazırlayıcısı olanlar içerisinde Arabistanlı Lawrence olarak taçlandırılacak olan T. E. Lawrence da büroya katılanlar arasında idi. 1914'ün başlarında Lawrence ve Woolley, Yüzbaşı Newcombe'un emri altında Sina çölünde bir askeri bilgi toplama seferine çıktı. Hogarth'ın yardımıyla Newcombe, George Lloyd ve Aubrey Herbert ile birlikte 1914 Aralık başında Kahire'deki Askeri Haberalma Örgütü'nde çalışmak üzere gönderildiler. Lawrence, Savaş Dairesi'nin coğrafya bölümünde çalışmış ve Filistin hakkında bir rapor yazmıştı. Savaş Bakanlığı Harita Departmanı'ndan istihbarat için görevlendirilen Woolley o sırada 34, Lawrence ise 26 yaşındaydı.³⁸⁸

Mısır'daki zamanını Kahire'de basın için propaganda materyali hazırlamakla geçiren Woolley, kısa süre sonra Suriye ve Filistin'e ajanların bırakılmasını organize ettiği Port Said'e gitti.³⁸⁹ İstihbarat Servisi'nde istihbarat subayı olarak görevlendirilen Woolley, Port Said'de küçük bir istihbarat merkezinin başına geçmek için gelmişti. Bilgi işleme, haritalama, kod kırma ile daha fazla uğraşan arkeoloj istihbaratçıların çoğunun aksine, Woolley aktif olarak ajanları yönetiyor ve sahadaki istihbarat faaliyetlerini düzenliyordu.³⁹⁰ İstihbarat çalışmaları, Ağustos 1916'da gemisi Alexandretta (İskenderun) açıklarında mayına çarpıp battığında sona ermişti. Türkler tarafından esir alınmış ve bu süre boyunca örgütsüz kalmıştır.³⁹¹

Lawrence, Askeri İstihbarat bölümünde 1914 Aralık'ta Londra'dan gönderilen herhangi bir gruptan daha uzun süre hizmet etti ve 1916 sonbaharına kadar Kahire'den ayrılmadı. Her ne kadar ilk çalışmalarını '*şişe yıkayıcı ve ofis çocuğu*' olarak küçümsese de, Lawrence Clayton'ın en zeki ve keskin analistçilerinden biri oldu. Kahire'de Arap Bürosu'nda savaş esirlerini sorguya çekme, Suriye ve Filistin'deki Türk birliklerinin yerleri ile savaş hedefleri hakkında bilgi toplama, harita hazırlamaya ek olarak, zamanının çoğunu, bölümün Nisan 1915'te yayınlamaya başladığı günlük Askeri İstihbarat Bültenleri'ni derleyip düzenlemekle geçirdi.³⁹²

³⁸⁸ Koloğlu, *Lawrence Efsanesi*, 18.

³⁸⁹ Paris, *In Defence of Britain's*, 104.

³⁹⁰ Mallowan, M.E.L., "Sir Leonard Woolley", *Expedition Magazine*, 3 Ocak 1960. (Erişim Tarihi 18 Ocak 2022) <https://www.penn.museum/documents/publications/expedition/PDFs/3-1/Sir.pdf>

³⁹¹ Paris, *In Defence of Britain's*, 103.

³⁹² Paris, *In Defence of Britain's*, 104.

Clayton'un Mısır Seferi Gücü Newcombe ile resmi bağlantısı 1916'da kesildi ve Lawrence, Askeri İstihbarat'ın yeni direktörü Albay Holdich'in komutasına girdi. Lawrence, bu durumu kabul edilemez bulmuş ve *“dostça neden olmadan, beni Arap ilişkilerinden uzak tutmanın bir yöntemi”* olarak yorumlamıştı.³⁹³

Lawrence'ın Mısır'daki günleri, 1916 yılı başında Kutülamare'de Aubrey Herbert ile Türk komutanı Halil Paşa'ya rüşvet teklif etme gibi adi bir görev dışında hareketsiz, masa başında geçiyordu. Bu durum onu sıkmakta ve üstleriyle geçimsizliği daha da artmaktaydı. 1916 sonlarında Hicaz'daki Şerif Hüseyin ayaklanmasına Lawrence'ın deyimiyle Arap Ayaklanmasına irtibat subayı olarak atanarak hareketsizlikten kurtuldu ve Arap kılığında bedevilerin arasında yaşamaya başladı. Şerif'in oğulları Faysal, Abdullah, Ali ve Zeyd ile Osmanlı ordusundan ayrılmış Cafer Askeri, Aziz Ali Mısri, Nuri Sait gibi subaylarla birlikte Türk birliklerine karşı savaştı. Ancak her fırsatta onlardan ayrılarak bedevilerin başında Osmanlı karakolları ve Hicaz demiryoluna yönelik baskınlar ve sabotaj eylemlerinde öğretici ve öncü bir rol oynadı. 6 Temmuz 1917'de Akabe'nin alınışına katkılarından dolayı ona binbaşı rütbesi ve nişan verildi.³⁹⁴

Lawrence, esas olarak Hogarth ile olan ilişkisi yanında Clayton ve Ronald Storrs'un gözüne girme başarısı nedeniyle, rütbesinin sınırlarının çok ötesinde bir etki gösterdi. Hogarth daha sonra onun için *“Arap Bürosu'nun örgütlenmesine ve Arap İsyanı'na öncülük eden müzakerelerde hareketli bir ruh”* dedi.³⁹⁵ Lawrence Arabistan macerasına atıldıktan sonra Büro ile uzak ilişkiler kurdu ve asla orada tam zamanlı bir görev üstlenmedi. Savoy'a gönderilen raporlar ve Kahire'ye seyrek yapılan seyahatler Büro ile olan tek temaslarıydı³⁹⁶ (Hogarth, Lawrence ve Dawnay'ın Kahire'deki fotoğrafı için bkz. Ek 5).

Arap meselesiyle ilgili Lawrence'ın tarafsızlığı sorgulansa da Orta Doğu hakkında olağanüstü derecede yetenekli ve bilgi sahibi olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan Lawrence'ın küstahlığı nedeniyle General Murray personelinin araları da açılmıştı. Cidde'deki Yarbay Wilson, öfkeyle Clayton'a şöyle yazdı: *“Lawrence, sert bir şekilde*

³⁹³ Westrate, *The Arab Bureau*, 47.

³⁹⁴ Koloğlu, *Lawrence Efsanesi*, 19.

³⁹⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 47.

³⁹⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 48.

tekmelenmek ve tekmelenmek istiyor, o zaman ıslah edilebilecekti. Şu anda, ona ukala genç eşek olarak bakıyorum.”³⁹⁷

Lawrence, sahada önemli bir istihbarat uzmanı olarak kaldı ve Arap prenslerinin güvenlerini kazandı. Ancak politik oyunculuğa olan düşkünlüğü, Arap Bürosu’nun kendi planlarını sürdürmede yardımcı bir organ kullandığı silinmez fikrini bıraktı. Lawrence şöyle demektedir:

*“Hükümet, Arapları, bizim için savaşmaları için daha sonra kesin özyönetim (self-government) vaatleriyle ayağa kaldırdı. Araplar kurumlara değil kişilere inanırlar. Beni İngiliz yönetiminin serbest ajanı olarak gördüler... Savaşı biz kazanırsak bu vaatlerin ölü bir belge olacağı başından belliydi ve ben, Arapların dürüst bir danışmanı olsaydım evlerine gitmelerini ve böyle şeyler için savaşıp canlarını tehlikeye atmamalarını öğütlerdim... Sahtekârlığı göze aldım, benim kanaatime göre Doğu’da bizim ucuz ve hızlı zaferimiz için Arap yardımı gerekiyordu ve kazanıp sözümüzü tutmamamız kaybetmekten daha iyiydi”.*³⁹⁸

Kahire’de aralarına katılacakları dostları arasında sıkı bir oryantalist olan ve tıpkı Sykes gibi Orta Doğu hakkındaki bilgisi sadece kitaplardan değil yaptığı seyahatlerden gelen Aubrey Herbert de vardı. Carnarvon Kontu Aubrey Herbert elçilik, milletvekilliği, istihbarat gibi alanlarda görev almıştı. Türk dostu olarak bilinen Herbert, İttihat ve Terakki ile ilişkiler, Arnavutluk’un bağımsızlığı gibi meselelerde ön saflarda yer aldı. Yaptığı seyahatler sonucu Orta Doğu’yu iyice öğrenmiş ve 1906 yılında Suriye hakkında gizli bir askeri rapor hazırlamıştı.³⁹⁹

Aubrey Herbert’in Büro’ya katılması için resmi teklif gelecek ve Dışişleri Bakanlığı’nda mülakata alınacaktı. Bu görüşmede, *“Türkçeyi oldukça iyi biliyorum. Arapça ve Yunanca bilirdim ve kısa zamanda tekrar ilerletebilirim. Fransızca ve İtalyancada akıcıyım ve Almanca ve İspanyolcam idare eder”* demişti.⁴⁰⁰ Aslında Herbert, Mısır istihbaratı için çalışacağını M. Sykes’dan aldığı mektuptan ilk olarak öğrenmişti. Aubrey ve George Lloyd’un isimlerinin Mısır’a gönderildiğini ve özel istihbaratta çalışacaklarını yazıyordu. Birkaç gün sonra Türklerin Almanların yanında savaşa girdikleri haberi geldi. Hogarth’ın yardımıyla Newcombe, George Lloyd, Lawrence ve Aubrey Herbert 1914 Aralık başında

³⁹⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 48.

³⁹⁸ Lawrence, *Bilgiğin Yedi Sütunu*, 32.

³⁹⁹ Bulut, *İngiliz Derviş*, 282.

⁴⁰⁰ Bulut, *İngiliz Derviş*, 281.

Kahire'deki Askeri Haberalma Örgütü'nde çalışmak üzere gönderildiler⁴⁰¹ (Aubrey H. Herbert'ın fotoğrafları için bkz. Ek 18).

Sykes gönderdiği ikinci mektupla beraber Hicaz Demiryolunun kabaca çizilmiş bir haritasını göndermiş ve muhtemel saldırı noktalarını işaretlemişti:

“Sevgili Aubrey, Mısır’a gitmenin kesinlikle senin vazifen olduğunu düşünüyorum. Bir kere oraya gittin mi hiçbir şey artık seni durduramaz. Bizim halletmemiz gereken mühim insanlar, Beni Sadr’dır -Onlar çöl bedevileri ve Türklerden tüm hücreleriyle nefret ediyorlar...”⁴⁰²

Aubrey Herbert kendi kaleminden Mısır İstihbaratına katılmasını ve tecrübe ettiklerini eserinde anlatacaktır:

“Aktif hizmet için uygun olduğumda, hastanede bir süre kaldıktan sonra, diğer beş memurla birlikte Mısır’a gitmek için İngiltere’den ayrıldım. Bunlardan dördünün tuhaf geçmişleri vardı. Biri belki de savaşın en romantik figürü, diğeri şimdi büyük bir eyaleti yönetiyor, ikisi de birçok maceradan sonra farklı ama kasvetli dönemlerde Türkiye’de savaş esiriydi. Doğu’ya gönderildim çünkü çok seyahat etmek benim için bir şanstı ve birkaç Doğu dilini oldukça akıcı bir şekilde konuşabiliyordum. 14 Aralık 1914 civarında Cebelitarık’a vardığımızda, denizaltıların ilk haberini aldık. Bunlardan birinin birkaç gün önce Akdeniz’den geçtiği bildirildi. Noel’den hemen önce Mısır’a ulaştığımızda, yüzeysel olarak her şey sakindi. Bu sakinlik çok uzun sürmedi. Doğu’daki başarıımızı elde etmemizde çok büyük bir rol oynayan Albay Clayton’ın emrinde bana istihbarat işi verildi.”⁴⁰³

Milletvekili olan Aubrey Herbert de Türkçe ve Arapça biliyordu. Aubrey, Lloyd gibi İstanbul’da ataşe olarak görev yapmıştı. Aşırı dar görüşlülüğüne rağmen, Herbert daha sonra kendisine iki kez tahtını teklif eden Arnavutlarla ve John Buchan’ın casusluk gerilim filmi Greenmantle’ın kurgusal kahramanı için model olarak ün kazanacaktı.⁴⁰⁴ Aralık 1914’te Kahire’ye gelen Herbert’a daha sonra katıldığı Arap Bürosu’nda karakterine uymayan sıkıcı işler verilmişti. O bu görevi esnasında Türk, Ermeni, Arnavut ve Arap mahkumları sorguya çekiyor ve boş zamanlarında Türkler arasında dağıtılmak üzere propaganda ilanları hazırlıyordu. Sorguladığı bazı mahkumların hali onun ifadesiyle içler acısıydı.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ Bulut, *İngiliz Derviş*, 279.

⁴⁰² Bulut, *İngiliz Derviş*, 279-281.

⁴⁰³ Aubrey Herbert, *Mons, Anzac and Kut* (London: Hutchinson & Co., 1930), 85.

⁴⁰⁴ Paris, *In Defence of Britain*’s, 103.

⁴⁰⁵ Bulut, *İngiliz Derviş*, 282.

Arap Bürosu kurulduktan sonra, Aubrey ve Lawrence arasında yıllarca sürecekt dostluğun temelleri atıldı. Lawrence, Kahire'den ailesine yazdığı mektupta dostunu da anlatmayı ihmal etmeyecekti:

“Sonra Aubrey Herbert var, şaka gibi; fakat çok iyi biri. Okuyamayacak ve birini fark edemeyecek kadar miyop... Bir zamanlar Balkan Birliği'nin, İttihad ve Terakki Komitesi'nin ve Arnavutluk İhtilal Komitesi'nin reisiydi [!]. Yemen ve Balkan Savaşlarında Türklerle dövüştü ve onların hepsiyle dost.”

Lawrence'a Türk ordusunu tanıması için İngiliz askerlerinin okuyacağı bir el kitabı, Herbert'a da Türk ordusunun mevzilerini gösteren bir harita hazırlama görevi verilmişti. Bu tip işlerle uğraşmak Herbert ve Lawrence'ın maceracı ruhunu tatmin etmiyordu. Bu nedenle, 9 Şubat'ta M. Sykes'a yazdığı mektupta, küçük halkları korumak için hala harekete geçmediklerinden yakınacaktı.⁴⁰⁶

Herbert, Albay Clayton için *"çok iyi bir adam"* dediyse de *"kibirli, hırslı, kendini bilmez bir adam"* olarak tanımladığı Albay Newcombe'dan hoşlanmadı.⁴⁰⁷ Albay Newcombe'dan kurtulmak için aleyhinde yazdığı raporu Londra yerine yanlışlıkla Newcombe'un kendisine gönderdi. Artık ikisi de birbirlerinden bir an önce kurtulmak istiyorlardı. 1915 Şubat ortalarında Herbert, Akdeniz sahilinde Türk ordusunun hareketleri hakkında istihbarat toplamak için bir savaş gemisine gönderildi. Bunun üzerine Herbert, Nisan 1915'te Çanakkale'ye gitmek için Kahire'den ayrıldı. Çanakkale Deniz Harekâtı başladığı esnada, Doğu Akdeniz'de gemiyle Hayfa, Beyrut, İskenderiye limanlarında dolaşıyordu.⁴⁰⁸

Gazeteci, yazar, araştırmacı ve savaş zamanı istihbarat uzmanı olan Harry Pirie-Gordon, Kahire'deki Arap Bürosu'nun topografi bölümüne David Hogarth yönetiminde katıldı. Kahire'deki görevleri arasında, Mart 1915'te hazırlanan ve Arap kimliğine geçişi tavsiye eden hilafet hakkında bir rapor hazırlama da vardı. Ancak bir dilbilimci olarak uzmanlığına cephede ihtiyaç duyuldu. Aralık 1917-Şubat 1919 tarihleri arasında Filistin'deki Siyasi Misyon'un bir üyesiydi. 1917'nin ikinci yarısı, Hogarth ve Sykes arasında Fransa'nın Orta Doğu'da gelecekte ne kadar nüfuz sahibi olacağı konusundaki manevralara şahit oldu. Pirie-Gordon Londra'ya dönmüş ancak görünüşe göre Mark

⁴⁰⁶ Bulut, *İngiliz Derviş*, 282-283.

⁴⁰⁷ Paris, *In Defence of Britain's*, 103.

⁴⁰⁸ Bulut, *İngiliz Derviş*, 285-286.

Sykes'ın isteği üzerine 1918'in başlarında Kahire'deki Arap Bürosu'na geri çağırıldı. Yarbay rütbesiyle geri döndü ve Ocak 1918'de Arap Bürosu'nun gelecekteki rolü hakkında bir rapor hazırladı. Pirie-Gordon'un başarılarından biri, savaştan sonra halka sunulan bir dizi ayrıntılı Levant haritasının oluşturulmasıydı.⁴⁰⁹

Daha sonra özellikle İran bölgesinde etkili olacak olan Oxford mezunu Gertrude Bell de Büro'ya katılacaktır. Bell, 1915 Kasım'ında istihbarata dahil edilmeden önce, Lord Robert Cecil'e yaralı ve kayıp kişileri izlemek için yardım ediyordu. Clayton, Gertrude Bell'i Mezopotamya ve Basra'daki istihbaratı aktarmakla görevlendirdi. 1916 yılı Haziran ayında büronun Basra temsilcisi oldu. Kuzey Arabistan'daki Arap kabileler hakkında geniş bilgisi olan Gertrude Bell, Hindistan'a yaptığı ziyarette Hindistan kral naibi olan Lord Hardinge'in Arap Bürosu'na yönelik tutumunun yumuşamasında etkili oldu. Bell, Arap kabilelerle iletişimin sağlanmasında ve sorunların çözülmesinde başarılıydı. 1905 yılından itibaren bölgede yaptığı seyahatlerle istihbarat birimleri için bilgiler toplamakta ve istenildiğinde raporlar da hazırlamaktaydı.⁴¹⁰ Bell'in pek çok meslektaş gibi istihbarat faaliyetlerini örten şey, seyyah kimliği altında seyahatler yapmasıydı.⁴¹¹

Gertrude Bell, Arap Bürosu'na dahil olan tek kadın idi. Bell'in, Arap Bürosu'na kabul edilmek için hem bir öneri hem de yüksek rütbeli bir memurun davetine ihtiyacı vardı. Büro'nun akıl hocası David Hogarth, Bell'i Deniz İstihbarat Servisi'nin Şefi Yüzbaşı Reginald Hall (Blinker)'a tavsiye etti. Hogarth, Bell'in Oxford'dan arkadaşı Janet'in ağabeyi idi. Kasım 1915'te Yüzbaşı Hall'ın daveti ve isteği üzerine Kahire istihbaratına, sonrasında büroya katıldı.⁴¹² Dışişleri Bakanı Edward Grey'in de onun Kahire'de görevlendirilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.⁴¹³

29 Kasım 1915'te Kahire'ye ulaşan Bell, görevine resmen başladı. Daha önceki tarihlerde ise İngiliz Gizli Servisi'nin bir elemanı olmamasına karşın gittiği yerlerdeki İngiltere konsoloslari, büyükelçileri, bölgenin ileri gelenleriyle görüşmesi, elde ettiği bilgileri

⁴⁰⁹ David W. J. Gill, "Harry Pirie-Gordon: Historical research, journalism and intelligence gathering in the Eastern Mediterranean (1908-18)", *Intelligence and National Security*, 21/- (2006): 1045-1052.

⁴¹⁰ Çabuk, "İngiliz Belgelerine Göre", 1133.

⁴¹¹ Polat, "Türk-Alman Propagandası", 123.

⁴¹² Kylie L. Stevens, "An Exploration of Social Networks: Gertrude Bell and the Arab Bureau 1916-1921" (Unpublished Master Thesis, The University of South Dakota, 2017), 5.

⁴¹³ Taha Niyazi Karaca, *Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell* (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 214-215.

paylaşması İngiltere için hazine değerindeydi. Arap çöllerindeki seyahatleri biliniyordu. Bell'in Arap dünyası hakkındaki derin bilgisi, çöllerdeki dostları ve Arapça bilmesi onu önemli biri haline getirdi. Ayrıca 3 Mart 1916'da Basra, 15 Nisan 1917'de Bağdat'ta Hindistan Genel Valiliği'ne bağlı Gizli Servis'in bir elemanı olarak görev yapan Bell, İngiltere eliyle kurulan Irak'ta kukla Kral Faysal'a danışmanlık hizmeti de vermiş ve Bağdat'ta hayatını kaybetmiştir.⁴¹⁴

Bell'in, Kahire'deki ilk görevlerinden biri Kuzey Arabistan'daki bedevi kabileleriyle ilgili bir el kitabı üzerinde çalışmak olacaktı. Buradaki duygularını babasına yazdığı mektupta dile getirdi: “*Bunu yapmayı seviyorum; ne kadar eğlenceli olduğunu tahmin edemezsin... Karargah Subayı olarak kendimi, gün geçtikçe daha da çok evimde hissediyorum!*”⁴¹⁵

Cyril Edward Wilson, savaş zamanında Sudan'ın Sennar, Hartum ve Kızıldeniz eyaletlerinin valisi olarak, Hicaz Kralı Hüseyin'in İngiliz irtibat subayı olarak tayin edilmişti. Cidde'deki subaylar, Hüseyin'in isyanına yardım eden askeri ve diplomatik görevlerinin bir örtüsü olarak İngiliz istihbaratı tarafından “*hac subayı*” unvanı verilen Albay C. E. Wilson için çalıştılar. Cyril, oldukça katı ve düz bir figürdü, biraz hayal gücünden yoksun, basmakalıp bir İngiliz subayıydı. Parlak ve değişken, kabına sığmayan T.E. Lawrence'ın adeta bir antiteziydi.⁴¹⁶

İngiliz metalurji uzmanı ve ordu subayı olan Herbert Garland, savaşın patlak vermesi ile Arap Bürosu'nda özel liste subayı olarak görevlendirildi. Binbaşı Garland, Garland bombası da dahil olmak üzere ordu için patlayıcılar geliştirdi. Eylül 1916'da Lawrence'ı ve Şerif İsyanı'nda baskınlarda görev alan bedevileri patlayıcılar konusunda eğitmekle görevlendirildi. Garland, saldıran üstün bir Osmanlı kuvvetini neredeyse hiç kan dökmeden geri çekilmeye zorladığı Yanbu'nun savunmasına komuta etti. Garland, savaştan sonra Arap Bürosu'nun direktörü oldu ve Arabistan'ın geleceği için savaş sonrası müzakerelere katıldı.⁴¹⁷ Medine Kuşatması sırasında daha sonra Ürdün Kralı olacak olan

⁴¹⁴ Karaca, *Sınırları Çizen Kadın*, 214-215.

⁴¹⁵ Karl E. Meyer ve Shareen B. Brysac, *Orta Doğu Tarihi Kral Yaratanlar*, çev. Emine Eminel (Ankara: Akılçelen Kitaplar Yay., 2016), 269.

⁴¹⁶ Philip Walker, *Behind the Lawrence Legend: The Forgotten Few Who Shaped the Arab Revolt* (Oxford: Oxford University Press, 2018), x.

⁴¹⁷ Herbert Garland, *Ancient Egyptian Metallurgy* (London: Charles Griffin and Co. Ltd., 1927), ii.

Abdullah'ın askeri danışmanı olarak görev yaptı. Arabistan'daki savaşın son günlerinde Garland, şehrin müttefiklere teslim edilmesini denetlemek için Medine'ye gönderildi.⁴¹⁸

1914'te savaşın patlak vermesinden sonra ordu subayı Walter Francis Stirling, İsmailiye'de gözlemci olarak Kraliyet Hava Kuvvetlerine katıldı. Gelibolu'da üç ay kaldıktan sonra Mısır'a döndü. Filistin harekâtından önce GSO2 istihbaratı, ardından bazı operasyonlarda görev yaptı. 1918'de savaşın son safhası olan Şam ilerleyişinde yakın arkadaşı olduğu T. E. Lawrence'ın kurmay başkanı olarak atandı ve Emir Faysal'ın danışmanı oldu. Stirling Kahire'de siyasi başkan yardımcısı olarak görev yaptıktan sonra 1920'de Sina vali vekilliğine atandı ve yine aynı yıl Filistin'deki Yafa bölgesinin valisi oldu.⁴¹⁹

İngiliz ordu subayı olan Pierce Charles Joyce, 1914'te Kahire'de genelkurmaydaydı ve Gelibolu'da istihbarat subayı olarak görev yaptı. 1916'da Şerif isyanının patlak vermesi üzerine, Haşimi Arap kabilelerinin Osmanlı imparatorluğuna karşı bu isyanını nasıl kolaylaştıracağına dair yapılan ilk planlama toplantılarına katıldı. Rabegh, Yanbu ve Vech'deki mücadelelerde görev alan Joyce, Kirpi Operasyonunun komutanı olarak atandı (Pierce Charles Joyce'un portresi için bkz. Ek 15). Görevleri arasında hem subayları hem de adamları eğitmek, veznedar ve levazım görevlisi olarak hareket etmek vardı. Diğer taraftan demiryolu, istasyon üzerine yapılan sabotaj eylemlerinde Lawrence ve diğerleriyle birlikteydi.⁴²⁰ Lawrence, "Bilgeliğin Yedi Sütunu" adlı eserinde ona sık sık atıfta bulundu ve ünlü Avustralyalı General Harry Chauvel hakkında şunları yazdı:

*"Joyce, Arap ordusunun tamamında gerçek değeri olan tek savaş gücünün organizatörüydü ve Hicaz operasyonlarının başarısında diğer tüm İngiliz subaylarından daha fazla payın ben her zaman onda olduğunu düşündüm."*⁴²¹

G.W. Gerrard, Sudan ajansından daktilocu ve arşivciydi. Kendisi Arap Bürosu belgelerini düzenleyen, dolduran ve sıralayan kişiydi. M.S. McDonnell, Büro'da Kuzey Afrika'daki Arap operasyonlarıyla ilgili istihbarattan sorumluydu. Lord Kitchener'in yeğeni ve Sina Valisi olan A.C. Parker, Şerif İsyanı'nın askeri istihbarat şefiydi. Alan Dawnay, Şerif

⁴¹⁸ Isaiah Friedman, *British Pan-Arab Policy 1915-1922* (New Brunswick-New Jersey: Transaction Publishers, 2010), 252.

⁴¹⁹ B.H.L. Hart, "Stirling, Walter Francis (1880–1958)", *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/36307>.

⁴²⁰ "Joyce, Pierce Charles", (Erişim Tarihi 17 Kasım 2022), <https://www.dib.ie/biography/joyce-pierce-charles-a9598>

⁴²¹ "Joyce, Pierce Charles".

isyanına yardım etmek için kurulmuş olan Kahire'deki Hicaz Operasyon Kurmay Başkanlığı'nın diğer adıyla “Kirpi” ekibinin komutanı idi. Dawnay, Arabistan'da başarılı çöl operasyonlarına, demiryolu baskınlarına katıldı⁴²² (Dawnay'ın Hogarth ve Lawrence ile fotoğrafı için bkz. Ek 5).

Arap Bürosu'nda insan istihbaratı, sinyal ve görüntü istihbaratı yanında Arabistan ve Kuzey Afrika dahil tüm Orta Doğu hakkında açık kaynak istihbaratı da yapılmakta, günlük istihbarat bültenleri hazırlanmaktaydı. Önemli işlerden biri de Osmanlı coğrafyasındaki özellikle Araplar arasında biyografik istihbarat yaparak, İngilizlere dost ve düşman olabilecek kişileri tespit etmektir.⁴²³

İstihbaratın odaklanacağı konuları seçen ve bunları Mısır İngiliz Yönetimi ile koordine eden kişiler, Hogarth ve Cornwallis oldu. Belirli alanlarda uzman olan diğer istihbarat elemanları ise Hicaz ve Suriye harekât alanları arasında sürekli hareket halinde verilen görevleri yerine getiriyorlardı.⁴²⁴ Arapça konuşan Osmanlı coğrafyasının her bir köşesinde bulunan bu adamlar, Şerif ve oğullarının ateşlediği isyanın başarısında büyük bir paya sahiptiler. David G. Hogarth, Büro'nun Başkan vekili ve Arap Bülteni Editörü olarak görev yaparken Yarbay C.W. Wilson Cidde'deki İngiliz Ajansı'nın şefi olarak sahadaydı. Yarbay P.C. Joyce, Şerif Hüseyin'in İngiliz kıdemli danışmanı olarak ve Yarbay S.F. Newcombe Faysal'ın siyasi ve askeri danışmanı olarak Londra-Kahire-Hicaz arasında yaşanan iletişimin ve pazarlıkların önemli aktörlerinden oldular.

Büro'nun aylık raporları, birimin bölümlere ayırdığı uzmanlıkların ipuçlarını sundu. Philip Graves ve H. Fielding, propaganda yayınlarında Lawrence ile birlikte çalıştılar. Lawrence'ın Arabistan çöl yolculuğuna çıkmasından sonra Teğmen Harry Pirie-Gordon propaganda yayınlarında onlarla çalıştı. Yüzbaşı G. Lloyd ve C.A.G. Mackintosh, bölgesel finans ve ticaret konularında yoğunlaştı. Teğmen L. F. Nalder, büronun Kızıldeniz Devriyesi ile Mezopotamya'da siyasi irtibat subayı olarak görevlendirildi, ancak daha sonra Yemen ve Asir üzerinde çalıştı. Hicaz için tedarik memuru olarak kısa bir süre görev yapan William Ormsby-Gore, Filistin'in ekonomik ve tarımsal beklentileri ve Siyonizm hakkında araştırma yaptı. Fforde, Hindistan hükümetinin büronun kadrosundaki resmi temsilcisi olarak görev almasının yanı sıra, Yemen ve Aden'deki

⁴²² FO 141/738/6, Arap Bürosu'nun İlk Raporu, 01 Mayıs 1916; Westrate, *The Arab Bureau*, 42.

⁴²³ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 66.

⁴²⁴ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 66.

siyasi ve askeri gelişmeler hakkında yazdı. Osmond Walrond, Kahire'deki Suriye sürgün topluluğundaki gelişmelerde uzmanlaştı. Teğmen L.W.W. Buxton, Habeşistan'a seyahat etti ve raporlar gönderdi.⁴²⁵

Büronun kadrosu ve görevleri, Kahire'den uzaklaştıkça daha da değişecekti. Hogarth, Clayton, Cornwallis, Graves ve Pirie-Gordon büronun faaliyetlerini Allenby ordusunun ilerleyişi ile Filistin'e kadar genişlettiler. General Allenby'nin Kahire'ye vardığında ilk işi, Arap Bürosu'ndaki istihbarat elemanlarını kendi adamları ile değiştirmek oldu.⁴²⁶ Savaşın sonlarına doğru George Lloyd ve Ormsby-Gore Londra'ya dönecekti. Fforde, Kahire'den ayrılma talebinde bulundu ve onun yerine Jacob gönderildi. Büronun son günlerinde ise W. W. Davenport, A. Dawnay ve H. Garland kadroya müdahil oldular.⁴²⁷

Arap Bürosu, istihbaratın toplandığı ve analiz edildiği bir merkezdi. Ancak uygulamada Arap Bürosu, personeli ve operasyon şekilleri ile belirsizliğe de sahipti. Akademi dünyasından, Oxford, Cambridge, Marlborough ve Eton Koleji gibi seçkin İngiliz üniversitelerinden mezun pek çok sivil büroya seçildi. Örneğin Gilbert Clayton'un yardımcısı olan David Hogarth, arkeolog, tarihçi ve müze yöneticisi idi. Gertrude Bell, tarihçi, arkeolog, seyyah rolünde idi, ama Irak'ta bir krallık kuracak birikime de sahipti. Thomas Edward Lawrence ise arkeolog, haritacı idi. Oxford mezunu Alfred Guillaume, kariyerini şark çalışmaları üzerine yapan bir Doğu dilleri uzmanı, akademisyendi.⁴²⁸ Harry Pirie-Gordon gazeteci, yazar, arkeolog; Aubrey Herbert elçi, milletvekili; H. Fielding avukat; Herbert Garland metalurji uzmanı ve subay kimlikleriyle öne çıkmışlardı. Aynı zamanda Woolwich'teki Kraliyet Askeri Akademisi ve Sandhurst Kraliyet Askeri Koleji gibi askeri okul mezunu subaylar da bürodaydı.

Büro'nun personeline farklılıklar ve değişim söz konusu olsa da bazı ortak noktalar da mevcuttu. H.V.F. Winstone'a göre, bu adamlar, imparatorluk ruhunu ve devamını temele alan, İngiliz devlet okullarının ürünleriydi. Çoğu "*Milner ve John Buchan tarzı Toryizme meyletmiş, Round Table hayranı, biraz Fransız düşmanı ve kesinlikle zeki*" idi.⁴²⁹ Fransa'daki İngiliz Ordusu komutanı Sir John French'e mektubunun sonunda Mareşal Kitchener "...Vazifenizi cesurca yapınız. Tanrı'dan korkunuz. Kralı yüceltiniz" derken

⁴²⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 40-41.

⁴²⁶ Mim Kemal Öke vd., *Kutsal Topraklarda Casus Savaşı* (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1995), 11-32.

⁴²⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 41.

⁴²⁸ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 65-66.

⁴²⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 53.

aslında dönemin imparatorluk ruhunu da bizlere yansıtmaktadır ki büro üyeleri de bu bilinçle misyonlarını yerine getirmişlerdir.⁴³⁰

Arap Bürosu'nun araştırılmasında, üyelerinin geçmişlerinin dikkatlice incelenmesi, büronun faaliyetleri ve kararlarını daha iyi analiz etmek için elbette kıymetlidir. Ancak Arap Bürosu ile bazı zorluklar bu durumu daha karmaşık hale getirmektedir. Arap Bürosu kadrosu belirsizlik taşımaktaydı. Yani büronun bileşimi çok değişkendi. Bazı üyeler sadece yeni bir birime ve yerel bölgeye gitmeden önce belirli bir görev ya da araştırma projesini yürütmek üzere katılıyorlardı. Bu nedenle, büronun çalışmasına dahil olan birçok kişinin geçici niteliği göz önüne alındığında, pek çok kişinin ekip ile bir araya gelip gelmediği meselesi tartışmalıdır.

Büro personelinin bir kısmı, diğer istihbarat birimleri ya da başka bölümlerden geldi. Bürokratik kimlik, resmi olarak büroya atanmamış bireylerin gizli ve özel katılımıyla daha da bulanıklaştı. Büro elemanları, çoğunlukla askeri istihbarat, donanma istihbaratı ve İngiltere Savaş Bakanlığı'ndan gelen kişilerdi. Örneğin, David Hogarth ve Gertrude Bell Donanma istihbaratındandı. Yine, Clayton, Cornwallis ve Symes Sudan'dan; George Lloyd Çanakale Boğazı'nda kurulan Akdeniz Seferi Kuvvetlerinden; A. B. Fforde Hindistan'dan; Harold Fenton Jacob Aden'den; T.E. Lawrence ve Alfred Parker ise Savaş Bakanlığı'ndandı.⁴³¹

G. S. Symes, Robert W. Graves, Wyndham Deedes ve Leonard Woolley gibi isimler, Askeri İstihbarat ve Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu'nda resmi olarak görevlendirilmiş olmalarına rağmen, özellikle de 1917'in başlarında Wingate'in yeniden büroyu örgütlenmesinden sonra, büroyla yakın bir şekilde çalıştılar. Bu durum elbette, gelişen Kahire merkezli bir istihbarat ağının doğal bir büyümesiydi.

Bu karışım, başlangıçta temelde bağlı oldukları departman tarafından ödenen finansal taleplerinin karşılanmasını zorlaştırdı. Mısır, konut masrafları ve donanımın sorumluluğunu üstlendi ve maliyeyi dengede tutmayı başardı. Hogarth, büronun Savoy Hotel'deki kütüphanesi için kendi kaynaklarıyla ciltler tedarik etmek zorunda kaldı. Askeri istihbaratın Arap Bürosu ve diğer istihbarat bürolarıyla 1917'nin sonlarına kadar devam eden iş birliği, verimliliği arttırdı ve siyasi çatışmaları en aza indirdi. İlgili

---

⁴³⁰ Arthur, *Savaş Lordu Kitchener*, 83.

⁴³¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 40.

istihbarat uzmanlarından gelen bilgiler, daha az yazışma, daha az kopyalama ve daha az sürtüşmeyi beraberinde getirdi.⁴³²

Arap Bürosu'nun bazı yeleri karmaşık bir hikâyenin anlatılmayan gizli elemanları olarak kalacaklardı. Clayton, Lawrence, Bell, Lloyd ve Parker gibi istisnalar dışında, büronun yeleri hakkında herhangi bir biyografi yazılmamıştır. Hogarth, Cornwallis ve Clayton'ın yönetimi altında çalışan bu subaylar hakkında bazı biyografik bilgiler, dikkat çeken daha etkili üyelerine ilişkin olan eserlerde mevcuttur. Bu nedenle, Arap Bürosu ile birlikte hizmet veren diğer bireylerin çoğu hakkında bilgiye ulaşmak güç olmaktadır.⁴³³

Lawrence, meşhur kitabında bürodaki çalışma arkadaşlarını anlatır:

“Wilson, Joyce, Newcombe, Dawnay ve Davenport'un hepsi de benim stmdeydi.” Devamında belgelerde isimlerine çokça rastladığımız ya da hiç rastlamadığımız isimleri nakleder: “Elimden geleni yaptım. Wilson, Newcombe, Joyce, Dawnay, Davenport, Buxton, Marshall, Stirling, Young, Maynard, Ross, Scott, Winterton, Lloyd, Wordie, Siddons, Goslett, Stenr, Henderson. Spence, Gilman, Garland, Brodie, Makins, Nunan, Leeson, Homby, Peake, ScottHiggins, Ramsay, Wood, Hinde, Bright, MacIndoe, Greenhill, Grisenthwaite, Dowsett, Bennet, Wade, Gray, Pascoe ve diğerleri de ellerinden geleni yaptılar.”⁴³⁴

Bu isimler, Hogarth, Cornwallis, Clayton ve diğerlerinin yaratıcı düşüncelerle yazdıkları projelerde çalışan memurlardı. Bu kişiler, üstlerinin İngiliz politika belirleyicileri için yaptıkları hacimli analizlerin ve özetlerin altyapısını hazırladılar. Özellikle de hazırladıkları raporlarıyla önemli olabilcek izler bıraktılar. Avukat H. Fielding; nl bir Arap ve İbrani bilgini Alfred Guillaume; Kitchener'ın eski asistanı olan Osmond Walrond; arkeolog, Times gazetesi muhabiri Harry Pirie-Gordon ve geride kalan çok sayıda kişi Groves, Wordie, Gerrard, Cadogan, Buxton, Macmichael, Mackintosh ve Macindoe.⁴³⁵

1917 sonlarında Hogarth, Arap Bürosu personelini karakterize etmek için büroyu şiirsel olarak anlatmıştır. Storrs'un bazı değışikliklerde bulunduğu Hogarth'ın gözünden Arap Bürosu'nun tasviri, şiirsel bir tarzda şu şekildeydi:

⁴³² Westrate, *The Arab Bureau*, 40.

⁴³³ Westrate, *The Arab Bureau*, 42.

⁴³⁴ Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, 30.

⁴³⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 52.

“Clayton denge

Sykes döner her yerde

Cornwallis pratik

Dawnay laf sıralar

Mackintosh dolaşır

Ve Fielding laflar

Macindoe sakindir

Ve Wordie neşeli değil:

Lawrence hayal ve cesarete eğimli

Ve sadık bendeniz, hepsinden daha iyi!”⁴³⁶

Burada büronun etkinliğini, sahada nasıl sağladığını açıklamak adına büro çalışanlarının tespit edilebildiği kadarı ile yaşamlarını incelemenin doğru olacağı düşünülmüştür.

2.2.1. Sir Mark Sykes (1879-1919)

6. Baronet Sir Tatton Benvenuto Mark Sykes, bir İngiliz seyyah, Muhafazakâr Parti politikacısı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Orta Doğu ile ilgili diplomatik danışman ve asker aynı zamanda karikatürist ve yazar kimlikleriyle de tanınmaktaydı. Londra, Westminster’de doğan Mark Sykes, 5. Baronet Sir Tatton Sykes’in tek erkek çocuğuydu. Sykes, Cizvit Beaumont Koleji’nde ve Cambridge’deki Jesus Koleji’nde eğitim gördü. Mark Sykes, çocukluğunu Sledmere de geçirdi. Hazırlık Okuluna gitmek yerine ailesi ona özel dersler aldırdı. Sykes, çocukken akciğerlerinin tıkanıklığından rahatsızdı ve bu nedenle ailesi, onu uzun süreli tatillerle yurt dışına götürdüler. Mark Sykes bu sebeple aralıklarla Windson’daki Roma Katolik Okulu, Monaco’daki bir İtalyan Cizvit Okulu, Brüksel’de St. Louis Enstitüsü ve sonra Cambiridge Üniversitesi’nde eğitim aldı.⁴³⁷

Sykes’in eğitiminin temelini babasıyla birlikte seyahat etmek oluşturdu. Orta Doğu, Mısır ve Hindistan’a yoğun bir şekilde seyahat ettiler ve seyahatler esnasında edindiği tecrübeleri ona İngiliz konsoloslukları ve komutanlar gibi üst düzey kişilerle tanışmasını ve ilişki kurmasını sağladı. Doğal olarak meraklı ve açık fikirli olan genç Sykes sorguladı, dinledi ve özüne daldı. Bu ve sonraki gezintiler sırasında karşılaştığı toplumlarda ve kültürlerde,

⁴³⁶ H.V.F. Winstone, *Orta Doğu Serüveni 1898-1926 Yılları Arasında Orta Doğu’daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Hikayesi*, çev. Fuad Davudoğlu (İstanbul: Risale Yay., 1999), 263.

⁴³⁷ James, “Sykes, Sir Mark”, 1-2.

özellikle de Osmanlı Devleti'nin Asya eyaletlerinde kendisinde hayranlık uyandıran pek çok şey buldu. Sykes'in harita çizimine olan ilgisi, Mark Sykes'da küçük yaşta başladı. Mark Sykes'in gezilerde elde ettiği tecrübe ve onun harita yapımındaki başarısı, Birinci Dünya Savaşı sırasında kilit noktalarda görev almasına yardımcı oldu. St John's College'a (1897–1900) katıldı, ancak derecesi olmadan ayrıldı. İnatçı bir zeka ve karikatürist, taklitçi ve hicivci olarak eğlendirme kapasitesiyle ün kazanan Sykes, arkadaşlarını eğlendirmeye devam eden yeteneklerini elinde tuttu.⁴³⁸

Geniş Yorkshire mülklerinin ve bir baronetliğin varisi olan Sykes, 1897'de Green Howard'ların 3. (Milis) Taburuna alındı. Sykes, İkinci Boer Savaşı sırasında 1902'de yüzbaşılığa terfi etti.⁴³⁹ 1903'te Edit Gorst ile evlenen Sykes 1907'de İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'ne fahri ataşe olarak görevlendirildi. 1904- 1905 İrlanda'da genel sekreterin Parlamento sekreteri olarak görev yaptı. Mark Sykes 1911'de Muhafazakâr Partiden Milletvekili seçildi. Parlamento konuşmalarının senaryolarını animasyonlu karalamalar süsledi. Onun pervasız ve gamsız tavrı, onu amatör olarak gören siyasi düşmanları tarafından aleyhine kullanıldı.⁴⁴⁰

Birinci Dünya Savaşı başladığında Yorkshire Alayında olan Sykes, Hükümet tarafından özel bir görevle Türkiye'ye ve Balkanlar'a gönderildi. Mark Sykes, Orta Doğu ve Anadolu'ya çeşitli zamanlarda düzenlemiş olduğu seyahatlerindeki izlenimlerini, detayları bir şekilde not alarak rapor haline getirdi. Buralardaki insanların kültürel yaşamlarını mercek altına alarak analiz etti. Sykes Ermeniler, Kürtler, Yahudiler ve Araplarla ilgili kimi raporlar da hazırladı.⁴⁴¹

Mark Sykes, Savaş Bakanı Lord Kitchener'in özel temsilcisi olarak Bunsen Komisyonu'na katıldı. Savaş esnasında yaptığı ziyaretlerde her birimin işleri kendisinin yürütmesinin sakıncalı olduğu fikrine ulaşan Sykes, Arap işlerinin yürütülmesi için yönetimi ele alacak genel bir büro kurma fikrini araştırarak Arap Bürosu'nun temeli olan bir İslam Bürosu kurulmasını teklif etti. '*Çelişen fikir ve görüşlerin Babil'i*' olarak tanımladığı Arap Bürosu, Sykes'in önerisi doğrultusunda kuruldu.⁴⁴²

---

⁴³⁸ James, "Sykes, Sir Mark", 2.

⁴³⁹ James, "Sykes, Sir Mark", 2.

⁴⁴⁰ James, "Sykes, Sir Mark", 2.

⁴⁴¹ James, "Sykes, Sir Mark", 3.

⁴⁴² David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Epsilon Yayınları, 2013), 143.

Lawrence onun hakkında şöyle demişti: “Daha sonra, hayal gücü kuvvetli, inandırıcı olmayan dünya hareketlerinin, aynı zamanda bir yığın önyargı, sezgi ve yarı bilimlerin savunucusu olan Mark Sykes vardı. İnşa etme tarzını seçmeden önce malzemelerini sinama sabrı yoktu. Gerçeğin bir yanını alır, onu koşullarından kopartır, şişirir, bükür ve onu bir kalıba sokardı. Ta ki, eski biçimi ile yeni biçimsizliğini bir araya getirip, insanları güldürene kadar sürdürürdü. Kahkahalar, onun zaferiydi. İçgüdüler, bir parodiyi sahneye koymuştu.”⁴⁴³

Bunsen Komisyonu’nda Orta Doğu’yu yakından tanınması sebebi ile etkili bir konumda bulunan Sykes, daha ziyade kendi adıyla bilinen “Küçük Asya Anlaşması”nda İngiltere temsilcisi olarak Fransız temsilcisi Georges Picot ile görüşmelere katıldı. Sykes’in cazibesi, Fransızlara yönelik ilgisi (francophilia) ve Levant’taki tarihi Fransız Katolik çıkarlarına sempati duyması onun başlıca nitelikleriydi. Görüşmeler neticesinde imzalanan anlaşma günümüzde Orta Doğu bölgesine etkileri açısından hala tartışılmaktadır. Mark Sykes’in ünü bu anlaşmaya dayanmaktadır. Fakat Birinci Dünya Savaşı sırasında Sir Mark Sykes’in yürüttüğü birçok politika İngiliz siyasetini derinden etkiledi. Zira Sykes İngiltere’nin hâkimiyetini İstanbul’dan Mısır’a kadar etkili kılmak için büyük bir çaba gösterdi.⁴⁴⁴ Sykes, Şerif İsyanı’nın bayrağını yeşil, kırmızı, siyah ve beyazın bir kombinasyonu olarak tasarladı. Tasarımının değişik biçimleri daha sonra Ürdün, Irak, Suriye, Mısır, Sudan, Kuveyt, Yemen, Birleşik Arap Emirlikleri ve Filistin’in bayrakları olarak kullanıldı.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, Haziran 1916’da Savaş Bakanlığı’nda Orta Doğu işlerinden sorumlu, Temmuz 1916’da Savunma Bakanlığı Sekreterliği’nde Orta Doğu uzmanı, Aralık 1916’da Savaş Bakanlığı Sekreterliği’nde ve 1917’de Dışişleri Bakanlığı’nda Arap-Filistin işleri uzmanı olarak görev yaptı.⁴⁴⁵ Aslında Sykes, Nisan 1917’de, General Allenby’nin Filistin saldırısının arifesinde, Dışişleri Bakanlığı ile irtibattan sorumlu Mısır seferi kuvvetine baş siyasi subay olarak gönderildi. Adını taşıyan antlaşma bir yükümlülük haline gelmişti. Şerif İsyanı Haziran 1916’da başlamıştı ve liderleri, anlaşmanın kesin ayrıntıları olmasa da olası sonuçlarının farkındaydı. Sykes ise

⁴⁴³ Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, 64.

⁴⁴⁴ James, “Sykes, Sir Mark”, 4.

⁴⁴⁵ Cengiz Kartın, “İngiliz Ulusal Arşivi Kayıtlarında Mark Sykes’in Ortadoğu İzlenimleri”, içinde Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100. Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016), 404.

Nisan 1918'de Georges-Picot'u anlaşmanın yeni stratejik durum ışığında gözden geçirilmesi gerektiği konusunda uyardı.⁴⁴⁶

Aralık 1917'deki Balfour Deklarasyonu ile yeni bir karışıklık ortaya çıkmıştı. Sykes, Siyonizme hevesli bir şekilde dönmüştü. Bir Romantik olarak, kendisini ulusların kurtarıcısı olarak görmekten hoşlanıyordu. 1918 Kasım'ında kendisine Suriye'ye gitme emrini veren Dışişleri Bakanlığı, Sykes'a itimat ediyordu. Kendisine yerel İngiliz-Fransız iş birliği hakkında tavsiyelerde bulunması, siyasi personel için gereksinimler hakkında rapor vermesi ve Araplar ile Fransızlar arasında dostane ilişkileri geliştirmesi talimatı verildi.⁴⁴⁷

Birinci Dünya Savaşında aktif bir şekilde görev alan Sir Mark Sykes savaş sonrası oluşacak düzeni hazırlamak için Paris Barış Konferansı'na katıldı ve bundan bir hafta sonra 16 Şubat 1919'da Hotel Lotti'de İspanyol gribinden hayatını kaybetti. Bir Roma Katoliği olmasına rağmen, Sledmere'deki yerel Anglikan St. Mary Kilisesinin avlusuna gömüldü. Lloyd George, Sykes'ın ölümünü, parlak yeteneklere sahip bir adamdan ulusu mahrum bırakan bir "felaket" olarak tanımladı.⁴⁴⁸

2.2.2. Gilbert Falkingham Clayton (1875-1929)

1875'te Wight Adası'nda Sandownlu Yarbay William Lewis Nicholl Clayton ve Maria Martha'nın en büyük oğlu olarak doğdu. Isle of Wight College'de ve Woolwich'teki Kraliyet Askeri Akademisi'nde eğitim gördü ve 1895'te the Royal Artillery'e teğmen olarak katıldı.⁴⁴⁹

İlk yurtdışı görevi, İskenderiye'deydi ve 1898 Sudan seferinde Kitchener'in emrinde görev yaptı. Clayton, Atbara ve Omdurman savaşlarında bulundu. İngiliz ve Mısır nişanları aldı. 1900'de Sudan'ı işgal etmiş olan Mısır ordusuna katıldı ve 1901'de yüzbaşı oldu. 1902'de Güney Sudan'da Bahr-el-Ghazal'daki Wau'da bölge komiserliği yaptı. 1903'ten 1908'e kadar Kahire'deki karargahta general yardımcısı olarak görev yaptı. Buradaki görevleri Clayton'a askerlikten çok daha fazlasını öğreniyor, geleceğin diplomat ve istihbarat subayı şekilleniyordu. 1908'de Sudan Genel Valisi ve Mısır Ordusu Sirdar'ı Sir Francis Wingate'in özel sekreteri olarak döndü. Daha sonra Sudan Hükümet

⁴⁴⁶ James, "Sykes, Sir Mark", 4.

⁴⁴⁷ James, "Sykes, Sir Mark", 4.

⁴⁴⁸ James, "Sykes, Sir Mark", 5.

⁴⁴⁹ Paris, *In Defence of Britain's*, 4.

Servisine transfer edildi. Beş yıl sonra, Clayton, başkonsolos (Lord Kitchener) ile Sudan genel valisi (Wingate) arasında ve General Maxwell'e bağlı Mısır Ordusu'nun baş istihbarat sorumlusu arasında bağlantı kurmak için ikili bir işleve hizmet etmek üzere bir kez daha Kahire'ye geri döndü. Albaylığa terfi eden Clayton, 1912'de Enid Caroline ile evlendi.⁴⁵⁰

Wingate'in güvenini kazanarak, 1913'te Kahire'de istihbarat direktörü ve Sudan istihbarat uzmanı olarak hassas ikili pozisyona terfi etti. İstihbarat başkanı olarak, Mısır'daki Sudan'ın adeta 'gözleri ve kulakları'ydı, sadece Mısırlılar hakkında değil, faaliyetleri Sudan hükümetini etkileyebilecek tüm Avrupalılar hakkında da bilgi topladı. Sonraki 15 yıl boyunca, 1929'daki ölümüne kadar, Clayton daha geniş Orta Doğu'daki İngiliz politikasında önemli bir rol oynadı⁴⁵¹ (Tuğgeneral Sir Gilbert Falkingham Clayton'ın portresi için bkz. Ek 4).

33 yıllık Orta Doğu kariyeri boyunca on farklı Orta Doğu ülkesinde asker, yönetici ve diplomat olarak hizmet veren Clayton, en iyi Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Kahire'deki İngiliz İstihbarat Direktörü olarak bilinir. Clayton aktif hizmete geri döndü. Dolayısıyla İngiliz-Mısır ve müttefik askeri ve siyasi istihbaratın bağlantı noktasında, Clayton yeni Arap Bürosuna başkanlık etmek ve Osmanlı Türklerine karşı Şerif isyanının karmaşık diplomatik ve askeri yönlerini koordine etmeye yardımcı olmak için seçildi. 1917'de Clayton, tuğgeneralliğe terfi etti. Filistin'i işgal etmeye başlayan Mısır seferi gücünün baş siyasi subayı oldu ve burada askeri vali olarak görev yaptı. 1918'in başlarında Allenby'nin baş siyasi subayı olarak Filistin'e gitti. Savaşın sona ermesiyle Clayton önce Mısır hükümetinin danışmanı, ardından Filistin'de askeri vali olarak çalıştı ve burada uzlaştırıcı bir rol üstlendi.⁴⁵²

Clayton 1919'da Mısır İçişleri Bakanlığına danışman olarak Kahire'ye döndü. Savaşın sona ermesiyle birlikte, Mısır'ın milliyetçi özlemleri yüzeye çıktı ve Mısır'daki uzun aylar boyunca süren İngiliz-Mısır müzakereleri sonucunda İngilizler 1922'de Mısır'ın bağımsızlığını ilan ettiğinde Clayton'ın pozisyonu anlamsız hale geldi ve istifa etti.⁴⁵³ Anglo-Arap ittifakına yol açan diplomaside, McMahon-Hüseyin yazışmalarının

⁴⁵⁰ M. W. Daly, "Clayton, Sir Gilbert Falkingham (1875–1929)", *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-3. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/32440>; Westrate, *The Arab Bureau*, 42.

⁴⁵¹ Paris, *In Defence of Britain*'s, 6.

⁴⁵² Daly, "Clayton, Sir Gilbert", 1.

⁴⁵³ Daly, "Clayton, Sir Gilbert", 1.

taslağında ya da karşı istihbarat operasyonlarında Clayton gerçekten de her yerdeydi. Zamanın Orta Doğu'sunda “*en önemli ve etkili olanlardan biri*” olarak nitelendirildi.⁴⁵⁴

1920'lerde Filistin, Arabistan ve Mezopotamya'da sömürge yöneticisi olarak görev yapan Clayton İsrail, Ürdün, Suriye, Suudi Arabistan ve Irak ülkelerinin sınırlarının müzakere edilmesinde görev aldı. Clayton'ın Yüksek Komiser olarak görev yaptığı Irak'ta, İngiliz İmparatorluğu menfaatleri çerçevesinde Irak'ın bağımsızlığını destekledi.⁴⁵⁵

Clayton, 1929'da Irak'ta Yüksek Komiserlik görevi sırasında öldü. Yakın Doğu siyasetinin çok taraflı ve çok yönlü arenasında yetenekli bir Arabist olan Clayton, incelik, sadakat, keskin gözlem ve bilgi ve kişiliklerin ustaca yönetimi yoluyla oldukça başarılı oldu. Sudan'daki uzun yıllara dayanan idari deneyimi, Kahire'de onun çok işine yaradı; kişisel nitelikleri ve savaş zamanı deneyimi onu Arabistan'da ideal bir elçi yaptı.⁴⁵⁶

2.2.3. David George Hogarth (1862-1927)

İngiliz arkeolog, istihbarat subayı ve akademisyeni olan Hogarth, 1862'de Barton-on-Humber, Lincolnshire'da Papaz Revd George H. ile Jane Elizabeth'in en büyük oğlu olarak dünyaya geldi. 1876-81 yılları arasında Winchester Koleji'nde daha sonra Magdalen College ve Oxford'da (1881-85) eğitim gördü.⁴⁵⁷

1886-93 yılları arasında Magdalen College'de akademisyendi. 1886'da Craven seyahat bursu ile ödüllendirilmesi, arkeoloji saha işçisi olarak kariyerinin ve Yakın Doğu'ya olan ilgisinin başlangıcı oldu. Yakın Doğu'ya ilk ziyaretini 1887'de Sir William Ramsay ile birlikte yaptı ve bu büyük bilginle Küçük Asya'yı dolaştı. 1887-1907 yılları arasında Kıbrıs, Girit, Mısır, Suriye, Melos ve Efes'teki kazılarda görev aldı. 1897'den 1900 yılına kadar Atina British School'un müdürü idi ve burada da büyük kazıları yönetti. 1905'te British Academy'nin (FBA) üyesi seçildi. 1894'te Hogarth, Laura Violet Uppleby ile evlendi.⁴⁵⁸

David Hogarth, Yunanistan, Anadolu ve Orta Doğu'da bir saha arkeoloğu idi ve 1909'dan 1927'ye kadar Ashmolean Müzesi'nin müdürlüğünü yaptı. Royal Geographical Society

⁴⁵⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 42.

⁴⁵⁵ Daly, “Clayton, Sir Gilbert”, 1-2.

⁴⁵⁶ Daly, “Clayton, Sir Gilbert”, 2.

⁴⁵⁷ David Gill, “Hogarth, David George (1862–1927)”, *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-2. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/33924>.

⁴⁵⁸ Gill, “Hogarth, David George”, 2.

(Kraliyet Coğrafya Topluluğu) üyeliği ve daha sonra bu topluluğun başkanlığını (1925-27) da yaptı. 1911'de günümüz Suriye'sinde Hitit kültürünün başkenti Karkamış'ı ortaya çıkarmak için ikinci büyük girişimi başlattı ve 1914'te elde edilen bilimsel bulguların bir raporunu hazırladı. Bölgedeki kilit istihbarat görevlileri arasında T.E. Lawrence, C.L. Woolley ve R. Campbell Thompson da vardı. Hogarth, T.E. Lawrence'ın arkadaşı ve akıl hocasıydı. Lawrence'ın ilk arkeolojik görevi, Hogarth'ın Türkiye-Suriye sınırındaki Karkamış'taki kazısındaydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında onlar, Hogarth'ın kıdemli bir subay ve organizatör olduğu Arap Bürosunda birlikte çalıştı. Hem T. E. Lawrence hem de Gertrude Bell'i etkileyen Hogarth, aynı zamanda Yakın Doğu hakkında ilk elden bilgiye sahip tanınmış bir dilbilimciydi.⁴⁵⁹

Hogarth, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kraliyet Donanması İhtiyat Teşkilatı'na alındı. Deniz İstihbarat Bölümü'nde görev yaptı ve kıdemli yüzbaşı rütbesini aldı. 1916'da Kahire'deki Arap Bürosu başkan vekili oldu. Savaş sırasında İngiliz hükümetinin yöneldiği Orta Doğu üzerinde önde gelen bir bilgindi.⁴⁶⁰ 1918'de CMG nişanına layık görüldü.

Savaştan sonra Hogarth, Paris Barış Konferansı'nda İngiliz heyetine danışmanlık yaptı. Haziran 1919'da Oxford'a ve Ashmolean Müzesi'ne geri döndü. Buna ek olarak, Eski Yakın Doğu hakkında çok sayıda kitap ve makale yazdı. Hogarth'ın Fransızca, Almanca, İtalyanca, Yunanca, Türkçe ve Arapça dillerinde yetkin bir dilbilimci olduğu bilinmektedir.⁴⁶¹

Yıllar içinde Hogarth, Ashmolean'ın Hitit ve Girit arkeolojik koleksiyonlarını zenginleştirdi. Yayımlanan birçok eseri arasında, dikkat çekenleri şu şekilde sıralamak mümkündür: *A Wandering Scholar in the Levant* (1896), *The Nearer East* (1902), *The Penetration of Arabia* (1904), *The Ancient East* (1914), *Hittite Seals* (1920) ve *Kings of the Hittites* (1926).⁴⁶² 6 Kasım 1927'de Oxford'daki evinde uykusundayken öldü. Hogarth'ın mektupları, el yazmaları ve çalışmaları ailesi tarafından 2019'un sonlarında Magdalen College'e bağışlandı.

---

⁴⁵⁹ Gill, "Hogarth, David George", 2.

⁴⁶⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 43.

⁴⁶¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 43.

⁴⁶² Westrate, *The Arab Bureau*, 44-45.

2.2.4. Kinahan Cornwallis (1883-1959)

Sir Kinahan Cornwallis, gazeteci ve yazar Kinahan Cornwallis ile bir Amerikalı olan Elizabeth Dickinson Chapman'ın oğlu olarak 19 Şubat 1883'te New York'ta doğdu. Haileybury College ve Oxford'da eğitim gördü. 1905'te hukuk alanında mezun oldu ve Arapça öğrenmeye başladı. Cornwallis, Oxford'u Cambridge'e karşı temsil eden bir atletti.⁴⁶³

1906'da Oxford'dan ayrıldıktan sonra Sudan Politik Servisi'nde sivil sekreterlik bürosunda hizmet verdi. Hartum ve Kassala'daki görevlerinden sonra, Arap meseleleri hakkındaki bilgisi sayesinde 1912'de Cornwallis, Mısır'da Maliye Bakanlığı servisi hizmetinde geçici olarak ve ardından 1914'te sivil servisin daimî üyesi olarak görev aldı. Orduda, Dışişleri Bakanlığı ve Irak Hükümetine farklı zamanlarda atandı. 1911'de, Sir Albert Edward Bowen'ın kızı Gertrude Dorothy Bowen ile evlendi.⁴⁶⁴

1914'te GHQ İstihbaratı'nda Clayton'a katıldı ve 1916'nın sonlarında Hogarth'ın yerine Arap Bürosu'nun direktörlüğünü üstlendi. 1919'da Beyrut'un sivil valisi olmak için Kahire'den ayrılana kadar bu görevde kaldı, daha sonra Dışişleri Bakanlığı'nın Orta Doğu departmanında görev aldı. Cornwallis, her düzeyde güven uyandırırken, nezaketi ve doğuştan gelen liderliği, kendisine hizmet eden herkesin saygınlığını kazanmasını sağladı. 1916'da yarbay olduktan sonra 1917'de DSO (Distinguished Service Order / Üstün Hizmet Nişanı)'yu aldı ve 1919'da CBE (Commander of the Order of the British Empire / Britanya İmparatorluğu Nişanı) verildi. Mayıs 1921'de Cornwallis, sonraki on dört yıl Irak'taki Kral Faysal'a bağlandı. Cornwallis, Bağdat'ta İçişleri Bakanlığında ve Kral Faysal'ın kişisel danışmanı olarak görev yaptı.⁴⁶⁵

Cornwallis, Irak'ın bağımsızlığına giden yolu açarken, iletişim ve petroldeki temel İngiliz stratejik çıkarlarını korudu ve 1930 İngiliz-İrak Anlaşmasını gerçekleştirmek için durmadan çalıştı. İngiliz danışmanlar açıkça Irak'ta çok fazla etki yaratmaya devam ettiler. Kral Faysal, Irak hükümeti ve İngiliz yetkililer arasında varolan istikrarsız dengeyi koruması, Cornwallis'in yeteneklerinin bir kanıtı idi. Freya Stark, onun hakkında *“Aramızda kimsenin kazanmayı hayal etmediği, bilgelik, nezaket ve cesareten oluşan*

⁴⁶³ Bunton, “Cornwallis, Sir Kinahan”, 1.

⁴⁶⁴ Bunton, “Cornwallis, Sir Kinahan”, 1.

⁴⁶⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 49.

sessiz bir otoriteye sahipti” diye yazacaktı. 1926'da CMG (Companions of the Order of St Michael and St George) nişanı verildi, 1929'da şövalye oldu ve 1933'te KCMG (Knights Commander of the Order of St Michael and St George)'ye layık görüldü. 1935'te emekli olan Cornwallis, 1937'de Margaret Clark ile evlendi.⁴⁶⁶

1939'da savaşın patlak vermesi ile Cornwallis kendini Enformasyon Bakanlığı'nın Orta Doğu bölümünde buldu. Nisan 1941'de, kritik bir dönemde büyükelçi olarak Bağdat'a döndü. 1943'te GCMG (Dames and Knights Grand Cross of the Order of St Michael and St George)'ye layık görülen Cornwallis, Mart 1945'e kadar büyükelçi olarak kaldı. İngiltere'ye döndükten sonra Dışişleri Bakanlığı'nda Orta Doğu komitesinin başkanı olarak devam etti. 3 Haziran 1959'da Castle Mill House, North Warnborough'da öldü.⁴⁶⁷

2.2.5. Cyril Edward Wilson (1873-1938)

Wilson Pasha olarak da bilinen C. E. Wilson, Tümgeneral Sir C.W. Wilson'ın oğludur. 1893'te orduya katılarak, 1898-1900 ve 1902'de Mısır ordusunda görev yaptı. 1898'de Nil seferinde savaştı. 1902'de Miralay rütbesiyle Sudan Hükümeti'nde görev aldı ve 1904-8'de Sennar valisi oldu. 1907'de karargahını yeni kurulan eyalet başkenti Sinja'ya taşıdı. 1908-13 yıllarında Hartum ve 1913'te Kızıldeniz eyaletinin valisiydi. Liva (günümüzde tuğgeneral ve tümgeneral rütbelerine denk gelen askeri rütbe) ve Albay rütbeleriyle emekliye ayrıldı.⁴⁶⁸

Birinci Dünya Savaşı sırasında Yüzbaşı C. E. Wilson, Sudan'ın Sennar, Hartum ve Kızıldeniz eyaletlerinin valisi olarak, Hicaz Kralı Hüseyin'in İngiliz irtibat subayı olarak tayin edilmişti. Cidde'deki subaylar, Hüseyin'in isyanına yardım eden askeri ve diplomatik görevlerinin bir örtüsü olarak İngiliz istihbaratı tarafından “*hac subayı*” gibi göstermelik bir unvan verilen Albay Cyril Edward Wilson için çalıştılar. Lawrence, Yedi Sütun'da sık sık onun hakkında bilgi vermiştir. Bu eserinde, diplomatik niteliklerinin ve Arap isyanı davasına sunulan büyük desteğinin altını çiziyor. Aslında, Wilson, Mark Sykes'la birlikte Şerif İsyanı'nın kalbinde İngilizlerin seçkin bir kırbacıydı.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Bunton, “Cornwallis, Sir Kinahan”, 2.

⁴⁶⁷ Bunton, “Cornwallis, Sir Kinahan”, 2-3.

⁴⁶⁸ Richard Hill, *A Biographical Dictionary of the Sudan* (London: Frank Cass and Co.Ltd., 1967), 379.

⁴⁶⁹ Fabrizio Bagatti, *Lawrence of Arabia's Secret Dispatches during the Arab Revolt 1915-1919* (Barnsley: Pen & Sword, 2021), 45.

2.2.6. Ronald Henry Amherst Storrs (1881–1955)

Ronald Storrs, papaz Revd John Storrs ve Lucy Anna Marie Cust'un en büyük oğlu olarak 19 Kasım 1881'de Suffolk, Bury St Edmunds'da doğdu. Temple Grove School ve ardından Charterhouse School'da eğitim gören Storrs, 1903'te Cambridge'deki Pembroke College'i dereceyle bitirdi. Daha sonra Storrs, Mark Sykes ile Cambridge'de Profesör E.G. Browne'dan Arapça dersi aldı.⁴⁷⁰

Storrs'un yalnızca Doğu dilleri ve edebiyatı alanında lisans eğitimi olmasına karşın, 1904-1909 yılları arasında Mısır sivil hizmetinde bulunması, 1909'da onun Kahire'de Sir Eldon Gorst yönetiminde Doğu Sekreteri olarak atanmasına yol açtı. Kahire'deki başkonsolosluk görevi sırasında Lord Kitchener tarafından büyük saygı gören Storrs, Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın İngiliz hükümeti ile olan ilk temaslarından itibaren, İngiltere-Şerif arasındaki muhtemel iş birliğinin geliştirilmesiyle yakından ilgilendi. Kitchener, savaş bakanı olarak atandığında Storrs Kahire'ye döndü ve oradan Orta Doğu'daki İngiliz politikasına ilham verdi. Aralık 1914'te Sir Henry McMahon'un Mısır'da Yüksek Komiser olarak atanmasına rağmen, Storrs ve himayesindeki İngiliz yetkililer Kitchener'ı şefleri olarak görmeye devam ettiler.⁴⁷¹

Arap Bürosu'nun bir parçası olan Storrs, burada T.E. Lawrence ile kalıcı bir dostluk kurdu. Storrs, Lawrence'ın 1935'teki cenazesinde tabutunu taşıyan kişilerden biri idi. Ekim 1916'da Storrs, Hüseyin isyanını yeniden organize etmek için Cidde'ye bir misyonda eşlik etmesi için Lawrence için izin aldı. Bilgeliğin Yedi Sütunu'nda Lawrence, Storrs'u *Orta Doğu'daki en parlak İngiliz* olarak tanımladı ve onun müzik, edebiyat, heykel ve resim sevgisini anlattı, ancak sınırlılıklarını da yazdı: *"Kendini, dünyayı inkar edebilseydi, zihnini ve vücudunu büyük bir dövüşe hazırlayabilseydi, gölgesi bizim Doğu'daki işimizi ve İngiliz politikasını bir pelerin gibi örterdi."*⁴⁷²

John Singer Sargent tarafından Storrs'un bir portresi, *Seven Pillars of Wisdom*'ın halka açık 1935 baskısında yeniden kaleme alındı. Mısır'da Doğu Sekreteri olarak halefi olan Harry Luke'a göre, Storrs *"hayata dair şaşırtıcı derecede kozmopolit bir bakış açısına"*

⁴⁷⁰ Ovendale, "Storrs, Sir Ronald", 1.

⁴⁷¹ Ovendale, "Storrs, Sir Ronald", 2.

⁴⁷² Ovendale, "Storrs, Sir Ronald", 3; Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, 63-64.

*sahipti; buna ayrımcı bir zevk, Volteryen bir sinizm, bir düşünce açıklığı ... ve geniş ama eleştirel bir bakış açısı ve bu hayatın iyi şeylerinin ayırt edici takdiri eklendi”.*⁴⁷³

1917'de Storrs, Mısır Seferi Kuvvetinin İngiliz-Fransız misyonuna siyasi subay yardımcısı olarak hizmet etti ve aynı zamanda İngiliz savaş kabinesinin sekreterliğine bağlıydı. 1917'nin sonunda Kudüs'ün askeri valisi olarak atandı. 1920-26 yılları arasında Kudüs ve Judea'da sivil vali olarak görev yaptı. Siyonistler ondan hoşlanmadı ve İngiliz karşıtı bir propaganda kampanyasının odak noktası oldu.⁴⁷⁴ Sivil vali olarak Storrs yönetimin çoğunu astlarına bıraktı ve bunun yerine şehrin kültürel ve estetik dönüşümüne odaklandı, eski eserlerin korunması ve muhafazası için bir topluluk olan Pro-Jerusalem'i kurdu ve mimar Charles Ashbee'yi şehir planlayıcısı olarak getirdi.⁴⁷⁵

1926'da Kıbrıs valisi olarak atanan Storrs, Kıbrıs'ın Türk dış borcundaki payının iptalini sağladı ve on elebaşını sınır dışı ederek Enosis lehine gösterilere karşı çıktı. 1931'de Hükümet Konağı ve Storrs'un sanat koleksiyonu yakıldı. Görev süresinin sonunda, 1932'de Storrs, hoşnut kalmayacağı Kuzey Rodezya valisi olarak atandı. 1934'te hiç açıklanmayan koşullarda tropikal bölgedeki hizmetten çıkarıldı.⁴⁷⁶

Storrs, 1923'te Tuğamiral Hon'un kızı Louisa Lucy ile evlendi. 1937-1945 yılları arasında Londra il meclisinde East Islington üyesi olarak ve çeşitli müzik ve kilise organizasyonlarında görev yaptı ve 1940-1945 yılları arasında Enformasyon Bakanlığı yayınları yaptı. CMG (1916), CBE (1919) ve KCMG (1929) nişanlarına layık görüldü. 1924'te şövalye ilan edildi. 1 Kasım 1955'te Londra'da öldü.⁴⁷⁷

2.2.7. Thomas Edward Lawrence (1888–1935)

Albay Thomas Edward Lawrence, Şerif İsyanı ve Sina ve Filistin Harekatı'ndaki (1915–1918) rolüyle “Arabistanlı Lawrence” olarak ünlenen İngiliz arkeolog, ordu subayı, diplomat ve yazardır. 16 Ağustos 1888'de İngiltere'nin Galler bölgesinde Tremadoc kasabasında, İrlanda'da geniş arazileri olan Baron Edward Robert Chapman ile Sara Maden Junner'in çocuğu olarak dünyaya geldi.⁴⁷⁸

⁴⁷³ Ovendale, “Storrs, Sir Ronald”, 3.

⁴⁷⁴ Ovendale, “Storrs, Sir Ronald”, 3.

⁴⁷⁵ Ovendale, “Storrs, Sir Ronald”, 4.

⁴⁷⁶ Ovendale, “Storrs, Sir Ronald”, 4.

⁴⁷⁷ Ovendale, “Storrs, Sir Ronald”, 4.

⁴⁷⁸ Orhan Koloğlu, “Lawrence, Thomas Edward”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27:114-116.

Anne ve babasının evlilik dışı ilişkisi ve toplumsal baskılar Lawrence'ın ilk eğitimini değişik bölgelerde yapmasını ve onun çeşitli dilleri ve farklı hayat tarzlarını tanımasını sağladı. Lawrence 1907'de Oxford'daki Jesus Koleji'nin tarih bursunu kazandı. Burada hayatını derinden etkileyecek Oxford'un iki şarkiyatçısıyla tanıştı: Arapça profesörü David Margoliouth ve Ashmolean Müzesi müdürü, arkeolog ve İngiliz istihbarat örgütünde danışmanlık yapan D. G. Hogarth. Hogarth Lawrence'ın âdeti babalığını üstlendi ve ona arkeoloji zevkini aşıladı. Kendisini İngiliz milliyetçiliği fikrini savunan Round Table dergisi etrafındaki bir grup ile tanıştırdı.⁴⁷⁹

Lawrence, 1909'da Suriye ve civarında Haçlı askerî mimarisi konulu bir tez yapmak için Hogarth'ın yardımıyla ilk yolculuğunu Orta Doğu'ya yaptı. 1910 yazında Hogarth, Lawrence'dan Suriye sınırındaki Kargamış'ta British Museum adına sürdürdüğü Hitit arkeolojik kazılarına katılmasını istedi. O sırada Osmanlı Devleti üzerinde etkin olan ve İngilizleri rahatsız eden Alman nüfuzuna karşı İngiliz istihbaratı Anadolu'daki bu tür faaliyetlerle yakından ilgilenmekteydi. Lawrence'ın bu kazıya katılması dolaylı da olsa İngiliz istihbaratı için çalışmasının başlangıcıydı. Beyrut yakınlarındaki Cübeyl'de Amerikan Misyoner Okulu'na gitmesi, Arapçasını geliştirmesinde etkili oldu. Bu dönemde bedevi Arapların arasına karışarak onların hayat tarzlarını, geleneklerini öğrenen Lawrence'ın bedeviler arasında sık sık dolaşması Osmanlı yetkililerinin dikkatini çekti ve bir defasında hapse atılacak kadar takibata uğradı. 1914 Ocak ayında Woolley ile birlikte Yüzbaşı S. F. Newcombe'un emri altında Filistin Araştırma Fonu'nun desteklediği Sina Yarımadası'nın bir kısmını haritalamak üzere bir askerî istihbarat toplama gezisine katıldı. Böylece Lawrence'ın o güne kadar İngiliz istihbaratı ile dolaylı ilişkisi doğrudan ilişkiye dönüştü. Lawrence bu durumu şu şekilde açıklamıştır: *“Siyasi bir işe arkeolojik bir renk vermek için kırmızı ringa balığı olduk.”* Osmanlı demiryollarıyla ilgili bilgiler toplamaya devam eden Lawrence, özellikle Toroslar'daki demiryolu geçitleri hakkında İngiliz istihbaratına raporlar hazırladı ve Haziran 1914'te Londra'ya döndü.⁴⁸⁰

1914 Aralık başında, Hogarth'ın tavsiyesi üzerine Savaş Bakanlığı Harita Departmanı'ndan Kahire'deki Askerî Haberalma Örgütü'ne istihbarat subayı olarak görevlendirildi. Teğmen rütbesiyle çalışmaya başlayan Lawrence, daha sonra kurulan

⁴⁷⁹ Koloğlu, “Lawrence, Thomas Edward”, 114.

⁴⁸⁰ Koloğlu, “Lawrence, Thomas Edward”, 115.

Arap Bürosu'nda askerî haritalar hazırlama ve özellikle Kanal Harekatı'nın ardından İngilizler'in eline geçen Osmanlı savaş esirlerini sorgulama görevlerini yerine getirdi. Türk birliklerinin yerleri ve savaş hedefleri hakkında bilgi toplama çalışmaları da yaptı. Ayrıca Lawrence, GHQ (General Headquarters / Genel Karargah) ile Mısır Hükümeti basını arasındaki idari bağlantı haline geldi. Kısa zamanda yüzbaşılığa yükseldi, ancak sınırlı yetkilere sahipti. Lawrence, topoğrafik istihbarat yanında, Orta Doğu'da savaşanlara hem politik tutum hem de yerli halka nasıl davranılması gerektiği konusunda bilgi sağlamak üzere, servise özel bülten yayınlama işlerinde çalıştı. Büro hizmetleri dışında kendisine verilen ilk görev, Kutü'l-amâre'de İngiliz kuvvetlerini kuşatan Osmanlı kuvvetleri kumandanı Halil Paşa'yı, kuşatmayı kaldırması için ikna etmektir. Paşa'dan ret cevabı alınca ilk operasyon görevinde başarısız oldu.⁴⁸¹

Günlerinin hareketsiz ve masa başında geçmesi onu sıkmakta ve üstleriyle geçimsizliği daha da artmaktaydı. Hogarth'a sık sık yazdığı mektuplarda büroda kendisine verilen rolden rahatsızlığını dile getiriyordu:

*"Mısır ordusu subayı, sınır ötesi hakkında acımasızca cahil. Woolley basın için gerçekleri örten boş yazılar ve özetler yaparak bütün gün oturuyor... Newcombe en saldırgan casuslardan oluşan çetesini harekete geçiriyor... Ben harita subayı olarak coğrafi raporlar yazıyor ve halkı çoğunlukla Türk olmayan Suriye'ye gitme izni için uğraşıyorum."*⁴⁸²

Haziran 1916'da Hicaz'da Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasının ardından Lawrence, Ekim 1916'da Ronald Storrs ile Cidde'ye giderek Şerif Hüseyin ayaklanmasında aktif görev aldı. Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın irtibat subayı ve danışmanı oldu. İngilizlerle Şerif Hüseyin ve oğulları arasında aracılık yapmak ve isyanın İngilizlerin lehinde sonuçlanması için faaliyet göstermek üzere görevlendirilen Lawrence, bedevilere dağıtılmak üzere bol para ile desteklendi. Lawrence, İngilizlerin yaptığı kirli pazarlıkların üstünü örtmek için efsaneleştirilse de isyanın planlanmasından haberi bile olmamıştır. İsyancı Arapların yanında kaldığı beş ay süresince başlıca faaliyeti, Medine'deki Türk birliğine yardım sağlayan Hicaz demiryolunun tahrip edilmesi ve bazı Türk birliklerine baskın yapılması olmuştur. Ayrıca Akabe'nin

⁴⁸¹ Koloğlu, "Lawrence, Thomas Edward", 115.

⁴⁸² Westrate, *The Arab Bureau*, 47.

Türklerden alınışına katkılarından dolayı rütbesi binbaşılığa yükseltildi ve nişan verildi.⁴⁸³

Şam'ın İngilizlerin eline geçmesi üzerine Londra'ya dönen Lawrence, burada Şerif Hüseyin'in oğulları yönetiminde üç Arap devletinin kurulması için faaliyet gösterdi. Bu sırada İngiltere'ye giden Şerif Faysal'a danışmanlık yaptı, Siyonistlerle onun arasında arabuluculuk girişimlerinde bulundu. Siyonist hareketin, komşuları Arapların hayat seviyesini yükselteceğini savundu. Faysal'ın Paris Barış Konferansı'na girebilmesi için çalıştı, ancak hiçbir girişiminde başarılı olamadı. Lawrence'ı kullanan İngiliz istihbaratı artık onu devre dışı bırakmaya başlamıştı. Lawrence da 1922'de albay rütbesini terk edip kimliğini gizleyerek Ross adıyla hava kuvvetlerine girdi. Kimliği anlaşıncı Shaw ismiyle tank birliğine geçti, ardından tekrar hava kuvvetlerine döndü. 1927-1930 yılları arasında Hindistan'da çalıştı, burada kendisine verilen görevler tamamen masa başı işlerdi. 1935 Şubat'ında emekliye ayrıldı. Kullandığı motosikletle yaptığı kaza, bazılarına göre ise suikast sonucunda 19 Mayıs 1935'te öldü.

Fırsat buldukça bir şeyler yazmayı adet edinen Lawrence'ın tanınmasını sağlayan eseri, *Seven Pillars of Wisdom* adıyla yayımladığı hâtıratıdır. İlk olarak 1926'da, tam metni ise 1935'te ölümünden sonra basılmıştır. 1910 yılında tamamladığı tezi Crusader Castels ile (1936, Oxford 1988) hava kuvvetlerinde çalıştığı yıllarda tuttuğu günlüğün yanında (The Mint, Jonhatan Cape 1955) gazete ve dergilerde yayımlanmış birçok makalesi bulunmaktadır.⁴⁸⁴

2.2.8. Herbert Garland (1880-1921)

İngiliz metalurji uzmanı ve ordu subayı olan Binbaşı Herbert Garland, 1880'de Sheffield'de doğdu. 1906'da bir Ordu Mühimmat Kolordusu üyesi, Guernsey'de görev yaptı ve burada “Diverse Affections: a Romance of Guernsey” adlı bir roman yayınladı. Garland, 1913'te Mısır'daki Kahire Kalesi'ndeki laboratuvarların müdürü oldu ve eski Mısır alaşımları üzerine araştırma yapmak için üyesi olduğu Kimya Cemiyeti'nden bir burs aldı. Garland daha sonra Hartum, Sudan'a transfer edildi.⁴⁸⁵

⁴⁸³ Koloğlu, “Lawrence, Thomas Edward”, 115.

⁴⁸⁴ Koloğlu, “Lawrence, Thomas Edward”, 115.

⁴⁸⁵ “Bimbashi Garland”, (Erişim Tarihi 12 Ağustos 2022), <https://www.priaulxlibrary.co.uk/articles/article/bimbashi-garland>

Savaşın ilk yılında icadı olan “*Garland el bombası*”nı üretmek ve denetlemek üzere davet edildi. Bu bomba Çanakkale ve Gelibolu’ya 174 bin adet gönderildi.⁴⁸⁶ Gelibolu’da Avustralya kuvvetleri tarafından denenen 65 mm kalibrelik doğaçlama bir cihaz olan Garland Hendek Harcı’nı geliştirdi. Arapça konuşan Garland, daha sonra Arap Bürosu’nda özel liste subayı olarak görevlendirdi.⁴⁸⁷

Garland, Garland bombası da dahil olmak üzere ordu için patlayıcılar geliştirdi ve Eylül 1916’da T.E. Lawrence’ı ve Şerif İsyanı savaşçılarını patlayıcılar konusunda eğitmekle görevlendirildi. T.E. Lawrence onun misyonunu şöyle anlatacaktı:

*“Garland, bir araştırmacıydı ve patlayıcılar üzerine yıllarca pratik bilgi sahibi olmuştu. Trenleri mayınlamak, telgraf direklerini devirmek ve metalleri kesmek için kendi özel araçları vardı. Arapça bilgisi ve kendini nizami istihkam okulu kuramlarından serbest görmesi, okuma yazma bilmeyen Bedevilere çabuk ve kolay yolla tahrip etme sanatını öğretmesini mümkün kıldı. Öğrencileri ne yapacağını asla bilemedikleri bu adama hayranlık duyuyorlardı. Bu arada, bana da güçlü patlayıcılarla senli benli olmayı da öğretti. İstihkamlar, patlayıcıları bir ayın yapar gibi kullanıyorlardı ama Garland, ansızın cebine bir şerit barut, fitil ve fûnye ile bir avuç patlayıcıyı doldurup neşe ile bir haftalık uzaklıktaki Hicaz demiryollarına gitmek için devesine atıyordu.”*⁴⁸⁸

1916 Ekim ayında Arabistan için Kahire’den ayrıldı. İlk görevlerinden biri, yakın zamanda Arap güçleri tarafından ele geçirilen Cidde kasabasını güçlendirmeye yardım etmektir. Türk demiryolunu yıkmak için bir Arap kılığında çöllerde dolaştı. Mayınları Hicaz Demiryoluna karşı kullanıldı ve hareket halindeki bir trenin patlayıcılarla raydan çıkmasında rol almıştı. Garland’ın temas mayınlarından biri de 1917’de bir Osmanlı lokomotifini raydan çıkardı.⁴⁸⁹

Medine Kuşatması sırasında Ürdün Kralı I. Abdullah’ın askeri danışmanı olarak görev yaptı. Arabistan’daki savaşın son günlerinde Garland, şehrin müttefiklere teslim edilmesini denetlemek için Medine’ye gönderildi.⁴⁹⁰ Özel Listede geçici bir Yüzbaşı olarak, 3 Haziran 1917’de Askeri Haç ile ödüllendirildi. Garland, savaştan sonra Arap Bürosu’nun direktörü oldu ve Arabistan’ın geleceği için savaş sonrası müzakerelere

⁴⁸⁶ “Bimbashi Garland”.

⁴⁸⁷ “Grenade Howitzer Mark 1 (Garland Trench Mortar) : Lone Pine, Gallipoli”, (Erişim Tarihi 11 Ekim 2022), <https://www.awm.gov.au/collection/C117477>

⁴⁸⁸ Lawrence, *Bilgiğin Yedi Sütunu*, 126.

⁴⁸⁹ “Bimbashi Garland”.

⁴⁹⁰ Friedman, *British Pan-Arab Policy*, 252.

katıldı. Garland'ın ana görevi, savaşın bir dizi rakip Arap kabilesinin eline bıraktığı Arap Yarımadası'nın savaş sonrası durumunu çözmek ve İngiliz hazinesinden, Şerif Hüseyin bin Ali'ye cömert sübvansiyonların sona ermesi gibi hassas bir meseleyi ele almaktı.⁴⁹¹

OBE, MC ve “*El Nahdeh*” Arap nişanı ve iki kez “*Order of the Nile*” ile ödüllendirildi. 1921’de sağlık sorunları nedeniyle Mısır’dan ayrılmak zorunda kaldı ve 28 Mart’ta İngiltere’ye gitti. Garland, İngiltere’ye ayak bastıktan birkaç gün sonra 2 Nisan günü aniden hayatını kaybetti. Notları, Liverpool Üniversitesi’nde metalurji profesörü Charles Olden Bannister tarafından yazıldı ve ölümünden sonra 1927’de *Eski Mısır Metalurjisi* adıyla yayınlandı.⁴⁹²

2.2.9. Alfred Parker (1874-1935)

Alfred Chevallier Parker, Harry Rainy ve Frances Emily Jane Parker’ın üçüncü oğlu ve Lord Kitchener’in yeğenydi. 3 Haziran 1874’te Waihao, Waimate’de doğdu. 1891’de genç Alfred, Largs, Ayrshire, İskoçya’daki Fairlie House’da amcasıyla birlikte yaşadı. Parker, “*Lord Kitchener’in yeğeni, Sina Valisi ve Arap İsyanı’nın askeri istihbarat şefi*” olarak kaynaklarda geçmektedir. Parker, Ağustos 1893’te Savunma Bakanlığı tarafından Yeni Zelanda Savunma Kuvvetleri’nde (Güney Canterbury) hizmet etti. Teğmen A. C. Parker, 1895 Ağustos ayında Kraliyet Sussex Alayı’na atandı.⁴⁹³

A. C. Parker 1899’da Mısır Ordusu’na atandı, ardından Mısır Sivil Servisine katıldı ve uzun yıllar Mısır Hükümeti’ne hizmet etti. Mısır Ordusunda Kurmay Subay olarak Alfred, “Parker Paşa” olarak biliniyordu. Bundan sonra Kahire’de İstihbarat Departmanında çalıştı ve 1915’in başlarında İstihbarat Müdürüne bağlı olarak Sina Valisi olarak atandı. Kısa bir arayla 1906’dan 1923’e kadar Sina Valisi olarak görev yaptı. Sina’yı çok iyi tanıdı. Nahi’deki garnizona komuta etmiş ve yerel aşiret üyeleri arasında bir istihbarat ağı kurmuştu. Yüzbaşı Chevallier Parker, 1915’in başında Kuzey Kızıldeniz Devriyesi için siyasi istihbarat uzmanı olarak atandı. Şimdiye kadarki askeri kariyerinin çoğu Sudan’da olduğundan ve Arapları iyi tanıdığından bu göreve en uygun kişiydi. Mart 1915 itibarıyla geçici Yarbay rütbesi verildi.⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Garland, *Ancient Egyptian Metallurgy*, ii.

⁴⁹² Garland, *Ancient Egyptian Metallurgy*, ii.

⁴⁹³ “Parker, Alfred Chevallier”, (Erişim Tarihi 25 Ağustos 2022), <https://museum.timaru.govt.nz/explore/scroll/profile?id=4831>

⁴⁹⁴ “Parker, Alfred Chevallier”.

Parker, 1911'de Sina Yasası'nın hazırlanıp ilan edilmesinde büyük ölçüde etkili oldu. 1915'te, Güney Sina'daki Tor'daki uluslararası karantina istasyonunu ve buradaki İngiliz kuvvetini tehdit eden bir Türk-Arap gücüne karşı başarılı küçük bir sefer düzenledi. Daha sonra ülke ve insanlar hakkındaki derin bilgisi onu İngiliz kuvvetleri ve Bedeviler arasında paha biçilmez bir bağlantı haline getirdi. Mısır hizmetindeki son görevi, Avcı Paşa'nın yerine geçtiği Sınır Bölgeleri İdaresi Müdürlüğüydü.⁴⁹⁵

Mısır Hidivi tarafından Yüzbaşı Alfred Chevallier Parker'ın da adının yer aldığı kişilere “Mecidiye İmparatorluk Dördüncü Sınıf Osmanlı Nişanı” verildi.⁴⁹⁶ 1918'de Üstün Hizmet Nişanı ile ödüllendirildi. 1914-1915 Yıldızı, İngiliz Savaş Madalyası ve Zafer Madalyası ile ödüllendirildi. Bütün savaş hizmeti Mısır'da oldu. 1925'te Mısır Devlet Hizmetinden emekli oldu. Savaş sırasında yapılan Parker ve Sir Reginald Wingate arasındaki yazışmalar National Archives'da bulunmaktadır.⁴⁹⁷

Parker, 27 Aralık 1935'te West Field, Minchinhampton, Gloucestershire'da 61 yaşında ölümünden sonra *The Times* (Londra) onun bazı arkadaşlarının sözlerini şu şekilde yayınlamıştır:

“Yarbay Alfred Parker, birçokları için çok değerli bir arkadaştı, sadece bu ülkede değil, Bedeviler arasında sevgiyle “Barkal” olarak tanındığı Sina çöllerinde de. Hemşerileri arasında uzun süre “Sina Parker” olarak hatırlanacak. Aslen Sussex Alayı'ndaydı, 1899'da Mısır Ordusu'na atandı ve uzun yıllar boyunca Mısır Hükümetine tükenmeyen bir sadakatle hizmet etti... Arapça bilgisi derindi... İnsan doğası hakkındaki nazik bilgisi ona [Bedevilerin] sevgisini ve şefkatini kazandırdı...”⁴⁹⁸

2.2.10. Alan Dawnay (1888-1935)

Alan Geoffrey Charles Dawnay, Yarbay Hon ve 2. Earl Grey'in torunu olan Lady Victoria'nın küçük oğlu olarak 1888'de doğdu. Oxford'daki Eton ve Magdalen Koleji'nde eğitim gördü. 1909'da Coldstream Muhafızlarına atandı. Mayıs 1910'da Teğmenliğe yükseldi ve Haziran 1913'te 2. Tabur'un emir subayı olarak atandı. Üst sınıf geçmiş i giyiminde ve tavırlarında oldukça belirgin olan Dawnay, 1914'te Elizabeth Bulteel ile evlendi. Birinci Dünya Savaşı'nda 2. Tabur ile Fransa ve Belçika'da aktif göreve başladı.

⁴⁹⁵ The Times (of London). “Lieutenant-Colonel A. C. Parker”, 3 January 1936. (Erişim Tarihi 17 Temmuz 2023) https://museum.timaru.govt.nz/_data/assets/pdf_file/0010/251659/PARKER-Alfred-Chevallier-newspaper-clippings.pdf

⁴⁹⁶ The Times (of London). “Lieutenant-Colonel A. C. Parker”.

⁴⁹⁷ “Parker, Alfred Chevallier”.

⁴⁹⁸ The Times (of London). “Lieutenant-Colonel A. C. Parker”.

Nisan 1915'te Yüzbaşılığa terfi etti. Mart 1916'dan Eylül 1917'ye kadar Mısır Seferi Kuvvetleri'nde aktif hizmeti başladı ve kısa bir süre sonra Hicaz'a transfer edildi.⁴⁹⁹

5 Şubat 1918'de, Yarbay vekili rütbesinde ve T. E. Lawrence'ın kıdemlisi olarak, Şerif isyanına yardım etmek için kurulmuş olan Kahire'deki Hicaz Operasyon Kurmay Başkanlığı'nın (diğer adıyla “Kirpi” ekibinin) komutasını üstlendi. Dawnay burada EEF ile isyan arasındaki yani Allenby ve Lawrence arasındaki irtibat subayıydı. Suriye'deki hareketin artan boyutu ve karmaşıklığı, çok sayıda personel çalışmasını gerektirdi. Buna bağlı olarak Dawnay'ın rolü, Kahire'de küçük bir 'Arap Operasyonları' ekibini yönetmek oldu ve böylece Arap Bürosu ile yakın çalıştı. Bu atama, isyana o zamana kadar sahip olmadığı bir güç getirdi. Artık Kahire'de yalnızca Arap hareketinde çalışan nispeten kıdemli bir subay oldu. Dawnay, Lawrence ve diğerleri tarafından öne sürülen önerileri, karargahta hızla uygulanabilecek resmi planlara çevirebildi. Ek olarak, erzak, hava keşif ve bombalama vd. taleplerinin derhal dikkate alındığını görecekti. Faysal ve diğer emirlerle yakın ilişki kurdu. Sahadaki ilham verici komutasıyla üstlerinin takdirini kazandı.⁵⁰⁰

Mart 1918'de Kahire'ye birkaç günlüğüne gelen Lawrence, Dawnay'ın atanmasını takip eden ay artık yaptıkları operasyonların gelişigüzel olmaktan çıktığını yazdı:

“Allenby'nin bir gülümsemesi, bize ihtiyaç duyduğumuz kurmay desteğini sağladı. Şimdi ikmal subaylarımız, bir nakliye uzmanımız, bir ordu donatım uzmanımız ve ayrıca şu an Fransa' da bulunan, Beersheba planını hazırlayan çok değerli bir kardeşimiz 'olan Alan Dawnay'ın yönetimi altında bir de haber alma dairemiz vardı.”⁵⁰¹

Arabistan'daki savaşta başarılı çöl operasyonlarına ve demiryolu baskınlarına katılan Dawnay'a dostu T.E. Lawrence tarafından *Seven Pillars of Wisdom*'da övgüler yağdırıldı: *“Alan Dawnay'ın yönetimi altında bir de haber alma dairemiz vardı. Allenby'nin bize verdiği en büyük armağan - binlerce yük devesinden çok daha değerli olan- Dawnay'dı. Meslekten bir subay olarak bir sınıf duyarlılığına sahipti. Bu yüzden en kıvılcık dinleyiciler bile onun gerçek kıvılcığının farkına varabilirdi. Kavrayışlı bir zihne sahipti, bu yüzden bu isyanın özel niteliklerini içgüdüsel olarak hissedebiliyordu. Aynı zamanda görmüş olduğu savaş eğitimi, bu çelişkili konuyu ele alış tarzını zenginleştiriyordu. Savaşla ve dolayısıyla ayaklanmayla evlenmişti. Bu, benim için bir rüyaydı ve*

⁴⁹⁹ “Alan Dawnay Medal”, (Erişim Tarihi 10 Ağustos 2022), https://www.dnw.co.uk/auction-archive/lot-archive/lot.php?department=Medals&lot_uid=128933

⁵⁰⁰ Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia The Authorized Biography of T.E. Lawrence* (New York: Atheneum, 1990), 477.

⁵⁰¹ Lawrence, *Bilgiğin Yedi Sütunu*, 567.

Yenbo' da her yaşlı savaştının yaptığı gibi, meslekten her subayın sahip olması gereken bir özellikti. Ancak üç yıllık pratik içinde bunu sadece Dawnay başarabildi.”⁵⁰²

Lawrence, onun Arapça bilmediğinden ve Flanders’da sağlığı bozulduğu için doğrudan ve tam olarak komutayı ele alamadığını,

“İngilizler arasında nadir görülen iyi bir şeyi, en iyi bir şekilde yapma yeteneğine” sahip olduğunu ifade edecekti: “Bir ordu subayı olarak olağanüstü bir eğitim görmüştü ve güçlü bir hayal gücü vardı. Mükemmel karakteri, her ırk ve sınıftan dostlar kazanmasını sağlamıştı. Onun verdiği dersler sayesinde konular halinde, savaşma tekniklerini öğrenmeye başladık. Zaten kaba ve yıkıcı kuralları baş parmağımızla sayarak sıraya koyacak kadar öğrensek bile, razı olacaktık. Onun yetenekli duyarlılığı sayesinde, tutumumuz temelden değişti.”⁵⁰³

Dawnay, 1919'da eve dönüşünde Staff College, Camberley'e katıldı, ardından 1922-26'da Oxford Üniversitesi OTC (Officers' Training Corps / Subay Eğitim Birliği)'nin komutasını üstlendi ve 1927'de Imperial Defense College'a katıldı. Dawnay daha sonra, Savaş Bakanlığında asli bir Albay ve Kurmay Subayı (1. Derece) olduğunda, 1928-30'da Coldstream Muhafızları'ndaki 1. Tabur'un komutasını üstlendi. 1935-36'da İrlanda Muhafızları Birliğinde olan Dawnay, Eylül 1938'de Savaş Bakanlığında yerel Tümgeneral rütbesinde Halkla İlişkiler Direktörü olarak görev yaparken öldü.⁵⁰⁴

2.2.11. Osmond Walrond

Osmond Walrond, Güney Afrika'da özel sekreteri olduğu Alfred Milner'in aracılığıyla Hogarth'tan Ekim 1917'de Arap Bürosunda çalışma teklifi aldı.⁵⁰⁵ Arap gizli toplulukları konusunda uzman olan Walrond, Lord Milner'in grubundan olup savaş öncesinde Mısır'ı tanıyordu. Ona göre, *“İngiltere, Arap gizli cemiyetlerini ihmal ediyordu ve kendisi bu cemiyetlerin desteğini elde etme çabasına girmişti.*”⁵⁰⁶

İngilizlerin “Arap hareketi”nin etkin temsilcileri olarak Şerif ailesine odaklanması, Suriyeli ileri gelenleri ve aydınları İngiliz politika yapımcılarından izole etmişti. Kahire'de ikamet eden yedi Suriyeli, yüksek komiserliğe dışişleri bakanına hitaben 26 Nisan 1918 tarihli bir muhtıra sunduğunda, Arap Bürosu Suriyeli Arap milliyetçisi kişilerle temas kurmak üzere istihbarat subayı olan Osmond Walrond'u atadı. Walrond, Arap gizli

⁵⁰² Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, 567.

⁵⁰³ Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, 567-568.

⁵⁰⁴ “Alan Dawnay Medal”.

⁵⁰⁵ Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), 291.

⁵⁰⁶ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 292.

topluluklardan biri olan el-Kahtaniyye'nin tek Avrupalı üyesi olarak kendisini kabul ettirdi.⁵⁰⁷

Haziran 1918'de Kahire'deki yedi Suriyeliye, Arap Bürosu üyesi olan Osmond Walrond'un huzurunda Hogarth tarafından cevap verildi. Daha sonra 'Yedi Bildirge' olarak adlandırılan bu açıklamanın bir kopyası da Şerif Hüseyin'e gönderildi. Bildiri, İngiliz hükümetinin halihazırda var olan bölgelerin tam ve egemen bağımsızlığını tanıyacağını doğruladı.⁵⁰⁸

Kahire'de Walrond, Hüseyin'in Suriye'deki emellerine karşı çıkan ve kendilerine bir Suriye Birliği Partisi (hizb al-ittihad al-suri) oluşturan bu grupla temas kurmuştu. Walrond, onları Arap Bürosunda güç ve şöhret elde etmek yanında patronu Milner'i etkilemek için bir araç olarak görmüş olabilir. Walrond 1927'de öldüğünde, eski bir meslektaşı bir ölüm ilanında “*perde arkasındaki gizemli çalışmayı tercih ettiğini*” belirtti.⁵⁰⁹

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu'daki özel istihbarat uzmanı William Yale, 15 Nisan 1918 tarihli bir raporda, Walrond'un kendisine ‘*şimdi bir misyonu olduğunu*’ söylediğini ve Faysal'ın kontrol ettiği bölgelerde baskın bir yönetim kurmasından endişe duyduğunu çünkü “*Suriyeliler, liberal ve etkin bir idari teşkilat yaratamadığı görülürse, onun Suriye'nin hükümdarı olmasına izin vermeyebilir*” diyecekti. Onun görüşleri Suriye Birlik Partisi'ninkilerle benzerdi. Yale'e göre, Walrond, Irak, Suriye ve Arabistan'ı kapsayan birleşik konfedere devletlerden oluşan bağımsız bir Arap İmparatorluğu olasılığından bahsetti. Ayrıca o, Suriye'deki dindar Müslümanları bir Arap Devleti veya Devletler Konfederasyonu kurma doğrultusunda düşünmeye teşvik etti. Walrond bununla yetinmeyerek Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre Federal Cumhuriyeti anayasası gibi belgeleri temin edilerek Arapçaya tercümelerine ön ayak olmuştu.⁵¹⁰

2.2.12. Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868-1926)

14 Temmuz 1868'de Durham'da dünyaya gelen Gertrude Bell, 1904'te ikinci baronet olan Thomas Hugh Bell ile Newcastle'lı John Shield'ın kızı Mary (ö.1871)'nin büyük çocuğu

⁵⁰⁷ Ali Allawi, *Faisal I of Iraq* (New Haven, CT: Yale University Press, 2014), 114.

⁵⁰⁸ Allawi, *Faisal I of Iraq*, 115.

⁵⁰⁹ Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, 291-292.

⁵¹⁰ Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, 292.

ve tek kızları idi.⁵¹¹ Seyyah, arkeolog ve diplomat kimlikleriyle öne çıkan Gertrude Bell, sanayici dedesi Sir Isaac Lowthian Bell'in biriktirdiği servetin ortasında büyümüş, 'talihin gözde çocuğu' olarak bilinir.

Queen's College'da ve Oxford'da Lady Margaret Hall'ün arkeoloji ve modern tarih bölümünde okudu. Bu okuldan birincilikle mezun olan ilk kadın oldu. Atletik başarıları, okuma genişliği ve yüksek özgüveniyle çağdaşlarını etkiledi. Oxford'da Janet Hogarth, Edith Langridge ve Mary Talbot ile uzun süreli dostluklar kurdu. Öğrenimini tamamladıktan sonra, Bell, Avrupa ve daha sonra da Orta Doğu'ya çok sayıda seyahatlerde bulundu. İlerleyen yıllarda dağcılık ve dünya turlarıyla da ilgilenmeye başlayan Bell, iki kez dünya turuna çıktı.⁵¹²

1892'de İran'a yaptığı ziyaret, romantik bir deneyime ve aynı zamanda edebi ve dilsel becerilerinin gelişmesine yol açtı. Sandford Arthur Strong'dan Farsça okuduktan sonra, Hafız'ın Divanı (1897)'na yaptığı İngilizce çeviri, uzun süre İngilizce'ye yapılan en iyi serbest şiir çevirisi olarak kabul edildi. 1888-1889 yılları arasında üvey annesinin kız kardeşi Mary ve İngiltere'nin Romanya'daki diplomatlarından olan kocası Sir Frank Lascelles ile Bükreş'te kaldı. Doğu Avrupa'daki Times muhabiri Valentine Chirol (Domnul) ile orada karşılaşmaları, onun diplomasisindeki gelişmelere aşinalık kazananmasına ve önemli şahıslarla tanışılığına yol açtı.⁵¹³

Gertrude Bell'in Doğu'ya olan ilgisi, bölgeye yaptığı ziyaretlerle daha da arttı. 1899 yılında Kudüs'e yaptığı ziyaretten sonra Araplara karşı büyük bir sevgi ve ilgi duymaya başladı. Arap çöllerinde seyahatler yaptı ve batılılara çöl hayatını anlatan Orta Doğu yazıları yazdı. Böylece Bell'in çalışmaları, arkeolog ve sanat tarihçisi olmasının yanı sıra Arap özlemlerini İngiliz yayılcılığıyla özdeşleştirmeye çalışan politik kimliğiyle çift taraflı olarak gelişmiştir.⁵¹⁴

1907 yılının Mart ayında arkadaşı arkeolog William Ramsay ile birlikte Anadolu'ya geldi. Anadolu'daki kiliselerle ilgili bir araştırma yaptığı sırada Konya'ya da geldi ve burada hayatının aşkıyla, İngiltere'nin Konya Askeri Konsülü Binbaşı Dick Doghty-

---

⁵¹¹ Liora Lukitz, "Bell, Gertrude Margaret Lowthian (1868-1926)", *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-12. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/30686>.

⁵¹² Lukitz, "Bell, Gertrude", 2.

⁵¹³ Lukitz, "Bell, Gertrude", 2.

⁵¹⁴ Semavi Eyice, "Bell, Gertrude Lowthian", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 5: 422-423.

Willie ile tanıştı. Daha sonra Ocak 1909 yılında Mezopotamya'ya bir gezi düzenleyen Bell, bu sırada Geç Hitit dönemine ait olan Karkamış'ta önemli keşif ve incelemelerde bulundu ve bu bölgede kısa süreli kazılar yaptı. Sonra Irak'taki ünlü antik şehir olan Babil'e gitti.⁵¹⁵

Bell 1914'ten önceki yıllarda, İngiltere'deki en göze çarpan kamu işi, parlamento seçimlerinde kadınlara oy hakkı tanınmasına karşı çıkan kampanyanın organizatörüydü. Ulusal Kadın Oy Hakkı Karşısı Ligi'nin kuzey bölümünün kurucu üyesi ve daha sonra başkanı oldu.⁵¹⁶ Haziran 1913'te üyeliğin kadınlara açılmasından kısa bir süre sonra Kraliyet Coğrafya Derneği üyeliğine seçilen Bell, 1914 yılında Arabistan'ın kuzeyindeki Hail kasabasında bulunan Abdülaziz İbni Suud'un karargâhını ziyaret etti. Bu yolculuğunu kaleme alan Bell, 1918'de Kraliyet Coğrafya Derneği'nin altın madalyasıyla ödüllendirildi.⁵¹⁷

Gertrude Bell ve T. E. Lawrence, Birinci Dünya Savaşı'nın çok öncesinde Orta Doğu'da arkeolog kimliği altında birlikte kazı çalışmalarına katıldılar. Bell ve Lawrence önce 1910 yılında Cerablus'taki Hitit kalıntıları üzerinde çalışmak için bir araya geldiler. Lawrence harita çizerken, Bell ise özellikle Arap kabileleri üzerine siyasi çalışmalar yapmaktaydı. Bell'in Orta Doğu'da Osmanlı'ya karşı İngiliz saflarında çalışabilecek Arap kabileleri hakkındaki raporları, uzun yıllar askeri planlamalarda kullanıldı.⁵¹⁸ Birinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarında Bell, kayıp ve yaralı askerleri aramakla görevlendirilen Kızıl Haç subayı olarak görev yaptı. Doughty-Wylie'nin Nisan 1915'te Gelibolu'daki ölümü onun için yıkıcı bir darbe oldu ve bundan sonra hayatını esas olarak Orta Doğu siyasetine adanmıştı.⁵¹⁹

Birinci Dünya Savaşı başladığında İngiliz istihbaratı tarafından öncelikle bölge ile ilgili bilgisi dolayısıyla istihbarat için çalışma görevi verildi. Arkeolog D.G. Hogarth'ın daveti üzerine, Kasım 1915'in sonunda Kahire'ye ulaştı. Bu görev, daha sonra kurulan Arap Bürosu içinde devam etti. Ancak, Irak'ta Hindistan'dan gelen İngiliz kuvvetleri Kut-ül Amare'de Türkler tarafından sarılınca, Basra'ya yardım için gönderildi. Oradan da Bağdat'taki İngiliz Sömürge İdaresi içinde görevlendirildi. Sonraki yıllarda Orta Doğu'da

---

⁵¹⁵ Lukitz, "Bell, Gertrude", 5.

⁵¹⁶ Lukitz, "Bell, Gertrude", 5.

⁵¹⁷ Lukitz, "Bell, Gertrude", 6.

⁵¹⁸ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 61.

⁵¹⁹ Lukitz, "Bell, Gertrude", 6.

İngiltere'nin çıkarları için çeşitli faaliyetlerde bulunmaya başlayan Bell, İngilizlerin Orta Doğu politikasının kurucusu ve planlayıcılarından biri oldu. Bell, Bağdat'ta iken Percy Cox'un Arap ilişkilerinde sorumlu yardımcısı olarak görev yapmaktaydı⁵²⁰ (Sir Percy Cox, İbni Suud ile Gertrude Bell arasında 1916'da Mezopotamya'da gerçekleşen görüşmenin fotoğrafı için bkz. Ek 9).

Mart 1917'de Bağdat'ın İngiliz işgalinden sonra Bell, Cox'un Mezopotamya sivil yönetiminde sağ kolu ve doğu sekreteri olarak hareket etmeye devam etti. 1917'de CBE (Britanya İmparatorluğu Nişanı)'ye layık görülen Bell, Cox'un 1918'de Tahran'a gitmesiyle halefi Yarbay Arnold Wilson'a hizmet etti, ancak ilişkileri gergindi. Bell, daha önce Arapların kendi kendini yönetme olasılığı konusunda şüpheci davranmış ve savaş sonrası Arap topraklarının yönetimi için Mısır'daki İngiliz yönetimi modelini tercih etmişti. 1919'daki Paris Barış Konferansı'ndan sonra, İngiliz danışmanların rehberliğinde olsa da Arap devletleri kurma fikrine döndü. 1920'de beyaz kitap olarak yayınlanan *Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi*'ni tamamladı.⁵²¹

Sir Percy Cox'un Ekim 1920'de İngiliz yüksek komiseri olarak geri dönüşü ve Bell'in Doğu Sekreteri olarak artan görevi, Cox ve halefinin altında tuttuğu bir pozisyona getirdi.⁵²² Savaş sonrasında Irak sınırının belirlenmesinde etkili oldu ve İngiltere adına Şerif Hüseyin'in oğlu I. Faysal'ı Irak "kral"ı olarak Irak tahtına oturttu. 1921'deki Kahire Konferansına katılan Bell, resmi olarak mandanın yerini alan 1922 Anglo-İrak anlaşmasının onaylanması için yapılan müzakerelerin ve Irak ile ilgili gelişmelerin hepsinde yer aldı.⁵²³

1918'de savaş bittikten birkaç ay sonra İngiliz Hükümeti tarafından, Bell'e "Üstün Başarı Nişanı" verildi. 1923'te Irak Ulusal Müzesi'nin kurucusu ve müdürü oldu. 1925 yazında İngiltere'de hastalık izninden sonra Irak'a dönen Gertrude Bell, 11-12 Temmuz 1926 gecesi Bağdat'ta uykusunda öldü ve Bağdat'daki İngiliz askeri mezarlığına gömüldü. Ölümünün nedeni, 11 Temmuz gecesi alınan aşırı dozda uyku hapıydı.⁵²⁴

---

⁵²⁰ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 61-62.

⁵²¹ Lukitz, "Bell, Gertrude", 7.

⁵²² Lukitz, "Bell, Gertrude", 7.

⁵²³ Lukitz, "Bell, Gertrude", 8.

⁵²⁴ Lukitz, "Bell, Gertrude", 8.

H. St J. Philby ona “*Irak'ın yaratıcısı*” dedi. Bell'in Irak'ta yaratılmasına yardım ettiği rejim 1958'de bitti.⁵²⁵ İsmi Arap dünyasında efsane halini alan Gertrude Bell, Arap Milliyetçiliği için “el Hatun, Çöl Kraliçesi, Çölün Kızı, Arapların Annesi”, Türkler için “Çöl Tilkisi, Çölün Cadısı”, Iraklı tarihçiler arasında ise “Irak'ın Taçsız Kraliçesi” olarak ünlenecekti. Onun hayatının anlatıldığı 2015 yapımı *Queen Of The Desert* filmi ise dikkatleri tekrar Orta Doğu'daki gizli ellere çekmiştir.

2.2.13. Philip Perceval Graves (1876–1953)

Gazeteci ve yazar Philip Graves, Sandiford House, Cheshire'da 25 Şubat 1876'da Dublin'li Alfred Perceval Graves'in en büyük oğlu olarak doğdu. Anglo-Irish bir aileden gelen Graves'in büyükbabası Charles Graves, Limerick piskoposuydu ve amcası Alman tarihçi Leopold von Ranke idi.⁵²⁶

Genç bir adam olarak kızıl saçlı, amcasının ifadesiyle “*Graves'in meşhur küstahlığından nasibini alan*” Philip hassas ve öfkeliydi. Küçük erkek kardeşinin ifadesiyle, aynı zamanda “neredeyse fotoğrafik hafızaya sahip olağanüstü parlak bir çocuktu”. Haileybury College ve Oxford'daki Oriel College’de eğitim aldı.⁵²⁷

Graves, sağlık nedenleri ve Levant’daki ahbabları aracılığıyla, Kahire'ye giderek *Egyptian Gazette* muhabiri oldu ve Ronald Storrs ile aynı daireyi paylaştı. 1906'da *The Times*'a muhabiri oldu. 1908-1914 yılları arasında İstanbul’da *The Times*’ın muhabiri olarak Birinci Dünya Savaşı’nın önemli olaylarını rapor etti. Graves, Jön Türklerin Hamidiye rejimine karşı Temmuz 1908 devrimini gözlemlemek için zamanında geldi ve 1914'te savaşın başlamasına kadar burada kaldı. Genç Türklerin Sultan Abdülhamid'i devirmesine şahit olan Graves, Balkan savaşlarını da içine alan bu kritik zamanlarda, Türklerle yakın profesyonel bir ilişki kurdu. 1912'de Graves, İstanbul’dan Gavin Gilchrist'in kızı (Leila) Millicent ile evlendi.⁵²⁸

Graves, 1915-1919 yılları arasında İngiliz ordusuna hizmet etti. Amcası Sir Robert Windham Graves 1895'te Erzurum’daki British Consul’de, 1912’de Türk hükümetine finansal danışman olarak ve benzer periyotlarda Kahire’de sivil istihbarat servisi için

⁵²⁵ Lukitz, “Bell, Gertrude”, 9.

⁵²⁶ G. R. Berridge, “Graves, Philip Perceval”, *Oxford Dictionary of National Biography*, (2010): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/95701>.

⁵²⁷ Berridge, “Graves, Philip Perceval”, 1.

⁵²⁸ Berridge, “Graves, Philip Perceval”, 1.

görev yapmıştır. Bu mesaisinin aralıklarla 1908-1922 yılları arasında gerçekleşmiş olması, Meşrutiyet'in ilanı, 31 Mart Vakası, Balkan Savaşları, Balkanlardaki ve Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki Türkiye topraklarındaki gelişmeleri genellikle birinci ağızdan “İngilizler ve Türkler” adlı kitabında anlatmasını sağlamıştır.⁵²⁹

Birinci Dünya Savaşı sırasında Graves, Kahire'deki Ordu İstihbarat Servisinde bir yüzbaşıydı. 1915 yılının Ocak ayında Kahire'ye gelen Philip, Türk ordusu konusunda önde gelen İngiliz uzmanı olarak ün kazandı ve ertesi yıl Arap Bürosu'na katıldı. Arap Bürosu için “*Türk Ordusu Elkitabı*” üzerinde T. E. Lawrence ile birlikte çalıştı. 1917'nin sonunda General Allenby'nin Filistin'de Bir Salem'deki ileri genel karargahında bulunan Gilbert Clayton'ın siyasi karargahının bir üyesiydi. Türkçeyi iyi konuşan Graves, üst düzey Levant servis memuru olan amcası Robert Windham Graves'e Türk mahkumları sorgulamada ve ele geçirilen belgeleri incelemeye yardımcı oldu.⁵³⁰ Ekim 1918'de Graves, *The Times*'ın İstanbul'daki muhabiri olarak görevine yeniden başladı. Graves, *Filistin, Üç İnanç Ülkesi* (1923) adlı kitabının önsözünde siyasi Siyonizme inanmadığını belirtti.⁵³¹

Türklerin kazandığı zafere ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal'in cesaretine ve askeri dehasına duyduğu hayranlığı dile getiren Graves, İstanbul'dan ayrıldı. Daha sonra *The Times* tarafından İrlanda, Hindistan, Levant ve Balkanlar gibi coğrafyalarda özel muhabir olarak görevlendirildi. Savaşın sona, kitap yazmaya daha fazla zaman ayıran Graves, Orta Doğu ile ilgili olarak eserler yazmanın yanında Sir Percy Cox'un biyografisini kaleme aldı.⁵³²

1945'in sonunda *The Times*'tan emekli olsa da yazmayı bırakmadı ve 1950'de Ürdün Kralı Abdullah'ın anılarını yayınladı. Bunun dışında zamanını, entomoloji, sinek avcılığı ve erken İngiliz tarihi araştırmalarıyla geçirdi. 3 Haziran 1953'te İrlanda Ballylickey House, Bantry'de öldü.⁵³³

⁵²⁹ Berridge, “Graves, Philip Perceval”, s. 2; Philip P. Graves, *İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1790-1939)*, çev. Yılmaz Tezkan (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1999).

⁵³⁰ Berridge, “Graves, Philip Perceval”, 2.

⁵³¹ Berridge, “Graves, Philip Perceval”, 2.

⁵³² Berridge, “Graves, Philip Perceval”, 2.

⁵³³ Berridge, “Graves, Philip Perceval”, 3.

2.2.14. George Ambrose Lloyd (1879–1941)

İngiliz politikacı ve sömürge yöneticisi olan George Ambrose Lloyd, 19 Eylül 1879'da, Birmingham'lı Sampson Samuel Lloyd ve Jane Emelia'un en küçük oğullarıydı. Solihull, Warwickshire yakınlarındaki Olton Hall'da doğdu. Aile Galler kökenliydi ve Lloyds Bank'ın servetinin varisi idi.⁵³⁴ 1891'e kadar evde eğitim gören Lloyd, Eton Koleji'nde ve Cambridge'deki Trinity Koleji'nde tarih okudu. Ancak ebeveynlerinin ölümü üzerine Cambridge'den ayrıldı. 1900'de Hindistan'a yaptığı seyahat Doğu'ya ilgi ve hayranlık duymasına neden oldu.⁵³⁵

Lloyd and Lloyd aile şirketi yönetiminde çalıştı ama bir kamu hizmeti kariyerine girmeye karar verdi. 1905'te Mark Sykes ve Aubrey Herbert ile tanıştığı İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğine fahri ataşe olarak atandı. Osmanlı coğrafyasında seyahatler yapan Lloyd, 1907'de Türkiye, Mezopotamya ve Basra Körfezi ile İngiliz ticaretinin geleceğini araştırmak için özel komisyona üye seçildi. Jön Türk devrimi sırasında *The Times*'a makaleler yazdı.⁵³⁶

1910'da Lloyd, Batı Staffordshire'ın Muhafazakar Parti üyesi olarak Avam Kamarası'na girdi. Bir taraftan da Avrupa, Afrika ve Yakın Doğu boyunca seyahatler gerçekleştirdi. 1911'de Kraliçe Alexandra'nın (1901-10 arasında İngiltere Kraliçesi) nedimesi ile Frederick Canning Lascelles'in kızları Blanche Isabella Lascelles ile evlendi.⁵³⁷

Savaş başladıktan sonra Warwickshire'da zaten bir subay olan Lloyd, Fransa'ya gitmek istese de Türkçe bilgisi dolayısıyla Kasım 1914'te Mısır'daki genelkurmay istihbarat teşkilatına atanmıştır. 1915'te bir istihbarat subayı olarak Gelibolu'da ateşle karşı karşıya kalmaktan büyük keyif aldı. İngiliz-Rus irtibatını geliştirmek için Petrograd'a, körfez ticareti konusundaki çalışmaları için Basra'ya ve Şerif isyanını planlamak için Mekke'ye giderek çeşitli özel görevleri yerine getirdi. 1917'de Kahire'ye döndüğünde Arap Bürosu topluluğu ile Arap özlemlerine sempati gösterdi ve onları destekledi.⁵³⁸

Yüzbaşı Lloyd Ocak 1918'de Londra'ya döndü ve müttefikler arası savaş konseyinin mali komitesinde İngiliz heyetinin sekreteliğini üstlendi.⁵³⁹ Aralık 1918'de Bombay valisi olan

⁵³⁴ Tomes, "Lloyd, George", 1.

⁵³⁵ Tomes, "Lloyd, George", 2.

⁵³⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 50.

⁵³⁷ Tomes, "Lloyd, George", 2.

⁵³⁸ Tomes, "Lloyd, George", 2.

⁵³⁹ Tomes, "Lloyd, George", 2.

Lloyd, 1921'de “Hindistan’ın babası” olarak kabul edilen Gandhi'nin tutuklanmasında ısrar etti. 1924'te, beş yıllık görev süresinin sonunda, İngiliz kontrolünü sürdürmek için güç kullanımını savunan Lloyd, sert yaptırımlarıyla tanınan bir üne sahip olarak Hindistan'dan ayrıldı.⁵⁴⁰

Lloyd, Ekim 1924'te parlamentoya Avam Kamarası'na döndü. 1925'te Allenby'nin yerine Mısır'ın Yüksek Komiseri oldu. Dışişleri Bakanlığı ile yaşadığı sorunlar neticesinde istifa etti. Başına buyruk hareket eden Lloyd, 1930'dan itibaren baskı grubu siyaseti yaptı. Navy League (Donanma Birliği) ve Empire Economic Union (İmparatorluk Ekonomi Birliği) gibi çok sayıda teşkilata üye oldu. Hükümetin Hindistan halkına öz yönetim vermemesi için lobi yapan Hindistan Savunma Birliği'nin bir üyesiydi.⁵⁴¹ Gerçekte, İngiliz demokrasisine bağlı kaldı ve Muhafazakar Parti'den kopamadı.

Lloyd, International Wagon Lits ve British South Africa Company'nin müdürlüklerini yaptı. Arkadaşları arasında Noël Coward ve T. E. Lawrence vardı. Chamberlain'in başbakanlığı döneminde Temmuz 1937'de British Council'in başkanı olarak atandı. Lloyd, British Council işleri bahanesiyle bir tür gezici büyükelçi olarak Avrupa'yı dolaşırken, İkinci Dünya Savaşı patlak verdi. Churchill onu 11 Mayıs 1940'ta koloniler için dışişleri bakanı olarak atadı. Baron Lloyd, 1941'de ölümünden kısa bir süre önce Lordlar Kamarası'nın da başkanı oldu.⁵⁴²

2.2.15. Aubrey H. Herbert (1880-1923)

Aubrey Nigel Henry Molyneux Herbert, 3 Nisan 1880'de Highclere'de doğdu. Carnarvon'un 4. Kontu'nun ikinci evliliğinden olan en büyük oğluydu. Eton ve Oxford'daki Balliol Koleji'nde eğitim gördü.

1902'de Tokyo'da, 1904'te İstanbul'da fahri ataşe oldu ve ardından Türkiye'de seyahatler yaptı. Orta Doğu'ya olan ilgisini arttıran ve yaşamının seyrini değiştiren gelişme, Mart 1904'te İstanbul'daki büyükelçilikteki göreviydi. John Buchan tarafından kaleme alınan *Greenmantle* (1916) adlı romanının isimsiz kahramanı için modeldi.⁵⁴³ 1910'da Vikont de Vesci'nin tek çocuğu olan Mary Vesey ile evlendi. 1911'de ölümüne kadar elinde

⁵⁴⁰ Tomes, “Lloyd, George”, 3.

⁵⁴¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 51; Tomes, “Lloyd, George”, 5.

⁵⁴² Tomes, “Lloyd, George”, 5.

⁵⁴³ Auberon Waugh, “Herbert, Aubrey Nigel Henry Molyneux (1880–1923)”, *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/37534>.

tuttuğu bir seçim bölgesi olan 1918'e kadar Güney Somerset ve daha sonra Yeovil adına Muhafazakar üye olarak Parlamente'ye girdi.⁵⁴⁴

Avam Kamarası üyeliği, Herbert'in Orta Doğu'daki kapsamlı seyahatini kesintiye uğratmadı. Dış politikaya ilgi duyan Herbert, 1911 yılı boyunca, dikkati neredeyse tamamen, sık sık seyahat ettiği Balkanlar'a odaklandı. Arnavut milliyetçiliği davası için yaptığı çalışmalar neticesinde 1913'te, kendisine resmen Arnavutluk tahtı teklif edildi. Herbert kabul etmeye oldukça hevesliydi, ancak H. H. Asquith ve Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Balkanlar'da böyle bir İngiliz müdahalesine yanaşmadılar. Herbert, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra modern, bağımsız bir Arnavutluk devletinin yaratılmasına büyük ölçüde katkı sağlamıştı.⁵⁴⁵

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, Herbert, neredeyse kör olmasına rağmen, kendisine bir teğmen üniforması satın aldı ve Ağustos 1914'te Fransa'ya giden askeri gemiye kaçak olarak binerek İrlanda Muhafızlarına katıldı. Yaralandı ve Mons'tan geri çekilirken esir düştü. Aralık 1914'te Kahire'deki istihbarat bürosuna, yakın bir dostu olan T.E. Lawrence ve diğerlerine katıldı.⁵⁴⁶ Arap Bürosunda (1916) yakın çalıştığı George Lloyd ve Sir Mark Sykes ile olan dostluğu, 1911'de en genç üç Muhafazakar milletvekili oldukları parlamente'ye girmesiyle başladı.⁵⁴⁷ Daha sonra irtibat subayı ve tercüman olarak 1915'te Gelibolu seferinde yer aldı. Fransızca, İtalyanca, Almanca, Türkçe, Arapça, Yunanca ve Arnavutça dillerine olan hakimiyeti ve bölgedeki birçok önemli şahsiyetle olan kişisel dostluğu, varlığını komutanları için değerli kıldı, ancak Türk yanlısı duruşu da hoşnutsuzluğa neden oldu. Savaşın geri kalanını Mezopotamya, Selanik ve İtalya'da istihbarat çalışmalarında geçirdi.⁵⁴⁸

1920'de parlamente'da Muhafazakâr parti denetçisi olmaya devam etmesine rağmen, Herbert kendisini bağımsız olarak görüyordu. Arnavut siyasetine dalan Herbert'a özel görevler de verildi. Şubat 1921'de sözde Ermeni katliamından sorumlu tutulan Talat ile gizli bir görüşme için Almanya'ya gitti. İstanbul'da İngiliz askeri istihbaratı tarafından gözetim altında tutuldu ve görevi yeğeni Henry Herbert üstlendi.⁵⁴⁹

---

⁵⁴⁴ Herbert, *Mons, Anzac and Kut*, 11.

⁵⁴⁵ Waugh, "Herbert, Aubrey", 2.

⁵⁴⁶ Bulut, *İngiliz Derviş*, 282.

⁵⁴⁷ Herbert, *Mons, Anzac and Kut*, 11.

⁵⁴⁸ Waugh, "Herbert, Aubrey", 2.

⁵⁴⁹ Waugh, "Herbert, Aubrey", 3.

Bir serseri gibi giyinmekten hoşlanan, alacalı saçlarıyla eksantrik bir havası olan Herbert, hayatının son yılında tam olarak kör oldu. Yanlış tedavi sonucu kan zehirlenmesi yaşayan Herbert, 26 Eylül 1923'te 12 Beaumont Street, Portland Place, Londra'da öldü.⁵⁵⁰

2.2.16. Harry Pirie-Gordon (1883-1969)

Charles Harry Clinton Pirie-Gordon, 12 Şubat 1883'te doğdu. Babası 12. Buthlaw, Aberdeenshire Lordu Edward Pirie, annesi Peder William Handley'nin kızı Louisa idi. 1901'de Fas'ta Tanca ve Tetuan'a giden Pirie-Gordon, Oxford'da Magdalen Koleji'nde modern tarih okudu. 1908'te Suriye'deki Haçlı kalelerini incelemek üzere Atina'daki İngiliz Okulu'ndaydı.⁵⁵¹

Pirie-Gordon Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan yıllarda Yakın Doğu'ya yönelik bir dizi gezi düzenledi, keşif ve arkeoloji amaçlı araştırma gruplarına dahil oldu. 1908 yılında Kıbrıs'a varmadan önce Mersin, İskenderun, Beyrut ve Hayfa'ya seyahat etti. Celile üzerinden kuzeye ve oradan Şam ve Baalbek, Hama ve Halep'e yöneldi. Hitit kalıntılarını arayan David Hogarth'ı kıl payı kaçırdı. Araştırmasının bir kısmını 'Celile'nin Hükümdar Prensları' adıyla yayınladı. 1909 sonbaharında Pirie-Gordon, Oxford'da henüz lisans öğrencisi olan Lawrence ile buluşmak için Urfa'daydı. Bu sırada Halep ile Urfa arasında bir yerde, Kürt aşiretlerinin saldırısına uğradı. 28 Haziran 1910'da *The Times*'ın editörü George Earle Buckle'ın kızı Mabel Alicia Buckle ile evlendi.⁵⁵²

İngiliz bilim insanları, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar geçen yıllarda Levant bölgesinde oldukça aktifti. T.E. Lawrence, onun hazırladığı haritaları bölgeye ilk ziyaretinde kullandı. Pirie-Gordon, Yakın Doğu'daki *Times* muhabiri oldu ve savaştan önce İskenderun limanı çevresindeki bölgenin araştırmasına katıldı. 1914'te Pirie-Gordon, Kraliyet Donanması Gönüllü İhtiyat Birimi'nde (RNVR) Teğmen olarak görevlendirildi. Aralık ayında başlangıçta basın sansürü işleriyle uğraştığı Kahire'ye geldi.⁵⁵³

⁵⁵⁰ Waugh, "Herbert, Aubrey", 3. Hakkında yazılan kitaplar ve kitapları: *Albania's Greatest Friend: Aubrey Herbert and the Making of Modern Albania: Diaries and Papers 1904-1923 Hardcover* – June 15, 2011 by Aubrey Herbert (Author); *The Man Who Was Greenmantle: Biography of Aubrey Herbert Hardcover* – 8 Sept. 1983 by Margaret Fitzherbert (Author); *Aubrey Herbert, Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.

⁵⁵¹ Gill, "Harry Pirie-Gordon", 1046.

⁵⁵² Gill, "Harry Pirie-Gordon", 1047.

⁵⁵³ Gill, "Harry Pirie-Gordon", 1045; Pirie-Gordon, 1911'de British Museum sponsorluğunda Karkamış'taki Lawrence'ın ve Leonard Woolley'in de yer aldığı kazıların düzenli ziyaretçisi oldu.

Savaş öncesi "istihbarat topluluğu"nın bir üyesi olarak gösterilen Pirie-Gordon, Kahire'deki Arap Bürosu'nun topografik bölümüne David Hogarth yönetiminde katıldı. HMS Doris tarafından İskenderun'a ve ardından Gelibolu'ya ve İzmir Körfezi'ndeki Makronisi'ye (Long Island) yapılan baskınlarda görevlendirildi ve madalya aldı. Binbaşı Harry Pirie-Gordon, Nisan 1916'da Long Island'ın sivil yöneticisi olarak atandı. Daha sonra Yarbay olarak Kahire'ye dönmeden önce Selanik'teki Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu'nda (EMSIB) bölüm başkanı olarak görev yaptı. Pirie-Gordon, Osmanlı ordununun eğilimlerini gösteren haritaları geliştirmek için fotoğrafik araştırmalardan yararlandı.⁵⁵⁴

Pirie-Gordon'dan Kahire'de hilafet hakkında bir rapor hazırlaması istendi. Mart 1915'te tamamladığı raporunda, Hilafet'te Arap kimliğine geçişi tavsiye etmişti. Ancak bir dilbilimci olarak uzmanlığına yakında cephede ihtiyaç duyuldu. Nisan 1915'te Pirie-Gordon, Akdeniz Seferi Kuvvetleri'ne (MEF) atandı ve Çanakkale'ye gönderildi. Alexandretta (İskenderun) araştırmasından meslektaşı Ian Smith ile birlikte Pirie-Gordon, müttefiklere firar eden Şerif Muhammed el-Faruki ile görüşme yaptı. Bu görüşmede el-Faruki, Osmanlı ordusu içinde isyan etmeye hazır Arap subayların varlığını öne sürdü. Kasım 1915'te Pirie-Gordon, İskenderun'u İngiliz ticaretine açık bir liman haline getirecek Sykes-Picot anlaşmasının ayrıntıları üzerinde çalışmak için Kahire'deydi. Teğmen Pirie-Gordon, 2 Aralık 1915'te RNVR Komutanlığına terfi etti.⁵⁵⁵

Gelibolu harekâtının ardından Akdeniz'de istihbarat toplama yeniden düzenlendi ve Mart 1916'da Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu (EMSIB) olarak bilinen yeni bir organ kuruldu. Ağustos 1916'da Pirie-Gordon, EMSIB'nin Selanik'teki alt istasyonlarının sorumluluğunu almak üzere Kahire tarafından görevlendirildi. 1916'nın sonlarından Ocak 1917'ye kadar EMSIB'ye bağlı olarak Selanik'te görev yaptı.⁵⁵⁶

Arap Bürosu'ndaki işine geri dönmüş görünen Pirie-Gordon, Aralık 1917-Şubat 1919 arasında Filistin'deki Siyasi Misyon'un bir üyesiydi. Londra'ya dönen Pirie-Gordon, Mark Sykes'ın etkisiyle 1918'in başlarında Arap Bürosu'na Yarbay rütbesiyle geri döndü. Ocak

---

1911-12 döneminde Pirie-Gordon, Alexandretta çevresindeki Suriye kıyı şeridinin bir araştırmasında çalıştı. 1912'de Pirie-Gordon, savaşın başlamasına kadar *The Times*'ın Dışişleri departmanında kaldı. Bu dönemde *The Near East*'in editörlüğünü de yaptı. Gill, "Harry Pirie-Gordon", 1048.

⁵⁵⁴ Gill, "Harry Pirie-Gordon", 1045.

⁵⁵⁵ Gill, "Harry Pirie-Gordon", 1049.

⁵⁵⁶ Gill, "Harry Pirie-Gordon", 1051-1052.

1918'de Arap Bürosu'nun gelecekteki misyonuyla ilgili bir raporu sundu. Pirie-Gordon'un savaştan sonra bir dizi ayrıntılı Levant haritasını oluşturması, en değerli hizmetlerinden biriydi. Mısır Seferi Kuvvetleri için haber sağlayan *Filistin Times*'ın editörlüğünü yaptı. Pirie-Gordon 1918'de Megiddo savaşına flamasındaki aile arması ile katıldı.⁵⁵⁷ BSA (İngiliz Bilim Derneği)'nin eski bir üyesi olan Harry Pirie-Gordon, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Filistin Rehberi tarafından yayınlanan dört harita hazırladı.⁵⁵⁸

Mayıs 1919'a kadar Pirie-Gordon, Baltık Eyaletleri İngiliz Komisyonu Komiser Yardımcısı olarak Finlandiya Körfezi'ndeydi. Ağustos 1919'da Kuzey Rusya'daki askeri misyonda görev aldı. 1919-1939 arasında *The Times*'ın Dışişleri üyesi olarak Türkiye, Filistin ve Meksika'da görev yaptı. Uluslararası Şövalyelik Emirleri Komisyonu üyesi Kraliyet Okçular Birliği üyesi, Antikacılar Derneği Üyesi ve Kraliyet Coğrafya Derneği üyesi olan Pirie-Gordon, Burke's Landed Gentry'nin editörlüğünü yaptı. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, Amirallik'te sivil subay olarak deniz istihbaratındaydı. 1948'de OBE (Britanya İmparatorluk Nişanı) ile ödüllendirilen Pirie-Gordon, 8 Aralık 1969'da öldü.⁵⁵⁹

2.2.17. Charles Leonard Woolley (1880-1960)

1880 yılında Londra'da dünyaya gelen İngiliz arkeolog Sir Charles Leonard Woolley, Papaz George Herbert ve Sarah Woolley'in oğludur. Genç yaşından itibaren kazılara ilgisi olan Woolley, eğitim hayatına Oxford'daki New College'de başladı.⁵⁶⁰ Kalabalık bir aileden geldiği için eğitimini St John's, Leatherhead ve New College, Oxford'daki burslarla finanse etmek zorunda kaldı ve burada edebiyat ve teoloji alanında derece aldı.⁵⁶¹

New College müdürü W. A. Spooner'ın tavsiyesi ile arkeoloji alanında çalışmaya başlayan Woolley, 1905'te Ashmolean Müzesi'nin müdürü Arthur Evans'ın asistanlığına atandı. Aynı yıl Northumbria'daki Corbridge'de kazı çalışmalarına başladı. En eski Mezopotamya uygarlıklarına ilişkin kazılarıyla tanınan Woolley, 1907-1911'de Wadi

⁵⁵⁷ Gill, "Harry Pirie-Gordon", 1052.

⁵⁵⁸ Gill, "Harry Pirie-Gordon", 1046.

⁵⁵⁹ Gill, "Harry Pirie-Gordon", 1053.

⁵⁶⁰ Mallowan, "Sir Leonard Woolley".

⁵⁶¹ Christopher Edens, "Woolley, Sir (Charles) Leonard (1880–1960)", *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-6. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/37021>.

Halfa'da (Mısır Nubia) D. Randall-Maclver ile kazı yaptı. İtalya'da Teano'da Roma hamamlarının kısa bir kazısını da yürüttü.⁵⁶²

Woolley'in antik Yakın Doğu ile ilk deneyimi, D. G. Hogarth'ın British Museum için düzenlediği bir proje olan Karkamış'ta (Suriye) gerçekleşti. 1910'da başlayan kazılar, C. Leonard Woolley ve T.E. Lawrence başkanlığında yürütülmüştür. 1912-1913 ve 1920 yıllarında yaptıkları kazılarla Hititler'e ait Kargamış kentini ortaya çıkarmışlardır. Bunun yanı sıra arkeolojide her zaman istihbarat toplamak için bir kılıftan çok daha fazlası vardır ve bu Karkamış'taki ekip, kazmaktan çok Bağdat Demiryolunun ilerlemesine odaklanmış görünüyordu.⁵⁶³

Woolley, 1914 sonbaharında Mısır'daki İstihbarat Servisi'nde istihbarat subayı olarak görevlendirildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Mısır'da İngiliz haber alma servisinde görev alan Woolley, Port Said'de küçük bir istihbarat merkezinin başına geçmek için geldi. Bilgi işleme, haritalama ve kod kırma ile daha fazla uğraşan arkeoloji çağdaşlarının çoğunun aksine, Woolley aktif olarak ajanları yönetiyor ve sahadaki hareketleri planlıyordu. Onunla çalışanlar hayatlarını bir kereden fazla tehlikeye attılar.⁵⁶⁴

Woolley'in istihbarat faaliyeti, operasyonlar için kullandığı yatın mayına çarpması ve Osmanlı kuvvetleri tarafından alınmasıyla Ağustos 1916'da sona erdi. Bir Türk gemisi tarafından kurtarıldı ve savaş esiri oldu. Savaşın geri kalanında (1916-18) bir Türk esir kampında kaldı. Savaş esiri olarak geçirdiği sürede arkeolojiye olan ilgisini terk etmedi. Woolley, savaş esirleri arkadaşlarına arkeolojik konuların yanı sıra modern diller üzerine dersler verdi.⁵⁶⁵

1914-18 Savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan Karkamış'taki kazıyı 1919'da büyük zorluklarla tamamladı. Daha sonra Mısır Keşif Cemiyeti için Mısır'da Tell-el-Amarna bölgesindeki kazılarda T. Eric Peet ile birlikte çalıştı.⁵⁶⁶ 1919'un sonlarına doğru arkeolojik çalışmalarına tam zamanlı olarak başlayan Woolley'in en büyük arkeolojik başarısı, günümüz Irak'ında bulunan antik Sümer şehri Ur'un keşfiydi. Burada kullandığı yöntemler açısından modern arkeolojinin öncülerinden sayılır. *Ur of the Chaeldees*

⁵⁶² Edens, "Woolley, Sir (Charles)", 2.

⁵⁶³ "Archaeological spies of World War one", (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2022), <https://www.readingroomnotes.com/home/category/iraq>

⁵⁶⁴ Mallowan, "Sir Leonard Woolley".

⁵⁶⁵ Mallowan, "Sir Leonard Woolley".

⁵⁶⁶ Mallowan, "Sir Leonard Woolley".

(1929) adlı çalışması, zamanın en çok okunan arkeoloji kitabı oldu ve antik Mezopotamya ile ilgili modern bilginin temelini attı. Woolley daha sonra yayınladığı Ur Kazıları'nın II. cildi, ona 1935'te şövalye unvanı kazandırdı.⁵⁶⁷

Hindistan'ın arkeolojik araştırmasının talebi üzerine, Woolley 1938'de bir inceleme turu yaptı. İkinci Dünya Savaşı sırasında yarbay olarak görev yaptı.⁵⁶⁸ 1939'da Savaş Bakanlığı'ndaki İstihbarat Birimi'nde Orta Doğu ile ilgili istihbaratı ele almak üzere görevlendirildi. Bu sırada Anthony Blunt ve Kim Philby gibi önemli istihbaratçılarla temaslar kurdu. Woolley, 1927'de Katharine Elizabeth Keeling ile evlendi. Sürekli hastalanan Katharine, saha çalışmasında Woolley'e eşlik etti. Woolley, 20 Şubat 1960'ta Londra'da öldü.⁵⁶⁹

2.2.18. Alexander George Montagu Cadogan (1884-1968)

İngiliz politikacı ve diplomat Sir George Montagu Cadogan, 24 Kasım 1884'te Londra'da doğdu. Cadogan beşinci kontu George Henry Cadogan ile Lady Beatrix Jane Craven'in en küçük çocukları idi. İhtişamlı bir çevrede büyüyen Cadogan, Eton Koleji'nde ve Oxford'daki Balliol Koleji'nde eğitim gördü.⁵⁷⁰

1909'da İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğinde ataşe ve daha sonra üçüncü sekreterliğe terfi etti. 1912'de Lady Theodosia Louisa Augusta Acheson ile evlendi. Nisan 1913'te Viyana büyükelçiliğinde görevlendirilen Cadogan, Avusturya-Macaristan tahtının varisi Arşidük Ferdinand'ın öldürüldüğü haberi geldiğinde, Londra'ya döndü.⁵⁷¹

Dışişleri Bakanlığı'nda yaklaşık 20 yıllık dönem boyunca terfi basamaklarını istikrarlı bir şekilde tırmandı. Dışişleri Bakanlığı parlamenter müsteşarı Cecil Harmsworth'un özel sekreteri, 1923'te Milletler Cemiyeti bölümünün başkanı ve 1928'de danışmanlığa getirildi. 1926'da kendisine CMG nişanı verildi.⁵⁷²

Cadogan, Cenevre'de dünya silahsızlanma konferansında İngiliz heyetinin genel sekreteri olarak görev yaptı. 1933'te Cadogan, Pekin'deki İngiliz elçiliğinde bir görevi kabul etti. 1939'da İkinci Dünya Savaşı boyunca, müttefikler arası konferanslarda hem Churchill'in

⁵⁶⁷ Edens, "Woolley, Sir (Charles)", 2-3.

⁵⁶⁸ Edens, "Woolley, Sir (Charles)", 3.

⁵⁶⁹ Edens, "Woolley, Sir (Charles)", 5.

⁵⁷⁰ G. R. Berridge, "Cadogan, Sir Alexander George Montagu", *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-8. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/32234>.

⁵⁷¹ Berridge, "Cadogan, Sir Alexander", 2.

⁵⁷² Berridge, "Cadogan, Sir Alexander", 2.

hem de Eden'in yanındaydı ve Nisan 1940'tan sonra sık sık kabine toplantılarında bulundu. 1941'de KCB (İngiliz Yüksek Şövalye Nişanı)'ye layık görüldü. 1945'te Birleşmiş Milletler'in ilk Birleşik Krallık daimî temsilcisi olarak atandı.⁵⁷³

Şubat 1946'da Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrıldı ve New York'ta özel konseyde 1950'de emekli olana kadar kaldı. 1951'de bu onuru alan ilk memur olan Liyakat Nişanı verildi. 1951'de Süveyş Kanalı Şirketi'nin üç hükümet direktöründen biri olarak adaylığı kabul etti. 1957'de BBC ve Süveyş Kanalı Şirketi'ndeki görev süresinin sonunda Cadogan, kamu hayatından tamamen emekli oldu. 1968 yılında Londra'da öldü.⁵⁷⁴

2.2.19. Stewart Francis Newcombe (1878–1956)

Stewart Francis Newcombe, 9 Temmuz 1878'de Brecon, Mount Street'te, inşaat mühendisi Edward Newcombe ve Maria Prangle'yin üçüncü oğlu olarak doğdu. Demiryollarının erken gelişimiyle güçlü bağları olan bir ailede büyüdü. Newcombe, Londra'daki Christ's Hastanesi ve Essex'teki Felsted Okulu'nda eğitim aldı. Daha sonra Woolwich'teki Kraliyet Askeri Akademisine girdi. Yetenekli bir öğrenci idi ve onur kılıcı ile ödüllendirildi. 1898'de Kraliyet Mühendisleri Birliği'nde görevlendirildi. Güney Afrika'daki Orange Free State operasyonlarına katıldı ve kraliçe madalyasına layık görüldü.⁵⁷⁵

Newcombe, Nisan 1901'de Mısır ordusuna transfer edildi ve kısa sürede uzmanlığıyla tanınacağı Sudan Devlet Demiryolları'na gönderildi. Mısır coğrafyasındaki olası demiryolu güzergahını keşfetmeye başladı. 1903'te Habeşistan ile Sudan arasında geçici sınırın çizilmesiyle görevlendirildi. Özellikle Kongo'nun göller bölgesinde araştırma yaptı. İzin zamanını Büyük Suriye'yi keşfetmek için kullandı ve Hicaz Çölü üzerinden Bağdat demiryolu ve Hicaz demiryolu hattı hakkında istihbarat raporları gönderdi. Newcombe Mayıs 1911'de Mısır ordusundan ayrılarak Hampshire'daki Longmoor askeri eğitim kampında sıkılmaktan topuklarını tekmelediği İngiliz ordusuna geri döndü, ancak kısa süre sonra Afrika'ya ya da Mısır'a tekrar geri dönmek için arayışa girdi.⁵⁷⁶

⁵⁷³ Berridge, “Cadogan, Sir Alexander”, 3-4.

⁵⁷⁴ Berridge, “Cadogan, Sir Alexander”, 5-6.

⁵⁷⁵ Webber, “Newcombe, Stewart”, 1. Babası Japonya'daki ilk demiryollarının inşasına yardım etmişti ve büyükbabası William Lister Newcombe, 1850'lerde Midlands Demiryolu Şirketi'nin genel müdür vekilliğini yapıyordu.

⁵⁷⁶ Webber, “Newcombe, Stewart”, 1.

Newcombe, 1912'de İngiliz Savaş Bakanlığı adına yürütülen gizli bir araştırmada Güney Filistin'in haritasını çıkarmak için oluşturulan bir keşif gezisi ekibinin başında idi. Filistin Keşif Fonu himayesinde yapılan araştırmanın askeri amacını gizlemek için arkeolog olan iki sivil uzman, C. L. Woolley ve T.E. Lawrence ona eşlik etti. Newcombe ve ekibi, Sina Çölü'nü Süveyş Kanalı'na kadar haritaladı. Lawrence ile bu ilk karşılaşma, ömür boyu sürecek bir dostluğun ilk adımı oldu.⁵⁷⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında, Kraliyet Mühendislerinin Mons'taki müttefik geri çekilişi desteklediği kuzey Fransa'ya gönderildi. 1914 Aralık ayında, Londra'daki Savaş Bakanlığı'nda Güney Filistin ve Sina Yarımadası'ndaki araştırmaların raporlarını ve haritalarını tamamlamak üzere Lawrence ile çalıştı. Orta Doğu işlerinden sorumlu diğer uzmanlarla birlikte Kahire'de Gilbert Clayton altında yeni bir askeri istihbarat şubesi kurmakla görevlendirildi. Dokuz aylık istihbarat görevlerinden sonra Newcombe, Avustralya Kraliyet Mühendisleri bölümüne komuta etmek üzere Gelibolu'ya gönderildi. Fransa'daki Pozières Sırtı savaşında Anzaklar ile ileri hizmette görev aldı.⁵⁷⁸

Newcombe, daha sonra Hicaz askeri misyonunun komutanlığına getirildi. Türk birlikleri için hayati bir yaşam hattı olan Hicaz demiryolunda mayın döşeme operasyonlarında Lawrence ve Arap aşiret kuvvetleriyle birlikte çalıştı.⁵⁷⁹ Kasım 1917'de Beerşeba'nın kuzeyindeki düşman hatlarının arkasına yapılan baskın sırasında Türklere esir düştü. Bursa'daki esir kampından kaçtıktan sonra, barış anlaşmaları üzerinde bağlantı kurduğu İstanbul'da gizli görevde kaldı. Savaşın bitiminden birkaç ay sonra Elsie ile evlendi.⁵⁸⁰

Savaştan sonra Newcombe, Filistin ile Suriye arasındaki sınırı belirleme misyonunda görevlendirildi. Mısır'da ileri hizmeti tamamladıktan sonra 1929'da Malta'da başmühendis oldu ve 1932'de askeriyeden emekli oldu. 1935'te Lawrence'ın cenazesinde, her biri Lawrence'ın hayatının farklı bir dönemini simgeleyen altı tabutu taşıyandan biriydi ve Newcombe Arap yıllarını temsil ediyordu.⁵⁸¹

1937'de Londra'daki Filistin Bilgi Merkezi'nin fahri sekreteri oldu. İkinci Dünya Savaşı'nın başında, Irak'da iki istihbarat toplama görevi verildi. Londra'daki Doğu Londra

⁵⁷⁷ Webber, "Newcombe, Stewart", 2.

⁵⁷⁸ Webber, "Newcombe, Stewart", 2.

⁵⁷⁹ Webber, "Newcombe, Stewart", 2.

⁵⁸⁰ Webber, "Newcombe, Stewart", 3.

⁵⁸¹ Webber, "Newcombe, Stewart", 3.

Camii'nin ve İslam Kültür Merkezi'nin kurulmasında aktif rol oynadı. Filistin Keşif Fonu'na bağlı, Kraliyet Coğrafya Derneği ve Kraliyet Orta Asya Derneği'nin üyesiydi. Ayrıca seçkin bir çöl kaşifleri topluluğu olan Zerzura Kulübü'nün bir üyesiydi. 18 Temmuz 1956'da Oxford'da öldü.⁵⁸²

2.2.20. William G. A. Ormsby-Gore (1885–1964)

İngiliz politikacı ve bankacı olan William George Arthur Ormsby-Gore, (dördüncü Baron Harlech Gore) George Ralph Charles Ormsby-Gore'un tek çocuğu olarak 11 Nisan 1885'te Londra'da doğdu. Eton College ve Oxford New College'de eğitim gördü. 1908'de Shropshire Yeomanry'de görevlendirilen Ormsby-Gore, Ocak 1910'da milletvekili seçildi ve 1918'de Stafford'a taşındı. 1913'te Lady Beatrice Edith Mildred Gascoyne-Cecil ile evlendi.⁵⁸³

Ormsby-Gore, 1914'te savaş patlak verdiğinde orduda görev aldı. 1916'da Yüksek Komiser Sir A. Henry McMahon'a bağlı bir istihbarat subayı olarak Arap Bürosu'na katıldı. Mart 1917'de Lord Milner'in emriyle onun meclis özel sekreteri ve sonra Sir Mark Sykes'in kabine sekreter yardımcısı oldu. Mısır'dayken Siyonizm'den etkilenen Ormsby-Gore, desteğiyle İngiliz irtibat subaylığına atandığı Chaim Weizmann ile samimi ilişkiler kurdu. Mart 1918'de Filistin'e gönderilen Siyonist misyonda yer aldı. Ağustos'ta Londra'ya dönen Ormsby-Gore, 1919'da Paris Barış Konferansı'na katılan İngiliz heyetinde görev aldı. Daimi manda komisyonunun 1921 ve 1922'deki toplantılarına katılan ilk İngiliz üye idi. 1922-1929 arasında Ormsby-Gore'un Koloni Dairesi'nde parlamenter müsteşar olarak görev yaptı⁵⁸⁴ (William George Arthur Ormsby-Gore'un portresi için bkz. Ek 14).

1937'de Galler ve 1949'da Müzeler ve Galeriler Daimi Komisyonu'nun başkanıydı. 1950-1958 arasında Galler Ulusal Kütüphanesi başkanıydı. 1931 Ulusal Hükümeti'nde, genel müdür yardımcısıydı ve sonra komisyon üyesi oldu. Mayıs 1936'da sömürge sekreteri olarak atandı. Dördüncü Baron Harlech olarak, 1939-1940 arasında kuzeydoğu

⁵⁸² Webber, "Newcombe, Stewart", 4.

⁵⁸³ K.E. Robinson, "Gore, William George Arthur Ormsby-, fourth Baron Harlech (1885-1964)", *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-5. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/35330>.

⁵⁸⁴ Robinson, "Gore, William", 1.

bölgesinde sivil savunma komiseri olarak görev yaptı. 1941'de Güney Afrika'da İngiliz Yüksek Komiseri görevini üstlendi.⁵⁸⁵

Harlech 1944'te Londra'ya döndükten sonra, Midland Bank'ın direktörü olarak (1952-1957) ve Bank of British West Africa'da (1951-1961) çalıştı. Alışılmadık bir şekilde açık fikirli, her zaman açık sözlü ve bazen aceleciydi. Harlech, 14 Şubat 1964'te Londra, Bayswater'da öldü.⁵⁸⁶

2.2.21. George Stewart Symes (1882–1962)

İngiliz ordu subayı ve sömürge valisi Sir George Stewart Symes, 29 Temmuz 1882'de Wateringbury'de doğdu. Malvern Koleji ve Sandhurst Kraliyet Askeri Koleji'nde eğitim gördü. Hampshire alayına atanan Symes, 1900'de alayının 1. taburuna katılmak üzere Hindistan'a gönderildi ve 1904'e kadar Hindistan, Güney Afrika, Aden ve Somali'de hizmet gördü. 1905'te isteği üzerine Mısır ordusunda görev aldı.⁵⁸⁷

George Symes, 1906'da Sudan-Berber'deki 1. Mısır piyade taburuna atandı. Sudan'ın sirdarı ve genel valisi Sir Reginald Wingate'in yaveri oldu. Symes, 1907'de yüzbaşı oldu. 1908'de Mavi Nil seferinde hizmet etti. 1909-1912 yılları arasında Hartum'da istihbarat müdür yardımcısı ve 1913-1916 döneminde genel vali özel sekreteriydi. Bu yıllarda Sudan'da yaptığı seyahatlerde ülke ve halkı hakkında değerli bilgiler edindi. 1913'te Symes, Viola Colston ile evlendi.⁵⁸⁸

Wingate 1917 yılında Mısır Yüksek Komiseri olduğunda Symes, onunla birlikte Kahire'deydi. D.G. Hogarth, Gilbert Clayton, Ronald Storrs ve Kinahan Cornwallis ile Mısır ve Arap siyaseti ile yakından ilgilendi. Hicaz operasyonlarında kurmay subay olarak, Allenby'nin doğu kanadındaki Arap ilerleyişinde görev aldı ve binbaşı rütbesine getirildi⁵⁸⁹ (Sir George Stewart Symes'in portresi için bkz. Ek 20).

Yarbay Symes, ordudan emekli oldu ve 1920-1925 yılları arasında Filistin kuzey bölgesi valisi olarak görev yaptı. Arapların Yahudi ulusal yurduna ve Yahudi göçüne karşı tepkilerinin yükseldiği gergin ortamda, Filistin Yüksek Komiseri Lord Plumer tarafından

⁵⁸⁵ Robinson, "Gore, William", 2.

⁵⁸⁶ Robinson, "Gore, William", 2.

⁵⁸⁷ J.W. Robertson, "Symes, Sir (George) Stewart (1882–1962)", *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/36397>.

⁵⁸⁸ Robertson, "Symes, Sir (George)", 2.

⁵⁸⁹ Robertson, "Symes, Sir (George)", 2.

desteklenen Symes, uzlaşmacı bir yol izledi ve düzeni sürdürdü. 1928'de Symes, Aden'e başkomutan olarak atandı. 1931'de Tanganika valisi olarak Sir Donald Cameron'ın yerine geçti. 1934'te Symes, fikirlerini uygulamaya koyduğu Sudan'a genel vali olarak döndü. 1936 İngiliz-Mısır anlaşması müzakerelerinde değerli tecrübesinden yararlanıldı.⁵⁹⁰ Arapça konuşabilen Symes, Sudanlılarla hem seçkinler hem de taşra halkıyla olumlu ilişkiler geliştirdi ve desteğini aldı.⁵⁹¹

Uzun boylu, zayıf, yakışıklı Symes, genç subaylara karşı açık sözlü ve tartışmada tavrı arkadaşça ve açıktı. 1940 yılı sonunda Sudan'dan ayrıldı ve savaşın sonuna kadar kalacağı Güney Afrika'ya yerleşti. 1946'da *Görev Turu* adlı hatıra kitabını yayınladı. 1928'de KBE (Knighthood /Şövalyelik) ve 1939'da GBE (Dame/Knight Grand Cross), 1917'de CMG ve 1932'de KCMG ile Türk, Mısır, Etiyopya ve Hicaz nişanlarının sahibi oldu. 5 Aralık 1962'de Folkestone'da öldü.⁵⁹²

2.2.22. Wyndham Henry Deedes (1883–1956)

İngiliz subayı ve sivil yöneticisi Sir Wyndham Deedes, 10 Mart 1883'te Belgravia, Londra'da müsteşar yardımcısı Albay Herbert George Deedes ve Rose Eleanor'un ikinci oğlu olarak doğdu.⁵⁹³ Eton Koleji'nde eğitim gördü ve neredeyse hemen orduya katıldı. 1901'de Kraliyet Tüfek Kolordusu'na katıldı ve kısa süre sonra Güney Afrika'ya gitti. O dindar bir Anglikandı ve emrindeki askerlere gösterdiği özen ve sosyal meselelere ilgisi zaten belliydi.⁵⁹⁴

Deedes, 1903-1910 yılları arasında İrlanda Bermuda, İngiltere ve Malta'ya yerleştirildi. 1906'da teğmen oldu. 1908'de Malta'da vali Sir Harry Grant'in yaveri olarak hizmet etti. Yetenekli bir dilbilimci olan Deedes, Felemenkçe, Almanca ve Türkçe öğrendi. Makedonya'nın İngiliz bölgesinde jandarmaya katılmak için başvurdu ve 1910'da geldiği İstanbul'da Robert Graves ile tanıştı. Ardından, Akdeniz'den Libya çölünün güney sınırına kadar uzanan bir bölgeyi denetleme görevi için İzmir'e ve Trablus'a gitti.⁵⁹⁵

Savaş öncesinde Türkiye'de çeşitli görevlerde bulunan Deedes, Anadolu'nun doğusunda bir hükümet komisyonuna atandı. 1913'te İçişleri Bakanı Talat'a yardım etmesi için Türk

⁵⁹⁰ Robertson, "Symes, Sir (George)", 2.

⁵⁹¹ Robertson, "Symes, Sir (George)", 3.

⁵⁹² Robertson, "Symes, Sir (George)", 3.

⁵⁹³ Chandler, "Deedes, Sir Wyndham Henry", 1.

⁵⁹⁴ Chandler, "Deedes, Sir Wyndham Henry", 2.

⁵⁹⁵ Chandler, "Deedes, Sir Wyndham Henry", 2.

hükümetinde görev aldı. 19. yüzyıl Türkiye'si üzerine makaleler yazmaya başladı. Sivil müfettiş oldu ve mültecileri Bursa'ya yerleştirme çalışmalarında görev aldı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile İngiltere'ye geri döndü. Türkçe bilgisine büyük saygı duyulan, Savaş Bakanlığı'ndaki istihbarat departmanı ile tekrar bir araya geldi ve Türk büyükelçiliğini sık sık ziyaret etti. Deedes, kurmay yüzbaşı olarak Gelibolu harekâtına katıldı ve ordunun tahliyesinde rol oynadı.⁵⁹⁶

Deedes, Kahire ve İskenderiye'deki istihbarat servisine transfer edildi. Kahire'de Şerif isyanını planlayanlarla birlikteydi. 1916'da binbaşı, 1917'de yarbay oldu. General Allenby 11 Aralık'ta Kudüs'e girdiğinde Deedes de oradaydı. 1918'de Deedes, fahri tuğgeneral rütbesine layık görüldü. 1919'da Mısır'da çalışmak üzere Dışişleri Bakanlığı'na atandı. Sempatik fakat soğukkanlı diplomasiye yönelik ayırt edici yetenekleri ve ender dilsel uzmanlığı, etkili çevrelerde ona bir itibar kazandırmıştı. Deedes, ilk yüksek komiser olan Herbert Samuel tarafından Filistin yönetiminde baş sekreter olmaya ikna edildi.⁵⁹⁷ 1921'de Deedes şövalye ilan edildi. 1923'te Kuzey İskoçya Hafif piyadesine geçti ve albay rütbesi ve tuğgeneral fahri rütbesi ile emekli oldu. Nisan 1923'te nihayet İngiltere'ye döndü, tüm resmî törenleri reddetti.⁵⁹⁸

40 yaşında olan Wyndham Deedes çeşitli kuruluşlar için sosyal hizmet alanında çalıştı ve bir Hristiyan çilecinin yalnız, dindar yaşamını sürdürdü. Gelirinin çoğunu bağışladı. Akşamları dini kitaplar okur ve Türkçe romanları da İngilizceye çevirirdi. Deedes, BBC'de Türkçe yayınlar yaptı. Siyonizmi tanıtmak için yurt dışına seyahat etti. Londra'da Fitzhardinge Caddesi'ndeki Türk Merkezi'nin kurucusuydu. 1943'te Bedford Meydanı'nda Filistin'deki Yahudi Ulusal Yurdu için çalışan İngiliz Derneği'nin kurulmasında etkili oldu. Deedes 1939'da savaş yeniden patlak verdiğinde Deedes sivil savunmada hizmet etmeyi seçti. 1941'de, Londra il meclisinin İşçi Partisi üyesi oldu. 2 Eylül 1956'da Londra'da öldü.⁵⁹⁹

2.2.23. Walter Francis Stirling (1880–1958)

İngiliz ordu subayı Walter Francis Stirling, 31 Ocak 1880'de Southsea'de, Yüzbaşı R.N. Francis Stirling ve Mary Caroline'in tek oğlu olarak doğdu. Kelly College, Tavistock ve

⁵⁹⁶ Chandler, "Deedes, Sir Wyndham Henry", 2.

⁵⁹⁷ Chandler, "Deedes, Sir Wyndham Henry (1883–1956)", s. 3.

⁵⁹⁸ Chandler, "Deedes, Sir Wyndham Henry (1883–1956)", s. 3-4.

⁵⁹⁹ Chandler, "Deedes, Sir Wyndham Henry (1883–1956)", s. 4.

Royal Military College, Sandhurst'te eğitim gördü. Onunla tanışan herkesin hayatına, zamanının en canlı ve renkli karakterlerinden biri olarak damgasını vurdu.⁶⁰⁰ Stirling Güney Afrika Savaşı'nda görev üstlendi ve alayı ile kısa bir süre sonra Ladysmith'in savunmasında yer aldı. Daha sonra, Laing's Nek'teki harekâta, Orange River Kolonisi ve Transvaal'daki operasyonlarda görev yaptı. 1906'da Mısır ordusuna atandı. Eritre ve Habeş sınırlarında devriye gezen bir Arap taburunda yaklaşık beş yıl geçirdi ve bu sırada akıcı bir Arapça öğrendi. 1912'de ordudan emekli oldu.⁶⁰¹

1914'te savaşın patlak vermesinden sonra Stirling, İsmailiye'de gözlemci olarak Kraliyet Hava Kolordusu'na katıldı. Gelibolu'da üç ay kaldıktan sonra Mısır'a döndü ve Filistin harekâtından önce ikinci dereceden Genelkurmay Subaylığına (GSO2) getirildi. 1918'de savaşın son safhası olan Şam'a ilerleyişinde yakın arkadaşı olduğu T. E. Lawrence'ın kurmay başkanı olarak atandı. Lawrence'ın onun için “soğukkanlı” dediği Stirling, 1920'de yarbaylığa terfi etti. Yarbay Mackenzie-Edwards'ın büyük kızı Eileen Mary May ile evlendi.⁶⁰²

Stirling, 1919'da Emir Faysal'a danışman ve Kahire'de siyasi başkan yardımcısı olarak görev yaptı. 1920'de Sina vali vekilliğine atandı ve aynı yıl Filistin'deki Yafa bölgesinin valisi oldu. Arapların yanı sıra Yahudilerin de güvenini kazanmayı başardı, evi her ikisinin de buluşma yeri haline geldi. 1928'de Kral Zog I olan Ahmed Bey Zogu yönetimindeki Arnavut hükümetine danışman oldu.⁶⁰³

1939'da savaş patlak verdiğinde Stirling, bir süre kıtalar arası telefon sansürü yapma göreviyle çalıştı. Haziran 1940'ta Savaş Bakanlığı onu istihbarat göreviyle Balkanlar'a geri gönderdi. Alman işgalinden sonra Kudüs'e gitti, daha sonra Spears misyonuna katıldı ve Kuzey Suriye'de siyasi subay oldu. 1943'te Doğu Suriye'nin askeri komutanlığına ve 1944'te Şam'daki karargahı ile çöl ve sınır bölgelerinin komutanlığına atandı. Savaştan sonra Suriye'de *The Times*'ın yerel muhabiri oldu. 1949'da, üç silahlı adamın saldırısıyla ağır yaralandı.⁶⁰⁴ Mısır'a taşındı, ancak 1951'de sınır dışı edildi ve Tanca'ya yerleşti.

---

⁶⁰⁰ Hart, “Stirling, Walter Francis”, 1.

⁶⁰¹ Hart, “Stirling, Walter Francis”, 2.

⁶⁰² Hart, “Stirling, Walter Francis”, 2.

⁶⁰³ Hart, “Stirling, Walter Francis”, 2.

⁶⁰⁴ Hart, “Stirling, Walter Francis”, 2.

Stirling'in mesleki kariyerine dair bir otobiyografi olan *Safety Last* 1953'te yayımlandı. Özellikle de Filistin ve Arnavutluk'ta gösterdiği diplomatik yetenekleri ve çok farklı tipteki adamlarla başa çıkma becerisinden etkilenen Lawrence, onu '*yetenekli bir kurmay subayı, incelikli ve bilge*' olarak tanımladı. Stirling, 22 Şubat 1958'de Fas'ın Tanca şehrinde öldü.⁶⁰⁵

2.2.24. Alfred Guillaume (1888-1965)

Alfred Guillaume, 8 Kasım 1888'de Edmonton, Middlesex'de doğdu. Uzun boylu ve yapılı olan Guillaume, İngiltere'ye yerleşmiş Channel Island soyundandı. Oxford'da Wadham College'de ve ardından Pusey ve Ellerton'da eğitim gördü. İbranice, Arapça ve Süryanice'de dereceye layık görüldü. Oxford Üniversitesi'nde Teoloji ve Doğu dilleri okuduktan sonra uzmanlık alanı olarak Arapça'yı seçti.⁶⁰⁶

1914'te Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, halihazırda bir papaz adayı olan Guillaume, Kraliyet Piyadeleri taburuna er olarak katıldı ve 1915'te Fransa'da görev yaptı. Askerlik hizmetinin sonunda, Mısır'a gönderildi ve burada Arap Bürosu'nda yüzbaşı rütbesiyle çalıştı.⁶⁰⁷

Savaş bitince Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'nda (SOAS) Arapça profesörü ve Yakın ve Orta Doğu Bölüm Başkanı oldu. Daha sonra New Jersey'deki Princeton Üniversitesi'nde misafir Arapça hocası oldu. 1920-30 yılları arasında Durham Üniversitesi'nde İbranice profesörüydü.⁶⁰⁸

1930'dan 1943'e kadar Culham'daki İngiltere Kilisesi öğretmenleri için eğitim kolejinin müdürü oldu. Savaş yıllarında Devlet Arşivleri Müdürü (Keeper of Public Records)'nın fahri yardımcısı olarak görev yaptı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde Arapça profesörü olarak bulundu ve burada müslümanlar arasında çevresini genişletti.⁶⁰⁹

1947-1955 yıllarında Londra Üniversitesi'nde Arapça profesörlüğü ve The School of Oriental and African Studies'in Yakın ve Uzak Doğu Bölümü başkanlığı görevlerinde

⁶⁰⁵ Hart, "Stirling, Walter Francis", 3.

⁶⁰⁶ Sidney Smith, "Obituary: Alfred Guillaume", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 29/2 (1966): 478.

⁶⁰⁷ İlhan Kutluer, "Alfred Guillaume", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14:175-177.

⁶⁰⁸ Kutluer, "Alfred Guillaume", 175.

⁶⁰⁹ Smith, "Obituary: Alfred Guillaume", 479.

bulundu. 1951'de İstanbul'da toplanan XXII. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi'ne katıldı. İstanbul Üniversitesi onu Hristiyan ve İslam teolojisi üzerine ilk yabancı öğretim görevlisi olarak seçti. 1953'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin davetlisi olarak Batı'daki İslâm araştırmaları üzerine beş ayrı konferans verdi ve bu konferanslarıyla Türk ilim çevrelerinde hayli tepki çekti. Şam Arap Akademisi ve Bağdat Kraliyet Akademisi Üyesi olan Guillaume, aynı zamanda Eski Ahit Araştırmaları Derneği Başkanlığı da yapmıştır.⁶¹⁰

1916'da, Rahip William Oram Leadbitter'in kızı Margaret Woodfield Leadbitter ile evlendi. Wallingford, Berkshire'da 77 yaşında öldü. *The Traditions of Islam, Al Chahristani, Nihayat al-Iqdam, Islam, The Life of Muhammad, New Light on the Life of Muhammad* başlıca eserleridir.⁶¹¹

2.2.25. Pierce Charles Joyce (1878–1965)

İngiliz ordusu subayı Pierce Charles Joyce, 23 Haziran 1878'de Galway'de, Pierce John Joyce ve Selina Henrietta Joyce'un oğlu olarak doğdu. Berkshire'daki Beaumont College'de okudu. 1900'de Connaught Rangers'ın 1. taburunda ikinci teğmen olarak görevlendirildi. Boer Savaşı (1899-1902)'ndaki cesaretinden dolayı Joyce, madalyalar aldı ve asteğmenliğe terfi etti. Mısır ordusunda görev talep eden Joyce, 11. Sudan Alayı'nın iki bölüğüne komuta etmek üzere binbaşı rütbesine atandı. Sudan'ın Genel Valisi ve Mısır ordusunun serdarı Sir Reginald Wingate, onun için “*eski Gippy ordusunda sahip olduğu en iyi subaylardan biri*” olduğunu söylemişti.⁶¹²

Joyce 1914'te Kahire'de genelkurmayda ve daha sonra Gelibolu'da istihbarat subayı olarak görev yaptı. 1916'da Şerif isyanını nasıl kolaylaştıracağına dair ilk planlama toplantılarına katıldı. Ekim 1916'da Arap ordularının takviyeye ihtiyacı olduğu açıldı ve Joyce 450 Mısır askerinin komutasında Arabistan'a gönderildi. Yarbaylığa terfi eden Joyce, Faysal'ın birliğinin Arap Kuzey Ordusu olarak tayin edildiği Arap düzenli ordusunu kurmakla görevlendirildi. Joyce, bu Arap gücüne İngiliz askeri misyonu olan Kirpi Operasyonunun komutanı olarak atandı. Sonraki iki yıl boyunca Joyce, Lawrence

⁶¹⁰ Kutluer, “Alfred Guillaume”, 175.

⁶¹¹ Kutluer, “Alfred Guillaume”, 177.

⁶¹² “Joyce, Pierce Charles”.

ve diğer birçok İngiliz, Fransız ve Arap subay, Arap Yarımadası'ndaki demiryoluna bir dizi saldırı gerçekleştirdi.⁶¹³

Temmuz 1917'de Akabe'nin ele geçirmesinin ardından, Arap Kuzey Ordusu ile gemiyle hareket ederek bu limana yerleşti. Joyce, Kirpi'nin komutasında kaldı ve yeni operasyon üssünden sorumlu oldu. Ekim 1917'nin ortalarında, Shobak'taki Haçlı kalesini Türklerden geçici olarak ele geçirdi. Mart 1918'de zatürre nedeniyle Kahire'ye gönderildi, ancak Akabe'ye döndü ve isyandaki hizmetlerinden dolayı DSO (Üstün Hizmet Nişanı) ile ödüllendirildi. Faysal'ın 1918 Haziran'ında Siyonist lider Chaim Weizmann ile görüşmesinde arabuluculuk ve tercümanlık yapan Joyce, görüşmenin tek görgü tanığı oldu.⁶¹⁴

Joyce, Şerif isyanı tarihinde ve Orta Doğu'daki savaş sonrası gelişmelerde büyük ölçüde gözden kaçan bir figür olarak kaldı. O operasyon sahasında görev yapan diğer pek çok kişi gibi 'Arabistanlı Lawrence' efsanesinin gölgesinde kaldı, ancak çağdaşları tarafından seferin önemli bir figürü olarak kabul edildi. Joyce aralıklı bir yazışma başlattığı Lawrence ile dostluğunu devam ettirdi. 1936'da kaleme aldığı şu ifadeler Lawrence ile olan ilişkisine dair bir fikir veriyor:

*“Lawrence ile olan kişisel temasım hakkında bu birkaç notu az önce verdim, bu çelişkiler yığını. Daha büyük bir karakterle veya daha ilham verici bir liderle asla karşılaşmayacağım”.*⁶¹⁵

Joyce, General R.H. Murray'ın kızı Colin ile evlendi. 1921'deki Kahire Konferansına katılan Joyce, daha sonra Bağdat'ta Irak Kralı I. Faysal'ın hükümetine askeri danışman olarak hizmet etti. Kendisine yerel albay rütbesi verilen Joyce, yeni Irak ordusunu eğitmek, donatmak ve bir İngiliz çekilişini kolaylaştırmak üzere görevlendirildi. Bağdat'tan ayrılan Joyce, 1932'de ordudan emekli oldu. CBE (Britanya İmparatorluğu Nişanı), Fransız Légion d'honneur ve 2. sınıf Nahda Arap nişanı ile ödüllendirildi. 1 Şubat 1965'te Berkshire'daki evinde öldü.⁶¹⁶

2.2.26. Alfred Brownlow Fforde

Hindistan sivil servis üyesi olan Alfred Brownlow Fforde, Şubat 1916'da Kahire'de, Savoy'da Hindistan hükümetini temsil etmek üzere seçildi. Bürodaki ilk karşılaşması

---

⁶¹³ “Joyce, Pierce Charles”.

⁶¹⁴ “Joyce, Pierce Charles”.

⁶¹⁵ “Joyce, Pierce Charles”.

⁶¹⁶ “Joyce, Pierce Charles”.

yeterince cana yakındı ve onlar için “hepsi burada iyi adamlar” diye yazmıştı. Kahire seçimden tamamen memnun olduğunu belirtmesine karşın, Fforde ile hoşnutsuzluk, gelişinden kısa bir süre sonra ortaya çıktı. Hirtzel'e şöyle yakındı: “Yüksek Komiser’in istediği kişi olmadığımı, siz bilmek isteyebilirsiniz.” Tedirgin olan Sir Arthur Hirtzel, Sykes’ın atamayı onayladığını ve Arabistan emellerini destekleyen bir bilginden ziyade, Hindistan’ın şartlarına ve gereksinimlerine duyarlı bir memura ihtiyaç duyulduğunu belirtti. Aslında Büro’daki Hindistan temsilcisi olan Fforde, “Sir H. McMahon’u memnun etmemek için değil, Hindistan Hükümetini memnun etmek için” görevlendirilmişti.⁶¹⁷

Fforde, Yüksek Komiser’den ve onun yeni Arap Bürosu’ndan rahatsız oldu. Çok geçmeden Kahire, 1916 yazının başlarında, Aden’de görev yapmış olan Harold Fenton Jacob ile yer değiştirilmesini talep etti. Hindistan sivil departmanından A. H. Grant, Hogarth’a bu konuda onaylayarak cevap verirken, Hirtzel itiraz etmeye devam etti. Şikâyet ettiği bu öneri, Fforde tarafından daha önce ima edilen kaba bir baskının sonucu gibi görünüyordu.⁶¹⁸

2.2.27. Harold Fenton Jacob (1866-1936)

Malvern College, Highgate School’da eğitim gördü. Daha sonra Sandhurst Kraliyet Askeri Koleji’nden mezun oldu. 1887’de Hint Ordusuna katıldı. 1904’ten 1907’ye kadar Aden ile Yemen arasındaki tartışmalı sınırda bir siyasi subay olarak hizmet verdi. On beş yıldan fazla bir süre Aden ve çevresinden sorumlu oldu. 1914-17 arasında Aden’de İlk Mukim Yardımcısı (first assistant resident) ve Aden Saha Kuvvetleri’nde Baş Siyasi Subay olarak görev yaptı. 1917-20 yılları arasında Mısır Yüksek Komiseri’nin Güney Arabistan ve Aden işlerinden sorumlu danışmanı olan Jacob, Fforde’nin yerine Arap Bürosu üyesi olarak Kahire’ye gönderildi. 1919’da İmam Yahya’ya gönderilen misyona liderlik etti.⁶¹⁹

Teğmen Harold Fenton Jacob, Arap Bürosu’nda Hindistan temsilcisi olarak Fforde’nin yerini aldı.⁶²⁰ Güney Arabistan meselelerinde bir uzman olan Jacob, Yemen’deki İdrisi ve İmam Yahya’ya yönelik Aden’deki İngiliz hareketsizliği karşısında Şerif için kendisinin büyük bir taahhütte bulunmayacağı konusunda uyarıda bulunmuştu:

⁶¹⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 51-52.

⁶¹⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 52.

⁶¹⁹ Clayton, *An Arabian Diary*, 330.

⁶²⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 52.

“Lahej’in tekrar ele geçirilememesi, İngiliz koruyucuları ölümcül bir şekilde itibarsızlaştırır. Türkler şimdi kendilerine bırakılmış olsaydı, daha sonra başka bir yerde müttefiklerin zaferi tarafından bölgeden çıkarılsa bile, İmam kendi hinterlandımıza bile gösterişlerimizi mahvetme fırsatından yararlanacaktır. Hareketsizlik, İngiltere’nin hükümet olarak temsil edilmesinin Güney Arabistan sınırlarımız içinde kaybolacağı anlamına gelir.”⁶²¹

Yarbay Jacob’un ardından bıraktığı çalışmaları şunlardır: *Araby Perfumes of Araby: Silhouettes of Al Yemen* (1915), *Kings of Arabia: The Rise and Set of the Turkish Sovranty in the Arabian Peninsula* (1923) ve *The Kingdom of Yemen: Its Place in the Community of Nations* (1933).⁶²²

2.2.28. L. F. Nalder (1888-1958)

1 Ocak 1888’de doğdu. Nalder, Rugby College ve Oxford’da Corpus Christi College’de eğitim aldı. 1912’de Sudan Siyasi Servisi’nde çalıştı. Dünya Savaşında 1916-17’de Kızıldeniz Devriyesi’nde, 1917-22 yılları arasında Mezopotamya Siyasi Servisi’nde siyasi subay olarak görev yaptı.⁶²³ Arap Bürosu’nun Kızıldeniz Devriyesi/ Red Sea Patrol ile irtibat kuran kişi idi. 12 Haziran 1916’da Hüseyin, Mekke’de isyanı başladıktan birkaç gün sonra, Teğmen Nalder, HMS Northbrook Komutanı Turton’a birkaç gün önce Gizan’daki İdrisi ile yaptığı bir görüşmenin raporunu verdi.⁶²⁴

1927’de oluşturulan Türk-Irak Sınır Komisyonu’nda İngiliz-Irak Delegesi oldu. Sudan’ın Mongalla Eyaleti (1930), daha sonra 1936’da Sudan’ın Ekvator Eyaleti Valiliği görevlerinde bulundu. 1936’da Suzanne Storm de Grave ile evlendi. 25 Mart 1958’de öldü.⁶²⁵

⁶²¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 98.

⁶²² “Monograph on the Aden Hinterland as touching the states of Dthala, Yafa, Alawi, etc.”, (Erişim Tarihi 18 Ağustos 2022), <https://www.loc.gov/item/ltf90027216>; Harold Fenton Jacob, *Monograph on the Aden Hinterland as touching the states of Dthala, Yafa, Alawi, etc.. Bombay*, Printed at the Govt. Central Press, 1908. Aden İç Bölgesi Monografisi, 1908 yılında, liman kenti Aden’in kuzeyindeki dağlık bölgelere gönderilen bir İngiliz Binbaşı Harold Jacob (1866-1936) tarafından hazırlanan bir istihbarat raporudur. Kabile yaşamının ve pratik siyasetin zengin ayrıntılı bir açıklamasıdır. Jacob, komisyona Aden Himayesi ile Osmanlı Yemen arasındaki sınırı çizmeye öncülük etti. Müfreze, zorlu arazilerde hareket etti ve bazen sakinlerin şiddetli muhalefetiyle karşılaştı. Rapor "gizli" olarak işaretlendi. Aden yönetimi tarafından kullanılmak ve Bombay’daki Hindistan hükümetinin bilgisi için basıldı. Ona göre İngilizler, “halkın alışkanlıklarını, dillerini ve geleneklerini mükemmel ve ayrıntılı bir şekilde kavramadan ve bu durumda al-Dhala emiri (bugünkü Ad Dhale’e) olan yöneticilere tavsiyede bulunamazlardı. Bu en temel bilgi, yaşamadan, hareket etmeden ve insanlarla birlikte olmadan elde edilemez.”

⁶²³ Clayton, *An Arabian Diary*, 341.

⁶²⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 94.

⁶²⁵ Clayton, *An Arabian Diary*, 341.

2.2.29. Robert W. Graves (1858-1934)

İngiliz diplomat Sir Robert Windham Graves, İrlanda'da Parknasilla'da doğdu ve Wiltshire'daki Marlborough College'da eğitim gördü. Graves, kariyerine 1879'da İstanbul'da öğrenci tercüman olarak başladı ve kısa süre sonra İngiliz konsolosluk hizmetine girdi. Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu içerisinde İngiltere devletine hizmet etti. 1912'de Türk Hükümeti'ne mali müşavir olarak görev yaptı. Balkanlar'daki Osmanlı yönetiminin son aylarında, Kosova ve Arnavutluk'ta bir Türk hükümeti misyonunda yer aldı.⁶²⁶

2.2.30. C.A.G. Mackintosh

Charles Mackintosh, Mısır Hükümeti nezdinde 22 yıl görev yaptı. Devlet Güvenlik Teşkilatı'ndaki hizmetini bitirdiğinde, Lord Cromer, Sir Eldon Gorst, Lord Kitchener ve Lord Allenby gibi tarihi şahsiyetler altında hizmet etti. 1914-1918 Savaşı'nda Kraliyet Hava Kolordusu'nda gözlemci oldu. Bu sırada Arap Bürosu ve Mısır Gücü GHQ'da da görev üstlendi. Emir Faysal, Lord Lloyd, Sir K. Cornwallis, Clayton, T.E. Lawrence, Albay Newcombe ve Ronald Storrs ile temas halindeydi.⁶²⁷

Mackintosh, Mısır Hükümeti hizmetinden emekli olduğunda, Daily Telegraph ile birleştirilene kadar birkaç yıl Morning Post'un Kahire muhabiri oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında Mackintosh, Mısır'daki Sansür Birimi'nde görev yaptı. Temmuz 1945'te emekli olana kadar, bu birimin 1 Numaralı Kıdemli Basın Sansürcüsü idi.⁶²⁸

2.2.31. James Edward Tracy Philipps (1888–1959)

İngiliz diplomat ve kaşif Philipps, Rahip John Erasmus Philipps ile Margaret Louisa Everard Ffolkes'in oğluydu. 13 Mart 1939'da işgal arifesinde Prag'da ünlü Ukraynalı profesörün kızı Ukrayna asıllı piyanist Lubka Kolessa ile evlendi. Abingdon Okulu'nda (1899-1904) ve Marlborough Koleji'nde (1904-06) eğitim aldı.

1912'de Tüfek Tugayına katılan Philipps, yüzbaşı olarak Güney Afrika İstihbarat Bölümüne transfer oldu. Birinci Dünya Savaşı başladığında Kraliyet Afrika Tüfek

⁶²⁶ Sir Robert Graves, *Storm Centres of the Near East: Personal Memories 1879-1929* (London: Hutchinson & Co., 1933), 253-277.

⁶²⁷ C. A. G. Mackintosh, "Aspects of Middle-East press censorship during the war", *Journal of The Royal Central Asian Society*, 33/2 (1946): 178.

⁶²⁸ Mackintosh, "Aspects of Middle-East", 178.

Birliğinde görevliydi ve askeri haç ile ödüllendirildi. 1918’de Kahire'deki Arap Bürosu'na ve 1921’de Güney Rusya'daki İngiliz Yardım Komisyonu'na katıldı.

1917'de önce Londra'daki Savaş Bakanlığı’nda istihbarat personeli ile çalıştı ve daha sonra benzer şekilde Donanma’da çalıştı. Kasım 1917'ye kadar, köle ticaretinin kapsamını araştırmak için bir görevle Habeşistan'da bulundu. Kudüs'ün işgalinde de oradaydı. 1918 yılında Arap Bürosu'nda çalışmak üzere Kahire’ye çağrıldı. Bu görev genel olarak Şerif İsyanı'nın son kampanyalarında Kahire, Filistin ve Suriye'de Lawrence ve diğerleriyle çalışmayı kapsamaktaydı.

Türk-Yunan Savaşında *The Times* muhabiri ve 1936-39 yılları arasında bir dış haber muhabiri idi. UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration)'nın bir üyesi olarak görev yaptı (1944–45) ve Ekvator Afrika'sı boyunca doğudan batıya yürüyerek seyahat etti. Zooloji, Dilbilim, İslamiyet, sosyal reform ve uluslararası ilişkiler konuları üzerine çok sayıda makale yayınladı.⁶²⁹

---

⁶²⁹ “James Edward Tracy Philipps”. (Erişim Tarihi 13 Ağustos 2022), <https://en.rodovid.org/wk/Person:600883>

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİHBARAT, BÜRO VE İSYAN

“Arap isyanı” olarak adlandırılan Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve onu destekleyen bedevilerin isyanının ortaya çıkmasında, şekillenmesinde ve güçlendirilmesinde hiç şüphesiz en büyük rolü Kahire istihbaratı ve özelde de Arap Bürosu üstlenmiştir.

Büro’nun Şerif’in isyanına Arapça konuşan İslam dünyasının destek olacağı yolunda inancı mevcuttu. Arap Bürosu’nun bölgedeki istihbarat uzmanları ile bölgede görevli diğer İngiliz asker ve donanma memurları, isyancıları gayrinizami harp yapmaya teşvik ettiler. Arap Bürosu asilere istihbaratın yanı sıra taktik karar alma ve strateji konularında da danışmanlık yaptı.⁶³⁰

Arap Bürosu’nun uzmanları, isyancılara ve Arap liderlere danışmanlık yapmakla da görevliydi. P. C. Joyce, Şerif Hüseyin’in İngiliz danışmanlığını, S. F. Newcombe, Faysal’ın siyasi ve askeri danışmanlığını yapmakla görevliydi. Arap Bürosu’nun elemanları isyancılardan oluşturulmaya çalışılan Arap ordusuna da danışmanlık yaptı. İsyan süresince Arap Bürosu, lojistik destek ve finansal yardım sağlanmasında aktif rol oynadı.⁶³¹

3.1. İngiliz İstihbaratı ve Arap Milliyetçi Toplulukları

Birinci Dünya Savaşı’nın ilk yarısında, İngiltere’nin Kahire Sömürge İdaresi ve Tuğgeneral Gilbert Clayton liderliğindeki Kahire’deki istihbarat topluluğunun kilit üyeleri, Arap milliyetçileri ve aktivistlerle birlikte çalışarak onlarla imparatorluk menfaatleri adına yakın ilişkiler kurdular. İstihbarat topluluğu, silahlı bir milliyetçi

---

⁶³⁰ Çabuk, “İngiliz Belgelerine Göre”, 1134.

⁶³¹ Çabuk, “İngiliz Belgelerine Göre”, 1134.

hareketin veya ordunun Osmanlı hükümetine karşı ayaklanmasının olanaklarını görmek için fiili bir politika izledi.⁶³²

Kahire istihbaratının en büyük endişesi Osmanlı ordusunun Mısır üzerine hareket etme tehdidiydi. İngilizler hazırlıklı olmak için mevcut her kaynaktan istihbarat toplamaya başladı. Bir taraftan tarafsız ülkelerden gelen mülteciler, kaçaklar, seyyahlar, diplomatlar sorguya çekilirken diğer taraftan Suriye, Filistin ve Arabistan kıyılarına istihbarat uzmanları gönderildi ve Sina üzerinden havadan keşifler yapıldı. 1914'ün sonlarında, Britanya, Süveyş Kanalı'na yapılacak bir Türk saldırısı hakkında yeterli istihbaratı toplamıştı. Birinci Kanal Harekâtı'nın Şubat 1915'te Türk yenilgisiyle sonuçlanması, istihbaratın yeterince iyi olduğunu kanıtlandı.⁶³³

İngilizlerin diğer bir endişe kaynağı, Osmanlı Sultanı'nın cihat çağrısı ve etkileri olacaktı. Türkler, İtilaf devletlerine karşı İslam dünyasını bir cihatta birleştirebilselerdi, İngilizlerin Orta Doğu'daki konumu zor bir duruma düşecekti. Kahire istihbaratı, İslam'ın birlik ve dayanışmasını bölmenin anahtarının Arabistan olduğunu gördü. Britanya bir şekilde Arapların cihada katılmasını ve Türk-Alman ittifakına geçmesini engellemeliydi. Bu amaçla İngilizler, İslam'ın önde gelen Arap kabilesi olan Haşimiler'e yöneldi ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i kendi menfaatleri için kazanmanın yollarını kovaladı.⁶³⁴

İngiltere, Almanlar ve ardından Türkler ile savaşa girdiğinde, Kahire istihbaratı Türk ordusunun zayıf yönlerini analiz etti. 1914'te savaşın başlamasından önce, Osmanlı ordusunda görev yapan ya da yapmış bir dizi Arap temsilci ve Arap mülteci ile İngiliz yetkililer temas kurarak istihbarata ulaştılar. Osmanlı hükümetinin politikalarına karşı kızgınlıklarını anlatan bu Arap grupları, Suriye ve Mezopotamya'daki Arap milliyetçi sınıflarını ve Osmanlı ordusundaki Arap subayları içeren özel gizli devrimci toplumların varlığını abartılı da olsa ortaya çıkardılar.⁶³⁵ Savaşın başında Arapların desteğini kazanmaya çalışan İngilizler hem Mekke'deki Haşimi ailesi hem de Arap gizli milliyetçi örgütleriyle temaslarda bulundular.⁶³⁶

⁶³² Mohs, *Military Intelligence*, 15.

⁶³³ Paris, *In Defence of Britain's*, 6.

⁶³⁴ Paris, *In Defence of Britain's*, 6.

⁶³⁵ Mohs, *Military Intelligence*, 15.

⁶³⁶ Hilmi Demir, "Arap Milliyetçisi ve bir Selefi olarak: Reşid Rıza", *Türkiye Gazetesi*, 31 Ekim 2020. (Erişim Tarihi 15 Ekim 2022) <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/hilmi-demir/arap-milliyetçisi-ve-bir-selefi-olarak-resid-riza-615998>

İngiliz istihbaratına en çarpıcı katkı yapanlardan biri, o savaş sahasındaki birkaç Osmanlı zaferinden 1911'de Libya'da İtalyan ordusuna karşı Senusi savaşçılarından oluşan muzaffer bir kuvveti yöneten ve ünlü eski Osmanlı komutanı Aziz Ali el-Masri idi. El-Masri, 1913 yılında İstanbul'da Arap subaylar ile gizli El-Ahit örgütünü kurdu. Bağımsız bir Arap devleti kurmak isteyen el-Masri, İngilizlerden silah ve para alma karşılığı ittifak yapmak için Ağustos 1914'te Mısır'a geldi. el-Masri, burada İngiliz askeri istihbaratından Yüzbaşı Russell ile görüştü. Yüzbaşı Russell onunla yaptığı görüşmede el-Ahd'ın varlığından emin oldu.⁶³⁷ El-Masri, İngiltere ile ortaklık teklifini yinelemekle birlikte el-Ahd'ın İngiltere tarafından sağlanan ve Arap savaşçılarından oluşan küçük ama donanımlı bir güç tarafından desteklenen devrim planını ana hatlarıyla ortaya koydu.⁶³⁸

İkinci bir gizli Arap topluluğu hakkındaki istihbarat, Çanakkale Boğazı'nda İngiliz hatlarına geçen Muhammed el-Faruki adlı genç bir Osmanlı subayından elde edildi. El-Faruki, el-Ahd üyesi olduğunu ve aynı zamanda "Genç Arap Partisi" olarak da bilinen el-Fatat'ın üyesi olduğunu iddia etti.⁶³⁹

Kahire'de Reşid Rıza'nın kurduğu Adem-i Merkeziyet Partisi liderleri ile de görüşmeler gerçekleştirildi. İslami reformist ve Arap milliyetçisi yazılarıyla bilinen Muhammed Reşid Rıza (1865-1935) da İngilizlerin iş birliği yaptığı Arap alimlerindendi. Reşid Rıza Panislamcı görüşlere sahip bir kişi olarak tanındığı halde, Osmanlı içindeki Arapları bir araya getirmek için 1911'de "*Cemiyetu'l-Câmi'ati-Arabiyye*" diye gizli bir Arap cemiyetinin kurucuları arasında yer aldı. Aynı yıllarda Kahire'deki İngiliz İstihbarat Departmanı ile görüşmelere başladı. Suriye'de Osmanlı ordusunda görev yapan Arap subayların Mısır'a ilerlemeleri emredildiğinde isyan edecekleri, Türk ve Alman komutanlarını öldüreceklerini, hükümetin dizginlerini kendi ellerine alacaklarını İngilizlere söyledi. Öngörülen isyanın geniş ve kitlesel olması için Rıza, İngilizlerden Arap subaylara maddi ve manevi destek vermelerini istedi. Rıza Britanya istihbarat yetkililerini, Britanya'yı İslam düşmanı olarak sunan Suriye'deki Osmanlı

---

⁶³⁷ Mohs, *Millitary Intelligence*, 16; El-Masri, Nisan 1914'te İstanbul'da İttihat ve Terakki yönetimi tarafından tutuklandı. Ancak, yargılanmasına İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi (Sir L. Mallet) müdahil oldu. Sonunda İstanbul dışına çıkarıldı ve Mısır'a döndü. El-Masri, Mekke Şerifi Hüseyin'in emrinde general oldu ve Lawrence ile tanıştı. Hüseyin'i bağımsızlık yönünde sürekli teşvik etti. Arap isyanında Şerif'in ordusunun donatımı ve eleman bulunması başta olmak üzere önemli rol oynadı. İngiliz ve Fransız subayları ona teknik destek verdi. Şubat 1917'de Mısır'a döndü ve başta Hasan El Banna olmak üzere Müslüman Kardeşler ekibi ile yakınlaştı. Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 73.

⁶³⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 17.

⁶³⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 16.

propagandasına karşı rekabet etmek zorunda kalacakları konusunda uyardı. Topluluğu, İngilizlerin İslam'ın düşmanı olmalarının aksine, Arapların bağımsızlıklarını kazanmalarına yardım etmeye istekli olduğu konusunda ikna edebileceğini savundu.⁶⁴⁰

Kahire kayıtlarında geçtiği gibi:

*“Mısır ve Suriye’deki Arap partisinin liderlerinden biri olan Şeyh Muhammed Raşid Rıza’nın bir memorandumunda amacı, Arapları Türk yönetiminden özgürleştirmek ve Kureyş ailesinin hakkı olan Halifeliği restore etmek, halkın seçtiği yöneticilerin yönetimi altında Araplar için bağımsızlığı elde etmektir... Mevcut krizde takip edilecek en iyi plan, Büyük Britanya ile Araplar ve Müslümanların çıkarlarını, menfaatlerini birleştirmektir. Onlar Arapların ve Müslümanların özlüklerini, isteklerini temsil ediyorlar. Bu amaçlarını sadece Britanya’nın desteği ve yardımıyla gerçekleştirebilirler.”*⁶⁴¹

Müslüman din adamı kılığına girmiş İngiliz istihbarat uzmanları, 19. yüzyılın sonunda Osmanlı bünyesindeki Müslümanları ayaklandırmak ve İslâmcı yapıları örgütlemek için çalıştılar. İngilizler tarafından yönlendirildiği düşünülen Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi isimler dönemin İslâmcı akımlarının örgütlenmesinde rol oynadılar. Abduh’un öğrencileri arasında Şeyh Kamil El-Kassab ve Şekib Arslan gibi isimler vardı. Ekim 1914’de Şam’da İngiliz subayları ile ilk buluşan Şeyh Kamil El-Kassab oldu. Onu İngilizlere gönderen Cemiyet-i El-Arabia El-Fatat’tı.⁶⁴²

İngiliz istihbaratının gizli Arap topluluklarının gücüne dair mübalağalı, yanlış istihbarata karşılık, el-Ahd ve el-Fatat’ın beklemede olan Şerif isyanı üzerindeki etkisi azımsanmayacak kadar güçlüydü. Toplulukların liderleri, isyandan önce Şerif Hüseyin ile iletişim kurdu ve İngiliz hükümeti ile müzakerelerin yapılması için ana taslağın belirlenmesine yardımcı oldu. Hicaz’da başlayıp yayılacak olan hareketin askeri liderliğine birkaç topluluk üyesi katıldı. Diğer taraftan, milliyetçi Arap topluluklarının

⁶⁴⁰ Demir, “Arap Milliyetçisi ve bir Selefi olarak: Reşid Rıza”.

⁶⁴¹ TNA, FO 882/2, AP/15/2, 12 Şubat 1915.

⁶⁴² Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 166. El-Kassab, Osmanlılar tarafından tutuklandı, ama bir ay sonra serbest bırakıldı. El-Kassab, İngilizler ile Şerif Hüseyin’in ittifakında rol oynamaya devam etti. Reşid Rıza da benzer bir yol izledi. 1911’de İttihatçılara karşı Araplardan bir birlik kurmak için çalışmaya başladı ve Kahire merkezli bir cemiyet kurdu. Rıza, İngilizlerden yardım almaya başladı. Suriye ve Basra’ya temsilciler gönderdi. El-Masri bu cemiyetleri El-Ahit içinde birleştirdi. El-Ahit, çöldeki Araplar arasında İngiliz propagandasına, Arap kökenli subaylar da gizli cemiyet içine çekilmeye başladı. Gizli cemiyet, özellikle Musul ve Bağdat çevresinde güçlendi. El-Ahit, El-Fatat ile birleşerek, Mekke’deki Şerif Hüseyin’e Suriye’deki Türklere karşı bir isyan başlatmayı teklif etti. Şerif Hüseyin zaten İngilizlerle mektuplaşma içinde idi ve Mayıs 1915’te Halep’te oğlu Faysal bu örgütlerle buluştu. 23 Mayıs’ta Faysal ve gizli cemiyet üyeleri “Şam Protokolü”nü imzaladılar. Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 69-70.

Osmanlı idaresine karşı bir iç ayaklanma başlatma arzusu, Kahire'deki İngiliz yetkililerini Araplarla iş birliği yapmanın gelecek vaad eden bir stratejisi olacağına ikna etti. İngilizler, bu toplulukları Arap topraklarında Osmanlı hükümetini devirmeye hazırlanan bir “*Arap beşinci kol*” olarak gördüler.⁶⁴³

Arap beşinci kolu ile bağlantı doğrultusunda Sykes ve Picot, Wingate ve Arap Bürosu tarafından Kahire'de toplanan Arap temsilcilerle bir araya geldiler. Şerif temsilcisi gelmemişti, ancak Sykes İngilizler tarafından seçilen üç Suriyeli delegeyle görüştü ve onları Picot ile tanıştırdı. Sykes ve Picot delegelerle birlikte “Arap isteklerini” görüştüler. Sykes Londra'ya “*delegelere bir harita göstermeden veya orada olduğunu bildirmeden manevra yapmanın kolay olmadığını*” bildirirken, delegeler, “*bölgede bir Arap Devleti veya Konfederasyonu*” kurulmasına yönelik arzularını dile getirmişlerdi.⁶⁴⁴

Arap Bülteni’nde Bağdat istihbaratı tarafından gönderilen bilgiler, savaş sırasında Arap coğrafyasının çeşitli bölgelerinden İngiliz taraftarı ve Türk düşmanı topluluk veya şahıslarla ilgili istihbarat akışı sağlandığını göstermektedir. Takip eden bilgi Saiyid Muhiud-Din tarafından verilmiştir. Bağdat’ın yerlisi olan Saiyid Muhiud-Din, Naqib ile bağlantılı ve Chalabi ailesinin bir üyesi idi. Suriye’deki Arap milliyetçi toplulukları ile haberleşen Bağdat’taki İtilaf Komitesi’nin sekreteriydi. Muhiud-Din, bu komite ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“İtilaf topluluğu, geniş bir üyeye sahipti, fakat ileri gelenlerinin çoğu savaş boyunca Türkler tarafından dağıtılmışlardı. Liberal Komitenin iki üyesi, sözde Suriye’ye resmi atamayla gönderildiler, ancak haber alınamıyor. Diğerleri hapsedildi, öldürüldü, sürgün edildiler. Bağdat halkı acı çekiyor durağan ticaret, yüksek fiyatlar ve Türklerin Araplara baskıları... Mümkün olduğunca Arap memurları Türklerce yer değiştiriliyor. Türklerin küçük oranlarına rağmen Araplar tarafından hala tutulan resmi alanlarda geniş oranlara sahipler. Bütün Arap nüfusu elbette İngiliz ordusunun başarısı için endişe ve dua ile Mezopotamya seferinin seyrini izliyor. Onlar Osmanlı yönetiminden Bağdat’ın özgürleşmesi için İngiliz başarısını gözlüyorlar. Bizim korumamız altında orada kurulacak bağımsız Arap hükümetinin biraz olsun şekillendiğini görmeyi ümit ediyorlar. Devlet işlerinde tecrübesi olan Arap soyundan adamlar burada bol bulunmakta ki şimdi onlar uzak bölgelerde çalıştırılıyorlar. Bunlar Bağdat’taki yeni düzenin çekirdeğini oluşturabilirler...” Arap Bürosu, yerli istihbarat kaynağı hakkında da ayrıntılı bilgi vermektedir: “*Saiyid Muhiud-Din, otuzlu yaşlarda bir adam. Sivri zeki yüzü beyaz türbanla çevrili,*

⁶⁴³ Mohs, *Millitary Intelligence*, 17.

⁶⁴⁴ Adelson, Mark Sykes, 229.

*konuşmalarında kurnaz ve dikkatli. Dilini sıkı tutuyor, ilettiği bilgi onun amaçlarını ortaya koymak için uygun. Elde tutulması kolay bir adam değil, fakat büyük bir değere sahip olabilir. ”*⁶⁴⁵

Arap coğrafyasında uzun zaman geçiren Büro üyeleri, Arap insanı ve kültürü hakkında kaydadeğer bilgiler vermekte ve görüşlerini dile getirmektedirler. Bunlardan biri de Doğu Sekreteri Ronald Storrs olacaktır:

*“Bağdat halkı, en zeki ve hepsinden ileri, onların kadınlarının bazıları İstanbul’da Komite [İttihat ve Terakki] karşıtı toplantılara destek oldular. Suriyeliler daha eğitimli ve nazik fakat daha az akıl ve niteliğe sahipler. Bunlardan sonra Trablusgarplılar gelir, fakat onlar gerçek anlamda çalışabilirlerse de bunu yapmayacaklardır. Sonra Yemen halkı gelir ki onlar Hicaz halkından daha üstündürler. Hicazlılara saygı duymada seçkin avantajlarına karşın en son gelirler. ”*⁶⁴⁶

3.2. İngiliz İstihbaratı ve Şerif Hüseyin

İngilizlerin bölgedeki amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için Hicaz Emiri Şerif Hüseyin’in desteği en başta gelmekteydi. Nüfuzlu Arap kabileleri ile de irtibat halinde olan İngiliz Hükümeti öncelikle Şammar kabilesi lideri İbni Reşid’i elde etmek isteyip başarılı olamayınca da İbni Suud ile olan ilişkilerini bir adım öteye taşıdı. Ancak Kahire istihbaratının görüşleri ise Şerif Hüseyin’e yönelik İngiliz siyasetini ön plana çıkaracaktır.⁶⁴⁷ Lord Arthur’un belirttiği gibi:

*“...Irak’ta, Aden’de ve Mısır’da doğrudan doğruya Arap kabileleriyle temas halinde bulunarak ve sürekli bu kabilelerin yardımını sağlamak ihtiyacındaydık. Türkiye bize kılıç çektiği zaman Kitchener’in kafasında hayli zamandan beri beslenen bir fikir uyanmış bulunuyordu: Arabistan ve Suriye’de müstakil bir Arap devleti kurmak!”*⁶⁴⁸

Savaş Bakanı Kitchener’in şahsi görüşleri ve Doğu’daki tecrübeleri, Şerif Hüseyin ve Arapların Osmanlı’ya karşı kullanılması planlarının oluşmasının yanı sıra bu düşüncenin Kahire istihbarat topluluğunca benimsenmesinde etkili olmuştur. Doğudaki memleketler Kitchener’in ilgisini çekmiş, hatta bazen düşüncelerinin tamamını doldurmuştur. Kitchener, İngiltere’nin yalnız bir Hristiyan devleti değil, bir Müslüman devleti de olduğunun nadiren hatırlanmasına hayret ederdi.⁶⁴⁹ 1914 Kasım ayından itibaren Mekke Şerifi’ne Türk boyunduruğunu atmaya teşebbüsü halinde, Britanya’nın kendisine yardım edeceği kesin bir dille vaat ediliyordu. Fransızların Suriye’de, Rusların Kuzey Irak’ta,

⁶⁴⁵ Arab Bulletin, No. 4, 16 Haziran 1916.

⁶⁴⁶ Arab Bulletin, No. 28, 01 Kasım 1916.

⁶⁴⁷ Köse, İngiliz Arşiv Belgelerinde, 67.

⁶⁴⁸ Arthur, Savaş Lordu Kitchener, 212.

⁶⁴⁹ Arthur, Savaş Lordu Kitchener, 212.

Siyonistlerin Filistin'deki iddiaları ve bizzat Arapların hukuku bir diğeriyle çakışıyordu. Bu nedenle Kitchener, Dışişleri Bakanlığı'nın çok dikkatli incelemeler yapmasını gerekli görüyordu. Kitchener ordu kumandanlarıyla görüştüktan sonra doğuya Mark Sykes'ı gönderdi. Onun görevini anlamış olması sonucu olarak 1915 senesi Ekim ayında Şerif ile 1914 Kasım ayındaki yapılan vaatleri teyit eden bir anlaşma imzalandı. Bu antlaşma Arap hareketini mümkün kılmış ve Kitchener'ın ölümüne neden olan Hampshire faciasından bir gün önce Şerif'in Türklere karşı isyanını doğurmuştur.⁶⁵⁰

Memurlarının sportif çöl çizmeleri giyip ve modaya uygun bastonlar taşıdığı Savoy oteldeki akşam yemeklerinin ardından “*Kahire mutabakatı*” denilecek durumlar üzerinde tartışmalar yaşanacaktı. Daha açık ifadeyle Kahire, Fransa'nın Suriye ile ilgili savaş sonrası iddialarının kabul edilemez olduğuna inanmaktaydı. Bu nedenle de İngiliz desteğindeki Arap ayaklanmasının lideri olarak Doğu Arabistan'ın savaşçı yöneticisi, bağnaz Vahhabi öğretisinin savunucusu ve 65 karısı olan İbni Suud Abdül Aziz değil, Mekke Şerifi ve Haşimi olan Hüseyin seçilecekti.⁶⁵¹ Hindistan hükümeti ise söylendiğine göre, bir Arap şeyhinden şu anlama gelen bir yazı almıştı: “*Lord Kitchener, ...'daki konuşmamızı hatırlıyor musunuz? Vakti geldi!*”⁶⁵²

Haşimoğulları'nın Beni Kutade kabilesine bağlı olan Şerif Hüseyin İbni Ali -soyunun Hz. Hasan'a dayandığı iddia edilmektedir- II. Abdülhamid döneminde 25 yıl kadar İstanbul'da gözetim altında tutulduktan sonra 1908'de “paşalık” payesi verilerek Mekke emirliğine getirilmiştir. Hicaz'da göreve başladığında bölgedeki devlet otoritesini zayıflatmaya yönelik pasif bir tutum sergileyecektir.⁶⁵³ Şerif Hüseyin Jön Türklerin savaştan sonra onu Mekke Emirliğinden alacağına dair bir duyum aldı. Bir yandan aşiretleri ayaklanma için kendi yanına çekmeye çalışırken, öte yandan daha İstanbul'da Danıştay üyesi olduğu sırada İngiliz elçisi ile başlattığı Arap-İngiliz dostluğunu geliştirme çabası içindeydi.⁶⁵⁴ Şerif Hüseyin göreve geldiği ilk günden itibaren Hicaz'ın tamamına hâkim olmak, halifeliği ele geçirmek ve Arabistan'da bağımsız bir Arap

⁶⁵⁰ Arthur, *Savaş Lordu Kitchener*, 213-215.

⁶⁵¹ Meyer ve Brysac, *Orta Doğu Tarihi*, 269.

⁶⁵² Arthur, *Savaş Lordu Kitchener*, 211.

⁶⁵³ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 56-63.

⁶⁵⁴ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 68-69.

Krallığı kurmaya kararlıydı. Arap milliyetçi örgütlenmeleriyle de yakın bağlantılar kurmuştu. Şerif'in faaliyetleri İngilizler tarafından da izlenmekteydi.⁶⁵⁵

Şerif Hüseyin-İngiliz idaresi arasındaki ilk görüşme talebinin kimden geldiği ve ilk görüşme zamanı konusu net olmamakla birlikte Şerif adına en büyük oğlu Abdullah, Şubat 1914'te Mısır'da İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener ile temas kurdu.⁶⁵⁶ Lord Kitchener, Kutsal şehirlere gelen hacıların yolculuk koşullarını iyileştirme bahanesiyle Kahire'de Hidiv'in konuğu olan Emir Abdullah'la görüştü.⁶⁵⁷ Aslında görüşme Arabistan'da başlatılacak bir isyanda İngilizlerin alacağı tavır ve destek için nabız yoklaması yapmasıydı. Şerif Hüseyin, Hizb-ül Ahd ve Fetat el-Arap örgütleri başta olmak üzere oğlu Faysal aracılığıyla Şam'daki Arap milliyetçileri ile de isyana yönelik iş birliği kurmuştu. Milliyetçi grupların da desteğiyle isyan başlatabilmek için Şerif'in amacı, İngilizlerle olan ilişkilerine resmi bir hüviyet kazandırmaktı.⁶⁵⁸

Osmanlı parlamentosunda Mekke mebusu olan Abdullah, babasının Osmanlı'ya karşı isyan niyetini ve İngiliz desteği talebini Kahire'de Kitchener'a bildirdi. Görüşmenin gizli tutulmasını isteyen Abdullah, İngiliz yetkiliden istediği cevabı alamamıştı. Londra'dan gelen talimat üzerine Kitchener'dan, "*İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak istemediği*" cevabını almıştır. Londra, Hüseyin'in destek talebini reddetse de ileriye dönük olarak not etmişti.⁶⁵⁹

1914 yılının Nisan ayında Abdullah, ikinci kez babası tarafından verilen görev doğrultusunda Kahire'ye giderek bu sefer Doğu İşleri Sekreteri Ronald Storrs ile görüştü. Abdullah, Storrs'a Sadrazam Said Halim Paşa ile yaptığı özel görüşmeyi aktarmış, Hicaz demiryolunun Medine'den Mekke'ye uzatılmasından duydukları endişeyi dile getirmişti. Ayrıca isyan için İbni Suud, İdrisi ve İmam Yahya'nın bile birleştiği iddiasında bulunmuştu. İngilizlerin desteğini alabilmek için Şerif Hüseyin de isyan başladığında

⁶⁵⁵ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 67.

⁶⁵⁶ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 69.

⁶⁵⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 14.

⁶⁵⁸ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 75-77.

⁶⁵⁹ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 67-72. 6 Şubat 1914 tarihli yazıda Kitchener Dışişleri Bakanı E. Grey'e görüşmeyi şu şekilde bildirir: "*Şerif Abdullah... dün benimle görüşme talebinde bulundu. ...Türk hükümeti babasını azlederse, Hicaz'daki Arap kabilelerinin şerifleri için savaşacaklarını ve Türk askerlerine karşı bir savaş durumunun yaşanacağını kararlı bir şekilde söyledi.*" Bu durumda, İngiliz Hükümeti'nin, Türkler tarafından deniz yoluyla gönderilecek takviye güçle Arapların kendi ülkelerinde, kutsal yerler etrafında yaşatmakta oldukları haklarının ellerinden alınmasına izin vermeyeceğini umduğunu belirtti... Abdullah ise hatıratında görüşme talebinin Hidivlik makamında tesadüf ettiği Kitchener'dan geldiğini iddia etmektedir.

250.000 kişilik bir ordu toplayabileceği iddiasında bulunsa da, ikinci kez Şerif Hüseyin'in ittifak teklifi reddedilecekti. Resmen, İngiltere henüz Türkiye ile savaşta olmadığından, yerel bir kabile şefiyle anlaşarak Osmanlı Devleti'nin düşmanlığını kazanmak halen İngiliz politikasına uygun değildi.⁶⁶⁰

Birinci Dünya Savaşının patlak vermesiyle dünyada olduğu gibi Orta Doğu'da da dengeler değişecekti. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olma ihtimaline karşı ki bu durumda Türk boğazlarının ele geçirilmesi, Arap Yarımadası'nda Türk etkinliğinin kırılması ve bunun sonucunda cihadın etkisinin zayıflatılmasını savaşta galip gelebilmenin ön koşulu olarak görmekteydi. Hicaz'ın daha geniş alana etki sağlayacağı düşüncesi başlangıç noktası olarak belirlenmesinde temel faktördü. Şerif Hüseyin daha önce ittifak teklifinde bulunduğu senaryonun uygulanması zor olmayacaktı.

Abdullah'ın daveti, el-Masri'nin Arap topraklarındaki gizli Türk karşıtı örgütleri ifşa etmesinden sonra ciddiyetin yeni bir boyutunu kazandı. Clayton ve Storrs, teklifleri birlikte gözden geçirdiler ve Londra'daki Kitchener için gizli bir mutabakat taslağı hazırladılar. Bir Arap muhalefet partisi (al-'Ahd gibi) Şerif'in dini statüsüne sahip biri tarafından yönetilirse ve Türk hükümetini devirirse, Arapların gerçekten de Hilafeti Mekke Emirliği'ne devredebileceğini öne sürdüler. Ayrıca, yalnızca Şerif'in etkisine sahip bir kişi, Türklerin İngiliz çıkarlarına karşı vaat edilen cihadını bastırabilirdi. Kitchener kabul etti ve 1914 Eylül'ünde Storrs'a, Abdullah'a Britanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir savaş olması durumunda “*Şerif Hüseyin'in İngilizlerin tarafında olup olamayacağını*” sormasını istedi.⁶⁶¹

Storrs ve Clayton, Kitchener'ın teklifini Abdullah'a gönderdiler ve Abdullah da Türklere karşı isyan anının gelmesi durumunda babasının ittifaklarını memnuniyetle karşılayacağını ifade eden mektubu Ali el-Bezzar isimli haberci aracılığıyla yanıtladı. Mektup 30 Ekim'de Kahire'ye ulaştırıldı. Bu iletişim, İngiliz temsilcilerle Arap lider arasında verilen oldukça belirsiz vaatlerin ilkiydi.⁶⁶² Böylece Şerif Hüseyin ve Abdullah

⁶⁶⁰ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 75-77. İngiliz arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Birinci Dünya Savaşı öncesinde isyanın planlayıcılarının Şerif Hüseyin ve Şam'daki milliyetçi örgütlenmeler olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁶⁶¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 18. Eski Mısır Başkonsolosu Lord Cromer, eski Doğu Bakanı Harry Boyle'a kendinden emin bir şekilde İttihat ve Terakki'ye karşı öfkesinin o kadar yaygın olduğunu, ‘Arabistan'a gönderilirse Arapça konuşabilen birkaç [İngiliz] subayın tüm ülkeyi Türklere karşı diriltebileceğini’ söyledi.

⁶⁶² Mohs, *Millitary Intelligence*, 18.

1914 yılı Ekim ayında Kitchener'in temsilcisiyle görüşerek İngilizlerle isyan için anlaşmış oldu.

İngiltere'nin donanma gücü sayesinde Kızıldeniz, hakimiyeti altındaydı. Denizin doğu yakası ise Osmanlı birliklerinin kontrolündeydi. Kitchener, Osmanlı'nın İngiltere karşısında savaşa girmesi durumunda, Mısır ve Sudan'daki gibi Arabistan'da İngiliz müstemlekesi Arap devletçikleri kurma düşüncesi taşımaktaydı.⁶⁶³ Hüseyin, İngilizlerin kendisine vaat ettiği Halifelik ve Arap Krallığı planlarını gerçekleştirmek için kurduğu iş birliğini bir adım daha ileri götürmek ve bir sonuca bağlamak istiyordu. İngiltere ise Şerif'in bir an önce isyan başlatmasını arzuluyordu.⁶⁶⁴

İngiliz Hükümeti, 5 Kasım 1914'te Türkiye'ye savaş ilan etti ve Türk Hükümetini Arap coğrafyasından atma yönündeki engel kaldırılmış oldu. Mısır Ajan Vekili Milne Cheetham, Dışişleri Bakanlığı'na, İngiliz hükümeti, dünyadaki Müslüman halklara, kutsal yerlerin kutsallığına saygı duyarak, Arabistan'da herhangi bir askeri veya deniz harekâtı gerçekleştirme niyeti olmadığını *“ancak Arapların kendilerini Türk egemenliğinden kurtarmak için bu çabaları desteklemek”* istediğini teminat altına alırsa *“mükemmel bir etki”* olacağını yazdı. Grey de aynı fikirdeydi ki, Arap hareketi mümkün olan her şekilde teşvik edilmeliydi.⁶⁶⁵

Diğer taraftan Kahire'deki istihbarat topluluğunun Suriye ve Mezopotamya'daki gizli Arap milliyetçi toplumlarıyla temas kurma ve ortak bir İngiliz-Arap operasyonu başlatma çabaları, oluşum aşamasında Fransız hükümeti adına İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından, Fransa ile iş birliğini korumak için İngiliz Genelkurmay Başkanlığı tarafından ve Arap bağımsızlık hareketlerinin teşvikini onaylamayı reddeden Hindistan Hükümeti tarafından defalarca engellenmişti. Neticede, Türk hatlarının gerisinde bir isyancı ordusu veya 'beşinci kol' geliştirme planları, İngiltere'nin daha derin politika hedefleri ve iç anlaşmazlıklar nedeniyle durdurulmuştu.⁶⁶⁶

İngilizler Şerif'in bir an önce ayaklanmasını istiyorsa da Osmanlı Devleti tarafından ilan edilecek cihadın Hicaz'da destek bulmamasını ve diğer İngiliz Müslüman sömürgelerine

⁶⁶³ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 78.

⁶⁶⁴ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 97-99

⁶⁶⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 19.

⁶⁶⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 24.

yayılmasını engellemek önceliği haline gelecekti.⁶⁶⁷ Osmanlı Devleti tarafından 11 Kasım 1914 tarihinde Sultan V. Mehmet Reşat'ın bir iradesi ile “*cihad-ı ekber*” ilan edildi. Hem dünyadaki en büyük Müslüman nüfusuna hâkim hem de ordusunda çok sayıda Müslüman asker ve subay barındıran İngiltere'nin cihat ilanından en fazla etkilenmesi bekleniyordu. İngiliz ordusundaki Müslümanları etkilemesi halinde İngiliz sömürge imparatorluğu esaslı bir yıkımla karşı karşıya kalabilirdi. Bu nedenle cihat çağrısının etkisizleştirilmesi gerekiyordu.⁶⁶⁸

İngiliz Hükümeti, “*Arapları Osmanlı idaresinden özgürleştirme*” söylemi ile hareketine meşruiyet kazandırmaya çalışıyordu. Hüseyin ise Müslüman dünyasının kendisini bu isyanda haksız görmesinden çekinerek savaşın seyrinin kazananı belirleyeceği kırılma noktasına kadar İngilizleri oyalamak istiyordu.⁶⁶⁹ İngiliz istihbarat raporları, Şerif Hüseyin'in cihat ilanına katılması durumunda İbni Suud'un da bu ilana destek vereceğini söylemekteydi. Buna dayanarak İngiliz hükümeti Arabistan'daki bir isyana yönelik çalışmalarını yoğunlaştırdı. Savaş başladıktan sonra siyasi görevli olarak İbni Suud'un yanına gönderilen Yüzbaşı W. Shakespear, Suud'u isyan anında Şerif Hüseyin ile olması için ikna etti.⁶⁷⁰

“*Gelecek Suud'da*” diyen Gertrude Bell de İbni Suud ile yakın temasta bulunan İngiliz görevlilerindendi. Bell, raporlarında İbni Suud'un fiziksel özellikleri, karakterinden bahsetmekle birlikte Suud'un son durumunu anlatmaktadır.⁶⁷¹ Büro elemanları genel olarak İbni Suud'un liderlik özelliklerini takdir etseler de dini gücünün daha geniş bölgelerde etkili olmamasından dolayı ve şartlar gereği Şerif Hüseyin ile iş birliğine ağırlık vermişlerdir.

1915 yılı Ocak ayı, Birinci Dünya Savaşı içinde Hicaz'daki dönüm noktalarından biri kabul edilir. İngilizler Arap kabileleri arasında bir isyan örgütlemeye çalışırken, Osmanlı

⁶⁶⁷ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 81. 2 Kasım 1914'te, Hindistan Sömürge İdaresi bir beyanname yayımlayarak, “*İngilizler kötü idare edilen Osmanlı Devleti'ne istememesine rağmen mecburen savaş ilan etmek zorunda kalmıştır*” iddiasında bulundu. Amaç, Hindistan Müslümanlarından gelebilecek hoşnutsuzluğun önüne geçmektir.

⁶⁶⁸ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 81-82. Cihat ilanından sonra yarbay Süleyman Askeri komutasındaki Teşkilat-ı Mahsusa'nın Irak'ta yaptığı çalışmalar neticesinde İngilizler Müslüman Hint birliklerinin bir kısmını geri hizmete çekmek zorunda kalmışlardır.

⁶⁶⁹ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 82.

⁶⁷⁰ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 89.

⁶⁷¹ *Arab Bulletin*, No. 38, 12 Ocak 1917.

Devleti de I. Kanal Harekâtı için hazırlanmaktaydı.⁶⁷² Cemal Paşa Arap liderlerini Halife ordusuna destek vermeye ikna etmeye çalışırken İngiltere, Halifeliğin Türklerden alınarak Araplara verilmesi için Arap emirleri arasında yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmekteydi.⁶⁷³ Ancak gerçek şu ki, Osmanlı'nın kontrespiyonaj (karşı istihbarat) faaliyetleri savaş öncesi ve sırasında yetersizdi.⁶⁷⁴ Sonuçta I. Kanal Harekâtı'ndaki Türk yenilgisi, Arap isyanının önündeki en büyük engeli ortadan kaldıracaktı. Şerif Hüseyin bu harekata destek vermemiş, oğlu Ali komutasındaki kuvvetler Medine'de kalmıştı. I. Kanal Harekâtından sonra ise Şerif Hüseyin ile İngilizler arasındaki görüşme trafiği yoğunlaştı.⁶⁷⁵

McMahon Kahire'de Yüksek Komiserlik görevine geldiğinde bölgede, yaşanan İngiliz idari karmaşasına son vermek için, 1915 yılı Şubat ayında Kızıldeniz'deki yetki alanı yeniden düzenlendi ve Hindistan ile Kahire arasında paylaştırıldı. Böylece Cidde'nin kuzeyinde kalan bölge McMahon'un, güneyinde kalan bölge ise Aden ve Hindistan'ın idaresine verildi.⁶⁷⁶

1915 başlarında, gelişmeler Şerif'i geride bıraktı. Milliyetçi toplumun Suriyeli temsilcileri El Ahd da Kahire'de İngilizlerle bir araya geldi, ancak McMahon'un Arap Yarımadası'nın dışındaki bağımsızlığı garanti etmeyi reddetmesiyle hayal kırıklığına uğradı. İngilizlerle olan bu çıkmaz, Şerif Hüseyin'in bir önerisine zemin hazırladı.⁶⁷⁷ Kahire'deki Müstemleke İdaresi, Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın kendilerinden önce bu örgüt ile anlaşmasından korkuyordu. Bu nedenle Hüseyin'in toprak taleplerinin kâğıda dökülmesine karar verildi. El-Masri'nin Kahire'de verdiği bilgiler de Hüseyin ile İngiliz Hükümeti arasındaki iş birliğinde bir dönüm noktası oldu.⁶⁷⁸

Hartum'dan, Kahire'deki Clayton'a gönderilen yazıda Şerif Hüseyin'e desteğin hızlandırılması yönünde baskı yapılırken, bu uğurda her türlü yardımın İngiliz menfaatine olduğu vurgulanmıştır:

---

⁶⁷² Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 92. Yarımada'daki ümitlerini bu harekata bağlayan sadece Osmanlı değildi. İsyan için hem İbni Suud hem de Şerif Hüseyin sonucu bekliyordu. Arap milliyetçi subaylar ve Arap ileri gelenleri bile Kanal Harekâtının sonucunu beklemek zorunda kalarak faaliyetlerini minimum düzeye indirmişlerdi.

⁶⁷³ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 93-94.

⁶⁷⁴ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 93.

⁶⁷⁵ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 97.

⁶⁷⁶ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 95.

⁶⁷⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 15.

⁶⁷⁸ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 115.

*“Benim şüphem yok ki Arap meselesinin çözümüne dair bir an önce üstlenmek için etkili bir nüfuz sağlayamazsak düşmanlarımız tarafından bulunacak ve Alman İmparatorluğu’nun kışkırtması altındaki Sultan tarafından Arap ülkelerine otonomi verme yoluyla bizim zararımıza usulca gerçekleştirilecektir. Majestelerinin Hükümeti, Müslüman ülkelerdeki kamuoyu üzerinde mümkün olduğunca vahim ve feci etkilere yol açacağını takdir edecektir. Arap halkları açıkça Osmanlı cihadına taraftar olacaktır. Ben güçlü bir şekilde ortaya koyuyorum: Şerif’e bir an önce gereken zamanda maddi ve manevi destek sözleri ve Arap liderlerinin onaylayacağı bir karakterde garantiler içeren bir cevap verilmeli. Elimizdeki gücün bütün uygun olanaklarıyla Arap meselesine, Şerif’e ve hareketin tanınmış liderlerine ihtiyaç duydukları desteği hazırlamalıyız.”*⁶⁷⁹

Albay Parker’ın 21 Kasım 1915 tarihli notunda,

“şu an için çok sayıda faydası görülen pasif politikada şayet ısrar edilirse, Arapların tarafsızlığı ve güvenilir dostluğunun kaybedilebileceği” ve bu dostluğun sağlanmasının daha fazla önem arz ettiği belirtilerek Şerif ile ittifak için baskı yapılmıştır.⁶⁸⁰ İstihbarat şefi Clayton da Şerif ile ittifakın destekçilerinden olmuştu: *“Temel savaş tehlikesinden müttefik birlikleri ayırma tehlikesi tamamen ortadayken, ben -Clayton- ikna oldum ki, önerilen planın asker ve materyal açısından en ekonomik olduğunu sonunda sonraki bahar kesin onaylanacaktır. Mısır’ın güvenliğinin sağlanması, Kanal’daki Türk saldırısının püskürtülmesi ve tabii ki batı çöllerindeki problemin çözülmesi için kuvvet gerekecektir. Bu girişimler, Suriye ve Mezopotamya kapılarının kapatılmasını sağlayacak olmaktan daha az şey olmayacaktır.”*⁶⁸¹

1915 baharında, Fransa’daki bitkin İngiliz birlikleri Ypres’te ağır kayıplar aldı. Almanya, Karpatlar ve Galiçya’da kazanımlar elde etti ve denizaltı savaşı stratejisini arttırdı. İngiliz Deniz Kuvvetleri ise Gelibolu’da riskli bir operasyon başlattı. Londra ve Kahire’deki İngiliz yetkililer, Müttefik güçlerin Mezopotamya ve İskenderiye’deki Türk hatlarının arkasında isyancı faaliyetlerini teşvik etmenin askeri değerini zaten tartışmışlardı ve Kut kuşatması da devam ediyordu. Ancak yakında Mısır’daki Yüksek Komiser ile Mekke’den Şerif Hüseyin arasında onaylanacak müzakereler doğu cephesi stratejisini yeni bir seviyeye yükseltecekti.⁶⁸²

İngilizlerin Sudan’da görevli istihbarat subayı ve Arap Bürosu üyesi olacak Yüzbaşı G. Symes tarafından bir Arap kaynağına dayandırılarak Şerif Hüseyin ve ailesi hakkında kapsamlı bir rapor hazırlandı. Bu rapor, Sudan Valisi Sir Reginald Wingate tarafından Londra’ya gönderildi. Bu ayrıntılı rapor Şerif lehinde olup, İngiliz Hükümeti’nin Şerif

⁶⁷⁹ TNA, FO 882/2/2, AP/15/12, “Governor General- Hartum’dan, Clayton-Kahire’ye”, 04 Aralık 1915.

⁶⁸⁰ TNA, FO 882/2/2, AP/15/12, 04 Aralık 1915.

⁶⁸¹ TNA, FO 882/2/2, AP/15/12, 04 Aralık 1915.

⁶⁸² Mohs, *Millitary Intelligence*, 24.

Hüseyin kartını oynamasında etkili olmuştur.⁶⁸³ 19 Mart 1915'te Savaş Konseyi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz isteklerini dikkate almak üzere bölümler arası bir komite kurulmasını emretti. Toplantılara Dışişleri Bakanlığı'ndan Sir Maurice de Bunsen başkanlık etti ve raporu Nisan 1915'te yayınlandı. Arap liderlerin bölgeye yönelik özlemlerinin tersine, Komite, Asya Türkiye'sinin Avrupa nüfuz alanlarıyla yönetilmesi gerektiği sonucuna vardı.⁶⁸⁴

Orta Doğu'nun geleceği üzerine, İngilizler ve Araplar arasındaki görüşmelerde genç bir üsteğmen olan Muhammed Şerif El Faruki'nin arabuluculuğu önemli rol oynadı. Kahire'deki İngiliz istihbaratı için getirdiği her bilgi, teyit edilmeden kabul edilen tek muhbirdi. Bu bilgileri alanlar ise İngiliz istihbarat subayları ve askeri istihbaratın başındaki Gilbert Clayton'du. El-Faruki, Mayıs 1915'te Halep'te Hüseyin'in oğlu Faysal ile buluştu, gizli Arap Cemiyeti El-Fatat ile Şerif'in isyanını desteklemek için Şam Protokolü'nü hazırladı.⁶⁸⁵ 1915 baharında, Şerif üçüncü oğlu Faysal'ı hükümette temsilcisi olarak hareket etmesi için Şam'a ve İstanbul'a göndererek İttihat ve Terakki yönetimine bir tür sadakat sağlamıştı. Arap cemiyetleri başlangıçta Faysal'ın kendisini hemen askeri liderleri olarak ilan etmesini isteseler de Şerif'i kendi başları olarak kabul etmeyi ve İngilizlerle adil şartlar kurması için ona güvenmeyi kabul ettiler. el-Fatat ve el-Ahd, Şerif'in bir İngiliz-Arap ittifakının temeli olarak kullanması için “*Şam Protokolü*” ne onay verdiler.⁶⁸⁶

Protokol, Mezopotamya, Suriye ve Filistin dahil olmak üzere, tüm Arapça konuşan Osmanlı Asya'sını içeren sınırlar dahilinde “*Arap ülkelerinin bağımsızlığının Büyük Britanya tarafından tanınması*” gereğini belirtti. Burada geniş bir Arap İmparatorluğu'nun hüküm sürülmesi olasılığı, Şerif Hüseyin'in önüne geçmişti ve isyan

⁶⁸³ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 84.

⁶⁸⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 25-26.

⁶⁸⁵ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 70-71. Kitchener ve Sykes ile İngiliz çalışanlar, Kahire'de El-Faruki'nin yönlendirmelerinin etkisindeydiler. Hüseyin, Haziran 1916'da El-Faruki'yi tam yetkili elçisi olarak atadı. Bunun nedeni El Faruki'nin kendisini İngiliz özel görüşmecisi olarak tanıtmasıydı. El-Faruki'nin iki tarafa da yalanları devam etti. Bu yalanlar arasında; Şerif Hüseyin'e Arapların kralı olacağı sözü, Amerikalıların, Fransızların Suriye'yi almasına karşı çıktığı, İngilizlere Hüseyin'in 160-250.000 savaşı vereceği vardı. Eylül 1917'ye gelindiğinde İngilizler ve Şerif Hüseyin, El-Faruki'yi uygunsuz davranışlarından dolayı kovdular. s. 72.

⁶⁸⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 25. Protokolün maddeleri özetle şöyleydi: (1) Arap ülkelerinin bağımsızlığının Büyük Britanya tarafından tanınması. (2) Kapitülasyonlar altında yabancılara tanınan tüm istisnai ayrıcalıkların kaldırılması. (3) Büyük Britanya ile gelecekteki bağımsız Arap devleti arasında savunma ittifakının sağlanması. (4) Büyük Britanya'ya ekonomik öncelik verilmesi.

için ilk adımı kendisi atmalıydı.⁶⁸⁷ Öyle de olacaktı ki, 14 Temmuz 1915'te Şerif ve McMahon arasındaki meşhur mektuplaşmalar başladı.⁶⁸⁸

1915 Temmuz'unda Mekke Emiri Şerif Hüseyin İbn Ali'den Kahire'deki İngiliz Doğu İşleri Sekreteri Ronald Storrs aracılığıyla bir mektup alındı. Bu, Arap bağımsızlık davası ve bağımsız Arap bölgesinin kesin sınırlarını önermek için İngiliz Hükümeti'nin desteğini talep eden bir mektuptu.⁶⁸⁹ Bu mektup Şerif'in İngilizler ile kurmayı planladığı ittifakı şekillendirecek ilk somut adım idi. 1915 yılında henüz Sykes-Picot Antlaşması imzalanmamış fakat 18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale'de alınan yenilgi, Irak cephesinde işlerin iyi gitmiyor olması ve Alman ordularının Avrupa'daki ilerleyişinin hızı İngiltere'nin Hicaz civarında bir müttefike olan ihtiyacını her zamankinden daha gerekli hale getirmişti.⁶⁹⁰

İngiliz istihbaratı, Hindistan'daki Müslümanların isyan etmesinden, Afganistan ve Habeşistan'da Osmanlı Devleti tarafından kendisine karşı bir ayaklanma çıkarılmasından, Mısır milliyetçilerinin İsviçre'deki faaliyetlerinden endişe duymaktaydı. Bu nedenle Arap Yarımadası'ndaki bir isyanının bir an önce başlatılması İngiliz çıkarları için büyük öneme sahipti.⁶⁹¹ Savaş öncesinde 1914 yılı Şubat ayında başlamış olan Şerif Hüseyin ile İngilizlerin görüşmeleri, 1915 yılı Temmuz'undaki ilk mektup ile resmiyet kazanmıştı.⁶⁹²

Şerif'in kurulacak bağımsız Arap Devleti için öngördüğü sınırlar, güneybatı Asya'daki Arap dilinde konuşanlar bölgesine denk gelmekte, kuzey sınırı yaklaşık 37. Paraleldi ve Aden hariçte tutulmuştu. Yüksek Komiser'den tedbirli bir cevap verildi, yılın kalanında haberleşme güzergahının tehlikeli ve zor olmasından dolayı aralıklı mektuplaşmalar oldu. Bu mektuplar sonucu İngiltere Hükümeti, Arapça konuşulan bölgelerin bağımsızlığını desteklemeye gönüllü olduğunu açıkladı. Fakat kesin sınırın çizilmesi meselesini saklı tuttu. Batı Suriye veya Aşağı Mezopotamya'nın herhangi bir parçası hakkında kendisi için ve bağımsız alanların çeşitli kısımlarında kurulması düşünülen Arap hükümetinin oluşturulması hakkında söz vermeyi özellikle reddetti. Arap Hilafeti hakkında ise Araplar

---

⁶⁸⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 15.

⁶⁸⁸ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 74.

⁶⁸⁹ *Arab Bulletin*, No. 5, 18 Haziran 1916.

⁶⁹⁰ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 108-109.

⁶⁹¹ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 100.

⁶⁹² Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 113.

kendi aralarında tatmin edici şekilde ortak bir muvafakat sağlamaları şartıyla açık şekilde tanımaya gönüllü olduğunu ifade etti.⁶⁹³

Aslında İngiltere Dışişleri Bakanlığı ve Savaş Kabinesi, McMahon-Hüseyin Mektupları ile verilen sözleri tutmak niyetinde değildi. İngiliz Hükümeti'nin savaş sonrası bu yükümlülükler altına girmeyi kabul etmesinde, Avrupa'da savaşın kötüye gitmesi, Çanakkale Savaşı'ndaki ağır yenilgi, petrol zengini Basra Körfezi ve çevresine hakim olma arzusu, Siyonistlerin Filistin için yaptığı baskılar etkili olmuştu. Bunun neticesinde Arabistan'ı elde etmek için Hüseyin'in müttefik yapılması elzemdi.⁶⁹⁴ İngilizler aynı zamanda Osmanlı'nın Necd Kaymakamı olan İbni Suud ile de 26 Aralık 1915'te bir iş birliği ve yardım antlaşması imzalayarak Orta Arabistan'daki mevcudiyetlerini sağlamış oldular.⁶⁹⁵ Şerif Hüseyin'in 1 Ocak 1916 tarihli mektubundan sonra bu meseleler haberleşmeden çıkarıldı ve Hüseyin, McMahon'a Mayıs ayı başında isyan edeceği sözünü vererek ikili iş birliğini somut hale getirdi.⁶⁹⁶

3.3. Arap Bürosu ve Şerif İsyanı

Propaganda ve istihbaratın daha programlı ve düzenli olarak yapılması hedefi ile başlayan bu büroya, ilerleyen günlerde Orta Doğu'nun ünlü İngiliz istihbarat uzmanları da katılacak ve büro Hicaz isyanının her türlü teknik alt yapısını hazırlayacaktı.⁶⁹⁷ Büro, Hicaz isyanında aktif bir rol oynayacak, Şerif kuvvetlerine malzeme tedarik edecek, subvansiyonların ödemelerini gerçekleştirecek, ilerlemelerini izleyecek ve eylem planları önerecekti.

Arap Bürosu'nun yetkisi, tüm Arap sorunlarını kendi otoritesi altına almıştı. Nitekim Arap Bürosu, İngiltere'nin Orta Doğu politikasını yönlendiren isyan için iş birliği ve planlamada öncü rol oynadı. Mısır'daki Yüksek Komiser ile Şerif Hüseyin arasındaki iletişimi sağladı ve Araplara silah ve mühimmat tedarik edecek askeri yetkililerle irtibat kurdu. Arap meseleleri hakkında çok az bilgisi olan ve Şerif Hüseyin ile müzakerelerinde Londra'dan çok az talimat alan McMahon, Arabistan hakkındaki bilgisi ve deneyimi kendisinininkinden çok daha kapsamlı olan Clayton, Storrs ve Hogarth gibi Kahire'deki

⁶⁹³ *Arab Bulletin*, No. 5, 18 Haziran 1916.

⁶⁹⁴ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 140-145.

⁶⁹⁵ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 89.

⁶⁹⁶ *Arab Bulletin*, No. 5, 18 Haziran 1916.

⁶⁹⁷ Polat, "Türk-Alman Propagandası", 126.

istihbarat personeline büyük ölçüde güvenmek zorunda kaldı. İsyanın zamanlamasını ve operasyonlarını Şerif ve oğulları ile birlikte koordine eden, ona Bedevi kabilelerinin bağlılığını güvence altına almak için gerekli para ve silahların akışını sağlayan onlardı.⁶⁹⁸

Hint ordusunda İngiliz bir subay Norman Bray, Arap Bürosu'nda resmi görevi olmamakla birlikte Simla tarafından Şerif hareketi hakkında rapor hazırlamakla görevlendirilmişti. Sykes ile Arap Lejyonu'nun kurulmasında çalışmış olan Bray, Büro hakkında gözlemlerde bulunmuş ve isyana odaklanarak

“Arabistan'ın geri kalanını unuttular” demişti: “Kahire'ye vardığımızda, Mısır'daki Yüksek Komiser Sir Henry Macmahon ve Arap işleriyle doğrudan ilgilenen teşkilat olan Arap Bürosu yetkilileri ile tanıştık. Büro, bir profesör, bir avukat, bir gazete muhabiri, bir Lordun oğlu, bir Sudan yetkilisi, bir asker, bir deniz subayı ve diğerleri, hepsi konunun uzmanı, çok coşkulu ve Şerif'in davasına çok sadık, tuhaf bir karışımdaydı. Ancak isyana çok yakından bakılmasından handikap içine girdiler. Olayların gelgitlerinden çok büyük ölçüde etkilenerek, çoğunlukla Arabistan'ın geri kalanını unuttular.”⁶⁹⁹

Clayton, Büro'nun bölgede çalışan farklı istihbarat organlarını koordine etmek için çalışması gerektiğine ve İngiliz Arap politikası ve Orta Doğu'daki savaşın gidişatı için komuta merkezi olarak hareket etmesi gerektiğine inanıyordu.⁷⁰⁰ Öyle ki Haziran 1916'da ilk isyan ordusu olacak Arap Yarımadası'ndaki Araplar, isyan öncesinde, Dışişleri Bakanlığı Daimî Müsteşarı Sir Arthur Nicolson tarafından *'bütünlüğü ve örgütü olmayan dağınık kabileler yığını'* olarak nitelendirildi. Londra'nın gözünde Büyük Britanya'nın değerli bir savaş müttefiki haline gelmeleri ise Kahire merkezli İngiliz istihbarat topluluğu tarafından teşvik edildi. Mekke Şerifi Haziran 1916'da isyanı başlattığında, Kahire istihbarat topluluğu, istihbarat ve politika oluşumu için resmi sorumlulukları belirleyen sınırlara çoktan baskı yapıyordu.⁷⁰¹

Hüseyin, İngilizlere Mayıs ayı başında isyan edeceği sözünü vermişti fakat isyan hazırlıkları Haziran ayı başında tamamlanabildi. Hicaz'ın dışında, General Townshend komutasındaki 17 bin kişilik İngiliz ordusu, Türk ordusu tarafından Kut'ül Amare'de

⁶⁹⁸ Hamm, “British Intelligence”, 265.

⁶⁹⁹ Norman N.E. Bray, *Shifting Sands* (London: Unicorn Press, 1934), 71-72. Norman Bray, Rabegh krizi ve savaş sonrasında imparatorluğunu tehdit ettiğini düşündüğü Bolşevik ve Müslümanların analizinde anahtar bir figürdür. Çalışmasında, Rabegh krizi, Wejh'in alınışı, Leacman ve Lawrence'ın faaliyetlerini müşahade etmiştir.

⁷⁰⁰ Hamm, “British Intelligence”, 265.

⁷⁰¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 12.

kuşatıldı.⁷⁰² Kahire'deki İngiliz istihbaratı, El-Masri ve El-Faruki ile birlikte bir grup İngiliz istihbarat subayını Basra'ya göndererek bölgedeki Arapları ayaklandırma girişimini başlattılar. Bu başarılı olmayınca Kahire, T. E. Lawrence ve Aubrey Herbert'ı, Kut-ül Amare'ye gönderdi ve orada Mezopotamya istihbaratının başı olan Albay Beach ile buluşarak Halil Paşa'ya rüşvet teklif ettiler. 1 milyon pound rüşvet, 2 milyona kadar çıkarıldı, ancak Enver Paşa'nın talimatı üzerine Halil Paşa teklifi reddetti.⁷⁰³

Kut'taki başarısızlık İngilizleri, Arap politikalarını tekrar gözden geçirmeye itti ve Türk hatları gerisinde Necid ve Kerbela'da müttefik olacak Arap kabileleri aramaya başladılar. Bu iş için sırada Gertrude Bell vardı.⁷⁰⁴ Yenilen Kut ordusu Türkiye'deki esir kamplarına götürülürken, Arap Yarımadası'nın batısında Şerif isyanı başlıyordu. Mezopotamya'daki üstlerinin isyana olan güvensizliğini paylaşan Leachman, önce Kahire'ye ardından da Hicaz'a giderek Mayıs ayında Faysal ve T. E. Lawrence ile Wejh'de buluşmuştu. Yüzbaşı Bray, Lawrence'ın gösterişli Arap kıyafetleri içinde ve Leachman'ın hâkî askeri kıyafetler giydiği görüşmeden izlenimlerini aktaracaktı: *"Faysal'ın aristokrat cazibesi, Leachman'ın açık sözlülüğü, Lawrence'ın küçümseyici üstünlüğü"*.⁷⁰⁵

II. Kanal Harekatı'ndaki (23 Nisan-5 Ağustos 1916) Türk yenilgisi, isyan için gerekli otorite boşluğunu ve ortamı da hazırlayacaktı.⁷⁰⁶ Mekke, Medine, Taif ve Cidde'de isyan örgütlenme toplantıları ve hazırlıkları Mayıs sonlarında son aşamasına girerken, Mekke'de biat bahanesiyle Mekke Komutanı Binbaşı Mehmet Ziya Bey'in gözünün önünde yapılmıştır. Ziya Bey'in engelleme çabaları da baltalanmış ve Osmanlı yönetimi onun raporlarını görmezden gelmiştir. Binbaşının Mekke'de isyana dair tuttuğu günlük ve raporları, Mekke'nin işgali sonrasında *Arap Bülteni* 'nde yayınlanmıştır.⁷⁰⁷

Kahire'de Clayton idaresindeki İngiliz İstihbaratı, Türk birlikleri arasındaki telgraf yazışmalarının önemli bir kısmını çözdü. Böylece Kahire Sömürge İdaresi, Stotzingen

⁷⁰² Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 177.

⁷⁰³ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 74.

⁷⁰⁴ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 74-75.

⁷⁰⁵ Peter Sluglett, "Leachman, Gerard Evelyn (1880–1920)", *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-3. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/51600>.

⁷⁰⁶ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 155.

⁷⁰⁷ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 165-179; *Arab Bulletin*, No. 21, 15 Eylül 1916; Medine Muhafızı ve Komutanı Basri Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Kuşçubaşı Eşref dahil, pek çok istihbarat kaynağı gerek Cemal Paşa'ya gerekse de Hicaz Genel Valisi Galip Paşa'ya sürekli olarak Hüseyin'in güvenilmez bir kişi olduğunu ve ilk fırsatta Osmanlı Devleti'ne karşı hıyanet edeceğini bildirmişlerdi. Fakat istihbarat kaynaklarının bir türlü Hüseyin'in İngiliz işbirlikçiliğine yönelik somut ve kesin delil elde edememiş olması Türk istihbarat subaylarının elini kolunu bağlamıştır. s. 187-188.

Misyonu'nu tespit etti ve bu istihbarat büyük bir endişeye neden oldu.⁷⁰⁸ İsyan başlamadan önceki haftalarda, Arap Bürosu ise Türk toprakları hakkında en temel antropolojik ve coğrafi bilgiler için araştırmayla meşguldü. O sırada İngilizler, Arap Yarımadası hakkında yeterli bilgiye sahip değildi ve çok az Avrupalı çöle girmişti. Hüseyin'in İngiliz desteğiyle Hicaz sahiline el koyması, İngilizlerin Arap çöllerinde daha fazla deneyim kazanmasına ortam hazırladı.⁷⁰⁹

İngilizlerin ilk elden deneyim kazanması için, Arap Bürosu hem isyanın durumunu izlemek hem de Savoy'da derlenecek verileri sağlamak için Hicaz sahiline gönderildi. Cornwallis Cidde'ye ve Alfred Parker ise Rabegh kasabasına gönderildi. Araplar İngiliz subayların iç kısımlarda araştırma yapmasını yasaklamasına karşılık, Şerif yönetimi nitelikli eğitmen ihtiyacını bahane ederek, İngilizlere çöl rehberlerini tahsis ederek yanına aldı. Sonuçta, bedevi güçlerinin desteklenmesinde ve Hicaz demiryolu baskınlarında görev alacak İngiliz yıkım ve silah uzmanlarından oluşan bir çekirdek kadro toplandı.⁷¹⁰

Hüseyin, isyanın son hazırlıklarını tamamlamaya çalışırken, Haziran ayı başlarında McMahon, Duffrein gemisi ile Storrs, Hogarth ve Cornwallis'i, Şerif'i temsilen oğlu Abdullah ile görüşmek ve isyan için istenilen 60.000 sterlin tutarında altını teslim etmek üzere Port Sudan'a gönderdi. Ancak Arap Bürosu görevlileri, Abdullah yerine Şerif'in en küçük oğlu Zeyd ile Cidde'nin güneyindeki Sameimah'da görüştü. İsyanın 16 Haziran'da değil, 10 Haziran Cumartesi günü başlatılacağı bildirildi. Bu görüşmede, isyanın planlaması gözden geçirildi ve durum değerlendirmesi yapıldı. Zeyd, Arap Bürosu görevlilerine Hüseyin'in isyan planını ayrıntısıyla aktardı.⁷¹¹

Medine üzerine bedevileriyle ilerleyen Şerif'in oğulları Ali ile Faysal da İngilizlerden 20.000 altın istedi. Faruki'nin acilen Hicaz'a gönderilmesini isteyen Şerif Hüseyin, Şam'daki Osmanlı ordusunun isyanı bastırmak üzere gelmesinden çekiniyordu. Storrs, böyle bir durumda Sina'daki İngiliz güçlerinin yardıma geleceğini söyledi ve sözde dostluğunun göstergesi olarak Zeyd'e altın bir saat hediye etti.⁷¹² Bu görüşme sonrasında İngilizler, Müslüman subaylar komutasında 2 dağ bataryası, 1 makineli tüfek bölüğü ve 3 bin tüfek ile bol miktarda cephane ve yiyecekten oluşan üç gemi dolusu yardımı Cidde

⁷⁰⁸ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 189; *Arab Bulletin*, No. 24, 05 Ekim 1916.

⁷⁰⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 55.

⁷¹⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 55-56.

⁷¹¹ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 193-196.

⁷¹² Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 196.

Limanı'na gönderdiler. Bununla birlikte Fransızlar da Eylül ayında Albay Edouard Brémond komutasındaki bir heyeti Cidde'ye gönderecekti. Ayrıca bir müfrezeyi buraya göndererek isyana İngilizlerden sonra kısmi de olsa destek sağlayacaklardı.⁷¹³

Büro'nun raporlarına göre, Faysal ve Ali beraberlerindeki bedevi kuvvetleriyle 5 Haziran'da Medine'de isyanı başlattılar. Faysal şehrin karşısında kumandayı ele alırken Ali Hicaz demiryoluna yöneldi. 17 Haziran'da Kahire'ye ulaşan haberlerde 150 km ilerleyen kuvvetlerin şehrin kapısına dayandığı yolundaydı ve Medain Salih'den daha kuzeye en azından yıkıma devam etmeleri önerildi. 9 Haziran'da ise yaklaşık 4 bin Arap kuvveti Harb Emirinin kumandası altında Cidde'ye saldırdılar ve Türk piyadelerinden bir tabur -makine ve sahra topları ile- tarafından tutuldular.⁷¹⁴

Şerif isyanının ve idaresinin merkezi olacak olan Mekke'deki ayaklanma, 9 Haziran'da şehrin dış mahallelerinde başlayıp, 10 Haziran'da şehrin içine yayıldı.⁷¹⁵ Cidde'deki isyanda ise İngiliz savaş gemileri limanı bombalayarak isyancılara destek ateşinde bulunuyordu. İngiliz istihbarat raporlarına göre, isyan başladıktan kısa bir sürede Fırat, Necef gibi bölgelerde 26.000 kadar Arap askeri Osmanlı ordusundan firar etmişti.⁷¹⁶ Hüseyin isyanı Kuzey Arabistan'a yaymak niyetindeyken McMahon, geniş bir alana yaymanın isyanı başarıya götürmeyeceği ve *“isyani Hicaz üzerinde yoğunlaştır!”* mesajını ilettili. Ayrıca McMahon isyanın başarıya ulaşabilmesi için Yemen Şeyhi İdrisi ve İbni Suud gibi güçlerin Hüseyin ile iş birliği yapması gerekliliğine inanıyordu.⁷¹⁷

3.3.1. İsyani'nın Patlak Vermesi: Mayıs-Kasım 1916

Hüseyin'in bizzat komuta ettiği asiler, 10 Haziran günü sabah 4'te Mekke'de isyanı başlatarak, tüm güçleriyle Hamidiye Hükümet Konağı'na saldırdılar. Sayısı binden fazla olan asilere karşı burada 30 kişi can siperane savaşmıştır.⁷¹⁸ Sivil halka ve kutsal mekanlara zarar gelmemesi için Ecyad Kalesi'ndeki Osmanlı birlikleri, isyancılara karşı top atışı yapamadılar. Ancak Hüseyin ve İngilizler, Türklerin Ecyad Kalesi'nden Kâbe,

⁷¹³ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 218-219.

⁷¹⁴ *Arab Bulletin*, No. 5, 18 Haziran 1916.

⁷¹⁵ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 198-200.

⁷¹⁶ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 208.

⁷¹⁷ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 214

⁷¹⁸ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 222, 228.

Makam-ı İbrahim ve Hacerü'l Esved taşına top atışı yaptıkları iddiasında bulunarak propaganda malzemesi yapmışlardır.⁷¹⁹

Arapların Mekke'deki isyanını duyduktan birkaç gün sonra, Mısır Ordusu Sirdarı ve Hartum'daki Genel Vali Sir Reginald Wingate, Arapların avantajlarını korumalarına yardımcı olmak için Hicaz'a bir batarya gönderdi. 13/14 Haziran'da Mekke Komutanı, Osmanlı Valisi ve tüm personeli şehri Şerif kuvvetlerine teslim etmek zorunda kaldı.⁷²⁰

Cidde, binlerce Müslümanın hac için deniz yoluyla ulaştığı önemli bir liman şehriydi. İngiliz müttefikleri tarafından Şerif Hüseyin'e teçhizat, silah ve altın teslimi için stratejik açıdan da önemliydi. Şerif, şehrin su kaynağını keserek yardımcı olması için İngiliz donanmasından acil bir talepte bulundu. Kızıldeniz Devriyesi'nde görevli kruvazörler, karadan Arap asilerin, havadan İngiliz uçaklarının yaptığı bombardıman ve saldırılar neticesinde 16 Haziran'da Cidde işgal edildi.⁷²¹ Cidde'deki 850 Türk askeri teslim oldu. Arapların Kutsal Yerlere yiyecek ve malzeme sağlamak için bu ana limanı ele geçirmesi askeri ve siyasi bir zafer olarak görüldü. Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin kontrolünü elinde tutan İngilizler, Kızıldeniz'den asilerin her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak ve gerektiğinde operasyonlara müdahil olacaktı.⁷²²

Cidde'de bir süre kalan Cornwallis, yeni kurulan Şerif hükümetinin "bir kaos içinde" olduğunu raporladı. Hogarth ise isyanın kötü zamanlamasına ve potansiyel kabiliyetsizliğine dikkat çekti:

*"İsyan gerçek ve kaçınılmazdı, ancak yetersiz hazırlık üzerine gerçekleştirilmek üzereydi. Modern savaşın cehaletinde ve başarısının Şerif ailesine çok fazla yüklediği yükümlülüğü hakkında çok az fikirle, son ana ve şansa bırakıldı ve başarılarını sağlayacak her türlü düzenin nasıl hızlı bir şekilde kaostan çıkabileceğini görmek zor."*⁷²³

Büro'nun müdürü Hogarth, isyanın başarısız olması durumunda Britanya'ya etkilerini vurgulayan uyarılarda bulundu. Ona göre, Britanya kendi amaçları için İslamı alaycı bir şekilde kullanan "inançsız bir arkadaş ve zayıf bir düşman" olarak İslam dünyasında

⁷¹⁹ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 229-231. Ne Ecyad Kalesi'nden ne de hükümet konağından Kâbe-i Şerif ve Mescid-i Haram'a mevzilenmiş olan asilere ateş edilmemiştir. Bir isyancı grubu Hamidiye'ye gazyağı pompalayarak Hükümet Konağı'nı ateşe verip içerdeki Türk askerlerini diri diri yakmaya teşebbüs etmiştir.

⁷²⁰ Mohs, *Millitary Intelligence*, 42.

⁷²¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 40.

⁷²² Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 250-251.

⁷²³ Westrate, *The Arab Bureau*, 56.

dillendirilebilirdi. Hogarth, bölgedeki İngiliz prestijinin büyük hasar görebileceği konusunda otoriteleri ikaz etti. Arap Bürosu Arabistan'daki kabileler ve özellikle Şerif hareketi ile daha çok tanındı, ancak bu isyanın geleceği adına daha az umuda sahip oldu. Cornwallis, Hicaz'ı, örgütlenme fikrinin olmadığı ve kaos içindeki politik atmosferi anlattı.⁷²⁴

Şerif isyanı ile hangi departmanın ilgileneceği konusu, tartışmaları beraberinde getirirse de sonuç olarak, bu isyanla ilgili tedarik, mühimmat ve ulaşım personelinin sorumlulukları Arap Bürosuna devredildi. Ancak bu görevler Büro'nun yetki sahasının dışındaydı. Zaten çok çalışan ve az personele sahip istihbarat grubu, bir taraftan istihbarat ve propaganda faaliyetlerinin zayıflaması, diğer taraftan Hicaz'daki kaynak sorunu ile teste tabi tutulmuştu.⁷²⁵

Hüseyin ve oğulları tarafından idare edilen isyanın komuta merkezi Mekke idi. Türklerin Mekke'ye yardım göndermesi isyanın sonu olur düşüncesiyle İngilizler, bir an önce işgalin gerçekleşmesi için her türlü desteği sağladı. McMahon Hüseyin'in isteklerini karşılamak için Clayton'dan yardım istedi. Port Sudan'dan Hüseyin'e gönderilen mühimmatın sevki Sudan Serdar'ının yardımı ile gerçekleştirildi.⁷²⁶ Hüseyin isyan başladıktan bir hafta sonra oğlu Zeyd'i Cidde'ye gönderip, para, cephane, silah ve diğer malzemelerin talebini ilettiler. İngiliz hükümeti isyan başarıya ulaşınca kadar Hüseyin'in taleplerini karşıladı. 17 Haziran'da, makinalı tüfek ve dağ topları, 1.500 ton erzak ve mühimmat Hüseyin'e gönderildi. Daha önce gönderilen 50.000 sterlin altına ek olarak 20.000 sterlin altın daha gönderilecekti.⁷²⁷

19 Haziran'da Zeyd, Mekke'den Cidde'ye gelerek Şerif Hüseyin'den mesaj getirdi. Maaza ve Billi kabilelerinin ona katıldığı, hacılar için yolun açık olduğu, Türklerin Mekke'nin güneyindeki kalede hala tutunarak Kabe'yi koruduğunu bildirdi. Medine'deki Türkler ise daha da zayıflamakla birlikte orada mesele demiryoluna bağlıydı. 22 Haziran'da Cidde'den Türklerin Arapların söküp attığı demiryolunu tamir ettiği yönünde

---

⁷²⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 57.

⁷²⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 57.

⁷²⁶ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 232-234.

⁷²⁷ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 240-241.

istihbarat gönderildi.⁷²⁸ Hicaz istihbaratından gelen 21 Haziran tarihli rapora göre, Cidde’de son durum şu şekildeydi:

*“Cidde’deki tüm halk İngilizleri hoş karşılamaya hazırlar, Büyük Britanya’yı Şerif ile partner olarak görüyorlar... İran elçisi bayrağını göklere çekmeye korkuyor. Cidde’de yiyecek sıkıntısı yok, stoklar tüccarlar tarafından yapılmış, yerlileri çok güçlüler ve iyi çalışıyorlar.”*⁷²⁹

McMahon, Hüseyin’in ihtiyaçlarını karşılamak için 20 Haziran’da Yüzbaşı K. Cornwallis’i Cidde’ye gönderdi. Cornwallis’in görevi, Hüseyin ile iletişimin daha sağlıklı yürütmesini sağlamak ve isyanın seyri hakkında istihbarat toplamaktı. Böylece Cornwallis, bir süre Hüseyin ile McMahon arasında irtibat subayı olarak görev aldı. Buna karşılık Hüseyin, kendi temsilcisi Faruki’yi Mısır’a göndererek, İtilaf Devletleri tarafından tanınması için çalışmasını istedi. Yüzbaşı Cornwallis, 20.000 sterlin altın yanında mühimmat ve gıda malzemesini 28 Haziran’da Cidde’ye ulaştırdı. Daha sonra Hüseyin’e askeri danışman olarak Yarbay Wilson gönderildi. Wilson’ın görevi, Hicaz’daki isyanın koordinasyonunu sağlamak yanında, Arap kabile şefleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve Türklere yönelik saldırıları örgütlemektir. Wilson, elbette sahadaki İngiliz istihbarat subaylarıyla birlikte çalışacaktı.⁷³⁰

Şerif isyanının ilk aylarında Hicaz’da görevlendirilmemiş olmasına karşılık Lawrence, isyan başladıktan yaklaşık üç hafta sonra Şerif’in oğulları ile ilk resmi görüşmesini gerçekleştirdi. 29 Haziran’da Yenbo Limanı’nda Hüseyin’in oğulları Zeyd ve Abdullah ile McMahon’un temsilcisi ve Arap Bürosu’ndan Cornwallis, Kızıldeniz Eyaleti Valisi Albay C.E. Wilson ve Mısır Ordusundan (Sudan) Binbaşı Pearson, Yüzbaşı Warren, Topçu Komutanı Said Bey Ali, Faruki ve tercüman Hüseyin Bey Ruhi’nin de bulunduğu bu görüşmede Lawrence da vardı. Şerif Hüseyin’in mühimmatın bir kısmının Rabegh’e gönderilmesi talebi kabul edildi.⁷³¹

Hüseyin’e gönderdiği dağ topları isyan başladıktan yaklaşık üç hafta sonra Mekke’ye ulaştı. Ardı ardına yapılan top atışları ve isyancıların saldırıları sonucu 04 Temmuz günü Ecyad Kalesi teslim oldu.⁷³² İngilizlerin Fox adlı savaş gemisinden gelen makineli tüfek

⁷²⁸ Arab Bulletin, No. 6, 23 Haziran 1916.

⁷²⁹ Arab Bulletin, No. 7, 30 Haziran 1916.

⁷³⁰ Köse, İngiliz Arşiv Belgelerinde, 242-243. (Arab Bulletin, No: 52-64)

⁷³¹ Köse, İngiliz Arşiv Belgelerinde, 246.

⁷³² Köse, İngiliz Arşiv Belgelerinde, 235-236. İngiliz durum raporlarına göre, Kale komutanı Yüzbaşı Kamil Bey’e yöneltilen suçlama Kabe’yi topa tutması idi. Oysa, kazara isabet eden şarapnel dışında ne top ne de mermi atılmamıştır.

ateşi, Cirval Kışlaları'ndan Türklerin saldırısını engelliyordu. Sonuçta isyanın birinci ayında Mekke, Hüseyin tarafından işgal edildi. II. Kanal Harekâtı ve Kızıldeniz'deki İngiliz üstünlüğü Mekke üzerine yapılacak Türk taarruzu için büyük bir engel olacaktı.⁷³³

Cirval Kışlaları dışında Mekke civarındaki Türk kuvvetleri, Taif'deki 22. Tümen ve Asir Bölgesi olan Kundifa'da idi. İngilizlerle ittifak halinde olan İdrisi, Kundifa'yı almak için İngilizlerden para ve mühimmat talep etmişti. *“Türklerin Arabistan'dan kovulmasından duyacağı memnuniyeti”* dile getiren İbni Suud da Türk birliklerine karşı silah ve mühimmat talebinde bulundu.⁷³⁴ Bu esnada İngiliz Savaş Bakanlığı, gizli bir yazı ile Bakanlar Kurulu'na *“Arap halkı Hüseyin'in liderliğini kabullenmemektedir”* bilgisini ilettili.⁷³⁵ Bakanlıktan gelen uyarı üzerine Londra, Arap Yarımadası'ndaki diğer emir ve kabile şeflerine karşı daha özenli bir politika izledi. Hüseyin'e yardım edilirken İbni Suud ve İdrisi başta olmak üzere diğer kabile şefleri de unutulmayacaktı. Ayrıca Hüseyin, kendisini destekleyen ancak isyanın ilk coşkusu geçtikten sonra kendisine karşı tavır alan Hicaz halkını, İngiliz altınları ve tehdit ile yanında tutmayı başaracaktı.⁷³⁶

İdrisi, Aden'deki İngiliz siyasi makamları tarafından Hicaz isyanı başladığına dair kendisine gönderilen mektuba cevabında, isyana verdiği desteği dile getirmektedir:

“Çok memnunuz bu haberlerden ve hemen saldırı için tedbirlerimizi almaya Allah'ın izniyle başlıyoruz. Allah'ın yardımıyla Hicaz'daki kardeşlerinin yardımına yetişmelerini önlemek için, Türk kuzey hudutlarına gönderdiğimiz askerlerimizi kısa sürede ilerleteceğiz.”

İdrisi elinde 30.000 wetterli tüfeği olsa da diğer mühimmatların eksikliğinden İngilizlere yakınacak ve daha çok silah ve yardım talebinde bulunacaktı.⁷³⁷

2 Temmuz'da Hüseyin tarafından Mısır temsilcisi olarak İngilizlerle irtibat görevini üstlenen Faruki, Temmuz başında Clayton'a, *“Türklerden nefret ediyorum, Mekke'deki Türk askerlerini öldürmekten büyük keyif alıyorum ve Ronald Storrs ile karşılıklı şampanya içerek Türkler'den kurtulmamızı kutlayacağım”* diye yazdı. Faruki ile General Clayton arasında isyan sonrasında kurulacak hükümetin teşkilat yapısı görüşülmüş ve bu plan Hüseyin'in onayını almıştı.⁷³⁸

⁷³³ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 237-239.

⁷³⁴ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 234-235.

⁷³⁵ Fromkin, *Barişa Son Veren Barış*, 182.

⁷³⁶ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 250; *Arab Bulletin*, No. 41, 06 Şubat 1917.

⁷³⁷ *Arab Bulletin*, No. 7, 30 Haziran 1916.

⁷³⁸ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 237-238.

Hicaz isyanının dış dünyada çeşitli yansımaları yaşanırken Almanlar isyanı yalanladı. *German Wireless*'ın 27 Haziran tarihli haberine göre,

*“böyle bir durumu kesinlikle kabul etmiyoruz, Hicaz'da herhangi bir isyan yoktur.” İngiliz istihbaratına göre, “Şerif isyanında Almanların Türk pozisyonunun zayıflaması ve diğer Arap vilayetlerine yayılmasından korktukları ve tedirgin oldukları bilgisi alınmaktadır. Almanlar Türkleri adil bir tutumla Arap düşüncesiyle uzlaşmak ve rüşvetle onun bağıllığını tekrar kazanmak için yönlendirebilir” denilmekteydi.*⁷³⁹

3.3.2. İngilizlerin Müslüman Topraklarına Çıkma Girişimi

Temmuz ayı başlarında, isyanın ilk başlarındaki coşku hafiflemeye başladı. Lawrence, Türklerin Mekke'yi yeniden ele geçirme girişiminin yakın olduğu konusunda uyardı. Medine-Mekke arasında stratejik öneme sahip Rabegh limanında İngilizlerin Faysal'ı hemen güçlendirmesini tavsiye etti.⁷⁴⁰ Emir Faysal'ın bedevi gücü, kasabayı garnizon haline getirmişti. Lawrence, Faysal'ın düşen moralini desteklemek için tercihen Müslüman bir piyade tugayının gönderilmesini önerdi.⁷⁴¹

Haziran 1916'nın sonlarında Cidde, Rabegh ve Yenbo limanlarındaki yerel Araplar, üç İngiliz ikmal gemisinin karaya çıkmasını engellemişti. Hicaz'a yabancı bir Hristiyan kuvveti getirmek büyük siyasi sorunlara neden olacaktı ki, Kahire sert bir şekilde kendine geldi.⁷⁴² Mısır'daki İngiliz sömürge yönetiminin komutanı, askeri yeteneği olmayan isyancıların Türk ordusunun karşısında tutunamayacağını bildirerek Londra'dan bölgeye askeri birlik gönderilmesi talebini iletti. Arap Bürosu ise Müslümanlarca kutsal olan Hicaz'a Hristiyan askerlerin girmesinin Müslümanların nefretine ve İngilizlerle ittifak yapan Hüseyin'e sırtlarını dönmelerine neden olacağı gerekçesiyle karşı çıktı.⁷⁴³

Arap Bürosu vasıtasıyla Şerif için savaşan güçlere 20.000 sterlin altın, 2 Mısır topçu bataryası, mühimmat, tahrip malzemesi, çeşitli erzak ve yiyecek getirildi. Ancak Türkler, İngiltere'nin Şerif'i aldattığına ve aslında Kutsal Toprakları ve Suriye'yi işgal etmeye niyetlendiğine dair söylentiler yaymıştı. Limanlardaki kasaba halkı bir araya gelerek, az sayıdaki Türk askeri kasabada iken, gemilerin yanaşmasını engelledi. Bu durum, gemideki subaylara ve bu şehirlerin Şerif'in sadık takipçileri olduğuna dair İngiliz

⁷³⁹ *Arab Bulletin*, No. 9, 09 Temmuz 1916.

⁷⁴⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 62.

⁷⁴¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 63.

⁷⁴² Mohs, *Millitary Intelligence*, 43.

⁷⁴³ Çabuk, “İngiliz Belgelerine Göre”, 1134.

kanaatine büyük bir darbe oldu.⁷⁴⁴ HMS Anne gemisi, Wilson ile birlikte Rabegh'e vardığında, karadaki güruh karaya çıkan herhangi bir gayrimüslimi öldürmekle tehdit etti ve ardından şehrin yukarısına bir Türk bayrağı çekti. Bunun üzerine 4 Temmuz'da Cornwallis, istihbarat toplamak için HMS Hardinge ile Yenbo'ya gitse de gemiden ayrılması kasaba şefi tarafından engellendi.⁷⁴⁵

Kahire bu olaylardan büyük bir ders aldı. Kahire, Arap liderlere destek verme konusunda son derece ihtiyatlı ve duyarlı olmalıydı; aksi takdirde Şerif'in Arap ve İslami bir lider olarak meşruiyetini tehlikeye atacaktı. Şerif'in Mekke dışındaki büyük şehirler üzerindeki kontrolü hala zayıftı. Bununla birlikte, Hicaz boyunca Araplar için bir lider olarak itibarının artırılması, isyanın devam etmesi için silah ve iaşe sağlanması kadar hayati olacaktı. Cornwallis, bu amaçla haccın kusursuz bir şekilde organize edilerek Şerif'in şehirlerdeki prestijini artırılabilirliğini öne sürdü. Cornwallis, bir İngiliz temsilcisinin, hacılar için belediye ve tıbbi bakım düzenlemelerine yardımcı olmak için Cidde'ye atanmasını, ancak *“gerçek işlevlerine dikkat çekmekten kaçınmak için iddiasız bir unvanla”* atanmasını tavsiye etti. Sonunda 'Hac Subayı' adı verilen kadro tahsis edildi.⁷⁴⁶

Cidde'deki subaylar, Hüseyin'in isyanına yardım eden askeri ve diplomatik görevlerinin bir örtüsü olarak İngiliz istihbaratı tarafından “hac subayı” gibi yavan bir unvan verilen Albay Cyril Edward Wilson için çalıştılar. Cyril, oldukça katı ve İngilizler için doğru bir figürdü, biraz hayal gücünden yoksun, basmakalıp bir İngiliz subayıydı. Parlak ve değişik T.E. Lawrence'ın antiteziydi.⁷⁴⁷

Diğer taraftan Suriyeli milliyetçiler, Hicaz sınırının kuzeyinde kendi eylemlerini başlatma konusunda sabırsızdılar. Suriyelilerin nihai hedefleri konusunda bilgiye sahip olan Cornwallis, Hicaz seferini kullanarak kuzeye baskı yapma kararlılıklarını ve yerel çıkarların isyanın her adımında önemli rol oynadığı gerçeğini hatırlatacaktı:

*“el-Faruki'nin açık bir şekilde söylediği nihai niyet, Suriye'yi bir an önce işgal etmek... - Faruki- Suriye'nin toprak sorununu gündeme getirmekte ve Fransızlarla bir anlaşmaya varmak için talimatlara sahip.”*⁷⁴⁸

⁷⁴⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 43.

⁷⁴⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 44.

⁷⁴⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 44.

⁷⁴⁷ Walker, *Behind the Lawrence Legend*, x.

⁷⁴⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 44.

Kahire Sömürge İdaresi, Yüzbaşı Cornwallis'den isyanın ilk gelişmelerini rapor etmesi ve durum değerlendirmesi yapmasını istedi. Cornwallis gönderdiği raporunda, beraberindeki İngiliz heyetinin Cidde halkı tarafından pek hoş karşılanmadığını yazdı. Yüzbaşı, görevi esnasında McMahon'un mesajını ve isyanın başlamasında önemli bir role sahip olan Lord Kitchener'in ölüm haberini Hüseyin'e bildirecekti.⁷⁴⁹ Bölgedeki istihbarat uzmanlarından gelen raporlar yanında McMahon'un isyanın gidişatı hakkında istihbarat sağladığı diğer bir haber kaynağı, Türk birlikleri arasındaki telsiz ve telgraf haberleşmeleriydi. Kahire'deki İstihbarat Bürosu tarafından bu muhaberelelerin kısmen çözüldüğü anlaşılmaktadır.⁷⁵⁰

Şerif İsyanı'nın patlak vermesiyle aynı zamanda meydana gelen Kitchener'in ani ölümüyle Kahire'de düzensiz bir gemi bıraktığı yönündeki düşünce, Kahire İdaresi'nden memnun olmayanlar için bir fırsat gibi görünse de, kısa süre sonra Yüksek Komiser ve Arap Bürosu ortaya koyduğu faaliyetleriyle bunu yıkacaktı.

3.3.3. Medine'de Durum

İsyanın ilk aylarında Medine dışında Hicaz ve sonra da Arap Yarımadası'nın stratejik bölgelerinde Osmanlı hakimiyeti sona ermişti. Şerif isyanının ilk başladığı yer olan Medine, isyana en uzun süre direnen ve isyancılara karşı başarılı mücadeleler veren şehir olmuştur. İngiliz istihbaratı'ndan gelen bilgiler, Medine halkının Osmanlı Devleti'ne sadık kalacağı yönündeydi.⁷⁵¹

Arap Bürosu, Türk kuvvetleri tarafından savunulan Medine'de Ali ve Faysal komutasındaki asilerin tutunamayacağını bildirdi. Medine operasyonunda Şerif'in oğulları, kaledeki en az 7.000 düzenli güce karşı ellerindeki ağır silahlarla çok az bir ilerleme sağladı. Daha fazla ilerleyemeyeceğini anlayan isyancılar, demiryolu hattının son 20 km'lik kısmını tahrip edip ikmal hatlarını kestikten sonra şehirdeki Türk birliklerini kuşattılar. Demiryoluna yönelik saldırılar Kahire'den gelen telkinler ile yoğunluk kazanacaktı.⁷⁵² Bülten'e göre,

⁷⁴⁹ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 246.

⁷⁵⁰ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 247.

⁷⁵¹ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 280-281.

⁷⁵² *Arab Bulletin*, No. 11, 17 Temmuz 1916; Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 258-259.

*“Türkler güçlerini takviye etmeye çalışsalar da Medain Salih’den daha güneye gidilmesi muhtemel değil. Savaş uçakları, zırhlı trenler, ağır silahlar sevk edildiğine dair söylentiler var fakat belki bunlar telsiz ve posta yoluyla asılsız olarak Türkler tarafından yayılmaktadır.”*⁷⁵³

Şerif Hüseyin, 1 Temmuz’da Sultan Mehmet Reşat imzalı bir irade ile Mekke Emirliğinden azledilerek yerine, Şerif Ali Haydar Bey atandı. Yeni Şerif Ali Haydar, 26 Temmuz’da Medine’ye ulaştı. Daha sonra Hicaz Müslümanlarına, İngilizlerin Arap Yarımadası’nda Osmanlı Devleti’ne karşı kurdukları komploları dile getiren ve İslam dünyasının geleceği adına Halife ordularına sadakate çağıran bir beyanname yayınladı. Ayrıca bu bildiri, Kahire tarafından Temmuz ayında Şerif Hüseyin’e yayınlattırılan 27 Haziran 1916 tarihli beyannameye de bir misilleme idi. Şerif Ali Haydar, İbni Suud’a da 14 Ağustos 1916 tarihli bir mektup ile birlik çağrısında bulundu. İbni Suud ise bu mektubu vakit kaybetmeden İngilizlere bildirdi.⁷⁵⁴

Arap Bülteni’nde İngilizleri endişelendirmiş olduğu anlaşılan Şerif Ali Haydar’ın “9 Ağustos 1916 tarihli Beyannamesi”nin tamamı yayınlanmıştır. Şerif, Müslümanları Allah’a, Peygamber’e ve Sultan’a itaate davet etmektedir. Beyanname, yüzyıllar boyunca İslam tarihinde yabancı bir işgalin yaşanmadığı Kutsal toprakların korunması için Müslümanlara, Şerif Hüseyin’e, Hicaz halkına bir sesleniştir. İngiltere’nin amacı, Müslüman dünyasının akıbeti, İngiltere’nin İslamın düşmanı olduğu, Almanya’nın ise İslamın karşısında olmadığı bunun için savaşta müttefik edilebileceği gibi mesajlar dikkat çekmektedir.⁷⁵⁵

Medine’de Şerif’in oğulları tarafından gerçekleştirilen saldırıların başarısızlığı üzerine, İngilizler ve isyancılar istihbarat ağırlıklı bir politika izledi. İstihbarat raporları, “*Fahreddin Paşa’nın savaşmayı ve sivil idareyi iyi bildiği*” yönündeydi. Hüseyin, Medine’yi ele geçirmek için buraya asker, mühimmat ve iâşe taşıyan demiryolu trafiğini engellemek istedi. Bunun için İngilizlerden patlayıcı talebinde bulundu ve trenlere saldırılar düzenledi. Temmuz 1916’da Hüseyin, Medine’yi almanın o kadar kolay

⁷⁵³ Arab Bulletin, No. 11, 17 Temmuz 1916.

⁷⁵⁴ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 259-260. Yeni Emir Ali Haydar, 14 Mart 1917’ye kadar Medine’de ikamet edecektir. Abdullah’ın Şerif’i kaçırma planı deşifre edilmesi üzerine Lübnan’a gitmiştir. Medine’de bulunduğu süre içerisinde istenilen etkinlik sağlanamamıştır. s. 260.

⁷⁵⁵ Arab Bulletin, No. 20, 14 Eylül 1916.

olmayacağını anladı. İngilizlerden daha fazla altın ve mühimmat talep etse de Kahire, isteklerini hemen karşılamayarak kendilerine muhtaç olduğunu görmesini istedi.⁷⁵⁶

Faysal ve Arap Bürosu'na bağlı İngiliz danışmanlar, Ali ve Abdullah'ın kuvvetleriyle Medine'de kuşatılan bir Türk bölüğü ile Hicaz'da kalan Türk güçlerini yenmenin şimdilik mümkün olmadığını kavradı. Onlara göre en iyi yöntem, Hicaz demiryolunu ve sahildeki önemli Türk ileri karakollarını izole ya da imha etmektir. Faysal ve İngiliz danışmanları bu operasyonları tamamen kendi başlarına planlayıp yürüteceklerdi.⁷⁵⁷

Medine'den, Hicaz'dan haberler, Arap Bürosu istihbarat elemanları tarafından Kahire'ye düzenli olarak aktarılmakta ve istihbarat özetleri olan Arap Bülteni'nde yayınlanmaktaydı. Medine garnizonu hakkında çeşitli raporlar gönderildi. Buna göre, şehirde 50-60 Alman subayı ile birlikte 16 tabur olduğu ifade edilmişti. Tabur, Türkler ve Kuzey Suriyeli unsurların karışımı ile olan 12. Kolordu'nun 41., 43. ve 44. Bölüklerinden oluşturulmuştu.⁷⁵⁸ Bir Aar'da ele geçirilen Türk esirlerin verdiği bilgilerin 12 Ağustos 1916 tarihli özetine göre, Hicaz Demiryolunda günde ortalama bir iki tren düzgünce çalışıyordu. Esirler Medine'de kaynakların özellikle buğday, yakacak ve suyun ve hafif silahların bol olduğu noktasında hem fikirlerdi. Mekke yolu üzerinde çok sayıda kuyu olduğu varsayılmaktaydı. Ancak tıbbi malzemeler çok sınırlıydı. İngilizler Türk kuvvetlerinin durumu ve verilen bilgilerin güvenilirliğinden şüphelilerdi.⁷⁵⁹

Toplanan istihbarata göre, Türkler Medine'de yeni ulaşan birliklerle çok sayıda deve topladı ve Mekke'yi alma niyetindeydi. Türk planları hakkında bilgi verilirken Medine'deki durum, İngilizlerin desteklediği isyancılar için de endişe vericiydi:

*“Medine'deki telsiz istasyonu şehrin içindedir. Şam ile iletişim kurmaktadır buradan. Medine halkının hisleri çok karışık, küçük bir kısmı Şerif ile. Kabilelerin çoğu Türklerden nefret ediyor, ancak hiçbiri aktif olarak Şerife yardım etmiyorlar. İsyan başladığında çok sayıda yerli Arap gelip Fahri [Ömer Fahreddin Türkkan] Paşa'ya hizmetlerini sundular. Fakat Paşa, onlara güvenmedi ve sükûneti muhafaza etmenin en iyi yol olduğunu onlara söyledi. Beni Atiya (Şeyh Thalaq el Sakrani) Türkler için en faydalı olanıdır. Süleyman Rifada Paşa, koyu bir Türk taraftarı.”*⁷⁶⁰

⁷⁵⁶ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 285-286.

⁷⁵⁷ Johnson, “The Arab Bureau”, 195.

⁷⁵⁸ *Arab Bulletin*, No. 14, 07 Ağustos 1916.

⁷⁵⁹ *Arab Bulletin*, No. 22, 19 Eylül 1916.

⁷⁶⁰ *Arab Bulletin*, No. 22, 19 Eylül 1916.

16 Eylül’de Albay Parker, “*oldukça sinsi bakıyordu*” diyerek üzerinde iyi bir izlenim bırakmayan Bili’nin büyük şeyhi Süleyman Rifada ile görüştü. Onun Araplarının Türklerden aylık para aldıklarını ve onları Şerif’in davasına çevirebilmenin altı ay alabileceğini ifade etti:

*“Şu açıktır ki sadece savaş gemilerinin nümayişleri onu ikna edemeyecektir. Ya bizim askeri genişlememiz ya da Arap davasının başarıya ulaşması gerçekleşecektir. Mevcut şartlarda hiçbir şey yapılamayacaktır.”*⁷⁶¹

İngiliz istihbarat raporları, İstanbul’dan Hicaz’a isyanı bastırmak üzere bir uçak filosu gönderileceği yönündeydi. İngilizler Hicaz’daki isyanın başarısızlığını göze alamayarak Türk kuvvetlerinin etkin olduğu Medine’yi almak yerine şehri baskı altında tutarak taciz ateşleri açmak ve Hicaz Demiryolu’nu tahrip etmek yönünde isyancıları organize etmişti. İsyancı kuvvetlerin büyük kısmı altınlarla satın alınan bedevilerden oluşmakta olup içlerinde eğitilmiş asker bulunmamaktaydı. Düzensiz birliklerle onların tabiatına uyacak baskınlar ile İngilizler bu açığı kapatmaya çalıştı. İşgal edilen topraklardan Arap askerleri ve Mısır’daki savaş esiri Arap subayları ile de Hüseyin’in kuvvetleri beslendi. İsyanın başarısı üzerine İdrisi’den sonra İbni Suud da Hüseyin’e destek mesajı gönderecekti.⁷⁶²

Yarbay Wilson, Ağustos ayı başında isyanın organizasyonunu yönetmek göreviyle Cidde’ye gönderildi. Kahire’ye gönderdiği raporda, “*Şerif yeterli hazırlıkları tamamlamadan isyan etmiştir*” bilgisini ilettili. Wilson, Şerif’in başarısızlığının İngiliz Hükümeti için telafi edilemez sonuçlara yol açacağı yönünde ikazlarını da bildirdi. Hüseyin’in tüm taleplerini Kahire’ye bildirmeye başlayan Wilson, Hüseyin’in askeri danışmanlığını da üstlendi.⁷⁶³

Arap Bürosu, “*Şerif başarı için bizim yardımımıza bağlı olduğunu daha yakından idrak ederse daha uyumlu ve mütevazî olacaktır*” diyerek Şerif’in haddini aşan tavırlarına dikkat çekti. Medine’de Türklerin çok sağlam bir şekilde tutunduğu, Şerif’in beklediğinden daha uzun bir kuşatma için bile bol miktarda yiyecek tutulduğu bildiriliyordu. Durum Bülten’de şöyle anlatılmaya devam etti:

“Şerif daha fazla dağ topu ve havan topu (obüs) istiyor. 25 Temmuz akşamından beri Türkler herhangi bir telgraf mesajı Medine’ye gönderemiyorlar. Onlar hala raporları Fahri [Fahreddin]

⁷⁶¹ Arab Bulletin, No. 23, 26 Eylül 1916.

⁷⁶² Köse, İngiliz Arşiv Belgelerinde, 269-270; Arab Bulletin, No. 10, 14 Temmuz 1916.

⁷⁶³ Köse, İngiliz Arşiv Belgelerinde, 289-290.

Paşa'dan alıyorlar. Sabit hatların tamir edildiği anlaşıyor. 21 Haziran tarihli bir Türk mesajında, Medine için İstanbul'dan bir savaş uçağı filosunun ayrıldığı hatırlatılıyordu."⁷⁶⁴

Albay Wilson, Cidde'den Mekke'ye uzanan yolun hac trafiği için tamamen güvenli olduğunu rapor etti. Diğer taraftan Mekke halkı Taif'in uzun süre direnmesine huzursuzlanmakta ve Şerif, İngilizlerden Taif üzerinde uçmak için bir uçak istemekteydi. Faysal'ın 22 Ağustos tarihli raporuna göre, Türkler Medine'nin güneyinden Rabegh'e doğru ilerlemeyi deniyor. Ayrıca 14.000 Türk ve Alman'ın merkezde Ali kuvvetleri ile karşılaştığını, kendisine karşı Yanbo üzerinde 6.000 ve Mekke yolunda da 6.000 Türk kuvvetinin olduğunu söyledi. Faysal, ayın 25'inde Türklerin iki taburunu Medine'nin 20 mil güneyinde dağıtıp, ele geçirdiğini rapor etti. Babasına yazdığı mektubunda cesurca başarısını anlatırken, 28 Ağustos'da Albay Wilson ile görüşmesinde nispeten karamsardı. Faysal, Wilson'a eğer Türkler Mekke'ye geniş ölçekli bir saldırı yaparlarsa buna tam olarak gücünün yetemeyeceğini söyledi. Kundufa'daki durum hakkında ise, 25 Ağustos'da buranın İdrisi kuvvetleri tarafından boşaltılacağı bildirildi.⁷⁶⁵

Ağustos 1916 başlarında Şerif isyanı devam ederken, Kanal'daki savaşta Alman Üsteğmen Fritz Grobba'ya ait olduğu anlaşılan bir küçük siyah defter İngilizler tarafından ele geçirildi. Bu defter Stotzingen Misyonu'na daha da açıklık getirmekteydi.⁷⁶⁶ Stotzingen Misyonu, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Arap Yarımadası ve Afrika kıtasındaki İngiliz üstünlüğünü sona erdirmek için teşebbüs ettiği girişimlerin son halkasıydı. Binbaşı Freiherr Othman Von Stotzingen emrindeki altı kişiden oluşan Alman Misyonu'nun görevi; Arabistan'da (Hoeidah) bir telsiz istasyonu kurmak, Doğu Afrika (Somali, Sudan, Habeşistan vd.) ve Arabistan'da (Yemen, Hadramut) İngiliz karşıtı propaganda çalışmaları yapmaktır. Osmanlı Hükümeti'nin de bilgisi dahilinde olan Misyon, bir Türk müfrezesi tarafından korunmakla birlikte 1916 yılı Haziran'ın başında Yenbo yakınlarında bedevi saldırısına uğradı. Misyon'un içindeki 4 Alman'ın bedevilerce katledilmesi ve İngilizler tarafından ifşa olmasıyla, görev başarısız olmuştu.⁷⁶⁷

⁷⁶⁴ *Arab Bulletin*, No. 9, 09 Temmuz 1916.

⁷⁶⁵ *Arab Bulletin*, No. 17, 30 Ağustos 1916.

⁷⁶⁶ *Arab Bulletin*, No. 22, 19 Eylül 1916.

⁷⁶⁷ İsmail Köse, "Almanya'nın Stotzingen Misyonu: İngiltere ile Almanya'nın Arap Yarımadası ve Afrika'daki Mücadelesi", *Tarih Bilinci*, -/29 (2014): 67-69.

3.3.4. İsyana Maddi ve Askeri Yardımlar

İngiliz Hükümeti ve Kahire Müstemleke İdaresi'ni bölgede zorlayan Türk birliklerinin direnişinden ziyade asıl konu, Hüseyin'in artan talepleri yanında Hindistan'ın Kahire ile bir çok konuda çatışmasıydı. Simla, Hicaz'daki gelişmelerle alakalı sansür uygularken; Mısır, Kızıldeniz'deki ablukanın devamına Hindistan'ın muhalefetine rağmen Londra'yı ikna etmişti.⁷⁶⁸ Diğer bir sorun ise, müttefikler yani Rusya ve Fransa idi. İngiltere kutsal topraklarda artan gücüne tepkiyi azaltmak adına, isyan sonrasındaki gelişmeler hakkında müttefiklerini bilgilendirmişti.⁷⁶⁹

Haziran ayı sonunda, Hicaz'ın büyük kısmını ele geçirmeyi başaran Hüseyin, Faruki'yi *"tüm devletlere telgraf çekerek onu tanımaları"* göreviyle Kahire'ye gönderdi. Artık *"Arapların Kralı"* ve *"Müslümanların Halifesi"* unvanlarını ilan etme zamanı geldiğini düşünüyordu. Güçlü bir ordu ve İngilizlerin desteği olmadan hedefine ulaşamayacağını bilen Hüseyin, düzenli bir ordu kurma çalışmalarına başladı. Bu sırada henüz Hicaz'a tam olarak hakim olmamakla birlikte mevcut kuvvetleri sadece 15.000 idi.⁷⁷⁰

Yüzbaşı Cornwallis, Haziran ayı sonunda Hüseyin'in temsilcisi Faruki ile yaptığı görüşmede, hac ibadetinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesinin Hüseyin'in meşruiyeti adına önemli bir fırsat olduğunu dile getirdi. Hüseyin ise Mısır'daki El-Ezher ulemasının desteğiyle bir kamuoyu oluşturma düşüncesindeydi. İngiliz Hükümeti'nin de onayı ile Hüseyin'in Müslüman dünyasına yönelik bir beyanname ilanı kararlaştırıldı. Bu beyanname, Hüseyin tarafından kaleme alınsa da Kahire'de düzenlenip onaylandıktan sonra Müslüman kamuoyuna duyurulacaktı.⁷⁷¹

Şerif'in siyasi olarak nabız yokladığı dönemde Hicaz'da mücadele devam ediyordu. 22 Eylül 1916 tarihinde Türklerin Abdullah ile yaptığı teslim antlaşması ile Taif asilere bırakıldı. Arap Bürosu, Taif'in uzun zamandır beklenen düşüşünden ve Arap güçleri için bu yeni yapılanmanın ardından *"durumun çok daha kolay olduğu"* yorumunu yaptı. Türk esirler ise önce Mekke'ye sonra da Kahire'deki esir kamplarına gönderildi.⁷⁷²

⁷⁶⁸ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 264-265.

⁷⁶⁹ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 266.

⁷⁷⁰ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 267-268.

⁷⁷¹ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 273.

⁷⁷² Mohs, *Millitary Intelligence*, 66; Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 256-257.

29 Ekim’de Şerif Abdullah tarafından gönderilen telgraf ile Albay Wilson Cidde’de “Şerif Ali İbni Hüseyin’in halkın isteği doğrultusunda “Arap ulusunun Kralı” ve Müslümanlar Hilafet hakkında ortak bir anlayışta oluncaya kadar “dini lider” olarak Mekke’deki Ulema Meclisi tarafından tanındığı” haberini aldı. Ekim ayında Mr. Storrs ile görüşmesinde Şerif Abdullah, babasının Emirlikten daha yüksek bir unvanı üstlenmesi meselesini tereddütle ileri sürmüştü de onun kesin ilanı, İngilizleri korkutmuştu. Müttefik devletler ve bazı tarafsız devletler durumdan doğrudan telgrafla bildirilendirilmişti. Bu telgraflarda Kral unvanı ifade edilirken dini bir liderliğin bahsi geçmemesi dikkat çekicidir. Hüseyin’in “tahta çıkma töreni” 4 ya da 5 Kasım’da gerçekleştirilecekti.⁷⁷³

İngiliz Hükümeti, Hüseyin’in kendisini “Arap ulusunun kralı” olarak ilanından hoşnut değildi. İngilizler sadece diğer Arap liderleriyle yapılan anlaşmalar değil, müttefikleri özellikle de Fransa’nın da tepkisinden çekinmekteydi. Hükümet, Albay Wilson’a Şerif Hüseyin’e bir tebrik telgrafı gönderilmesi talimatını vermekle yetindi.⁷⁷⁴

İngiltere, savaşın cerayanını kendi lehine çevirmek ve Arabistan’daki konumunu sağlamlaştırmak amacıyla Şerif Hüseyin’e bir takım asılsız vaatlerde bulunmuştur. Bunun için de gerek Hüseyin gerekse de diğer kabile liderlerini maddi ve askeri açıdan destekleyerek Osmanlı Devleti’ne isyan etmelerini sağlamıştır. Gerçekten de İngiltere, Hicaz isyanını başlatmakla ağır bir mali yükün altına girmiştir. Şerif Hüseyin ve diğer Arap kabile şeflerine yapılan tüm ödemeler ve askeri yardım ücretleri, geri alınmak üzere, devlet yardımı, kabile vergisi gibi adlar altında, Hindistan Rupisi, Mısır banknotları ve altın cinsinden olmuştur.⁷⁷⁵

Kral Hüseyin’e ve diğer Arap kabile liderlerine aylık olarak ödenen miktarların ve ilave tahsisatların ödenmesi sonucunda İngiliz altın stokları neredeyse tükenmiştir. 31 Mart 1919 tarihine kadar Şerif Hüseyin’e ödenen para miktarı 42.475.000’dir. İngiliz Dışişleri

⁷⁷³ Arab Bulletin, No. 29, 08 Kasım 1916. Albay Wilson, Abdullah’dan ilanının nedenlerini söylemesini istedi. Abdullah ve Emir tarafından bildirilen nedenler özetle şu şekildedir: 1. İngiliz Hükümeti tarafından yeni unvanla tanınmak, Kutsal Topraklar üzerinde tasarım şüphelerinden aklayarak, Arapların düşüncelerinde konumumuzu açık hale getirecektir ve böylece Kral’ın yardımına birlikler göndermek için bizim elimizi rahatlatacaktır. 2. Tüm Hicaz bunu bağımsızlığın bir delili olarak diledi ve bu genel olarak Arap davasına da yardım edecektir. 3. Mekke’deki yeni rejimi, Türklere bağımlı olan eski devletten ayırmak ve Şeriflerin bağımsız olduğu eski döneme dönüşü vurgulamak arzu edilmişti. Emir yeni unvanı ile diğer Arap prenslerine müdahale etmek ya da onlar üzerinde herhangi bir üstünlüğü işaret etmeyi kast etmemiştir. Britanya ile yaptığı tüm antlaşmalara sadık kalmıştır.

⁷⁷⁴ Arab Bulletin, No. 29, 08 Kasım 1916.

⁷⁷⁵ Hülagü, “İngilizlerin Hicaz İsyanına”, 148-149.

Bakanlığı belgelerine göre, bu miktar Mart 1916-Aralık 1919 yılları arasında 45.205.000'dir.⁷⁷⁶ Mayıs 1919'dan sonra Hüseyin'e gönderilen aylık ödeme, 200.000'den önce 100.000 pounda daha sonra Şubat 1920'ye kadar 25.000 pounda indirilmiştir.⁷⁷⁷

Şerif Hüseyin, aylık ödemelerden 15.000 pound kadarını Mekke'deki temel harcamaları için, geri kalanını ise askeri harcamalar için oğullarına ve diğer Arap kabile liderlerine harc etmiştir. Şerif Hüseyin, kendisine gönderilen aylık ödemelerin yanı sıra, ekstra ödemelerin yapılmasını talep etmiştir. Buna gerekçe olacak Arabistan'daki kabile liderlerini kendi tarafına çekebilmek, hac hizmetlerini karşılayabilmek ve Türkler tarafından tahrib edilen mekanların tamirini göstererek İngiliz Hükümeti'nden para ve yardım taleplerinde bulunmuştur.⁷⁷⁸

İngilizler Şerif Hüseyin dışında İbni Suud, İdrisi, İmam Yahya ve Muskat, Bahreyn, Kuveyt gibi bölgelerdeki liderlere çeşitli ödemeler yaptılar.⁷⁷⁹ İngiltere, 6 Kasım 1916'da İbni Suud ile antlaşma yapmış ve onu da altınla aylığa bağlayarak tarafsızlığını temin etmişti. İngilizler İbni Suud'u Osmanlı'ya karşı açıktan savaşmaya ikna edemedikleri gibi onu Hüseyin'e tabi gibi sunan propaganda takip ettilerse de 1917 yılı baharında bunu bir kenara bırakmak zorunda kaldılar. İngilizlerin değişik isimler altında da olsa Şerif Hüseyin ve diğer Arap liderlerine yapmış oldukları maddi ve askeri yardımlar, Hicaz İsyanı'nın başarılı olmasında etkili olmuştur.⁷⁸⁰

Ronald Storrs'un verdiği bilgiye göre, Hicaz'daki Şerif isyanı için İngiltere'nin harcadığı para toplamda 11.000.000 sterlin idi. Bu miktarın 1.000.000 sterlini direk Şerif'e verilmiş olup, diğer kısmı ise İngiliz askeri harcamalarıydı. Şerif'in oğulları Faysal ve Abdullah'a verilen meblağ ise bunun haricindeydi. Lawrence, Arabistan'daki altın dinamizmini açıklamakla birlikte bedevilerin "*savaşın on yıl devamını umut ettiklerini*" bildirmişti.⁷⁸¹

3.3.5. Rabegh Krizi

1916 Eylül ayında, Rabegh limanı ve çevresi İngilizlerin yani Arap Bürosu'nun stratejik planlamasında büyük önem kazandı. Arap Bürosu istihbarat raporlarına göre, Türklerin

⁷⁷⁶ Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına", 151.

⁷⁷⁷ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 70.

⁷⁷⁸ Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına", 151-152.

⁷⁷⁹ Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına", 153.

⁷⁸⁰ Koloğlu, *Lawrence Efsanesi*, 153-155.

⁷⁸¹ Koloğlu, *Lawrence Efsanesi*, 123-135.

Mekke'yi yeniden ele geçirmek için bir saldırı başlatma ihtimalinin güçlü olduğu ortaya çıktı. Türk kuvvetlerinin arazi ve su gibi etkenlerle, Mekke ile Medine arasında ve Kızıldeniz kıyısında verimli bir vaha olan Rabegh'den veya yanından geçmesi muhtemel görünüyordu. Şerif güçlerinin Rabegh'i bu olası Türk saldırısına karşı ele geçirmesi ve tutması zorunlu görüldü. Rabegh'in diğer bir önemi, ileri tedarik deposu ve Kraliyet Hava Kuvvetleri uçakları için bir iniş şeridi olarak kullanılabilirliği idi.⁷⁸²

Rabegh krizi, Arap Bürosu'nun özellikle Hogarth'ın 1916 Ağustos ayında başkan vekillikinden ayrılmasından sonra idari yükler ve umutsuz personel kıtlığı altında inlediği bir dönemde başladı. Büro'nun başına Dışişleri'nin görev için yetersiz gördüğü, Hogarth'ın yardımcısı Kinahan Cornwallis getirildi. Cornwallis, göreve yetkin olduğunu kanıtlarken, Wingate'e Arap Bürosu'nun yeterli personelinin bulunmadığından şikayet etti.⁷⁸³ Bu esnada Şerif ailesinin talepleri artarak devam ediyordu. Ağustos ayında 2.500 İngiliz tüfeği geldi, ancak bu sayılar hala gereksinimlerin çok altında kaldı. Faysal, Albay Wilson ile 27-28 Ağustos 1916 tarihinde Yanbo'da görüşmesinde mühimmat isteğini yineledi. Wilson raporunda, Faysal'ı şöyle anlatmıştı: *"Yanında yaklaşık 200 atlı ve develi adam vardı. Faysal yaklaşık 28 yaşında, iyi eğitilmiş, aşırı iyi bir adam izlenimi verdi."* Rabegh'in Türk taraftarı valisi Hüseyin bin Mübeyrik ise, Eylül başında Şerif Hüseyin'e biat etti.⁷⁸⁴

Wilson ve Parker, Faysal ile 9 Eylül'de HMS Dufferin'de bir araya geldi. Burada; Rabegh, Hüseyin bin Mübeyrik meselesi üzerinde görüşüldü. Faysal, yeni silahlara eşlik edecek bir İngiliz tugayı talep etti ve Sultani Yolu'ndaki kuvvetlerinden üç kat daha büyük bir Türk müfrezesiyle, on altı dağ topu ve iki ağır silahla karşı karşıya olduğunu açıkladı. Kuvvetleri Faysal'dan iki kat büyük olan Ali ise yardım için hareket edemedi. Çünkü Bir el-Maşi'deki Türkler, onun ilerlemesini engelleyerek Rabegh'i tehdit etmekteydi.⁷⁸⁵

Faysal'ın yeni planı, ana Türk seferi kuvvetini Rabegh'e çekmek, kuzeyden dönüp iletişim hatlarını kesmektir. Bu nedenle, *"Araplara güven vermek için İngiliz desteğinin görünür bir işareti olarak birkaç İngiliz askerini Rabegh'e çıkarma zamanının geldiğini"* düşünüyordu. Wilson ve Parker, Faysal'ın zorlukları hakkında Kahire'ye bilgi verdiler

⁷⁸² Johnson, "The Arab Bureau", 194.

⁷⁸³ Westrate, *The Arab Bureau*, 63.

⁷⁸⁴ *Arab Bulletin*, No. 20, 14 Eylül 1916.

⁷⁸⁵ *Arab Bulletin*, No. 23, 26 Eylül 1916.

ve savaşçıların moralleri üzerindeki yükü vurguladılar. Bu sırada Arapların demiryoluna ve Türk konvoylarına yönelik baskınları bazı başarılar elde ediyordu. Buna karşın Parker şimdi, Wilson'un Cidde'ye gelişinin yanı sıra, Rabegh'e yerleşmiş küçük bir İngiliz kuvvetinin geçici olarak varlığının bir Türk ilerlemesinin herhangi bir etkisine karşı koyacağına ve şu anda riskle dolu durumu tamamen ortadan kaldıracağına inanıyordu.⁷⁸⁶

McMahon, bu yeni operasyonel politikanın ayrıntılarını görüşmek için, 12 Eylül'de İsmailia'da, General Murray'ın karargahında bakanlıklar arası konferans topladı. McMahon ve Wilson'a toplantıda Murray, Clayton, Cornwallis, Ronald Storrs, Amiral Roslyn Wemyss, Tümgeneral A.L. Lynden Bell ve Teğmen G.W.V. Holdich eşlik etti. McMahon ve Wilson, Rabegh'e yaklaşık 2.500-3.000 kişilik hareketsiz bir tugay çıkarılması ve hatta belki de uçakları sevk etmeyi teklif ettiler. Wilson, amacın *"İngiliz Hükümeti'nin [Arapların] ezilmesine izin vermeyeceğine dair somut kanıtlar sağlamak"* olduğunu açıkladı. McMahon, *"Araplar biraz daha morallerini sürdürürlerse, büyük olasılıkla gerekli olan her şeyi kendileri yapacaklardır"* dedi. Yüksek Komiser ayrıca para, mühimmat ve silahlarla yaptığımız desteği devam ettirerek şimdi de bunu sert bir şey ile yapmak zorunda olduklarını dile getirdi.⁷⁸⁷ Daha sonrasında General Wingate ve Sir Henry McMahon, İngilizlerin amfibik (deniz ve kara müşterek harekâtı) bir çıkarma yapmasını savunurken, Şerif kuvvetleri ile İngiliz danışmanlar, bu plana şiddetle karşı çıktılar.⁷⁸⁸

Clayton, Hicaz'da Hristiyan İngiliz birliklerini kullanmaktan çekiniyordu ve buna itiraz etti. Hartum'daki Müslüman Sudanlı askerlerin müsait olduğunu, sadece İngiliz birlikleri ile yer değiştirilmeleri gerektiğini hatırlattı. McMahon, bu sefer de İngiliz birliklerinin çıkarılmasında "dini zorluk" olduğu konusunda Clayton ile hem fikir kalacaktı. Ancak neticede, Arap direnişinin sadece İngiliz birliklerinin dahil olması ile güçlenebileceği görüşü toplantıda kabul edildi.⁷⁸⁹ Savaş Komitesi, 17 Eylül'de, İsmailiye Konferansı'nın Rabegh'e bir tugay gönderme önerisini, dini zorluğun çözüldüğüne ikna olmadıkları için reddetti. Korgeneral Robertson itirazlarını açıkça şu şekilde ifade etti: *"Manevi destek*

---

⁷⁸⁶ Arab Bulletin, No. 23, 26 Eylül 1916.

⁷⁸⁷ Mohs, *Millitary Intelligence*, 64.

⁷⁸⁸ Johnson, "The Arab Bureau", 195.

⁷⁸⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 65.

vermek için bir Tugay göndermek boşunadır. Gelibolu ve Mezopotamya örnekleri, böyle bir beyhudeliğin oldukça yeterli kanıtını vermektedir.” Hindistan ise Rabegh’e İngiliz birliklerinin çıkarılması görüşünü reddetmekle birlikte, böyle bir girişimin Şerif’in çöküşünü getireceğini bildirdi.⁷⁹⁰

Şerif İsyanı’nda kendisinden en çok söz ettirecek olan istihbarat görevlisi Lawrence, 1916 yılı Eylül ayı başında Hicaz’da görevlendirildi. Parker ise, aynı ayda Büro tarafından Rabegh'e siyasi subay olarak gönderildi. Görevi, Rabegh limanı civarında, çok ihtiyaç duyulan bir istihbarat ağı kurmaktı. Parker, bölgede Arapları güçlendirmenin zorunluluğunu dile getirmekle birlikte, gönderdiği raporlarında iyimser değildi: “*Türklerin Rabegh'e mevcut şartlar altında ilerlediklerinde ve saldırdıklarında başarılı olmaları muhtemeldir.*”⁷⁹¹

Arap Bürosu'nun elemanlarının bir çoğu, İslam'ın kutsal topraklarına yakın bir bölgede İngiliz birliklerinin çıkarılmasının sakıncalarını dile getirdi. George Lloyd, Hristiyan birliklerinin Hicaz'a sokulmasının, Hüseyin'in diğer Arap kabileleri nezdinde güvenilirliğini kaybedeceği, düşmanın propaganda aracı olarak kullanılabileceği ve büyük çaplı ihanetlere neden olacağı konusunda İngiliz yetkilileri uyardı. William Ormsby-Gore ise Londra'nın bu girişimi onaylarsa, Hindistan'ın tepkisi yanında Hüseyin'in halifelik hayallerine geri dönülmez ölçüde zarar vereceği fikrindeydi: “... toprağa çıkmak İngiliz birlikleri üzerine düştüğünde -İngiltere- Şerifi şimdi ve muhtemelen daha sonra destekleme hakkını kaybedecektir.”⁷⁹²

Cidde'deki Wilson da Arap Bürosu'nun görüşünü paylaştı. Lawrence, Ekim'de Arabistan'dan dönüşünü erteledi. Lawrence, çıkarma durumunda Bedevilerin histerik bir şekilde tepki verebileceğini öne sürdü ve “*Güç içinde yabancıların karaya çıktığını duyar duymaz çadırlarına dağıldılar*” dedi. Hogarth ise bu tür herhangi bir girişime karşı tavsiyede bulundu. Ayrıca Rabegh'in stratejik önemini azaltan ve liman haricinde daha az seyahat edilen ancak yine de kullanılabilir dağ yollarının varlığına dikkat çekti. Profesör, Mekke'nin, varsayıldığı gibi Müslümanlar için büyük bir çekiciliği olmadığını şöyle dile getirmiştir:

⁷⁹⁰ Mohs, *Millitary Intelligence*, 66.

⁷⁹¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 64.

⁷⁹² Westrate, *The Arab Bureau*, 65.

*“Bir gün Mekke ve Hicaz'ın dokunulmazlığının İslam'ı ortaçağcılıktan arındırmak ve silahlı bir komplo olma potansiyelini etkisiz hale getirmek için önemli ölçüde ihlal edilmesi gerekmektedir... Şu anda Müslüman dünyasını altüst ederek böyle bir değişikliği başlatabilecek bir güce sahip olmadığımız bir zamandayız.”*⁷⁹³

Parker, çıkarmaya karşı çıkan siyasi argümanları ikna edici bulmadı. Çünkü, Şerif her durumda Hristiyan bir devletin altın ve silahlarını kabul etmişti. “*Rabegh'teki İngiliz varlığı, Arap moralini yok edeceği*” iddiası da asılsızdı. Londra'nın Rabegh sorunundaki tereddütünün bir Türk darbesi ile kazanımların yok edeceği endişesinden kaynaklandığını anlasa da hareketsizliği kabul etmedi: “*Türkleri Rabegh'e ilerlemekten alıkoyan şey, istedikleri takdirde onları almalarına izin verecek kadar aptal olabileceğimizi kavrayamamış olmalarıdır.*”⁷⁹⁴

Yeni Yüksek Komiser Wingate, Mekke üzerindeki Şerif kontrolünün devamını sağlamak için yapılacak bir çıkarmanın güçlü destekçilerindendi. Wingate'in Rabegh'e tugay göndermeye yönelik desteği, Medine'den Mekke'ye ilerleyen bir Türk kuvvetinin Rabeg'in kuyularında durması gerektiği varsayımına dayanıyordu. Kahire'den Whitehall'a gönderdiği telgrafta: “*Tamamen takdir ediyorum ki Hristiyan birliklerin Hicaz'a gönderilmesine yönelik siyasi itirazlar, ancak bunların Arap isyanının çöküşünün getirdiği riskler adına ikincil önemdedir*” demişti.⁷⁹⁵

Arap Bürosu, Arap kuvvetlerinin Avrupalı askerler olmadan gerçekleştirdiği son ilerlemeleri, Şerif isyanı'nın daha geniş alana yayılmasının İngiliz hükümeti adına bir onay olarak gördü. Savaş Komitesi ise Rabegh için bir tugay göndermeyi reddetmenin Şerif'i tehlikede bırakmadığından emin olmak istedi. Komite, bu amaçla McMahon ve Murray'a ne kadar yedek kuvvet tutulması gerektiğini sordu. Clayton, bu sırada isyanın daha geniş jeostratejik şartlarını ortaya koymak için bir bildiri yazdı. Bu arada istihbarat, Şerif'in isyanıyla Türklere karşı özellikle Suriye'yi işaret ederek daha geniş Arap direniş eylemlerinin ateşlendiği görüşünü savunmaya devam etti.⁷⁹⁶

Rabegh sorunu, geçici de olsa Kasım ayında Mısırlı bir topçu tugayı ve küçük bir uçak filosu gönderilerek çözüme kavuşturuldu. Neticede, İngiliz çıkarmasına gerek olmadan, küçük bir Bedevi düzensiz grubuna liderlik eden Nuri, Rabegh'i aldı ve limanın güvenliği

⁷⁹³ Westrate, *The Arab Bureau*, 65.

⁷⁹⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 66.

⁷⁹⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 66.

⁷⁹⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 67.

sağlanmış oldu.⁷⁹⁷ Beklenen Türk saldırısı, sonuçsuz bir hücum oldu. Bedeviler ile Mısırlılar arasında sorunlar yaşanırken, İngilizlerin limandaki takviyesi biraz da olsa isyancı Araplar üzerinde psikolojik olarak olumlu etki yarattı. İngiliz birlikleri Rabegh'e çıkarılmasa da Süveyş'e takviyeler gönderildi ve bu kuvvetler Wejh'in işgaline kadar hazırda tutuldu.⁷⁹⁸

Rabegh krizi devam ederken Ronald Storrs, Eylül sonlarına doğru Cidde'de isyanın seyrini izlemek üzere çeşitli temaslarda bulunmuştu.⁷⁹⁹ Şerif Hüseyin ise, üç büyük oğlunun da dahil olduğu, dokuz üyeden oluşan bir Bakanlar Kurulu oluşturdu. Bu bakanlar hakkında Bülten'de ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir. Söz konusu Bakanların isimleri şu şekildeydi: Vezirazam- Şerif Ali İbn Hüseyin, Hariciye- Şerif Abdullah İbn Hüseyin, Dahiliye- Şerif Faysal İbn Hüseyin, Adalet- Şeyh Abdullah Sarraj, Savaş- Said Ali Paşa, Bayındırlık- Şeyh Yusuf Qatan, Vakıflar ve Kutsal Yerler- Hafız Muhammed Efendi Amin el-Mekki, Eğitim- Şeyh Ali el-Maliki ve Maliye- Şeyh Ahmed Ba Naji (Abdullah Ba Naji).⁸⁰⁰

Kasım ayında Savoy Hotel, Alman uçakları tarafından etkisiz bir şekilde bombalanırken Kahire, Wingate'in gelişiyle Hüseyin'in isyanının komuta merkezi olacaktı. Arap Bürosu için gidişat şimdilik iyimser görünüyordu. Rabegh'in güvenliği sağlanmış olsa da isyan hala devam ediyordu. Hogarth ise Şerif ayaklanmasının başarısından hoşnutluğunu ve şaşkınlığını gizlemiyordu: *"Ancak, her yerde, sahil temizleniyordu ve kendi özel küçük savaşını kendi garip yolunda oldukça iyi bir şekilde götürdü. O şimdiye kadar süren Asya gizemidir!"*⁸⁰¹

3.3.6. Hac, 1916

1916 yılı Hac mevsimi yaklaştığında Rabegh krizi günlerinde, Müslümanların hac ibadetine izin verilip verilmeyeceği ve neticelerinin neler olabileceği noktasında tartışmalar yaşandı. Arap Bürosu ve sözde Hac subayı olan Wilson, başarılı bir haccın Şerif'in itibarını arttıracığı ve ona desteğin devamı noktasında olumlu sonuçları olacağını savunurken, Hindistan bu konuda çekimserdi.

⁷⁹⁷ Johnson, "The Arab Bureau", 195.

⁷⁹⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 67.

⁷⁹⁹ *Arab Bulletin*, No. 25, 07 Ekim 1916.

⁸⁰⁰ *Arab Bulletin*, No. 27, 26 Ekim 1916.

⁸⁰¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 68.

Delhi, Kahire'nin Hintli Müslümanların Raj'a saldırması için daha fazla malzeme vermesinden korkmaktaydı. Yine de Viceroy, *"Hac'da Şerif'in tarafına kamuoyu oluşturmak için en doğal ve etkili silaha sahibiz"* diyecekti. Arap Bürosu da bu değerlendirmeye uzlaştı. Cornwallis ise, Cidde'de iken başarılı bir hac için gerekli hazırlıkların olmadığı konusunda ve Arap dünyasındaki Şerif prestijinin zarar görmesi ve İngiliz kazanımlarının yıkılması riskinden bahsederek yetkilileri uyardı. Diğer taraftan Kızıldeniz ablukası yanında Mısır ve Sudan'dan Arabistan'a hacı trafiğini kısıtlayan İngiliz yetkililer için bir politika sorunu kapıda beklemekteydi. Hac esnasında Türklerin veya Türk taraftarlarının İngiliz himayesindeki topraklara ve Hicaz'a propaganda yayacağı ve ajan olarak sızacağı endişesi taşınmaktaydı.⁸⁰²

Mısır hükümeti, hacı trafiğini engellemek için Mısır müftüsünden bir *fetvayı* sürekli olarak talep etti. Arap Bürosu, Mısır'ın bu tavrına karşı çıktı. Dışişleri Bakanlığı'ndan Ronald Graham bu önerilere itiraz etti ve Arap Bürosu'nu şikayet etti: *"Şerif'e yardım etme kaygısı içinde bu hac meselesinde Mısır'daki durumu görmezden geliyor ve Büro'nun bazı önerilerine ciddi yanlısamalarla bakıyorum."* Graham, fetvanın Müslüman vicdanı için gerekli bir teselli sağlayacağını ve böylece Mısırlıları evde kalmaya teşvik edeceğini savundu. Ancak, mevcut haccın yerine getirilmesi ve sorunların çözülmesi sorumluluğu da Arap Bürosu'nda idi.⁸⁰³

Delhi, Hintli Müslüman hacıların, Şerif hükümetine emanet edilmesi konusunda kaygılıydı. Viceroy, Kahire'ye hacı gemilerinin Hicaz'a girişine izin verip vermeyeceğini sorduğunda, McMahon'un cevabı *"makul bir başarı şansı olduğu sürece"* şeklinde tereddütlü cevap verdi. Savoy ise Wilson'a Şerif'in bedeviler üzerinde Hac mevsimi boyunca dikkatli ve tetikte olmasını sağlama talimatını verdi. Yüzbaşı N.E.E. Bray'e de başarılı bir hac için Wilson'a yerli istihbarat ağı oluşturmada yardımcı olma görevi verildi. Clayton, Wingate'e *"bu haccı yerine getirmek için çok şey yapacak olan Şerif'i desteklemeliyiz"* diye yazdı.⁸⁰⁴

Arap Bülteni'nde İngilizlerin ve Şerif Hüseyin'in çabalarıyla başarılı bir Hac mevsiminin gerçekleştirildiği, hacıların güzergahları, güven içinde yolculuk ettikleri gibi bilgiler verilerek hac dönemi anlatılmaktadır. Hac yapan Müslümanların sayısı, normal yıllarla

⁸⁰² Westrate, *The Arab Bureau*, 68.

⁸⁰³ Westrate, *The Arab Bureau*, 69.

⁸⁰⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 69.

karşılaştırıldığında az olmasına rağmen beklenildiğinden daha fazla olduğu kaydedilmiştir. O dönemde Hicazlı olmayan hacıların sayısı 6.220 olmakla birlikte, hacıların toplamı 26.000 kişi idi.⁸⁰⁵

Bülten’de verilen bilgilere göre, Mekke’ye ulaşan hacılar Şerif Hükümetinin denetiminde kalacakları yere yerleştirildiler. Bazı dikkat çeken propagandist olaylara tanık olundu. Mekke’deki bazı Hintliler, Şerif aleyhine konuşmuş ve imaret duvarlarına posterler asmışlardı. Fransız misyonu başkanı Sidi Ben Ghabrit’ın Mina’daki şeytan taşlarından ikisinin Enver ve Talat olduğu şeklindeki bir söylenti de dolaşmaktaydı. Bu söylenti Suriyeli Panislamcı Şeyh Muhammed Raşid Rıza ve diğerleri tarafından karşı propaganda malzemesi olarak kullanılmaya çalışılmıştı.⁸⁰⁶

Bülten haccın işleniş hakkında da ayrıntıyı şu şekilde vermiştir:

*“Mekke’de dini seremoniler ve ziyaretler düzen ve güvenlik sağlanarak gerçekleştirildi. Emir Hüseyin, çok sayıda hacıyı seyirci olarak aldı ve onlara bekledikleri itimadı çok cömert şekilde gösterdi. Günlük 7.000 somon ve 10 sterlin dağıtıyordu. Gerçekte o, toplumu yoksulluğun eşiğine dayandırmıştı. Ücretlerin hac yerlerinde düşük ve kontrol altında tutulması sağlandı. Posta ve telgraf işleri hizmeti yol üzerinde sağlandı. Organize tek bir hırsızlık olayı görüldü. Sadece Mahmal ve Emir’in kendisi yardım etti. Kurbanlık hayvanlar uygun fiyatlarda satıldı. Bir doktor tarafından sağlık kontrolü yapıldı. Önceki yıllara oranla katılım küçük sayıda olsa da Emir’in hac organizasyonu bu yıl dikkat çekici bir şekilde başarılıydı.”*⁸⁰⁷

Hindistanlı Müslümanlar arasında destek sağlamak ve gerekli materyali Müslüman basınına vermek için dört Hintli memur Hicaz’a gönderilmişti. Buna rağmen, Büro ve Delhi arasındaki yanlış anlaşılmalara devam etti. Hintli memurların raporları memnuniyet vericiydi. Kahire’nin Hindistan’dan gelen hacıların görüşünü öğrenmek için rapor istemesi ise cevapsız kaldı. Sykes, başarıyla gerçekleştirilen haccın hükümetin sansürlediği Hint basınında kasıtlı olarak göz ardı edildiğini iddia etti. Hogarth ise haccın başarıyla gerçekleştirilmesini McMahan’a bir bildiri ile şu şekilde rapor edecekti: “O - hac-, Şerif’i onurlandırıyor ve Hicaz’ın yeni yöneticisi altında gelecekteki hacılar için iyi bir işaret kabul ediliyor.”⁸⁰⁸

⁸⁰⁵ Arab Bulletin, No. 28, 01 Kasım 1916. Mahmal korumasında Mısır’dan gelen yaklaşık 1.500 hacı bu miktara dahil değildir. Bunların 2.500’ü güneyden ve doğudan kara yolundan gelmiştir. Hindistan 2.080, Mısır 1.000, Kuzeybatı Afrika 640 ve toplam 3.720 hacı.

⁸⁰⁶ Arab Bulletin, No. 28, 01 Kasım 1916.

⁸⁰⁷ Arab Bulletin, No. 28, 01 Kasım 1916.

⁸⁰⁸ Westrate, The Arab Bureau, 70.

1916 yılı hac mevsimi, Türklere ihanetin ve büyük savaşın gölgesinde Şerif-İngiliz ortak yapımı ile başarıyla gerçekleştirildi. Ancak Türklerin ve mütedeyyin Müslümanların yüreğinde acı bir hatıra olarak kaldı. Müslümanların son bağımsız kalan devleti konumundaki Osmanlı'nın bir çok cephede, içte ve dışta düşmana karşı mücadele verirken binlerce Müslüman'ın hac ibadeti için kutsal topraklara yönelmesi, cihad-ı ekberin ve ittiḥad-ı islamın etkisini ortaya koymaktaydı.

3.3.7. Bremond Misyonu

1916 sonbaharında Hicaz seferine Fransız misyonunun katılması dikkat çekmekteydi. Albay Bremond tarafından yönetilen Fransız misyonu, yaklaşık dört yüze ulaşan Berberi birliği ile Türkler üzerine yürüdü. İngilizler, Fransızları davet etmediyse de bu oldu bittiye getirilen Müttefik katkısını kabul etmek zorunda kaldılar.⁸⁰⁹

Hogarth ve Clayton başta olmak üzere Büro, Arabistan'da herhangi bir Fransız müdahalesinden tedirgin oldu. Sykes, İngiliz ve Fransız askeri misyonlarının Hüseyin'in Hicaz'da hakimiyet kurması için uyum içinde iş birliği yaptığını şu şekilde ifade etti:

"Fransız Hükümeti, Albay Bremond'a Kahire'deki İngiliz yetkililerle tam uyum içinde hareket etmesi gerektiği konusunda sıkı talimatlar gönderildiğine dair resmi güvence verdi. Yeni Arap Devletinin iç yönetimine ya da Kızıldeniz kıyılarında siyasi statüye ve bölgeleri etkileyen herhangi bir soruna müdahale etmemek için mümkün olan tüm olanakları sağlamak için çalışacaklar."

Bir ay sonra Wilson ve Bremond arasındaki ilişkilerin kopması üzerine Sykes, raporunda taraflar arasındaki *"büyük şüphe ve yanlış anlama"* ya dikkat çekti. O, bu gibi durumların müttefikler arası gerginliğin endişe verici bir şekilde artmasına neden olabileceğini söyledi. Hindistan Bakanlığı'ndan Hirtzel (Bakanlık müsteşarı) ise, Kahire'yi Frankofobik olmakla suçladı.⁸¹⁰ Bülten'de Fransız misyonu takip edilmekteydi. Albay Bremond başkanlığındaki Fransız misyonu, Şerif'i kutlamak için gönderildi. Misyon, Cidde'de mükemmel bir şekilde karşılandılar ve buradaki Fransız konsolosluğuna yerleştiler.⁸¹¹

Mekke'deki İngiliz istihbaratı, Şerif'in Yarımada'daki Fransız varlığına yönelik hoşnutsuzluğunu ve fırsat ortaya çıktığında Fransızları etkisiz kılmaya kararlı olduğunu söyledi. Bremond, Arap Bürosu'nun neredeyse tek başına yüklendiği Hicaz savaşında

⁸⁰⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 70.

⁸¹⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 71.

⁸¹¹ *Arab Bulletin*, No. 24, 05 Ekim 1916.

çok sayıda İngiliz, Fransız ve Hint birliklerinin istihdam edilmesini destekledi. Ancak Bremond, Arap Bürosu'nun hararetle desteklediği, Hüseyin'in isyanını kuzeye doğru genişletme planlarını engellemek istedi. Bu genişlemenin uzun zamandır varolan Levant'taki Fransız çıkarlarını tehdit edeceği düşünülmekteydi. Bremond, Hüseyin ve oğullarının faaliyetlerini Medine ve Hicaz demiryoluna yönlendirmeye çabaladı.

Ekim sonlarında Cornwallis, Kahire Sömürge İdaresi'ne Osmanlı Bankası hakkında bir rapor sundu. Türklerin Cidde'den çıkarılması ve Avrupalıların Türklerle yaptığı kapitülasyonların ortadan kalkmasıyla, ticari meselerde Osmanlı kanunları yerini Şerif yasasına bıraktı. Bu belirsiz durumda, İngilizlerin limandaki çıkarları korunmalıydı. Cidde, hacıların Hicaz'a giriş yaptığı önemli bir limandı ve bir bankacılık kurumuna ihtiyaç vardı. Bunun için Albay Wilson'a Büyük Britanya tarafından kendisine sağlanan birçok kolaylıkla birlikte konsolosluk yetkisi verildi. Wingate ise burada İngiliz çıkarlarından ziyade Fransızlara hizmet ettiği gerekçesiyle Osmanlı Bankası'nın yeniden kurdurulmasına karşıydı.

George Lloyd, Kasım'da, Osmanlı Bankası'nın Cidde'deki feshi sonrası koşulları incelemek ve rapor vermek üzere Arabistan'a gitti.⁸¹² Wilson, Fransız komutan Bremond'un Hüseyin'i Cidde'de Fransız kapitülasyonunu esas alan yeni bir banka kurmaya ikna etme girişimlerini Arap Bürosu'na bildirdi. Buna karşılık, bir İngiliz bankası kurma önerisi yapılırsa da Lloyd'un raporu, Bremond'un girişiminin daha iyi bir yaptırım olduğu yönündeydi. Lloyd ve Wilson, adım atması için İngiliz Hükümeti'ni uyardı. Wilson'a göre, “...Hicaz'da bir Fransız ya da yarı Fransız bankasının kurulması ekonomik ve siyasi tutunmayı Fransa'ya verebilecekti.” Sykes ise onların telaşını gereksiz gördü.⁸¹³

Lloyd raporuna göre, bir İngiliz firması hem Hicaz para yardımı için güvenli bir kanal sağlayacak hem de kendi para birimlerinin üstünlüğünü korumasını sağlayacaktı. Sterlin ve Kızıldeniz ticaretindeki rupinin üstünlüğünü garanti edecekti. Bankacılık alanındaki Fransız başarısı, Fransız tüccarlara avantaj sağlayacağı için Lloyd, uyardı: “*Hicaz'da şu anda önümüzdeki en önemli mesele.*”⁸¹⁴

⁸¹² Westrate, *The Arab Bureau*, 72.

⁸¹³ Westrate, *The Arab Bureau*, 73.

⁸¹⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 73.

Arap Bürosu personel kadrosuna yeniden atanan Lloyd, Levant'taki kurtarıcı rolünü kaybedeceğinden korkan Fransa'nın Bremond aracılığıyla Şerif üzerinde baskı kurduğunu kabul etti: *"Şerif'in başarısız olmasını istemiyorlar, ancak hareketinin çok önemli bir şekilde başarılı olmasındansa tamamen başarısız olmasını tercih ediyorlardı."* Cidde'de Wilson'un yardımcısı Hugh Pearson, Arap Bürosu'na *"Bremond'un giderek zorlaştığını ve onu gerçekten ilgilendirmeyen Şerif Hükümeti'nin işlerine sürekli zarar verdiğini ve Medine düştüğünde mükemmel olacağından ve görevin artık kalmak için bir mazereti olmadığından"* dem vurdu. Şerif Hükümeti'nin işlerine sık sık karışan Bremond, giderek İngilizler için daha büyük bir sorun haline geldi. Orta Doğu'daki İngilizlerde görülen Frankofobik tavır, bu gelişmelerin etkisiyle özellikle Dışişleri Bakanlığı'nda yayılmıştı. Fransızlara güvensizlik yaklaşımı Frankofil yani Fransız hayranı Sykes'ı bile etkilemiş ve Wilson'a şöyle demiştir: *"Picot'un Bremond'la aynı fikirde olduğu, Şerif karşıtı olduğu ve Arap Hareketi'nin başarılı olmasını istemediği ortaya çıktı."*⁸¹⁵

Şerif kuvvetlerini daha etkin hale getirme düşüncesiyle ortaya atılan Arap Lejyonu fikri, Arap Bürosu ile Fransızlar arasındaki gerginliği daha da tırmandırdı. Savoy, Sykes ve Picot'nun Arap Lejyonu'nu bir İngiliz-Fransız ortak projesi olarak servis etmeleri endişesini taşıdı. Clayton'a göre, lejyon düşüncesi Londra ve Paris'teki yetkililerce *"bir tür siyasi kart olarak"* görüldü. İngiltere'nin Arap sponsoru rolünden haz etmeyen Quai d'Orsay, Fransa yok sayılarak böyle bir kuvvetin oluşmasına yanaşmak istemedi.⁸¹⁶

Clayton, oluşturulacak organize bir Arap askeri birliğinin faydalarını şu şekilde takdir etti: *"Ordu, gelecekte Suriye'ye ilerlenmesinde büyük bir siyasi avantaj olacak ve düşman saflarından firar için bir teşvik olacaktır."* Clayton diğer taraftan Faysal'ın kuzeye ilerlemeye hazır olmadığı, Fransa'nın lejyona müdahalesinin sorunlara yol açacağı konusunda endişesini dile getirdi. Ona göre, İngiltere hem oluşum hem de sevk durumunda yeni birimin kontrolünü elinde tutmalıydı.⁸¹⁷

Lawrence, Faysal'ın bedevi kuvvetleri ile Lejyon'un birlikte harekate katılmasının Arap karakterini bozacağını ve havayı olumsuz etkileyeceğini iddia etti. Lloyd ise oluşacak Arap Lejyonu'nun Mısır Seferi Kuvvetleri emrine verilerek ikiliğin sona ermesini önerdi. Yeni lejyonun subayları önce Wejh ve daha sonra Akabe'de toplandı ve Arap Lejyonu'nun

⁸¹⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 74.

⁸¹⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 75.

⁸¹⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 75.

geleceğiyle ilgili uzun süren müzakereler gerçekleştirildi. Picot da bu projeye yönelik verdiği sözleri tutmadı ve bu durum Paris'te gözden düşüreceği endişesiyle açıklandı. Lloyd, Lejyonun geleceği noktasında kehanette bulunarak şöyle dedi: *“ama politik oyunlar ve gizli entrikalar ile bugünkü hatlarda tam bir başarısızlık yapacağız.”*⁸¹⁸

Arap Lejyonu, Akabe'ye transfer edildi ve Sykes'ın büyük beklentilerini karşılayamadı. Clayton ise lejyon subaylarını *“disiplinsiz, vasıfsız ve çok azı gerçekten kararlı”* olarak nitelendirdi. Ayrıca Lejyon'un dağıtılmasını da destekledi: *“Lejyon, paraya ya da zamana değmezdi. İsmailia'da neredeyse beş yüz adamla kamp yapan ve azalan moralle sarsılmış bu çok gürültücü güç, nihayet başarısızlık olarak adlandırıldı ve Akabe'ye Faysal'ın düzenli birliklerinden birine katılmak üzere gönderildi.”*⁸¹⁹

Arap Bürosu'nun Bremond misyonu ile devam eden sorunlu ilişkisi, daha sonra Suriye'nin geleceği üzerindeki tartışmalarla daha da alevlendi. Özellikle Lawrence, Fransa'nın Levanten hırslarına karşı düşmanlığını giderek artırmıştı. Aslında Büro'nun bölgedeki Fransız faaliyetlerine muhalefeti ve Fransızların bedevi müttefikleriyle iş birliğini arttırmaları, Şerif ailesine sempati ile açıklanamazdı. Hatta söylenebilir ki, Büro memurlarının Arap milliyetçiliğinin geleceğini görmedikleri, birer ateşli taraftarı olmadıkları ve daha ziyade gelişmelere entelektüel bir kimlikle yaklaştıkları söylenebilir. Büro'nun Fransız karşıtı tavrı, Londra'da müttefikine yönelik şüpheleri arttırmış ve emperyal rekabetin olduğu karmaşık Orta Doğu siyasi sahnesinde Fransa ve İngiltere arasında ittifakın yanında güvensizlik ve entrikayı da beraberinde getirmiştir.⁸²⁰

3.3.8. Lawrence'ın Misyonu

İsyan'da Şerif Hüseyin'in askeri karargâhı Ragıb'taydı. Karargâha komuta edenler; Türk Ordusundan kaçan Şamlı ve Bağdatlı subaylar ile onların kurmay başkanı Bağdatlı Nuri, Genel Komutan ise Hicaz'ın Harbiye Nazırı görevini üstlenen Aziz Ali El-Masri idi.⁸²¹ Bu karargâhın üzerinde de İngilizlerin atadığı Yarbay E. C. Wilson siyasi memur olarak bulunmaktaydı. Askeri istihbarat elemanları içinde Lawrence, Lloyd, Newcombe ve Bray

⁸¹⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 75.

⁸¹⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 76.

⁸²⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 76, FO 141/736, Ronald Storrs'dan Mısır Yüksek Komiserine, 07 Mart 1917.

⁸²¹ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 75-76.

öne çıkarken, sahada ise Wilson (Cidde), Amiral Wemyss (Kızıldeniz Devriyesi), Vickery ve Newcombe (İngiliz Askeri Misyonu) gibi diğer isimler vardı.

Arap Bürosu, Şerif Hüseyin'in isyanından sonra bölgedeki faaliyetlerini, Arap asileri motive etmek ve onların isyanını sahada yönetmek üzerine odaklandırdı.⁸²² İstihbarat kaynakları arasında Arap ve Türk muhbirler yanında harp esirleri ve sinyal istihbaratı en değerli olanlarıydı. Lawrence'ın raporlarında yer alan Arap dostları ise şunlardı: Sidi Ali (37 yaşında, hukuk ve din eğitimi almış), Sidi Abdullah (35 yaşında politikacı), Faysal (iş adamı), Şerif Zeyd (20 yaşında, annesi Türk, utangaç biri).⁸²³

Humint'in yanı sıra Sigint ve Imint'in Şerif İsyanı'nda taktik istihbarat kazanımları tartışmasız önemliydi. Ekim 1916'nın sonlarında, Humint'ten gelen doğrulanmamış istihbaratta, Türk birliklerinin Sina Yarımadası'ndan tahliye edildiği ileri sürüldü. Bu durum Türklerin Medine'ye takviye yapma olasılığı idi. Wemyss, *"Sina ve Arabistan İstasyonları tarafından iletilen çok sayıda düşman telsiz mesajı, biz ve Askeri İstasyonlar tarafından durduruluyor ve İstihbarat Departmanı tarafından deşifre ediliyor. Bu şekilde elde edilen haberler çok değerlidir"* diyecekti.⁸²⁴

Arap Bürosu, Araplara operasyonlarında yardımcı olmak için istihbarat sağladı, ancak düşman eğilimleri ve topografik detaylar hakkında kesin bilgi eksikliğini de sıkça dile getirdi. Muhbirlerden ya da PoW (Prisoner of War / savaş esirleri)'lerden gelen düşman hareketlerine dair Humint, güvenilir değildi ve diğer istihbaratlarla güçlendirilmesi gerekiyordu. Su kaynakları ve yol koşulları gibi kritik özellikler, bazen yanıltıcıydı. Faysal ve Hüseyin, Medine ve Kuzey'deki duruma ilişkin belirsiz bilgilere sahipti. Parker'ın Wejh'deki yerel kabilelerle temas kurma çabaları gibi bölgesel şeyhlerle ajan ağları kurma girişimleri yeterli görülmedi. Buna karşılık Şerif'in kuvvetlerinin kuzey kıyı kasabalarını ele geçirmesi, İngiliz istihbarat görevlilerinin yerel Araplar ile güvenilir iş birliğine girmesini kolaylaştırdı. Lawrence raporlarında bölgedeki operasyonlardaki yetersiz istihbarata dikkat çekti: *"Hicaz'da işler daha da kötüye gitti. Sahadaki Arap kuvvetleri için uygun bir irtibat sağlanmadı, Şeriflere askeri bilgi verilmedi, taktik tavsiye*

⁸²² Çabuk, "İngiliz Belgelerine Göre", 1134.

⁸²³ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 75-76.

⁸²⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 73.

veya strateji önerilmedi, yerel koşulları bulmak ve mevcut müttefik kaynaklarını ihtiyaçlarına göre uyarlamak için hiçbir girişimde bulunulmadı.”⁸²⁵

1916 Ekim ayında gelindiğinde isyanın durumu belirsiz görünüyordu. İsyanı yardım amaçlı ortaya atılan ancak reddedilen tugay ve iptal edilen uçakların ışığında Ronald Storrs, devreye girdi. 16 Ekim’de isyanın bir sonraki aşamasını Albay Wilson ve Abdullah ile görüşmek üzere Cidde’de idi.⁸²⁶ 1909’dan beri Kahire’deki İngiliz Ajansı’nda Doğu Sekreteri olan sömürge valisi ve Orta Doğu uzmanı Sir Ronald Storrs, isyanı yeniden organize etmek için Cidde’ye bir misyonda kendisine eşlik etmesi için Lawrence için izin aldı.⁸²⁷

Storrs, Hicaz’daki son görevi sırasındaki izlenimlerini, tuttuğu günlüğünde anlatmaktadır. Aziz Bey el-Masri, ona Trablusgarp’daki tecrübelerini ve gidişat hakkında düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır:

“Ona göre uçakların etkisi çok yakında sönecektir. Rüşvet yoluyla makinelerin bozulması mümkün değildir ancak, Türkler Arapları develerin bölümünde çalıştırmamaktadırlar.” Storrs, Abdullah’tan ise övgüyle şu şekilde bahsetmiştir: “Şerif’in prestiji çok büyük ve Abdullah ondan çekinmeyen tek aile üyesi... Abdullah zeki, enerjik ve çekici, fakat gelecek Arabistan politikasını değerli kılmak için çok fazla güçlü ya da hünerli, ancak kılavuz değil...”

Ronald Storrs, Abdullah İbni Reşid’den bir vatan haini olarak bahsederken, İbni Suud’dan “iyi ancak bizi memnun etmek için daha fazla mücadele edebilir” ve İmam’ı ise, “Onun verdiği zararlar, bize yaptığı yardımlardan daha fazla değildir.” Nuri Shaalan’ı kesin dost olarak, Süleyman RUFADAH’ı tamamen Türk taraftarı olarak tanımlar.⁸²⁸

Yüzbaşı Lawrence, askeri istihbarattandı ve Clayton tarafından bölgenin askeri değerlendirmesi için gönderilmişti. Clayton, Lawrence’ın Arap Bürosu’na kalıcı olarak nakledilmesi talebini Savaş Bakanlığı’na göndermişti. Lawrence mütevazı bir profile sahip, kıdemsiz bir subaydı, buna karşın isyan için dramatik bir değer olarak hafızalara kazınacaktı.⁸²⁹

⁸²⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 73.

⁸²⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 74.

⁸²⁷ Ovendale, “Storrs, Sir Ronald”, 3.

⁸²⁸ *Arab Bulletin*, No. 28, 01 Kasım 1916.

⁸²⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 75.

Cidde'deki Misyon ile görüşmede Abdullah, Rabegh'e bir Müslüman tugay ve topçu gönderilmesini istedi. Ancak yabancı birliklerin Hicaz'a girişine, Arapların Medine'ye yönelik saldırısı başarısız olursa ve Şerif korunma isterse izin verilecekti. Lawrence, Rabegh'in savunmasını gözden geçirmek ve raporlamak için şahsen seyahat etmek ve Sultani Yolu'ndaki Faysal kampını ziyaret etmeyi istediğini Abdullah'a ilette. Storrs da Şerif'in onayını almak için onunla görüştü. Abdullah, Lawrence'ın Rabegh'teki seyahatinin sağlıklı geçmesi için Ali'ye gerekli kolaylık ve yardımı yapmasını yazdı. Görevin kendisine verilmesini bekleyen Parker ise tepkisini Clayton'a *“Onu [görevi] herhangi bir kimseden daha iyi yapacağı için ona [Lawrence] kin beslediğimi sanma”* diye yazdı.⁸³⁰

Lawrence, Cidde'deki yemekte Fransız Askeri Misyonu başkanı Albay Edouard Bremond ile konuşmuştu. Bremond, ona Fransa'nın Suriye'deki çıkarlarının güvende olması için Arapların isyanının yarımadayı terk etmemesi gerektiğini söyledi. Lawrence, Fransız planlarını ve kendi görüşlerini Londra'ya bir raporla açıkladı. Onun endişesi, Wingate'in bölgeye bir Avrupa gücü göndermesi, Fransız etkisiyle Arapların isyanının sabote edilmesi ve bu durumun Suriye'de bir Fransız idaresine kapı aralamasıydı.⁸³¹

Lawrence, burada Aziz el-Masri'den de Hicaz ve Suriye'deki milliyetçi gündeme dair Arap görüşlerini edindi. Daha sonra Al-Masri ile birlikte Rabegh'e kadar seyahat etti. Clayton, Arabistan'ın kuzey kıyılarında Şerif'in gücünü arttırma stratejisi bağlamında, El-Masri'nin Hicaz demiryolunun kuzey kesimlerine yönelik operasyonlara desteğini istedi.⁸³² Lawrence, sahadaki İngiliz varlığının ve genişletilmiş bir istihbarat sisteminin Arap liderlerin saha operasyonlarını daha iyi koordine etmelerini sağlayacağını farkındaydı. Clayton'a *“fırsatlar oldukça iyi, ancak şu anda bunları yapacak kimse yok. Eğer biri orada kalırsa ve çalışırsa, Hicaz'ın durumunu gayet iyi anlayabilirdi”* dedi⁸³³ (Lawrence'ın Şam ve Bağdat'tan Arap milliyetçi dostları ile görüşmesinden bir fotoğraf karesi için bkz. Ek 22).

19 Ekim 1916'da Lawrence, Rabegh'deki durumun gerçek anlamda bilinmediğini ancak Masri ile durumu değerlendirmek istediğini Arap Bürosu'na bir raporla ilette. Al-Masri,

---

⁸³⁰ Mohs, *Millitary Intelligence*, 75.

⁸³¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 75.

⁸³² Mohs, *Millitary Intelligence*, 75.

⁸³³ Mohs, *Millitary Intelligence*, 76.

Medine'yi almak için düzenli olarak eğitilmiş 5.000 kişiden oluşan çekirdek kuvvetine İngilizlerden daha fazla destek istiyordu. Ayrıca Türklerin Mekke'ye saldırısına kesin gözüyle baktıklarından Hristiyan birliklerinin Rabegh'e çıkarılmasına karşılardı. Lawrence, Arapların çabalarını bozabilecek bir riski şimdiden önlemek için el-Masri'nin İngilizlere yönelik çağrılarını, Arap Bürosu'na rapor etti.⁸³⁴

Lawrence, Ekim ayının sonlarında sahadan Arap kuvvetlerinin durumu, Türk ordusu ve arazi hakkında ayrıntılı istihbarat topladı ve Hicaz'ın durumuna ilişkin kendi değerlendirmelerini sundu. Raporları Arap Bülteni'nde yayınlanan Lawrence'ın “*Extracts from a Diary of a Recent Journey*” başlıklı yazısı, Hicaz İsyanı ve bölge hakkında yayınlanan ilk raporu olarak görünüyor. Burada 21 Ekim 1916 tarihinden itibaren tutulan notlara yer verilmiştir. Lawrence, yolculuğu esnasında gittiği yerler, iklim, bitki örtüsü, pazarlar, yetiştirilen ürünler, bölgenin mevcut ekonomik faaliyetleri, yer yapısı, nüfus ve sosyal yapı gibi konularda ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁸³⁵

el-Masri ile birlikte Rabegh'i ziyaret eden Lawrence, Ali'nin Arap PoW gönüllüleri, Suriyeliler ve Bedevilerden oluşan düzenli orduya geçiş eğitim çalışmalarını da gözlemledi. Yenbo'nun güneydoğusundaki Hamra'daki Faysal'ın kampını ziyaret eden Lawrence, İsyanda eksik gördüğü askeri ve siyasi ilham kaynağını Faysal'ın liderliğinde bulmuştu.⁸³⁶ Lawrence, Faysal ile kaldığı sürede, onun kabile şefleriyle yaptığı görüşmelerde hazır bulundu ve notlar aldı. HMS Suva'da Parker ile görüşen Lawrence, Cidde'de HMS Eurylus'a transfer oldu. Kahire'ye dönmeden önce Sirdar'la buluştu.⁸³⁷

Lawrence'ın bu kısa Hicaz turunda yazdığı istihbarat raporları, “*Şerifler*”, “*Faysal'ın Operasyonları*”, “*Hicaz İdaresi*” ve “*Askeri Notlar*” başlıkları altında *Arab Bulletin*'de yayınlanmıştır. Bu kapsamlı ve kendi açısından başarılı analizler, özellikle Türk-Arap çatışmasına dair yaygın varsayımları tersine çevirmiştir. Bu istihbaratla Türk ordusunun Mekke'yi yeniden ele geçirme durumu gözden geçirildi. Lawrence'ın istihbaratı ile İngilizler Medine'den Mekke'ye giden iki yolun varlığını tespit ettiler. Daha büyük, daha iyi bilinen Sultani Yolu, Rabegh'den geçer ve özellikle hac zamanında hacılar tarafından kullanılırdı. Ancak Vadi Fura denilen ikinci yol, Rabegh'e uğramayan bir iç yoldu. Kasım

⁸³⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 76.

⁸³⁵ *Arab Bulletin*, No. 31, 18 Kasım 1916 (“Faysal'ın Operasyonları Hakkında Rapordan Ekstralar”, 30 Ekim 1916, Yenbo, Thomas Edward Lawrence).

⁸³⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 76.

⁸³⁷ Mohs, *Millitary Intelligence*, 77.

ayında yağmurlar başladığında her iki güzergahın da su kaynaklarıyla dolacağı düşünülüyordu. Lawrence'ın bu yollar hakkındaki istihbaratı, Rabegh'deki bir gücün Türklerin Medine'den Mekke'ye karşı olası ilerleyişini durdurabileceği yönündeki inancın sorgulanmasına neden oldu.⁸³⁸

Lawrence'ın istihbarat sorumluluklarından biri de sorgulama yapmaktır. Kahire'de olduğu gibi Hicaz'da da Türk ordusunun durumu ve planları hakkında özellikle savaş esirlerinden (PoW) bilgi almaya devam etti. Lawrence, bunlardan Türklerin Medine ile Bir Abbas arasındaki yolları iyileştirdiğini ve su tedarikini arttırdığı bilgisini aldı. Medine'nin güneyindeki üç Türk alayının durumu hakkında haberler de vardı. Bu mahkumlardan alınan Humint, Türklerin Medine'de yeterli yiyecek ve suya sahip olduğu, diğer taraftan yem sıkıntısı yaşadıkları yönündeydi.⁸³⁹ Lawrence'ın raporlarında *“Türkler koyun boğazlar gibi bıçaklarıyla onların esirlerinin hepsinin boğazlarını kesiyorlar”* cümlesi, Arap asi kuvvetlerine dönük *“savaş on yıl sürebilir”* ifadesi, *“Türkler Arapları ‘İngiliz’ diye çağırırken, Araplar da Türkleri ‘Alman’ diye adlandırmaktadır”* sözleri dikkat çekmektedir.⁸⁴⁰

Lawrence'a göre, Mekke'ye yönelik bir Türk ilerleyişinde onların önündeki en büyük engel, Arapların devam eden direnişi olacaktı. Türkler, HEF (Hicaz Seferi Kuvvetleri)'i güçlendirmek için Suriye'den ek takviye birlikler getireceklerdi. Ona göre, Türklerin Mekke'ye karşı daha saldırgan bir şekilde hareket etmekte tereddüt etmelerinin sebebi, Sultani Yol çevresinde Faysal kuvvetleriyle çatışırken kanatların korumasız kalacağı endişesiydi. PoW'lardan gelen Humint, Türk ordusunun üçte ikisinin Türk olduğunu ve İbn Reşid tarafından 300 Şammar aşiret savaşçısının dışında yerel unsur barındırmadığı idi. Bu durum Türklerin Hicaz'da zor bir konumda olduklarını onayladı.⁸⁴¹ Arap Bürosu'nun elindeki bu istihbarat, İngilizlerin askeri ve siyasi alanda daha rahat hareket etmesine olanak sağladı. Ayrıca Büro'nun bölgedeki etkinliğini göstermesi açısından kayda değerdi.

Lawrence, Rabegh ve Mekke çevresindeki Arap güçleri için yeni bir savunma stratejisi önerecekti. Yerel kabilelerden gelen 15.000-20.000 adamın Şerif idaresinde savaştığı

⁸³⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 77; *Arab Bulletin*, No. 31, 18 Kasım 1916; *Arab Bulletin*, No. 32, 26 Kasım 1916.

⁸³⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 77.

⁸⁴⁰ *Arab Bulletin*, No. 31, 18 Kasım 1916.

⁸⁴¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 78.

tahmin ediliyordu. Rabegh'teki Faysal ve Ali en büyük kuvvetlere komuta ediyordu. Şerif'in savaş gücünün neredeyse tamamı aşiret üyesiydi. Lawrence'ın ayrıntılı olarak inceleyeceği çöl ve tepe kabileleri, Şerif kuvvetlerinin büyük bir kısmını oluşturunuyordu. Deve birlikleri ise onda bir oranındaydı.⁸⁴²

Lawrence, açık alanda, tek bir Türk askeri bölüğünün saldırması karşısında çok daha büyük bir Arap kuvvetinin tutunamayacağını çok iyi biliyordu. Ancak Hicaz arazisi üzerinde yaptığı araştırmalar, özellikle de Medine ile Rabeg arasındaki zeminin Türklerin düzenli ordusuna karşı başlı başına zorlu bir engel olduğunu öne sürdü: *“kapaksız ve her iki tarafta acımasız granit, bazalt ve porfir tepeleriyle çevrili, viraj ve kıvrımlarla dolu; çıplak yamaçlar değil, tırtıklı, bölünmüş ve metal kadar sert binlerce tırtıklı yığın halinde yığılmış.”*⁸⁴³

Bir Türk ilerlemesine karşı tepe kabilelerinden birkaç yüz adam yolları kapatabilirdi. İngilizler sadece keskin nişancıları ile meşhur Bir Abbas ve Bir bin Hassani kabilelerini, hafif toplar ve hafif makineli tüfekler gibi mühimmatları sağlamaları noktasında organize etti. Zorlu arazi ve geçitlerin olduğu tepelere dağılmış savaşçıların varlığı, Rabegh çevresinde aşılmaz bir duvar oluşturacaktı: *“Rabegh, Arap güçleri tarafından savunulamaz ve asla savunulamadı. Ayrıca Türkler oraya varamadı, çünkü Faysal komutasındaki bu dağ kabileleri yollarını kesti.”*⁸⁴⁴

Bedevi Araplar konvansiyonel saflarda savaşma veya yabancılardan emir alma eğiliminde değildi. Lawrence'ın da tekrarladığı gibi, *“aşiret orduları yalnızca keskin nişancıların bir araya gelmesi ile geriden mücadele esasına”* dayanmaktaydı. Bu nedenle, Arap baskın grupları nispeten küçüktü ve kabile liderlerinin izinde hareket ederdi. Aşiret kuvvetlerinin geleneksel özerkliğini korumak için adamların ücret, iâşe ve askeri hazırlıklarının sorumluluğu şeyhlerinde kalmalıydı. Bir Arap bedevi savaşçı için bir demiryolunu dinamitlemek, bir kervanı yağmalamak, develeri çalmak için baskınlar yapmak ve baskının geleneksel ödülü olan yağma yeterli bir motivasyondur.⁸⁴⁵

Lawrence, çöl Araplarını Hicaz demiryolu boyunca Türk kuvvetlerini taciz etmeye ve birincil öneme sahip olduğunu düşündüğü, tren hattını kesmeye odaklandırmak istedi.

---

⁸⁴² Mohs, *Millitary Intelligence*, 78.

⁸⁴³ Mohs, *Millitary Intelligence*, 78.

⁸⁴⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 79.

⁸⁴⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 79.

Lawrence, Arap kuvvetlerinin koordineli olarak hareketini kolaylaştırmak için her karargaha saha telsiz setlerinin gönderilmesini talep etti. Ona göre, ortaya koyulan bu taktikler başarılı olursa, Türkler Medine dışındaki birliklerini geri çekmeye zorlanabilirdi.⁸⁴⁶

Lawrence'ın raporlarında üstlerinden diğer bir isteği, *“halkın güvenini yeniden sağlamak için tılsım görevi görmeleri için”* Araplara ağır silah tedarik edilmesi idi. Araplar, *“iki silahımız olsaydı Medine'yi alırdık”* diye yemin ederlerdi. Lawrence, İngiliz makamlarından dağ bataryaları göndermelerini ve eğitmen olarak Mısırlıları göndermek yerine bedevi Araplara bu ağır silahları kullanmayı öğretmelerini istedi.⁸⁴⁷

İngiltere'nin Hicaz'daki savaşta üstlendiği diğer bir yükümlülüğü, İstanbul'a alternatif olarak daha fazla para dağıtmaktı. Şerif ve İngilizler, Türk ordusunun Mekke'ye girmesi durumunda aşiretlerin arkalarında durup duramayacağından asla emin olamadılar. Bu nedenle cömert ödemelerle onları yanlarında tuttular. Lawrence'ın dediği gibi *“başka hiçbir şey sahada beş ay boyunca bir göçebe gücü tutamazdı”*. Türk hükümeti, bölgedeki aşiretleri uzun yıllar “para ve ikna” yoluyla yanında tutmuştu. Kimi kaynaklara göre Türkler, Hicaz Araplarına ayda 70.000 sterlin para gönderiyordu. Kahire'deki yetkililer, sadece altın ve paranın, Arap kuvvetlerini harekete geçirebileceğine ikna olacaktı. İngilizlerin yaptığı ödeme programı Türklerinkinden daha tatmin ediciydi. Şerif'in oğullarına paraların babaları aracılığıyla değil doğrudan verilmesini tavsiye eden Lawrence'ın daha Ekim 1916'da paranın dağıtım işine yoğunlaştığı görülmektedir.⁸⁴⁸

Lawrence'ın Arapların daha geniş hareket planına ilişkin son önerisi, Arap aşiret kuvvetlerinin Türklerin ileri karakollarını tacize devam etmesi ve düzenli bir Arap ordusunun eğitiminin devam edeceği Rabegh etrafında bir tür kalkan olarak savunmaya yönelikti. Türk güçlerinin, Arap düzensizleri tarafından Medine ve demiryoluna sıkıştırıldığında, Medine'ye son darbe etkili bir Arap gücü tarafından vurulabilirdi. Düzenli ordu, Rabegh'te üslenecek ve Şerif orduları için bir toplanma noktası olacaktı.⁸⁴⁹

Lawrence raporunda, Rabegh'e bir Avrupa kuvvetini çıkarma girişiminin siyasi ve askeri risklerine vurgu yaptı. Bu durum Şerif'e verilen desteğin azalmasına ve kuvvetlerinden

---

⁸⁴⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 79.

⁸⁴⁷ Mohs, *Millitary Intelligence*, 80.

⁸⁴⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 80-81.

⁸⁴⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 81.

fırlarların artmasına, kuzey kabilelerinin Türklere dönmesine yol açacaktı. Şerif, zaten Türk propagandasının etkisiyle, Kutsal toprakları işgale yeltenen kâfir bir güçle ittifak yapmakla suçlanmıştı. Lawrence, Hristiyanlık karşıtı propagandanın *"bizim gelişimize yönelik politik itirazları gizlemek için bir bahane"* olduğuna inanıyordu.⁸⁵⁰

Neticede, Şerif'in isyanını boğacak tehditlerin hiçbiri, Rabegh'te bir İngiliz tugayının varlığıyla engellenemezdi. İsyancı Arap savaşçıların ihtiyacı olan *"silahlar, makineli tüfekler, kablosuz telgraf ve uçaklar"* yabancı bir savaş gücünden çok daha fazla manevi güç sağlayacaktı. Türklere karşı böylesi bir ayaklanmaya girişen Araplara duyduğu sempati ve hayranlığını bazen de küçümseyen tavrını ifade eden Lawrence, aşiretlerin gücünün Türk ordusunun konvansiyonel zayıflıklarına karşı uygulanacak tek etkili taktik olduğunu şöyle vurguladı: *"Küçük bir Türk kuvvetinin Mekke'yi yeniden almasının oldukça mümkün olduğunu düşünürdüm: ve aşiretler mevcut kararlılıklarını sürdürürse, Türklerin bunu başarması imkansız... Şu anda Türklerin Hicaz ordusunun tamamı bu amaç için yeterli değil."*⁸⁵¹

3.3.9. "Rabegh Kalkanı" Yıkılıyor

Savaş Komitesi, McMahon'un talebi üzerine bir İngiliz Askeri Misyonu kurulması ve sahadaki ikinci bir danışman olarak Yarbey Stewart F. Newcombe'un atamasını 9 Kasım 1916'da onayladı. İngiltere'nin Arap kuvvetlerine yardımını desteklemek ve Cidde'de Bremond Askeri Misyonu'nun entrikalarına karşı koymak misyonun esas görevi olacaktı.⁸⁵²

Newcombe, Orta Doğu'daki istihbarat konusunda uzun süredir deneyim sahibiydi. Misyonun Arapça bilen ve Arap ülkelerinde çalışmış diğer üyeleri, Binbaşı A.J. Ross, Binbaşı C.E. Vickery, C.H.F. Cox ve Yüzbaşı W.E. Marshall'dı. Misyon, el-Masri'ye Arap Lejyonu'nun eğitiminde yardımcı olmak ve Hicaz'da uygulanabilir bir istihbarat sistemi kurmakla da görevliydi. İngiliz Askeri Misyonu, sahadaki İngiliz subaylar olan Arap Bürosu elemanları Wilson (Cidde'de), Parker (Rabegh'de), Albay P.C. Joyce (Hava Kuvvetleri), Yüzbaşı W.A. Davenport ve Binbaşı Herbert Garland (Rabegh'de) ile birlikte çalışacaklardı.⁸⁵³

⁸⁵⁰ Mohs, *Millitary Intelligence*, 82.

⁸⁵¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 82-83.

⁸⁵² Mohs, *Millitary Intelligence*, 85.

⁸⁵³ Mohs, *Millitary Intelligence*, 86.

Wingate, bir İngiliz Askeri Misyonunun başlatılmasından memnundu. Çünkü Rabegh'in güvenliği, şahıslara bağlı olarak değil sahada askeri istihbarat tarafından sağlanacaktı. Wingate, Clayton'a *"Askeri durum hakkında tavsiyelerde bulunmak ve bunu değerlendirmek... için Rabegh'te küçük bir uzman askeri personelin bulunmasının gerekliliği çok acildir"* diyecekti.⁸⁵⁴

Robertson'un Lawrence veya Lloyd'u yeni istihbarat sisteminin başına atama önerisi, Clayton'ı memnun etmedi. Clayton, Hicaz istihbaratının başka bir ofisin kontrolüne geçmesine razı değildi. Ayrıca Clayton, Lawrence'ın resmi olarak Arap Bürosu'na tam zamanlı bir subay olarak transferini sağlamıştı.⁸⁵⁵ Lloyd, askeri istihbarata bağlı olmasına karşın Arap Bürosu için Osmanlı topraklarındaki siyasi ve ekonomik istihbaratı değerlendirmekle meşguldü. Clayton, Lawrence'ı da vermeye niyetli değildi, çünkü onlar Arap Bürosu için hayati işlerle uğraşıyorlardı:

*"Bir istihbarat sisteminin bilindiği üzere önemi açıktır... Lawrence'ın büyük bilgi ve deneyimi, genel merkezde neredeyse vazgeçilmez ve çok daha değerli. Aynı şey güçlü yönleri siyaset, ekonomi ve ticaret olan ve Arapça bildiğine inanmadığım Lloyd için de geçerli."*⁸⁵⁶

Wingate, Kahire istihbarat personelinin siyasi sürtüşmelerden etkilenmesinden ve özellikle de onu kendi kontrolünde tutamamaktan muzdaripti. Wilson'a şu şekilde şikayet etti: *"Arap Bürosu'nun esen herhangi bir rüzgâr tarafından sürüklenmesinden oldukça hayal kırıklığına uğradım."* Lawrence'ın raporunu kendisine haber vermeden Clayton aracılığıyla Murray tarafından doğrudan Londra'ya gönderilmesine de tepkiliydi:

"Lawrence'ın tüm bunları tamamen iyi niyetle yaptığına dair hiç şüphem yok, ama bana bir hayalperest gibi görünüyor ve amatör askerliği ona açıkça askeri meseleler hakkındaki görüşlerinin sağlamlığı konusunda abartılı bir fikir veriyor." Wingate Lawrence gibi profesyonel olmayan bir asker yerine Wilson ve Parker'a güvenmeyi tercih edecekti: *"Dışişleri Bakanlığı'na verdiğim iki yanıtta da göreceğiniz üzere, askeri itibarımı, sizin ve Parker'ın iyi askerler ve Arap usullerinde deneyimli olan görüşlerine borçlu olmaya oldukça hazırım"*.⁸⁵⁷

Müttefiklerin Filistin'de çalıştığı en etkili istihbarat ajanlarından biri, Aaron Aaronsohn'du. Türk hükümeti tarafından çekirge istilasında görevlendirilen, Türk ordusunda görev yapmış tanınmış bir tarım bilimcisi olan Aaronsohn'un Aralık ayı

⁸⁵⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 86.

⁸⁵⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 86.

⁸⁵⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 87.

⁸⁵⁷ Mohs, *Millitary Intelligence*, 90.

raporlarından biri, HEF'in ihtiyaçlarını kuzeyden destekleme ihtimalinin düşük olduğunu ortaya koydu. Sigint'ten gelen bilgiye göre, Fahreddin Paşa, Medine'de sayılarını sabit tutmakta ve böylece Hicaz'daki toplam Türk kuvveti 12.000'e ulaşmaktaydı. Bu istihbarat verileri, Rabegh'i korumak için “15.000 asker [İngiliz veya Müttefik birlikleri] gönderilmesinden daha azının yeterli olmayacağını” gösteriyordu.⁸⁵⁸

Araplar, sahada HEF ile karşılaşmak yerine, Türklerin üssünü zayıf bırakacak şekilde hareket etmeye çalışıyorlardı. Lawrence ise Kasım raporunda, genel beklentiyi tekrar edecekti: “Medine'deki Türk kuvveti, ciddi bir saldırıdan aciz kılınması şartıyla, istediği kadar orada kalabilir.” Bu sırada Faysal, Clayton ve Arap Bürosu ile kuvvetlerini Wejh'e taşıma konusunda tartışma içerisine girdiler. Arap güçlerinin konvansiyonel askeri değeri tartışmasız yetersizdi ve herhangi bir Arap gücünün destek almadan HEF ile baş edebilmesi olası değildi. Mısır topçu birlikleriyle Rabegh'e gönderilen Albay Joyce'un da Ali ve el-Masri'nin birliklerinde yaptėı gözlemlerdeki görüşü aynı yönde ydi: askeri liderliğin zayıflėı, disiplinsizlik ve operasyonlardaki işlev bozukluğu.⁸⁵⁹

Kasım-Aralık 1916'da George Lloyd, genel askeri durumu değerlendirmek için Cidde, Rabegh ve Yenbo'da gözlemlerde bulundu. Lloyd, hem Askeri İstihbarat hem de Arap Bürosu için çalışmaktaydı. Lloyd, Lawrence ile Yenbo'da bir süre geçirdi ve görüşlerinden etkilendiğini Clayton'a ifade etti. Lawrence'ın ona verdiği argümanları teyit etti ve Murray'a bildirdi. Raporunda Rabegh'e İngiliz birliklerini çıkarmaya karşı çıkmakla birlikte isyancı Araplara gerekli olan mühimmat, malzeme ve haberleşme araçlarının temini üzerinde durdu.⁸⁶⁰

1916 Aralık ayının başında, Türk karşı saldırısı ile Lawrence'ın belirttiği Rabegh'in kalkanı kyordu. Türk kuvvetinin Hamra ve Bir Said'i yeniden ele geçirmesi, Yenbo, Wadi Safra, Rabegh ve Mekke'ye giden yolu açmıştı. Rabegh'in etrafındaki tepe aşiret savunmasına dayanan, savunma teorisinin çökmesi anlamına geliyordu. Bir Abbas'taki Türkler, hızla batıya doğru ilerliyordu.⁸⁶¹ Arap Bürosu'nun Türklerin Arap Yarımadası'ndaki durumu hakkındaki son istihbaratı, Rabegh'te büyük bir Türk tehdidinin olmayacağı yönündeki Wingate'in değerlendirmesini geçersiz kıldı. Bu sırada

⁸⁵⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 91.

⁸⁵⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 93.

⁸⁶⁰ Mohs, *Millitary Intelligence*, 94.

⁸⁶¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 95.

Egyptforce'a katılmak için çağrılan Parker, tıpkı Joyce gibi Rabegh'i yalnızca topçu ve deniz desteğine sahip bir İngiliz gücünün savunabileceği görüşünü yineledi.⁸⁶²

Arap Bürosu, durum değerlendirmesi yaptı. Yenbo'da bulunan Garland, Zeyd'in paniğe kapıldığını ve hava ve denizden askeri destek talebini bildirdi. HMS Dufferin ve limandaki bir Fransız kruvazörüne hazırda kalmaları talimatı verildi. Kızıldeniz Devriyesi'nden Yüzbaşı Boyle, Arap Bürosu'na durumun belirsiz olduğunu, Wilson ise Faysal'ın gücünü Nakhl Mübarek ile Kheif Hüseyin arasında paylaştığını bildirdi. Londra durumu anlamaya çalışırken Arap Bürosu, Faysal ile görüşmeye giden Lawrence'tan gelecek haberleri bekliyordu. Lawrence, Şerif ailesinin içine girebilen tek İngiliz subaydı. Faysal'ın güvenini kazanmıştı, ayrıca Clayton da Lawrence'a itimat ediyordu.⁸⁶³

Türkler Hamra'ya doğru ilerlerken, Lawrence, Yenbo'dan Faysal ve ordusunu bulana kadar doğuya gitti. Lawrence, Arap Bürosu Direktör Vekili olan Kinahan Cornwallis'e gönderdiği mektupta *"işler kötü... eski raporumda, tüm savunma çalışmaları için güvendiğim Rabegh'in kalkması artık gitti"* diyecekti. Faysal, hâlâ Arapların moralini düşüren şeyin dağ silahlarının olmayışı olduğunda ısrar ediyordu. Lawrence, Zeyd'in Kheif yakınlarındaki "çatışması" hakkında çok az ayrıntıya sahipti, ancak yakında organize edeceği hava keşfi durumu daha açık hale getirecekti. Lawrence, HMS Suva ile birlikte Boyle'den Yenbo'daki Arap kuvvetini desteklemesini istedi. Boyle, Arap Bürosu'na limanın güvende olacağı güvencesini verdi ve Yenbo'ya beş gemi gönderdi.⁸⁶⁴

Faysal'ın kampına ulaşan Lawrence, disiplinsiz ve düzensiz kabile savaşçılarının onun liderliğinde uyumu sağlamasından etkilendi. Cornwallis'e Faysal'da *"kabile liderinin ideal kusursuzluğunu"* gördüğünü ve *"kişisel prestiji ile birlikte yaklaşık 5.000 kuvveti elinde tutuyordu ve kendisi çok bunalımda olmasına rağmen, muhteşemliğini koruyordu"* diyecekti. Lawrence, Faysal'ın kampında muhbirlerden gelen istihbaratı değerlendirirken zayıf istihbaratın eksikliğini vurguladı. Hatta ağır silahlar, kan davaları ve kabilelerin düzenli eğitim eksikliğinden bile daha dezavantajlı bir duruma neden olmaktaydı. Lawrence, *"Durum kesinlikle iyi değil..."*, *"Güvenilmez raporlar..."* diye Wilson'a bildirdi. Lawrence, Faysal'ın hareket edebilmesi için Türk birliklerinin rotasını

⁸⁶² Mohs, *Millitary Intelligence*, 86.

⁸⁶³ Mohs, *Millitary Intelligence*, 95.

⁸⁶⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 96.

belirleyecek hava istihbaratına acil ihtiyaç olduğunu söyledi. Uçaklar için Nakhl Mubarak'da bir iniş alanı hazırlayan Wilson, Lawrence'a Faysal ile kalmasını bildirdi.⁸⁶⁵

Lawrence'ın bildirdiği gibi, sahadaki İngiliz istihbaratı bir taraftan Arap ordularının yeniden örgütlenme çabaları, diğer taraftan asılsız olduğu anlaşılan istihbaratla boğuşuyordu. George Lloyd, 6 Aralık'ta Clayton'a telgrafla '*çok yetersiz istihbarat*' olduğunu yinelerken Wilson, acil bir durumda Süveyş'te topçu ile bir tugay bulundurmaya önerdi ve Wingate bunu kabul etti. HEF'in iletişim hattının zayıf olmasına karşılık, sahadaki Arap güçlerinin yetersizliği göz önüne alınarak, Türk kuvvetlerinin Mekke'ye girmesiyle büyük bir saldırının kısa sürede gerçekleştirileceği belirtildi.⁸⁶⁶

Şerif, 10 Aralık'da Cidde'deki Wilson'a kriz hakkında telgraf çekti. Wingate de aynı gün durumu Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi. Faysal, Lawrence aracılığıyla Wilson'a İngiliz birliklerinin Rabegh'e çıkarılmasını talep eden mesajı gönderdi. 9 Aralık'ta, Savaş Komitesi Fransızlara, Rabegh'e bir Müttefik çıkarması halinde, operasyona müdahil olup olmayacağını sordu. Robertson, Murray'dan, her ihtimale karşı İsmailiye'de bir Mısır müfrezesi tutmasını istedi. Dışişleri Bakanlığı, Mısır topçu bataryalarından topların Araplar için Rabegh'e indirildiğini, kalan topçu personelini ve uçak korumasını Joyce'un savunmasını hazırlaması için bıraktı.⁸⁶⁷

Şerif, 10-11 Aralık 1916 tarihlerinde Cidde'de Wilson, Lloyd, Bremond ve İtalyan Askeri Misyonu temsilcisi ile görüştü. Şerif, sadece Müslüman birliklerin yardımını kabul edebileceğini ve gerekli olanın sadece bir aldatma hareketi olduğunu söyledi. Wingate, bir Müslüman tugay talebini Londra'ya ilettili, ancak aldatma olasılığından bahsetmedi. 4 Aralık'ta Rabegh'ten ilk keşif uçuşu gerçekleştirildi. 10 Aralık'ta Yenbo'dan bir deniz uçağı, 400 Türkten oluşan bir kuvveti bombaladı. Lawrence da Imint'i Faysal'ın operasyonlarına dahil etmek için, Wilson'dan bazı taleplerde bulundu.⁸⁶⁸

İngiliz hükümeti, Wingate'e yalnızca önlem olarak Süveyş'te topçu silahlı bir İngiliz tugayını tutma yetkisi verdi. Ayrıca Şerif'e son ana kadar asker göndermeyeceklerini ilettili. 11 Aralık gecesi Yenbo'ya gerçekleştirilen bir Türk saldırısının İngiliz gemilerinin desteğıyle uzaklaştırılması, Rabegh ve Yenbo'ya yönelik Türk tehdidinin sona ermesine

---

⁸⁶⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 96-97.

⁸⁶⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 97.

⁸⁶⁷ Mohs, *Millitary Intelligence*, 98.

⁸⁶⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 99.

neden olacaktı. Bundan sonra Imint'den gelen bilgiler tehlikenin uzaklaştırıldığı yönünde olacaktı. Imint 12 Aralık'ta, Rabegh'in kuzeyindeki Wadi Fura'dan Türklerin tahliye olduğunu, 19 Aralık'ta, Ghayir ile Rabegh arasında hiçbir Türk askeri kalmadığı bilgisini verdi. Arap Bürosu, DMI (Askeri İstihbarat)'a *“Araplar morallerini geri kazandılar”* dedi.⁸⁶⁹

Lawrence, Wemyss, Wilson ve Lloyd HEF'e karşı düzensiz bir Arap hareketini teşvik etmeye istekliydiler. Çünkü modern istihbaratın Arapların sahadaki kabiliyetini hem bir uyarı sistemi hem de düşmanı doğrudan gözetleme yoluyla geliştirme yeteneğini olduğu gibi kabul ettiler. Imint gibi su temini ve mevcut yollar gibi yeni istihbarat gelmeye devam etse de Wemyss, istihbaratın yanıltıcı olabileceğine vurgu yaptı ve *“Kesin olarak bildiğimiz şey, Türk taşımacılığının kusurlu olduğu, ülkenin zor olduğu ve Araplar gerilla savaşı yürütebilecek durumda ise, Mekke'nin Türklerin eline düşmesinin imkansız olması gerektiğidir”* dedi. Wilson da Arapların gerilla savaşçısı olarak yeteneklerini taktir etti. McMahon ise Dışişleri Bakanlığı'ndan Hardinge'e bunun yanı sıra zayıf demiryolu iletişimi ve uzun nakliye hatlarıyla Türklerin kıyıya ulaşmasının zorluklarından bahsetti. Lloyd ise Rabegh'in yarattığı paniği Londra'nın tutarsız, kısa vadeli Arap politikasının ve sahadaki yetersiz istihbaratın sonucu olarak gördü.⁸⁷⁰

28 Aralık'ta "Sirdar'ın adamı" Wilson, limanın acil güvenlik ve kuvvet gereksinimlerini değerlendirmek için Rabegh'te Bremond ve diğer Müttefik subaylarla bir konferans çağrısı yaptı. Bremond, 10.000 kadar Türk askerinin saldırıya hazır olduğunu belirtse de Wilson, gelen istihbarata dayanarak, Türklerin 6.000 kişi bile toplayamayacağını söyleyerek itiraz etti. Ocak 1917'nin başlarında kriz sona erdi. Wilson, Eylül 1917'de, Clayton'a yazdı: *“...Halbuki gerçeği söyleyebilirim ki, gösteriyi yönettim, sorumluluğu defalarca omuzladım (İngiliz birliklerinin gelmesi ve Wejh'a taşınması) ve isyan başarısız olsaydı muhtemelen haklı olarak 'asılı' olurdum.”* Neticede, önceki aylarda modern istihbarat tekniklerinin sahadaki düzensiz bir Arap ordusu için taktik avantajlar sağlamadaki yeteneği kanıtlanmıştı. Arap ve İngiliz yetkililer artık gözlerini demiryoluna ve yarımada'nın kuzey kısmına çevirebilirlerdi.⁸⁷¹

---

⁸⁶⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 100-102.

⁸⁷⁰ Mohs, *Millitary Intelligence*, 102-103.

⁸⁷¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 106.

3.3.10. Wejh'in Ele Geçirilmesi

İstihbarat şimdi Rabegh'in artık tehlikede olmadığını gösteriyordu. Şerif'in sonraki hedefi ise, Kızıldeniz kıyısında Rabegh'in kuzeyindeki önemli bir vaha olan Wejh'di. Bu operasyon için İngiliz danışmanlar, Nuri ve Faysal, düzensiz aşiret kuvvetlerinden daha fazlasının gerektiğini düşündüler. Daha öncesinde çok sayıda Iraklı ve Suriyeli'nin bulunduğu silah altına alınan eski PoW'ları taşıyan bir gemi Rabegh'e gelmişti. Bu grup daha sonrasında oluşturulacak düzenli Arap Ordusu'nun ilk tugayının çekirdeği olacaktı.⁸⁷²

16 Kasım'da Wejh'in ele geçirilmesi planlarını görüşmek için Rabegh'de Aziz el-Masri, Nuri, Faysal ve İngiliz danışmanlar bir araya geldiler. el-Masri yine mobil lejyonların kurulmasını gündeme getirdiyse de Faysal tarafından tekrar reddedildi. Faysal, her zamanki kabile yöntemleriyle oluşturulan Bedevi düzensiz birliklerinin kullanılmasından yanaydı. Dolayısıyla, bu şartlarda Şerif ordusu içinde gerçek anlamda taktik organizasyon ya da koordinasyon yoktu.⁸⁷³

el-Masri'nin geleneksel Bedevi baskın taktiklerinin gelişmiş hali olan “*çöl gerilla savaşı stratejisi*” yine reddedilmişti. Ancak bu strateji, Lawrence'a atfedilerek haksız yere itibarsızlaştırılmışsa da Şerif kuvvetleri bu yöntemle Şam'a girecekti. el-Masri, Şerif'in oğulları ile yaşadığı anlaşmazlıklar ve Türklerle iş birliği söylentileriyle istifaya zorlandı. Askeri Operasyonlar Direktörü olarak onun yerine Mart 1917'de Cafer el-Askeri geçti.⁸⁷⁴

1916 yılı sonundaki istihbarat, bedevi kuvvetlerinin Medine'deki Türk mevkilerine yaptıkları baskınların HEF'in ikmal şartlarını etkilediği yönündeydi. Raporlar, Türklerin salgın hastalık sıkıntısı çektiği ve asker gücünün azaldığı yönündeydi. Türklerin devriyelerinin, Harb ve Juheinah kabilelerinin demiryolu çevresine yaptıkları baskınlar nedeniyle zorluklar yaşadığı bilgisi de geliyordu. Şerif'in muhbirlerinden gelen Humint ise, Türklerin yiyecek ve diğer malzemeler için doğuya yöneldiklerini gösteriyordu.⁸⁷⁵ Arabistan Yarımadası'ndaki durum Türklerin aleyhine ilerlerken Wejh'e yönelik adımlar atılmaya devam ediyordu.

⁸⁷² Johnson, “The Arab Bureau”, 195.

⁸⁷³ Johnson, “The Arab Bureau”, 195.

⁸⁷⁴ Johnson, “The Arab Bureau”, 195.

⁸⁷⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 107.

28 Aralık'ta Yenbo'da HMS Hardinge'de Faysal; Wilson, Bray ve Lawrence ile bir araya geldi. İngiliz danışmanlar, Wejh'in ele geçirilmesi için Arapların manevra yapmasına dayanan bir plan önerdiler. İngiliz donanması, Arap birliklerini Wejh'e taşıyacak ve Rabegh'deki RFC Flight, Faysal'a destek sağlayacaktı. Bu sırada Arap Bürosu, Londra'daki DMI (Askeri İstihbarat Başkanlığı) için operasyon bölgesindeki kabilelerin durumuna ilişkin araştırma yaptı. İsyancı Arap orduları ağırlıklı olarak Mekke, Medine, Rabegh ve Yenbo bölgelerindeki Harb, Ateibah ve Juheinah kabilelerinden toplanan birliklerdi. Büro'ya göre, Faysal'ın Wejh'den kuzeye ilerleyebilmesi, Billi kabilesi yanında Suriye'ye uzanan bölgedeki güney Anazeh kabilelerinin iş birliğine bağlıydı.

4 Ocak'ta Faysal, Hamra (Medine'nin güneydoğusunda)'daki durumu araştırmak için ilk aktif operasyonunda küçük bir baskın ekibi gönderdi. Lawrence'ın da dahil olduğu bu operasyon öncesinde, Türkler "*Faysal ile birlikte olan İngiliz subayı (Yüzbaşı Lawrence) yakalamak*" için bir ödül ortaya koymuştu.⁸⁷⁶ Baskın grubu, Hamra'da başarısız olsa da Ali Besim Bey ve Hasan Siam adlı iki Türk mühendisi esir aldı. Lawrence, yaptığı sorgulamada HEF ve Medine hakkındaki mevcut bilgilerini doğrulamış oldu. Arap Bürosu'nun, Türklerin Arabistan'daki istihbaratı neredeyse tamamen yerli kaynaklardan elde ettiği şeklindeki değerlendirmesini de onaylatmış olacaktı. Medine'ki Türk garnizonu ise, saldırı gücü yetersiz de görünse sağlam durumdaydı. Muhbirlere göre, Fahreddin Paşa Mekke'yi geri alma kararındaydı. Arap Bürosu ise, açlık ve salgın hastalıkları önlemek için Suriye'den Medine'ye günlük tren ve doğu kervan yollarıyla yeterli yiyeceğin geldiğini düşünüyordu.⁸⁷⁷

Wejh üzerine ilerleme sırasındaki istihbarat, Arapların faaliyetlerinin, Türklerin bölgedeki operasyonlarını neredeyse durdurduğu yönündeydi. HEF, Rabegh ve Yenbo yolları üzerinden çekilmeye devam ediyordu. Arap Bürosu, Arabistan'daki son durumu "*Hicaz isyanının ikinci aşamasının sonu*" olarak değerlendirdi.⁸⁷⁸ Türk pozisyonlarını bozan en çarpıcı baskınlardan biri Abdullah'ın kuvvetleri tarafından gerçekleştirildi. Abdullah'ın kuvvetleri, Wadi Ais'e giden yolda 13 Ocak 1917'de Medine'den doğuya doğru giden bir Türk kervanına saldırdılar. Türk istihbarat teşkilatı Teşkilat-ı Mahsusa'nın komutanı Eşref Bey de tutuklular arasındaydı. Ele geçirilenler arasında İbni

⁸⁷⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 109.

⁸⁷⁷ Mohs, *Millitary Intelligence*, 110.

⁸⁷⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 111.

Reşid, İbni Suud ve Yemen'deki liderler için yazılan mektupların yanı sıra altın, mühimmat ve hediyelikler de vardı. Arap Bürosu'na göre, Eşref Bey'e Arabistan'da Arap gerillalarla savaşmak üzere, düzensiz bir birlik oluşturma emri verilmişti. Lawrence'a göre, onun yakalanması Arap Bürosu için *“olağanüstü bir istihbarat başarısı”* oldu. Abdullah, Eşref Bey'in altın hançerini Faysal'a gönderdi ve o da bunu hediye olarak Albay Wilson'a verdi.⁸⁷⁹

Yenbo'da alınan karar üzerine, 18 Ocak 1917'den itibaren Faysal liderliğinde 10.000 Bedevi, Wejh'e doğru yürüyüşe geçti. Yüzbaşı Bray ve İngiliz danışman Binbaşı Vickery ve Lawrence'ın da dahil olduğu koordineli saldırı, 24 Ocak'ta gerçekleşti. Yüzbaşı Bray liderliğindeki Juhaynah kabilelerinin saldırıları başarılı oldu ve 24 Ocak sabahı, Wejh ve çevresi Şerif kuvvetlerinin eline geçti. Faysal ve Lawrence, bir gün sonra Wejh'e ulaştılar. Mazeretleri ise yol üzerindeki su kaynaklarının yetersizliği idi. Lawrence, Vickery'yi acele ettiği için suçlarken, Bray de Lawrence'ın mazeretini kabul etmedi.⁸⁸⁰

Wejh saldırısı, Arap operasyonları için bir dönüm noktası olsa da, önemli dersler çıkarılmıştı. Lawrence'a göre, uygun bir zemin ve istihbarat araştırması önemliydi. Lawrence, istihbaratın eksikliğini şöyle vurguladı: *“Su ve yiyecek eksikliği nedeniyle büyük bir gecikme, kafa karışıklığı ve gerçek tehlike ... rotanın daha önce keşfedilmesi için zaman tanınsaydı tehlike ortadan kaldırılırdı.”* Kabile kuvvetlerinin yetersizliğine rağmen, Wejh'de yeni bir üssün ele geçirilmesi isyancı Arapların seferini canlandırdı, kuzey yolunu açtı ve Türkleri paniğe düşürdü. Wejh'in ele geçirilmesi, Arap Bülteni'nde *“yeni bir çivi... Türk tabutuna çakıldı”* şeklinde yorumlandı.⁸⁸¹

3.3.11. Arap Lejyonu

Hicaz isyanı 10 Haziran 1916'da başladığında, Şerif Hüseyin ve dört oğlu Ali, Abdullah, Zeyd ve Faysal'ın düzenli bir ordusu yoktu. Askeri eğitim ve deneyime sahip lideri, taktik ve stratejik uzmanlığı çok az veya hiç yoktu. Silah ve mühimmat ise İngilizlerden sağlanmakta olup, ağır silahlar ise isyan sonrasında gönderilmiş ve İngiliz uzmanlarca eğitimi verilmişti. Tüm bu eksikliklere rağmen Şerif ordusu, Medine'deki Türk

⁸⁷⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 120.

⁸⁸⁰ Johnson, “The Arab Bureau”, 195.

⁸⁸¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 112-115.

garnizonunun kuşatılması ve Kızıldeniz üzerindeki stratejik limanların ele geçirilmesi gibi, isyanın ilk yılında önemli başarılar elde etmişti.⁸⁸²

İsyanın başlangıcında, Şerif ordusu genel olarak dağınık bir Bedevi aşiret savaşçı grubu görünümündeydi. Suriyeli ve Iraklı subaylar, Osmanlı ordusundan firar edenler ve savaş esirlerinin katılmasıyla, Şerif ordusunun yapısı değişmeye başladı. Bu gruplar düzenli Arap ordusunun ilk çekirdeği olacaktı. İlk tugay, Iraklı subaylar tarafından organize edildi. Eğitimini ise bu subaylar ve Arap Bürosu'na bağlı İngiliz danışmanlar gerçekleştirdi. Bu tugayın yapısı ve eğitimi, Türk Harp Okulu ile İngiliz alay eğitiminin bir karışımıydı.⁸⁸³

Arap Bürosu'na bağlı İngiliz danışmanların taktik uzmanlıkları ve geleneksel Bedevi aşiret yapısı ile uyumlu çalışma becerileri olmadan, isyanın başarılı olması şüpheli görülmekteydi. Arap Bürosu bir taraftan Mısır'daki İngiliz Komutanlığı'nın ve Londra'daki Savaş Kabinesinin Yakın Doğu'daki kararlarını temellendirebileceği değerli bir istihbarat sağlarken, diğer taraftan Şerif ordusu ile başarılı bir karar ortaklığı ilişkisi kurdu. Bu ikili ilişkide sağladığı başarı, isyanın da başarısını getirecekti.⁸⁸⁴

Şerif Hüseyin ve oğulları, askeri meselelerde tamamen bilgisiz olmamakla birlikte, Türk ordusu ile karşılaşabilecek genel bir strateji ve taktik planlara da sahip değillerdi. İsyanın ilerlemesi ve Şerif ordusunun gelişmesi, beraberinde stratejik hedeflerin kapsam ve alanını da genişletmişti. Bedevilerin geleneksel taktiklerinin iyileştirilmesini temele alan Aziz Ali el-Masri'nin Şerif ordusunun taktik, organizasyon ve stratejisi üzerinde etkisi olduğu da bir gerçektir.⁸⁸⁵ Bu gelişmeler, “Arap Kralı” hayalini taşıyan Hüseyin için ve bu işe yatırım yapan İngilizler için düzenli bir orduya geçiş sürecinin başlatılmasını ve tabii ki tartışmaları beraberinde getirmişti.

Wejh'in ele geçirilmesinden sonra, Newcombe liderliğindeki İngiliz Askeri Misyonu, 1917 Ocak ayı sonlarında Hicaz'a geldi. Faysal kuzey kabilelerinden yeni gelenlerle ordusunu genişletirken, İngiliz Askeri Misyonu, Arap Bürosu ve İngiliz danışmanların İngiliz hükümeti ile Arap liderleri arasındaki irtibat rolünü denetleme göreviyle gözlemlerde bulundu. Wilson, Wemyss, Bray ve Lawrence gibi sahadaki subaylar, Şerif

---

⁸⁸² Johnson, “The Arab Bureau”, 198.

⁸⁸³ Johnson, “The Arab Bureau”, 198.

⁸⁸⁴ Johnson, “The Arab Bureau”, 198.

⁸⁸⁵ Johnson, “The Arab Bureau”, 198.

İsyanı'nın siyasi aktörlerine ilgi göstermekle birlikte gerilla taktiklerini kullanan düzensiz bir harekate rehberlik ediyorlardı. Misyonun varlığı, Hicaz ve Londra arasındaki genel politika ile ilgili sorumluluklara dikkat çekti. Sahadaki İngiliz subaylar, Yarbay Newcombe'a, Arap kabile üyeleri ile aralarında inşa ettikleri hassas ilişkiye ve güven duygusuna vurgu yaparak, bunun korunmasının önemine değindiler.⁸⁸⁶ Lawrence, Newcombe'a aynı endişeleri dile getirdi: *“Sonuçta bu bir Arap savaşı ve biz sadece materyallerle katkıda bulunuyoruz ve Araplar kendi yollarına gitme ve işleri istedikleri gibi yönetme hakkına sahip. Biz sadece misafiriz.”*⁸⁸⁷

İngiliz Askeri Misyonu'nun aldığı talimatlardan biri, Wingate için sahada bir askeri yürütme kolu kurmaları idi. Wilson ile ortak bir plan ve politika oluşturulması, Hicaz işlerine düzen getirilmesi, düzenli Arap ordusunun eğitime destek verilmesi ve Wingate'e hareket hakkında tavsiye içeren bir rapor sunulması misyonun diğer sorumluluklarıydı. Newcombe, aldığı talimat üzerine Wilson'un iş yükünü azaltmış ve Faysal'ın ısrarı üzerine Lawrence'ın “irtibat subayı” görevini süresiz olarak uzatmıştı.⁸⁸⁸

İki haftalık gözlem sonrasında, Newcombe ve Vickery, Arap ordularının demiryolu baskınlarına devam etmeleri, HEF'i Medine'de izole etmesi ve Fahreddin Paşa'yı teslim etmesi talebini üstlerine iletiler. Wejh saldırısında gözlemci olarak bulunan Vickery, burada eğitimsiz kabile savaşçılarının geleneksel taktiklerle aldıkları başarısızlığa dikkat çekti: *“Şeref ordularının askeri bir güç olarak değeri, eğer yanlış ilkelerle sömürülürse ve eğitilmiş askerlerin üstleneceği görevleri üstlenmeleri istenirse sıfırdır”*. Ancak hem Newcombe hem de Vickery, bedevilerin gayrinizami operasyonlardaki becerisine de güveniyorlardı. Ayrıca Arap üsleri için telsiz ağlar gibi daha fazla teknik yardım talep ettiler.⁸⁸⁹

10 Şubat'ta Arap kuvvetleri, koordineli bir saldırı ile Bi'r al-Darwysh ve Bi'r al-'Abbas'ı ele geçirdi. Bu gelişme, aynı zamanda 4-25 Mart tarihleri arasında Arap ve Türk kuvvetleri arasında bir yıpratma savaşının da başlangıcı oldu. İki tarafın da ağır kayıplar verdiği ve stratejik noktaların el değiştirdiği bu olay, Araplara düzenli orduya geçişin zorunluluğunu gösterecekti. Abdullah, *“hat üzerinde çok fazla noktada Türklere baskı*

---

⁸⁸⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 116.

⁸⁸⁷ Mohs, *Millitary Intelligence*, 117.

⁸⁸⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 117.

⁸⁸⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 118.

yapmaya çalışarak gücümüzü dağıttık” derken, Nuri, bedevilerin gözünde düzenli ordunun prestijinin artmasına vurgu yapacaktı.⁸⁹⁰

Cafer el-Askeri, Mart ayında kuvvetlerin başına geçti ve Faysal'ın düzenli ordusunun komutanlığına getirildi. Düzenli ordunun eğitimi için gerekli önlemleri hızla aldı ve Bedevi düzensizlerinden seçilen adamlar için katı bir piyade temel eğitim programını başlattı. Yarbay Newcombe, Binbaşı Garland ve Lawrence'ın yardımıyla, Nisan ayında Wejh'de İstihkâm Okulu'nu kurdu. Sonraki aylarda, Mısır'dan daha fazla savaş esiri buraya gelecekti.⁸⁹¹

Kahire istihbaratının Arabistan'daki genel durumu değerlendirmek üzere 12 Mayıs 1917 tarihinde Kahire'de yaptığı toplantıda, Arap Lejyonu hakkında da önemli kararlar alınmıştı. M. Sykes, Lejyon'un Yüzbaşı N. Bray komutasında İsmailiye yakınlarında ve ilk aşama olarak da yaklaşık 160 kişilik kuvvetle kurulacağını ifade etti. Toplantıda Arap Bürosu'ndan Bağdat'taki 230 eski mahkûmun yolda olup olmadığını öğrenmek için Basra'ya telgraf çekmesi istendi. Albay Wilson'a, bu eğitilmiş Arap birlikleri ya da lejyonunun en son karargahı ve bunların Emir Faysal ve diğer Arap kumandanlarının emrinde hizmet için uygun olup olmadıklarını araştırma görevi verildi. Sir M. Sykes'ın ve General Clayton'ın görüşü, bu meselede bir kararı erteleme ve bu birliklerin en faydalı nerede olacaksa orada kullanmaya açık bırakılması yönündeydi. Gerçek şu ki İngiliz askerî otoriteleri, bu birlikleri İngiliz birliklerinden ayrı tutmak istemekteydiler ve gerekirse Suriye hinterlandında Arap kuvvetlerine ya da Hicaz kuvvetlerine onları katmak suretiyle yüklerini hafifletebileceklerdi. Albay Wilson, Şerif'in idaresinde hizmet etmek için daha fazla eğitilmiş adamın olmasının istenilebilirliğini vurguladı.⁸⁹²

Kahire'deki Arbur'a yani Conwallis'e, muhtemelen Mark Sykes tarafından Arap Lejyonu'nun yapısı, organizasyonu ve ihtiyaçlarını içeren 18 Mayıs 1917 tarihli bir kuruluş öneri taslağı gönderilmişti. Bu taslağa göre, savaş esirlerinden gönüllü olanlar ve Arap subayları bölgeye gönderilecekti. Bunlar geniş alanda az sayıdaki farklı bölgelerdeki Arap kuvvetleri arasındaki iş birliğini sağlayacaklardı ve zamanla sayıları arttırılarak tüm bölgede yayılacaktı. Her bölgeden Arapların bu orduya katılması sağlanmalıydı. Lejyon'da millet ve birlik fikirlerinin hazmetmesi, katılımın artması

⁸⁹⁰ Johnson, “The Arab Bureau”, 197.

⁸⁹¹ Johnson, “The Arab Bureau”, 197; TNA, FO 882/2, AL/17/1, 03 Mayıs 1917.

⁸⁹² TNA, FO 882/3/1, AP/17/03, Note of a Meeting at the Residency, Cairo, 12 Mayıs 1917.

yanında Türklerin kontrolündeki bölgelerde ayaklanmalarını sağlamak için, propagandalar yoluyla birlik duygusu geliştirilmeliydi. Ayrıca bu birliklere Arap ideallerine cazip gelen bir form verilmeliydi.⁸⁹³

Hazırlanan öneri taslağına göre kurulacak Lejyon, savaş kamplarındaki gönüllü esirlerden bir bölük ile başlatılmalı, kademeli olarak bir tabur ve mümkünse de İngiliz sisteminde eğitilmiş, organize edilmiş bir tugay haline getirilmeliydi. Gerçek bir milliyetçi bakış açısı vermek adına, onlar Arap subayları tarafından komuta edilecekti. Lejyon, oluşum ve eğitim süresince Fransız ve İngiliz danışman subayları tarafından destekleneceklerdi. Subay ve astsubay Eğitim Okulu ve Makinalı tüfek sınıfı, danışman subayların altında oluşturulması ile tavsiye personel, mühimmat, giysi, ekipman, ödeme, tıbbi malzemeler, camp ve erzak ihtiyaç listesi, üslerin yeri de raporda sunulmuştur. Arap Lejyonu'nun üssü olarak İsmailiyye- Ferry Post belirtilirken, asayişin İngilizler tarafından bölgedeki GOC (Genelkurmay Komutanlığı)'nin kontrolünde olması, bölgedeki düzenin ve askeri mahkemenin işleyişinin 1893 tarihli Mısır Ordu Kılavuzu'ndaki askeri kanunlara göre yapılacağı da belirtilmiştir.⁸⁹⁴

Cidde'de bulunan M. Sykes, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği ve Hindistan Dışişlerine iletilmesini istediği mesajında düzenli ordu için Hint savaş kamplarını işaret eder: *"Leachman ile görüşmeden sonra kavradım ki: Hindistan savaş kamplarında esirler içinde Şerif'in silah altına alabileceği faydalı Arap malzemesi var. Hicaz güçleri bu yeni erlerden hoşnut kalacaktır."* Bazı önerilerde bulunan Sykes, Mezopotamya yolunda olan Leachman'ın iki Arap subayı ile Hindistan kamplarındaki acemi erlere ulaşabileceğini ve bu konuda Hindistan'ın cevabını beklediğini söylemiştir.⁸⁹⁵

Kahire'deki Mısır Kuvvetleri, Yüksek Komiser'in fikir birliği yaptığı ve M. Sykes'ın önerisinde belirttiği Arap Lejyonu'nun kuruluşunu onaylarken, Londra'nın konu hakkında çok fazla fikre sahip olmadığı görülmektedir. Fransa ise Londra'yı etkileyecek düzenlemelerin yükünün yarısını taşımaya isteklidir. Kahire ise bu fikrin hayata geçmesi için Londra'yı bekleyecektir: *"Başlayabilmemiz için lütfen geçici gideri onaylayın."*⁸⁹⁶ Londra, Kahire'den Arap Lejyonu hakkında ayrıntılı bir bilgi istemektedir: *"...hangi*

⁸⁹³ TNA, FO 882/2, AL/17/2, 18 Mayıs 1917; TNA, FO 882/2, AL/17/8, Mayıs 1917.

⁸⁹⁴ TNA, FO 882/2, AL/17/2, 18 Mayıs 1917.

⁸⁹⁵ TNA, FO 882/2, AL/17/3, 18 Mayıs 1917.

⁸⁹⁶ TNA, FO 882/2, AL/17/4, 20 Mayıs 1917.

amaç içindir ve kimin altında çalışacaktır? A.L. nasıl komuta edilecek, yönetilecek? Önerilen ödeme oranları nedir? Önerilen kuvvet, askeri güç nedir? ”⁸⁹⁷

Kahire Mısır Kuvvetleri cevabında, operasyonlarda ele geçirilen savaş esirlerinden silah altına alınan gönüllüler, Aden bölgesindeki paralı askerler ve diğer Arap gönüllüleri bir eğitilmiş savaşçı birlik altında şekillendirileceği; Arap subaylar tarafından yönetileceğini ve bir İngiliz ile bir Fransız subayın eğitim ve organizasyonu denetleyeceği bilgisini verir. Önerilen ödeme oranları hakkında da bilgi verilmekle birlikte, bu oranlarda Türk ordusunda aynı rütbede alınan ödeme miktarının esas alınacağı belirtilmiştir.⁸⁹⁸ Londra, Kahire’ye Mısır Seferi Kuvvetleri Başkanlığı İstihbarat bölümüne, *“İngiliz birlikleri ile doğrudan iş birliğinde ve sizin emriniz altında Lejyonu konumlandırmanızdaki amacınız açık değildir”* diyecek ve daha ayrıntılı bir açıklama bekleyecekti. Ayrıca Londra’ya göre, Lejyon’un mali düzenlemeleri Yüksek Komiser’in kontrolü altında olmalıydı.⁸⁹⁹

Hogarth, Arap Lejyonu’nun *“Hicaz’daki pozisyonumuza göre değil, tesadüfen ortaya çıktığını”* ifade ederken Fransa’nın bu işe ortak olmasını kabul etmez: *“Ben lejyonun Fransa tarafından eşit olarak finanse edilmesine şiddetle karşıyım. Fransa zaten kendi Ermeni ve Arap lejyonlarını bizim onayımıza başvurmaksızın çalıştırmaktadır. Muhtemelen Picot bu meseleden memnun olmayacak ve yüklenmeyecektir...”*⁹⁰⁰

G. Symes de diğer Büro üyeleri gibi, Lejyon’un yaratılmasında Fransa maddi olarak katkı sağlarsa haklı olarak onun kullanılıp kontrol edilmesinde de haklar iddia edebileceğini öngörmekteydi: *“Gerçek şu ki Arap İsyanı’nı biz yarattık, idare ettik ve onun için çok büyük ölçekli paralar ödedik ve Fransa hiçbir şey yapmadı...”* Hicaz’da İngiltere dışında herhangi bir yabancı gücün nüfuzuna izin verilmesi, Kızıldeniz’de bir Bağdat Demiryolu sorununu yaratma riskini de beraberinde getirmekteydi. Symes, Clayton’a yaptığı değerlendirmesinde birliğin İngiliz kontrolünde kalması vurgusunu şu şekilde yapmıştır: *“Hicaz’da onların menfaat kazanmasını kabul edemezken şimdi bir küçük nokta da olsa düşüncede oluşturulması kabul edilmez. Kendi Arap bölgemizde kendi tasarrufumuzda ve kendi Arap lejyonumuzu oluşturmayı tercih etmekteyim. Personelide esas olarak İngiliz*

⁸⁹⁷ TNA, FO 882/2, AL/17/5, 22 Mayıs 1917.

⁸⁹⁸ TNA, FO 882/2, AL/17/6, 25 Mayıs 1917.

⁸⁹⁹ TNA, FO 882/2, AL/17/7, 31 Mayıs 1917.

⁹⁰⁰ TNA, FO 882/3/1, AP/17/06, Hogarth’dan Clayton’a, 07 Haziran 1917.

kaynaklarından sağlanmalıdır: İngiliz ordusundan alınan mahkumlar ve Hicaz ve Yemen'den askere alınanlar."⁹⁰¹

Sykes, Hicaz bölgesindeki İngiltere'nin ekonomik ve ticari baskın konumunu Fransa'nın tanımamasını bölgedeki güvenlik adına yeterli görürken, Symes Fransa kontrolündeki B bölgesinde ve kırmızı bölgede kullanmak için bir Arap Lejyonu eğitmesini önermekteydi. Ayrıca Symes, Clayton'a yazdığı notunda Britanya'nın *"üstün menfaatlerimizin tanınması"*nın acil olarak Şerif ve onun mirasçıları ile İngiltere arasında bir antlaşma yoluyla sağlamlaştırılmasını istemekteydi. Bu antlaşma, Symes'in ifadesiyle *"Şerif'in benzer bir çizgide bize doğuda bölgenin yabancılaşmaması için, bizim iznimiz dışında diğer yabancı güçlerle görüşme ya da ekonomik imtiyaz vermemesi"*ni de temin etmiş olacaktı.⁹⁰²

Mayıs-Haziran 1917 tarihleri arasında Lejyon'un kurulması ve işleyişi ile ilgili kurumlar arasında yoğun bir haberleşme görülmektedir. Arap Bürosu başkanı da savaş kamplarındaki esirler, sınırdan gelen firariler ve Türk savaş esirlerinden Lejyon'a katılmaya gönüllü olana kadar ayrı yerlerde tutulmalarını talep edilmiştir. Askeri otoritelerin de dış düşman etkilerinden ve propagandalarından Lejyon'daki esir ve firarileri uzak tutabilirlerse bu işe daha fazla gönüllü olacaklarını düşünmekteydiler. Sadece Albay Simpson tarafından, onun kampından bir savaş esiri hakkında şikayet aldıklarını belirten Büro başkanı, asıl yakınmasını Şerif Hüseyin'e ve Sykes'a yöneltti: *"Hicaz Kralı bir özel temsilci buraya gönderdikten sonra onları seçmek için, bazı yerel entrikalardan onları almayı reddetti. Ne zaman onun muhalefetine üstesinden gelmede başarılı olduk, M. Sykes tarafından bunlar Arap Lejyonu için kulak ardı edildi."*⁹⁰³

Kahire'deki General Clayton, Arap Lejyonu için bir kamp alanı olarak İsmailiye'nin seçilmesi dışında iki ay geçmesine karşılık herhangi bir düzenleme yapılmadığından ve meselenin aksatılmasından Cidde'deki Yarbay Wilson'a yakındı. Clayton, yakın zamanda Suriye ve Irak'ta Türk kuvvetlerinin yoğunlaşacağını, bunun sonucunda sonbahar veya kışta Hicaz'a bir Türk saldırısını muhtemel görmekteydi. Bu nedenle, hazırlıklı olunması ve eğitilmiş adamlardan daha güçlü bir birleşik kuvvetin toplanmasını istemişti. Clayton, Mısır'da bir Arap Lejyonu oluşturmada temel amacın bazı politik

⁹⁰¹ TNA, FO 882/3/1, AP/17/07, G. Symes'dan Clayton'a, 07 Haziran 1917.

⁹⁰² TNA, FO 882/3/1, AP/17/07, G. Symes'dan Clayton'a, 07 Haziran 1917.

⁹⁰³ TNA, FO 882/2, AL/17/9, 21 Haziran 1917.

nedenlerse bu girişimin derhal terkedilmesini ve tüm subay ve Arap gönüllü esirlerin donanımlı olarak Cemal Paşa'nın emrinde çalışmak için Wejh'e gönderilmesini bildirdi. Clayton, Lejyon'un varlığı hakkındaki tartışmaları da yersiz bulmaktaydı:

*"Zaman geçiyor ve A.L. için karar verilmeli. Lejyon, İngiliz-Fransız ikili idaresi değil sadece İngiliz kontrolünde olmalı. Fransa, Suriyeli ve Ermeni grupları üzerinde yükselmek için mücadele veriyorken, Fransız müdahalesi olmadan bir Arap Lejyonu ortaya koymak bizim için anlamsız görünmüyor."*⁹⁰⁴

Wilson, Lejyon'daki gecikmeyi İngiltere'nin Arabistan'daki hakimiyetini güçlendirmek adına Sykes-Picot Antlaşmasını düzenlemek için Paris ve Londra arasında gerçekleşen görüşmelere bağlamaktaydı. Sykes'ın iki ülkenin eşit katılımını esas alan Arap Lejyonu planı, Wilson ve Cidde personeli tarafından da tepki çekti. Yüksek Komiser ise bu konuda *"daha büyük meseleler hesabına itirazını geri çekmeye karar verdi."*⁹⁰⁵

Sykes, meslektaş Picot'nun otoritesini zayıflatın ayrı bir Lejyon kurmanın İngiltere'nin de menfaatine olmadığını ve Fransız Hükümeti'nin Arabistan ilişkilerine ilgisiz olduğunu şöyle iddia etti:

*"İşler tersine dönerse ve bizim kendi lejyonumuza başlarsak, Picot büyük etki kaybedecek ve Fransız Hükümeti kalıcı bir engel olma politikası edinecek. Biz yüksek iddialarımızı gerçekleştiremeyeceğiz ve bunda Bremond partisi kalıcı ve güçlü bir faktör olacak..."*⁹⁰⁶

İngiliz Hükümeti, Arap Lejyonu'nu onaylamakla birlikte İngiliz-Fransız misyonu himayesi altında güçlendirme ve eğitime düşüncesindeydi. Öncelikli olarak Hicaz'ı savunması esas alınmalı ve Avrupalı subaylar veya eğitmenler olmadan sonuçta Şerif'in kontrolü altına bırakılmalıydı. Fakat eğer Lejyon, Hicaz dışında oluşturulursa da, iş birliği içerisinde olduğu GOC (Genelkurmay Komutanlığı)'nin kontrolünde yerleştirmek için masrafları İngiliz-Fransız misyonu tarafından karşılanmalıydı. Fransız bölgesinde oluşturulacak bir Lejyon ise, gerekli olduğunda bir kısmı Fransızlarca eğitilmeli, ancak Hicaz'da iken kuvvetin tüm masrafını İngiltere üstlenmeli ve büyük kısmı esirlerden oluşturulmalıydı. Dışişleri yine de son karar verilmeden önce Clayton'dan görüş bekledi.⁹⁰⁷ Ayrıca Bakanlığa göre, yönetici kumanda daha fazla Arap subaylara

⁹⁰⁴ TNA, FO 882/2, AL/17/10, 09 Temmuz 1917.

⁹⁰⁵ TNA, FO 882/2, AL/17/11, Yarbay Wilson, Cidde'den, General Clayton, Kahire'ye, 15 Temmuz 1917.

⁹⁰⁶ TNA, FO 882/2, AL/17/11, Sykes'dan - General Clayton, Kahire'ye, 13 Temmuz 1917.

⁹⁰⁷ TNA, FO 882/2, AL/17/11, Dışişleri Bakanlığı'ndan, Kahire'ye, 13 Temmuz 1917.

birakılmalı, Fransız ve İngiliz subayları danışman olmakla birlikte sadece genel kontrolü birlikte yapmalıydı.⁹⁰⁸

Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen yazıda, Lejyon'un Fransız sempatisine sahip olacağı ya da İngiltere aleyhinde Fransa'nın elinde bir araç olacağı beklenmediği, ancak Fransız katılımının silah altına alma ve lejyonerleri yönetme noktasında karışıklığa neden olabileceği yönündeydi. Fransız politik hedefleri Arapların şüphelerine neden olacak, Lejyon İngilizler tarafından büyütüldüğünde ise bu endişeler azalacak ve kuruluşu hızlanacaktı. Fransız katılımı ile ilgili Lawrence tarafından yeni bir tartışma getirilmekteydi. Lejyon birlikleri, Faysal'ın daha sonraları organize etmeyi ümit ettiği Bedevi baskınları ile birlikte Suriye-Havran'da sonuçta çalıştırılabileceğini önermişti. Bu konuda Allenby'ye danışılacağı bildirilmektedir.⁹⁰⁹

Clayton, M. Maugras refakatinde savaş esirlerinden -son olarak Mezopotamya ve Hindistan'dan gelen- oluşan Arap Lejyonu'nu İsmailiyye'deki kampta ziyaret etti: *"Adamlar moral olarak iyi ve adil dövüşte kendilerini geliştireceklerine söz veriyorlar. Ancak zayıf noktaları, şüphesiz yeteneksiz ve disiplinsiz subaylar ve çok fazla gösteri fakat çok az gerçek gayret var."* Lejyon'daki subaylar ve çoğunluk yabancı otoritesinin altında hizmet etmeye gönüllü olsa da, Clayton Şerif'in kuvvetlerine direk olarak katılmalarının daha iyi olacağını düşünmektedir. Lejyon'a Temmuz 1917'de 62 subay ve yaklaşık 450 diğer rütbelerden adamlara ek olarak, Aden'den yaklaşık 300 kişinin katılması beklenmekteydi. Clayton, *"maksimum yakında 1000 adama bakabiliriz"* desede Lejyon'un gelecek vaad etmediğini itiraf etmişti: *"Fakat ben bu ölçekte faydalı bir gücün meydana getirilebileceğini neden göremiyorum."*⁹¹⁰

Arap Bürosu, Araplardan oluşan milli bir ordu kurma düşüncesiyle ortaya atılan Arap Lejyonu fikrini de benimsemişti. Ancak bu girişim, tam bir fiyaskoyla sonuçlandı. 28 subay ve 357 diğer rütbelerden oluşan Arap Lejyonu'nun ilk devresi, İsmailiye'de eğitildi ve Şerif Faysal'ın kuvvetleriyle hizmet etmek üzere Akabe'ye gönderildi. Araplar arasındaki ayrılıklar, bedevilerin kontrol edilememesi, İngiliz yönetiminin iki yüzlülüğü

⁹⁰⁸ TNA, FO 882/2, AL/17/13, Dışişleri Bakanı Balfour'dan, 29 Temmuz 1917.

⁹⁰⁹ TNA, FO 882/2, AL/17/12, Dışişleri Bakanlığı'ndan ,General Clayton'a, 16 Temmuz 1917.

⁹¹⁰ TNA, FO 882/2, AL/17/15, Arap Bürosu Clayton'dan, Dışişleri Bakanlığı'na, 30 Temmuz 1917.

gibi nedenler lejyonu başarısız kılmıştı. Büro, bu konudaki hayal kırıklığını ve revizyon isteğini Arap Bülteni'nde dile getirmişti:

“Aylar öncesinde planlanan bu Lejyon ile beslenen umutlar 53 nolu Bülten’de ortaya koyulmuştu. Lejyon pratikte öyle kusurlu gerçekleştirildi ve Müttefiklerin elindeki materyalleri kullanma kapasiteleri öyle düşük görünüyor ki, Lejyon ile ilgili orijinal plan ve teşkilatın esaslı şekilde yeniden gözden geçirilmesi zorunludur. Yapı çoğunlukla Hindistan’dan gönderilen savaş esirleri arasındaki gönüllülerden oluşmaktadır. Hint birliğinin ulaşmasından önce Mısır’da bazı subay ve askerler çoğunlukla Suriyelilerden seçilmekteydi. Yaklaşık iki ay önce ikincisi karaya çıkmadığı için kesin birleşme gerçekleşemedi.”⁹¹¹

3.3.12. Kuzeye Göç ve Akabe’nin Ele Geçirilmesi

Mart 1917'nin başlarında, dikkate değer bir Sigint Şerif kuvvetleri için bir fırsat sundu. GHQ, Egyptforce, Cemal Paşa'dan Fahreddin Paşa'ya Medine'yi boşaltması ve HEF'in Filistin'e çekilmesi yönünde emirleri içeren bir telsiz haberleşmesini ele geçirdi.⁹¹² Bu sinyal istihbaratı, Kahire istihbarat subayı MacRury tarafından Wejh'de Lawrence'a getirildi. Newcombe ve Garland demiryoluna yönelik bir operasyonda olduklarından Lawrence bu bilgiyi Faysal ile gözden geçirdi. HEF'in ulaşım sıkıntısı hakkındaki önceki istihbaratı doğruladı ve bu olağanüstü bir güvenlik açığının göstergesiydi. Lawrence, Faysal'a bedevilerine şevklerini azaltmamak adına tüm HEF'in geri çekildiğini bildirmemesini istedi. Murray Türk garnizonunun durdurulmasını istese de Lawrence, Suriye'ye yapılacak herhangi bir hareketi geciktireceğini düşündüğünden onun emirlerini ihlal etti.⁹¹³

Kahire'de istihbarat dönüşlerini analiz eden Arap Bürosu, Ocak 1917'den beri hiçbir takviye kuvvetin Medine'ye ulaşmadığından emindi. 163. Alay'dan iki taburun ve 53. Tümenin bir parçasının, kuzeye çekildiğine inanılıyordu. Yerli ajanlardan gelen istihbarat ise, Medine'nin hayalet bir kasaba olmaya başladığı yönündeydi. Mart ayı boyunca Humint, Sigint ve Imint tarafından izlendiği üzere Medine'nin çevresinde başlayan geri çekilme görünümü birkaç hafta boyunca devam etti. Faysal'ın Wejh'i alması, HEF'e karşı Şerif cephesini sağlamlaştırmış, yarımada'nın kuzeyindeki kabilelerin desteği kazanılmış ve Suriye'nin kuzeyindeki kabilelere güven aşılanmıştı. Anglo-Arap ortaklığı artık "Suriye sorunu" ile karşı karşıya olacaktı. Kahire'deki istihbarat topluluğu, Londra'daki

⁹¹¹ Arab Bulletin, No. 71, 27 Kasım 1917.

⁹¹² Mohs, *Millitary Intelligence*, 125.

⁹¹³ Mohs, *Millitary Intelligence*, 126.

Savaş Komitesi ve Dışişleri Bakanlığı ile birlikte bazen onların önünde bu meseleye yine müdahil olacaktı.⁹¹⁴

Şerif kuvvetlerinin ve tabii ki İngilizlerin bundan sonraki hedefi Akabe limanı olacaktı. Vickery ve Newcombe'un önerisi, Wejh'de olduğu gibi İngilizlerce teknik ve lojistik olarak desteklenen Arap kuvvetleri tarafından demiryoluna saldırı ve Akabe'nin ele geçirmesiydi. Burası Suriye'de gelecekteki ortak operasyonlar için üs olarak kullanılacaktı. Hicaz'daki Fransız Askeri Misyonu, bir Akabe çıkarması haberini aldığı anda Fransız çıkarlarını korumak için hemen harekete geçti. Faysal, Bremond ile Wejh'de görüşse de Newcombe'a Fransızlardan herhangi bir yardım istemediğini ve İngiliz yardımını memnuniyetle karşılayacağını söyledi.⁹¹⁵

Lawrence, *"Akabe'nin en iyi, deniz yardımı olmadan iç bölgelerden inen Arap düzensizleri tarafından alınacağını"* düşünüyordu. Onun Akabe planı, Faysal ile özel danışmanlarını derinden etkilemekle kalmayıp, Mısır kuvvetini koruyacak ve Fransızları etkisiz kılacaktı. Nisan ayı başlarında ise, Wejh'de Newcombe, Joyce ile Faysal, Auda ve kuzey kabilelerinin temsilcilerinin katıldığı bir strateji toplantısı düzenlendi. Toplantıda Şerif kuvvetlerinin kuzeye doğru ilerlemesi için olası yollar tartışıldı. Faysal'ın, Newcombe ve Joyce'un önerdiği hatlar boyunca, aşiretlerle birlikte iki ay içinde Suriye'nin iç kesimlerine ulaşması kararlaştırıldı. Faysal, Suriye'de Dürzilerin yiyecek ve 3.000 nakil devesi sağlayacağı güvencesini verirken, İngiltere'den 20.000 tüfek ve para talep etti.⁹¹⁶

Faysal ordusunun Hicaz'ın kuzeyindeki demiryoluna yönelik yıkım faaliyeti Nisan ayında şiddetini arttırsa da baskınlardan hiçbirisi hattın kalıcı olarak kapanmasına neden olmadı. İngiliz subayların mesleki ve teknik katkılarına rağmen, Arapların baskınları, Newcombe ve Garland'ın dediği gibi, İngiliz danışmanlarla baskın grubunun uyumsuzluğu nedeniyle başarısız olmuştu. Newcombe ve Garland, 14 Nisan'da Muadhdham ve Dar el-Hamra'daki Faysal'ın 1000 adamının katıldığı büyük bir yıkım baskını hakkında raporlar gönderdiler. Raporlar, kabile üyelerinin disiplinsizliği ve şikayetlerinin ayrıntılarını anlatmaktaydı. Baskın esnasında sadece Yüzbaşı Malaud Bağdadi liderliğindeki eğitimli Arap piyade, disiplin ve tutarlılığını korumuştur. Bedevi

⁹¹⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 127-129.

⁹¹⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 130-131.

⁹¹⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 131-133.

savaşçıları, saldırıda yıkıcı bir çaba gösterse de Türkler yirmi dört saat içinde demiryolunun yıkılan kısımlarını onarıyordu.⁹¹⁷

Newcombe'un bu demiryolu baskınlarında Arap baskın gruplarıyla yaşadığı deneyimler, iç kesimlerde yapılacak İngiliz-Arap ortak operasyonları hakkında düşünceye sevketti. Arap Bürosu, Newcombe'un raporlarını değerlendirecekti: *"hayal kırıklıklarının, kaçırılan fırsatların ve disiplinsizlik, amaç istikrarsızlığı, korkaklık ve genel güvenilmezliğin bozduğu iyi planların bir kaydı. -Newcombe'un raporları- sadece ona eşlik eden Bedevi güçlerinin değil, aynı zamanda başlarındaki Şeyhlerin de bir kaydı niteliğinde."* Newcombe, demiryolu yıkım çalışmalarına devam etmek yerine uygun bir deve birliği veya düzenli Arap savaşçıları eğitmek gibi yeni bir plan oluşturmayı önerdi. Garland ve mühendis Teğmen H.S. Hornby gibi sahadaki diğer subaylar da onunla hemfikirdi. Garland, Abdullah'ı baskınlar için aşiret mensupları yerine Suriye askerlerini kullanmaya çağırdı⁹¹⁸ (Yarbay Newcombe ve Teğmen Hornby'nin bir demiryolu baskın ekibinin parçası olarak Arap cübbesi içindeki fotoğrafı için bkz. Ek 21).

Bu sırada Lawrence, Abdullah'ın Wadi Ais'deki kampına demiryoluna karşı harekete geçmesi ve Faysal ile iş birliği yapması için gönderildi. Lawrence yolda dizanteri krizi geçirdi ve Abdullah'ın üssünde on gün inzivaya çekildi. Lawrence, Şerif ordularının stratejisini yeniden değerlendirdiğinde, Bedevi savaşçılarının düzensiz yetenekleri ve geleneksel askeri hiyerarşiye uymamalarının, Suriye hareketinin başarısının anahtarı olacağı düşüncesindeydi. İngiliz meslektaşlarını Bedevilere karşı büyük bir hoşgörü göstermeye ve kabilelerin gerilla stratejilerini takdire çağırdı: *"... eğer onlara katlanıp oyunlarını oynayabilirsek bizi takip edecekler... Ne yazık ki, bıkkınlıktan dağılıyoruz ve onları bir kenara atıyoruz."*⁹¹⁹

Lawrence Wejh'e döndüğünde Faysal, Newcombe, Joyce ve Wilson'ın, Medine'nin teslimi için demiryoluna yapılacak bir saldırı hakkında toplantı yaparken buldu. Lawrence düzensiz bedevi grupların demiryolunu kesemeyecekleri için baskın ve sabotaj saldırılarının operasyon için yeterli olduğunu ve onların görüşlerine katılmadığını bildirdi. Akabe ile ilgili taze istihbarat, Wejh'e getirilen bir grup Türk mahkumdan geldi. Akabe'deki Türklerin zayıflığı ve Batı Arabistan'da başka Türk askeri kalmadığına dair

⁹¹⁷ Mohs, *Millitary Intelligence*, 134.

⁹¹⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 134.

⁹¹⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 135-136.

elde edilen Humint, Lawrence için limanın içeriden alınabileceğine dair düşüncesini güçlendiren bir etki yaptı.⁹²⁰

Faysal, Akabe seferinin komutanı olarak Şerif Nasir'i atadı. Nasir ve Lawrence, keşif gezisinin varış noktasını diğer Arap liderler ve İngiliz subaylardan gizli tuttu. Newcombe ve Joyce'un demiryolu planına dahil edeceği adamlardan onları mahrum bırakarak ve Clayton'a, özür dolu bir mektup yazarak yola çıktı:

“Akabe'ye giden çöl rotası o kadar uzun ve o kadar zordu ki ne silah ne makineli tüfek, ne depo ne de sıradan asker alabilirdik. ...ona [plana] karşı o kadar güçlü hissettim ki, aksi taktirde yardımım gönülsüz olurdu. Bu yüzden emir olsun ya da olmasın kendi yoluma gitmeye karar verdim..”⁹²¹

Savaş sonrasında Arap coğrafyasının geleceğinin belirlenmesinde önemli bir aktör olan Sykes, son gelişmeleri değerlendirmek ve raporlaştırmak üzere temaslarını sürdürüyordu. Faysal ile 2 Mayıs'ta Wejh'de bir araya gelen Sykes, “Arap Konfederasyonu” ilkesini kabul ettiğini belirtti. Ertesi gün Şerif ile Cidde'de görüştü ve Şerif ona iki korkusunu dile getirdi:

“Arap bağımsızlığı garanti edilmezse... gelecek nesil onu, yerine başka bir İslami iktidar kurmadan son İslami gücün devrilmesine yardım etmekle suçlayacaktı” ve “eğer Fransa Suriye'yi ilhak ederse, onları bir Hristiyan gücü devretmek için Türklere karşı bir isyana sürükleyerek Suriye Müslümanlarının inancını bozma suçlamasına açık olacaktı.”

Sykes, onun bu endişelerini Britanya ve Fransa ile bağları olan bir Arap Konfederasyonu veya Devleti önerisiyle giderdi. Sykes daha sonra bölgedeki Arap temsilcilerle yaptığı görüşmelerin bir oyalama taktiği olduğunu itiraf edecekti:

“[Amacım] onlara ne vermeye hazır olduğumuzu sorgulamalarına neden olacak bir harita göstermeden veya gerçek bir coğrafi ve ayrıntılı anlaşma olduğunu bildirmeden manevra yapmak.”⁹²²

Kahire istihbaratı Arabistan'daki genel durumu değerlendirmek üzere 12 Mayıs 1917 tarihinde Kahire'de toplandı ve politikaya dair önemli kararlar aldı. Mısır Yüksek Komiseri Wingate, Sir Mark Sykes, Tuğgeneral G.F. Clayton, Albay Wilson, Albay Leachman, Albay Pearson, Albay Symes ve Yüzbaşı G. Lloyd'un katıldığı toplantıda

⁹²⁰ Mohs, *Millitary Intelligence*, 136-137.

⁹²¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 137.

⁹²² Mohs, *Millitary Intelligence*, 139.

Wilson tarafından Şerif'in askeri planları sunuldu. Faysal'ın Hicaz demiryoluna saldırısı ve Türkleri olabildiğince kuzeye itme çabası uygun görüldü. Ancak Wilson, Lawrence'ın etkisinde olsun ya da olmasın, Suriye'deki harekatta aktif bir düzensiz güce daha fazla yer verilmesini talep etse de bu önerisi kabul edilmedi. Sir Mark Sykes burada işaret etti ki, *“Arabistan'daki politik başarı yeni girişim ve coşkunluktan daha ziyade İngiliz altın ve çabalarının harcanmasına bağlanabilir.”*⁹²³ 19 Mayıs'da ise Sykes ve Picot, yeniden Cidde'yi ziyaret etti. Ertesi gün Wilson, Faysal, Şerif Hüseyin, Şerif'in Dışişleri temsilcisi Fuad el Khatib'in de katıldığı bir toplantı yapıldı. Wilson, toplantının Sykes ve Picot'nun Arap devletini yarımadayla sınırlamak için Şerif'i ikna çabası olduğunu anladı. İkili toplantıdan memnun ayrılırken Wilson, *“İngilizlerin Bağdat'ta olduğu gibi Suriye'deki Fransızlar”* şeklindeki yeni denklemden rahatsız oldu.⁹²⁴

Hicaz'daki İngiliz personeli, iyi niyetlerinin ve Şerif ailesi ile kurdukları ilişkinin Sykes ve Picot tarafından kullanılması veya sömürülmesine tepki gösterdi. Wilson, raporunda, Şerif'e yönelik aldatmacanın giderilmemesi halinde görevde kalamayacağını bildirdi:

*“Şerif bir budalalar cennetinde mi yaşıyor? Eğer öyleyse, çok kaba bir uyanış yaşayacak ve Büyük Britanya'ya olan güveni bir kez ortadan kalktı mı bir daha geri alamayacağız... Şerif'i görmeyeceksek ve bize olan güveninden sonra onu kötü bir şekilde hayal kırıklığına uğratarsak, Cidde'deki Hac Subayı'nın 'kıskanılacak' görevi boş olacaktır, çünkü kesinlikle kalamam.”*⁹²⁵

Newcombe da Sykes'ın Şerif'e iki yüzlü davranmasını kınadı. Newcombe, Şerif'in *“her şeyi İngiliz Hükümeti'ne bırakarak bağımsızlığını feda ettiğini”* söyledi ve Sykes'ın geri dönmesi ve Suriye konusunda dürüstçe müzakere etmesi konusunda üstlerini uyardı:

“Aksi takdirde Şerif'i ve halkını aldatıyoruz ve Şerif'in ordusuna bağlı subayların kaçınılmaz olarak dahil olduğu ve birkaç subayın kafasında endişe yarattığını bildiğim çok sahte bir oyun oynuyoruz: Onları [Arapları] hayal kırıklığına uğratmamız durumunda.”

Newcombe, Wingate ve Murray, Savaş Kabinesi'ne *“Sykes ve Picot geri dönmeli”* talebini iletseler de bu uyarılar göz ardı edildi ve Şerif, Orta Doğu denkleminde aldatılmaya devam etti. İngiliz subayların duygusal protestoları, Lawrence'ın Paris Barış

⁹²³ TNA, FO 882/3/1, AP/17/03, Note of a Meeting at the Residency, Kahire, 12 Mayıs 1917.

⁹²⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 140.

⁹²⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 141-142.

Konferansı'nda yaptığı itirazların habercisi oldu. Lawrence şimdi sessizce resmi politikaya karşı daha meşhur bir meydan okuma ile Akabe'ye yürüyecekti.⁹²⁶

1917 Mayıs'ının ilk günlerinde, Şerif kuvvetleri Akabe hariç tüm Kızıldeniz kıyılarını kontrol ediyor durumdaydı. Hicaz'da ise Medine'deki Türk garnizonu, Abdullah ve Ali kuvvetlerinin kuşatması altında olsa da Araplar kontrol sağlayamamaktaydı. Şerif'in oğullarının hareketsizliği ve düzenli güçlerin ileri bir harekate hazır bulunmaması ilerlemenin önündeki engeller olarak görülüyordu.⁹²⁷ Bu esnada, Arap Bürosu'nun eline geçen bir Osmanlı mahkumundan gelen istihbarat, Suriye demiryollarını etkileyen ciddi kıtlığın bilgisini verdi. Faysal, Suriye'ye ilerlemek için Wilson ve Newcombe ile kuzey planı üzerinde çalışırken, demiryolunun kesilmesi ve Medine'nin izole edilmesi fikirlerine de sahip çıktı.⁹²⁸ Albay Newcombe, Akabe'ye yönelik Kahire planını onayladı ve düzensiz Arap kuvvetleri ile limanın alınabileceğini kabul etti:⁹²⁹ *“Akabe'nin önemi Kuzey kabilelerini isyan etmeye teşvik etmek için hem siyasi hem de taktikseldi.”*⁹³⁰

Akabe'yi ele geçirmek için yaptıkları parlak planlarıyla, Lawrence, Auda ve Nasir, 35 Huwaytat bedevisi ile 9 Mayıs'ta Wejh'den ayrıldı. Grubun öncelikli hedefi, Kuzey Hicaz'daki ve Suriye'nin güneyindeki çeşitli bedevi kabilelerinden gönüllü asker toplamaktı. Şerif Hüseyin, İbni Suud ve İbn Reşid'den sonra çölün dördüncü prensi ve Anazah'ın en önemli lideri olan Nuri ash-Shalan'ın bağlılığını sağlamak da hedeflerinden biriydi.⁹³¹ Mayıs ve Haziran aylarının neredeyse tamamı Akabe'ye ilerlemek ve kabilelerin bağlılığını kazanmakla geçti. Türk karakollarıyla yaşanan küçük çaplı çatışmalar ve Lawrence'ın demiryolu baskınları da yaşandı. Auda, Huwaytat kabilelerinden çok sayıda gönüllü topladı.⁹³² Bu sırada Hogarth, isyanın birinci yıldönümü münasebetiyle *The Arab Bulletin* için bir makale yazdı ve Arapların Medine çevresinde ilerleme kaydedememesinden duyduğu umutsuzluğu dile getirdi.⁹³³

Kızıldeniz sahilleri olan Cidde, Yenbo, Wejh, Kamaran ve Aden ziyaretlerinin sonucu olarak Arap politikası üzerine incelemelerde bulunan M. Sykes da raporunu üstlerine

---

⁹²⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 142-143.

⁹²⁷ Johnson, “The Arab Bureau”, 197.

⁹²⁸ Mohs, *Millitary Intelligence*, 145.

⁹²⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 146.

⁹³⁰ Johnson, “The Arab Bureau”, 197.

⁹³¹ Johnson, “The Arab Bureau”, 198.

⁹³² Johnson, “The Arab Bureau”, 198.

⁹³³ Mohs, *Millitary Intelligence*, 143.

sundu. Sykes da bu raporunda dolaylı da olsa Akabe'nin alınmasının zorunluluğunu şu şekilde işaret etti: *“her zamankinden daha fazla ikna oldum ki batı sahillerinin tamamı bir tek idare altına alınana kadar, Türklerle Araplar arasındaki düşmanlığı tamamıyla ortaya çıkaramayacak ve bunu geliştiremeyeceğiz.”* Hogarth ise, Clayton'a yazdığı 7 Haziran 1917 tarihli mektupta *“bu sınırlamanın sadece siyasi kontrolü ifade ettiğini ümit ediyorum”* diyecektir, çünkü ticari ve ekonomik meselelerde İngiliz egemenliğinin sınırlandırılmayacağını o da bilmekteydi. Ayrıca Sykes ve Picot Antlaşması İngilizlerin elini bağlasa da Sykes, henüz son onaylamanın gerçekleşmediğini söyledi.⁹³⁴

Sykes mevcut raporunda takip edilecek İngiliz askeri ve siyasi politikası hakkında görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

İngiliz askeri politikası:

1. Aden tahliye edilmeli ve Lahej'deki Türk kuvvetleri yok edilmelidir.
2. Türkler herhangi bir sahil şehrinde sürülmelidir ve onlar sıklıkla uygulanacak donanmanın bombardımanına tutulmalıdır.
3. Etkili bir Hicaz ordusunun organizasyonu hızla gerçekleştirilmelidir. Bu sadece Arap Lejyonu yoluyla Mısır'da gerçekleştirilebilir.

İngiliz siyasi politikası:

1. Hicaz Kralını Araplar arasında baş ve itibari bir lider olarak kabul etmeyi amaçlamalıyız.
2. Hicaz'da sahip olduğumuz önde gelen ticari ve ekonomik konumumuzun Fransızlar tarafından tanınmasını sağlamalıyız. (Hogarth, bu durum kör bir nokta olduğunu ve bu konularda bize münhasır, özel olamayacağını ve buradaki Fransız girişiminin hariç tutulamayacağı, onların kendilerinden daha uyumlu ve nüfuz ettiklerini söylüyor. Finansal olarak Kralın gelirleri, esas olarak Fransız kontrolündeki kaynaklardan gelmektedir ve bir Fransız Bankasını dışarda tutacak siyasi güce sahip değiliz. Kalan ne? Siyasi üstünlüğümüzün biraz tanınması ve Kral Hüseyin ile yapılan bir anlaşma ile bunun için biraz güvenlik olacak.)
3. Yemen ve Asir üzerinde benzer bir onaylamayı İtalyanlardan da edinmeliyiz.
4. Kutsal toprakları kontrol ederken bizi sergileyecek herhangi bir dışarıdan bağlantı içine girmekten kaçınmalıyız.⁹³⁵

⁹³⁴ TNA, FO 882/3/1, AP/17/05, 03 Haziran 1917.

⁹³⁵ TNA, FO 882/3/1, AP/17/05, 03 Haziran 1917.

Lawrence, Nasir ve Auda'yı oyunda tutabilmek için ve büyük resimde kalmaları adına öğüt verdi. Geniş ve güvenilir bir Arap cephesi sağlamak için Akabe vazgeçilmezdi. Akabe'yi tutmak demek ona göre, Türklerin onu Süveyş'e saldırmak için kullanmasının ve Suriye'deki Anglo-Arap operasyonlarını tehdit etmesinin de önüne geçmekti.⁹³⁶ Auda ve Nasir yönetimi altında, 500 çöl savaşçısı ise Ebu al-Lissal'daki Türk taburuna 2 Temmuz'da ateş açtılar. 300 Türk askerinin şehit düştüğü çatışma sonrası eğitimli Türk piyadelerini yenme becerisi göstermeleri, ilerleme yönünde onları cesaretlendirmişti.⁹³⁷

Ebu el-Lissal'ın alınmasından sonra, Bedevi kuvvetleri Khadra'da Türkleri kuşattı.⁹³⁸ 6 Temmuz'da Nasir, Auda, Lawrence ve beraberindeki 2.000 kuvvet ile Akabe'yi ele geçirdi. 600 tutuklu içinden Alman ve Türk esirler Mısır'a nakledilirken, Arapların çoğu Şerif ordusuna katıldı. Akabe seferi sonunda 700 Türk ve dört Arap hayatını kaybetti. Neticede düzensiz bir birlik, bölgenin önemli bir limanını almış ve güç dengesini değiştirmişti.⁹³⁹ Akabe'nin alınması ile Cidde'den Filistin'e kadar Kızıldeniz kıyılarının kontrolü Şerif Hüseyin'e geçmiş oldu. Akabe, bir nevi Şerif isyanının ilk aşamasının sonunu temsil etmekteydi. Bundan sonra, 1 Ekim 1918'de Şam'ın ele geçirilmesine kadar çok sayıda yaşanacak çatışmaların da başlangıcı olacaktı.⁹⁴⁰

Süveyş'ten Kahire'ye geçen Lawrence, sonunda üstlerine Ma'an ve Akabe çevresindeki operasyonlarla ilgili ilk raporunu yazdı. Ağustos başında ise, Arap Bürosu'na da daha ayrıntılı bir rapor verdi. Akabe hareketinin ardından Lawrence'a verilen övgü, bir istihbarat görevlisi için kayda değerdi. Wingate'den, Lawrence'ın başarısı üzerine bir övgü ve talep geldi:

“Türklerin kafasına 5.000 L. mükâfat koymuş olması, onun istismarının cesaretini önemli ölçüde artırmaktadır. En azından bazıları kesinlikle düşman olan son derece soyguncu bir nüfus arasında hareket ediyordu. Buna rağmen, demiryoluna zarar vermek, aşiretlerle görüşmek, ülke ve sakinleri hakkında bilgi edinmek için her fırsatı değerlendirdi ve sonunda Ma'an bölgesinde başarılı bir operasyon yönetti, bunun sonucunda 700 Türk yok edildi ve 600 esir alındı. Ona Victoria Cross ödülünün hemen verilmesini şiddetle tavsiye ediyorum ve bu ödülü onun becerisi, cesareti azmi ile fazlasıyla hak ettiğini düşünüyorum.”⁹⁴¹

⁹³⁶ Mohs, *Millitary Intelligence*, 149.

⁹³⁷ Johnson, “The Arab Bureau”, 198.

⁹³⁸ Johnson, “The Arab Bureau”, 198.

⁹³⁹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 152.

⁹⁴⁰ Johnson, “The Arab Bureau”, 198.

⁹⁴¹ Mohs, *Millitary Intelligence*, 153.

Lawrence, binbaşı rütbesine terfi etti ve “Companion of the Order of the Bath” nişanına layık görüldü.⁹⁴² Auda ve Nasir ise, büyük miktarda altın almakla birlikte Lawrence tarafından Akabe'deki Türk garnizonu ve hazinesini yağmalama iznini aldı.⁹⁴³ Akabe'nin tamamen Araplardan oluşan bir güçle işgal edilmesi, Lawrence'ın ve Arap Bürosu'nun “gerilla stratejisi” adına ortaya koydukları görüşü haklı çıkarmıştı. Akabe'nin ele geçirilmesinden sonra, Hicaz'daki isyan, Suriye'nin her yerine yayılan bir hareket haline geldi. Faysal'ın Arap ordusu, Akabe'yi ana bir üs edinirken, Allenby ordusunun Filistin ve Suriye'deki hareketinin sağ kanadı oldu. Bundan sonra Lawrence, Clayton, Garland ve Cornwallis gibi Arap Bürosu görevlileri kuzeye yönelik harekatta daha önemli roller üstlendi.⁹⁴⁴

3.3.13. Büro ve Arap Birliği

Arap Bürosu elemanları, isyan devam ederken Arap ulusunun geleceği ve savaş sonrası düzendeki yeri noktasında değerlendirmeler yaparak Orta Doğu siyasetinde rol oynamaya devam edecekti. Hogarth, genel bir durum değerlendirmesini şu şekilde yapmıştı:

*“Çöl bölgemizde ya da gerçekte herhangi bir yerde Fransız tipi gelişmiş bürokratik kurumlar oluşturmamalıyız... Kral Hüseyin'in kaynaklarının temelleri bizim idaremizde olmalıdır. Suriye vakıflarını, “Peter's Pence” yi onun almasına izin verelim, fakat Mısır ve Hindistan'da olduğu gibi Hüseyin'in gelir kaynaklarının çoğunluğunu kontrol etmeliyiz.”*⁹⁴⁵

Gertrude Bell, Arap ulusal hedefleriyle ilgili tüm taraflarca cesur ve kararlı bir politika evvelce kabul edildiği iddiasındadır. Sykes-Picot Antlaşmasını kasteden Bell,

“Türk imparatorluğunun Arap vilayetleriyle ilgili Müttefikler arasındaki antlaşma, Arap ırkı için en büyük önem arz eden iki özellik göstermektedir. İlk olarak Araplar üzerinde Osmanlı hakimiyetinin devam etmesi gibi bir durum yoktur. İkincisi Arap ulusal hedeflerine yönelik yalnızca düşünce ile yaklaşılmalı fakat Fransa ve Büyük Britanya himayesi altında 'bir bağımsız Arap devleti ya da devletler konfederasyonu'nun kurulmasına yönelik rehberlik veya teşvik edilmelidir” diyecektir.

Bu hedeflerle kastedilen politika ona göre, Merkezi Arvupa güçleriyle savaşa giren Müttefiklerin haklarını savunan ana prensiplerle tamamen uyum içindedir. Bell, Avrupalı yüksek medeniyete sahip ülkelerin, Araplar gibi rehber ihtiyacı olan milletlere

⁹⁴² Mohs, *Millitary Intelligence*, 154.

⁹⁴³ Johnson, “The Arab Bureau”, 198.

⁹⁴⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 155.

⁹⁴⁵ TNA, FO 882/3/1, AP/17/06, Hogarth'dan Clayton'a, 07 Haziran 1917.

“kendi yolunda kendi özel kapasitesini kullanması ve gelişmesi için hareket olanağı vermeyi” adeta görev edindikleri ve *“medenileşmeye engel temel farklılıklara baskı yapmak ya da -onları- görmezden gelmeye teşebbüs etmektense farklı ırksal unsurlara dostça iş birliği yoluyla”* yaklaşılmasını tavsiye etmektedir.⁹⁴⁶

Arap vilayetlerinde edindiği tecrübe ve bilgiye dayanarak Bell, İngiliz politika yapıcılara çalışan bir planın taslağını çizmek için etkilenmiş vilayetlerin geniş ve ayrıntılı bilgisinin gerekli olduğunu ve bunun için de var olan koşulların ve sınırların sağlam bir değerlendirmesinin yapılması zorunluluğunu şu şekilde bildirir: *“her ölçüsüyle planın başarılı bir şekilde yerine getirilebilmesi için yerli halk üzerinde iki gücün bitmez tükenmez sabır ve aynı zamanda ilgili iki güçlü devlet -İngiltere ve Fransa- arasında sürekli ve yakın bir anlayışa ihtiyaç duyulacaktır.”* Sözde de olsa şimdiye kadar Osmanlı hakimiyetinin birliğin temsilcisi olarak mevcut olduğunu söyleyen Bell, Fransa ve İngiltere’nin ikili kontrol yoluyla onun yerini almaya çalıştıklarını, bunun sonucunda Müttefiklerin bu toprakları ya tahrip ettiklerini ya da yaklaşık olarak edeceklerini söyledi. Bell, Arap coğrafyasında Osmanlı’nın yerini alabilecek bir lider arayışının da beyhude olduğuna karar vermiştir:

*“Olası figür lider ve Hicaz’ın Kralı olarak tek kişiye bakılabilir. Fakat Araplar arasında dini birliğin temsilcisi olan Halife’nin, Türkiye Sultanı’nın halefi olmak için Arap Müslümanları tarafından seçilirse bu mümkün olabilir. Ki o asla herhangi bir politik öneme sahip olamayacaktır. (Onun seçimi bir bütün olarak İslam dünyasında kesin olarak bir bölünmeye neden olabilir.) ... Ben onun önemini hafife almak istemiyorum: onun önemi ister çölde ister yerleşik bölgelerdeki Arap şeflerinden daha büyüktür. Onun dini konumu mevcuttur ve bu konum muhtemelen kurulabilecek birliğin tek unsurudur. Fakat bu siyasi bir üstünlüğe dönüştürülemez ve böyle yapmak yanlış bir adım olacağından teşebbüs de edilemez.”*⁹⁴⁷

Gertrude Bell, Arap Birliği ya da Pan-Arabizm fikrinin küçük bir grup veya kişilere bağlı kaldığını, Arapların bedevi-medeni ayrımı ve kabile taassubu anlayışları nedeniyle ya da kazanılan askeri başarılarla gerçekleştirilemeyeceğini gözler önüne şu şekilde sermektedir:

“Arap hareketi, bu sebeple mevcut politik amaçlar için Arap vilayetleri içinde birleşmenin bir bağı olarak görülemez. Arap davasına tüm kalbiyle bağlanmış, ilham alan kişiler vardı ve vardır. Onu ileri götürmek için kişisel ve yerel kıskançlıklardan vazgeçebilecek ve onun için hayatlarını ortaya koyan vardı ve olacaktır da. Fakat onlar böyle bir hareket içerisindeyken tuhaf bir şekilde

⁹⁴⁶ TNA, FO 882/3/1, AP/17/14, 25 Haziran 1917.

⁹⁴⁷ TNA, FO 882/3/1, AP/17/14, 25 Haziran 1917.

yalnız bırakıldılar. Onlar kendi halklarının büyük bir kısmını harekete geçirmek ve kaynaştırmak için ne yönetim tecrübesine ne de teşkilatlanma kapasitesine sahip değillerdir. “Siyasi birlik” kavramı, onların kabile kökenleri ve bu kabileciliğin güçlü yıkıcı unsurlar barındırmaya devam etmesi yoluyla hala büyük etkisinde kalan bir toplum için aşına olunmayan bir kavramdır. Pan-Arap liderleri dağınık unsurları yaşatmak için onları bir araya getirmeyi başaramadılar...”⁹⁴⁸

Savaşın sonlarına doğru yaklaşırken Büro üyeleri de Orta Doğu ve Arapların geleceği noktasında tartışmalarını arttırmışlardı. Yakın Doğu üzerine 1916 İngiliz-Fransız-Rus Antlaşması’nın üç taraftan birinin menfaatine olduğunu hem de diğer ikisine karşı Fransa lehinde olduğunu söyleyen Hogarth, bu tezini nicelik ve nitelik açısından örneklerle açıklamıştı.⁹⁴⁹ Clayton ise Sykes’a gönderdiği mektubunda, Hogarth’ın antlaşmanın revizyonu ile ilgili kağıtlarını gördüğünü ve ana hatlarıyla onu kabul ettiğini ve *“Arabistan’ın tamamında bizim üstün pozisyonumuzun tamamen açık hale getirilmediği herhangi bir antlaşmanın tarafı olamayız”* demişti. Clayton, Fransa ile yapılan antlaşmanın ötesinde kazanımları korumak adına revizyon talebini yineledi: *“Arabistan’daki durumumuzu eğer bozarsak gelecekte sayısız zorluklara kapı aralamış ve büyük bir hata yapmış olacağız.”⁹⁵⁰*

Arap Bürosu’nun ve Kahire’nin “Arap bağımsızlığı” ve “Arap milliyetçiliği”nin savunucusu görüntüsünün altında elbette, Türkleri Arap coğrafyasından çıkarmak ve İngiliz menfaatlerini bölgeye yerleştirme düşüncesi yatmaktaydı. Bell’in de ifade ettiği gibi, Panarabistler Arap halkı nezdinde bir nasyonalist hareketi veya devrimi gerçekleştirmede tam anlamıyla başarılı olamadılar. Diğer taraftan Arap Bürosu, Arabistan, Filistin ve sonra Suriye’de, İngiliz diplomatik taahhütlerini stratejik gerekliliklerle uzlaştırmak istedi. Ne zaman bu ikisi arasında kaldığında, Savoy elbette Britanya İmparatorluğu’nun menfaatlerinden yana tavır aldı.⁹⁵¹

Arap Bürosu ve Kahire İngiliz İdaresi, Büyük Britanya’nın gölgesinde varolan aşkın bir Arap Hilafeti ile bağları olan Arap Federe Devletleri birliğini öngörmüştü. Wingate’in de onayladığı şekilde yöntem ise, İngiliz siyasi isteklerini gerçekleştirmek için Arap siyasi isteklerini şekillendirmektir. Clayton, çözüm yolu olarak güçlü bir Arap Federe Devleti yerine çeşitli Arap siyasi yapıya sahip Arap devletleri modelini gördü: *“Bu şekilde, ilgili*

⁹⁴⁸ TNA, FO 882/3/1, AP/17/14, 25 Haziran 1917.

⁹⁴⁹ TNA, FO 882/3/1, AP/17/16, 10 Temmuz 1917.

⁹⁵⁰ TNA, FO 882/3/1, AP/17/17, 30 Temmuz 1917.

⁹⁵¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 135-136.

çeşitli bölgelerde uygun hükümetler kurulabilir; ayrıca, eğer çeşitli unsurlar ayrı ayrı ele alınırsa, Hindistan Hükümeti'nin endişeyle karşıladığı birleşik ve güçlü devlet tehlikesi olmayacaktır.” Delhi'deki Lord Hardinge Hindistan'ı tehdit edebileceği korkusuyla Arap politikasını sorgulayarak tepki gösterdi: *“Bize karşı sürekli mücadele ettikleri ve üzerimizde ne olursa olsun hiçbir hak iddiası bulunmadığı halde Araplara neden bu şekilde fedakarlık yapmamız gerektiğini anlamıyorum.”*⁹⁵²

Gilbert Clayton, dünyanın bu bölgesinde İngilizlerin yardımıyla Birleşik Arap devleti kurulması fikrinin bazı kesimlerde beklenti oluşsa da *“ama elbette Arabistan'ı anlayan herkes, böyle bir planın düşünmek için bu kadar aptalca olsa bile oldukça imkânsız olacağını tam olarak anlamalıdır”* diyecekti. Aynı zamanda Storrs, Sudan kaynakları tarafından, Arap coğrafyasında Şerif Hüseyin liderliğinde bir birlikteliğin kurulamayacağı ve İngiliz sponsorluğunda bir halifeliğin kabul görmeyeceği konusunda uyarılacaktı.⁹⁵³

Clayton gibi, Hogarth da Hüseyin ile Araplar adına genel bir anlaşma yapmanın yanlış bir hamle olacağını ifade etti. Ayrıca Hogarth, Şerif'in Arap Kralı ve Arap Halifesi gibi unvanları taşıma ve gerçekleştirme noktasında hırslara sahip olmasının boş ve tamamen gerçeklikle bağdaşmadığını söylese de, bu durumu Britanya için önemli bir fırsat olarak gördüğünü yineledi. Hogarth, bir taraftan Arap milliyetçiliğine sempati duymakla övünürken, diğer taraftan bölgesel siyasetin bölücü doğası gereği birleşik bir Arap Devleti'nin boş bir hayal olduğunu biliyordu: *“Ama asıl ülkenin ve halklarının ötesinde çok fazlasını gördüm ve bir Arap Devleti'nin gerçekleşmesini önleyen ve engelleyen zorluklara karşı kör olmak için son yılların perde arkasında çok fazla bulundum.”*⁹⁵⁴

Emperyal bir propagandacı ve Round Table Society üyesi olan Prof. Hogarth, İngiltere'nin Hüseyin isyanına desteğini cihadı etkisiz hale getirmekten ziyade Britanya'nın Kızıldeniz iletişimini güvence altına alma ve İtilaf devletlerine karşı Müslüman dünyasının düşmanlığını önleme hedeflerinin etkili olduğunu belirtti. Büro'nun eski başkanı da bölgenin coğrafi şartları ve Arapların tarihinin kaçınılmaz sonucu olarak, savaş sonrası çözüm olarak bir federal sistemde birleşmiş ve il özerkliklerine sahip Arap devletleri şeklinde bir sonuca ulaşmıştı. Arap Bürosu üyelerine

⁹⁵² Westrate, *The Arab Bureau*, 136-138.

⁹⁵³ Westrate, *The Arab Bureau*, 138.

⁹⁵⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 138-140.

musallat olan entelektüel çelişki, tüm çıplaklığıyla ortadaydı. Araplara evet özgürlük verilmeliydi, ancak bu özgürlük İngiliz stratejik çıkarlarından ödün vermeden siyasi olarak baş edebilecekleri kadar olmalıydı. Gertrude Bell'e yazdığı bir mektupta Hogarth, Arap ulusal fikrine yönelik küçümseyici ve alaycı söylemini, sözde medeniyet kurtarıcısı rolüne yakışır şekilde şöyle göstermektedir:

*“[Arap dünyasını] ancak Batı'ya doğru yönlendirerek kendimiz için herhangi bir varlık yapmayı umabiliriz. Bakın, hala bir Arap milletine inanıyorum. Ancak onları, sağlıklı bir çocuk olarak görmeyi beklemeden önce, doğduğu gibi büyüüp yaşamaya mahkum olarak ve bebekliğin tüm hastalıklarına maruz kalan bir grup çocuk olarak görüyorum.”*⁹⁵⁵

Arap Bürosu'nun “Türkiye'nin kanatlarından oyulmuş Arap İmparatorluğu rüyasını ateşlediği” ve “Arap milliyetçi hareketleri kışkırttığı” iddiaları, özellikle 1920'lerde Mezopotamya'da İngiliz idaresine yönelik isyan hareketleri ve Lawrence'ın şöhretinin etkileri gölgesinde ateşkes sonrası dönemde yeniden gündeme getirildi. Aslında Büro'nun tanınmış üyeleri Arap imparatorluğu rüyasını ateşlemediler, ancak entelektüel bir yaklaşımla bir bilim insanının keşif dünyasındaki yolculuğu gibi, incelediler, yaklaştılar ve emperyal kodlarına sadık bir hizmetkar olduklarını unutmadılar. Times muhabiri Philip Graves, Büro için ortaya koyulan “ateşli taraftar” etiketini yalanladı:

*“Arap Bürosu, Arap imparatorluğuna asla inanmadı. En iyi ihtimalle -büro- Arap devletlerinin nihai olarak gevşek bir konfederasyonunu umuyordu, ancak buna da yıllarca ulaşamayacağını, sadece bunun istenebildiğini tam olarak anladı.”*⁹⁵⁶

Lawrence, “Bedevi Kabilelerinde Milliyetçilik” adlı makalesinde, Hicaz'da ve Araplarda Arap milliyetçiliğinin yükselme nedenleri, eğitilmiş Şeriflerin Arap milliyetçiliği ve vatanseverliği anlayışına etkileri gibi konulara da değinmekte olup bölgedeki gözlemlerini şu şekilde ortaya koymaktadır:

*“Onların -bedevi- milliyetçi görüşleri kabilenin bağımsızlığı demek. Bir imparatorluk fikri onlara ait değildir... biz ve bizim müttefiklerimiz olmazsa etkili bir Arap İmparatorluğu kurmak, vilayet idaresinin ahenksiz mozaikinden daha fazlası olamayacaktır.”*⁹⁵⁷

Arap Bürosu, bir “Arap Halife” yaratma konusunda başlangıçta istekli olsa da giderek umutlarını kaybedecekti. Aslında Hüseyin'i halife olarak ilan etmek, İngiliz himayesinde kurulması düşünülen Arap federasyonunun uluslararası prestijini arttırmak için bir vasıta

⁹⁵⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 139-141.

⁹⁵⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 142-143.

⁹⁵⁷ *Arab Bulletin*, No. 32, 26 Kasım 1916.

olacaktı. Diğer taraftan Türk Sultanı'nın İngiltere himayesindeki Müslümanlar üzerindeki kışkırtıcı etkisinin kırılması umulmaktaydı. Büro, bu rüyayı Hüseyin'in adına gerçekleştirmek için tarihi ve dini iddiaları ortaya koydu. Ancak İngiliz ricali, bu fanatik görünümlü istihbarat elemanlarının girişimlerine daha realist yaklaşarak *"Halifelik Müslümanlara ait bir kurumdur, bizim işimiz değildir"* diyecekti.⁹⁵⁸

Şerif Hüseyin'in isyanına dinamizm katmak ve daha geniş bir alanda taraftar toplaması ve meşruiyet kazanması adına da Halifelik unvanına sahip olması, muhalefete rağmen Wingate, Storrs ve açıkça olmasa da McMahon tarafından desteklenmişti.⁹⁵⁹ Büro'nun Filistin şubesinde görev alan Harry Pirie-Gordon, yazdığı raporunda Hüseyin'in davasına sahip çıktı: *"Müslüman dünyasının ruhani başkenti ve Yüce İmam'ın ikametgahı olan kutsal Mekke şehri onun kontrolündeydi."* Hogarth, bir Türk halifesinin elinde güç olan cihat tehdidine karşı çözüm yolu olabileceğini öne sürdü: *"Türkiye'deki Halife'ye meydan okuyan bir Halife'nin Arabistan'da göreve gelmesi, özellikle güçlü şekilde ortaya çıkarsa gelecekte bizim için mümkün olan en iyi korunma olacaktır."*⁹⁶⁰

Ronald Storrs, 11-12 Aralık 1916 tarihinde Cidde'de Mekke Şerifi ile yaptığı görüşmenin raporunda, Şerif'in Halife unvanını alma beklentisi ve kararlılığını ifade etmiştir. Hüseyin böyle bir makamın McMahon mektuplarıyla onaylandığı kanısındaydı ki, Arap Kralı olmak demek Arap Halifesi olmak demektir: *"Böyle tarihi bir adım atmadan önce bizi bilgilendirebileceğini belirttim. Şerif ise Halife olarak Kahire Müstemleke İdaresi tarafından resmi olarak zaten ifade edildiği cevabını verdi"*⁹⁶¹ (Sir Ronald Storrs ile Şerif Hüseyin'in 12 Aralık 1916 tarihli görüşmesinden bir fotoğraf için bkz. Ek 8).

Arap Bürosu tarafından verilen bilgiye göre, Türkiye ile savaş halindeki güçlerin hâkim olduğu Müslüman dünyasının çeşitli yerlerinde Cuma namazı -Müslümanlar için önemli bir toplanma zamanı- öncesinde verilen Cuma hutbesinde Türk Halifesinden bahsedilip bahsedilmediği hakkında soruşturma yapıldı. Mısır'da adsız ve belirtilmemiş bir "Müslaman Halife" için dua ediliyordu: *"Daha çok sayıda camide, belirtilmemiş bir Halife için dua edilir; birkaçında artık hiçbir Halife için dua edilmiyor; yaklaşık yarım düzinede Osmanlı Sultanı hala ismiyle anılıyor."* Filistin'de de mevcut uygulama

⁹⁵⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 143.

⁹⁵⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 144.

⁹⁶⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 145.

⁹⁶¹ *Arab Bulletin*, No. 36, 26 Aralık 1916.

Mısır'daki gibi olduğu bildirilmektedir. Ocak 1918'de *el-Kiblah* gazetesinde Osmanlı Halifesinin kamuoyu önünde reddedilmesi ve Hicaz'da Hutbe'de hiçbir Halife'den bahsedilmemesi, propaganda boyutunda kalmakla birlikte Osmanlı Halifesi'nin itibarını zedelediği de bir hakikatti.⁹⁶²

Hicaz isyanının Haziran 1916'da başlaması, Halifelik tartışmalarına yeni bir boyut getirmişti. Aslında isyanın kendisi Şerif'in İslam dünyasındaki saygınlığını azaltırken Osmanlı padişahının cihat çağrısı da ne Türklerin ne de İngilizlerin beklediği büyük etkiyi göstermedi. Hüseyin'in İngiliz yardımına rağmen Türkleri Hicaz'dan çıkaramaması ve Arabistan'daki Vahhabi yükselişi, "Halifelik" iddiasını gözden düşürmekteydi. Ancak Rabegh krizinin yaşandığı sırada bile Arap Bürosu, umudunu kaybetmedi. William Ormsby-Gore, Hristiyan birlikleri Hicaz'a inerse Şerif'in Müslüman dünyası tarafından Halife olarak kabul edilme şansının tümüyle sona ereceğini belirtti.⁹⁶³

Büro içindeki Halifelik coşkusu azaltan bir diğer mesele, Arap coğrafyasında Şerif yönetimine alternatif Suriye milliyetçiliğine yönelik büro içinden artan destek idi. Hüseyin'in, "*Müminlerin Emiri*" unvanını İngiliz otoritelere kabul ettirmeye çalışması da çevirisinin halifelik ile aynı olduğu sonradan anlaşılması, karışıklığa neden olacaktı.⁹⁶⁴ İngilizler tarafından Halifelik kurumu, Papalık kurumu ile eşdeğer görülerek yanlış bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. Siyasi bir gücü olmayan halifenin dini bir güce de sahip olamayacağı gerçeğini anlamaları biraz zaman alacaktı, belki de hiç anlaşılamamıştı.

Lawrence, "*Şerif Hüseyin'in dini görüşleri*" adlı makalesinde Şerif'in *Emir el-Müminin* ya da *Halife* unvanlarını kabul etmediğini ve insanların sahip olmadığı hırsları kendisine -Şerif- atfettiğinden bahsetmişti. Şerif, Halifeliğin Ebu Bekir ile sona erdiğini, Müslüman Halifeliği fikrinin Abdülhamid'e İngilizler tarafından önerildiğini ve "*onun -II. Abdülhamid- tarafından bizi dövmek için bir sopa olarak kullanıldığını*" iddia etmişti. Lawrence diyor ki

"... Şerif ne diğerinin -Türk- halifeliğini kabul ediyor ne kendisi üstleniyor ne de teorinin varlığını itiraf ediyor... Ona göre, *Emir el-Müminin* ünvanı, samimi bir Müslümanın benimseyeceği bir

⁹⁶² *Arab Bulletin*, No. 95, 02 Temmuz 1918.

⁹⁶³ Westrate, *The Arab Bureau*, 145.

⁹⁶⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 146.

ünvandı ve -Şerif- herhangi bir ardıllık iddiasında bulunmadı... Şerif, İslam'ı tek bir yanılmaz başa bağlı bir yönetim biçimi olduğu şeklindeki çılgın fikirden arındıracaktı."

Lawrence'ın ifadelerinden Şerif'in "Halife olmak" gibi büyük hırslara sahip olmadığı gibi bir anlam çıksa da son sözleri, İslam dünyasındaki aşırılıkları sona erdirerek "ılımlı Sünnileri ve ılımlı Şiileri kendi başkanlığında bir araya getirmek" çağrısı yapması, yeterli bir cevap olacaktır.⁹⁶⁵

Arap Bülteni'nin aldığı istihbarata göre, 1918 yılının Aralık ayının başlarına doğru, Müslüman yetkililerin Hicaz Kralı'nı kabul etmeyi önerdiği yönünde söylentiler hakim olmaya başladı. Kudüs'te Hz. Ömer Cami'nde Cuma namazı münasebetiyle bazı fanatiklerin Şerif'e Halife unvanı yanında "Arapların Sultanı" unvanını eklemeyi amaçladıkları bilgisi, OETA (İşgal Edilmiş Düşman Toprakları Yönetimi) baş idarecisine ulaşınca duruma müdahale edecekti:

*"Projeden haberdar olan ancak uygulamaya geçirilmesine şiddetle karşı çıkan Başmüftü ve Belediye Başkanını göreve çağırdım. İslam'ın küçük bir kesiminin tüm Müslüman dünyasını etkileyen bir duyuruyla başlamasının son derece uygunsuz olduğunu kabul ettiler... ve böyle bir olayın tekrarına müsamaha göstermeyecekleri sözünü verdiler."*⁹⁶⁶

1919 yılına geldiğimizde, Şerif'in Arap Kralı ya da İslam Halifesi gibi büyük unvanları taşıyamayacağı Büro tarafından net bir şekilde anlaşılmıştı:

*"Arabistan'da kendisini Halife olarak tanıyacak Araplar var ve gerçekten de İslam Halife ile aynı anda hüküm sürmek için bir Arap Halife olarak seçilebilir. Ancak Hintli ve diğer Müslümanlar açık ve net bir tavır içinde kendilerini ifade ettiler ve Hüseyin'in İslam dünyasında Hicaz Kralı olarak gerekli olmasa bile İslam dünyasında İslami Halife olarak kabul edilmesinin en ufak bir şansı yoktur."*⁹⁶⁷

Halifelik dosyası, *Bülten*'in son sayılarında Tarih Profesörü Carlo Alfonso Nallino'nun çalışmaları esas alınarak işlenmiştir. "*Halifeliliğin Varlığına ve Doğasına İlişkin Yanlış Avrupa Kavramının Sonuçları*" adlı makalesinde Avrupalı emperyalistlerden farklı olarak Müslümanların Halifelik kurumu ile siyasi bağımsızlıkları için bir sığınak ve geçmiş zafer günlerini ihya özleminin tezahürü anlaşıldığını yetkin bir şekilde dile getirmektedir:

⁹⁶⁵ Arab Bulletin, No. 59, 12 Ağustos 1917.

⁹⁶⁶ Arab Bulletin, No. 109, 06 Şubat 1919.

⁹⁶⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 146.

“Avrupa'ya karşı siyasi bir eylem merkezine ihtiyaç duyan Sünnilerin çoğunluğu, kendi doktrinlerinin Osmanlı Padişahlarının Halifeliğine karşı ortaya çıkardığı zorluklardan feragat ediyor. Yerli basını takip eden herkes, Osmanlı tebaası olmayan Müslümanlar'ın, Müslüman inancının tehlikede olduğuna inandıkları için değil, İslam'ın birliğinin ve siyasi bağımsızlığının nihai olarak yeniden tesis edilmesini umdukları için Türkiye'ye döndüklerinin farkında olmalıdır.”⁹⁶⁸

Profesör Nallino, Müslümanların Osmanlı'yı veya başka herhangi bir Halifeliği kabul ederken, *“Hristiyan efendilerini aldattıklarını”* ve *“kronik bir siyasi protesto durumunda yaşadıkları”* ve bunu tamamen farkında olarak yaptıkları iddiasındadır:

“Yüzyıllar önce kendiliğinden ölen ve varlığında Müslümanların yaşadığı bölgeler üzerindeki egemenliklerine tamamen karşı çıkan bir kurumu yapay olarak canlandırmak için Avrupa Devletlerinin birbirleriyle rekabet etmeleri gerçekten ilginçtir. Halifeliğin İslam'ın evrensel egemenliğinden veya başka bir deyişle bir tür siyasi Pan-İslamizmden başka bir şey olmadığını çok sık tekrarlayamam... Müslümanlar arasında muhtemelen çok uzak olmayan bir zamanda, kâfir devletlerin İslam'ın dünya çapındaki gücü ve fetihlerinden önce titrediği o görkemli geçmişin onlar için yeniden doğabileceği inancının korunmasına katkıda bulunur.”⁹⁶⁹

3.3.14. Arap Bürosu ve Siyonizm

Arap Bürosu, Filistin'de İngiliz emperyal hedeflerine hizmet edecek bir damar yakalayacaktı. Ancak büro, savaşın başında, Orta Doğu'da Arap coğrafyasında Araplarla müttefik olma stratejisinde Yahudileri tam olarak hesaba katmış gibi görünmemekle birlikte Siyonizm'in kendi savaş sonrası hedefleriyle doğrudan çeliştiğini gördü. 1916'da Siyonistler Whitehall'da güçlü arkadaşlar edinmişlerdi. Diğer taraftan 1914'te Filistin'deki Yahudi nüfusu, yaklaşık 85.000 idi ve yaklaşık 600.000 Arap'ın ortasında kırk koloni arasında dağılmıştı, ancak emperyal politika oyunundaki etkileri büyük olacaktı.⁹⁷⁰ Bu politika sonucunda bugün İsrail'in nüfusu 10.000.000'a ulaşırken, "Tarihi Filistin" topraklarındaki nüfusun yüzde 49,7'sini Filistinliler, yüzde 50,3'ünü ise Yahudiler oluşturmaktadır.⁹⁷¹

Birinci Dünya Savaşı'nda HGM'nin Liberal Parti üyelerinin büyük kısmı Evanjelik Hristiyan'dı ve Siyonist davaya sahip çıkacaklardı. Daha gerçekçi bir neden ise, savaşın

⁹⁶⁸ Arab Bulletin, No. 101, 27 Ağustos 1918; Arab Bulletin, No. 104, 24 Eylül 1918.

⁹⁶⁹ Arab Bulletin, No. 104, 24 Eylül 1918.

⁹⁷⁰ Westrate, The Arab Bureau, 173.

⁹⁷¹ Anadolu Ajansı. “Tarihi Filistin topraklarındaki Arap nüfusunun artışı İsrail'i endişelendiriyor”, 29 Aralık 2021. (Erişim Tarihi 12 Ocak 2023) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tarihi-filistin-topraklarindaki-arap-nufusunun-artisi-israili-endiselendiriyor/2460206>

ikinci yarısında Britanya hazinesinin ABD'nin yardımına olduğu kadar Yahudilerin finans kaynaklarına da ihtiyacı vardı. Dört yıllık savaşta devletin Orta Doğu için toplamda 750.000.000 sterlin gibi büyük bir rakam harcadığı zikredilse de, kabileleri yanında ve savaşta tutabilmek için bundan daha fazla maliyet olduğu bir hakikattir. Siyonist Yahudiler Filistin'de Türklere karşı askeri birlikler oluşturmakla birlikte özellikle de Aaronsohn ailesi aracılığıyla İngiliz Gizli Servisi'ne istihbarat sağlamıştı. Dolayısıyla Yahudiler, Osmanlı hakimiyetindeki Arap toprakları üzerindeki pazarlıkların bir parçası olacaktı. İngiltere, Fransa'nın kurulması düşünülen bir Siyon Devleti'ne engel olmaması için Mark Sykes'ı görevlendirdi.⁹⁷²

Balfour Deklarasyonu'na yani İsrail devletine giden yolda Aaronsohn'lar ailesi ve Nili Gizli Örgütü'nün faaliyetleri önem arz etmektedir. 1915-1917 yılları arasında faaliyet gösteren NİLİ, Aaronsohn'lardan Alexander, ağabeyi Aaron, kız kardeşi Sarah ve Filistin bölgesindeki bazı Yahudi gençlerin katılımı ile kurulan bir casusluk ve istihbarat örgütüdür. Örgüt'ün Siyonist davasının yurtdışı propagandası görevini üstlenen üyesi Alexander Aaronsohn, 18 Ağustos 1915'te Kahire'de Albay Newcombe ile başarılı bir görüşme gerçekleştirdi. 6 Eylül'de bu sefer Absalom Feinberg, Donanma İstihbaratı'ndan Woolley ile kısmen başarılı bir görüşme yaptı. Aaron Aaronsohn'un Ekim 1916'da Londra'da İngiliz İstihbaratı'ndan etkili isimlerle görüşmesi, örgüt için bir dönüm noktası oldu. Bundan sonra NİLİ mensupları tarafından EMSIB, Askeri İstihbarat, Bahriye İstihbaratı, Arap Bürosu'na Osmanlı ordusu ve özellikle de Suriye-Filistin cephesi hakkında istihbarat sağlanmıştı. Bunun karşılığında elbette İngilizler, Siyonist Yahudilerin siyasi taleplerini karşılayacak adımlar atmıştı.⁹⁷³

Sykes, Weizmann-Faysal buluşmasını gerçekleştirdi ki Orta Doğu için planladığı Arap-Ermeni-Siyonist iş birliği yolunda bir adım olacaktı. Aaronshon ise "*İngilizce konuşan bir Prusyalı antisemite*" dediği Lawrence ile bir görüşme gerçekleştirdi.⁹⁷⁴ Aslında Arap Bürosu, Orta Doğu'daki istihbarat faaliyetlerinde daha çok Arap unsuruna dayanmayı tercih etmişti. Filistin'de NİLİ'nin ileride Siyonistler lehine bazı tavizleri getireceği düşüncesiyle, Absalom'un iş birliği girişimi, örgütün kurucusu Aaron'un beklediği

⁹⁷² Karaca, *Sınırları Çizen Kadın*, 238-275.

⁹⁷³ Necmettin Alkan, *Ortadoğu'da Casus Savaşı: Nili* (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 61-68. Alexander Aaronsohn'un Birinci Dünya Savaşı sırasında propaganda amaçlı yazılıp altı dile tercüme edilerek yayınlanan "With The Turks In Palestine" adlı eserinin tercümesine de yer verilmiştir.

⁹⁷⁴ Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 310.

sıcaklıkta olmadı. Hatta Teğmen Wooley'in Türkler tarafından esir alınması, Aaron'la ilişkilerin dondurulmasına neden olmuştu.⁹⁷⁵

Arap Bürosu, anti-Siyonist bir görüntü ortaya koysa da Filistin'deki Siyonist emellere dolaylı da olsa hizmet ettiği bir gerçektir. Whitehall'ın Siyonist ilkeleri benimseme konusundaki çekincesi, Arapları öfkeliendirmekten ziyade, Filistin'deki İngiliz servetlerini koruma içgüdüsüydü. Büro'nun anti-Semitizm eğiliminde bir istisna, 1916 sonlarında büroda görev alan William Ormsby-Gore idi. Yüzbaşı Ormsby-Gore *"The Politics of Jerusalem"* başlıklı raporunda, Kudüs'te bir İngiliz işgalinin beklendiğini ve savaş sonrası bir İngiliz idaresi olmadan büyük sorunlar yaşanacağını öne sürdü. Londra'ya döndükten sonra, Savaş Bakanlığı'ndaki Ormsby-Gore'un İngiliz Filistin'i inancı, Whitehall'da lobi yapan Chaim Weizmann tarafından güçlendirildi.⁹⁷⁶

Siyonizm'in ateşli bir savunucusu haline gelen Ormsby-Gore, İngiltere'nin Siyonist davayı resmi olarak desteklemediği bir dönemde, 1917 baharında Sykes'e şöyle yazdı: *"Sanırım Filistin'deki katliamları propaganda olarak kullanmalıyız. Birkaç acılı vahşet masalı burada propaganda aracı olarak memnuniyetle karşılanacaktır ve Aaron Aaronsohn -NİLİ Yahudi istihbarat başkanı- Yahudi gazetelerine bazı korkunç hikayeler gönderebilir."* Ormsby-Gore'un bu taktiği, Savoy'da tepkilere neden oldu. Arap Bürosu ve Askeri İstihbarat, NİLİ'nin istihbaratından ve bağlantılarından cömertçe yararlanırken, Clayton gidişattan memnun değildi:

*"Gerçekten de, şu anda kesin bir açıklama yapmaktan kaçınmanın iyi olmadığından emin değilim. Arapların Şerif yanlıları ile Mekke'nin hakimiyetinden korkanlar arasında zaten dikkatleri dağılmış olması menfaatlerimize yardımcı olmaz. Aynı zamanda Fransız yanlısı ve Fransız karşıtı arasında Filistin'deki Siyonizm şeklindeki bir başka çekişme kemiği de orada yaşayan Müslümanların çıkarlarına karşı verilmektedir. Arka planda ne kadar çok politika tutulabilirse, Arapların Türklerin Suriye'den atılmasına yoğunlaşma olasılıkları daha yüksektir ki bu başarılı olursa Arap birliğini ve ulusal hissini desteklemek için her şeyden daha fazlası yapılacaktır."*⁹⁷⁷

Clayton, Balfour ve Sykes'ın aksine, Filistin'de bir "Yahudi Devleti" fikrini sert şekilde eleştirdi. Filistin'de yerleşmiş istikrarlı bir Avrupalı toplum Süveyş'te rahatlatıcı olsa da, İngiliz sponsorluğunda Siyonist bir vatanın inşası, Arapların tepkisine ve en önemlisi bir Arap birliği için hızlandırıcı etki yapacaktı. Clayton, *"kendilerinden çok daha iyi bir iş*

⁹⁷⁵ Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu*, 323-324.

⁹⁷⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 176-177.

⁹⁷⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 177.

*adamı olan ve onun diyetini zorla almaya eğilimli” olan Yahudi ile ticari bir mücadeleye girmenin kötü bir şekilde ayaklarına dolaşacağını ifade etti ve Sykes’ı uyardı: “Onları [Arapları] görüldüğü kadarıyla Arap birliğini başarılı bir şekilde gerçekleştirmeye zorluyor ve bizim tarafımızda olma olasılığını riske atıyoruz.”*⁹⁷⁸

İngiltere Hükümeti, 2 Kasım 1917’de Balfour Deklarasyonu ile Filistin’de “Yahudi ulusal yurdu” kurulmasını destekleme sözü verdi. Londra’nın Siyonist davayı resmi olarak sahiplenmesiyle işler değişecekti. 1918 Şubat’ında İngiliz desteğiyle oluşturulan Yahudi Lejyonu, Allenby kuvvetlerine katıldı. General Macdonough, “*Aaronshon’ların istihbaratı olmasaydı, Allenby zaferi kazanamazdı*” diyecekti.⁹⁷⁹ Weizmann, daha sonrasında Lawrence’ın “*davalarına hizmetine şükranlarımı arz etmeden geçemeyeceğim*” derken, Tibawi eserinde, onu “*gizli bir Siyonist*” olarak adlandırdı.⁹⁸⁰

Arap Bürosu, resmi tanıma öncesinde Şerif isyanının gereksiz yere tehlikeye atılmasından korktuğu için deklarasyona karşı çıktı. Şüphesiz anti-Semitizm, Kahire’deki İngiliz subaylar tarafından benimsenmişti, ancak onlar Arapları da içten içe küçük görme eğilimindeydiler. Yaklaşan barışın karmaşıklıklarıyla yüzleşen Arap Bürosu için Balfour’un bildirisi kötü zamanlanmıştı. Hogarth, Ocak 1918’de Cidde’ye yaptığı ziyarette Şerif Hüseyin’e Balfour Bildirgesi’ne yönelik belirsiz bir açıklama yaptı ve hiç kimsenin bir başkasına boyun eğdirilmeyeceğini vurguladı:

*“Yahudilerin Filistin’e geri dönmesine, dünyadaki Yahudi görüşü taraftar olduğundan ve bu görüşün sabit bir faktör olarak kalması ve HMG bu arzunun gerçekleşmesini beğeni ile bakarken, HMG tarafından hem ekonomik hem de politik olan mevcut nüfus özgürlüğüyle uyumlu olduğu sürece, bu idealin gerçekleştirilmesine engel teşkil etmemesi gerektiği belirlenmiştir.”*⁹⁸¹

Clayton ve Hogarth, bir İngiliz Filistin’ini sağlayabileceği stratejik avantajların farkındaydılar ve Sykes-Picot Anlaşmasında bunu gerçekleştirecek düzenlemeleri desteklediler. Weizmann’ın Siyonist Komisyonunun gelmesini bekleyen Clayton, “*Yerel Yahudiler üzerinde, İngiliz Hükümeti’nin beyanının gerçek anlamını ve iki toplumun sempatik iş birliğine yol açacak makul ve uzlaşmacı bir tutum benimseme gerekliliğini etkileyerek yerel Arapların korkularını sakinleştireceği*” umudunu Dışişleri’ne dile

⁹⁷⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 178.

⁹⁷⁹ Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu*, 330.

⁹⁸⁰ Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu*, 404.

⁹⁸¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 179.

getirdi. Dahası, Clayton, Siyonizmin dünya çapında büyük etkisine inanıyordu ve bir İngiliz Filistin'i barış konferansında devleti için büyük bir koz olacaktı.⁹⁸²

Savaş Kabinesi'nin Orta Doğu Komitesi, Balfour Deklarasyonu'nun uygulanmasını sağlamak üzere Ocak 1918'de Chaim Weizmann liderliğindeki bir Siyonist Komisyonu Filistin'e gönderdi. Siyonist komisyon üyeleri, Storrs'un baş yönetici olarak atanmasına karşı çıktılar. Buna karşılık sivil vali olarak Storrs, yönetimin çoğunu astlarına bıraktı ve Kudüs'ün kültürel ve estetik dönüşümüne odaklandı. Eski eserlerin korunması ve muhafazası için bir topluluk olan Pro-Jerusalem'i kurdu ve mimar Charles Ashbee'yi şehrin yeniden planlanması için görevlendirdi.⁹⁸³

Arap Bürosu'nun Clayton ve Hogarth gibi üyelerinin Weizmann ve arkadaşlarının gerçek niyetleri konusunda yanıldığını ya da yanılmak istediklerini gösteren emareler bulmak da mümkündü. Clayton, Gertrude Bell'e şöyle yazdı: *"Siyonist politika bir Yahudi devletinin kurulması politikası değil, ... ama bir Yahudi yurdu ya da Filistin'deki İbranice kültür merkezi kurmayı amaçlıyor. ...belki de farkında olmayabilirsiniz."* Clayton, Weizmann'ın Faysal ile görüşmesinden, makul bir anlaşmanın çıkacağını ummuş olabilirdi. Hogarth ise Siyonist Komisyonun gelişine kesinlikle katılacak Arap kaygısına atıfta şöyle bulundu:

*"Komisyon'un hem mevcut arazi sahiplerinin -topraklarına- el koyulmasına veya sömürülmesine hem de Filistin'deki herhangi bir Yahudi siyasi kontrolüne karşı olduğu anlaşılmıştır. - Komisyonun- gerçek politikasını mümkün olduğunca geniş bir şekilde duyurmak için zaman kaybetmeyeceği umulmaktadır."*⁹⁸⁴

4 Haziran 1918'de Uheida'da, Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal ile Siyonist lider Chaim Weizmann arasında, Arap Bürosu aracılığıyla bir görüşme gerçekleştirilmişti. Büro elemanlarından Yarbaj Joyce tercümanlık görevini üstlenmişti. Büro'ya göre, *"görüşme samimiydi ve görünüşe göre karşılıklı tatmin sağlanmıştı."*⁹⁸⁵ Yahudi-Arap iş birliğine önemli bir katkı sağlandığı büro tarafından iddia edilse de toplantıda Weizmann, iki yüzlü davranarak bağımsız bir Yahudi devleti arama niyetini reddetti. Weizmann, daha sonra

⁹⁸² Westrate, *The Arab Bureau*, 180.

⁹⁸³ Ovendale, "Storrs, Sir Ronald", 4.

⁹⁸⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 181.

⁹⁸⁵ *Arab Bulletin*, No. 93, 18 Haziran 1918. Siyonist lider Dr. Chaim Weizmann, Birinci Dünya Savaşı'nda (1916-19) İngiliz Amirallığı laboratuvarlarının direktörlüğünü yaptı. (1948 yılında İsrail'in ilk Cumhurbaşkanı oldu.)

temas ettiği Suriyeli ve Filistinlilere Faysal'a verdiği güvenceleri tekrarladı. Siyonist Komisyon, amaçlarının “*Kutsal Topraklardaki Yahudiler için, kendi ulusal yaşamlarını yaşadıkları ve diğer sakinlerle eşit haklar paylaştıkları bir yer oluşturmak*” olduğunu vurguladı. Cornwallis, Komisyon ziyareti hakkındaki Arap Bürosu raporunda, iyimser ama ihtiyatlı idi. Ancak Büro’nun özellikle de Araplar ve Suriyelilerle doğrudan temas halinde olan üyeleri, bu kadar iyimser olamadı.⁹⁸⁶

Hogarth, Siyonist Komisyonun Arapları yatıştırmak için hesaplanan ikiyüzlülüğünü reddetti. Ona göre Siyonizm, bir Yahudi siyasi varlığı olmadan entelektüel olarak hiçbir anlamı yoktu. Ancak mütevazı bir Yahudi yerleşiminin İngiltere’ye sağlayacağı kazanımların farkındaydı ve Siyonist program kontrollerinde olduğu müddetçe desteklenmeliydi.⁹⁸⁷ Desteğiyle İngiliz irtibat subaylığına atandığı Chaim Weizmann ile Mart 1918’de Filistin’e gönderilen Siyonist Misyon’da yer alan Ormsby-Gore,⁹⁸⁸ Hogarth’ı eleştirdi:

“Siyonistler hiçbir şekilde politik hakimiyet istemiyorlar, sadece barışçıl bir nüfuz istiyorlar ve kendilerinin toprağın en iyi uygulayıcıları ve en verimli insanları olduklarını kanıtladıklarına göre başarılı olacaklardır.” Hogarth yanıtladı: *“Özel politikamızı bir varsayım üzerinde şekillendirmemiz ya da şekillendirebilmemiz konusunu kabul edemem.”*⁹⁸⁹

Arap Bürosu 1919 yılına gelindiğinde, Siyonistlerin Filistin’de güçlenmesinden rahatsız olsa da İngiliz Hükümeti’ni sorumluluğa çağırdı. Clayton, İngiltere’nin hem Suriye hem de Filistin için Arap istekleri ve Siyonist hedefleri göz önünde bulundurarak özerk bir hükümet kurmasını söylemişti. Allenby’nin siyasi istihbarat şefi olarak görev yapan Wyndham Deedes, Siyonizme sempati duydu ve Londra’ya döndükten sonra bu dava için çalıştı.⁹⁹⁰ General Allenby 11 Aralık’ta Kudüs’e girdiğinde Deedes de oradaydı. Deedes, Kudüs’te şehri yönetmeye yardım etmek ve anlaşmazlıklarda uzlaşma sağlamak üzere görevlendirilmişti. Nisan 1918’de Deedes, Chaim Weizmann ile tanıştı ve siyonist davasında birlikte yürüyeceği bir dost edindi.⁹⁹¹

⁹⁸⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 182.

⁹⁸⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 182-183.

⁹⁸⁸ Robinson, “Gore, William”, 1.

⁹⁸⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 183.

⁹⁹⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 184.

⁹⁹¹ Chandler, “Deedes, Sir Wyndham Henry (1883–1956)”, s. 3.

Deedes, ilk yüksek komiser olan Herbert Samuel'in isteğiyle 1920-22 arasında Filistin'de baş sekreterlik görevini üstlendi. Kudüs'te Yahudi ve Araplardan oluşan genç bir kadro kurdu ve iki toplum arasındaki iş birliğini teşvik etti. Deedes, Arap ve Siyonist özelemleri uzlaştırmaya çalışsa da merkezileşmeye karşı çıktı. Filistin genelinde seyahatler yaparak halkın sorunlarını bizzat gözlemledi. Hem Yahudiler hem de Araplar tarafından sevildi. Onun hakkında bir Arap gazetesi şöyle demişti: “Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla ülkedeki her unsur, onun arkadaşları olduğunu düşünüyor gibi görünüyor.” Siyonizmi Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde tanıtmak için yurt dışına seyahat eden Sir Wyndham Deedes, uğruna çabaladığı İsrail devletinin kurulmasına şahit oldu ve 1956'da Londra'da öldü.⁹⁹²

Kahire Bürosu'ndan Clayton'ın altındaki siyasi misyonda görevlendirilen Philip Graves de Siyonist amaçlara sempati duyanlardandı. Filistin'de önerilen yerleşim yerini bölge ve bölge sakinleri için yararlı bulduğunu dile getirmişti. Graves, Yahudi aleyhtarı propaganda olarak yaygın bir şekilde kullanılan antisemitik metin, “*The Protocols of the Learned Elders of Zion*”un sahte olduğunu açığa çıkarmada başarılı oldu. Ancak “*The Land of Three Faiths*” adlı çalışmasının Siyonist yanlısı olarak anılmasına öfkelenildi. Aslında Graves, Yahudi ve Arap özelemlerine sempati duymakla birlikte, Filistin'i İngiltere'nin bölgedeki kazanımları için stratejik bir fırsat olarak gördü. Graves'e göre, Filistin devlet kurmak için kötü bir adaydı, kötü yönetilen kara cahiller olan Araplar sadece cemaat siyaseti için iyiydi ve Siyonistlerin siyasette hiç faydaları yoktu.⁹⁹³

Arap Bürosu, Balfour Deklarasyonu'nu hoş karşılamamakla birlikte neticede Londra'da Filistin meselesine dair alınan kararlara uydu. Büronun genel olarak hem Yahudi hem de Arap'a karşı tutumu, alaycı ve küçümseyici olsa da bir şekilde pragmatik idi. Büro üyeleri, Filistin'de bir Yahudi siyasi varlığına karşı lobi faaliyetine girişmedi. Ancak Siyonist anavatanı kurulacak ve Yahudi yerleşimi yapılacaksa Arap unsurları tahrik etmeden ve Britanya'nın menfaatlerine zarar vermeyecek şekilde sınırlı tutulabileceğini ne hikmetse umuyordu.⁹⁹⁴

---

⁹⁹² Chandler, “Deedes, Sir Wyndham Henry (1883–1956)”, s. 3-4.

⁹⁹³ Westrate, *The Arab Bureau*, 184-185.

⁹⁹⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 185-186.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BÜROSU YAYINLARI VE PROPAGANDA

4.1. Arap Bürosu Yayınları

1916-20 tarihleri arasında faaliyet gösteren Arap Bürosu, 1914'ten önce toplanan istihbaratın çoğu için merkezi depo haline geldi ve düzenli olarak basılan Arap Bülteni de dahil olmak üzere çok sayıda materyal üretti. 1914'ten sonra, hem Dışişleri Bakanlığı hem de Savaş Bakanlığı çok daha belirgin bir şekilde istihbarat işine odaklandı. 1916'da Dışişleri Bakanlığı'nın ve Savaş Bakanlığı'nın istihbarat birimlerinden eline ulaşan materyalleri de daha belirgin hale geldi. İstihbarat şubelerinden gelen günlük ve aylık istihbarat özetleri ve savaş zamanı sorunları hakkındaki Genelkurmay istihbaratı raporları politikaya daha fazla yön vermeye başladı.⁹⁹⁵

Arap Bürosu, bir istihbarat ve propaganda organı olmanın ötesinde Orta Doğu'daki askeri operasyonlara ve İngiliz politikasına yön verip müdahil olurken aynı zamanda bölge hakkında tarihi, coğrafi, ekonomik, siyasi, topografik ve epistemolojik veriler toplayan, oluşturan ve yayan bir rolü de üstlenmiştir. George Lloyd, büro için “*güncel bilgi müzesi*” ifadesine yer verirken onun benimsediği bu rolü tanımlamış olsa gerekir.⁹⁹⁶

Savaş öncesinde Osmanlı coğrafyası hakkındaki istihbarat, misyonerler, tüccarlar, büyükelçi ve ateşeler, bilim insanları, maceracılar ve bölgedeki görevli ya da olmayan İngilizler tarafından sağlanmaktaydı. Bununla birlikte 1890'lardan itibaren yarım yüzyıl boyunca Oxford ve Cambridge üniversitelerinden mezun bir grup İngiliz eliti, İngiliz politikasına yön vermeye başlamıştı. İçlerinde Lord Albert Grey, Cecil Rhodes, Arnold Toynbee, Halford J. Mac Kinder gibi isimlerin olduğu bu grup, 1910'da Round Table'ı

---

⁹⁹⁵ Hamm, “British Intelligence”, 25.

⁹⁹⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 87.

kurmuştu. 1919'da kurulan Chatham House'un (önceki adıyla The Royal Institute of International Affairs) içinde yapılanan bu grubun amacı, İngiltere'nin Güney Afrika'dan Mısır ve Hindistan'a kadar olan sömürge topraklarını birbirine bağlamaktı. İstanbul'da görev yapan İngiliz büyükelçi ve ataşeleri de Osmanlı'nın kaderinde önemli roller oynayacaklardır. Sir Aubrey Herbert, Sir Mark Sykes, Llyod George bunların en önemlisidir.⁹⁹⁷

Arap Bürosu'nun çalışmaları için savaş öncesi hazırlıkların çoğu, Oxbridge ve devlet okulu eğitimlerinden ve varlıklı topluma üyelikten gelen kişiler arası bağlantılar tarafından kolaylaştırıldı. Orta Doğu istihbarat uzmanları topluluğu, profesyonel olanlardan ziyade sosyal, sınıf ve aile ilişkileri tarafından bir araya getirilenlerce oluşturuldu. Lord Kitchener'in Kahire'deki Doğu Sekreteri olan Ronald Storrs, T.E. Lawrence, George Lloyd, Philip Graves, Kahire'deki savaş zamanı Arap Bürosu şefi Kinahan Cornwallis ve Mark Sykes benzer yaşıyordu. Birçoğu Oxford veya Cambridge'e giderken birbirleriyle tanıştı. Gertrude Bell, arkeolog ve savaş zamanı istihbarat uzmanı David Hogarth'ın kız kardeşi Janet Hogarth'la Oxford'dan arkadaş olmuştu.⁹⁹⁸

David Hogarth, Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nde Filistin Keşif Fonu'nun 1913 Filistin araştırmasında yer alacak olan T.E. Lawrence ve C.L. Woolley ile tanıştı. Lawrence, 1911'de Suriye'deki Karkamış'ta Bell ile ilk kez karşılaştı. George Lloyd, Gertrude Bell'in aile dostuydu ve İstanbul'da *The Times*'ın yabancı editörü Valentine Chirol ve *The Times*'ın İstanbul muhabiri olan (1908-1914) Philip Graves'i ağırladı.⁹⁹⁹

Bir zamanlar Filistin Keşif Fonu ile iş birliği yapan Kraliyet Coğrafya Topluluğu hem askeri hem de sivil "keşif kardeşliğinin" etkileşime girebileceği bir merkez sağladı. Kahire'deki savaş zamanı istihbarat şefi Gilbert Clayton, haritacı Douglas Carruthers ve ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Orta Doğu'nun bazı kısımlarını Avrupalılarca keşfetmiş olan Wilfrid Scawen Blunt ve Lady Anne Blunt gibi Hogarth, Bell, Shakespear ve Leachman da bu topluluğun üyeleri idi.¹⁰⁰⁰

Londra'da elit bir tabakanın oluşturduğu ilişkiler ağı, İngiliz sömürge topraklarındaki bilimsel çalışmalar ve istihbaratın omurgasını oluşturacaktı. "Keşif kardeşliği" olarak

⁹⁹⁷ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 47-48.

⁹⁹⁸ Hamm, "British Intelligence", 253.

⁹⁹⁹ Hamm, "British Intelligence", 253.

¹⁰⁰⁰ Hamm, "British Intelligence", 253.

adlandırılan ilişkiler ağının birçoğu, "kardeşliğin" sivil ve resmi üyelerinin etkileşimi için önemli bir gayri resmi kurum sunan topluluğa üyelik için birbirlerini aday gösterdi. Bu topluluğun kişisel ilişkileri yurtdışına yayıldı. Leydi Anne Blunt, Kahire'de Gertrude Bell'in bir arkadaşıydı. *The Times* için çalışmadan önce P. Graves, Ronald Storrs ile aynı daireyi paylaştığı Kahire Mısır Gazetesi için muhabirdi. Leachman ve Shakespear, 1914'te İstanbul'da buluşmuştu. Bell, Delhi'deki 1902'de Durbar'da Valentine Chirol, John Gordon Lorimer ve Sir Percy Cox ile tanışmıştı. Orta Doğu'ya ilk yolculuğunu 1905 yılında, Türkiye'deki İngiliz konsolosları arasındaki arkadaş ağıyla kolaylaştıran Chirol'du. Bell, 1905 yılında Kudüs'te Mark Sykes ile tanışmıştı. Bell'in çocukluk arkadaşı Louis Mallet, İstanbul'da büyükelçiydi.¹⁰⁰¹

1914 öncesi istihbaratı İngiliz imparatorluk kaygıları bağlamında değerlendirmemiz gerekmele birlikte, özellikle Boer Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti topraklarında istihbarat toplama misyonları başlatıldı. 1909'da İngilizler tarafından profesyonel bir istihbarat servisinin kurulmasından önce bile istihbarat, modern ve nihayetinde başarılıydı. Arap Bürosu ve Kraliyet Coğrafya Topluluğu tarafından oluşturulan *el kitapları* gibi kaynakların analizi, savaş öncesi istihbaratın değerini ayrıntılı olarak bizlere göstermektedir. Bu verilerin anlaşılması, İngiliz istihbaratının Osmanlı Devleti'nin yenilgisinde oynadığı rolün de kavranmasını daha anlaşılır kılıyor.¹⁰⁰²

Savaş öncesi bölgede seyahat eden G. Bell, Shakespear ve doğa bilimci, haritacı Douglas Carruthers gibi araştırmacıların kabilelerin dağılımı, şeyhlerin ve savaş dönemi liderlerinin bölge yargı yetkileri ve sadakatlerine ilişkin ayrıntılı araştırma ve kartografik bilgilerin güncellendiği görülmektedir. Savaş sırasında Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nda üretilen harita ve el kitaplarında yer alan bilgiler, Arap Bürosu'nun ve Lawrence'ın başarılarının yanı sıra, Orta Doğu'daki askeri ve siyasi faaliyetlerin de çok daha büyük ölçekte temelini attı. Bu topluluğa bağlı istihbarat uzmanlarının önemli bir kısmı büro ile birlikte hareket etti.¹⁰⁰³

Kahire ve Londra'daki yetkililer savaş öncesi ve sırasında yeni *haritalar* oluşturdular, *rota raporları* derlediler ve dağıtım için istihbarat bir dizi *el kitabı* yayınladılar. 1916'da Şerif İsyanı başladığında, bu istihbarat Britanya'nın kaynaklarının etkin bir şekilde zafer

¹⁰⁰¹ Hamm, "British Intelligence", 254.

¹⁰⁰² Hamm, "British Intelligence", iii.

¹⁰⁰³ Hamm, "British Intelligence", 249.

peşinde koşmasına yardımcı oldu. Arap Bürosu, Şerif isyanının patlak vermesinden önce de Osmanlı toprakları hakkında özellikle antropolojik ve coğrafi bilgiler için akademik ve akademik olmayan yayınları araştırmakla meşguldü.¹⁰⁰⁴

Büro bünyesinde özellikle Prof. Hogarth'ın katkılarıyla Savoy'da bir kütüphane oluşturuldu. Arap meselesi ile alakalı olan belgeler, Yakın Doğu'nun topografyası, etnografyası, tarihi, teolojisi ve politikası ile ilgili kitaplar burada toplandı. Mısır Savaş Bakanlığı'na ait kütüphaneden 150 cilt kitap da Büro'nun kütüphanesine transfer edildi. Büro için lazım olan Hartum'daki 50 kitabın da gönderilmesi istenmişti.¹⁰⁰⁵ Arbur Kütüphanesinde 300 ciltten fazla kitap bulunmaktaydı. Bu kaynaklardan ve istihbarat uzmanlarının sunduğu savaş zamanı askeri ve siyasi raporlarından, Arap Bürosu haritaları derleyip güncelledi ve çeşitli bölgelerde ayrıntılı el kitapları topladı.¹⁰⁰⁶

Haziran 1916'dan savaşın sonuna kadar Arap Bürosu, Hindistan ile yaşadığı gerginliklere ve Şerif Hüseyin'in karşılaştığı sorunlara rağmen, '*ilk modern istihbarat savaşı*'nı yürüttü. Arap Bürosu'nun faaliyetlerinin genişlemesi, istihbaratın savaşın taktik ve stratejik yönleri üzerindeki etkisini arttırdı. Diğer taraftan Büro, istihbaratın politika oluşturmaya dahil edilmesini temsil ediyordu. Büro üyelerinin bölgesel uzmanlığı bu gelişmenin temelini oluşturuyordu. İlk modern istihbarat savaşının kovuşturulmasına yardımcı olan, çoğu daha sonra Arap Bürosu'na katılan seyyahlardan, akademisyenlerden ve subaylardan toplanan savaş öncesi bilgi yığınlarıydı.¹⁰⁰⁷

4.1.1. Arap Bülteni

1916 yılı Mayıs ayında yayın hayatına başlayan *The Arab Bulletin*, Arap Bürosu'nun gizli istihbarat yayını ve haftalık gizli Orta Doğu politika dergisiydi. Arap Bülteni, Genelkurmay Başkanlığı ile bağlantılı olarak Dışişleri Bakanlığı yetkisi altında genel olarak haftada bir kez yayınlanmasına rağmen gelişmelere bağlı olarak ay boyunca kimi zamanlarda birkaç kez de yayınlanmıştır. Bazı sayıları iki güne bir basılırken son sayıları ise ayda bir ya da iki ayda bir basılmıştır.

¹⁰⁰⁴ Hamm, "British Intelligence", ii.

¹⁰⁰⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 40

¹⁰⁰⁶ TNA, FO 141/738/6, Arap Bürosu'nun İlk Raporu, 01 Mayıs 1916; Hamm, "British Intelligence", 266.

¹⁰⁰⁷ Hamm, "British Intelligence", 252.

Arap Bülteni'nin ilk sayısında çalışma alanı “*Arap Bürosu Özetleri, Arap hareketini etkileyen Türkiye veya herhangi bir yerdeki herhangi politik olayla ilgili çalışacaktır*” şeklinde açıklanırken, yayının gizliliği ve düzensiz oluşu da şu şekilde belirtilmiştir:

“Bir seri numarası ile düzensiz olarak yayınlanacaktır. İçerikler sıkı bir gizlilikle tutulmalı, onların ekstraları ve diğer gizli özetler bile yapılmamalıdır. Bu durum hakkında Kahire Intrusive [Arap Bürosu] ve diğer kurumlar bilgilendirildi. İlgili aktif subaylar haricindekilere gösterilmemelidir.”¹⁰⁰⁸

Arap Bürosu başkan vekili ve akıl hocası D.G. Hogarth, Bülten'in ortaya çıkış sürecini büronun kuruluşundan iki yıl sonrasında şu şekilde anlatmıştır:

“Genelkurmay Karargâhı, İsmailiye'de bir İstihbarat Bülteni yayınlamış ve bu "Arap Bürosu Özetleri" nin başlangıçta bu Bülten'in bir eki olması amaçlanmıştı. İlk önerisi Albay T.E. Lawrence tarafından yapılmıştır. Yarım düzine sayı Roneo ile daktilo edilen Genelkurmay modelini takip etti. Kısa süre sonra, basımında yaşanan aksaklıklar, kısmen sayfaların okunmasını zorlaştıran yeniden üretim sürecinin kusurlu yürütülmesinden, ancak daha çok küçük, gizli bir askeri personelin varlığından kaynaklandı. O zamanlar hafif bir işi olan Hükümet Basımevi'ndeki bu personel, Arap Bürosu Özetlerinin basımını asıl görevi olarak üstlenmişti. Bu şekilde basılan ilk sayı için yeni bir isim olan "Arap Bülteni" kabul edildi ve daha önce daktiloyle yazılmış sayılar seti tamamlamak için hemen ardından basıldığında, isim geriye dönük hale getirildi.”¹⁰⁰⁹

“Arap Bürosu Özetleri” adıyla yayın hayatına başlayan bülten, Londra'ya, Orta Doğu'daki ilgili askeri ve siyasi personele, Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz bölgesindeki diğer diplomatik görevlilere gönderildi. 6 Haziran 1916 tarihli ilk baskısı, 25 nüsha basıldı. Dağıtımı yapılan kurumlar arasında Mısır Residency, Dışişleri Bakanlığı, Savaş ve Hindistan Bakanlıkları, Amirallik, Londra'daki Askeri İstihbarat Direktörü, Hindistan Dışişleri Bakanı, Hartum ordusunun Serdar'ı, Hindistan'daki Dışişleri Bakanlığı Sekreteri, Aden ve Basra'daki Baş Siyasi temsilci, Somaliland Komiseri, Kıbrıs ve Mısır'da Yüksek Komiserler ile Hicaz bölgesine atanan askeri personel ve istihbarat memurları bulunmaktaydı.¹⁰¹⁰

Arap Bülteni'nin resmi olmayan okuyucu kitlesi çok daha geniştir. Bülten'in yayın hayatına başlamasıyla bu sayı kısa sürede önemli ölçüde arttı. Bazı kişiler doğrudan kopya aldı: Albay C.E. Wilson, Ronald Storrs, Sir Percy Z. Cox, Yarbay Alfred Parker,

¹⁰⁰⁸ Arab Bulletin, No. 1, 6 Haziran 1916.

¹⁰⁰⁹ Arab Bulletin, No. 100, 20 Ağustos 1918.

¹⁰¹⁰ Arab Bulletin, No. 1, 6 Haziran 1916.

Yarbay Sir Mark Sykes, Tuğgeneral Clayton ve T.E. Lawrence ve diğer bir avuç kişi. Bazı kişilerin ise gizliliği korumak adına kopya almasına izin verilmediği görülmektedir.¹⁰¹¹

Ancak kısa süre sonra hangi departmana dağıtılacağı konusunda bir kavga patlak verdi. Bu, Arap Bülteni'nin oynadığı rolün önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir. David Hogarth'ın Temmuz 1918'da aldığı imzasız, tamamlanmamış bir mektup, Arap Bülteni'ni alamadığından şikâyet ediyor ve çok dezavantaj olduğunu söylüyordu. Dolaşımı kısıtlama çabalarına rağmen, Bülten'in yirmi beş adet baskısının ötesine yayılması neredeyse anında başladı. Mark Sykes, Ağustos 1916'da yani ilk sayının basılmasından iki ay sonra, Hogarth'tan fazladan otuz kopya istedi. İlginç bir şekilde, bir yıl sonra Sykes, Londra'da Arap Bülteni'ni okuyan çok sayıda insandan -yüze yakın- şikâyet etti ve baskı sayısının tekrar kısıtlanmasını istedi. Buna karşılık Arap Bülteni'nin gizli statüsü, müttefik devletlerden Fransız ve İtalyanların varlığını keşfetmesiyle daha da kötüye gidecekti.¹⁰¹² Buna karşılık İttifak devletlerinin özelde Almanların Arap Bülteni'nin varlığını bildiğine dair hiçbir gösterge bulunmamaktadır.¹⁰¹³

Bülten'in muhtemelen başlangıçta Londra'ya gelişi, Hogarth'ın Amirallik ile yakın bağları ve Deniz İstihbaratı aracılığıyla gerçekleşti. Kısa bir süre sonra, Sir M. Sykes'a yönlendirildi ve kendisi bültenin bazı bölümlerini Arap Raporuna ekleyecek ve bunları İmparatorluk Savunma Komitesi'ne sunacaktı. Savaşın sonunda, Bülten doğrudan Savaş Bakanlığı İstihbaratı'na ve oradan da ilgili çeşitli departmanlara gönderiliyordu. Nitekim, Whitehall'dan Hubert Young, "*W. [ar] O. [ffice]'ın neden Arap Bürosu'na ya da yayınlarına bu kadar ilgi duyduğunu tam olarak anlamıyorum.*" diyecekti. 1919'da dağıtımındaki hususi hakları elinde tutan Dışişleri Bakanlığı, bu hakkı bir daha kaybetmemek adına harekete geçti.¹⁰¹⁴

Arap Bürosu'nun gizli, düzenli haber özeti olan Arap Bülteni'nin ilk baskısı 6 Haziran 1916 tarihinde ve son baskısı 30 Ağustos 1919 tarihinde yayınlandı. 114 sayıdan oluşan *Arap Bülteni'nin* birinci ve dokuzuncu sayıları T.E. Lawrence'ın direktörlüğünde çıkarıldı. Bülten'in ikinci ile on altıncı sayıları arasındaki sayılar genel olarak D.G.

¹⁰¹¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 104-105.

¹⁰¹² Westrate, *The Arab Bureau*, 104-105.

¹⁰¹³ Hamm, "British Intelligence", 275-276.

¹⁰¹⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 105-106.

Hogarth'ın yönetiminde, on yedi ile yüz on birinci sayılar arasındaki tüm sayılar ise Kinahan Cornwallis yönetiminde çıkarıldı. Yüz on ikinci sayı C.A.G Mackintosh direktörlüğünde, yüz on üç ve yüz on dördüncü sayılar ise H. Garland direktörlüğünde yayınlanmıştır.

4.1.1.1. Bülten'in İçeriği

Arap Bülteni, işlenmemiş istihbarat bilgileri, Yakın Doğu, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki istihbarat ve diğer görevlilerin gönderdiği istihbarat raporları, kabile ve topografya çalışmaları, siyasi ve biyografi çalışmaları, şahsiyetler veya bölgesel konular hakkındaki akademik makaleler, yabancı gazetelerden çeviriler, editörün açıklamaları ve yorumlarını içeriyordu. Bülten'de, siyasi ve askeri istihbaratla ilgili olarak kültürel, etnik, dini, coğrafi şartları analiz edilerek raporlaştırılmıştır. Fas'tan Habeşistan'a ve Malezya'ya kadar geniş bir coğrafyayı kapsayan konular ele alınmıştır. Bülten'in hemen hemen her sayısında ise Hicaz ile ilgili istihbarat bilgileri ele alınmıştır.¹⁰¹⁵ Önce “Kahire notu”, daha sonra “Arap Bürosu notu” başlığıyla Büro, konu hakkında değerlendirme yaparak gelişmelere yön vermiştir.

D.G. Hogarth, Arap Bülteni'nin 100. sayısında bülten hakkında bilgiler vermekte ve yayınlanma amaçlarını şu şekilde açıklamaktadır:

“Gerçek varoluş nedeni üç yönlüdür: “Birincisi, öncelikle Hicaz ve Arap İsyanı alanı (Kahire diğer Arap bölgelerinden daha yakın temas halindedir) ve diğerleriyle ilgili olmak üzere, istihbaratın gerekçeli ve mümkün olduğunca kesin özetlerini vermeyi amaçlamaktadır. İkinci olarak, Arap Bülteni, ilk elden ilgilenebileceği alandaki siyasi durumlar ve meseleler hakkında otoriter takdirler sunmayı amaçlamaktadır. Üçüncüsü, Araplar ve Arapça konuşulan topraklarla ilgili tüm taze tarihsel verileri kaydetmeyi ve korumayı, mevcut durumu açıklamaya yardımcı olabilecek bilgileri kayıt altına alarak unutulmaktan kurtarmayı amaçlamaktadır.”¹⁰¹⁶

Hogarth'ın da belirttiği gibi Bülten'in birinci önceliği “Hicaz ve Arap İsyanı alanı” olacaktı. Bülten'in 5. sayısında Şerif isyanının başlangıcı anlatılırken -Şerif ailesinin aksine- iş birliği talebinin karşı taraftan geldiği izlenimi verilmektedir:

“1915 Temmuz'unda Mekke emiri Şerif Hüseyin İbn Ali'den Mr. Storrs aracılığıyla bir mektup alındı. Arap bağımsızlık davası ve bağımsız Arap bölgesinin kesin sınırlarını önermek için İngiliz Hükümeti'nin desteğini talep eden bir mektuptu... Bu mektuplar sonucundadır ki İngiltere

¹⁰¹⁵ Mohs, *Millitary Intelligence*, 10.

¹⁰¹⁶ *Arab Bulletin*, No. 100, 20 Ağustos 1918.

Hükümeti, Arapça konuşulan bölgelerin bağımsızlığını desteklemeye gönüllü olduğunu açıkladı. Fakat kesin sınırın çizilmesi meselesini saklı tuttu... Biz emire ilk yardımı verdik, daha sonra planının olgunlaştığını söylediğinde, oğlu Abdullah'ın talebi üzerine Mr. Storss, Yüzbaşı D.G. Hogarth ve Yüzbaşı K. Cornwallis'i Şerif ailesinin bir üyesi ile görüşmek üzere gönderdik ve son düzenlemeler üzerinde anlaşıldı. 6 Haziran'da Emir'in dördüncü oğlu Zeyd ile güvenilir bir görüşme gerçekleştirildi...”

Bu ve buna benzer istihbarattan Arap Bürosu elemanlarının isyanın başlaması, gelişimi üzerinde baş rolü oynadığı net bir şekilde anlaşılmaktadır.¹⁰¹⁷

Şerif Hüseyin'in “25 Şaban 1334 tarihli bildirisi” onun tarafından önce İngiliz yönetiminin onayına sunulmuş daha sonra Haziran-Temmuz 1916'da Mekke'de basılıp dağıtılmıştır.¹⁰¹⁸ Bülten'de Mokattam, Reuter, El-Ahram gibi gazetelerden Şerif isyanını destekleyen propaganda yazılarına da yer verilmiştir. Kahire istihbaratı bu gazeteleri “Yerel basındaki genel ifadeler, Türkiye için bir talihsizlik olan İttihat ve Terakki Komitesi ve onların Almanlarla birlikteliğinin adaletsizlik ve kötülöklere neden olduğudur. Yazılardan daha fazla Arap tavrı ediniyoruz ve Arabistan'daki militan milliyetçiliği memnuniyetle karşılanmıştır” şeklinde yorumlayarak basın özetlerine yer vermiştir.¹⁰¹⁹

Şerif İsyanı, bir topyekûn bağımsızlık mücadelesi şeklinde yansıtılmıştır (El-Ahram, 25 Haziran 1916):

“Tarih bize gösteriyor ki isyanlar geçmişi yok ediyor ve yeni bir düzeni getiren reformcular ancak bunu başarıyorlar. Devrimciler çoğunlukla ileri giderler, fakat İttihatçılarda olduğu gibi çok azı ilerleyemedi. Bu komite Türkleri binlerce Ermeni'yi katlettikleri gibi, Araplara da katliam yapmaktadırlar. Bu reformcuların, Mekke şerifinin ve Arap emirlerinin harekete geçme zamanıdır ve onların kötü siciline dur deme zamanıdır. Hürriyetin gerçek ruhu, Hicaz'da, Necid'de, Kuveyt, Mohammerah, Saada ve Asir'de ayağa kalkmıştır.”¹⁰²⁰

Şerif isyanı'nın Müslüman dünyasını parçaladığı izlenimi verilerek İngiliz yönetiminin desteğe devam etmesinin sağlanmak istendiği görölmektedir:

“Tüm istihbarat uzmanları tarafından gelen son izlenim, Mekke'deki isyan haberleri son jenerasyonun El-Ezher'de dikkatle inşa ettiği Müslüman dayanışma yapısını harabe haline getirmiştir. Mütedeyyin Müslümanlar şaşkınlık içindedir ve politikacılar onların kendi

¹⁰¹⁷ Arab Bulletin, No. 5, 18 Haziran 1916.

¹⁰¹⁸ Arab Bulletin, No. 9, 09 Temmuz 1916.

¹⁰¹⁹ Arab Bulletin, No. 7, 30 Haziran 1916.

¹⁰²⁰ Arab Bulletin, No. 7, 30 Haziran 1916.

aralarındaki aktif tartışmalarına önderlik etmektedirler. Neredeyse var olan kişi sayısı kadar düşünce bulunmaktadır ve isyan meselesi muallakta kaldığı sürece pratikte birliğe ulaşma şansı yoktur.”¹⁰²¹

Müslüman dünyasından Arabistan'daki gelişmelere verilen tepki de Bülten'de dikkatle izlenmiş, Şerif isyanı hakkında Müslüman kamuoyunun nabzı tutulmuştur:

“Hindistan Müslümanlarının görüşü- Şerif tarafından bir isyan hareketi beklenmediğinden Hindistan’da bomba gibi düştü ve şok etkisi yarattı. Haberlerde ilk başlarda ‘Deli saçmasından daha fazla itimat edilemez’ olarak görüldü ... Hindu Görüşü- Hindular doğal olarak haberlere güvenmiş değiller. Onların gazeteleri, Müslümanların memnuniyetsizliğine zevkle şaşırdıklarını ifade etmektedirler...”¹⁰²²

Bülten’de Arabistan’daki Türk taraftarı ya da Türk karşıtı olan kabile ve liderleri büro tarafından gruplandırılmıştır.¹⁰²³ Diğer taraftan sayıları yaklaşık 300.000’i bulan ABD’deki Arap göçmenler hakkında bile istihbarat bulmak mümkündür: “

Bunların üçte ikisinden fazlası Hristiyan, kalanlar ise Müslüman ve Dürzi’dir. Onlar ülke topraklarının geneline dağıtılmış ve özellikle büyük şehirler ve üretim merkezlerinde ikamet etmektedirler.” Buradaki Arapların özellikle Türkler ve isyan hakkındaki görüşleri ile ABD’deki Arap gazeteleri ve yazılarına da yer verilmiştir.¹⁰²⁴

İngiliz yönetimine duyulan memnuniyet ve İngiliz taraftarı kabileler ve liderler mutlaka bültende söz konusu edilmiştir. Basra’dan gelen rapor bunlardan biridir:

“Gelmeye devam eden bilgiler göstermektedir ki Basra’daki İngiliz yönetimi yerel halk üzerinde iyi bir izlenim bırakmaktadır, daha çok özellikle gelir ve toprağın değerini bilen hizmet ve adaletin dağıtılması ile ilgili olarak. Bağımsız veya Türk kontrolündeki bölgelerdeki Araplar arasında Siyasi İşler Şefi Sir P. Cox’un büyük şöhreti bulunmaktadır.”¹⁰²⁵

Arap Bülteni, büyük ölçüde bölgedeki her türlü istihbarat uzmanından alınan haberlerden oluşuyordu. Katkıda bulunanlar genellikle büronun içinden geliyorlardı, ancak gizliliği korumak adına her istihbaratın kaynağı elbette belirtilmemekteydi. “*Türk Arabistan’ında İdarenin Temelleri*” başlıklı makale, büro elemanlarının imzalı basılan ilk yazısıdır ve G. Bell [G.L.B.] imzalıdır. 1940 yılında, Arap Bürosu’nun uzun süre başkanlığını üstlenen Sir Kinahan Cornwallis’in takdimiyle Gertrude Bell’in Arap Bülteni’nde yayınlanan yedi

¹⁰²¹ Arab Bulletin, No. 9, 09 Temmuz 1916.

¹⁰²² Arab Bulletin, No. 15, 10 Ağustos 1916.

¹⁰²³ Arab Bulletin, No. 44, 12 Mart 1917.

¹⁰²⁴ Arab Bulletin, No. 19, 9 Eylül 1916.

¹⁰²⁵ Arab Bulletin, No. 4, 16 Haziran 1916.

çalışması kitap haline getirilerek gün yüzüne çıkmasına katkı sağlanmıştır. Cornwallis, onun çalışmalarını “*ister bir sistemi ister bir kişiyi ister kabile tarihindeki bir aşamayı tanımlasın, her biri kendi içinde eksiksizdi*” diyerek geçmişteki yaşadığı tecrübeleri aktarma yeteneğini takdir etmiştir.¹⁰²⁶

Bülten’deki makale ve istihbarattan bazı örnekler ise şu şekildedir: T.E. Lawrence “Şerif Hüseyin’in dini görüşleri”, “Yirmi Yedi Madde”; G. Bell “Milli Aşireti’nden İsmail Bey”; Robert W. Graves “Türk borçlanması ve savaşın maliyeti”; Yarbay Wilson “Hac 1917”; D. Hogarth “Pan-Turan ve Araplar”; H.St.J.B. Philby “Arabistan’da Yolculuk”; Kinahan Cornwallis “Mısır’daki Siyonistler ve Suriyeliler”; Yüzbaşı George Lloyd tarafından Basra Siyasi İşler Şefi için yazılan “Mezopotamya Pazarı ve Körfez’deki Ekonomik Durum Üzerine Notlar”. Tarih Profesörü C. A. Nallino’nun çalışmasından alınan “Halifelik” başlıklı yazı dizisi de dikkat çeken örneklerdendir.¹⁰²⁷

David Hogarth, T.E. Lawrence, Philip Graves, Gertrude Bell, George Lloyd ve meslektaşlarından, arada sırada Mısır Recidency ve Cidde Bürosu gibi diğer mahallerden iç görüşler talep edildi. Bülten, çoğu zaman Arabistan’daki görevli İngiliz gözlemcilerden gelen ilk elden açıklamalar, bölgedeki yapıların özellikle de kabilelerin askeri gücü, eğilimleri ve hareketlerinin askeri değerlendirmelerine ek olarak bölgesel siyasi ve kişilik profilleri de içermekteydi.¹⁰²⁸

Bülten’e rapor gönderenlerden bazıları şöyledir: RAF’dan Yüzbaşı L. Royle; Hicaz’dan Binbaşı Joyce; Pere J. Jaussen (Suriye raporu); Yüzbaşı H.W. Young (Museiyib, Kerbela, Necef, Hillah hakkında raporu); Teğmen G. Wyman Bury (İmam olmanın işaretleri); Aden’de Yarbay H.F. Jacob; Basra’da G. Bell; Hicaz’da Albay Wilson; Binbaşı Garland; Yüzbaşı Macindoe; Binbaşı Cornwallis; Cidde’de Yüzbaşı Philby... En ayrıntılı raporlar ise zamanla efsaneleşen T.E. Lawrence tarafından verilmiştir.

“*Extracts from a Diary of a Recent Journey*”, Lawrence’ın bölgedeki ilk raporu olarak görülüyor. Burada 21 Ekim 1916 tarihinden itibaren tutulan notlarına yer vermiştir. Lawrence yolculuğu esnasında gittiği yerler, iklim, bitki örtüsü, pazarlar, yetiştirilen

¹⁰²⁶ Gertrude Lowthian Bell, *The Arab war, confidential information for general headquarters from Gertrude Bell, being despatches reprinted from the secret "Arab Bulletin"* (London: The Golden Cockerel Press, 1940), 3-5.

¹⁰²⁷ *Arab Bulletin*, No. 101-104.

¹⁰²⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 103.

ürünler, bölgenin mevcut ekonomik faaliyetler, yer yapısı, nüfus gibi konularda ayrıntılı olarak bilgiler vermiştir.¹⁰²⁹

“*Hindistan Müslümanları ve Hicaz*” başlıklı A.B.F. imzalı rapor (Büro’daki Hindistan temsilcisi Alfred Brownlow Fforde), Hindistan Müslümanlarının düşüncelerini açıklamak ve ortaya koymak adına oluşturulan bir nottur. Fforde’nin raporuna göre, Şerif isyanına Hindistan Müslümanlarının görüşü, tam bir düşmanlık üzeredir ve bu durum birliğin hayati bir gereklilik olduğu bir zamanda İslam’ı bölüyor ve dahası bağımsız Müslüman devletlerin en kudretlisini zayıflatıyor. Yine Hindistan Müslümanları, Hindistan’da bağımsız bir siyasi varlık haline gelmelerinin, dünyadaki bağımsız Müslüman devletlerin bağımsızlığına bağlı olduğunu düşünmekteydiler.¹⁰³⁰

Mezopotamya bölgesi hakkında istihbarat daha çok Basra’dan Gertrude Bell ve Sir Percy Cox tarafından sağlanmış, belgeler Kahire’de toplanarak bir çoğu gibi propaganda amaçlı kullanılmıştır. Yazılarda özellikle kabileler, Sünni-Şii Müslümanlar arasındaki gerginlikler, yerel halk ve Türk yöneticiler arasındaki meseleler üzerinde durulduğu görülmektedir.¹⁰³¹

Filistin ve Suriye bölgesindeki ekonomik durum ve Yahudilerin şartlarını da Bülten’de izlemek mümkündür. Bu konulardaki makalelerin yazarının gizli Yahudi örgütü NİLİ’nin kurucularından olan ünlü tarım uzmanı Aaron Aaronson olduğu düşünülmektedir. “Filistin- Mevcut Ekonomik Koşullar” başlıklı makalenin yazarı hakkında Bülten şu bilgileri vermektedir:

*“Bu notların yazarı “No. 33 sayfa 504” deki raporumuza katkı sağlayan aynı Yahudi tarım uzmanıdır. Bu ikinci raporu dikkatle incelediğinden sadece ekstraları ürettik. Bu süre zarfında Filistin’e geri dönmedi fakat ülkedeki [Filistin] dindaşları ve diğerleri ile ilgili istihbaratı yardımımızla duyurmaya devam ettirmektedir.”*¹⁰³²

Yazıda Filistin’deki kırktan fazla olan Yahudi topluluk, Siyonist kolonilerin politikası ve Siyonizm hakkında da istihbarat yer almaktadır.¹⁰³³

¹⁰²⁹ Arab Bulletin, No. 31, 18 Kasım 1916.

¹⁰³⁰ Arab Bulletin, No. 34, 11 Aralık 1916.

¹⁰³¹ Arab Bulletin, No. 7, 30 Haziran 1916.

¹⁰³² Arab Bulletin, No. 48, 21 Nisan 1917.

¹⁰³³ Arab Bulletin, No. 39, 19 Ocak 1917.

İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenleri ve muhalifleri hakkında da yoğun istihbarat sağlanmıştır. Prens Sabahattin'e bir Avusturyalı istihbarat uzmanı vasıtasıyla para teklif edilerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na olan sadakatının test edildiği bilgisi dikkat çekmektedir.¹⁰³⁴ İsviçre'deki Türkler ve Mısırlılar, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkaları arasındaki gizli görüşmeler ve meseleler de özellikle ilk sayılarda üzerinde durulan, takip edilen konulardır.

Büro elemanları demiryolu ve telgraf hatları baskınlarına liderlik ve refakat ederek önemli rol üstlenmişlerdir. Bülten'de Arap Bürosu elemanları olan Albay Newcombe, Binbaşı Garland, Binbaşı Joyce, Binbaşı Davenport, Yüzbaşı Lawrence tarafından bu baskınların ayrıntılı olarak rapor edildiği görülmektedir. Türklere ve Türk taraftarlarına yönelik yapılan bu baskınlarda ve savaşlarda büro istihbarat uzmanları tehlikelerle yüz yüze gelmişlerdir. Yarbay S.F. Newcombe, Kasım ayında Filistin seferinin başlarında Osmanlı kuvvetlerince ele geçirilmiştir. Newcombe, Arap operasyonları personelinin Türklerin eline esir düşen ilk İngiliz subayıdır. Bülten'de onun herhangi bir işkence ve kötü muameleye maruz kalmadığı özellikle belirtilmiştir.¹⁰³⁵

Dikkat çekici bir noktadır ki Bülten'in son sayılarında "Kürdistan" başlığıyla gelen istihbaratlar söz konusudur. Büro istihbarat uzmanlarından Yüzbaşı C. L. Woolley'in bölgedeki Kürtler hakkındaki kısmî gözlemleri ve "Kürt Lawrence" olarak da anılan Binbaşı Noel'in raporlarına atıfta bulunması önem arz etmektedir. Woolley, Viranşehir'e yaptığı yolculukla ilgili raporunda bölgedeki siyasi durumu tartıştığı Kürt aşiret ve reisleri hakkında genel bir fikir veriyor:

*"Halkın Arapların egemenliği altına girmek gibi bir isteği yok ve kendi hükümetlerini talep ediyorlar. Alt sınıflar kendi hayatlarını mümkün olduğu kadar az dış müdahale ile yaşamak istiyorlar; kasaba halkı dış ticaret yardımı ve ilişki istiyor, ama yabancı denetimi istemiyor; üst sınıflar ülkeyi kendilerinin yönetemeyeceklerinin ve maddi korumaya da ihtiyaçları olduğunu farkındalar."*¹⁰³⁶

Büro tarafından Bülteni alan departmanların ve yetkililerin ileride başvurmak üzere tüm sayıları sakladıkları varsayımıyla, her yılın sonunda olabildiğince eksiksiz bir indeks yayınlanmıştır. D.G. Hogarth'ın da belirttiği gibi eksiklerine ve bazen amacının dışına

¹⁰³⁴ Arab Bulletin, No. 6, 23 Haziran 1916.

¹⁰³⁵ Arab Bulletin, No. 71, 27 Kasım 1917.

¹⁰³⁶ Arab Bulletin, No. 113, 17 Temmuz 1919.

ıkmasına karşılık geleceğe değerli bir tarihi vesika bırakmak, İngiliz siyasetine ışık tutmak adına akademik bir bakış açısıyla da çalışılmıştır:

“Bülten’in başından beri eksiksiz bir dosyasının, daha sonra resmî kullanım için, herhangi bir Arap bölgesinin İstihbarat El Kitabını, hatta bir Arabistan haritasını, bir Arap tarihini derlemek isteyenler için tartışılmaz olması gerekir. Elbette bu varsayımın tamamen haklı olmadığını bilmek için bazı nedenlerimiz var. Söylemeye gerek yok, bu üç aşamalı amaç ne her zaman göz önünde tutuldu ne de tam olarak gerçekleştirildi. Arap biliminin herhangi bir saygın standardına uymak da mümkün olmadı. Bülten’in yüzüncü sayısına ulaşıp bin beş yüz sayfaya yaklaşmak için gösterdiği çaba, mevcut savaşta hissedilen bir ihtiyaı karşıladığının teselli edici bir kanıtı olarak alınabilir.”¹⁰³⁷

Gizli istihbarat yayını olan bülten, Arap Bürosu’nun bütün izlenim ve kaygılarını, görüş ve önerilerini taşıymaktaydı. Diğer bir ifadeyle, Arap Bürosu’nun en yüksek siyasi çevrelerde kendi görüşünü paylaşmasının en doğrudan yolu da Yakın Doğu gelişmelerinin gizli resmi zeti olan Arap Bülteni idi.

Büro’nun kuruluşunda etkili bir figür olan Sir Mark Sykes, Büro’nun akıl hocası D. G. Hogart, etkili yeleri R. Storrs, T.E. Lawrence, G. Bell ve diğerleri Yakın Doğu’daki özellikle Arap Yarımadası’ndaki gelişmeler hakkındaki rapor ve görüşleriyle Kahire ve Londra’daki karar mekanizmaları üzerinde etkili olmuşlardır.

Arap Bülteni’nde, Arap-Ermeni-Yahudi birlikteliğini sağlayarak Osmanlı’yı bölgede zayıflatmak ve İngiliz politikasını daha işler kılmak; şerif Hüseyin ve oğullarının aracılığıyla İngiltere’nin Arabistan coğrafyasındaki konumunu güçlendirme, diğer Arap şeyh ve liderleri ile iyi ilişkileri devam ettirme; Türk Hilafeti’ne karşılık Arap Hilafeti’nin kurulması; Arap milliyetçiliğini güçlendirme; Yakın Doğu’daki kadim Hıristiyan unsurları destekleme ve Osmanlı cihadını etkisiz hale getirmek gibi Arap Bürosu’nun görüş ve kaygılarını izlemek de mümkündür.

Türk cihadı ve Alman zaferi adına yapılan propagandaya karşılık Arap Bülteni vasıtasıyla İngiliz istihbaratı da karşı propaganda faaliyetleri yürüttü. Öyle ki İngilizlerin Orta Doğu’daki Türk propaganda ve istihbarat faaliyetlerinin engellenmesinde başarı sağladığı söylenebilir. Büro, bölgedeki Alman ve Türk istihbarat uzmanlarının faaliyetleri hakkındaki istihbaratı raporlar haline getirmiş ve bunların bir kısmı da Arap Bülteni’nde yayınlanmıştır. Almanların “Stotzingen Misyonu”, Teşkilat-ı Mahsusa’nın “İpek Mendil

¹⁰³⁷ Arab Bulletin, No. 100, 20 Ağustos 1918.

Harekâtı” girişimine dair istihbarat ve bu misyonların ifşa edilerek başarısız kılınması İngiliz istihbarat teşkilatının Türk ve Alman istihbaratı karşısında bölgedeki etkili konumunu ortaya koymaktadır.

4.1.1.2. Bülten’in İfşa Olması

Westrate’in ifade ettiği gibi Arap Bülteni'nin yayınını gözden geçirirken, iki unsur dikkat çekicidir. Birincisi onun geniş kapsamıdır. Raporlar, doğrudan savaş çabasıyla ilgili siyasi ve askeri istihbaratın yanı sıra kültürel, etnografik, dini ve coğrafi koşulları analiz etti. Sadece siyasi iklimleri değil, aynı zamanda ilgili kişilikleri ve eğilimleri belirlemek için Fas'tan Habeşistan'a, Malaya'ya ve İslam nüfusunun en uzak bölgelerine kadar uzanıyorlardı. Ancak, her şeyden önce, Bülten’de Şerif isyanı ve onun sonuçları ve etkileri üzerinde durulmuştur.¹⁰³⁸

Westrate’e göre, Bülten'in ikinci özelliği, İngilizlerin Orta Doğu'da karşı karşıya oldukları, özellikle Fransız ve Siyonistlere yönelik önerilen politikalarda, en hararetli çağdaş sorunlardan kaçınmasıdır ve bu durum eleştirel tarihçiyi hayal kırıklığına uğratmaktadır. Westrate, bunun nedenini Bülten’in kısa sürede ifşa edilmesine bağlamaktadır: *“Arap Bürosu başlangıçta politika oluşturma konusunda tavsiyelerin muhtemelen akacağı bir istihbarat deposu olarak hareket etmek üzere kurulmuştur. Ancak büronun bu tür sorulara cevap vermesi adına dosyaları tarayan tarihçi için Arap Bülteni, gerçekten hayal kırıklığı yaratıyor. Bunun nedeni oldukça basit. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Arap Bülteni'nin gizliliği ölümcül bir şekilde ihlal edildi.”*¹⁰³⁹

Sudan Genel Valisi sonrasında Mısır'da Yüksek Komiseri olan Reginald Wingate şöyle yazmıştı: *“Bültenlerin mükemmelliğine ve konunun açık ve özlü yolla kaydedilişine... son derece vuruldum.”* Wingate ve birçok İngiliz askeri ve siyasi makamları Bülten’i takdir etseler de onun gizliliğini koruma meselesi sorunlu olacaktır. Ayrıca Sykes’ın Londra'daki tirajını engellemeye çalışması, gelen haberlerin yeterince iyimser olmadığını göstermektedir.¹⁰⁴⁰

Sykes, Arap Bülteni söz konusu olduğunda hiçbir zaman tedbirli olmamıştır. Ağustos 1916'da Hogarth'tan Londra'ya otuz ek kopya göndermesini isteyecektir. Hogarth,

¹⁰³⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 104.

¹⁰³⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 104.

¹⁰⁴⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 103.

belgelerin kime yönelik olduğu gibi daha fazla bilgi gerektiğini söylese de yine de gönderecekti. Bir yıl sonra, yanlış yaptığını anlayan Sykes, dağıtımın bir kez daha beş kopyaya sınırlandırılmasını istedi. Çünkü Bülten, Londra'da doksandan fazla kişi tarafından okunuyordu. Hatasını anlayan Sykes,

“Mesele sadece kopya sayısı ile kontrol edilebilir” diyecekti. Bu durumdan tedirgin olan Clayton ise cevap verdi: *“Dolaşımın üst makamlarda çok az seçilmiş kişiyle sınırlı olduğu ve yayınların kesinlikle gizli olduğu izlenimini aldım. Eğer böyle değilse, belirtildiği gibi, yayın gerçeklerin tam bir sunumu olmaktan çıkmalıdır”*.¹⁰⁴¹

Westrate'e göre, Sykes'in Londra'daki uygunsuz davranışlarından değil, Fransız ve İtalyanların varlığını ve içeriğini uzun zamandan beri bilmesi nedeniyle *“Bülten, gerçeklerin tam bir sunumu”* olmaktan çıkmıştı. Bu durum, McMahon tarafından 1916 yazında Fransız maslahatgüzarının bülten hakkında bilgi verdiği olayla keşfedildi. Yüksek komiser, Hogarth'a bu talihsiz durumun nasıl ortaya çıktığını sordu. Arap Bürosu'nun akıl hocası Hogarth, Kahire'deki İtalyan ataşesi Vitali'nin Arap Bülteni'nin bir kopyasını İsmailia'da gördüğünü açıkladı. Vitali, İsmailia'daki Mısır kuvvetlerinin istihbarat bölümünde tam yetkiye sahipti. Hogarth daha sora ondan yayını gizlediği için Savoy'a saldıran Fransız ataşesi Mösyö St. Quentin'e de bülten hakkında bizzat bilgi verecekti.¹⁰⁴²

Hogarth'ın savunması, *“Quentin'in dosyayı görmesine izin vermek, varlığının farkında olması şüphesinden daha az zararlı görünüyordu”* olacaktı. Bülten'in potansiyel faydasını reddetme taktiğini kullanan Hogarth'ın açıklaması, Londra'da büro için oluşan lobi aracını etkisiz hale getirmeye neden olacaktı. Arap Bürosu'nda görev yapan bir memur ise savaştan sonra şu itirafta bulunacaktı:

*“Fransızların ve İtalyanların Bülten'i sürekli görmek için isteği, bazı sorunları tartışmamızı imkânsız hale getirdi ve geri kalanların çoğunda ciddi bir sansür ve temizlemeyi gerekli kıldı. Sonuç olarak, özellikle Suriye ve Asir'e atıfta bulunarak, Arap durumunun tarafsız bir incelemesi olarak kabul edilemez. Bülten kendisini, müttefiklerimizin hemen ilgilenmediği alanların tarafsız değerlendirmesi ve tarihi, coğrafi ve hatta bilimsel istihbaratın genel incelemeleri ile sınırlandırma eğilimindeydi.”*¹⁰⁴³

¹⁰⁴¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 104.

¹⁰⁴² Westrate, *The Arab Bureau*, 104-105.

¹⁰⁴³ Westrate, *The Arab Bureau*, 104-105.

Belirtildiği üzere Mısır'daki Fransız ve İtalyan temsilcilerinin Aralık 1916'da Arap Bülteni'nin varlığını keşfetmesinin ardından, tamamen gizli olmaktan çıktığı ve sözde İngiliz-Fransız ilişkileri veya Suriye'nin geleceği gibi hassas konuları tartışmak için bir forum işlevi göremeyeceği iddia edildi. Mohs, ifşa olayından evvel de bu tür hassas konuların ele alınmadığını dile getirmiştir:

“Bu tür tartışmaların bu olaydan önce bile ciddi bir şekilde ortaya çıkmadığını belirtmek gerekir. Bülten'in en başından beri değeri, gayri resmi bir rapor tarzında sunulan tüm dikkate değer istihbaratın hızlı bir şekilde iletilmesi, çok kaynaklı analizi ve Arap Bürosu'nun kendi izlenimlerini ve meşguliyetlerini aktaran editoryal yorumuydu. Ayrıntılı görev raporları, kabileler hakkındaki ve topografik, siyasi ve biyografik araştırmalar ve bilimsel bir standardın diğer denemeleri arşivin geri kalanını oluşturdu.”¹⁰⁴⁴

Büro tarafından Bülten'in gizli statüsünü devam ettirmek için 113. sayının sonunda alıcılara gerekli uyarıların yapılmış olması, bu konuda sonuna kadar hassas davranılmaya çalışıldığını göstermektedir:

“Arap Bülteni'nin gizli niteliğini gözden kaçırma eğilimi olduğu gözlemlenmiştir. Her ne kadar düşmanlıkların sona ermesiyle birlikte, bazı içeriklerle ilgili olarak gizlilik ihtiyacı artık önemli olmasa da genel olarak ifşa edilmemesi gereken bazı Arap istihbaratı hala bulunmaktadır. Bu nedenle, Bülten'in alıcılarından, onun gizli niteliğine saygı gösterilmesini sağlamak için adımlar atmaları istenmektedir.”¹⁰⁴⁵

Bülten'in 107. sayısında, Büro tarafından son sayısının gecikmesi ve bölgedeki son durum değerlendirilirken Arbur (Arap Bürosu'nun kısa adı) ve Bülten'de sona gelindiğinin de işareti verilmektedir:

“Son numaramızın 22 Ekim'de görünmesinden bu yana geçen uzun aralık için çok az açıklama gerekiyor. Orada kaydedilen başarılar, Kuzey Bölgesini sütunlarımızdan silip süpürdü, geriye sadece güney ordularının o tarihten bu yana yaptıkları faaliyetlere ve Fakhri Paşa'nın Türkiye ile ateşkesin şartlarını kendi gücü açısından yerine getirmeyi reddetmesine dikkat çekmek kalıyor. Tüm Arap dünyasından gelen raporlar, İngiliz zaferlerinin yerli akıl üzerinde yarattığı derin etkiye tanıklık ediyor. Mezopotamya'da eşi görülmemiş sayıda kabile şeyhleri tebrik etmek için bir araya geldi; Suriye, Türklerin baştan aşağı yok oluşunu kendisi gördü; Arabistan'da İbn Reşid'in artık Kral Hüseyin'in maaşlı bir tebası iken, İbni Suud'un emirlerimize sessizce itaat etmesi önemsiz değil. Asir'deki durum tartışılıyor. Yemen'de Türk Vali, garnizonun tahliyesi için İmam ile görüşüyor. Önümüzdeki birkaç ay boyunca Arabistan'ın siyasi durumu ve işgal altındaki

¹⁰⁴⁴ Mohs, *Millitary Intelligence*, 10.

¹⁰⁴⁵ *Arab Bulletin*, No. 113, 17 Temmuz 1919.

topraklarda benimsenen istihbarat sistemi, Bülten'in herhangi bir yararlı amaca hizmet etmeye devam edip edemeyeceğini belirleyecektir."¹⁰⁴⁶

1919'da Birinci Dünya Savaşı sona ermiş, gözler Avrupalı diplomatların barışı kendi hesaplarına tesis etme mücadelesine şahit olmaktaydı. Orta Doğu'da dengeler değişirken Arap Bülteni'ni oluşturan bu yeni cephenin arkasında yeniden oluşturmak için, gerçekte sadece Bülten'in feshedildiğine meraklı gözleri ikna edebilmek için yeni isimler önerildi. *Middle-Eastern Bulletin*, *Political Notes on the Middle-East* ve *Middle-East Gazette* gibi isimler üzerinde duruldu. Sonuçta *Notes on the Middle-East* üzerinde anlaşıldı.¹⁰⁴⁷

Arap Bürosu, resmi olarak 19 Şubat 1920'de sona ermiş olsa da, Arap Bülteni son baskısını 30 Ağustos 1919 tarihinde, devamı olan "Notes on the Middle East" ismiyle ise 5 Haziran 1920 tarihinde yapmıştır. Arap Bülteni, "Notes on the Middle East" ismiyle sadece dört sayı yayımlanmıştır. 7 Aralık 1919 tarihli birinci sayısı, Garland'ın direktörlüğünde çıkarılmış ve diğer üç sayının direktörlüğünü yeniden Arap Bürosu başkanı olan Kinahan Cornwallis üstlenmiştir. Bu isimle yayınlanan ikinci sayı 30 Ocak 1920, üçüncü sayı 1 Nisan 1920, dördüncü sayı ise 5 Haziran 1920 tarihlidir. Baskı yeri Sharia Lazoghli, Kahire olarak belirtilmiştir.¹⁰⁴⁸

4.1.2. Haritalar ve Haritalama

Osmanlı Devleti ile savaşın başlaması, İngilizler için hızlı ve güvenilir istihbarat ihtiyacını doğurdu. Hiçbir İngiliz askeri Türk topraklarında uygun haritalar olmadan ve yerel Arap şeflerin desteği olmadan hareket edemezdi. Ancak Britanyalılar, hem Avrupalı müttefikleri hem de rakipleri karşısında bir avantaja sahipti. Bu avantaj, bilim insanları, maceracılar ve subayların savaş öncesi seyahatlerinin sonucunda oluşturdukları haritalar başta olmak üzere stratejik olarak kullanabilecekleri istihbarata sahipti. Almanlar Müslüman dünyasının birçok yerine istihbarat uzmanları göndermiş olsalar da İngilizlerin yıllarca elde ettiği deneyime ve somut verilere sahip değillerdi. Ayrıca Türk-Arap ilişkileri zayıflamıştı ve Britanya, yerel Arap şeflerini kendi yanına çekme çabasında öndeydi. Ortaya çıkan bu güvensizlik ortamı, İngilizlere Arap milliyetçiliğini ve Türk karşıtı duyguları kendi amaçları için kullanma fırsatı verdi.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁶ *Arab Bulletin*, No. 107, 06 Aralık 1918.

¹⁰⁴⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 105.

¹⁰⁴⁸ IOR/L/PS/10/658, *Notes on the Middle East*, No. 1 - 4. [The Qatar Digital Library]

¹⁰⁴⁹ Hamm, "British Intelligence", 250.

1914'ten önce toplanan bu bilginin değeri çağdaşlar tarafından iyi anlaşılmıştı. 1927'de Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun bir toplantısında konuşan, savaş zamanı Kahire'deki askeri istihbarat başkanı Gilbert Clayton, Sir Percy Cox ve David Hogarth da dahil olmak üzere orada bulunanlara bu bilginin önemini hatırlattı: “*Hazırlık [T.E. Lawrence’ın başarıları] çok büyük miktarda bilginin toplanmasını gerektiriyordu. Aslında, Albay Lawrence’ın girişimlerinin başarısının çoğunu, Bayan Bell’in çok geniş bir eli olduğu bilgi ve araştırmaya bağlıyorum.*” Clayton’ın yorumu, Britanya’nın Orta Doğu’daki savaşı için 1914’ten önceki yılların hazırlıklarının önemini altını çiziyor.¹⁰⁵⁰

Hindistan Hükümeti tarafından üretilen istihbarat materyalleri, RGS ve Kahire’de üretilen istihbarat el kitapları ve haritaları başta olmak üzere ortak materyalin çoğunu kullandı. Savaş öncesi istihbarat görevi yürüten subayların çoğu Hint Ordusuna bağlıydı. Mezopotamya’daki baş siyasi görevli yardımcısı Arnold Wilson, Hindistan Genelkurmay Başkanlığının, savaş öncesinde hazır bulunan pek çok bilgiyi görmezden geldiğini iddia etti.¹⁰⁵¹

Savaş sırasında yaygın olarak kullanılan Hunter’ın Arabistan Haritası, F. Fraser Hunter tarafından hazırlanan ‘*The Map of Arabia and the Persian Gulf*’ adlı haritadır. Harita çeşitli kaynaklarla zaman içinde geliştirildi: Lorimer tarafından derlenen Toponomi Dizini, Kitchener’in 1870’lerde PEF için yaptığı Filistin araştırması, Doughty’nin ‘*Arabia Deserta*’sı, Hogarth’ın ‘*Penetration of Arabia*’sı ve İncil. Bu dönemde Fransız Charles Huber ve Avusturyalı akademisyen Alois Musil’den gelen bilgiler dahil, bazı yabancı kaynaklar da uygun olduğunda kullanıldı.¹⁰⁵² Arap Bülteni’nin 26 nolu sayısı, Hunter Haritası’nda bulunan bir dizi bölgeye atıfta bulunmaktadır. Büro, haritanın Arap Bülteni’ne erişimi olan herkesin faydalanabileceğini söylüyor.¹⁰⁵³ Harry St. John Philby, 1918’deki Arabistan yolculuğunun büyük bir kısmında yanında taşıdığı tek harita olduğunu belirtti.¹⁰⁵⁴

Arap Bürosu’nun görevlerinden biri, istihbarata dair materyalleri McMahon gibi uzman olmayanların kolayca erişebileceği bir forma kavuşturmak ve kataloglamaktır. Çünkü Yüksek Komiser gibi insanlar, Osmanlı İmparatorluğu ve Arabistan’ın İngiltere için

¹⁰⁵⁰ Hamm, “British Intelligence”, 252.

¹⁰⁵¹ Hamm, “British Intelligence”, 278.

¹⁰⁵² Hamm, “British Intelligence”, 280.

¹⁰⁵³ *Arab Bulletin*, No. 26, 16 Ekim 1916.

¹⁰⁵⁴ Hamm, “British Intelligence”, 280. *Arab Bulletin*, No. 84, 7 Nisan 1918.

üstlenmeye başladıkları önemi hakkında ayrıntılı bir anlayışa sahip olmayan bürokratları.

Arap Bürosu'nun özellikle Arabistan coğrafyasında mevcut olan haritaları güncellemek ve yenilerini üretmek gibi bir misyonu da bulunmaktaydı. Bu haritaların bir kısmının Bülten'de yayınlanmış olduğu ve savaş sırasında yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Arap Bülteni'nin 1916 tarihli bir sayısı, Hunter Haritası'nda bulunan bir dizi yere atıfta bulunarak, haritanın Arap Bülteni'ne erişimi olan herkes için hazır olduğunu belirtiyor.¹⁰⁵⁵ Türk ordusunun dağılımı hakkında harita hazırlamakla görevlendirilmiş olan Lawrence'ın hazırladığı haritalar da Arap Bülteni'ne eklenmiştir. Ayrıca Lawrence, 14 Aralık 1917 tarihli mektubunda Arap Bürosu'nun 500 yayını olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁵⁶

Haritalama, savaş boyunca Arap Bürosu'nun çalışmalarının önemli bir parçası olarak kaldı. Hicaz ayaklanmasının ilk aşamalarında iyi haritalara olan ihtiyaç özellikle önemliydi. Savaştan önce yolcular tarafından Arabistan'ın geniş parçaları araştırılıp çizilirken, Hicaz hakkında bilgi yetersizdi. Gayrimüslimlerin İslam'ın kutsal mekanlarını ziyaret etme yasağı, Mekke ve Medine hariç çok az Avrupalı'nın Hicaz'ı ziyaret ettiği anlamına geliyordu. Sir Richard Burton 1853'te, William Robertson Smith 1880'de ve Charles Montague Doughty 1870'lerde Hicaz'ı ziyaret etmişti. 19. yüzyıl seyyahları Orta Arabistan'la daha çok ilgilenmeye başlamıştı, ancak yetersizdi.¹⁰⁵⁷

Uygun haritaların olmaması, Hicaz Demiryoluna yönelik İngiliz subaylar öncülüğünde gerçekleştirilen sabotaj operasyonlarını engelledi. Bedevi aşiretleri ve yerli rehberler Arabistan'da yön bulmada yetersiz kalmaktaydı. Arap Bürosu Ağustos 1916'da, düşman mevzileri ve bölgenin topografyası hakkında daha fazla bilgi olmadan, Hicaz Demiryoluna karşı hiçbir operasyonun yapılamayacağını bildirdi.¹⁰⁵⁸ Yerel rehberlerden gelen bilgiler, bölgede görevli subaylar için güvenilirliği zayıftı. Albay Newcombe, Şerif Hüseyin ve Faysal'ın Medine'deki olaylar hakkında belirsiz bilgiler vermelerini eleştirdi. Ayrıca yerel rehberlerin su kuyularının yeri hakkında sunduğu yanıltıcı bilgilerin demiryoluna karşı baskın operasyonlarını ve kendi çabalarını zayıflatmasından

¹⁰⁵⁵ Hamm, "British Intelligence", 280.

¹⁰⁵⁶ Çabuk, "İngiliz Belgelerine Göre", 1142.

¹⁰⁵⁷ Hamm, "British Intelligence", 266.

¹⁰⁵⁸ TNA, FO 882/4, Cidde, Albay Wilson'dan Arap Bürosu'na, 23 Ağustos 1916.

rahatsızdı.¹⁰⁵⁹ Arap Bürosu'na benzer bir şikayet de Lawrence tarafından yapıldı: “*Faysal, buranın dışında. Wadi Yenbo hakkında bizden çok az şey biliyor. Yerlerin, yolların ve su kaynaklarının isimleri ona yabancı geliyor.*”¹⁰⁶⁰

1914'ten önce Hicaz Demiryolu'nda seyahat eden memurlar, Medine'ye kadar gitmediler ve daha çok dikkatlerini demiryolu inşaatına yöneltmişlerdi. Neticede İngilizler, Arabistan hakkında savaştan önce bilgi toplasa da çok azı Hicaz'a aitti.¹⁰⁶¹ Eylül 1916'da Clayton ile Faysal arasında yapılan bir toplantıda, İngiliz birliklerinden, Türklere karşı savaşan hafif silahlı Arapları takviye etmeleri kararı alındı. Clayton'ın raporuna göre, İngilizler yeterli bilgi olmadan kaynakları kullanmaya isteksizdi: “*Topografik veya başka türlü mevcut olmayan çok sayıda gerekli bilginin yokluğunda, durumu açıkça takdir etmek zordur.*”¹⁰⁶²

Orta Doğu istihbaratında harita ihtiyacını karşılamak üzere Londra'daki Kraliyet Coğrafya Topluluğu (RGS)'nda derlenen bölgesel el kitaplarındaki topografik bilgiler başlıca kaynaklarından biriydi. RGS'de üretilen savaş zamanı haritaları, tanınmış coğrafyaların güncellenmiş ve geliştirilmiş versiyonlarıydı. Özellikle Burton'ın gibi seyahat notları ve haritalar, geliştirilene kadar burada kullanılacaktı. Topluluk, çoğunlukla seyyah ve seyyahların araştırmalarını ve notlarını haritalara dönüştürüyordu. Savaş sırasında RGS'in kartografik çalışmaların neredeyse tamamı Arabistan üzerindeydi.¹⁰⁶³

RGS üyesi olan doğa bilimci ve kaşif Douglas Carruthers, haritaları derlemek amacıyla Kahire'deki İngiliz istihbarat görevlileriyle yakın temas halinde çalıştı. Onun Kraliyet Coğrafya Topluluğu'na ait dünya haritasının Osmanlı toprakları için yaptığı araştırma, Gertrude Bell, Shakespear ve Leachman ve Lawrence'ın savaş öncesi yolculuklarının notlarını içeriyordu. Ayrıca Carruthers, haritayı tamamlamak için Arabistan'a seyahat eden Yüzbaşılar Aylmer ve Butler, Alois Musil, Sir Wilfred Scawen ve Leydi Anne Blunt'tan daha eski bilgileri de dahil etti.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁵⁹ TNA, FO 882/4, Albay Newcombe'un Raporu, 8 Ağustos 1917.

¹⁰⁶⁰ TNA, FO 882/6, Lawrence'dan Arap Bürosu'na, 5 Aralık 1916.

¹⁰⁶¹ Hamm, “British Intelligence”, 267.

¹⁰⁶² Hamm, “British Intelligence”, 268; FO 882/4, Albay Parker'ın Raporu, 10 Eylül 1916.

¹⁰⁶³ Hamm, “British Intelligence”, 268-269.

¹⁰⁶⁴ *Arab Bulletin*, No. 79, 18 Şubat 1918.

İngilizler haritalar mevcut olduğunda bile, genellikle kullanımlarında sorunlar yaşamaktaydı. Bu nedenle haritaları sürekli olarak güncellemek için hem mevcut hem de eski bilgilerin kullanılması, Arap Bürosu tarafından yürütülen kartografik çalışmanın kalıcı bir özelliği idi. Taktik ve stratejik gereksinimler, mevcut haritaların sürekli iyileştirilmesini ve yenilerinin oluşturulmasını gerektiriyordu.

T.E. Lawrence, Kahire'ye gönderdiği 27 Aralık 1916 tarihli mektubunda, Wejh ve Hicaz Demiryolunu gösteren harita sayfalarını istemekte, Hicaz ve çevresini gösteren haritalar üzerinde çalıştığını bildirmektedir.¹⁰⁶⁵ O zamanlar Kızıldeniz kıyısındaki Yenbo'da Faysal ile birlikte olan Lawrence, Kahire'ye, Kraliyet Hava Kolordusu (RFC) tarafından yapılan Rabegh merkezli keşif uçuşunun işe yaramadığından şikayet ediyordu: *“Ross ile tatminkar hava keşif meselesi üzerine konuşmak istiyorum. Buraya dört kez uçak göndermeyi denedi ve sadece bir kez uçtu. O zamanlar gözlemi bir saçmalıktı.”* Pilotlar, önemli olan alanı yeterince gözlemleyemiyorlardı ki Rabegh'de RFC, Lawrence'ın rota notlarının kopyalarına bile sahip değildi.¹⁰⁶⁶ Lawrence'ın bir dizi RGS ve Savaş Bakanlığı haritasının kendisine gönderilmesini istemesinin nedenlerinden biri de operasyonları kolaylaştırmada hava keşiflerinin yetersizliği idi.¹⁰⁶⁷

Savaş sırasında haritalama için kullanılan güncel topografik bilgilerin büyük kısmı, çöldeki maceralarıyla öne çıkan Lawrence'ın gönderdiği rapor ve notlara dayanmaktaydı. Lawrence, Hicaz'ın eldeki mevcut haritalarının eksik veya yanıltıcı olduğunu rapor etti. Temmuz 1917'de Akabe'nin ele geçirilmesiyle bağlantılı olarak Kuzeybatı Arabistan'daki seyahatlerinin bir sonucu olarak, 1 / 500.000 ölçekli Ma'an haritasının bölgenin genel bir görünümünü sağlamak için yeterli olduğunu, ancak haritadaki demiryolu uzantısında hatalar olduğunu bildirdi.¹⁰⁶⁸ Haritaların düzeltilmesi ve çeşitli yollarla doğrulanması devam eden bir süreçti. Bu revizyon çalışması, Arap çöllerinin ötesine uzanıyordu. Maunsell'in Asya'daki Doğu Türkiye Haritası gibi, eski haritalar da güncellendi ve geliştirildi.¹⁰⁶⁹ Bir seyyah, konsolos ve istihbarat uzmanı olan Francis Richard

¹⁰⁶⁵ Hamm, “British Intelligence”, 270; FO 882/6, Yüzbaşı Lawrence'dan Binbaşı Cornwallis'e, 27 Aralık 1916.

¹⁰⁶⁶ Hamm, “British Intelligence”, 270; TNA, FO 882/6, Yüzbaşı Lawrence'dan Tuğgeneral Clayton'a, 27 Aralık 1916.

¹⁰⁶⁷ TNA, FO 882/6, Lawrence'dan Albay C.E. Wilson'a, 5 Ocak 1917; Hamm, “British Intelligence”, 270-271.

¹⁰⁶⁸ *Arab Bulletin*, No. 66, 21 Ekim 1917; Hamm, “British Intelligence”, 270.

¹⁰⁶⁹ Hamm, “British Intelligence”, 271.

Maunsell'in Basra Körfezi'nden Malatya'ya, İskenderun Körfezi'nden Kafkaslara kadar uzanan geniş bir alan üzerinde çıkardığı tomografik haritaları, İngiliz politikalarının belirlenmesinde önemli katkılar sağlamıştı.¹⁰⁷⁰

Haritaların sürekli düzeltilmesi ve yenilenmesi, Arabistan'daki Bedevi aşiretleriyle birlikte hareket eden İngiliz subaylarına hizmet etti. Newcombe, Garland, Joyce ve Lawrence gibi İngiliz görevlilerin öncülüğünde demiryoluna karşı faaliyet gösteren Arap sabotajcı grupları, genellikle kamplarından hedeflenen bölgeye yüz mil veya daha fazla yol kat ettiler. Yolculuğun deve sırtında veya yaya olarak yapıldığı, suyun kıt olduğu çöl koşullarında, mesafeler hakkında kesin bilgiye sahip olmak hayatiydi.¹⁰⁷¹

4.1.3. El Kitapları

1916 yılından itibaren, Kraliyet Coğrafya Topluluğu, Kahire Askeri İstihbaratı, Arap Bürosu, Donanma İstihbaratı ve Savaş Bakanlığı İstihbaratı tarafından Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine ait bir dizi *handbook* yani *el kitabı* basılmıştır. Bu el kitapları, yol bilgileri, çeşitli bölgelerin kültürü ve nüfusu hakkında ayrıntıların yanı sıra tarihi ve dini konularla ilgili yorumları da içermektedir. Mezopotamya ve Arabistan el kitapları gibi bunlardan bazıları birkaç ciltte yayınlandı. El kitapları, yerel kaynaklar ve büyük ölçüde savaştan önce yapılan istihbarat çalışmasına dayanıyordu.¹⁰⁷² Arap Bülteni'nin ifadesine göre, Arap Bürosu tarafından *Arabian Handbooks* adı altında Hicaz, Yemen ve Asir El kitapları derlendi ve dağıtıldı. Bu el kitapları ile kabileler hakkında daha fazla bilgi edinmek ve Avrupalı seyyahların dahi görmediği ancak kervan ticaretinin gerçekleştiği bilinen yolların tasvirinin derlenmesi mümkün oldu.¹⁰⁷³

Genellikle Savaş Bakanlığı ve Arap Bürosu ile iş birliği içinde derlenen el kitapları, bu türde daha önceki istihbarat materyallerinden farklıydı. Bunlar, özellikle askeri görevlileri, istihbarat analistlerini ve diplomatik personeli olabildiğince bilgilerle donatmak amacıyla bir araya getirilen savaş zamanı materyalleriydi. Osmanlı Devleti ile ilgili el kitapları Arabistan, Hicaz, Mezopotamya, Aden ve Yemen gibi bölgelere göre bölünmüştü. Bu el kitapları bir nevi tarih, etnografya, coğrafya ve teoloji bilgileri içeren

¹⁰⁷⁰ Kartın, "Seyahat ve İstihbari Bilgi Üretimi", 310-311.

¹⁰⁷¹ Hamm, "British Intelligence", 272.

¹⁰⁷² Hamm, "British Intelligence", 25-26; *Arab Bulletin*, No. 37, 4 Ocak 1917.

¹⁰⁷³ *Arab Bulletin*, No. 37, 04 Ocak 1917.

ansiklopedilerdi ve işlek güzergahlar hakkında rota bilgisi içeriyorlardı.¹⁰⁷⁴ Bu el kitaplarının temel değeri, belirtilen yolların, rotaların çoğu için, bibliyografya içermesi idi. İstihbarat verilerinin bu şekilde kaynaklarını izleyebilme, savaştan önce Orta Doğu'yu gezen İngiliz seyyah ve görevlilerin savaş zamanı istihbaratına yaptığı katkıların anlaşılmasını sağlayacaktır.¹⁰⁷⁵

Donanma, Londra ve Kahire'deki Askeri İstihbarat ve Arap Bürosu tarafından ortak olarak basılan *The Handbook of Arabia*, 1916-1917 arasında iki cilt halinde yayınlandı. Bu nedenle El kitaplarının bazıları hacimli olduğu için hazırlanması zaman alacaktı ve ilk çıktığında biraz güncelliğini yitirdi.¹⁰⁷⁶ Arab Bülteni'nde “*Arap meseleleriyle uğraşmak zorunda olan her yetkiliyi sıcak karşıladığı*” belirtilen *The Handbook of Arabia* ve diğer el kitapları hakkında çok az şey yazıldı ve ayrıntılı olarak incelenmedi.¹⁰⁷⁷

Handbook of Arabia'nın toplam 1.200 sayfadan oluşan her iki cildinde Shakespear, Carruthers ve Leachman'a ait bir dizi fotoğrafik plaka bulunmaktadır.¹⁰⁷⁸ *Handbook of Arabia*'da yetmiş altı güzergah, yirmi altı farklı kaynağa dayanarak listelenmektedir. El Kitabı'nın ikinci cildinde yer alan rota bilgilerinin büyük bir kısmı 1900 sonrasına ait kaynaklardan gelmektedir. Yerli kaynaklar dışında bu veriler, savaş öncesinde bölgeye ulaşan şu Avrupalı seyyah ve subaylardan alınmıştır: Percy Cox, William Shakespear, Gertrude Bell, Gerard Leachman, Stuart G. Knox, Francis Maunsell, Barclay Raunkiær ve Douglas Carruthers.¹⁰⁷⁹

Handbook of Arabia'daki rota bilgilerinin büyük bir kısmı Boer Savaşı sonrasına aitti ve yine çoğu Birinci Dünya Savaşı sırasında askeri istihbaratla çalışan ve 1914'ten önce istihbarat ilgilenmiş kişilerden geliyordu. Bu el kitabında Arabistan'a ait coğrafik ve etnografik bilgi yanında Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerinde Türk otoritesinin durumu hakkında bilgi ve çöl haberleri yer almaktaydı.¹⁰⁸⁰

---

¹⁰⁷⁴ Hamm, “British Intelligence”, 273.

¹⁰⁷⁵ Hamm, “British Intelligence”, 273.

¹⁰⁷⁶ *Arab Bulletin*, No. 37, 4 Ocak 1917; *The Handbook of Arabia*'nın kaydına FO 925/17154, FO 925/17148 referans numaraları ile The National Archives'dan ve IOR/L/PS/20/E84/1, IOR/L/PS/20/E84/2 referans numaraları ile Katar Dijital Arşivi'nden ulaşılabilir.

¹⁰⁷⁷ *Arab Bulletin*, No. 37, 4 Ocak 1917; Hamm, “British Intelligence”, 274.

¹⁰⁷⁸ Hamm, “British Intelligence”, 281.

¹⁰⁷⁹ Hamm, “British Intelligence”, 282. (*A Handbook of Arabia*, 2 vols.)

¹⁰⁸⁰ Hamm, “British Intelligence”, 282.

Gertrude Bell ve Albay Francis Maunsell gibi kişilerin istihbarat sürecinin istihbaratı toplama, derleme ve analizi gibi çeşitli bölümlerindeki varlığı, yirminci yüzyılın başlarındaki İngiliz istihbarat kurumlarının gelişimindeki sürekliliği göstermektedir.¹⁰⁸¹ Örneğin Maunsell'in 1892'de Erzurum'dan başladığı Mezopotamya seyahati, Arap ve Kürt aşiretleriyle ilgili verdiği bilgiler yanında gittiği rotalara ve haritalara yer vermesiyle önemli bir istihbarat sağlamıştır.¹⁰⁸² El kitaplarındaki rota kaynakları incelendiğinde, Gertrude Bell ve diğerlerinin savaş öncesi keşiflerine daha güvenilir görülmektedir. *Handbook of Arabia*'da listelenen yetmiş altı rota, bibliyografyasında 117 alıntı içermektedir. Rotaların çoğunda birden fazla alıntı kullanılırken, bazıları ise bir kaynak listelenir. Bu 117 alıntıdan kırk üçü 1914'ten önceki istihbarat kaynaklarından geliyordu. Arabistan'ın bazı bölgelerindeki rotaları tanımlamak için kullanılan savaş öncesindeki bilgilerin neredeyse yarıdan fazlası Avrupalı maceracılar, bilim adamları ve subaylar tarafından alınmıştır. Özellikle Yüzbaşı Shakespear ve Gertrude Bell bu el kitabında çok sayıda referans sunmaktadır.¹⁰⁸³

Handbook of Mesopotamia ise dört cilt halinde hazırlanmış olup kapsamlı rota bilgisi içermemektedir. El kitabında, kullanılan haritaların ve diğer yayınların bibliyografik bir listesi bulunmaktadır. El kitabında yer alan kaynakça, Lorimer'in *Toponomi Dizini*, *Routes in Arabia*, *Military Report on Arabia*, *Military Report on Eastern Turkey in Asia*, *Military Report (1911)* ve Bağdat Başkonsolosu Lorimer'in *Türk Arabistan ve Kürdistan'ında Bir Tur Raporu (1913)* başta olmak üzere resmi kaynakların çoğunu içermektedir. Resmi olmayan yayınlar içerisinde Bell, Maunsell, Leachman, Hogarth ve Mark Sykes gibi isimlerin çalışmaları da yer alıyor. Buradaki materyalin büyük kısmı, *Handbook of Hejaz* ve *The Gazetteer of Arabia*'da da yer almaktadır.¹⁰⁸⁴

El kitaplarının nasıl dağıtıldığı bilinmemekle beraber, Bülten'in bazı alıcılarının el kitaplarına erişmiş olması muhtemel görülmektedir. Bazı kaynaklar, el kitaplarının Arap Bülteni'nden daha geniş bir tiraja sahip olduğunu gösteriyor.¹⁰⁸⁵ David Hogarth, Arap Bülteni'nde yazdığı makalesinde, Mezopotamya'dan Suriye'ye giden Fırat boyunca nehir

¹⁰⁸¹ Hamm, "British Intelligence", 283.

¹⁰⁸² Cengiz Kartın, "Batılı Seyyahların Gözüyle Doğu", *Türk Yurdu*, 33/310 (2013): 219.

¹⁰⁸³ Hamm, "British Intelligence", 284.

¹⁰⁸⁴ Hamm, "British Intelligence", 286; *Handbook of Mesopotamia* için bkz. IOR/L/PS/20/C138/1-4.

¹⁰⁸⁵ Hamm, "British Intelligence", 274.

ve kara yollarının özel ayrıntıları için dört ciltlik büyük *Handbook of Mesopotamia*'nın üçüncü cildine baktıklarını söylüyor.¹⁰⁸⁶

Handbook of Hejaz, Handbook of Arabia için kullanılan materyalin büyük bir kısmı kullanılarak hazırlandı.¹⁰⁸⁷ T.E. Lawrence, ilk baskısı Haziran 1916'da yayınlanan *Handbook of Hejaz*'ın bir nüshasının gönderilmesini istedi.¹⁰⁸⁸ Lawrence'ın operasyonunda kullandığı rota hakkındaki bilgiler, Carruthers ve Alois Musil'den geldiği düşünülmektedir.¹⁰⁸⁹ Diğer taraftan Cidde'de J.W.A. Young, Aden'de Sudan hükümetinden Teğmen L. F. Nalder ve Rabegh'de Alfred Parker da dahil olmak üzere Arap Bürosu üyesi olan ya da olmayanlar el kitaplarının hazırlanmasına katkı sağladılar ve bilgi topladılar.¹⁰⁹⁰

4.1.4. Gazeteler

Arap Bürosu, istihbarat ve araştırma verilerinin düzenlenmesi ve harmanlanmasına ek olarak, Müttefik devletler propagandasının uyumu ve dağıtımı ile uğraştı. Bu amaçla Arap Bürosu tarafından *el-Hakika* ve *el-Kawkab* gibi resmi propaganda yayınları üretildi ve dağıtıldı.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında propaganda savaşan devletlerce etkili bir şekilde kullanıldı. İngiltere, sömürgesi altındaki Müslümanların ve özellikle de Mısır ve Hindistan'daki Müslüman halkın savaşta Osmanlı Devleti'ne karşı muhtemel desteklerini engellemek, Osmanlı Sultanı'nın ilan ettiği cihat çağrısını etkisiz kılmak ve Arap dünyasında Türk-Alman propagandasını etkisiz hale getirmek için yoğun bir propaganda faaliyeti yürüttü.¹⁰⁹¹

Osmanlı topraklarında ilk kez propaganda malzemesi üretip dağıtılması, Napolyon Fransa'sı tarafından Mısır'da gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁹² Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise Kahire Genelkurmay Karargâhı, Arap Bürosu ile iş birliği yaparak, askeri otoriteler

¹⁰⁸⁶ *Arab Bulletin*, No. 47, 11 Nisan 1917; Hamm, "British Intelligence", 276.

¹⁰⁸⁷ IOR/L/MIL/17/16/12, *Handbook of Hejaz*, 2nd ed., Prepared by the Arab Bureau, Government Press, Cairo 1917; IOR/L/MIL/17/16/2, *Gazetteer of Arabia*, 2 vols, General Staff, Simla 1917; IOR/L/MIL/17/16/2, *First World War Military Handbooks*, Vol. 2; Hamm, "British Intelligence", 286.

¹⁰⁸⁸ TNA, FO 882/6, Yüzbaşı Lawrence'dan Binbaşı Cornwallis'e, 27 Aralık 1916; Hamm, "British Intelligence", 276.

¹⁰⁸⁹ Hamm, "British Intelligence", 286.

¹⁰⁹⁰ Satia, *Spies in Arabia*, 47.

¹⁰⁹¹ Polat, "I. Dünya Savaşında", 148.

¹⁰⁹² Koloğlu, *Türk- Arap İlişkileri Tarihi*, 133-141.

yoluyla Doğu'daki çeşitli gazetelere makaleler dağıtımını yaptı. Bu amaç için Kahire'ye haftalık yaklaşık 10 makale gönderiliyordu.¹⁰⁹³ Osmanlı coğrafyasında özellikle de Hindistan ve Mısır'da İngilizler makaleler, haberler ve bildiriler yayınlayarak propaganda faaliyetlerine giriştiler.¹⁰⁹⁴

Müslüman halka yönelik propaganda yayınlarının en önemlisi, 1916 başlarında tasarlanan bol resimli propaganda gazetesi *el-Hakika* (Hakikat) idi. Arapça, Farsça, Türkçe ve Hindistan dillerinde yayın yapan *el-Hakika* Londra'da yayınlandı. Efsanelerin eşlik ettiği savaş resimlerinin çokça yer aldığı gazete, Britanya'nın Müslümanların dostu olduğu ve kara ve denizlerdeki üstün askeri güce sahip olduğu teziyle faaliyet göstermekteydi.¹⁰⁹⁵

Mısır'daki Yüksek Komiser McMahon, *el-Hakika* gazetesi için gerekli propaganda materyalini en iyi Arap Bürosu'nun sağlayacağını bildirmişti. Gazetede İslam Dünyası'nın farklı yerlerinden fotoğraflar yayınlanıyordu ve bu fotoğrafların birçoğu Arap Bürosu'nun sahadaki elemanları tarafından temin edilmekteydi. Propaganda gazetesi savaş yıllarında Arap Yarımadası, Irak, Türkiye ve Suriye gibi Osmanlı topraklarında, Doğu, Batı ve Kuzey Afrika'da dağıtıldı. İngiliz uçakları bu gazeteleri diğer propaganda malzemeleriyle birlikte cephe hatlarına da attılar. Bu gazete Güney Amerika'daki sömürgelerde bulunan Araplara da dağıtıldı.¹⁰⁹⁶

el-Hakika'nın 10.000 kopyası basılan ilk sayısı, Kahire'de genellikle olumsuz eleştiriler aldı. Lawrence *el-Hakika*'ı şiddetle eleştirecekti: “...fikirler mükemmel, kaligrafi şimdiye kadar gördüğüm en kötüsü. Eğer devam edecekse, yazacak daha iyi adamlar almalılar.” Storrs ise bu propaganda gazeteleri ve çabasının Doğu'da özellikle de Şerif isyanı söz konusu olduğunda ters etki gösterebileceğini düşünerek eksiklikleri vurguladı: “Avrupa'da etkili makaleler, diyagramlar genellikle Doğu'da olumsuz, hatta tam tersi bir sonuç üretir. Korkudan ziyade antipatik...”¹⁰⁹⁷

el-Hakika'nın dağılımı ve mevcudiyeti konusunda sorunlar yaşandı. Londra'dan gelen propaganda gazetesi, Mısır'daki İskenderiye ve Port Said'deki iki ticarethaneye bırakıldı. İlk başta dağıtım ağı mevcut olmayan *el-Hakika*'nın Mısır'da dağıtımını Arap Bürosu'na ve

¹⁰⁹³ Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Propaganda Raporları*, 77.

¹⁰⁹⁴ Çabuk, “İngiliz Belgelerine Göre”, 1141.

¹⁰⁹⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 107.

¹⁰⁹⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 107.

¹⁰⁹⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 107.

İngiliz Sömürge İdaresine verildi. Elde kalan kopyalar, ya satıldı ya da halka ücretsiz olarak dağıtıldı. Arap Bürosu'nda ilk başlarda Storrs daha sonra Lawrence gazetesinin dağıtımından sorumluydu. Clayton, yetersiz sayıda kopyalandığını söylerken, Büro'nun propaganda bölümünden Philip Graves, Arap Bürosunu tek dağıtıcı yaparak sorunun çözülebileceğini belirtti. Sonunda, Mısır'daki satış ve dağıtım işleri Mısır Ticari İstihbarat Bürosuna verildi. Arap Bürosu, *el-Hakika* gazetesinin mütercimlik ve makale sağlayan bir rolde kaldı.¹⁰⁹⁸

el-Hakika'nın yayınlanmasında önemli bir rol üstlenen Teğmen H. Fielding, birçokları gibi propaganda değerinin olup olmadığını sorgulandı ve üzüntüsünü Wingate ile paylaştı: "*Örneğin, kağıt sarmak için büyük miktarların ağırlıkça satıldığını gördük. Muz sarmak için kullanılan en son sayıları bulmazsa hiç kimse bir kağıt satın almayacak veya ilgilenmeyecektir.*"¹⁰⁹⁹

Arap Bürosu, Kasım 1916'da *el-Kawkab* adlı ikinci bir gazetesinin yayınlanmasında görev aldı. *el-Kawkab*, Basra Körfezi, Basra, Zanzibar, Aden, Habeşistan, Somali, Sudan'da ve Kuzeybatı Afrika'da dağıtıldı. Suriyeli bir milliyetçi olan Dr. Shahbandar tarafından düzenlenen *el-Kawkab*, G. Brackenbery tarafından yönetildi ve Kahire'de yazıldı ve yayınlandı. Bu propaganda gazetesinin politikası ise Philip Graves aracılığıyla Arap Bürosu tarafından belirlendi.¹¹⁰⁰

el-Kawkab, editoryal içerik ve siyasi savaş haberleri üzerine odaklanır. Sykes, yeni propaganda organı için umutludur: "*Mekke gazetesi "Kibla" için yararlı bir ek oluşturuyor ve Mekke editörleri tarafından bilinmeyen malzemeye sahip, Almanya ve Türkiye'nin gerçek amaçlarını umduğu şekilde ortaya koymak önemli bir propaganda değerine sahip olacaktır.*" *el-Hakika*'dan daha mütevazı bir tiraja sahip olan *el-Kawkab*, haftalık olarak yayınlandı. Mısır'daki Suriyeliler ve Büro'nun temas kurduğu milliyetçi gizli topluluk üyeleri arasında yüksek talep oldu ve dolaşıma sokuldu.¹¹⁰¹

Arap Bürosu, Şerif Hüseyin adına Mekke'de *el-Kible* adında resmi bir gazetesinin kurulmasından da sorumluydu. 1916 yazında Clayton ile Hüseyin'in komutanlarından Fuad al-Khatib arasında yapılan görüşmede bu propaganda gazetesinin amaçları

¹⁰⁹⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 108.

¹⁰⁹⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 109.

¹¹⁰⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 110.

¹¹⁰¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 110.

belirlendi: Arap hareketinin doğruluğu konusunda halkı ikna etmek; İttihat ve Terakki Partisi'ne yönelik Arap halkını manipüle etmek; Arap Yarımadası'nda İngiliz emellerini açıklamak ve Arap dünyası ile müttefiklerin çıkarlarının tutarlı ve karşılıklı olduğu konusunda ikna etme amaçlarına uygun olarak çalışması. *el-Kible*, Arap Bürosu'nun Arap dünyasındaki propagandasının etkinliğini artırabileceği bir araç olmakla birlikte Şerif hükümeti için İngilizlerden bağımsız hareket edebileceği bir mecra halini alacaktı. Büro ekipman ve altın gibi araçları gazete için sağladı.¹¹⁰² Arap Bülteni'nde belirtildiğine göre, Umman'dan gelen istihbaratta, *el-Kible (El-Qibla)* gazetesine Muskat Sultanı'nın dikkatini çekme fırsatı elde edilmiştir.¹¹⁰³

Kudüs'ün İngilizler tarafından ele geçirilmesinden sonra burada Arap Bürosu'na bağlı yeni bir şube kuruldu. Deedes'in idaresine verilen şubeye Fielding, Philip Graves ve Harry Pirie-Gordon da dahil olmak üzere birçok memur gönderildi. Bu çalışmalara ek olarak Pirie-Gordon, Mısır Seferi Kuvvetleri'nin resmi gazetesi olan popüler *Palestine Times*'ı da yayına hazırladı.¹¹⁰⁴

Arap Bürosu tarafından üretilen veya dağıtılan propaganda gazetelerinin Arap coğrafyası üzerinde etkisi olmadığı söylenemez. Ancak *El-Rakka* ve *el-Kawkab* gibi yayınlar, Türk ve Alman propagandasına karşı yapılan yetersiz girişimler olarak görüldü. Başta Hindistan gibi bir engel vardı ki, Arap Bürosu propaganda yayınlarının dağıtılmasına izin vermedi. Büro'dan bir memur bu propaganda yayınlarının başarısız olma nedenini şöyle açıklamaktadır: “*Kawkab ve benzerleri gibi propaganda başarısız oluyor. Çünkü arkasındaki idealin itici gücü ya da telkini ya da inancı yok. Araplar yüzyıllardır Türk entrikalarının araçlarıydı ve bu nedenle tüm gazetelerden şüpheleniyorlar.*”¹¹⁰⁵

4.1.5. Seyyahlar ve Seyahatnameler

Geç Osmanlı Devleti döneminde İngiliz bilim adamları özellikle de Doğu Anadolu ve Suriye'de tarihi ve arkeolojik araştırmalar yaptılar. Bu bilim adamları, bu bölgelerin topografyası hakkında ayrıntılı bir bilgi oluşturdular ve bu bilgi, Birinci Dünya Savaşı'nın

¹¹⁰² Westrate, *The Arab Bureau*, 110-111.

¹¹⁰³ *Arab Bulletin*, No. 28, 01 Kasım 1916.

¹¹⁰⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 111.

¹¹⁰⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 112.

patlak vermesine giden yıllarda İngiliz yetkililer için giderek daha değerli olarak algılandı.¹¹⁰⁶

Avrupalı bilgin ve seyyahların Osmanlı coğrafyasında birer istihbarat uzmanı gibi davrandıkları iddia edilmektedir. Ancak Akademik seyyahların çalışmalarının istihbarat amaçlı kullanıldığı ve birçoğunun savaş yıllarında istihbarat topluluğu için çalıştığı doğru olsa da, istihbarat alanına girişleri tam net değildir. Mesela, Charles Harry Clinton Pirie-Gordon gibi Atina'daki İngiliz Okulu'nun (BSA) birçok eski üyesi, hem savaş öncesinde hem de Birinci Dünya Savaşı sırasında istihbarat servislerinde çalıştığı biliniyor. Arap Bürosu üyesi ve gazeteci Pirie-Gordon'ın hassas istihbarat işleriyle uğraştığı kesin olsa da, araştırmacı ve gazeteci rolünden ne zaman ayrıldığı belli değildir.¹¹⁰⁷

Yirminci yüzyılın başlarında, Britanya ve Almanya'nın istihbarat teşkilatları, arkeoloji, haritalama, keşif, telgraf ve ticaret gibi görünüşte masum araçlarla Osmanlı Devleti içinde bilgiye ulaşmaya çalıştılar. Diğer taraftan İngiltere, Körfez şeyhlikleriyle eşit olmayan anlaşmalar yaptı ve Mısır'ı işgal etti ki, bunların haricinde bölgedeki hakimiyeti adına doğrudan sömürgeleştirme şartlar içinde yapamazdı.¹¹⁰⁸

1900 sonrası istihbarat kaynakları, özellikle Batılıların Türkiye üzerindeki emellerini ifade eden “*Doğu Sorunu*” ve Britanya'nın imparatorluk ihtiyacını giderecek bilgi boşlukları ile ilgileniyordu. 1900 öncesi seyahat edebiyatı, VII. Edward dönemi (1901-10) bilim adamları, seyyahlar ve subaylar başta olmak üzere “keşif kardeşliği” zümresinin ilgisini çekiyordu. seyahatnameler başta olmak üzere bu edebi eserler, Orta Doğu ve Arabistan'a ilgi duyan birçok seyyaha ilham verdi, yol gösterdi ve istihbarat sağladı.¹¹⁰⁹

Birinci Dünya Savaşı öncesinde asker, diplomat, arkeolog ve tüccar kimliğinde Orta Doğu'yu ziyaret eden İngiliz seyyahlar, genellikle İran, Mısır, Lübnan hattında seyahatler düzenlenmişler, Arabistan'da çok az varlık göstermişlerdir. İngiliz seyyahların eserleri, Arap Bürosu ve bölgedeki diğer istihbaratçılar için temel kaynak olmakla birlikte elbette yetersiz kalmıştır. Bu açığı kapatmak için Orta Doğu'daki seyyahlar, ya Alman Baron

¹¹⁰⁶ Gill, “Harry Pirie-Gordon”, 1045.

¹¹⁰⁷ Gill, “Harry Pirie-Gordon”, 1045-1046.

¹¹⁰⁸ Sluglett, “Leachman, Gerard”, 2.

¹¹⁰⁹ Hamm, “British Intelligence”, 287.

Max von Oppenheim'in yaptığı gibi araziye enine kesitlerle ya da Gertrude Bell gibi bir uzunlamasına bölümü incelediler.¹¹¹⁰

1860'larda orta ve doğu Arabistan'da seyahat eden Cizvit rahibi, diplomat William Gifford Palgrave, Arabistan'ın iç bölgelerine giden ilk Avrupalıdır. Seyahatlerinin bir kaydını *Narrative of a Year's Journey Through Central and Eastern Arabia (1862-1863)* olarak 1865'te yayınladı ve bu çalışması çeşitli el kitapları ve gazeteler için kaynak olarak kullanılıyordu. Wilfrid Scawen Blunt ve Arap çölünü geçerek Hail şehrine ulaşan ilk Avrupalı kadın olan Leydi Anne Blunt, 1879'da *Bedouin Tribes of the Euphrates* ve 1881'de *A Pilgrimage to Nejd* olmak üzere iki gezi günlüğü yayınladılar. Bu iki çalışma ve C. M. Doughty'nin 1888'de yayınlanan ve seyahatname başyapıtı olarak kabul edilen *Travels in Arabia Deserta*, istihbarat kaynaklarında sıkça kullanılmıştır.¹¹¹¹

Doughty'nin eseri, 1921'de yazar tarafından yeni bir önsöz ve T.E. Lawrence'ın bir seyahat klasiği olarak kabul edilen bir girişi ile yeniden yayımlandı:

“Kitap klasiktir ve asla eskimez. Çöl Arapları üzerine ilk ve vazgeçilmez eserdir... Çölün - Arabistan- bazı bölümleri veya tarihinin bir kısmı hakkında kitaplar yazabiliriz; ama bizim zamanımızda hiçbir zaman bütünü başka bir resmi olamaz, çünkü her şey burada ve büyük bir usta tarafından söylendi... Macera ve seyahatin büyük bir kaydı ve göçebe yaşamının büyük resimli kitabı olarak okumak bir zevk olan *Arabia Deserta*, askeri bir ders kitabı haline geldi ve Doğu'da zafere giden yolda bize rehberlik etti.”¹¹¹²

T.E. Lawrence, Harry St. John Philby ve diğerleri, Blunt çiftinin Bedeviler hakkındaki fikirlerinden ve Doughty'nin çalışmasından büyük ölçüde etkilendi ve Arabistan yolculukları için rehber olarak kullandılar. Özellikle *Travels in Arabia Deserta*, savaş zamanı istihbarat uzmanları tarafından otorite olarak kabul edildi.¹¹¹³

Doughty ve diğer seyyahların çalışmaları, Arap Bürosu'nun başvurduğu Orta Doğu coğrafyası üzerine saygıdeğer bir seyahat edebiyatı oldu. David Hogarth Arab Bülteni'nde, hiçbir hükümet komisyonu, bilim topluluğu ve kaşifin, Suriye bölgesini bir bütün olarak incelemediğinden ve kapsamlı bir rapor hazırlamadığından, Suriye'deki sosyal ve politik koşulları ortaya koyan tek bir kitap olmadığını dile getirdi. Yine de

¹¹¹⁰ Hamm, “British Intelligence”, 288.

¹¹¹¹ Hamm, “British Intelligence”, 287.

¹¹¹² Charles M. Doughty, *Travels in Arabia Deserta* (London: Jonathon Cape, 1936), 26.

¹¹¹³ Hamm, “British Intelligence”, 287-288; *Arab Bulletin*, No. 95, 2 Temmuz 1918.

Hogarth makalesinde, Oppenheim, Bell, Blunt çifti, Lawrence, C.L. Woolley ve Alois Musil'in eserlerini içeren kısa bir araştırma listesi sunuyor.¹¹¹⁴

Edward Said'e göre, İskoçyalı Teolog William Robertson Smith, uzman Beyaz Adam'ı çağdaş Doğu'ya bağlayan fikir zincirinin en mühim halkasıdır. Kendisinden önce Burton ve Charles Doughty'nin yaptığı gibi Smith, 1880-1881 arasında Hicaz'ı görmüştür. Lawrence, Hogarth, Bell ve diğerlerine ait Şark uzmanlığı bilgilerin hiçbiri Smith'siz düşünülemezdi. Smith'in Arap gerçekleri ile olan temasları sonucu, çağdaş Doğu davranışının gerisinde yatan genel hakikatleri görebilmesi, Lawrence, Bell ve Philby'ye geçecek ve onlara hem ülkelerinde hem de Araplar nezdinde itibar kazandıracaktı.¹¹¹⁵

Savaş sırasında İngiliz istihbaratında sahada Arapçılarını çalıştırılması genel olarak başarılı bir politika olduğu söylenemezdi. 1917'de Shakespear'in yerine Riyad'a gönderilen Harry St. John Philby'nin siyasi irtibat görevlisi olarak misyonu sorunluydu. Philby'nin raporları kuşkuluydu ve Londra tarafından İbni Suud'a karşı benimsenen politikaya ters düşmekteydi. Misyonu gözardı ederek İbni Suud'un davası için bir taraftar olacaktı. Bir yıl sonra 1918 sonbaharında, kendini Britanya İmparatorluğu'nun davasına adanmış olan Leachman, onun yerine İbni Suud'a siyasi ajan olarak atandı. Leachman, Shakespear gibi Arap elbisesinden ziyade haki üniformayı giymeyi tercih etti ve Vahhabi taraftarı olmadı. Lawrence'ın Arap kıyafetleriyle dolaşarak onlara duyduğu sempatinin hiçbirini paylaşmadılar.¹¹¹⁶

Arap Bürosu üyelerinden başta Hogarth, Sykes, Lawrence ve Bell olmak üzere diğerleri de gerektiğinde bir seyyah olmuş ve Arap çöllerini Batı'ya taşıyan çalışmalar ortaya koymuşlardır. Hayatının büyük kısmını Arap coğrafyasında geçiren Gertrude Bell, 1890'lardan 1926'ya kadar Anadolu ve Arap coğrafyasının neredeyse tamamına seyahatler düzenlemiştir. Mark Sykes'ın Doğu seyahatleri hayatında önemli bir yer kaplamakla beraber, 1900-1910 aralığında Mezopotamya'dan Kars'a geziler düzenlemiştir.

Lawrence yabancı topraklarda iki tür İngiliz seyyah karakteri ortaya koymaktadır:

“Yabancı bölgelerde kendilerini iki karşıt sınıfa bölen başlıca iki tür İngiliz ihraç ediyoruz. Bazıları yerli halkın etkisini derinden hisseder ve kendilerini onun atmosferine ve ruhuna

¹¹¹⁴ Hamm, “British Intelligence”, 288; *Arab Bulletin*, No. 47, 11 Nisan 1917.

¹¹¹⁵ Said, *Oryantalizm*, 140.

¹¹¹⁶ Hamm, “British Intelligence”, 289.

uydurmaya çalışırlar. Kendilerini mütevazı bir şekilde resme sığdırmak için, yerel alışkanlıklara ve renklere uymayan her şeyi bastırıyorlar. Mümkün olduğunca yerliyi taklit ederler ve bu nedenle günlük yaşamlarında sürtüşmelerden kaçınırlar. Ancak içi boş, değersiz bir şey olan taklidin sonuçlarından kaçınamazlar. İnsanlara benzerler ama halka ait değiller ve yarı algılanabilir farklılıkları onlara çoğu zaman liyakatlerinden daha büyük bir sahte etki verir. Aralarında yaşadıkları insanları garip, doğal olmayan yollara sokarlar, onları o kadar iyi taklit ederler ki, tekrar taklit edilirler. İngiliz adamının diğer sınıfı daha büyük sınıftır. Aynı sürgün durumunda, karakterlerini bıraktıkları hayatın hatıralarıyla pekiştirirler. Yabancı çevrelerine tepki olarak, kendilerine ait olan İngiltere'ye sığınır. Uzaklıklarını, dokunulmazlıklarını, yalnızlıklarını ve zayıflıklarını daha canlı bir şekilde öne sürerler. İçlerinde bulundukları halkları, onlara eksiksiz bir İngiliz, bozulmamış yabancı bir örneğini vererek, tepki yoluyla etkilerler.”¹¹¹⁷

4.2. Arap Bürosu ve Propaganda

Mısır'daki askeri istihbarat başkanı ve Arap Bürosu'nun askeri gözetmeni olan Albay Gilbert Clayton, Büro'yu bir propaganda organı olarak tasarlamıştı. Büro'nun "Orta Doğu ile ilgili çeşitli meselelere ilişkin tüm bilgilerin toplanacağı bir merkez" olmasını istedi.¹¹¹⁸ Kuruluş amaçlarından biri de "İtilaf devletleri ve Hindistan Müslümanlarının hassasiyetleriyle çatışmaksızın Hintli olmayan Müslümanlar arasında Büyük Britanya ve İtilaf devletleri lehine propaganda düzenlemek" olan Arap Bürosu, özellikle Arap coğrafyasında Arap meselelerinden sorumlu olarak propaganda faaliyetlerinde bulundu.¹¹¹⁹

Arap Bürosu'nun propaganda faaliyetleri için Mısır, Suriye, Hicaz (Anadolu ve ABD)'da yerli ajanları temin ve organize etmek yanında, Müttefik ve tarafsız basında kullanılmak üzere propaganda materyali üretme, toplama ve dağıtma görevleri de bulunmaktaydı:

*"Londra Basın Bürosu'na Mısır, Suriye, Hicaz ve Anadolu ilgili olmak üzere İngiltere ve tarafsız ülkelerde yayınlanmak için belirlenen kanallar yoluyla materyal tedarik etmek; Arap basınında yayınlamaları için materyal temin etmek; Basra Körfezi ve Mezopotamya'ya basılı propaganda için malzeme tedarik etmek; Hindistan Hükümeti'ne İngiliz-Hint basını için ve yerel dillerdeki basın için materyal sağlamak."*¹¹²⁰

¹¹¹⁷ Doughty, *Travels in Arabia Deserta*, 20.

¹¹¹⁸ Hamm, "British Intelligence", 264; Mohs, *Millitary Intelligence*, 34.

¹¹¹⁹ FO 882/2, ARB/16/4, "Establishment of an Arab Bueau in Cairo", Ocak 1916.

¹¹²⁰ FO 882/2, ARB/15/3.

Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler, Müttefiklere sempati ve Merkezi Güçlere karşı düşmanlık uyandırmak için denizaşırı propagandayı etkili ve de aşkın şekilde kullandılar.¹¹²¹ İslam coğrafyasında kullanılmak üzere üretilen propaganda malzemelerinin bir kısmı Kahire'deki Arap Büro tarafından, bir kısmı da Londra'daki Enformasyon Bakanlığı eliyle hazırlanıyordu.¹¹²² İngiliz propagandacıları, Belçikalı sivillerin “*Alman barbarlar*” karşısında şehit olarak ölümsüzlük kazandığı gibi söylemlerle özellikle de ABD'nin savaşa girmesi noktasında çalışmışlardır. Phillip Knightley'in “*Savaşın en başarılı propaganda parçalarından biri*” dediği Bryce Raporu, Almanlara karşı nefret uyandırmakta başarılı olacaktı.¹¹²³

İngiltere, sömürgesi altındaki Müslümanların, özellikle de Mısır ve Hindistan'daki Müslüman unsurların savaşta Osmanlı Devleti yanında veya Müttefiklere karşı yer almalarını engellemek amacıyla, Osmanlı Padişahı'nın cihat çağrısını etkisiz kılmak için yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüşlerdir.¹¹²⁴ Bunun yanı sıra Türk ve Alman propaganda faaliyetlerini etkisiz kılmak; Haccın başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi ve Hilafet meselesini gündeme taşıyarak Şerif Hüseyin'in isyanının başarılı olmasını sağlamak; İttihat ve Terakki Hükümeti'ni gözden düşürmek; Arap milliyetçiliği propagandası ile Türkleri Arap coğrafyasından çıkarmak gibi amaç ve yöntemlerle propaganda yapmışlardır.

Mark Sykes, Yakın Doğu coğrafyasında yaptığı gözlemlerini aktardığı raporunda, İngiltere'nin karşılaştığı sorunları ve bunların çözümü için çizdiği yol haritasını ortaya koymaktadır. Sykes'a göre, tüm sorunların avantaja çevrilmesi için burada İngiltere'nin yapması gereken müttefikleri ile uyum içerisinde çalışmasıdır. Bunun gerçekleştirilmesi için birincisi, özellikle Türk hükümetine karşı Arapça konuşan halkları desteklemek ve bunları tutarlı, mantıklı bir plan çerçevesinde kullanmak olduğunu ifade eder. İkinci olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olan grupları desteklemek ve yine bunu bu komiteye karşı Müslüman din adamlarının etkisini kullanarak gerçekleştirilebilecektir. Üçüncü olarak da İslam propagandasını “*bu sefer belli özür diler mahiyette değildi de*

---

¹¹²¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 101.

¹¹²² Çabuk, “İngiliz Belgelerine Göre”, 1134.

¹¹²³ Westrate, *The Arab Bureau*, 101.

¹¹²⁴ Çabuk, “İngiliz Belgelerine Göre”, 1135.

saldırgan bir şekilde kendi çıkarlarına kullanarak yapmak” olduğunu söyleyen Sykes konuyu biraz daha açar:

“Yani bir savaş ilan ettiğimiz için özür dilemeyeceğiz ama İslam'ın kendi propagandasını net bir şekilde düşmana saldırmak için kullanacağız. Bunu saldırırken de düşmanın adaletsizliğinden, işlediği suçlardan, dine bağlı olmamasından, ikiyüzlülüğünden bahsedeceğiz. Bunu yaparken de hem basınıımızı hem de yerel basında bir şekilde hazırladığımız broşürleri kullanacağız.”

Raporunun devamında ise tüm bunların nasıl başarılı olabileceğini ayrıntılı bir şekilde anlatacaktır.¹¹²⁵

İngiltere'deki yaygın “Türk imajı” özellikle de 19. yüzyılın sonlarından bu yana sürekli bir düşüş yaşıyordu. Gladstone'ın Türkiye'nin Bulgaristan'daki Hıristiyanlara yönelik katliam yaptığı iddiaları, “Kötü Türk” imajının yükselmesinde bir dönüm noktası teşkil edecekti. İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet rejimini ülkede yeniden uygulamaya koyması, İngiltere ile ilişkilerde bir yumuşama dönemini yaşatsa da Dünya Savaşı'nda İttihatçılara yönelik suçlamalar, karalama kampanyasına dönüşecekti. Orta Doğu savaş alanında, başarılı bir propaganda kampanyasının yürütülmesi için propagandadan sorumlu departmanlar, bölgedeki belirli İngiliz çıkarlarına göre yeniden düzenlenme yapacaklardı. Whitehall, propaganda çalışmalarında önceliği, İngiliz yönetimi altında yaşayan Türkler, Asyalılar ve Müslümanlar nazarında Osmanlı Sultanı'nın pan-İslamik çekiciliğini azaltma meselesine yöneltecekti. Diğer bir mesele ise, Şerif Hüseyin ve isyanına bölgedeki tüm Müslümanlar arasında sempati uyandırmak veya en azından Müslüman unsurların tarafsızlığını sağlamak olacaktı. Hindistan hükümeti ise özellikle ilk hedefe ulaşılmasından duyduğu endişeyi her fırsatta dile getirecekti.¹¹²⁶

4.2.1. Cihat-ı Ekber ve İslam Birliği Korkusu

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra sömürgelerinde milyonlarca Müslüman yaşayan İngiltere, Halifelik makamından dolayı onların Osmanlı Devleti'ni desteklemesinden çekiniyordu. 1914 yılında Britanya İmparatorluğu'ndaki Müslümanların sayısı, yaklaşık

---

¹¹²⁵ Berdine, *Redrawing the Middle East*, 43. Kitabın “İslam, Hindistan, Irak ve Arap Bürosu” başlıklı bölümü Sykes'in Orta Doğu ve Arap coğrafyası üzerindeki altı aylık gezisi sonucunda kaleme aldığı rapor temelinde mesele ele alınmıştır. Araplardaki milliyetçilik anlayışının yeterli olmamakla birlikte Türk hoşnutsuzluğu, İslam dünyasındaki ayrılıklar vb. üzerinden Almanların baskısıyla ortaya çıkan Osmanlı cihadına karşı nasıl mücadele edileceği ve Arap coğrafyasındaki politikayı uyumlu haline getirmek için kendi liderliğinde iki danışmanla oluşturulacak büro ile sonuç alınabileceği anlatılmaktadır.

¹¹²⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 101-102.

yüz milyonda ve bunun yalnızca yetmiş milyonu Hindistan'da idi.¹¹²⁷ Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri yanında savaşa girmesi ve İtilaf Devletlerine karşı *cihad-ı ekber* ilan etmesi İngiltere'nin Müslümanlara yönelik propaganda çalışmalarını hızlandırmasına neden oldu. Bu amaçla, özellikle Müslümanların kutsal mekânlarının güvende ve Müslümanların kontrolünde olacağı vurgusu yapılacaktı.¹¹²⁸

İngilizler Kızıldeniz, Basra ve Akdeniz'de sahip oldukları HMS (His Majesty's Ship) ve bu gemilerdeki haberleşme araçları da dahil olmak üzere savaş zamanında iletişim ve ulaşım avantajlarını kullandılar. Bu üstünlük etkili ve geniş propaganda faaliyetleri yürütülmesini sağlayacaktı. Propaganda gazeteleri ve renkli afişler hazırlanarak, Müslümanların yaşadıkları coğrafyalara gönderildiler. Cihad'ın etkisini kırmak için Hilafet meselesi tartışmaya açıldı ve Halife'nin Arap ırkından ve Kureyşi olması gerektiği propagandası yapıldı. Eski Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyanına destek olarak Türklerin bölgeden çıkarılması yanında Osmanlı Sultanı ve cihadı gözden düşürülmeye çalışıldı.¹¹²⁹

İngilizler, sömürgelerindeki Müslümanların cihat ilanına destek olmalarını önlemek için, özellikle din adamlarını para, makam, unvan veya tehditlerle kendi saflarına katılmaya zorladılar. İngiltere'nin güdümünde olan Müslüman alimleri ve liderleri, cihat ilanına karşı açıklamalar yapmaya zorlandılar. Propaganda çalışmalarında cihat ilanının bir Alman projesi olduğu, Osmanlı Halifesi'nin Almanya ile İttihat ve Terakki elinde esir tutulduğu noktasında iddialarda bulundular. İttihat ve Terakki liderleri hakkındaki karalama kampanyaları ile Müslüman toplumların nazarında Türkleri itibarsızlaştırmaya çalıştılar. İngiltere'nin yürüttüğü propaganda faaliyetleriyle İslam dünyasında cihadın etkisizleştirildiği ve beklenen etkiyi göstermediğini söylemek mümkündür.¹¹³⁰

Dünyanın en büyük sömürgeci gücü olan İngiltere, cihad fetvası'nın duyulmasını engellemek amacıyla sömürgelerinde basın sansürü uyguladı. Cihada dair tüm haber ve yayınlar İtilaf Devletleri ve tarafsız ülkelerin basınında yasaklanması sağlandı. Özellikle de Doğu'dan gelen yayınlar, kontrol altına alındı. Deniz ulaşımı yanında Mısır'a giden

---

¹¹²⁷ Paris, *In Defence of Britain's*, 92.

¹¹²⁸ Mustafa Çabuk, "İngiltere'nin Cihan Harbi'nde Cihat Çağrısına Karşı Yürüttüğü Faaliyetler", içinde *İlkçağlardan Modern Döneme Tarihten İzler*, ed. Osman Köse, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019), 445.

¹¹²⁹ Çabuk, "İngiltere'nin Cihan Harbi'nde", 445.

¹¹³⁰ Çabuk, "İngiltere'nin Cihan Harbi'nde", 445.

karayolları ile Süveyş Kanalı'nın İngilizlerin kontrolünde olması, Osmanlı Devleti'nin ve cihat ilanının İslam coğrafyasına ulaşmasını engelledi. Almanlar ve Türkler, bu coğrafyada propaganda yapabilmek için kara yolunu kullanmak zorunda kaldılar.¹¹³¹

Avrupalı sömürgeci devletler, "*Panislam korkusu*" hastalığına, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapılmışlardı. Batılıların *Panislamizm*, Müslümanların ise *İttihad-ı İslam* ve *Rabıtat-ül İslam* dediği "İslam birliği" anlayışı ve eylemlerini, zayıflayan İslam dünyasını sömürgeleştirmenin en büyük engeli olarak görecektlerdi. İngiltere'nin 1857'de Hindistan Müslümanlarının isyanında Osmanlı Halifesi'nden yardım alması, Osmanlı'yı etkisizleştirmenin gerekliliğini gösterdi. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin Müslüman devlet ya da topluluklarla ilgili olan her girişimi, Avrupa'da basın ve siyaset tarafından bilinçli olarak panislamcılık propagandası olarak gösterildi. İngiliz Hükümeti, Panislamizm tehlikesini peşinen önleme iddiasıyla henüz 1876'da Londra'da Mir'at el Ahval adlı gazete çıkarttırdı. Gazetenin ana teması, Arap hilafetini savunmak, Türk hilafetinin geçersizliğini ortaya koymaktı. İngiliz ve Fransızlar tarafından da benzer propaganda gazeteleri çıkarılmıştı. Bu göstermekteydi ki, Avrupalılar için cihad sözcüğünün "*Hristiyanlara karşı savaş*"tan başka anlamı yoktu.¹¹³²

İngiltere, cihat fetvası ile mücadele için Daire-i Meşihat-ı İslamiye adlı bir cemiyet kurdu. Bu uydurma cemiyet adını kullanarak, propaganda beyannameleri düzenlendi ve İslam coğrafyasına dağıtıldı. El-Ezher Üniversitesi'nde İngiliz taraftarı olan ulema tarafından "*Türklerin cihat çağrılarının İslam'a muvafık olmadığı*" şeklinde çeşitli fetvalar alınarak yayınlandı ve dağıtıldı. İngilizlerin ve İngiltere'nin Müslümanların dostu ve koruyucusu olduğu ve bunu özellikle de Hintli ve Mısırlı Müslümanların onayladığını anlatan bildiriler dağıtıldı. İngilizler ulema ve din adamlarını kullanarak, Cihat-ı Ekber'e destek veren Müslüman liderlere mektuplar göndererek kendi taraflarına çekmeye çabaladılar.¹¹³³

Cihadı etkisiz kılma propagandası yanında İslam dünyasındaki Şii-Sünni ayrılığını da körükleme şeklinde ayrılıklara da İngilizlerin yöneldiği görülmektedir. Arap Bülteni'nde yer alan 20 Mayıs 1916 tarihli mektupta Nasiriyah'daki Şeyh Attiya Abu Galal, Necef'in en güçlü dünyevi otoritesi, kabileler tarafından takviye edilen Kербela yerlilerinin verdiği

¹¹³¹ Çabuk, "İngiltere'nin Cihan Harbi'nde", 447.

¹¹³² Koloğlu, *Türk- Arap İlişkileri Tarihi*, 180-186.

¹¹³³ Çabuk, "İngiltere'nin Cihan Harbi'nde", 448-453.

savaşta 300 Türk askeri öldürüldüğünü ve Türklerin Kerbela'daki kutsal yerlere karşı mermi ve bombaları yönelttiğini ifade etti. Büro, Şiiler için daha fazla önem arz eden kutsal yerler hakkında istihbarat verecekti: Kerbela ve Necef Ali ve Hüseyin'in türbelerini barındırıyor. Kerbelada yaklaşık 50.000, Necef'de 30.000 ve üçüncü kutsal şehir olan Kufe'de 6.000 insan yaşıyor. Türklerin askere almasına karşı Necef'te hadiseler çıkmakta olduğu, Türklerin içinde değil ancak yanında yer alabilecekleri ifade ediliyor. Kufe, Necef, Kerbela, Musaiyib bölgeleri Şia şeyh ve ruhani liderlerin emrinde ve denetiminde idi. Arap Bürosu, Şii nüfusunun Türklere karşı ve müttefiklerin yanında tutmak adına önemli bir propaganda malzemesi elde ettiği iddiasındaydı:

“Türklerin Hüseyin mescidine bombardımana tutmalarının İran'da yayılması, en azından çok cömert bir tarafsızlığı bizim için sağlayacaktır. Bu müttefiklere karşı gizlice Şia fanatiklerini çevirmek için Alman ajanlarının çabalarından daha etkili olacaktır.”¹¹³⁴

Arabistan'da yürütülen Türk propagandasına karşılık Türk-Arap ayrılığını sağlama düşüncesiyle İngiliz yanlısı Arapların görüşlerine de sıkça yer verilmiştir. Aden'den gönderilen özel bir mektup (Mayıs 1916), Türklerin Halifeliği gasp ettiğini ve Arapların Türklere yönelik nefretlerini kanıtlama çabasıdır:

“Sait Paşa İstanbul'daki şeyhülislamın fetvasını içeren bildiriye ve her Müslümanın katılmak zorunda olduğu Halife'nin cihat çağrısını ilan ediyor. Katılmayan, yardım etmeyenler vatan haini görülür ve muamele edilir. Arapların bir hikayesi anlatılır ki, Türkler kendi iddialarını kanıtlayacak bir şeyhülislam getirmişlerdir. Peygamber aslında Türklerin ellerinden varlıklarını mülklerini topraklarını alacağını bildirmiş ve Türklere karşı durmaya çağırmıştır. Abbasilere son veren de onlardır ki Hülagu Bağdat'a girdiğinde çoğunu kadın ve çocukların oluşturduğu 600.000 müslüman öldürülmüştür. Abdel Dawud'daki gelenekler açıkça söylüyor ki, Müslümanlar Türklerle olmayı ya da onlara katılmayı önemsemeyecek olursa, kafir gibi davranmış olacak ve cehenneme gidecekler. Bazı ülkelerdeki ulema da bu geleneklere göz yumuyorlar, çünkü İslami prestijin yıkılmasından korkuyorlar, hiç olmamasındansa bir başa sahip olmak en iyisidir. Yemen'in yukarısında San'a'daki Araplar Türklerden bıkmışlar ve nefret ediyorlar, ancak eğitimli birlikleri ve silahları olmadığı için Türkleri kendileri çıkaramazlar. İmam ve İdrisi'nin kendi başlarına yapabileceklerini düşünmüyorum. Türklerden nefret etseler de hem Türklerin gücü onların gözünde büyütüldüğü için hem de cezalandırılmaktan korktukları için onları buradan çıkarmayı erteliyorlar ve bu ertelemenin sonuçlarından daha çok korkuyorlar.”¹¹³⁵

¹¹³⁴ Arab Bulletin, No. 1, 6 Haziran 1916 (13 Mayıs 1916 tarihli I.E.F.”D” Bülteninden alıntı); Arab Bulletin, No. 7, 30 Haziran 1916.

¹¹³⁵ Arab Bulletin, No. 3, 14 Haziran 1916.

Alman ve Türk uzmanlar, İslam topraklarında özellikle Kahire ve Delhi'de propaganda faaliyetleri yürüttüler. İslam dünyasında İtilaf devletlerini etkisizleştirmek için İran ve Afganistan'a gizli askeri misyonlar gönderdiler. Westrate, Türk ve Almanların bu girişimlerine, Baron Max Von Oppenheim'in ilham verdiğini söyler. Oppenheim, Mısır, Hindistan, Sudan ve Kuzey Afrika'da "*Müslümanların Hristiyanlara karşı isyan etmelerini*" arzuladığını Faysal'a itiraf edecekti.¹¹³⁶ Yakın Doğu'da Alman ticaretini geliştirmek için, oryantalist Oppenheim başkanlığında Berlin'de Arap, Mısır milliyetçisi, Türk, İran, Hintli (Gadhr partisi) ve Afrikalılardan oluşan bir komite kurulmuştu. Komitenin amacı, savaş sonrasında Alman ticari ve endüstriyel çıkarlarına hizmet etmektir. Arap Bürosu'na göre, "*Oppenheim Suriyede cihat ilanı çalışmalarından ziyade bu konuda daha başarılı olacaktır*" ve Almanlar propaganda olarak kullanmak için ellerindeki Afrikalı, Asyalı ve Hintli mahkumlara iyi davranmaktadırlar.¹¹³⁷ Arap Bürosu üyesi olan Binbaşı Hennessy, Von Oppenheim'in çalışmasının taklit edilmesi ve "*Müslümanların isteklerini ve ideallerini anlayabilen ve yönlendirebilen tek bir gerçek Müslüman gücü olduğu ve bu gücün İngiltere olduğu*" gerçeğini tüm Müslüman ülkeler halkının zihinlerine yerleştirme gerekliliğini ifade edecekti.¹¹³⁸

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Birinci Dünya Savaşı dönemindeki en büyük girişimlerinden olan "İpek Mendil Harekatı" İngilizlerin İslam birliği korkularının harekete geçmesine neden olmuştu. Türk İstihbarat Teşkilatı'nın bu girişimi, Hindistan'da İngiliz sömürge yönetimine karşı başlatılacak bir isyanın hazırlıklarını içermektedir. İsyen, Hindistan'ın Afganistan'a açılan kuzeybatı sınırından Hint-Afgan sınırındaki Türk asıllı "Pathan" kabilelerinin bir saldırısıyla başlayacak ve Güney Asya Müslümanlarının da desteğiyle sömürgeci devletler bölgeden çıkarılacak, bağımsızlıkları sağlanacaktı.¹¹³⁹

Enver Paşa tarafından Hindistan'daki hazırlıkları tamamlamak üzere Mevlevi Ubeydullah görevlendirilir. Ubeydullah, Hindistan'da gittiği her yerde Osmanlı cihat fetvası dağıtmakta ve hazırlanan isyan sonrası Hindu Mahendra Pratap başkanlığında yeni bir hükümet kurulacağını söylemektedir. Yardımcısı Mevlana Mahmud Hasan ile

---

¹¹³⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 102.

¹¹³⁷ *Arab Bulletin*, No. 10, 14 Temmuz 1916.

¹¹³⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 102.

¹¹³⁹ Aziz Üstel, "Teşkilat-ı Mahsusa ve 'İpek Mendil Harekatı'", *Star Gazetesi*, 12 Ağustos 2012. (Erişim Tarihi 12 Mayıs 2023) <https://www.star.com.tr/yazar/teskilati-mahsusa-ve-ipek-mendil-harekatı-yazi-662783/>

Mevlevi Ubeydullah diğer bazı Hint Müslümanlarıyla, 1915 Hac mevsiminde Medine’de İttihat ve Terakkinin temsilcileri ile görüştüler. Türk valisi Galip Paşa’dan Hindistan ve ötesindeki Müslümanlara iletmek üzere yazılı bir mesaj alan Ubeydullah, bu mesajla Hindistan’a gitti, Mahmud Hasan ise Medine’de kaldı. Ubeydullah, Kabil’e uğradığında Berlin’deki Hindistan Milli Partisi’nin iki üyesi olan Mahendra Pratab Singh (Hindu) ve Maulvi Barkat Ullah (Urdu)’ın dahil olduğu Alman-Türk Misyonu ile karşılaştı.¹¹⁴⁰ Ubeydullah’ın ayrılışından sonra Teşkilat-ı Mahsusa, Hicaz’a hac için gelen Güney Asyalı Müslüman casusları aracılığıyla bir haber ağı oluşturmuştu. Enver Paşa, hac hatırası süsü verilen ve harekata adını verecek bu “ipek mendiller” üzerine talimatlarını yazdırmakta idi. “İpek mektuplar” Deoband Medresesi’ni ziyaret eden hacılarca Mevlana Mevlud Hasan’a ulaştırılmaktadır.¹¹⁴¹ Mevlana Mahmud Hasan’ın yakalanmasıyla İngilizlerin eline geçen ipek mektuplarda Afganistan savaşa katılırsa onun prensinin ‘Hindistan Kralı’ ilan edileceği Hindistan Geçici Hükümeti (Hükümet-i Moagita-i Hind)’inden; Hindistan’ın bağımsızlığı için mücadele verecek olan aslı “Al Janud Al Rabbania”, İngilizce’de “Moslem Salvation Army”, Urduca’da “Lashkar Nijat” olarak adlandırılan “İslam Kurtuluş Ordusu”ndan da bahsedilmektedir.¹¹⁴²

İngilizlerce ifşa edilen “İpek Mendil Harekatı” Arap Bülteni’nde “Afganistan’da Alman-Türk Misyonu” başlığıyla servis edilmişti:

“Sadık bir Hindistan Müslümanı tarafından üzerinde Urduca yazılar olan üç sarı ipek kumaş parçası ele geçirilerek Hindistan’daki İngiliz otoritelerine teslim edildi. En küçük parça Hindistan’daki bir Müslümana yazılmış mektup olup onların varacakları yerin diğerlerine iletilmesi için temel direktifler içermektedir. İki büyük parça değerli bir rapor olup içeriğinde Arap meselesi hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Raporu yazan Mevlana Ubeydullah adlı şahıs bir Sikh olup İslam’ı kabul etmiş ve Hindistan’da İslam teolojisinin merkezi olan Deoband’da bir medresede müderris olmuştur. Rapor Maulvi Mahmud Hasan’a gönderilmiştir. Maulvi, vaktiyle Deoband’daki İslam Okulu müdürü olup şimdi muhtemelen Medine’dedir. Mektup 09 Temmuz 1916 tarihinde Kabil’de yazılmıştır.”¹¹⁴³

Clayton, Berlin’in Pan-İslam Bürosu’na karşı başarılı ve saldırgan bir propaganda kampanyasının el-Mokattam gibi çeşitli gazetecilerin varlığı nedeniyle Kahire’den yönetilmesi zorunluluğunu dile getirecekti. Yüksek Komiser McMahon ve Clayton,

¹¹⁴⁰ Arab Bulletin, No. 29, 08 Kasım 1916.

¹¹⁴¹ Üstel, “Teşkilat-ı Mahsusa ve ‘İpek Mendil Harekatı!’”.

¹¹⁴² Arab Bulletin, No. 29, 08 Kasım 1916.

¹¹⁴³ Arab Bulletin, No. 29, 08 Kasım 1916.

"Doğu dünyasındaki konumumuzu şu anda ve sonrasında zedelemekle tehdit eden propagandaya karşı koymak için" Arap Bürosu'nun önemli bir araç olduğunu kabul edeceklerdi. Mısır ve Hindistan, bu propaganda mücadelesinin iki önemli sahası olduğu kabul edilmekteydi.¹¹⁴⁴

Arap Bürosu, Türk cihadının etkisini yok etmek için Hüseyin'in Mekke üzerinde geçerli bir otoriteye sahip meşru bir otorite olarak destekledi ve isyanı kışkırtmak için hesaplanan bir planı ciddiyetle üstlendi. Özellikle Hindistan'ın pan-İslamik çekiciliğe açık olması, İngiltere'nin Hicaz isyanını burada bir propaganda malzemesi yapmasına neden oldu. Wingate şunları kaydetti:

*"Bu nedenle, Hicaz hareketinin bize bu kadar fırsat verdiği ve karşı başarı elde etmek için her ne pahasına olursa olsun desteklememiz gereken karşı-propagandanın, tekrarlanan etkisi ile devam etmesini çok güçlü bir şekilde savundum."*¹¹⁴⁵

Türk propaganda faaliyetleri, İngiliz istihbaratı tarafından yakından takip edilmekteydi. Bulgaristan ve Yunanistan Müslüman nüfusu arasında Türk taraftarı propaganda yapmak için Dr. Nazım'ın *"son zamanlarda sık sık Gümülcine, İskeçe ve Sofya'yı ziyaret etmesi"* Büro'nun bilgisi dahilindeydi.¹¹⁴⁶ Özellikle de Habeşistan'da Prens Lij Yasu'nun faaliyetlerini Bülten'de izlemek mümkündür. Türk-Alman propagandasının ülkesinde savunuculuğunu yapmakta olduğu, Somali'de Mullah ve onun dervişleri ile uzlaşmışığı, Adis Ababa'da *"cihad adı altında kışkırtıcı faaliyetler gerçekleştirdiği"*, Somali'de Türk Sultanı ve Halifesi'nin adı ile çağrıda bulunduğu istihbaratı sağlanmıştı:

"Kutsal inancın insanları birleşmiş üç Hristiyan millet ile kutsal savaştan haberdar olun. Geçmişteki en büyük düşmanlarımız İngiliz, Fransız ve Ruslar, İslamı yıkmak için anlaştılar. Amaçları kutsal yerleri, Mekke ve Medine'yi işgal etmek, Peygamberin mezarını yıkmak, liderimiz Halife'nin birliğini bozmak, Kur'anı kaldırmak ve hak yoldan saptırmaktır... O (Osmanlı), İslamın son silahıdır. Osmanlı kardeşlerinizden askere yazılan şimdi milyonlar var. Onlar Mısırlıların sınırına dayandılar, Mansoura'ya girdiler ve çoğu ülkeyi fethedip Süveyş Kanalına ulaştılar. İngiliz birliklerini dövdüler ve Allahın izniyle ortadan kaldırmak üzere ilerleyecekler. Kafkaslarda bizim en büyük Halife orduları Rus topraklarına girdiler ve zaferler kazandılar. Şeyh Said'de birliklerimiz İngiliz birliklerini çıkardılar ve çok sayıda mühimmat ele geçirdiler. İran, Mezopotamya, Afganistan, Sudan, Hindistan ve Fas ülkelerinde düşmanları def etmektedirler. Siz

¹¹⁴⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 102.

¹¹⁴⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 103.

¹¹⁴⁶ *Arab Bulletin*, No. 14, 07 Ağustos 1916.

Somalili savaşçılar, cömert insanlar olarak sizin dininizi tamamlamak için Hristiyanlara karşı cihadınızda Allah hükümrandır. Bugün sınav günüdür ve ölmek ve öldürmek size tebliğ edilmiştir... ”¹¹⁴⁷

Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşanan Cemaledin Afgani’nin İslam birliği kampanyası, II. Abdülhamid’in *İttihad-ı İslam* politikası, Yıldız’da Arap kadrosu oluşturması ve Hamidiye Hicaz Demiryolu projesi, Alman İmparatoru II. Wilhelm’in İslamın savunucusu olarak ortaya çıkması ve Almanların “*doğuya yönelme*” politikasının gündeme getirilmesi, İngiltere’nin Panislamik korkusunu ve İngilizlerin Mısır’ı ve Hindistan’ı koruma endişesini arttıran gelişmeler olmuştur. Bu nedenle İngilizler, savaş döneminde de panislamcılığın üretim merkezi olabileceğinden şüphelendikleri Hac ve Hicaz üzerine yoğunlaşmışlardır.¹¹⁴⁸

4.2.2. Şerif Hüseyin’e Verilen Destek

“*Kuvvet en iyi Arap Propagandasıdır*”¹¹⁴⁹ söylemiyle hareket eden İngilizler, özelde Arap Bürosu, İngiltere’yi “Arap ulusunun kurtarıcısı” ve Türklere karşı başlatılan Şerif Hüseyin isyanını ve Anglo-Arap ittifakını bir “Arap ulusal diriliş efsanesi” olarak servis etmiştir. İngiltere’nin Arap ulusuna verdiği desteğin en önemli sembolü olarak, İngiliz destekli Haziran 1916’da başlayan Şerif Hüseyin’in önderliğindeki Hicaz İsyanı gösterilmektedir. Savaş sırasında Kahire’de Büro tarafından hazırlanan, yayınlanan ve dağıtılan Arap propaganda materyalleri, Batı ve Arap basını aracılığıyla, popüler tüketim için Avrupa normlarına göre Arap ulusunun yapısını oluşturacaktı. 1917’de kendisini “Arap ulusunun Kralı” ilan eden Hüseyin, Batı’da ve Doğu’da ulusal davanın lideri ve sembolü olarak kamuoyuna duyuruldu.¹¹⁵⁰

El Akhbar gazetesinin, 25 Haziran 1916 tarihli nüshasında bu propagandanın yansımaları görmek mümkündür:

“...Allah dilerse O [Şerif Hüseyin], İslam’ın kutsal topraklarında Arap’ın şanını ve birliğini yeniden tesis edecek. Onun isyanı insalcıdır, kutsal şehirlerde kan dökmekten kaçınmaktadır. Bu isyan, Komite [İttihat ve Terakki] ve Türklerin idaresi altında acı çeken yüz binlerce Arap için onun intikamıdır. Bu Komite ki onları soydu ve işkence etti, aşağı çekti, aşağıladı ve hor gördüler.

¹¹⁴⁷ *Arab Bulletin*, No. 12, 19 Temmuz 1916; Devamı için bkz. *Arab Bulletin*, No. 26, 16 Ekim 1916.

¹¹⁴⁸ Koloğlu, *Türk- Arap İlişkileri Tarihi*, 205-248.

¹¹⁴⁹ Adelson, *Mark Sykes*, 202.

¹¹⁵⁰ Renton, “Changing Languages”, 654.

*Şerifin atalarının kanı onda duyan her bir Arap ve yeryüzündeki her bir Müslüman, Türklerin nasıl İslamı küçümseyip kendi menfaatleri için kullandıklarını bilir...*¹¹⁵¹

Arap Bürosu'na bağlı Cidde istihbarat uzmanları ve İngiliz danışmanlarının işi Şerif Hüseyin ve oğullarını kontrol etmekti ve bu nedenle onun etrafında konumlandırıldı. Propaganda çalışmaları genel olarak El-Kıble, El-Kawkab ve Jaridat Filastine gibi gazete yayınları ile yapıldı. Buralarda verilen mesaj açıktı: *“İngiliz ve müttefiklerinin İslâm'ı ve ona bağlı olanları korumak için savaştığı, daha sonraki amacın ise Arap çıkarlarını ve özgürlüğünü sağlamak olduğu.”* Propaganda, İngiliz emperyal savaş hedefleri ile uyumlu hale getirilecekti.¹¹⁵²

1916 Haziran ayı sonunda Yüzbaşı Cornwallis, *“hac ibadetinin sorunsuz bir şekilde yerine getirilmesinin Hüseyin'in meşruiyetini sağlamak için büyük bir fırsat olduğunu”* Hüseyin'in temsilcisi Faruki'ye söylemişti. Hüseyin ise davasını meşrulaştırmak adına Mısır'daki El-Ezher ulemasının kendi lehine bir kamuoyu yaratmasını istiyordu. İngilizler bunu yeterli görmedi ve sonuçta Hüseyin'in Müslüman dünyasına bir beyanatta bulunması kararlaştırıldı. Bizzat Hüseyin tarafından kaleme alınan beyanname, onay için Kahire'ye gönderildi. Kahire'deki düzenlemelerden sonra ise İngilizlerin yardımı ile Müslüman kamuoyuna duyuruldu.¹¹⁵³ İngilizler bu bildiriye, sadece Arapça değil Çince olarak da yayınlamışlardır.¹¹⁵⁴

1916 yılı Temmuz ayında, Kahire Müstemleke İdaresi tarafından Şerif Hüseyin'e yayınlattırılan 27 Haziran 1916 tarihli beyanname, önemli bir propaganda aracı olmuştur. *“Tüm Müslüman kardeşlerime”* ifadesi ve *“Rabbimiz bizim için fetih kapılarını aç, şüphesiz Sen en iyi fethedensin”* anlamındaki dua ayeti ile başlayan beyannamede, Osmanlı sultanlarından övgüyle bahsedilirken İttihat Terakki Fırkası tüm suçlamaların hedefi olmuştur. “Halifelik” için İngilizlerden destek sözü alan Hüseyin beyannamesinde, Halifeliğin etkinliğini kaybettiğini söyleyerek gelecekteki planlarını ifşa etmek yerine Müslüman kamuoyunu buna hazırlamayı tercih etmiştir.¹¹⁵⁵

Şerif Hüseyin'e karşı Türk Hükümeti tarafından hummalı bir basın propaganda faaliyetlerinin İstanbul'da Shawish ve Suriye'de Şekib Arslan aracılığıyla yürütüldüğü

¹¹⁵¹ Arab Bulletin, No. 7, 30 Haziran 1916 (El Akhbar, 25 Haziran 1916).

¹¹⁵² Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 67-68.

¹¹⁵³ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 273.

¹¹⁵⁴ Koloğlu, *Türk- Arap İlişkileri Tarihi*, 318.

¹¹⁵⁵ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 273-278; Arab Bulletin, No. 9, 09 Temmuz 1916.

bilgisi, Büro'ya ulaşmıştı. İstihbarata göre, Suriye'de muhtemelen pek etkili olmayacaktı, çünkü buradaki şeyhlerin yüzde doksanının kesin olarak Şerif tarafında olduğu bildirilmekteydi.¹¹⁵⁶ Habeşistan'dan Adis Ababa'daki El Gema Sultanı, 10 Ağustos 1916 tarihli mektubunda, "Şerif'in bildirisinden duyulan memnuniyeti" dile getirilmiştir. Bu beyannamenin Habeşistan bölgesinde Reuter tarafından dağıtılmış olduğu anlaşıyor. El Gema Sultanı, Mekke ve Medine'deki gelişmelerden haberdar olmak istenildiği, İttihat ve Terakki Ajansının bölgede devamlı yaydığı iddia ve söylentilere cevap verildiği, reddedildiği, tepkilerin kontrol edildiği ifade ediliyor. Mektubunda, bildiri içeriği yayınlandıktan sonra Türklerin Kabe'yi silahlarıyla hedef aldıklarını öğrenince fikirlerini değiştirerek Türklere düşman oldukları ve diğer Türk taraftarı kesimlerde de benzer sonuçlar alınacağı ve bölgedeki durumla alakalı haftalık raporların da gönderildiği bildirilmiştir.¹¹⁵⁷

Hüseyin'in 27 Haziran 1916 tarihli bildirisinin hedefinde İttihatçılar vardı. İttihat ve Terakki de "El Cevab" başlıklı ve "Din-i Mübin uleması ne diyor?" kaydıyla, 14 ulemanın imzasını taşıyan bir karşı beyanname yayınlatır. Şerif Hüseyin'in ayaklanmasıyla *cihad fetvasına* en büyük darbe vurulacaktır. 2 Aralık 1916'da Hüseyin kendisini "Arapların meliki" ilan etmesi, bütün Araplar gibi İngilizlerden de tepki alınca, "Hicaz Kralı" unvanıyla yetinir. Şerif Hüseyin Mart 1917'de İngilizlerin İbni Suud ve İdrisi ile de iş birliğine giriştiğini öğrenir. Hicaz'ın önemi dolayısıyla İngilizler, Şerif ve oğullarından yararlanmaya devam ederler. Diğer taraftan İngilizler, yaşadıkları maddi darboğazı aşmak için ABD'den ve Siyonist sermayeden destek aramışlardır.¹¹⁵⁸

Eylül ayında Hicaz'da görevlendirilecek olan Lawrence'ın görevlerinden biri, Türk karşıtı propaganda yapmak ve Araplar ile Türkler arasındaki anlaşmazlıkları körüklemek ve nefrete dönüştürmektir. Lawrence, tuttuğu günlüklerde "*Türk askerlerinin Arap köylerini yağmaladığını, hamile kadınların karınlarını kamalarla yadığını, kadın ve kızlara tecavüz ettiğini, yaşlılara işkence yaptığını*" iddia edecektir. Oysa Lawrence'ın dışındaki İngiliz subayları, savaşın diğer cepherinde olduğu gibi, onun iddialarının aksine "*Türklerin merhametli, insancıl ve savaş hukukuna uyan askerler olduklarını*" bildirmişti. Aksine Lawrence'ın birlikte hareket ettiği Bedeviler, ele geçirdikleri Türk

¹¹⁵⁶ Arab Bulletin, No. 9, 09 Temmuz 1916.

¹¹⁵⁷ Arab Bulletin, No. 23, 26 Eylül 1916.

¹¹⁵⁸ Koloğlu, *Türk- Arap İlişkileri Tarihi*, 322-325.

askerlerine ve sivillere saldırarak işkence ve katliam uygulamaktan geri durmamışlardı. Türkleri karalama kampanyası ve propagandası, son yüz yıldır dillendirilen Ermeni katliamı iddialarının da başlangıcı olacaktı. Bu “katliam” hikayelerinin tek taraflı ve uydurma oldukları, Amiral Bristol günlükleri gibi bir çok çalışmada ortaya çıkarılmıştır.¹¹⁵⁹

Şerif Hüseyin isyanı, cihad fetvası ve İttihad-ı İslam’a karşı önemli bir propaganda aracı olarak kullanıldı. Osmanlı ordusundaki Arap kökenli subay ve askerleri kendi yanına çekmek ya da tarafsızlığını sağlamak da İngilizlerin Hüseyin’in isyanına yatırım yapmasının diğer bir nedeni oldu. Bu amaçla İngiliz taraftarı olan ulemadan Şerif Hüseyin’in isyanı lehine ve İttihatçılar aleyhine fetva vermeleri sağlandı. Arap unsurlara da Türklere karşı kendi taraflarında cihat etmeleri istendi. Bu doğrultuda, Şeyh Ali el Gayati’den Halife’nin Kureyşi olması gerektiği ve Şerif Hüseyin’in hilafet şartlarını taşıdığını ilan eden fetva alındı. Ayrıca İngiltere, Arap kabilelerinin Hüseyin’e destek olmasını sağlamak için Lawrence gibi istihbarat uzmanları vasıtasıyla kabilelere para ve altın dağıtıldı.¹¹⁶⁰

İngiliz Propaganda Ofisi tarafından Şerif Hüseyin’in fotoğraflarının da olduğu propaganda kitapçıkları ve afişleri hazırlandı ve bunlar İslam topraklarında dağıtıldı. Bu propaganda belgelerinde, İttihatçıların Kutsal Emanetleri yağmaladıkları, Şerif’in Türk halkını ve Osmanlı Sultanı’nı İttihatçıların elinden kurtarmak için isyan ettiği ve onun İngilizlerle bağlantısının olmadığı iddiaları dikkat çekmektedir. Şerif Hüseyin’in ağzından hazırlanan propaganda malzemeleri de İtilaf devletleri uçakları kullanılarak Arap topraklarına ve Türk siperlerine atıldılar. 21 Şubat 1917 tarihli *El Hakikat* adlı propaganda gazetesinde, Şerif Hüseyin fotoğrafına ve iddialarına geniş yer verildi.¹¹⁶¹

1914 yılında Hint ordusunun yaklaşık % 40’inin Müslüman olması ve cihad fetvasının Hindistan Müslümanları tarafından olumlu karşılanması, İngiltere’nin Hüseyin isyanını ve Arap Halife argümanını parlatmasına zemin hazırladı. Hint ordusundaki Müslüman askerler Irak’ta ve Gelibolu’da Halife’nin ordusuna karşı savaşmayı reddettiler.¹¹⁶² Hilafetin İngiliz sömürgelerindeki Müslüman halk üzerindeki etkisini azaltmak veya yok

¹¹⁵⁹ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 243.

¹¹⁶⁰ Çabuk, “İngiltere’nin Cihan Harbi’nde”, 457-458.

¹¹⁶¹ Çabuk, “İngiltere’nin Cihan Harbi’nde”, 458-459.

¹¹⁶² Çabuk, “İngiltere’nin Cihan Harbi’nde”, 455.

etmek için İngiltere, Halife'nin Arap ırkından olması gerektiği, Türklerin Hilafeti gasp ettiği yönünde propaganda yürüttü. İngiltere tarafından hazırlanan propaganda belgelerinde, Osmanlı idaresinin ve saltanatının İslam'dan çıktığı, Halife'ye itaati gerekli kılan şartların mevcut olmadığı, Halife'nin İttihat ve Terakki liderlerinin elinde esir olduğu iddia edildi.¹¹⁶³

4.2.3. İttihat ve Terakki Karşıtı Propaganda

Mark Sykes, Basra Körfezi'nden aşağı, Arap Yarımadası çevresinde ve Kızıldeniz'den yukarıya doğru uzanan savaş zamanı yolculuğu sonunda, Savaş Bakanlığı'na 22 sayfalık bir rapor sundu. Onun en büyük kaygısı, Müttefikleri Gelibolu'da durdurmanın bir sonucu olarak Türklerin elde ettiği propagandayı nasıl dezavantaja çevirebileceği idi. Özellikle Hindistan'daki Müslüman hareketinden korkan İngilizler, Türk etkisini kırmak için Jön Türk propagandasına önemli bir yer vermişti. Sykes'a göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisine son vermek için Hindistan, *'herhangi bir yerel gazetede herhangi bir İttihat komitesi lehine olduğu nitelenebilecek makaleyi, paragrafı veya gözlemi tereddüt etmeden ezmeli', 'yerli ajanlar tarafından söylentiler uydurmalı', 'bizim lehimize ...saldırgan, açıklayıcı ve özür dilemeyen broşürler dağıtılmalı'* idi.¹¹⁶⁴

Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra İngilizler başta olmak üzere İtilaf Devletleri, istihbarat servislerini ve İngiliz taraftarı din adamlarını kullanarak cihadın ve onu ilan eden İttihatçıların zayıf yönlerini bulmaya çalıştı. Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde dağıtılan gazetelerde konu hakkında çok sayıda makale yayınlandı. Burada, İttihatçıların batılı ve laik karakteri vurgulandı ve cihat hususunda samimiyet olmadıkları iddia edildi. İngilizler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İslamiyet ve Arapları yok etmek için çalıştığı, cemiyet üyelerinin Hz. Muhammed ve İslam'a hakaret ettiği, Almanya'nın kölesi olduğu yönünde propaganda yaptılar.¹¹⁶⁵ İttihat ve Terakki Hükümeti'nin ülkeyi kötü yönettiği, Almanların oyuncağı olduğu da işlenen konulardı:

"Komite 'Girit ya da ölüm' dedi ve Girit'i kaybettiler. 'Arnavutluk ya da ölüm' dediler ve onlar Arnavutluk'u ve tüm Balkanları kaybettiler. Onlar o zaman yaşamak ya da ölmek için Almanlara

¹¹⁶³ Çabuk, "İngiltere'nin Cihan Harbi'nde", 456-457.

¹¹⁶⁴ Adelson, *Mark Sykes*, 193.

¹¹⁶⁵ Çabuk, "İngiltere'nin Cihan Harbi'nde", 460.

ülkelerini ve kendilerini sattılar.” Mekke Emiri ise “Ben milletimin yaşamasını seçiyorum!” diyecektir.¹¹⁶⁶

23 Haziran 1916 tarihli *Mokattam* gazetesindeki İttihat ve Terakki aleyhinde yapılan propaganda, dikkat çeken örneklerdendir:

“İttihatçılar onurlu Araplara baskı yapıyorlar, Sultan için kendilerini feda etmeleri istenmekte ve Arap sadakati yok sayılmakta, gururları küçük görülmekte, dilleri resmi çevrelerde reddedildi, ileri gelenleri kabul görmedi, ırkları aşağılandı. Makam için iddiaları görmezden gelindi, ülkeleri düzensiz haraçlar, mecburi hizmet ve ceza vergisiyle harap edildi, ihtiyaç duydukları reform için bu Araplar ayaklandıklarında acımasızca ölümlerini yere serdiler... Kabileler, Komite’nin (İttihat ve Terakki) tüm izlerini silmek için yemin etmektedirler. Demiryollarını tahrip ediyor ve haberleşmeyi ağırlaştırıyorlar. Muhtemelen katil Cemal Paşa isyanı henüz işitti, Hicaz’ın cihat çağrısı üzerinde etrafında toplanan bedevi Müslümanlar gibi kılık değiştiren Almanların bazılarının bilgisi olmasına rağmen. Araplar onlar -almanlar- tarafından ikna edilemediler, fakat harabe haline getirdikleri imparatorluğu harcamada çıkarlarını sağlamak için Almanlar tarafından satın alınan İttihatçılar aleyhine döndüler.”¹¹⁶⁷

Arap Bülteni’nde Şeyhülislam Hairi Efendi’nin “Alman direktifiyle Genç Türklerin laik eğitim kurumlarından yönetim kadrolarını tamamlaması, yüksek okullardaki müfredatta değişikliğin bu anlamda yapılması ve İttihatçıların Alman yanlısı politikalarına tepki olarak” istifa ettiği bildirilmektedir.

Fatih gibi medereselerde Alman karşıtı propagandanın olması, verilen hutbelerde Alman karşıtlığı, tutuklama ve sivil mahkemelerin kararlarına Şeyhülislamın güçlü protestoları politikacı ve avukat Mussa Kiasim tarafından nedenleri rapor edilmiştir.¹¹⁶⁸

Arapların savundukları tezler en çok gerekçe oluşturanlar, İngiliz istihbarat teşkilatı olmuştur. Bu kampanyanın İttihat ve Terakki’ye düşmanlıklar doğurmasını sağlayacak perde gerisini yöneten, Fitzmaurice olmuştur. Tezleri İttihat ve Terakki kadrolarının Yahudi-Dönme ve Mason olduklarıydı. İttihatçı yönetim kadrosunun pek azı Mason’du.¹¹⁶⁹ İttihat ve Terakki üyelerinin mason locaları, Yahudi ve dönmelerle bağlantısı da Bülten’de üzerinde durulan propaganda malzemelerindendi: “...Farmasonluk rağbette olduğu için İttihat ve Terakki çoğu önde gelen taraftarları farmason oldular. 1911’den sonra Türk farmasonluğu önemini biraz kaybetti. İtilaf’ın

¹¹⁶⁶ Arab Bulletin, No. 7, 30 Haziran 1916.

¹¹⁶⁷ Arab Bulletin, No. 7, 30 Haziran 1916.

¹¹⁶⁸ Arab Bulletin, No. 03, 14 Haziran 1916.

¹¹⁶⁹ Koloğlu, *Türk- Arap İlişkileri Tarihi*, 282-285.

bir yayın organı Yeni Gazete, Türk halkını Yahudi ve dönmelerin etkisine karşı uyardı. Gücü ele geçiren İttihatçılar için daha az bilinmezliğe ihtiyaç olacaktı. Yeni bir cazibe vardı: Yeni Turan, Türk ocakları, İzci Hareketi... daha milli, daha tanıdık... Türk farmasonluğu şimdi uyku halinde ve muhtemelen öyle kaldılar...”¹¹⁷⁰

İngiliz propaganda belgelerinde, İttihat ve Terakki yönetiminin keyfi olarak savaşa girdiği ve bunun neticesinde ülkeyi harabeye çevirdiği iddia edilmekteydi. İttihat ve Terakki yönetimine itaat edilmemesi gerektiği ve itaat edenlerin Allah’a isyan etmiş olacağı, halkı sefaletle sürükleyen İttihat ve Terakki yöneticilerinin ülkeden kovulmaları gerektiği gibi iddialar da bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sıkıntıların asıl müsebbiblerinin, Enver, Talat ve Cemal Paşalar olduğu, bu propaganda belgelerinde vurgulanmıştır.¹¹⁷¹

Suriye’de Arap Milliyetçilerin davası ve Cemal Paşa’nın “Otonom Suriye” adı verilen grup üyelerini, Divanıharp’te mahkeme kararını geçerek idam hükmünü verdiği iddia edilmekte olup bu konu propaganda belgelerinde sıkça görülmektedir. *El Akha el-Othmani*’deki makaleye göre, İttihatçıların amacı Suriye’yi yabancı kontrolüne mecbur bırakmak ve Mısır’daki taraftarları ile birlikte çalışmaktır. Fransız konsolosluğunda bulunan belgeler suçlu olduklarını kanıtlanmaktadır.¹¹⁷²

Sudan’dan gelen ve Bülten’de yayınlanan bir Türk karşıtı propaganda malzemesi dikkat çekmektedir. Sudan’ın nüfuzlu bir kişisinden alınan mektupta,

“bolluk ve bereket yurdu olan Suriye’de yaşanan kıtlık, zavallı Araplara Türk yönetiminin yaptıkları, merhametsizce onların yüzlercesini ölüme gönderdikten sonra onların mülklerine el koydukları” iddiaları bu makalede açıklanmaktadır: “Onlar -Sudanlılar- Tanrı’ya dua ediyorlar ki doğru ve merhametli bir hükümet tarafından yönetilmeyi, Almanları ve Türkleri aciz halka yönelik zulüm ve kabahatleri için suçluyorlar...”¹¹⁷³

Propaganda beyannamelerinde, İttihat ve Terakki liderlerine karşı halkı galeyana getirmek için halkın fakirlik içinde yaşarken İttihatçıların lüks içinde yaşadıkları iddia edilmekteydi. Ayrıca İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin Almanya'dan rüşvet aldıkları ve yolsuzluk yaptıkları propagandası da yapıldı. İttihat ve Terakki yönetimi hakkındaki kara

¹¹⁷⁰ *Arab Bulletin*, No. 23, 26 Eylül 1916.

¹¹⁷¹ Çabuk, “İngiltere’nin Cihan Harbi’nde”, 461.

¹¹⁷² *Arab Bulletin*, No. 2, 12 Haziran 1916 (6 Mayıs 1916, Beyrut, “El Akha el-Othmani” deki makalenin özeti ve alıntısı.)

¹¹⁷³ *Arab Bulletin*, No. 03, 14 Haziran 1916.

propagandalardan biri de, onların ırkçı politikaları nedeniyle Arapların yaşadıkları sıkıntılardı.¹¹⁷⁴

Bülten’de 1914 yılı Ramazan ayında Kerbela’da ailesiyle savaşa yakalanan Zakir Hüseyin isimli Hintli hacının ağzından yaşadıkları nakledilmiştir. Hintli aile iddiaya göre, ülkelerine geri dönemeyip, Kerbela’dan Necef’e, ordan Basra’ya ulaşmışlar, buralarda Türk hükümetinin kayıtsızlığına şahit olmuş, Arapların Türklerden haz etmediğini görmüş, açlıkla imtihan olmuş ve dilenmek zorunda kalmışlardı. Zakir Hüseyin, onun gibi Hintli Müslümanların Basra’da çok sayıda olduğunu, Necef, Kazimain ve Bağdat’daki Hintlilerden benzer şeyler duyduğunu, Türklerin camiye gitmedikleri, yüzlencesinin malına el konulduğu ve evlerinin Türkler tarafından yağmalandığını söylemiştir. *“Bir insan ki Hintlidir, Türkler tarafından hapsedilip işgence edilmesi için yeterli neden olarak görülmektedir...”* iddiası da dikkat çekmektedir.¹¹⁷⁵

Arap aydınlar, cihat politikasını engellemek için İttihat ve Terakki Partisi’nin ırkçı olduğu tezine sarıldılar. Arap milliyetçiler İttihatçıları dinsiz, hunhar ve zalim olarak görüyorlardı. Selanikli Yahudiler ve Almanların İttihatçıları iktidara getirdiklerini iddia ettiler. İslami reformist ve Arap milliyetçisi yazılarıyla bilinen Muhammed Reşid Rıza (1865-1935), İngilizlerin iş birliği yaptığı Arap alimlerinden idi. İngiliz yanlısı propagandanın etkili simalarından biri olan Reşid Rıza’nın 1916 yılı sonlarında Hicaz seyahatinde Mina’da yaptığı konuşma, el-Kible gazetesi tarafından yayınlanmıştır:

“Ey kıymetli Müslümanlar, Allah’ın hareminin sakinleri ve Beytullah’ı haccedenler! .... Abdülhamid’i İttihad ve Terakki Cemiyeti asker gücüyle hal’ ederek tutukladı... Devleti ele geçiren bu cemiyetin liderleri, kan dökücü inkârcı güruhudur. Bu konumlarına Selanikli Yahudilerin tuzakları ve Avusturya ile Almanya’daki işbirlikçileri sayesinde gelmişlerdir... Bu devletin dinine yönelik bir gayretleri olmak şöyle dursun bizzat dine mukavemet eden, dinin altını oyanlar onlardır. Bu devlette yerleşik bir kökleri yoktur ki, Devlet’i sultanların ve devlet ekâbirinin evlatlarından daha iyi korusunlar... Onların o meşum devirlerinde devlet birçok bölgede birkaç nesildir uğramadığı denli hüsrana uğradı. Birkaç yıl içinde Devlet’in yarısını kaybettiler. Devlet’i kaç yüzyıldır olmadığı kadar çok borca soktular. Sonra millete kastettiler ve Devlet’i fakirleştirdikleri gibi milleti de fakirleştirdiler... Mekke Emir ve Şerifi olan bu büyük insanın dışında, Müslümanların liderleri ve ileri gelenleri içerisinde İslam’ın başına gelen bu tehlikenin

¹¹⁷⁴ Çabuk, “İngiltere’nin Cihan Harbi’nde”, 461.

¹¹⁷⁵ Arab Bulletin, No. 10, 14 Temmuz 1916.

ulaştığı noktayı layıkıyla takdir eden ve buna karşı bir şeyler yapan bir kimse daha görmedim...”¹¹⁷⁶

5 Ekim 1916’da Türkiye’yi ilgilendiren çeşitli meselelerle ilgili istihbarat İsviçre’den Kahire’ye ulaştı. Yüzbaşı R. Graves tarafından katkı sağlanan bu istihbarata göre, Türkiye’de son dönemde yaşanan Şeri mahkemelerin yargı yetkisinin kısıtlanması, Şeyhülislamın istifası ve buna ulemanın tepkisi Alman imtiyazlarının genişlemesinin laik yasaların artmasıyla bağlantılı olmasıydı. Buna göre, dini kanunların sınırlandırılması Türk kurumlarını laikleştirecektir ki bu büyük ölçüde Yahudi-Alman etkisiyle gerçekleşen Yeni Turancılık (Neo-Turanian) programı temelinde gerçekleştirilmektedir.¹¹⁷⁷

İngilizlerin İran’da Şerif Hüseyin namına neşrettikleri Cemadi’l-ula, 35 tarihli beyannamede de genel olarak Turanilerin yani İttihatçıların zulmünden kurtulması için İslam dünyası adına mücadele edildiği vurgusu yapılmaktadır:

*“...Biz kavî ve imanımızda sabit ve sözümüzde müstakim olup ehl-i imanı ve kaffe-i mümini Turanilerin zulm ve istibdâdından hâlâs için onların cinâyatını teşrih ve beyân âlem-i İslamiyet’in ve dini mübinin aleyhinde kalplerinde münhaşi amâli ilân ediyoruz. Bundan evvelki beyannamenin 25. Satırında işaret edildiği vech ile Peygamber Efendimiz Hazretleri’nin merkad-ı mübarekelerinde bulunan bilumum eşyayı ve hedâya-yı giran-behâyı merkûmat kemilen yağma ettiler ve götürdüler... Eğer zikrolunan bu vakıa inanmayacak olanlar varsa vüsuk ve katiyyetini tahkik için makamat-ı mukaddesede sakin olup zalim Turanilerin zulm ve şerrinden Yenbi ve Rabegh taraflarına fîrar eden binlerce kişiye sorsunlar. ... Binaberin umûm Müslûmanlara ve henüz Osmanlı memleketinde kalmış olan Müslimine, askerlere, zabıtâna ve kumandanlara ilân olunur ki: Eğer onlar bu şerir Turan Hükûmeti aleyhine kıyam ve onları ıskat etmeyecek olurlarsa, biz İslamiyet’in haşmet ve celâlini temin için nihâyete kadar çarpışmaktan fariğ olmayacağımız gibi, Osmanlı padişahını da halife ve padişah tanımayacağız ve şimdide kadar hutbelerde zikretmekte olan ismini, bâdemâ hezfedecek ve Müslûmanları bu zâlim Turaniler’in dest-i istibdâdından hâlâs edeceğiz.”*¹¹⁷⁸

Arap Bülteni’nde yayınlanan gazete yazıları ve mektuplar, birer propaganda malzemesi niteliğindedir. Bu yazılardan birinde, İttihatçıların kötü karakterleri, azınlıklara ve Araplara baskıları, İslam hukukunu hiçe saydıkları ve Prens Yusuf İzzeddin’in korkunç

¹¹⁷⁶ Reşid Rıza, *İttihad-ı Osmanî’den Arap İsyanına*, çev. Özgür Kavak (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 329-334; Pan İslamcı görüşlere sahip bir kişi olarak tanındığı halde kurduğu La Merkeziye-i Osmaniye isimli örgüt Osmanlı’dan bağımsız bir Arap devleti kurma amacını güdüyordu. Osmanlı idaresine karşı Adem-i Merkeziyetçi görüşlerini savundu. 1920’de Birleşik Suriye’nin kralı olarak ilan edilen Mekke Şerifi Hüseyin’in oğlu Faysal’ın danışmanlığını yaptı. s. 1-37.

¹¹⁷⁷ *Arab Bulletin*, No. 29, 08 Kasım 1916.

¹¹⁷⁸ Avşar, *Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz Propagandası*, 313-315.

ölümünün buna bir delil olduğu ifade edilmiştir. Bu propaganda yazısı, Cemal Paşa'nın Suriye'de Kadınlar Derneği kurduğu, İttihatçıların İslam hukukunu ve Arap geleneklerini hiçe sayarak gazetelerde yaptıklarını marifet gibi sergilediklerini, hadis ve ayetlerden örnek vererek Müslüman kadının yerini kendince izah ederek Müslümanların dini duygularına ve tabularına hitap etmektedir.¹¹⁷⁹

4.2.4. Ermeni Propagandası

İngiliz propaganda faaliyetlerinin amaçlarından biri de tarafsız ülkelerin kendi yanında savaşa girmesini sağlamaktı. İngilizler, Rusya veya Amerika'ya ganimet peşinde koşan emperyalistler olarak görünmemeliydiler. İngilizlerin Araplara, Ermenilere ve Siyonistlere desteği bu amaca iyi hizmet edecekti. Çünkü Orta Doğu'nun mazlum halklarının özellikle de Hristiyan unsurların Türklerden kurtuluşu için çağrı yapan Müttefik propagandasıyla tutarlı olacaktı.¹¹⁸⁰

İngiliz propaganda faaliyetlerinin en yoğun ve faal olduğu ülke, savaşta henüz tarafsız olan ABD idi. İngiliz propaganda ofisleri, ABD'yi İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa çekmek için Ermeni meselesi üzerinden zulüm hikâyeleri ürettiler ve ABD kamuoyunu bu şekilde etkilemeyi başardılar. 1915 yılı Ekim ayından itibaren Ermeni katliamı iddiası savaşın önemli bir propaganda malzemesi oldu. Almanların ve Türklerin Ermenileri katlettiği propagandası yapıldı.¹¹⁸¹

İngilizler, Hristiyanlara yönelik propaganda faaliyetlerinde ise İttihat ve Terakki Hükümeti'ni Ermenileri Müslüman yapmaya zorlayan, Ermeni ve Hristiyan halka zulmeden, Ermenilere karşı Müslüman halkı koruyan bir yönetim olmakla suçlayacaktı.¹¹⁸² Arap Bülteni'nde "Ermeni Katliamları" başlıklı yazıda, 1913 yılında Halep'de bir Alman Okulu'nun müdürü olarak görev yapan Alman Dr. Niepage tarafından açıklanan İttihatçıların sözde katliamlarının altında yatan nedenleri şu şekilde açıklanmaktadır:

"Öncelikle Genç Türklerin nazarında bir tek ulus devlet, Avrupalı bir anlayış vardır. Genç Türkler yönetim araçları ve ortak İslami menfaatler zemini üzerindeki Türk eğitimi yoluyla Kürtler, İranlılar, Araplar gibi Türk olmayan Müslüman unsurları Türkleştirebileceklerini umut ettiler.

¹¹⁷⁹ Arab Bulletin, No. 25, 07 Ekim 1916.

¹¹⁸⁰ Adelson, Mark Sykes, 225.

¹¹⁸¹ Çabuk, "İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda", 307.

¹¹⁸² Çabuk, "İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda", 311.

Kültürel ve ekonomik olarak onlardan üstün olduklarından Ermeni, Suriyeli, Rum Hristiyan unsurlardan korkmaktadırlar ve onların dinlerini Türkleşmeye bir engel görüyorlardı. Bu nedenle bu unsurların ya köklerini kazımak ya da zorla İslamlaştırılmalydılar.”¹¹⁸³

Ermenistan’dan “Ermeni katliamı” başlığıyla basın ekstralarına yer verilen Bülten’de, 14 Mayıs 1916 tarihli *Tribuna*’dan seçme yazılar yayınlanmıştır:

“Ocak 1915 başlarında Sarıkamış yenilgisinin vuku bulması, Ermeni zulmünün işaretiydi... Binlerce ve binlerce Ermeni, Musul’a doğru çok sayıda mal gibi sürüldüler. Enver Paşa, Kürt askerlerinin elindeki Ermenilerin temizlenmesi işini verdi. Kürt düzensiz birlikleri tarafından kuşatılan bir millet, kalabalık bir sürü halinde Büyük Ermenistan platosundan Musul’a doğru sürüldüler. Silahsız, aç, çıplak, yüzlerce mil uzanan bir yolculuk boyunca bir umutla. Açlık ve hastalık, onları yok etmek için Türklerin ihtiyaç duyacağı mermilerden tasarruf etmelerine olanak sağladı... Ermenileri büyük bir kampta topladılar ve daha sonra onların imha edilmeleri için emir geldi. Kürt birlikleri ve düzensiz birlikler tarafından katliam başladı...”¹¹⁸⁴

Tehcir yasası sonrasında Sivas’dan sürgün edilen Murad isimli şahsın, 20 Mart’ta Tiflis’den gelen mektubu, Bülten’de yayınlanmış ve katliam iddiasında olup intikam istemektedir:

“Sivas’daki perişan yerlilerimizin mevcut durumu hakkında biliyorum ki endişe duymaktasınız. Durum sizin okuduklarınız veya işittiklerinizden daha vahimdir. Türklerin uzun uğraşlarının sonucu olan program gerçekleştirilmektedir. Gördüğüm ve yaşadığım her şeyi yazmak ve anımsatmak benim için çok zor. ...Size son tavsiyem sizin kalplerinizdeki intikam duygusunu canlı tutmanız. Dünyadaki Türk milli varlığı devam ettiği sürece, intikam bizim kutsal görevimiz olmalıdır. İmza: Murad.”¹¹⁸⁵

4.2.5. Almanya Üzerinden Yürütülen Propaganda

İngilizlerin Osmanlı topraklarında en çok başvurdukları propagandalardan biri de Almanya hakkında yürüttüğü karalama kampanyalarıydı. İngiltere, Osmanlı Devleti’nin bir İslam Devleti olmasından dolayı İslam Dünyası’nda yürüttüğü propaganda faaliyetlerinde Osmanlı Devleti’ni doğrudan hedef almak yerine, Osmanlı’nın müttefiki olan Almanya’yı karalayarak Müslüman halkın cihat çağrısına destek vermesine engellemek istedi. Propaganda yayınlarında özellikle üzerinde durulan konu, Almanların Türk ve İslam düşmanı olduğu iddiası idi.¹¹⁸⁶

¹¹⁸³ *Arab Bulletin*, No. 28, 01 Kasım 1916.

¹¹⁸⁴ *Arab Bulletin*, No. 4, 16 Haziran 1916.

¹¹⁸⁵ *Arab Bulletin*, No. 4, 16 Haziran 1916.

¹¹⁸⁶ Çabuk, “İngiltere’nin Cihan Harbi’nde”, 462.

Müslüman Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılması kolay olmamıştı. Durumun farkında olan İngiltere, Arap Yarımadası'ndaki Türk varlığına son vermek için milliyetçilik akımlarının Müslüman Araplar arasında yayılmasına çalışmış ve bunun için de üç aşamalı bir yol izlemiştir. İngilizler ilk aşamada, Osmanlı Arap coğrafyasında bulunan görevlilerden kapsamlı raporlar edinmiştir. Coğrafyanın sosyal, ekonomik, demografik, siyasal ve askerî haritasını çıkardıktan sonra ikinci aşamada, devlete isyan için yerel işbirlikçiler bulunmuştur. Son aşamada ise, Osmanlı Devleti'nin -İttihat ve Terakki- Almanların kontrolüne girdiği propagandası yapılarak Devlet Müslüman Arap unsurlar nezdinde itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır.¹¹⁸⁷ Milliyetçiliğin Müslüman Araplar arasında yayılmasında Arapçanın, Arap alfabesinin ve Arap ulusunun geçmişteki başarılarının propaganda ile yayılması da etkili olmuştur. İngilizler yaptıkları propagandalarla Arap ulusunun geçmişteki şan ve şöretli günlerine vurgu yaparak asileri coşturmuşlardı.¹¹⁸⁸

Prens El-Seba-ed-Din'den Şerif Abdullah'a gönderilen özel bir mektup, Arap Bülteni'nde yayınlanmıştır. Mektupta Seyyid Talib ve ailesi hakkında bilgiden sonra Osmanlı'nın müttefikleri olan Almanya ve Avusturya'nın İslamın düşmanı oldukları, İngilizlerin Müslümanların ve Arapların dostu olduğu ve onlarla temas halinde olunması gerekliliği vurgulanıyor:

“Almanya ve Avusturya İslamın gerçek düşmanlarıdır. Bu hem Araplar ve Türkler hem de tüm dünyada iyi bilinen bir hakikattir. Şimdi soylu toprakların bağımsızlığı aşıkardır. Büyük Britanya İslamın koruyucusu ve İslamı savunacak tek güçtür. Biz ikna edildik ki İngiltere İslamın yanında, yardıma ve desteğe hazırdır. Azim ve gayretle sizin yüce girişiminizi başarıyla tamamlamak ve ailenizin hatırasını devam ettirmek zorundasınız. İngiltere ihtiyaçlarınızı karşılamaya hazırdır. Sizden beklediği tam bir inançtır. Kahire'deki İngiliz otoriteleri ile her bir şey hakkında irtibat kurmalısınız. Maamour, Hessene, Anazeh Arapları ve genellikle Şam, Hama, Humus, Halep ve Beyrut halkı ile görevimizi yerine getiriyoruz.”¹¹⁸⁹

İngilizler, Almanlara yönelik karalama propagandalarının Osmanlı topraklarında daha etkili olduğunu belirtiyorlardı. Almanların Türkiye'yi işgal etmek gibi gizli emeller taşıdığını iddia eden propaganda belgeleri, uçaklarla Türk cephelerine atıldı. Bir

¹¹⁸⁷ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 209-210.

¹¹⁸⁸ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 209.

¹¹⁸⁹ *Arab Bulletin*, No. 17, 30 Ağustos 1916. “Muhetmelen mektubun gerçek yazarı Mustafa Bey dir. Onun Suriye deki etkili aileler ve kabilelerle görüştüğü gerçeği bizim tarafımızdan bilinmektedir. Prens El-Seba-ed-Din hem de İttihat ve Terakki ile de bağlantı halinde.”

beyannamede, Almanların, stratejik öneme sahip olan her yerde yönetimi ele aldıkları iddia edildi: *"Siz biçare ana kuzuları! Filistin siperlerinde kan, ter döküyorsunuz. Canınızı feda ediyorsunuz. Hâlbuki Almanlar İstanbul' da bütün idareyi kendi eline almışlardır."*¹¹⁹⁰ İngiliz propagandası, İngilizlerin ulaşım ve iletişim imkanları dolayısıyla, gücünü yayılma kuvvetinden alıyordu ve elbette tarihsel temellerden yoksundu. Propaganda belgelerinin birinde ise, *"İngiltere'yi savaşa sürükleyen Almanya'dır; aynı Almanya Türkiye ile İngiltere arasında savaş çıkarmıştır. [Savaş sonrasında] İngiltere kutsal yerlere saygı duyacaktır"* propagandası yapılıyordu.¹¹⁹¹

Yakın Doğu'daki Alman varlığından rahatsız olan İngilizler, 20 Mayıs 1916 tarihli Alman basınından alıntı ile bu korkularını teyit ettiklerini düşünmektedirler. Burada Profesör Delbruck, Afrika ve Yakın Doğu'daki Alman hedefleri meselesi hakkındaki görüşlerini bir makalede anlatıyor.

*"Almanya bu bölgelerde güçlü bir politika uygulamalı. Almanya'nın böyle bir politikayı takip etmesi, bu zenci-Arapları medenileştirme ya da Türk aşkından değil, anayurdun geleceği için geniş çaplı bir sömürge politikası esasına dayanmasından başka bir şey değildir."*¹¹⁹² Başka bir kaynaktan, Almanların *"Ermeni katliamına ve son Arabistan cinayetlerine"* soğukkanlılıkla baktıkları, bu politikalarının temelinde de savaş sonrasında *"Alman sömürgecilerinin faydalanacağı bölgelerdeki yeni ve şiddetli bir nüfus azaltımı"* olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁹³

Bülten, İstanbul'da 1908-1918 yılları arasında Almanlar tarafından çıkarılan propaganda gazetesi, *Osmanischer Lloyd*'den de alıntı yapmıştır. Gazete'nin Mayıs ayında Mezopotamya'daki İngiliz siyasi istihbarat uzmanlarının yanlış beyan ve entrikalarından bahsederek şiddetli saldırılarda bulunduğu iddia edilmiştir.¹¹⁹⁴

4.2.5. Hac ve Propaganda

İtilaf Devletleri cihat ilanının Müslümanlar arasında yayılmasını engellemek istemiş ve bu amaçla başvurdukları yollardan biri de Hac ziyaretini engellemek olacaktı. Hac, Müslümanlarca kutsal olan Mekke çevresinde bulunan Kâbe ve diğer kutsal yerlerin

¹¹⁹⁰ Çabuk, "İngiltere'nin Cihan Harbi'nde", 462.

¹¹⁹¹ Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde*, 90.

¹¹⁹² *Arab Bulletin*, No. 4, 16 Haziran 1916.

¹¹⁹³ *Arab Bulletin*, No. 10, 14 Temmuz 1916.

¹¹⁹⁴ *Arab Bulletin*, No. 4, 16 Haziran 1916 (Osmanischer Lloyd gazetesi, Alman elçiliğinin denetimindeydi. Amaç, bölgedeki ülke çıkarlarını korumaktı. Savaş sırasında kültürel faaliyetlerine ağırlık vermiş, bu dönemde savunduğu fikir, Osmanlı için artık Fransız değil Alman kültürünün alternatif teşkil ettiği noktasındadır.).

ziyaret edilmesi ve ilgili dinî gerekliliklerin yerine getirilmesini içeren ibadettir. Hac ayları, hicrî takvimdeki Şevvâl ve Zilka'de aylarının tamamı ile Zilhicce ayının ilk 10 günüdür. Hac ibadetinin yerine getirilmesi, İslam'ın şartlarından biri olmakla birlikte Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik duygusunu artırmanın da bir yoluydu. Bu nedenle haccı Panislamik bir tehlike olarak gören İtilaf Devletleri, hac ziyaretlerini çeşitli bahanelerle engellemeye çalıştılar. İngiltere, ilk zamanlarda Hac güzergâhının güvensiz olduğu propagandasını yaptı.¹¹⁹⁵

Şerif'in isyanının başlaması, Arap Bürosu'nun diğer görevleri içinde bu konuya daha fazla önem vermesine neden oldu. Görünüşte Büro'nun temel amacı olan propaganda, ayaklanma başladığında yeni bir aciliyet kazandı. Şerif'in, padişahın cihad çağrısını onaylamayı reddetmesi ve Türklere karşı isyanı, ilk cihad çağrısından bu yana Hindistan için her şeyden daha fazla sorun yaratma potansiyelini barındırmaktaydı. Büyük Britanya ve Hindistan hükümetinin İslam dünyasında propaganda savaşını kazanması kritik bir hal almıştı.¹¹⁹⁶

Arap Bürosu, Şerif'in isyanının kamuoyuna duyurulmasının ardından Müslüman halkın nabzını tuttu. Hüseyin'in isyanına ve bildirisine en az çalkantılı tepkiler, isyanın merkez üssünden en uzaktaki Müslümanlardan geldi. Müslümanların çoğunluğunun Araplara sempatisi nedeniyle hoşnutsuzluk belirgin değildi. Arabistan'a yaklaştıkça tepkiler daha karmaşık bir hal almıştı. 1916 yazında Mısır'dan gelen raporlar, Mısır'ın bazı şehirlerindeki eğitimsiz halkın, Türk propagandasına ve söylemlerine inanmaya daha yatkın olduğunu göstermekteydi.¹¹⁹⁷

Clayton, Mısırlı Müslümanların yaşadığı kafa karışıklığını Hartum'daki Wingate'e bildirdi: “-Şerif isyanı ile- Türkiye içinde Müslüman ve Müslüman arasında bir bölünme olduğunu ilan ettiğine göre... şaşkınlığa uğradılar ve ne yapacaklarını bilmiyorlar.” Birçok Mısırlı, Şerif'in başarılı olup olmayacağı netleşene kadar kararsız kalacaktı. Bu durum Arap Bürosu propaganda faaliyetleri için gri bir operasyon alanı yarattı. Propaganda savaşını kazanmak için Şerif'in somut başarılarına ihtiyacı olduğu inancındaki

¹¹⁹⁵ Çabuk, “İngiltere'nin Cihan Harbi'nde”, 447.

¹¹⁹⁶ Hamm, “British Intelligence”, 256.

¹¹⁹⁷ Hamm, “British Intelligence”, 257.

Arap Bürosu, Şerif Hüseyin'e para, malzeme ve silah yardımı yaparak propaganda kampanyasının başarısına katkı yaptı.¹¹⁹⁸

Coğrafi nedenlerle Arap Bürosu ve İngiliz istihbaratı, Mısır'daki Müslüman görüşüne öncelik verse de asıl tehlikenin Hintli Müslüman görüşü ve onların ikna edilmesi olduğu kabul edildi. Şerif'in ve İngiliz müttefiklerinin Hindistan'daki güvenilirliğini güçlendirmek için Arap Bürosu, Batı Cephesi'nden Arabistan'a getirilecek Hintli subayların Şerif Hüseyin ile görüşmeleri ve onun mesajını Hindistan'a taşımalarını içeren bir plan önerdi. Hindistan hükümeti, uygulanabilir olmadığından şikâyet ederek bu öneriye itiraz etti.¹¹⁹⁹

Hindistan Hükümeti'nin Pan-islamık toplantıları basması ve haberlere yönelik sansür uygulasa da daha uzun vadeli bir çözüm getirilmesi gerekiyordu. Yaklaşmakta olan hac mevsimi İngilizlere, *"kamuoyunu Şerif'in yanına getirmek için en doğal ve en etkili araç"* sundu. Şerif liderliğinde başarılı bir hac farızasının gerçekleştirilmesi, Hintli Müslümanların kalplerine ve zihinlerine bir darbe vururdu. Bu doğrultuda Hindistan hükümeti, hacıların mali yükünü olabildiğince hafifletmek için Şerif Hüseyin'e büyük oranda para yardımı yapılmasını tavsiye etti.¹²⁰⁰ Aslında haccın bir propaganda aracı olarak kullanılması fikrini, Şerif'in İngilizlere verdiği görülmektedir: *"Şerif, müttefikler tarafından tanınmak ve hacı her zamanki gibi olağan gerçekleştirmeyi istiyor. Hac görevlerinde radikal bir azalma istiyor, yeni rejimin başlangıcını kutlayabilmek için."*¹²⁰¹

Arap Bürosu, başarılı bir hac yolculuğunun, Hindistan dışındaki kamuoyu üzerinde de olumlu bir etkiye sahip olabileceği konusunda hevesliydi. Mısır ve Arabistan'da yetkililer, Şerif İsyanı'na yönelik tarafsız kalan Müslümanların da, yıllık hac başarılı olursa ikna edilebilecekleri düşüncesindeydiler. Şerif'in hac için düzenlemeleri, hacıların geçmişteki şikâyetlerini hesaba katarak yapılacaktı. Özellikle yiyecek ve barınmanın maliyeti ve hacıların bunlara ulaşması, Bedevi rehberlerinin hacılardan talep ettiği yüksek ücretler, Şerif'in önünde duran çözülmesi gereken sorunlar olmuştu.¹²⁰² Mekke Emiri olarak hac ziyaretine ev sahipliği yapmak, Şerif Hüseyin'in sorumluluğundaydı. Arap Bürosu yetkilileri, başarılı bir hacın, onun ve Hicaz İsyanı'nın prestijini Müslüman

¹¹⁹⁸ Hamm, "British Intelligence", 258.

¹¹⁹⁹ Hamm, "British Intelligence", 259.

¹²⁰⁰ Hamm, "British Intelligence", 260.

¹²⁰¹ *Arab Bulletin*, No. 9, 09 Temmuz 1916.

¹²⁰² Hamm, "British Intelligence", 260.

dünyasında büyük ölçüde artırabileceğini savundu. Yiyecek bol ve ucuz olacak, Cidde'den Hicaz'a deve taşımacılığı sık olacak ve hacılardan talep edilen resmi harçlar ve Bedevi rehberleri tarafından talep edilenler önemli ölçüde indirilecekti.¹²⁰³

Arap Bülteni'nde hac meselesi üzerinde önemle durulmuş ve hac mevsimi dikkatle izlenmiştir. Buna göre, İngilizlerin büyük oranda desteğiyle hac farızası olaysız gerçekleştirildi. Cidde ve Mekke arasındaki yolun gece ve gündüz güvenli olduğu bildirilmektedir. Raporlar gelen hacıların Şerif tarafından yapılan düzenlemelerden memnun oldukları yönündedir. Bülten'e göre, İbni Reşid kabilesinden adamların Mekke'de bazı hacıları kendi yanlarına çekme teşebbüsleri Şerif tarafından boşa çıkarılmıştı:

*“Şerif sonunda İbni Reşid'in politikasını değiştirebileceği ümidini taşıyor. İbni Suud ve halkı ile ise barışçıl koşullar içerisinde. Şerif onunla dostluğunu sürdüreceği ve İbni Suud ile İngiliz Hükümeti arasındaki mevcut antlaşmalara müdahalede bulunmayacağını garantisini vermektedir.”*¹²⁰⁴

Arap Bürosu raporları, 1916'da başarılı bir hac yolculuğunun gerçekleştiğini bildirdi. Cidde'deki bir İngiliz istihbarat uzmanı, “bu yılki hac ziyaretinin tören kısmı ve hacıların rahatı ve güvenliğine yönelik düzenlemelerin bir göze çarpan başarı” olduğunu söyledi. Ancak hacın başarısı Mısır ve Kuzey Afrika'da geniş çapta duyurulurken, Hindistan'daki hükümetin uyguladığı sansür nedeniyle basın bu olayı kasıtlı olarak görmezden geldi. Sonuç olarak, Arap Bürosu büyük bir hayal kırıklığına uğratıldı. Hindistan Hükümeti'nin Arap Bürosu'nun kurulmasına ve onun kontrolü dışında bir Orta Doğu politikası izlenmesine itirazı, bir kez daha Büro'nun işini yapmasına bürokratik engeller koymasına neden olmuştu. Simla'daki İngiliz yetkililer, Arap milliyetçiliğinin teşvik edilmesinin Hindistan'da sonuçlara yol açabileceği ve Araplara verilen bölgesel vaatlerin Hindistan'ın Mezopotamya'yı sömürgeleştirmesi önünde engel olabileceği korkusunu taşımaktaydı.¹²⁰⁵

Hindistan hükümetinin engelleyici eğilimleri, Arap Bürosu'nun propaganda sorununun yalnızca bir bölümünü oluşturmaktaydı. Arap Bürosu, Türkler kadar müttefikleri tarafından neredeyse birçok engelle karşılaşmıştı. Bununla birlikte, isyana destek olmak

¹²⁰³ Hamm, “British Intelligence”, 261.

¹²⁰⁴ Arab Bulletin, No. 26, 16 Ekim 1916.

¹²⁰⁵ Hamm, “British Intelligence”, 261.

adına uzak bölgelerdeki nüfusları harekete geçirecek kadar bir coşku yaratmak zor bir girişimdi. Simla, Arap Bürosu'nu bir baş belası olarak görmekle birlikte, cihadın etkisizleştirilmesi için çalışması, kendi çıkarına idi. Yalnızca bir kısmının İngiliz askeri işgali altında olduğu Mezopotamya'da, Şerif'in isyanına ilginin az olduğu görüldü. Arap Bülteni, Ağustos 1916'da “*Şerif'in isyanı haberinin yerel halkın yavaş hareket eden zihinlerinde özel bir heyecan yaratmadığını*” bildirdi.¹²⁰⁶

Şerif İsyanı'nda yoğun bir propaganda faaliyeti yürütülmüş olsa da 1917'ye kadar somut bir sonuç elde edilememişti. Mezopotamya'da halkın Türk yönetimine karşı isyan etmesi için harekete geçmeyeceği ve “*Mezopotamya'da Hüseyin'in adının hiçbir önemi olmadığı*” istihbarat raporlarında bildirildi. Gertrude Bell, Basra'da Kahire'deki Arap Bürosu ile irtibatlı olarak Sir Percy Cox'un altında çalışıyordu. Ona göre, kuzey Mezopotamya halkı, çoğunlukla Şii idi ve herhangi bir siyasi etkinin bilincinde olamayacak kadar Hicaz'dan çok uzaktı. Şerif'in ayaklanması Mezopotamya'da gerçek bir coşku yaratmamıştı. Kendisinin veya ailesinin Irak'ta hükümdar olarak önerilmesi, bu bölgedeki insanlar için şaşırtıcı olacaktı.¹²⁰⁷

4.3. Arap Bürosu'nun Kapatılması

Arap Bürosu, 19 Şubat 1920 tarihinde resmen sona erdi.¹²⁰⁸ Savaşın akabinde Arnold Talbot Wilson'ın, Büro ile ilgili “*Kahire'deki Arap Bürosu, Majestelerinin hükümetinin Suriye halkına felaket, Filistin Araplarına hayal kırıklığı ve Hicaz'a yıkım getiren bir politika benimsemesine yardım ettikten sonra, 1920 yılında ardında kederli bir aile bırakmadan öldü*” sözleri gerçeği yansıtmıyor da değildi.¹²⁰⁹

Arap Bürosu'nun faydası ve gerekliliği üzerinde henüz kurulduğu aşamada dahi varlığı tartışma konusu olmuştu. Mısır Seferi Kuvvetleri (EEF) İstihbaratı'ndan Holdich, “*Arap Bürosu, Kahire'deki ikili rejiminde Clayton ile aynı ofiste çalışıyor ve bu nedenle Eypforce'un nerede durduğunu bilmesi zor*” diye yazacaktı. Onun şefi Lynden-Bell ise büroya olan muhalefetini daha güçlü bir şekilde ifade etti:

¹²⁰⁶ Hamm, “British Intelligence”, 262-263; *Arab Bulletin*, No. 15, 10 Ağustos 1916.

¹²⁰⁷ Hamm, “British Intelligence”, 263.

¹²⁰⁸ IO/R/15/5/15.

¹²⁰⁹ Marian Kent, “Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”, içinde *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler 1900-1923*, ed. Marian Kent, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 217.

“Şimdiye kadar sorunsuz çalışmanın önündeki başlıca engellerden biri, Arap Bürosu denen cehennem bir şeydi. Siviller tarafından yönetiliyor ve tamamen ticari ve askeri değil. Birkaç gün öncesine kadar Şeriften gelen tüm talepler Arap Bürosu'nun ofisinde toplandı ve sonuç gecikme ve kaos oldu.”¹²¹⁰

İngiliz Yüksek Komiseri yetkisiyle Wingate, 1917 başlarında Kahire'ye geldi. Kahire'de siyasi ve askeri sorumluluk alanları büyük oranda yeniden çizildi. Yeni Yüksek Komiser Hicaz ile ilişkilerde öncü rolünü korumakla birlikte, Hicaz'daki askeri operasyonların yürütülmesinde tam yetkiyi üstlendi. Edmund Allenby ise askeri alanda Murray'ın yerine Mısır Seferi Gücü komutanı olarak atandı. Wingate ve Allenby yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda kısa sürede anlaştı. Akabe'den Maan'a kadar uzanan hattın batısındaki askeri operasyonlardan Allenby, doğusundaki operasyonlardan Wingate sorumlu olacaktı. Yüksek Komiser, ayrıca bölgenin tamamında Arap ilişkilerinden yükümlü olacaktı.¹²¹¹

Bölgede faaliyet gösteren istihbarat kurumları arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması ve savaş sonrasındaki durumları Kahire ikametgahında yeniden masaya yatırıldı. Daha fazla iş birliği ve dayanışma talep edilen haftalık toplantılarda, Arap Bürosu, GHQ İstihbaratı ve Basın Bürosu temsilcileri hazır bulundu.¹²¹²

Arabistan'daki isyanı daha etkili bir şekilde yönetmek amacıyla Kasım 1917'de, “*Kirpi*” kod adı verilen Hicaz Operasyon Personeli (Hejaz Operations Staff - HOS) oluşturuldu. Binbaşı Alan Dawnay komutasındaki bu birim, yalnızca Şerif İsyanının askeri ihtiyaçlarını karşılayacaktı. Böylece hem Allenby hem de Arap Bürosu bu yükten kurtulacaktı. HOS, askeri bir birim olmakla birlikte büro ile birlikte ve iç içe çalıştı. İşleri o kadar yakındı ki, iki birim genellikle ayırt edilemezdi, memurlar/subay HOS ile Kahire ve Filistin'deki iki büro yeri arasında neredeyse birbirinin yerine kullanıldı. Kirpi, Wilson'un Hicaz misyonunu ve küçük danışman kadrosunu da zamanla içine aldı. HOS, Faysal'ın Allenby komutasına girmesinden sonra, Arap askeri faaliyetlerini Mısır Seferi Gücü ile koordineli bir şekilde yürütmeyi de üstlendi.¹²¹³

İsyan sırasında Arap coğrafyasında faaliyet gösteren İngiliz istihbarat uzmanlarının çoğu doğrudan Arap Bürosuna bağlı değildi. Gerçekte ise bu İngiliz adamlar büroya sundukları

¹²¹⁰ Paris, *In Defence of Britain's*, 214.

¹²¹¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 187.

¹²¹² Westrate, *The Arab Bureau*, 188.

¹²¹³ Westrate, *The Arab Bureau*, 188.

raporlarla adeta onun bölgedeki gözleri ve kulakları olmuştı. Hogarth, Cornwallis, Parker ve Lloyd gibi büro üyelerinin Hicaz'a sık sık teftiş gezileri yapmaları olayı daha karmaşık hale getiriyordu.¹²¹⁴

Kahire'nin siyasi istihbaratının başı olan Clayton, baş siyasi subay olarak Allenby'ye katılmak üzere Şubat 1918'de atandı. Bu atama merkezileşme adına önemli bir adımdı, ancak Clayton Kahire ile bağlarını koparmadı. Clayton, bürodaki iki kurmay yüzbaşı olan EEF'in siyasi istihbarat departmanında Deedes ve doğrudan Kahire ile irtibat kurmak için Büro şefi Cornwallis ile iletişimde kaldı. Orta Doğu'yla ilgili en yetkili bilge ve seyyah olarak gören Hogarth, Filistin'de Clayton ile karşılaştı. Kendisine Arap Bürosu'ndaki konumu sorulduğunda *"Bir anlamda ben Arap Bürosuyum"* diyen Hogarth bu sırada cephe ve Kahire, Hicaz ve Londra arasında gidip geldi. Bu arada Büro'daki sorunları dile getirmeyi de ihmal etmeyecekti: *"Arap Bürosu'nun sınıflaşmaya daha çok gittiğini görüyorum - - Clayton her zaman ... onu terk ettiğinde olan bu, kulağa mantıksız geliyor ama öyle. Bu, vuruşlar arasında kürek çekmeyecek bir tekne. Büronun kişilere bu kadar bağımlı olması çok fazla hayal kırıklığı yaratıyor. Lawrence onu hayatta tutabilir ... ama kadrolar sürekli değil!"*¹²¹⁵

1918 baharında Büro dinamizmini büyük ölçüde kaybetti. Büronun merkezi Kahire olmasına karşılık hareket üssü artık Filistin idi. Personel kadrosu iyiden iyiye zayıflayan Büro'nun kalan üyeleri de el kitapları, haritalar, kişilik profilleri ve benzerlerinin hazırlanması adına çok az emek harcıyordu. Hüseyin isyanının Allenby kuvvetleri ile birleşmesi sonucu Büro'nun askeri olaylardaki rolü büyük ölçüde azalmış, buna bağlı olarak bölgedeki Türk varlığı da büyük ölçüde tehdit olmaktan çıkmıştı.¹²¹⁶

Büro'nun koordinasyon görevi uzun zamandan beri anlamını kaybetmişti. Aslında Hicaz'daki savaş durgunlaşmış, büyük idealler yerine İngiliz altınlarıyla motive olan isyancı bedevi kuvvetleri isteksiz durumda ve hazineye büyük bir yük olarak görülüyordu. Savaş sonlarına yaklaşırken Türklerin bölgeden iyiden iyiye el çekeceği artık öngörü olmaktan çıktığı zamanda Şerif Hüseyin hem özellikle Vahhabilerle hem de onu bu konuma taşıyan İngilizlerle ayrıca kendi içlerinde çekiştiler ve entrika çevirdiler. Şerif giderek daha şüpheli ve kavgacı bir ruh haline bürünürken, Arabistan'daki savaş

¹²¹⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 188.

¹²¹⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 189.

¹²¹⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 189.

Fahredden Paşa'nın komutasındaki Medine savunması ve Hicaz demiryoluna yönelik baskınlar etrafında gerçekleşiyordu. İsyanındaki askeri canlılık Faysal ile birlikte kuzeye önce Akabe'ye ve sonra da Suriye'ye gitmişti.¹²¹⁷

Clayton ve Philip Graves Filistin'de, Lloyd ve Ormsby-Gore Londra'da, Kahire'ye seyrekle olsa uğrayan Lawrence ise bedevi ve şeyhlerin dünyasındaydı. Büro başkanı Cornwallis Savoy da kalırken, Hogarth Büro'da geriye dönüş olmayacağını sinyallerini verdi: *"Kahire'deki eski Arap Bürosu oldukça dağıldı ve muhtemelen savaş devam ettiği sürece bir daha asla eskisi gibi olmayacak."*¹²¹⁸

Arap Bürosu, Arap Yarımadası'ndaki güncel gelişmeler hakkındaki istihbaratını büyük ölçüde, Cidde Ajansı ve Wilson tarafından sunulan raporlara dayandırır hale gelmişti. Bu topluluğun üstlendiği misyona karşılık elindeki çalışan sayısı yetersizdi.¹²¹⁹ Aslında Büro'nun personel yetersizliği ve bu açığın kapatılmaması kuruluşundan bu yana süregelen bir sorun olmuştu. Murray'ın Büro'yu izole etme çabası etkili oldu. Clayton İngiltere'den döndüğünde, İstihbarat memurlarının Arbur'da çalışmasının engellendiğini ve Büro'nun Hogarth, Cornwallis ve bir memura indirildiğini öğrendi. Tam zamanlı bir Arbur üyesi olan Cornwallis, EEF tarafından Ordu komisyonundan çıkarıldı. Ve Hogarth, Ağustos 1916'nın başlarında İngiltere'ye döndüğünde, Cornwallis Arbur'da tamamen yalnız kaldı. Clayton, onun yardımına birini bulmak için uğraştı, *"ama bu, siyasi çalışma için bir subay bulmak dış çekmek gibidir"* diyecekti.¹²²⁰

Clayton, Eylül ayında GHQ'nun muhalefetine rağmen Donanma İstihbaratı Başkanı Blinker Hall'a durumu şikayet etti. Lawrence'ın Arap Bürosu'na transferini dile getirdi: *"Başka kimse yok... E.E.F. tüm yerel yeteneklerin yerini boşalttı."*¹²²¹

Büro'nun akıl hocası Hogarth, İngiltere'nin yürüttüğü Arap politikasının belirsizliği ve tutarsızlığından rahatsızdı. Bu belirsizlik Arap Bürosu'ndan beklenen desteğin de verimliliğini azaltmaktaydı. Ancak Büro'nun Kahire ve Filistin'deki güç odaklarına ulaşmadaki başarısı da reddedilmiyordu. Londra, Savoy'un arkasından gitmek istese de Orta Doğu'da zemin kaygandı. Fransızlara, Araplara ve Siyonistlere birbiriyle çelişen

¹²¹⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 190.

¹²¹⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 190.

¹²¹⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 193.

¹²²⁰ Paris, *In Defence of Britain's*, 214.

¹²²¹ Paris, *In Defence of Britain's*, 215.

sözler verilmekle birlikte bedevi ve şeyhleri beslemek için altın eksikliği, Vahhabilerin artan gücü, Faysal'ın bedevileri ile Suriyeli milliyetçiler arasındaki çatışmanın belirginleşmesi, Şerif Hüseyin'in zayıflıkları yeni krizlerin ve bilinmezliklerin habercisiydi. Londra ve Kahire arasındaki iletişim eksiklikleri ve sorunların departmanlar tarafından tutarsız, bağdaşmayan işleyişi çözümü olanaksız kılmaktaydı. Hogarth tam da bunu dile getirecekti:

*“Ama bence birinin burada problemlerimize Whitehall'ın gerçek tutumunu, hala mümkün ve arzulanan olarak kabul edilen şeyleri ve buradaki politikamızın nasıl yönlendirileceğini öğrenmesi gerektiğini kabul ediyorsunuzdur.”*¹²²²

Londra'ya giden Hogarth, Arap Bürosu'nun daha işler hale getirilmesi adına Savaş Kabinesi'ne *“Arap Sorunu Hakkında Not (Memo on the Arab Question)”* başlıklı bir bildiri gönderdi ve özetle şöyleydi:

*“Londra'da tamamen güçlendirilmiş ve sorumlu bir Arap Bürosu veya Yakın Doğu Ofisi'nin sürdürülmesi; Clayton'ın Arap Bürosu (Cornwallis tarafından desteklenen) üzerindeki idari pozisyonuna geri döndürülmesi; Kahire Arap Bürosu ile Londra arasındaki doğrudan iletişim sürdürülmeli; Kahire'de Arap Bürosu kurumunun “Yakın Doğu'nun tüm batı alanlarıyla başa çıkabilmesi için” çoğaltılması.”*¹²²³

Profesör Hogarth, Büro'nun özgün yapısına daha bağlı olması, daha bağımsız hareket etmesi adına yukarıya baskı yapıyor ve nabız yokluyordu. Ancak Londra'dan hayal kırıklığına uğramış olarak ayrıldı: *“Yakın Doğu meselesini şu anda burada kavrayan kimse yoktu ve kimse ileriye bakmadı. Genellikle insanlar iyimser ve belirsizdi.”*¹²²⁴

Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra büronun yapısı ve işlevinde büyük değişime gidildi. Ateşkes ile yaşanan işgaller sonucunda Türkiye merkezden uzak topraklarının önemli bir kısmını yitirmişti. Mezopotamya ve Suriye İngiliz işgali altındaydı. Arap Yarımadası'ndaki Türk varlığı, Kuzey Hicaz ve Yemen'de tecrit edilmiş halde bulunan ve ateşkes hükümlerince teslim alınmış garnizonlar ve başkent ile irtibatı kesilmiş bir takım sivil oluşumlardan ibaretti. Hicaz'daki bu son

¹²²² Westrate, *The Arab Bureau*, 190.

¹²²³ Westrate, *The Arab Bureau*, 191.

¹²²⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 191.

kalıntılar da İstanbul hükümetinin baskıları sonucu 10 Şubat 1919'da Fahreddin Paşa'nın Medine'de teslim olmasının ardından son bulmuştur.¹²²⁵

Kars, Ardahan ve Batum'daki Türk sivil idaresinin etkisi ancak İngiliz ordusunun ancak Kasım 1919'da Batum'a girmesi ile tam olarak ortadan kaldırılmıştır. Yakın Doğu'daki İngiliz ve Fransız ordularının komuta merkezi İstanbul'a taşındı. 1918 sonu ve 1919 başlarında Mezopotamya'daki İngiliz kuvvetleri ile Suriye'deki Lord Allenby komutasındaki kuvvetler, ateşkes antlaşmasının kuzey sınırlarını doğuda Musul ve batıda Adana ve Mersin'i içine alacak şekilde genişlettiler. Allenby, emrindeki kuvvetlerle Bağdat Demiryolu'nun işgalini Konya'ya kadar genişletmek suretiyle Karadeniz'deki ordu ile güneydeki ordunun buluşmasını sağlamış oldu. General Allenby komutasındaki Fransız subaylar Kilikya'da önemli roller üstlendiler. Albay Bremond, Adana'da Türk valiyeye dokunmaksızın yönetimi devralmıştır. Paris Barış Konferansında oluşturulan Yüksek Konsey tarafından Ateşkesin 7. Maddesine dayanılarak alınan karar sonucu, Yunan kuvvetleri 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ettiler.¹²²⁶

Kasım 1919'da Kilikya'nın İngilizler tarafından Fransızlara verilmesi, Türk Milli Mücadele hareketi içinde büyük tepkilere neden olmuştu. Bunun nedeni, Fransızların Suriye ve kuzeyindeki topraklara bir daha çıkmamak üzere yerleşmeye yönelik tavrıydı. Fransızların bölgedeki yetersizlikleri ve kötü yönetimleri Maraş olayları gibi gelişmelere ortam hazırlamıştır. 1920 başlarında Milli Mücadele hareketi Batı cephesinde Yunanlıların ilerleyişinin yavaşlatmış, Fransızları Çukurova'da zor duruma düşürmüş, Ermeniler karşısında başarılı bir mücadele vermiştir.¹²²⁷

Savaşın sona ermesiyle birlikte Türklerin Arap coğrafyası ile bağları koparılıp Anadolu Türklüğü varlık yokluk savaşı verirken Arap Bürosu'nun bölgedeki faaliyetlerine olan ihtiyaç da azalacaktı. Bu dönemde, Kahire Arap Bürosu hem yapısında hem de işlevinde kayda değer bir dönüşüm geçirdi. Mart 1919'da Allenby, Yüksek Komiser olarak Wingate'in yerini aldı. Büro böylece Kahire İngiliz idaresinin daha fazla kontrolüne girmiş oldu. Hicaz'daki Şerif güçlerine danışmanlık yapan ve demiryolu baskınlarında

---

¹²²⁵ Ali Satan, *İngiliz yıllık raporlarında Türkiye 1920*, çev. Burak Özsöz (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2010), 21. İşgal altındaki İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold'ın Foreign Office'e gönderdiği yıllık raporu ihtiva eden çalışmadır.

¹²²⁶ Satan, *İngiliz yıllık raporlarında*, 22-25.

¹²²⁷ Satan, *İngiliz yıllık raporlarında*, 45-65.

öncü rol oynayan Herbert Garland Büro'nun başkanlığına getirilirken, yardımcısı Yüzbaşı C.A.G. Mackintosh olacaktı.¹²²⁸

Mütareke sonrasında Arabistan'da durum hala belirsiz ve kritikti. Haşimi ve Vahhabi kabileleri Khurma vahası üzerinde mücadele içinde, Hicaz hükümeti iflasını ilan ederken Fahreddin Paşa Medine'den çıkmaya direniyordu. Şerif ve bedevi silahlı gruplara yapılan para desteği, artık Mısır hazinesini zora sokmakta ve savaşla birlikte maddi kaynakları tükenen İngilizler için içinden çıkılmaz olmuştu. Şerif Hüseyin, İngilizlerden ilk altını desteğini Mart 1916'da 53.000 £ olarak aldı. 8 Ağustos 1916'dan başlayarak, resmi para yardımı (sübvansiyon) ayda 125.000 £ olarak belirlendi ve bu miktar sık sık aşılabaktı. Wingate'in yüksek komiserliğinde Londra'dan para akışı düzensiz veya geciktirildiğinde, Mısır hazinesinden yararlanılacaktı. 1917 baharında durum ciddi bir hal aldı. Hüseyin, yeni kurulan hükümetinin büyüyen borçlarını karşılamak için aylık ödemenin 75.000 £ daha arttırılmasını ve tüm ödemenin altın olarak devam etmesi konusunda ısrar etti.¹²²⁹

Arap Bürosu bölgeye gönderilen para akışının, sübvansiyonun aracısı olmakla birlikte Şerif'in komutanları tarafından yanlış kullanılmasının da sorumlusu görülecekti. Diğer taraftan Şerif'in oğullarından her biri kendi başına bir güç olduğundan İngilizlerin sübvansiyonun doğru kullanımından sorumlu tutabilecekleri tek bir lider de yoktu. 1917 sonlarında Büro, Wejh limanı çevresindeki İngiliz dostu kabilelere birkaç aydır ödeme yapılmadığını öğrendi. Cidde'den Wilson yaptığı araştırma sonucunda, Lawrence'ın yetkisiz olarak, Wejh Eylül sübvansiyonu için tahsis edilen 25.000 £ 'ı kaldırdığını Büro'ya haber verecekti. Bu türden olaylara savaş boyunca rastlanmakta ve Arap Bürosu'nun eleştirilmesinin haklı dayanakları olmaktaydı.¹²³⁰

Büro elemanları bu gibi suistimallere rağmen yardımın miktarının arttırılması ve zamanında gönderilmesi için yukarıya baskı yapmayı da ihmal etmeyecekti. Mart 1918'de W. A. Davenport, daha fazla altın ihtiyacı hakkında rapor vermek üzere Abdullah'ın kampına gönderildi. Burada yapılan israfa rağmen Wilson, sübvansiyon artışının güçlü savunucularından oldu: *"Kişisel olarak düşünüyorum ki bugüne kadar yaptığımız harcamalar için tam bir değerden daha fazlasına sahip olduğumuzu ve artışın şu anda başvuruda bulunduğu görüşündeyim, ... Aldığımız büyük avantajlar için herhangi bir*

¹²²⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 192.

¹²²⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 192-193.

¹²³⁰ Westrate, *The Arab Bureau*, 193.

şekilde aşırı ödeme olmaktan uzaktır ve şimdi elimizde kartlardan uygun bir şekilde faydalanırsak, daha sonra yasal olarak almayı bekleyebiliriz.”¹²³¹

Arap Bürosu’nun faaliyetleri isyanın kuzeye yayılmasıyla -Filistin ve Suriye- örgütsel olarak büyüdü. Ancak bu büyüme Batı Arabistan ve Allenby'nin operasyon alanıyla sınırlıydı. Büronun giderek zayıflayan Mezopotamya'daki etkisi, Cox'un yerini alan Arnold Wilson idaresinde Sykes'in eseri olan büronun Basra şubesinin kaldırılmasıyla sona erdi. Neticede Gertrude Bell’e göre, Kahire Arbur için Arap para akışını sağlamak ve Cidde ile Kahire İngiliz İdaresi arasında irtibat görevi dışında yapacak hiç bir şey kalmamıştı.¹²³²

Arap Bürosu'nun mevcudiyeti ve geleceği ile ilgili tartışmalar, savaş sonrası dönemde yeniden başlayacaktı. Arap Bürosu savunucuları, Yakın Doğu istihbaratının ve büyük ölçüde genişletilmiş bir Büro’nun yeniden düzenlenmesi adına plan ve programlar sundular. Bu planın ilk tasarısı, iki büro subayı olan Yarbay Pirie-Gordon ve Yüzbaşı Mackintosh tarafından Ocak 1918'de oluşturuldu.¹²³³

Bu tasarlanan büronun işlevleri şu şekilde ortaya konulmuştur:

(1) tüm Müslüman nüfuslar hakkında bilgi toplamak; (2) bu halklara yönelik politikalar hakkında tavsiyelerde bulunmak; (3) şimdiye kadar, konsolosluk hizmetlerinin veya Hindistan hükümetinin kontrolü altında olan Arabistan, İran, Türkiye ve Müslüman Afrika'daki tüm bu siyasi işleri kontrol etmek; (4) sübvansiyonların belirlenmesine yardımcı olmak; (5) ortak Dışişleri Bakanlığı-Hindistan Ofisi politikalarının oluşturulmasını kolaylaştırmak; (6) yerel gereksinimlere uygun olarak Müslüman eğitimi sorununu incelemek; ve (7) misyonerlik faaliyetinin siyasi etkilerini incelemek. Yeni büroda, casusluk damgalasından kaçınmak ve olabildiğince askeri değil, sivil personel bulunmalıdır.”¹²³⁴

Harold Fenton Jacob tarafından bu planın siyasi yönü, “*Müslüman Bürosu için Bir Talep (A Plea for a Moslem Bureau)*” başlıklı bir kitapçıkta tartışıldı. Jacob, bu sorunlu bölgede, İslam dünyasında can çekişen halifelik yerine her türlü geçici otoriteye hazırlanmanın önemini vurguladı: “*Tüm yapabileceğimiz, bir gün onları bir araya getirecek güçlü adamı ortaya çıkarmak ümidiyle, imparatorluğumuzdaki birkaç Arap devletini teşvik etmek ve gelecekteki konfederasyonlarını hedeflemek.*” İngilizler tarafından bir araç olarak

¹²³¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 194.

¹²³² Westrate, *The Arab Bureau*, 194-195.

¹²³³ Westrate, *The Arab Bureau*, 195.

¹²³⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 195.

kullanılabilecek yeterince esnek bir liderin bulunup İslam dünyasına ihraç edilmesi, Büro'nun gerçekleşmesini istediği bir mesele olmuştu. Jacob'a göre, Arap Bürosu, Mısır ve Hindistan'nın ortak bir bakış açısı ortaya koyabileceği ve İngilizlerin İslam dünyasındaki gücünü arttıracak bir vasıta olmalıydı.¹²³⁵

Jacob, emperyal yapıda bir Müslüman Bürosu olması gerekliliğini ve Arap Bürosu'nun bu daha geniş hedefleri başarmada yeterli olmadığını da dile getirdi:

*“Eğer farklı düşünürsek farklı davranırız ve bu karışıklık yaratır. İmparatorluk içindeki İslami sorunlarla başa çıkmak için ortak bir politikaya ihtiyacımız var. Hakim bir prensibimiz olmasa da, Hindistan kendi planını düşünüyor. Müslümanlar birleşmek istiyor. Onayımızla ve Kralımızın himayesinde birleştiklerinden emin olalım.”*¹²³⁶

Jacob'un önerisi ile Yakın Doğu istihbarat faaliyetlerinden sorumlu genişletilmiş bir Arap Bürosu kurulması, büronun şubelerinden gelen İslam dünyası ile ilgili tüm istihbaratın toplanması, harmanlanması ve hazırlanan özetlerin Londra'daki merkezi Arap Bürosuna aktarılması tavsiye edildi. Cebelitarık, Malta, Mısır, İstanbul, Mezopotamya, Aden, Hindistan ve Singapur gibi şube büroları, coğrafi olarak belirli bir bölgenin bakanlıklarını, istihbarat uzmanlarını ve konsolosluklarını içine alacak şekilde yerleştirilmiş istihbarat merkezleri olacaktı.¹²³⁷ Yakın Doğu'da kurulması tasarlanan sürekli ve birleşik bir İstihbarat Servisi, merkezi kayıt için sırayla Sömürge Bakanlığı, Amirallik, Savaş Bakanlığı, Hindistan Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı'na rapor verecekti. Dışişleri ise Büro'nun yetkisini elinde tutacak Doğu Komitesi'ne (Eastern Committee) rapor verecekti. Büro'ya bağlı tüm iç örgütler arasında yazışma özgürlüğü sağlanacaktı.¹²³⁸

İngiliz Savaş Bakanlığı, 7 Temmuz'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli bir yazıda, sürekli ve birleşik bir İstihbarat sistemi kurulmasını öneren bir projeyi sunuyor. Dışişleri Bakanı vekili Lord Curzon bu projeyi kabul ederse, Doğu Komitesi'nin de katıldığı bir toplantıda konunun masaya yatırılması önerildi.¹²³⁹ Bu plana göre, Türkiye'de ise İstanbul'da geçici olarak bir Müslüman İstihbarat Bürosu şubesi kurulmalıydı. Tüm

¹²³⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 195.

¹²³⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 196.

¹²³⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 196.

¹²³⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 197.

¹²³⁹ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri* (Ankara: TTK Yayınları, 2013), 23.

istihbarat şubeleri, bu bilgi bankasından, gerektiğinde yararlanabileceklerdi. Bu Arbur şubesi şimdilik İstanbul'daki istihbarattan sorumlu tuğgeneralin emrinde çalışmalı ve topladığı bilgileri kayıt altına almak, bölgedeki İngiliz politikasının şekillenmesinde destek olmak gibi görevleri yerine getirmeliydi. Dışişleri Bakanlığı, önerilen bu proje hakkında 31 Ekim'de cevap vererek Lord Curzon'un bunu onaylamadığını bildirmiştir.¹²⁴⁰ Aslında Dışişleri Bakanlığı, Şerif İsyanı ve Arap Bürosu'nun savaş sonrası Arap bağımsızlığına destek vaatlerinden giderek daha fazla huzursuzluk ve kuşku duydu. Tabii ki Büro'nun Arap meseleleri üzerindeki uzmanlığını sorgulamadı.

Bu planın Mayıs 1919'da Savaş Bakanlığı tarafından benimsenmesi sonrasında Mısır Yüksek Komiseri Fieldmareşal Allenby de desteklediğini yaptığı açıklamalarla ortaya koydu:

*“Yakın Doğu ülkeleriyle ilgili her türlü bilgi edinmenin şimdi sunduğu garip fırsatlar, barış koşulları elde edildikten sonra tekrarlanmayacak. Bir Yakın Doğu Örgütü'nde istihbarat görevlerini devam ettirmeye eğitilmiş istihbarat personeline şimdi kolayca izin verilirken, ...bir kararın uzun süre ertelenmesi durumunda, Büronun temas sürekliliği ve personelin korunması durumunda olduğu kadar etkili bir organizasyon olmayacağı kesindir.”*¹²⁴¹

Allenby, Orta Doğu'daki henüz bölgesel sorunların çözülmediği yerleşilmemiş sorunlu siyasi atmosfere rağmen, acil bir yeniden yapılanmada ısrar etti. Onun bu ısrarında elbette Mısırlı milliyetçilerin neden olduğu olayların ve Büro'nun Mısır hükümeti için gözetim değerinin etkisi büyüktü. Allenby'nin yardımcısı Rennell Rodd da Kahire'nin İslam dünyasının bilgilerini toplamak ve harmanlamak için en uygun merkez olduğu konusunda hemfikirdi. Allenby, yeniden düzenlenen Arap Bürosu'nun dört bölümden oluşması teklifinde bulundu: (1) askeri ve siyasi istihbarat; (2) ticari ve ekonomik istihbarat; (3) tarihi, etnografik ve coğrafi araştırma; ve (4) kişilik profillerinin derlenmesi, şüphelilerin ayrıntıları ve propagandacıların faaliyetlerinin izlenmesi için tasarlanmış bir kayıt ofisi.¹²⁴²

Yakın Doğu istihbaratını yeniden örgütlemek için yapılan bu girişim, orijinal Arap Bürosu'nun işlevini yapamaz kılan benzer nedenlerle sonuçsuz kaldı. Büro'ya yönelik kuruluşunda yaşadığından daha fazla muhalefet yapıldı. Özellikle beklenildiği gibi

¹²⁴⁰ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde*, 24-25.

¹²⁴¹ Westrate, *The Arab Bureau*, 197.

¹²⁴² Westrate, *The Arab Bureau*, 197-198.

Hindistan'dan ve diğer taraftan Londra'dan tepkiler yükseldi. Londra'da Kahire bürokrasisinin İngiltere'nin Arap ilişkilerinde lider bir konumda kalma arayışı olarak yorumlandı. Aslında Arap Bürosu ve Kahire İngiliz İdaresi'nin büyük kısmı büronun savaş sonrasında da devamını Arap politikasının vazgeçilmezi olarak düşünüyordu. Wingate, mütareke öncesi dönemde, *"Arap Bürosu'nda içtenlikle güvendiğim tatmin edici bir kontrol organizasyonunun savaştan sonra da sürdürüleceği ve hatta genişleyeceği... çekirdeğimiz var..."* diyecekti.¹²⁴³

Londra, Kahire'den gelen *"müstakil olarak genişletilmiş bir istihbarat ağı"* düşüncesine karşı çıkmamakla beraber şüpheli idi. Büro'nun eski üyesi olan Savaş Bakanlığı'ndan Deedes, Kahire'nin bürokrasideki rolünün artması ihtimalini doğru bulmadı: *"Bir Doğu İmparatorluğu olarak kalacağımız sürece, merkezileştirebileceğimiz -gücümüzün yeteceği- tek bir yer var ve bu da Londra ... en eksiksiz iletişim merkezi..."*¹²⁴⁴

Hindistan'ın itirazları, 1916'da olduğu gibi Delhi ve Kahire arasındaki çekişmenin yanında, İslam dünyasıyla bir bütün olarak ilgilenme fikrini, teoriden hakikata dönüşeceği endişesiyle reddetti. İslami Büro gibi kavramlar, İslam dünyasındaki dayanışmayı tanıma ve bir ölçüde teşvik etme olarak görülecekti. Arnold Wilson, Delhi'deki üstlerine büronun faydası sona ermiş bir savaş önlemi olduğunu ve bir ikamet şubesine indirgendiği bildirecekti. Yeni Yakın Doğu Bürosu fikrine en sert tepki beklenildiği gibi Hindistan Bakanlığı'ndaki Hirtzel'den geldi:

*"Bu öneriye ve bunun altında yatan teoriye şiddetle karşıyım... Albay Jacob'un notunda veya Kıdemli Yüzbaşı H. Pirie Gordon'un bildirisi yani diyor ki "İslami bir politikaya" sahip olmalıyız. ... Hristiyanlığın ve İslam'ın düşmanca kamplarda kalıcı olarak yer almasını istiyorsak, elbette "İslami bir politikaya" sahip olmaya izin vermeliyiz. Üstelik, Panislamistin istediği şeydir -iddialarını gördüğümüz gibi kabul etmek ve gerçekten de etini gerçekten tüyler ürpertici bir şeye dönüştürmek... Elbette her yerde istihbarat subaylarımızın ellerinden gelen tüm bilgileri toplamasına izin verin. Fakat İslami bilgi toplamak için özel bir mekanizma kurarsak, kaçınılmaz olarak her şeyi İslami gözlüklerle görmeye başlayacak ve Panislamistin geçmişte bu kadar başarılı bir şekilde uyguladığı bu tür "öneri" için uygun konular haline geleceğiz."*¹²⁴⁵

Dışişleri Bakanlığı'ndan Hubert Young da *"Bu fikre her zaman siyasi hareketlerden ziyade dini hareketler üzerinde stres yaratma eğiliminde olduğu için karşı çıktım"*

¹²⁴³ Westrate, *The Arab Bureau*, 198.

¹²⁴⁴ Westrate, *The Arab Bureau*, 198-199.

¹²⁴⁵ Westrate, *The Arab Bureau*, 199.

diyerek muhalefetini dile getirdi. Ayrıca Young, Arap Bürosu'nun zaten böyle bir örgüt haline gelerek miladını tamamladığını ifade etti. Bu sırada Dışişleri Sekreteri ve 1918 ve 1919'da Savaş Kabinesi'nin, Türkiye ve Orta Doğu'dan sorumlu olan Doğu Komitesi'nin (Eastern Committee) başkanı olan Lord Curzon'un düşmanlığı, Arap Bürosu'nu canlandırma ve devam ettirme projesini sonuçsuz bıraktı. Curzon bu planın zamansız olduğunu ifade etti.¹²⁴⁶

1920 yazında, daha güçlü bir Arap Bürosu planı bu kez Savaş Bakanlığı'ndan Tümgeneral William Thwaites tarafından hazırlandı. Askeri İstihbarat Direktörü Thwaites'in raporu, Dışişleri Bakanlığı'nı anı yakalamaya çağırdı: *"Zaman kaybetmemeliyiz... Bu örgütü kurarken, savaş öncesi koşullar altında yalnızca diplomatik veya konsolosluk temsilcilerinin bulunduğu birçok yerde askeri birlikler, Misyonlar ve Yüksek Komiserlerimiz olduğu zaman asla şimdiki gibi elverişli bir fırsata sahip olamayacağız."* Onun projesi Arap Bürosu'na iki Avrupa şubesinin -Roma ve İsviçre- eklenmesi dışında Jacob'un planından çok az fark barındırmaktaydı.¹²⁴⁷

Maliye Bakanlığı'nın Mütareke sonrasındaki kemer sıkma politikası, İngiltere'nin askeri harcamalarının azaltılması ve savaş borçlarının yıkıcı etkisi büronun faaliyetlerini azaltmak ve sonrasında kapatılması adına gerekçeyi hazırladı.¹²⁴⁸ Arap Bürosu'nun 1920 harcamalarına ilişkin zamansız açıklamaları da karara tuz biber ekecekti. Hazine, 1918 yılında yaptığı incelemede Arap Bürosu'nun yıllık harcamasının 14.000 £ 'dan fazla olduğuna tanık oldu. Halbuki Haziran 1916'da yıllık personel harcamalarını 3.000 £ ile sınırlamıştı. *"Clayton'ın gizli hesabı"* olarak adlandırılan Büro'nun harcama cetveli, yerli belgelerde 2.000 £ ve yaklaşık 10.000 £ ek sübvansiyon, rüşvet ve benzerleri idi. Hazine *"Dışişleri Bakanlığı'nun kontrolü gözle görülür derecede yetersizdi"* dese de Bakanlığın bunu görmezden geldiği açıktır.¹²⁴⁹

Nihayet, Arap Bürosu savunucuları bu savaşı kaybetcekti. Büro'nun 19 Şubat 1920'de kapatılmasından sonra Arap Yarımadası ile olan ilişkiler Cidde üzerinden yürütüldü. Böylece Cidde ile Dışişleri Bakanlığı arasında doğrudan ilişki kuruldu. Savaş zamanı

¹²⁴⁶ Westrate, *The Arab Bureau*, 200.

¹²⁴⁷ Westrate, *The Arab Bureau*, 200.

¹²⁴⁸ Westrate, *The Arab Bureau*, 200.

¹²⁴⁹ Westrate, *The Arab Bureau*, 201.

askeri istihbarat ağırlıklı iken 1920’den sonra burada sivil istihbarat ve Konsolosluk faaliyetleri ön plana çıktı.¹²⁵⁰

Cidde’deki görev yapacak İngiliz istihbarat uzmanları sırasıyla şu şekilde olacaktı: Cyril Wilson (1916–19), C. E. Vickery (1919–20), William Batten (Acting Agent, 1920–21), W. E. Marshall (1921–23), Laurence Grafftey-Smith (Vice-Consul, 1921–23) ve Reader Bullard (1923–25).¹²⁵¹

---

¹²⁵⁰ Çabuk, “İngiliz Belgelerine Göre”, 1143.

¹²⁵¹ Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları*, 68.

SONUÇ

İngilizler henüz Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Orta Doğu'da Kahire merkezli bir istihbarat ağı kurdular ve savaş esnasında geliştirdiler. Bunun sonucu olarak İngiliz istihbaratı, Orta Doğu'da EMSIB, GHQ Medforce gibi çeşitli isimler altında faaliyet yürüttü. Savaşın başlamasıyla birlikte İngiltere'nin Hindistan haricindeki Müslümanlara yönelik politikalarını yönlendirecek ve bölgede İngiltere lehine propaganda yapacak bir kuruma ihtiyaç duyuldu. Savaş Bakanlığı'nın Orta Doğu uzmanı Mark Sykes, karşı-düşman propagandası ve Alman-Türk savaş girişimleri üzerinde istihbarat toplama dahil olmak üzere, Osmanlı toprakları için İngiliz siyasi faaliyetlerini koordine etmek amacıyla Londra'da bir "İslami Büro" kurulmasını önerdi. Britanya'nın Mısır'daki istihbarat şefi Clayton, bürodan yalnızca Arap ve İslami meselelere odaklanmakla kalmayıp, bölgede izlenecek siyaset üzerinde Londra'daki politika yapıcılara talimat vermek için Kahire'de bulunmasını isteyerek fikri geliştirdi.

1915 yılında yaşanan askeri gelişmeler, Gelibolu ve Kut'daki İngiliz yenilgileri, İngilizlerin bölgede tek ve tutarlı bir Arap politikası yaratılma çabalarına hız kazandırdı. Dışişleri Bakanlığı, McMahon'a Osmanlı kuvvetleri içinde yer alan Arapları savaştan çıkaracak bir şeyler yapması için acilen harekete geçmeye çağırdı. Diğer taraftan İngiltere'nin imparatorluk kazanımlarını korumak için Mısır ve Hindistan arasındaki bölgede kontrolü sağlama adına en etkili silahlardan biri de istihbarattı. Bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin iş birliği ve koordinasyon yetersizliğinin yanı sıra tutarlı bir Arap politikası izlemek adına Orta Doğu istihbaratı 1915 yılı sonunda yeniden düzenlendi. Orta Doğu'ya hakim olduğunu düşünen İngiliz yetkililer, Arap coğrafyasının sınırların ötesinde iç içe geçen bir dokuya sahip olduğu, belirli bölgesel sınırlara göre ele alınması gerektiği ve Bedevi yaşamının göçebe karakteri göz önüne alındığında kabilelerle iletişim kurmanın bir bütün olarak ele alınması gerektiğine kanaat getirdi. Arap Bürosu'nun kurulması ve

sahada görev yapacak istihbarat personelinin ayrılıkçı Arap unsurları ve aşiret liderleriyle sıcak teması bu anlamda önem arz etmekteydi.

İngiltere'nin savaş sonrasında Osmanlı topraklarındaki öncelikleri ve menfaatlerini sıraladığı De Bunsen Komitesi kararları, Arap Bürosu'nun kurulmasına giden yolun kilometre taşlarından oldu. Ancak Fransa'nın bölgedeki menfaatleriyle çatışması, bu kararların yerini Sykes-Picot Antlaşması'nın almasına; Arap halifeliği yaratma düşüncesi Şerif Hüseyin'i Büro aracılığıyla desteklemeye; İngiltere'nin bölgedeki kazanımlarını devam ettirmek için Şerif'in oğullarına Suriye, Irak, Ürdün Krallıklarının kapatılan büronun eski personeli aracılığıyla verilmesine ortam hazırlamıştı.

Büro'nun kurulmasında *cihad-ı ekberi* etkisiz kılma, Alman Pan-İslam Bürosu'nun ve Türk propaganda faaliyetlerine karşı yetersiz kalındığının dile getirilmesi yanında Sir Mark Sykes ve Gilbert Clayton'ın faaliyetleri en büyük etkiye sahipti. Büro'nun görevleri ve yapısı, Sykes tarafından ortaya koyulmakla birlikte çalışma programı ve organizasyon sistemi, Clayton'ın dediği gibi “bir çocuk gibi” büyümesi sürece yayılmış, gelişmelere bağlı olarak değişiklik göstermişti. Büro'nun kurulmasını esas alan ve Sykes tarafından kaleme alınan teklif yazısı, Mısır Yüksek Komiseri aracılığıyla Dışişleri Bakanlığı'na gönderildi. Asquith hükümeti tarafından toplantıya çağrılan İmparatorluk Savunma Komitesi, 7 Ocak 1916 tarihinde bu teklifi görüşerek Arap Bürosu'nun kurulması yönünde karar aldı. Büro'nun kuruluşu öncesi ve sonrasında Donanma, Savaş ve Dışişleri Bakanlıkları arasında Büro'nun kimin denetiminde olacağı, bütçesinin sağlanması, yetki ve görevlerinin kime-neye hizmet edeceği noktasında çok sayıda yazışmaya ve mücadeleye sahne oldu. Donanmaya yakınlığı ile bilinen Clayton değil bu kez Büro'nun Dışişleri Bakanlığı kontrolünde olması gerektiğini düşünen Sykes kazanmıştı. Neticede Büro, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olan Mısır'daki Yüksek Komiserlik altında Sudan İstihbarat Departmanı'nın bir bölümü olarak kuruldu. Bütçesi ise Donanma ve Maliye Bakanlığı tarafından karşılandı.

Kahire'deki Savoy Oteli'nde kurulan Arap Bürosu'nun çalışma düzeni yarı özerk bir fikir üretim merkezine benzemekteydi. Her bir Büro üyesi, kendi operasyon alanından gelen bilgileri toplayıp analiz etti ve gizli rapor haline getirilerek *Arab Bulletin*'de yayınlandı. Bu raporlar, az sayıdaki kişi ve departmana dağıtılmakla birlikte bölgedeki İngiliz savaş çalışmalarına rehberlik etti. Londra, Simla ve Kahire'deki İngiliz yönetimi, Türkiye'ye

karşı savaşı nasıl yürütülmesi gerektiği ve İngiliz savaş hedeflerinin doğası konusunda farklı fikirlere sahipti. Ancak, Yakın Doğu'daki İngiliz politikalarının uyumlu hâle getirilmesi ile görevlendirilen büronun çok önemli işlerde fazla bir rolü olmayacaktı ve politika oluşturan üstlerine ne ölçüde etki ettiği meselesi belirsizliklerle dolu kaldı.

Arap Bürosu, Sykes'ın ortaya koyduğu fonksiyon ve işlevleri yürütmekle birlikte Hindistan hükümetinin bölgedeki istihbarat yetkilerini devralamamıştı. Hindistan, Mezopotamya bölgesinde askeri, siyasi ve istihbarat açısından etkin olmaya devam etti. Hindistan yönetimi gerek bürokratik girişimlerle gerekse Hindistan'ın kendine has yapısını öne sürerek Büro'nun etkisine engel olmuştu. Diğer taraftan, Sykes ve diğerleri, mevcut bürokraside büro için yer bulamadılar. Çünkü Büro, hem bir askeri ve siyasi istihbarat ofisi hem de propaganda ve politika birimi olmakla türünde benzersizdi.

Şerif Hüseyin'in Haziran 1916'da başlayan isyanı, Orta Doğu'daki İngiliz politikasının farklı yönlerini uyumlu hale getirmek için politika ve propaganda aracı olan Arap Bürosu tarafından etkili bir şekilde yönetildi. İsyen süresince asilere gerekli silah, mühimmat, istihbarat ve para desteği de Arap Bürosu tarafından temin edildi. Arap Bürosu, lojistik destek ve finansal yardımın yanı sıra gerilla savaşını da yönetti. Büro, Şerif Hüseyin isyan edince faaliyetlerini bu isyan üzerine yoğunlaştırarak devam ettirdi. İsyani'nın başlamasında ve büyümesinde aktif rol alan Arap Bürosu, asilere askeri eğitim ve danışmanlık hizmeti verdi. Bölgedeki bedevi Araplar arasında rüşvet dağıtmak suretiyle onların isyana katılmalarını da teşvik etti. Hicaz'daki Osmanlı birliklerinin Suriye'deki birlikleriyle bağlantısını kesmek amacıyla Hicaz Demiryolu'na yönelik baskınlar ve tahripler Garland, Lawrence, Joyce, Newcombe, Davenport ve Dawnay gibi büro üyeleri liderliğinde gerçekleştirildi.

Şerif isyanı, Büyük Savaş'ta İngiltere için Türk idaresinin bölgeyle bağıını koparmak adına başarılı bir girişim oldu. İngiliz hükümeti, Türk ordusuna karşı ve Hicaz kıyı şeridinde düzenli bir ordu müfrezesi çıkarma ve hatta Medine'deki Türk garnizonuna karşı hareket etme kapasitesine sahipti. İngiliz teşkilatındaki güçlü isimler böyle bir seçimi tercih etse de, Türklere karşı düzensiz bir Arap savaşı yürütme kararı alındı. Bu kararın temeli istihbarattı ve istihbarat topluluğu idi. İngiliz istihbaratı, Kahire'yi, Arap ayaklanmasının İngiliz cephesinin bir uzantısı olarak değerlendiremeyeceği, ancak yabancı Hristiyan birliklerinin müdahalesi olmadan yerli bir Arap ayaklanması olarak

ilerlemesi gerektiğine ikna etti. İsyân, tam anlamıyla bir gerilla müfrezesi modeliydi. İstihbarat, İngiliz ve isyancı Arap liderlere taktik ve stratejik planlamada güçlü bir araç sağladı. Humint, Sigint ve özellikle Imint, İngilizlerin uzaktaki Türk ve Arap faaliyetlerini takip etmesine ve zaman zaman neredeyse anında, sahadaki değişiklikleri değerlendirmesine bazen hatalı da olsa izin verdi.

Arap Bürosu, bir dizi “doğulu uzman” dan oluşuyordu. Üyelerin neredeyse hepsi savaştan önce Türk Arabistan'ında vakit geçirmiş ve Arabistan ile Orta Doğu'nun siyaseti, kültürü ve gelenekleri hakkında detaylı bilgiye sahiptiler. 1914'ten önce memurlar, konsololar ve seyyahlar tarafından toplanan büyük miktardaki veriler de el kitapları şeklinde hizmete sunuldu. Bu el kitapları, Büro tarafından hem Deniz İstihbarat Bölümü ve Kraliyet Coğrafya Topluluğu ile iş birliği içinde hem Savaş Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı hem de Hindistan Hükümeti tarafından basıldı. El kitapları İmparatorluk'taki üst düzey siyasi yetkililere, bölge yetkililerine ve o sahada görev yapan subaylara dağıtıldı.

Arap Bürosu'nun yayın organı olan Arap Bülteni, genellikle sahadaki istihbarat uzmanlarından alınan haberler ile oluşturuldu. Arap Bürosu istihbarat uzmanları Arap aşiretlerinin künyelerini, zafiyetlerini listelediler. Askeri, siyasi ve yerel casuslar vasıtasıyla geniş ölçekli veriler toplayarak İngiltere'nin bölgedeki siyasi ve askeri politikalarının alt yapısını oluşturdular. Bülten, Londra ve Orta Doğu'daki ilgili askeri ve siyasi personele ve ayrıca Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz bölgesindeki diğer diplomatik görevlilere gönderildi. Arap Bülteni'in resmi olmayan okuyucu kitlesi çok daha genişti ve bu sayı neredeyse anında önemli ölçüde arttı. Ancak kısa süre sonra hangi departmana dağıtılacağı sorun haline geldi. Bu durum, Arap Bülteni'nin Orta Doğu siyasetinin belirlenmesinde oynadığı rolü göstermesi bakımından dikkate değerdir. Arap Bülteni'nin varlığı müttefik devletlerden Fransız ve İtalyanlar tarafından keşfedilmişse de onun hakkında İttifak devletleri kaynaklarında herhangi bir veriye rastlanmamıştır.

Arap Bülteni'nin kıymeti, tüm kayda değer istihbaratın hızlı bir şekilde toplanıp aktarılması, çok kaynaklı analizi ve editoryal yorumu, Arap Bürosu'nun tüm izlenimlerini ve kaygılarını iletmesi idi. Bülten'in geri kalanını ise ayrıntılı görev raporları, aşiret ve topografik araştırmalar, siyasi ve biyografik araştırmalar ve bilimsel standarttaki diğer makaleler oluşturmaktaydı. Arap Bülteni, diğer taraftan istihbarat topluluğunun olaylara ilişkin yargısını şekillendiren ve günlük operasyonlarını yönlendiren ayrıntıların

gelgitlerini de yansıtıyordu. Bülten'in geniş kapsamına karşılık Hogarth'ın belirttiği gibi varoluşunun birinci önceliği, “Hicaz ve Arap İsyanı alanı” olacaktır. Arap Bülteni ikinci olarak, yetkili olduğu bölgedeki siyasi meseleler hakkında yetkin yorum ve yargılarda bulunma çabasında olmuştu. Üçüncü olarak da Arabistan haritaları, Arap tarihine yönelik makale örnekleri, Araplar ve Arapça konuşulan coğrafya hakkındaki tüm verileri toplama ve kaydetme hedefine yönelik çalışıldığını da göstermektedir.

Arap Bürosu, istihbarat ve araştırma bilgilerinin düzenlenmesi ve harmanlanmasına ek olarak, Müttefik devletler propagandasının uyumu ve dağıtımı ile uğraştı. Arap Bürosu tarafından al-Haqıqa (Hakikat) ve El Kawkab gibi resmi propaganda yayınları üretildi ve dağıtıldı. Bülten'de Mokattam, Reuter, El-Ahram gibi gazetelerden Şerif isyanını destekleyen propaganda yazılarına da yer verilmişti. Müslüman dünyasından Arabistan'daki gelişmelere verilen tepki de Bülten'de dikkatle izlenmiş, Şerif isyanı hakkında Müslüman kamuoyunun nabızı tutulmuştur. Bülten'de Arabistan'daki Türk taraftarı ya da Türk karşıtı olan kabile ve liderleri büro tarafından gruplandırılmıştır.

Arap Bülteni'nde Arap-Ermeni-Yahudi birlikteliğini sağlayarak Osmanlı'yı bölgede zayıflatmak ve İngiliz politikasını daha işler kılmak; Fransa'nın Orta Doğu'dan uzaklaştırılması ve Fransız karşıtlığı; Şerif Hüseyin ve oğullarının aracılığıyla İngiltere'nin Arabistan coğrafyasındaki konumunu güçlendirmesi, diğer Arap şeyh ve liderleri ile iyi ilişkileri devam ettirme; Türk Halife'ye karşılık Arap Halifeliği'nin kurulması; Arap milliyetçiliğini güçlendirme; Yakın Doğu'daki kadim Hristiyan unsurları destekleme ve Osmanlı cihadını etkisiz hale getirmek gibi Arap Bürosu'nun görüş ve kaygılarını izlemek de mümkündür. İlk baskısı 6 Haziran 1916 tarihinde yapılan Arap Bülteni son baskısını 30 Ağustos 1919 tarihinde, devamı olan “Notes on the Middle East” ismiyle ise 5 Haziran 1920 tarihinde yapmıştı. Müttefik devletlerin ve muhaliflerinin dikkatini başka yöne çevirebilme düşüncesiyle Arap Bülteni, “Notes on the Middle East” ismiyle yayınlanmaya başlasa da yayın hayatı kısa sürmüştür.

Türk cihadı ve Alman zaferi adına yapılan propagandaya karşılık İngiliz istihbaratı da karşı propaganda faaliyetleri yürüttü. İngilizlerin Orta Doğu'daki Türk propaganda ve istihbarat faaliyetlerinin engellenmesinde başarı sağladığı söylenebilir. Büro, bölgedeki Alman ve Türk istihbarat uzmanlarının faaliyetleri hakkındaki istihbaratı raporlar haline getirmiş ve bunların bir kısmı da Arap Bülteni'nde yayınlanmıştır. Almanların Stotzingen

Misyonu, Teşkilat-ı Mahsusa'nın "İpek Mendil Harekâtı" girişimine dair istihbarat ve bu misyonların ifşa edilerek başarısız kılınması İngiliz istihbarat teşkilatının Türk ve Alman istihbaratı karşısında bölgedeki etkili konumunu ortaya koymaktadır.

Arap Bürosu personeli, faaliyet alanı içerisindeki Arap aşiretlerinin künyelerini ortaya çıkarmış, zafiyetlerini listelemiş, askeri ve siyasi istihbarat uzmanları ile yerel ajanları vasıtasıyla verileri derleyerek siyasi ve askeri girişimlerin alt yapısını oluşturmuşlardır. Kuşçubaşı Eşref'in yakalanması örneğinde olduğu gibi Türk propaganda ve istihbarat faaliyetlerinin engellenmesinde başarı sağladıkları söylenebilir. Arap Bürosu'nda askerden, akademisyene, arkeologdan gazeteciye, politikacıdan bankacıya kadar çok farklı meslek grubundan insanlar bir araya getirildi. Büro'nun bölgedeki faaliyetleri sonucu, İngiltere yönetim mekanizması için özellikle Arabistan ve Arap halkı hakkında geniş bir arşiv oluşturuldu. Bölgede saha çalışmaları yaparak bölgenin haritalarını ve rota bilgilerini çıkarttılar ve elde ettikleri bilgileri Londra'ya gönderdiler.

McMahon-Hüseyin yazışmaları ile resmen başlayan İngiltere-Şerif ittifakının başarısı adına Büro, Türk karşıtı propaganda ve politika üretilmesine dair ihtiyacı da karşılamıştı. Bu bölgede Türk-Alman propaganda ve istihbarat çalışmalarını engellemek amacıyla bu ihtiyaç, İngiltere tarafından ilk defa gündeme gelmiş de değildi. Savaş öncesinde de Panislamık hissiyat (İngilizlerin gözünde) ile Almanların bölgedeki yayılmacı girişimleri, İngilizleri tedirgin etmekteydi. Bölgedeki bir isyanın Müslüman Arap yönü kesinlikle Türklerin gerçek bir cihat ilan etme kabiliyetine zarar verecekti. Osmanlı Devleti'nin dünyanın son büyük İslami gücü olarak siyasi statüsü, milyonlarca Hintli Müslüman nüfusa sahip İngiltere için büyük bir tehditti.

Büro'nun kilit isimleri, İngiliz politikalarının sahada yürümesinin kendi çıkarlarına da hizmet edeceğine dair Araplara güvence verdi, yalanlar söyledi ve tarafların birbirlerini kullanmalarını kolaylaştırdı. "Arap Bürosu" ismi ile Arapların çıkarlarını korumak için kurulmuş bir kurum olarak sunulmak istense de Hindistan'ın Müslüman nüfusu hassasiyetinin buna neden olduğu bilinmektedir. İngiltere, kendi amaçlarını gizlemek için Şerif Hüseyin isyanını da dünya kamuoyuna "Arap isyanı" olarak sundu. Tıpkı Türk yönetiminin Ermenilere, Şiilere, Araplara katliam uyguladığı ve kutsal mekanlara saldırdığı iddialarında olduğu gibi yoğun bir propaganda faaliyeti yürütüldü.

Arap Bürosu, İslam coğrafyasındaki propaganda faaliyetleri için kullanılmak üzere bölgeden gerekli materyalleri Londra'daki Enformasyon Bakanlığı'na gönderdi. Bunun yanında Londra'dan propaganda ofisinden gelen gazete, kitapçık, bildiri gibi propaganda malzemelerini de bölgede ve cephelerde dağıttı. Arap Bürosu'nun yürüttüğü istihbarat ve propaganda faaliyetleri, Arapların çoğunlukta yaşadığı coğrafyanın Osmanlı Devleti'nden ayrılışını hızlandırdı. Arap Bürosu'nun yayınları ve faaliyetlerinin sonucunda, bölge halkı üzerinde gerçeklerden uzak bir Osmanlı algısı meydana geldi.

Sykes'in müzakereleri ve Balfour Deklarasyonu, Mezopotamya'dan İngiliz Arabistler olarak bilinen bir grup akademisyen yöneticinin önerilerini neredeyse görmezden geldi. Bu erkekler ve kadınlar, neredeyse sadece Orta Doğu'da çalışan ve yerel kültür ve insanlarla doğrudan deneyimleriyle güçlü "kendi kaderini tayin" ideolojileri geliştiren İngiliz dış hizmetinin veya medyasının üyesiydi. Bu İngiliz Arabistlerin en önemlileri, T.E. Lawrence ve Gertrude Bell'di. Onlar Sykes, Hogarth, Storrs, Cornwallis, Newcombe, Wilson gibi diğer önde gelen isimlerle birlikte, İngiliz İmparatorluğu'nun bölgedeki hakimiyetine engel olabilecek gelecekteki çatışmaları önlemek için ayrılıkçı unsurlara Orta Doğu'da bağımsızlığı destekleyen bir politika izleneceği yönünde sözler verdiler. Nihayetinde Lawrence ve Bell'in iki yüzlülük ve yalanlar aynı zamanda sempati barındıran sesleri, uluslararası siyasete hâkim tartışmalarla ve tabii ki imparatorluk menfaatleri tarafından susturuldu. Sykes-Picot'nun çizdiği sınırlar, 1922'de San Remo Konferansı'nda Milletler Cemiyeti'nin görev sistemiyle etkin bir şekilde tanındı.

Arapça konuşan Osmanlı coğrafyasının yeni sınırlarının belirlenmesinde ve Devlet-i Aliyye'den koparılmasında etkin bir şekilde görev yapan Arap Bürosu, taraftarlarının devamı adına yaptığı mücadeleye rağmen 1920 yılı Şubat'ında lağvedilmiştir. Ancak bölgede emperyalist devletlerin menfaatleri için çeşitli enstrümanları kullanarak dini ve etnik çatışmaları derinleştirmeye, aşırı grupları desteklemeye yönelik çabaları ve istihbarat çalışmaları devam etmektedir.

Son olarak belirtmek gerekiyor ki, tezin konusu ve dönemi itibarıyla kapsamlı olması, günümüzü derinden etkilemeye devam eden meselelere temas etmesi, belgelerin hacmi ve zaman mefhumu göz önüne alındığında eksiklerinin olduğu bir gerçektir. Bu nedenle çalışma, ağırlıklı olarak İngiliz kaynakları ve belgeleri üzerinden hazırlanmıştır. Özellikle Türk ve Arap kaynakları üzerinden yapılacak araştırmalar ve dönemin Müslüman

düşünürlerinin görüşlerine yer veren çalışmalarla konunun daha anlaşılır hale getirileceği düşüncesindeyim.

KAYNAKÇA

- Adelson, Roger D. *Mark Sykes: Portrait of an Amateur*. London: Jonathan Cape, 1975.
- Alkan, Necmettin. *Ortadoğu'da Casus Savaşı: Nili*. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Allawi, Ali. *Faisal I of Iraq*. New Haven, CT: Yale University Press, 2014.
- Anadolu Ajansı. "Tarihi Filistin topraklarındaki Arap nüfusunun artışı İsrail'i endişelendiriyor", 29 Aralık 2021. (Erişim Tarihi 12 Ocak 2023) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tarihi-filistin-topraklarindaki-arap-nufusunun-artisi-israili-endiselendiriyor/2460206>
- Arthur, George. *Savaş Lordu Kitchener*, Çeviren Miralay Sabit, İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2010.
- Australian War Memorial. "Grenade Howitzer Mark 1 (Garland Trench Mortar) : Lone Pine, Gallipoli". (Erişim Tarihi 11 Ekim 2022), <https://www.awm.gov.au/collection/C117477>
- Avşar, Servet. *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Propaganda Raporları*. Ankara: Hitabevi Yayınları, 2018.
- Avşar, Servet. *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*. Ankara: Kim Yayınları, 2004.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu". *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7/1 (2007): 45-94.
- Bagatti, Fabrizio. *Lawrence of Arabia's Secret Dispatches during the Arab Revolt 1915-1919*. Barnsley: Pen & Sword, 2021.
- Bardakçı, Murat. "Cerablus 'kraliçe'si: Gertrude Bell", Habertürk, 4 Eylül 2016. (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022) <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1291959-cerablus-kralicesi-gertrude-bell>
- Bell, Gertrude Lothian. *Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi*, Çeviren Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yayınları, 2004.
- Bell, Gertrude Lowthian. *The Arab war, confidential information for general headquarters from Gertrude Bell, being despatches reprinted from the secret "Arab Bulletin"*. London: The Golden Cockerel Press, 1940.
- Berdine, Michael D. *Redrawing the Middle East: Sir Mark Sykes, Imperialism and the Sykes-Picot Agreement*. Londra: IB Tauris, 2018.
- Berridge, G.R. "Cadogan, Sir Alexander George Montagu". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-8. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/32234>.
- Berridge, G.R. "Graves, Philip Perceval". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2010): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/95701>.
- Bray, Norman N. E. *Shifting Sands*. London: Unicorn Press, 1934.
- British Library, IOR/15/5/15.
- British Library, IOR/L/MIL/17/16/12, *Handbook of Hejaz*, 2nd ed., Prepared by the Arab Bureau, Government Press, Cairo 1917.
- British Library, IOR/L/MIL/17/16/2, *First World War Military Handbooks*, Vol. 2.
- British Library, IOR/L/MIL/17/16/2, *Gazetteer of Arabia*, 2 vols, General Staff, Simla 1917.

- British Library, IOR/L/PS/10/658, *Notes on the Middle East*, No. 1 - 4. [The Qatar Digital Library]
- Bulut, Mehmet Hasan. *İngiliz Derviş - Yeni Türkiye'nin Doğuşu ve Aubrey Herbert*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.
- Bunton, Martin. "Cornwallis, Sir Kinahan (1883–1959)". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/32574>.
- Chandler, Andrew. "Deedes, Sir Wyndham Henry(1883-1956)". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/32768>.
- Clayton, Gilbert Falkingham. *An Arabian Diary*. Berkeley: University of California Press, 1969.
- Clio Visualizing History. "T.E. Lawrence". (Erişim Tarihi 13 Ekim 2022), <https://www.cliohistory.org/thomas-lawrence/lawrence/deraa/>
- Cornucopia. "A Good Man in Albania". (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <https://www.cornucopia.net/magazine/articles/a-good-man-in-albania/>
- Çabuk, Mustafa, "İngiltere'nin Cihan Harbi'nde Cihat Çağrısına Karşı Yürüttüğü Faaliyetler". İçinde *İlkçağlardan Modern Döneme Tarihten İzler*, editör Osman Köse, 445-465. Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.
- Çabuk, Mustafa. "İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro (1916-1920)". *Belgi Dergisi*. 2/17 (2019): 1130-1147.
- Çabuk, Mustafa. "İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'de Yürüttüğü Ermeni Propagandası". *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 17/1 (2019): 307-330.
- Daly, M.W. "Clayton, Sir Gilbert Falkingham (1875–1929)". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-3. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/32440>.
- Demir, Hilmi. "Arap Milliyetçisi ve bir Selefi olarak: Reşid Rıza", Türkiye Gazetesi, 31 Ekim 2020. (Erişim Tarihi 15 Ekim 2022) <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/hilmi-demir/arap-milliyetçisi-ve-bir-selefi-olarak-resid-riza-615998>
- Dictionary of Irish Biography. "Joyce, Pierce Charles". (Erişim Tarihi 17 Kasım 2022), <https://www.dib.ie/biography/joyce-pierce-charles-a9598>
- Doughty, Charles M. *Travels in Arabia Deserta*. London: Jonathon Cape, 1936.
- Earle, Edward Mead. *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çeviren Kasım Yargıcı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.
- Edens, Christopher. "Woolley, Sir (Charles) Leonard (1880-1960)". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-6. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/37021>.
- Egyptian Geographic. "The oldest Arab Egypt's Hotels (Part II)". (Erişim Tarihi 11 Ekim 2022), <https://egyptiangeographic.com/en/news/show/347>
- Eyice, Semavi. "Bell, Gertrude Lowthian". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5: 422-423. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- FitzHerbert, Margaret. *The Man Who was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert*. Londra: John Murray, 1983.
- Friedman, Isaiah. *British Pan-Arab Policy 1915-1922*. New Brunswick-New Jersey: Transaction Publishers, 2010.
- Fromkin, David. *Barişa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, Çeviren Mehmet Harmancı, İstanbul: Epsilon Yayınları, 2013.

- Garland, Herbert. *Ancient Egyptian Metallurgy*. London: Charles Griffin and Co. Ltd., 1927.
- Gill, David W. J. "Harry Pirie-Gordon: Historical research, journalism and intelligence gathering in the Eastern Mediterranean (1908-18)". *Intelligence and National Security*. 21/- (2006): 1045-1059.
- Gill, David. "Hogarth, David George (1862–1927)". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-2. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/33924>.
- Graves, Philip P. *İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1790-1939)*, Çeviren Yılmaz Tezkan, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1999.
- Graves, Sir Robert. *Storm Centres of the Near East: Personal Memories 1879-1929*. London: Hutchinson & Co., 1933.
- Hamm, Geoffrey. "British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy, and Empire (1898-1918)". Unpublished PhD Thesis, University of Toronto, 2012.
- Hart, B.H.L. "Stirling, Walter Francis (1880–1958)". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/36307>.
- Herbert, Aubrey. *Mons, Anzac and Kut*. London: Hutchinson & Co., 1930.
- Hill, Richard. *A Biographical Dictionary of the Sudan*. London: Frank Cass and Co.Ltd., 1967.
- Hülagü, Metin. "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. -/6 (1995): 139-154.
- James, Lawrence. "Sykes, Sir Mark, sixth baronet". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-7. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/36394>.
- Johnson, Maxwell Orme. "The Arab Bureau and the Arab Revolt: Yanbu' to Aqaba". *Military Affairs*. 46/4 (1982): 194-201.
- Karaca, Taha Niyazi. *Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell*. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Kartın, Cengiz. "Batılı Seyyahların Gözüyle Doğu". *Türk Yurdu*. 33/310 (2013): 214-226.
- Kartın, Cengiz. "İngiliz İstihbarat Belgeleri Üzerinden Ortadoğu'ya Oryantalist Bir Bakış". *Türkiz*. -/60 (2021): 27-50.
- Kartın, Cengiz. "İngiliz Konsolosluk Sistemi ve Osmanlı Devleti (1825-1850)". İçinde *Osmanlı Devleti'nin Diploması Tarihi, Makaleler 1*, editör M. Alaaddin Yalçınkaya ve Uğur Kurtaran, 287-318. Ankara: Altınordu Yayınları, 2020.
- Kartın, Cengiz. "İngiliz Ulusal Arşivi Kayıtlarında Mark Sykes'ın Ortadoğu İzlenimleri". *Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100. Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu*, 395-418. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.
- Kartın, Cengiz. "İngiltere'nin Kürt Politikası (1918-1923)". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014.
- Kartın, Cengiz. "Seyahat ve İstihbari Bilgi Üretimi: Francis Richard Maunsell ve Osmanlı Coğrafyası". İçinde *Seyahat Oryantalizm ve Bilgi Üretimi*, editör Avcı Remzi ve Şanlı Süleyman, 289-318. İstanbul: Hiperyayın, 2021.
- Kayalı, Hasan. *Jön Türkler ve Araplar*, Çeviren Türkan Yöney, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

- Kedourie, Elie. *In the Anglo-Arab Labyrinth*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- Kent, Marian. “Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”. İçinde *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler 1900-1923*, editör Marian Kent, 199-237. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Kırmızılar. “Osmanlı Coğrafyasında Arap İsyanları’ndan Bugüne”. (Erişim Tarihi 15 Ekim 2022), <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/tarihten/2922-osmanli-cografyasinda-arap-isyanlari-ndan-bugune>
- Koloğlu, Orhan. “Lawrence, Thomas Edward”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27: 114-116. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Koloğlu, Orhan. *Lawrence Efsanesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- Koloğlu, Orhan. *Türk- Arap İlişkileri Tarihi*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2017.
- Köni, Hasan. “Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri”. *Avrasya Dosyası*. 8/2 (2002): 150-166.
- Köse, İsmail. “Almanya’nın Stotzingen Misyonu: İngiltere ile Almanya’nın Arap Yarımadası ve Afrika’daki Mücadelesi”. *Tarih Bilinci*. -/29 (2014): 65-71.
- Köse, İsmail. “İngiliz Belgelerine Göre Arap İsyanı ve Arap Milliyetçiliği (1908-1917)”. İçinde *Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100. Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu*, 121-148. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.
- Köse, İsmail. *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı*. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türk – İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*. Ankara: TTK Basımevi, 1952.
- Kutluer, İlhan. “Alfred Guillaume”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14: 175-177. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Lasswell, Harold Dwight. *Propaganda Technique in the World War*. New York: Peter Smith, 1938.
- Lawrence, T. E. *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, Çeviren Bilal Çölgeçen, Ankara: Chiviyazıları Yayınları, 2015.
- Library of Congress. “Monograph on the Aden Hinterland as touching the states of Dthala, Library of Congress. “The new era in Palestine”. (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <http://loc.gov/pictures/resource/matpc.05805/>
- Lukitz, Liora. “Bell, Gertrude Margaret Lowthian (1868-1926)”. *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-12. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/30686>.
- Mackintosh, C.A.G. “Aspects of Middle-East press censorship during the war”. *Journal of The Royal Central Asian Society*. 33/2 (1946): 178-187.
- Mail Online. “Aristocrat to be exhumed in bid for bird flu cure”. (Erişim Tarihi 14 Ekim 2022), <https://www.dailymail.co.uk/health/article-439173/Aristocrat-exhumed-bid-bird-flu-cure.html>
- Mallowan, M.E.L. “Sir Leonard Woolley”, Expedition Magazine, 3 Ocak 1960. (Erişim Tarihi 18 Ocak 2022) <https://www.penn.museum/documents/publications/expedition/PDFs/3-1/Sir.pdf>
- Meram, Ali Kemal. *Belgelerle Türk –İngiliz İlişkileri Tarihi*. İstanbul: Kitaş Yayınları, 1969.

- Mercan, Sezgin. “İngiliz İstihbarat Mekanizmasında MI6”. İçinde *İstihbarat Örgütleri*, editör Ümit Özdağ, 77-111. Ankara: Kripto Yayınları, 2016.
- Meyer, Karl E. ve Shareen B. Brysac. *Orta Doğu Tarihi Kral Yaratanlar*, Çeviren Emine Eminel, Ankara: Akılçelen Kitaplar Yay., 2016.
- Mohs, Polly A. *Military Intelligence and the Arab Revolt*. Oxon: Routledge, 2008.
- National Portrait Gallery. “George Ambrose Lloyd”. (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw47276/George-Ambrose-Lloyd-1st-Baron-Lloyd?search=sp&sText=George+Ambrose+Lloyd&rNo=0>
- National Portrait Gallery. “Sir Gilbert Falkingham Clayton”. (Erişim Tarihi 12 Ekim 2022), <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw95762/Sir-Gilbert-Falkingham-Clayton>
- National Portrait Gallery. “William George Arthur Ormsby-Gore, 4th Baron Harlech”. (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw116753/William-George-Arthur-Ormsby-Gore-4th-Baron-Harlech>
- Noonansmayfair. “Alan Dawnay Medal”. (Erişim Tarihi 10 Ağustos 2022), https://www.dnw.co.uk/auction-archive/lot-archive/lot.php?department=Medals&lot_uid=128933
- Npg Shop. “Sir Kinahan Cornwallis Portrait”. (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2023), <https://npgshop.org.uk/products/sir-kinahan-cornwallis-npg-x164254-print>
- Ovendale, Ritchie. “Storrs, Sir Ronald Henry Amherst (1881-1955)”. *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-7. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/36326>.
- Öke, Mim Kemal vd. *Kutsal Topraklarda Casus Savaşı*. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1995.
- Öke, Mim Kemal. *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Paris, Timothy J. *In Defence of Britain’s Middle Eastern Empire: A Life of Sir Gilbert Clayton*. Brighton: Sussex Academic Press, 2016.
- Polat, Ü. Gülsüm. “I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (el-Hakika ve Musavver Çöl)”. *OTAM*. -/36 (2014): 141-155.
- Polat, Ü. Gülsüm. “Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu’nun Kuruluşu”. *Atatürk Araştırma. Merkezi Dergisi*. XXVI/76 (2010): 97-132.
- Priaulx Library. “Bimbashi Garland”. (Erişim Tarihi 12 Ağustos 2022), <https://www.priaulxlibrary.co.uk/articles/article/bimbashi-garland>
- Qualter, T. “Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 35/1 (1980): 255-307.
- Reading Room Notes. “Archaeological spies of World War one”. (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2022), <https://www.readingroomnotes.com/home/category/iraq>
- Renton, James. “Changing Languages of Empire and the Orient: Britain and the Invention of the Middle East, 1917-1918”. *The Historical Journal*. 50/3 (2007): 645-667.
- Reşid Rıza. *İttihad-ı Osmanî’den Arap İsyanına*, Çeviren Özgür Kavak, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.

- Robertson, J.W. "Symes, Sir (George) Stewart (1882–1962)". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/36397>.
- Robinson, K.E. "Gore, William George Arthur Ormsby-, fourth Baron Harlech (1885–1964)". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-5. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/35330>.
- Rodovid. "James Edward Tracy Philipps". (Erişim Tarihi 13 Ağustos 2022), <https://en.rodovid.org/wk/Person:600883>
- Said, Edward. *Oryantalizm Sömürgeciliğın Keşif Kolu*, Çeviren Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1989.
- Salmone, H. Anthony. *Türkiye'nin Düşüşü ve Yeniden Doğuşu*, Çeviren Murat N. Arıkan, İstanbul: Tarihi Kitabevi, 2013.
- Satan, Ali. *İngiliz yıllık raporlarında Türkiye 1920*, Çeviren Burak Özsöz, İstanbul: Tarihi Kitabevi, 2010.
- Satia, Priya. *Spies in Arabia*. New York: Oxford University Press, 2008.
- Sluglett, Peter. "Leachman, Gerard Evelyn (1880–1920)". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-3. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/51600>.
- Smith, Sidney. "Obituary: Alfred Guillaume". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. 29/2 (1966): 478- 481.
- Sonyel, Salahi R. *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*. Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- Stevens, Kylie L. "An Exploration of Social Networks: Gertrude Bell and the Arab Bureau 1916-1921". Unpublished Master Thesis, The University of South Dakota, 2017.
- The British Empire. "British Aid to the Arab Revolt". (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <https://www.britishempire.co.uk/maproom/englishmenarabrobes.htm>
- The British Empire. "Percy Cox and Gertrude Bell". (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <https://www.britishempire.co.uk/maproom/percycoxandgertrudebell.htm>
- The South Canterbury Museum. "Parker, Alfred Chevallier". (Erişim Tarihi 25 Ağustos 2022), <https://museum.timaru.govt.nz/explore/scroll/profile?id=4831>
- The Times (of London). "Lieutenant-Colonel A. C. Parker", 3 January 1936. (Erişim Tarihi 17 Temmuz 2023) https://museum.timaru.govt.nz/_pdf_file/0010/251659/PARKER-Alfred-Chevallier-newspaper-clipping
- Thomas Schmid. "Sie schuf den Irak. Das Leben der Gertrude Bell". (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <https://schmid.welt.de/2019/11/29/sie-schuf-den-irak-das-leben-der-gertrude-bell/>
- Thomas, Lowell. *With Lawrence in Arabia*. New York: The Century Co., 1924.
- Tibawi, A. L. *Anglo-Arab Relations And The Question Of Palestine 1914-1921*. London: Luzac&Co. Ltd., 1978.
- TNA, FO 141/736, Ronald Storrs'dan Mısır Yüksek Komiserine, 07 Mart 1917.
- TNA, FO 141/738/6, Arap Bürosu'nun İlk Raporu, 01 Mayıs 1916
- TNA, FO 371/2357, 180379, McMahon'dan Dışışleri Bakanlığı'na, 29 Kasım 1915.
- TNA, FO 882/2 - 9 Ocak 1916.

TNA, FO 882/2, AL/17/1, 03 Mayıs 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/10, 09 Temmuz 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/11, Sykes'dan - General Clayton, Kahire'ye, 13 Temmuz 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/11, Yarbay Wilson, Cidde'den, General Clayton, Kahire'ye, 15 Temmuz 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/12, Dışışleri Bakanlığı'ndan ,General Clayton'a, 16 Temmuz 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/13, Dışışleri Bakanı Balfour'dan, 29 Temmuz 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/15, Arap Bürosu Clayton'dan, Dışışleri Bakanlığı'na, 30 Temmuz 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/2, 18 Mayıs 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/3, 18 Mayıs 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/4, 20 Mayıs 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/5, 22 Mayıs 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/6, 25 Mayıs 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/7, 31 Mayıs 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/8, Mayıs 1917.
TNA, FO 882/2, AL/17/9, 21 Haziran 1917.
TNA, FO 882/2, AP/15/2, 12 Şubat 1915.
TNA, FO 882/2, ARB/15/1, Clayton'dan Sir Mark Sykes'a, 13 Aralık 1915.
TNA, FO 882/2, ARB/15/3.
TNA, FO 882/2, ARB/16/2, Kahire den Londra'ya (Nicholson, Prodrone), 3 Ocak 1916.
TNA, FO 882/2, ARB/16/4, "Establishment of an Arab Bueau in Cairo", Ocak 1916.
TNA, FO 882/2, ARB/16/5, Clayton'dan W.R. Hall'e, 13 Ocak 1916.
TNA, FO 882/2, ARB/16/8, Sir H. McMahon'dan Recidency Kahire, Sir Arthur Nicolson'a, 2 Şubat 1916.
TNA, FO 882/2, ARB/16/9, FO'den Sir Arthur Nicolson, McMahon'a, 17 Şubat 1916.
TNA, FO 882/2, ARB/18/1, 23 Ocak 1918.
TNA, FO 882/2, ARB/18/3, 27 Ocak 1918.
TNA, FO 882/2/2, AP/15/12, "Governor General- Hartum'dan, Clayton-Kahire'ye", 04 Aralık 1915.
TNA, FO 882/2/2, AP/15/14, Clayton'dan Parker'a, 10 Aralık 1915.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 1, 6 Haziran 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 10, 14 Temmuz 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 11, 17 Temmuz 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 12, 19 Temmuz 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 14, 07 Ağustos 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 15, 10 Ağustos 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 17, 30 Ağustos 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 19, 9 Eylül 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 2, 12 Haziran 1916.

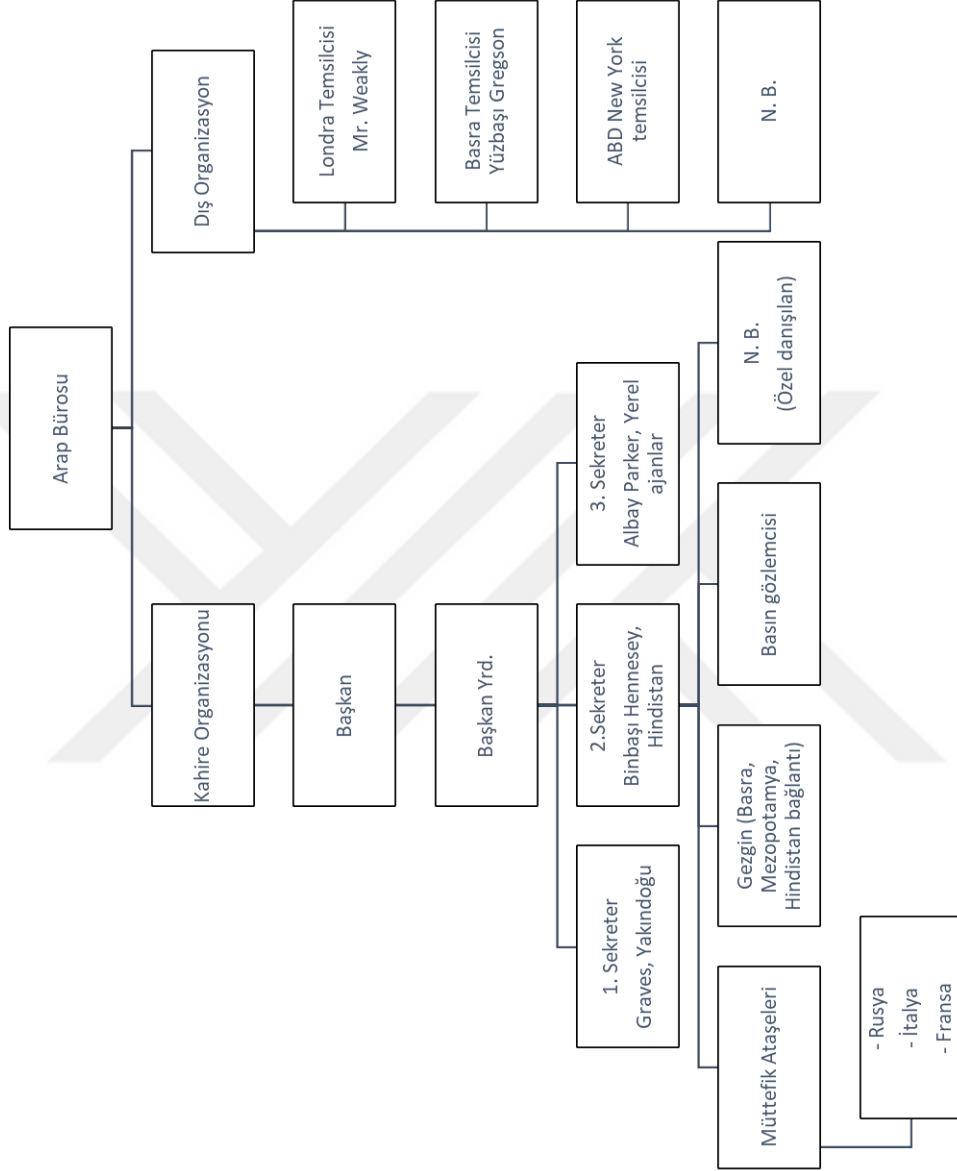
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 20, 14 Eylül 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 3, 14 Haziran 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 4, 16 Haziran 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 5, 18 Haziran 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 6, 23 Haziran 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 7, 30 Haziran 1916.
TNA, FO 882/25/1, *Arab Bulletin*, No. 9, 09 Temmuz 1916.
TNA, FO 882/25/2, *Arab Bulletin*, No. 21, 15 Eylül 1916.
TNA, FO 882/25/2, *Arab Bulletin*, No. 22, 19 Eylül 1916.
TNA, FO 882/25/2, *Arab Bulletin*, No. 23, 26 Eylül 1916.
TNA, FO 882/25/2, *Arab Bulletin*, No. 24, 05 Ekim 1916.
TNA, FO 882/25/2, *Arab Bulletin*, No. 25, 07 Ekim 1916.
TNA, FO 882/25/2, *Arab Bulletin*, No. 26, 16 Ekim 1916.
TNA, FO 882/25/2, *Arab Bulletin*, No. 27, 26 Ekim 1916.
TNA, FO 882/25/2, *Arab Bulletin*, No. 28, 01 Kasım 1916.
TNA, FO 882/25/3, *Arab Bulletin*, No. 29, 08 Kasım 1916.
TNA, FO 882/25/3, *Arab Bulletin*, No. 31, 18 Kasım 1916.
TNA, FO 882/25/3, *Arab Bulletin*, No. 32, 26 Kasım 1916.
TNA, FO 882/25/3, *Arab Bulletin*, No. 34, 11 Aralık 1916.
TNA, FO 882/25/3, *Arab Bulletin*, No. 36, 26 Aralık 1916.
TNA, FO 882/26/1, *Arab Bulletin*, No. 37, 4 Ocak 1917.
TNA, FO 882/26/1, *Arab Bulletin*, No. 38, 12 Ocak 1917.
TNA, FO 882/26/1, *Arab Bulletin*, No. 39, 19 Ocak 1917.
TNA, FO 882/26/1, *Arab Bulletin*, No. 41, 06 Şubat 1917.
TNA, FO 882/26/1, *Arab Bulletin*, No. 44, 12 Mart 1917.
TNA, FO 882/26/2, *Arab Bulletin*, No. 47, 11 Nisan 1917.
TNA, FO 882/26/2, *Arab Bulletin*, No. 48, 21 Nisan 1917.
TNA, FO 882/26/2, *Arab Bulletin*, No. 59, 12 Ağustos 1917.
TNA, FO 882/26/3, *Arab Bulletin*, No. 66, 21 Ekim 1917.
TNA, FO 882/26/4, *Arab Bulletin*, No. 71, 27 Kasım 1917.
TNA, FO 882/27/1, *Arab Bulletin*, No. 79, 18 Şubat 1918.
TNA, FO 882/27/1, *Arab Bulletin*, No. 84, 7 Nisan 1918.
TNA, FO 882/27/2, *Arab Bulletin*, No. 91, 04 Haziran 1918.
TNA, FO 882/27/2, *Arab Bulletin*, No. 93, 18 Haziran 1918.
TNA, FO 882/27/2, *Arab Bulletin*, No. 95, 02 Temmuz 1918.
TNA, FO 882/27/3, *Arab Bulletin*, No. 100, 20 Ağustos 1918.
TNA, FO 882/27/3, *Arab Bulletin*, No. 101, 27 Ağustos 1918.
TNA, FO 882/27/3, *Arab Bulletin*, No. 104, 24 Eylül 1918.
TNA, FO 882/27/3, *Arab Bulletin*, No. 107, 06 Aralık 1918.
TNA, FO 882/28, *Arab Bulletin*, No. 109, 06 Şubat 1919.

- TNA, FO 882/28, *Arab Bulletin*, No. 113, 17 Temmuz 1919.
- TNA, FO 882/3/1, AP/17/03, *Note of a Meeting at the Residency*, Kahire, 12 Mayıs 1917.
- TNA, FO 882/3/1, AP/17/05, 03 Haziran 1917.
- TNA, FO 882/3/1, AP/17/06, Hogarth'dan Clayton'a, 07 Haziran 1917.
- TNA, FO 882/3/1, AP/17/07, G. Symes'dan Clayton'a, 07 Haziran 1917.
- TNA, FO 882/3/1, AP/17/14, 25 Haziran 1917.
- TNA, FO 882/3/1, AP/17/16, 10 Temmuz 1917.
- TNA, FO 882/3/1, AP/17/17, 30 Temmuz 1917.
- TNA, FO 882/4, Albay Newcombe'un Raporu, 8 Ağustos 1917.
- TNA, FO 882/4, Albay Parker'ın Raporu, 10 Eylül 1916.
- TNA, FO 882/4, Cidde, Albay Wilson'dan Arap Bürosu'na, 23 Ağustos 1916.
- TNA, FO 882/6, Lawrence'dan Albay C.E. Wilson'a, 5 Ocak 1917.
- TNA, FO 882/6, Lawrence'dan Arap Bürosu'na, 5 Aralık 1916.
- TNA, FO 882/6, Yüzbaşı Lawrence'dan Binbaşı Cornwallis'e, 27 Aralık 1916.
- TNA, FO 882/6, Yüzbaşı Lawrence'dan Tuğgeneral Clayton'a, 27 Aralık 1916.
- Tomes, Jason. "Lloyd, George Ambrose (1879–1941)". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-8. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/34567>.
- Turan, Hakan. *Gizli Servisler*. İstanbul: Kalipso Yayınları, 2010.
- Üstel, Aziz, "Teşkilat-ı Mahsusa ve 'İpek Mendil Harekatı'", *Star Gazetesi*, 12 Ağustos 2012. (Erişim Tarihi 12 Mayıs 2023) <https://www.star.com.tr/yazar/teskilati-mahsusa-ve-ipek-mendil-harekatı-yazi-662783/>
- Walker, Philip. *Behind the Lawrence Legend: The Forgotten Few Who Shaped the Arab Revolt*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Waugh, Auberon. "Herbert, Aubrey Nigel Henry Molyneux (1880–1923)". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2004): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/37534>.
- Webber, Kerry. "Newcombe, Stewart Francis (1878–1956)". *Oxford Dictionary of National Biography*. (2015): 1-6. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/105134>.
- Westrate, Bruce. *The Arab Bureau – British Policy in the Middle East 1916-1920*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1992.
- Wilson, Jeremy. *Lawrence of Arabia The Authorized Biography of T.E. Lawrence*. New York: Atheneum, 1990.
- Winstone, H.V.F. *Ortadoğu Serüveni 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Hikayesi*, Çeviren Fuad Davudoğlu, İstanbul: Risale Yayınları, 1999.
- Yafa, Alawi, etc.". (Erişim Tarihi 18 Ağustos 2022), <https://www.loc.gov/item/ltf90027216>
- Yılmaz, Sait. *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918*. Ankara: Kripto Basım Yayım, 2017.
- Yurdakul, Nurcan Özkaplan. *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

EKLER

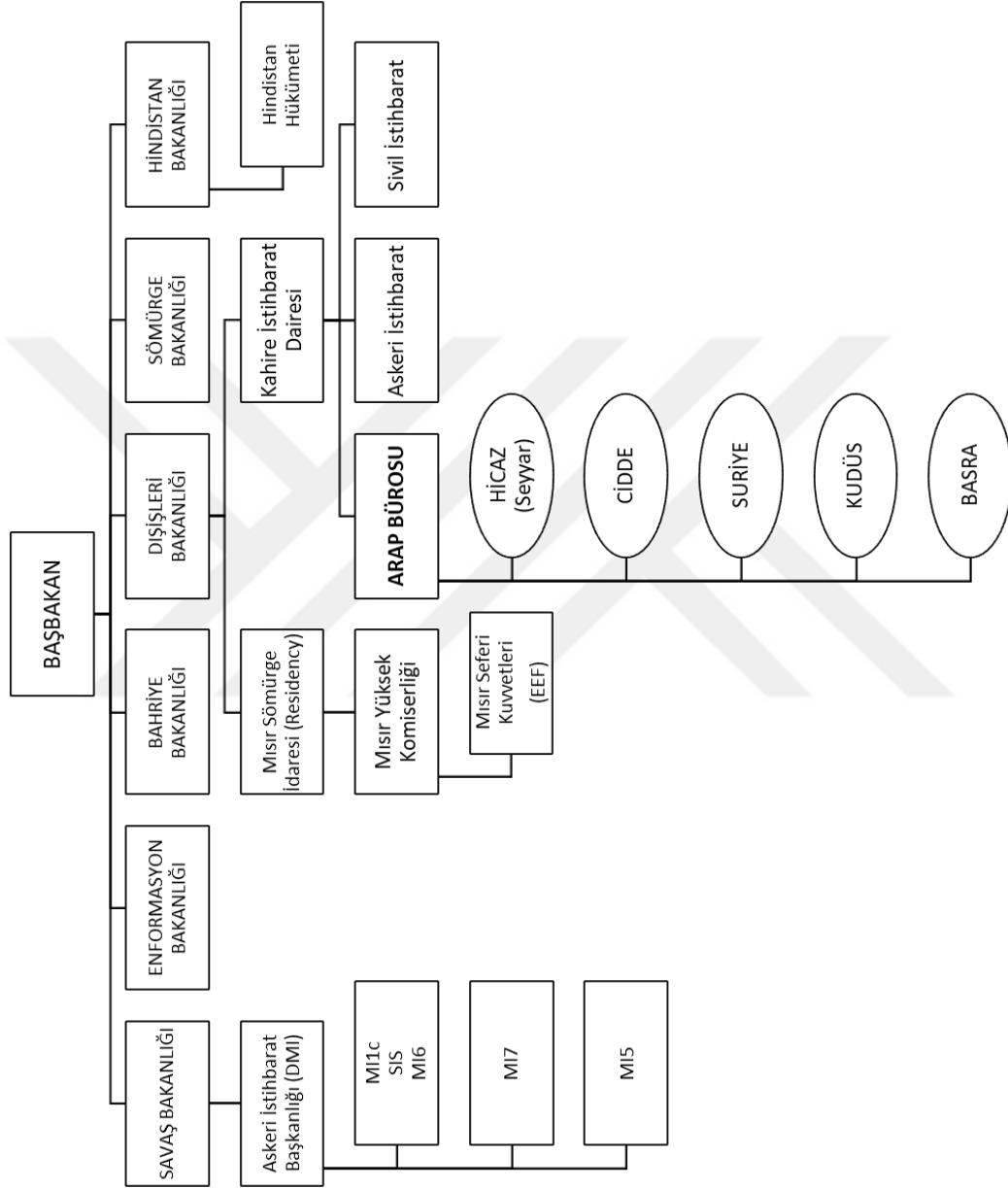

Ek 1: Üç odası büroya tahsis edilen Kahire'deki Savoy Hotel. Kyn. "The oldest Arab Egypt's Hotels (Part II)", (Erişim Tarihi 11 Ekim 2022), <https://egyptiangeographic.com/en/news/show/347>

Ek 2: Büro'nun kurulmasını teklif eden Mark Sykes'in oluşturduğu taslak organizasyon şeması.

Ek 3: Arap Bürosu’nun İngiliz istihbarat teşkilatındaki yeri. Kyn. Sait Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918* (Ankara: Kripto Basım Yayım, 2017).

Ek 4: Tuğgeneral Sir Gilbert Falkingham Clayton'ın portresi. Kyn. "Sir Gilbert Falkingham Clayton", (Erişim Tarihi 12 Ekim 2022), <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw95762/Sir-Gilbert-Falkingham-Clayton>

Ek 5: T. E. Lawrence, David George Hogarth ve Alan Geoffrey Charles Dawnay Mayıs 1918'de Kahire'deki Arap Bürosu'nun önünde. Kyn. "T. E. Lawrence", (Erişim Tarihi 13 Ekim 2022), <https://www.cliohistory.org/thomas-lawrence/lawrence/deraa/>

Ek 6: Albay Sir Mark Sykes'in portresi. Kyn. "Aristocrat to be exhumed in bid for bird flu cure", (Erişim Tarihi 14 Ekim 2022), <https://www.dailymail.co.uk/health/article-439173/Aristocrat-exhumed-bid-bird-flu-cure.html>

Ek 7: Sir Ronald Storrs'un portresi. Kyn. Lowell Thomas, *With Lawrence in Arabia* (New York: The Century Co., 1924).

Şerif Hüseyin, İngiltere'nin
Mısır Başkonsolosluğu'nda
görevli Doğu İşleri Sekreteri
Ronald Storrs ile birlikte,
12 Aralık 1916.

Ek 8: Sir Ronald Storrs ile Şerif Hüseyin'in 12 Aralık 1916 tarihli görüşmesi. Kyn. "Osmanlı Coğrafyasında Arap İsyanları'ndan Bugüne", (Erişim Tarihi 15 Ekim 2022), <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/tarihten/2922-osmanli-cografyasinda-arap-isyanlari-ndan-bugune>

Ek 9: 1916'da Mezopotamya'da Sir Percy Cox, İbn Suud ile Gertrude Bell görüşmesi. Kyn. "Percy Cox and Gertrude Bell", (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <https://www.britishempire.co.uk/maproom/percycoxandgertrudebell.htm>

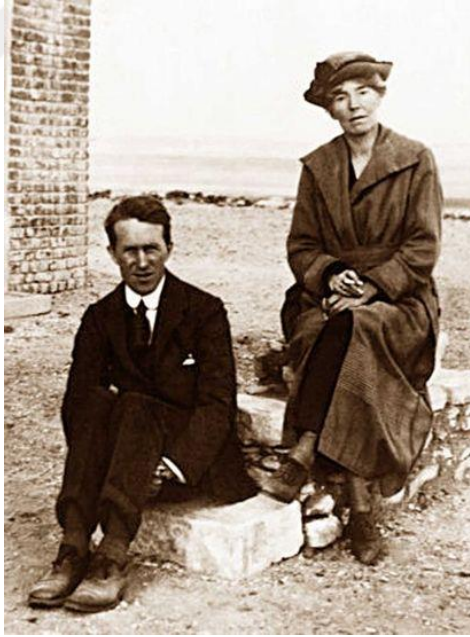

Ek 10: Albay T.E. Lawrence ile Komutan D.G. Hogarth'ın Arap Bürosu'ndaki görüşmesi. Kyn. Lowell Thomas, *With Lawrence in Arabia* (New York: The Century Co., 1924).

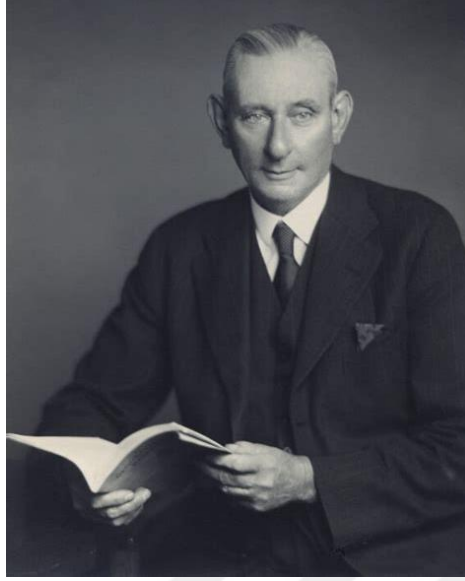

Ek 11: Gertrude Bell'in portresi. Kyn. "Sie schuf den Irak. Das Leben der Gertrude Bell", (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <https://schmid.welt.de/2019/11/29/sie-schuf-den-irak-das-leben-der-gertrude-bell/>

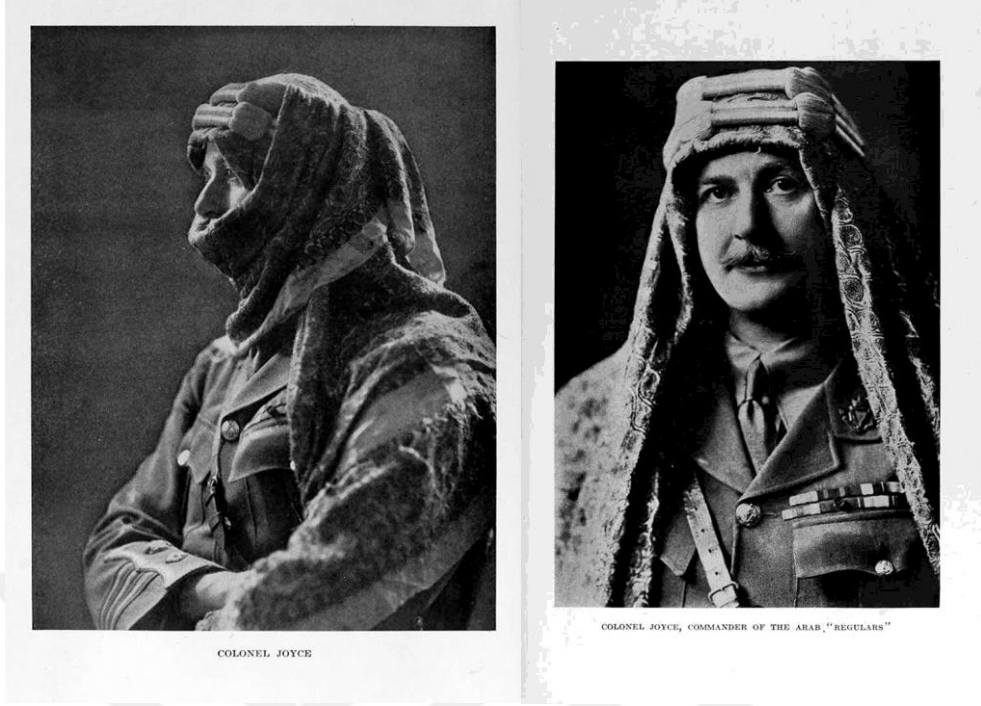
Ek 12: Gertrude Bell ve Lawrence birlikte. Kyn. Murat Bardakçı, "Cerablus 'kraliçe'si: Gertrude Bell", Habertürk, 4 Eylül 2016. (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022) <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1291959-cerablus-kralicesi-gertrude-bell>

Ek 13: Sir Kinahan Cornwallis portresi. Kyn. “Sir Kinahan Cornwallis Portrait”, (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2023), <https://npgshop.org.uk/products/sir-kinahan-cornwallis-npg-x164254-print>

Ek 14: William George Arthur Ormsby-Gore’un portresi. Kyn. “William George Arthur Ormsby-Gore, 4th Baron Harlech”, (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw116753/William-George-Arthur-Ormsby-Gore-4th-Baron-Harlech>

Ek 15: Albay Pierce Charles Joyce'un portresi. Kyn. Lowell Thomas, *With Lawrence in Arabia* (New York: The Century Co., 1924).

Ek 16: George Ambrose Lloyd'un portresi. Kyn. "George Ambrose Lloyd", (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw47276/George-Ambrose-Lloyd-1st-Baron-Lloyd?search=sp&sText=George+Ambrose+Lloyd&rNo=0>

Ek 17: Albay Thomas Edward Lawrence'ın fotoğrafları. Kyn. Lowell Thomas, With Lawrence in Arabia (New York: The Century Co., 1924).

Ek 18: Aubrey H. Herbert'in fotoğrafları. Kyn. "A Good Man in Albania", (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <https://www.cornucopia.net/magazine/articles/a-good-man-in-albania/>; Auberon Waugh, "Herbert, Aubrey Nigel Henry Molyneux (1880–1923)", *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/37534>.

Ek 19: Sir Wyndham Deedes'in portresi. Kyn. "The new era in Palestine", (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <http://loc.gov/pictures/resource/matpc.05805/>

Ek 20: Sir George Stewart Symes'in portresi. Kyn. J.W. Robertson, "Symes, Sir (George) Stewart (1882–1962)", *Oxford Dictionary of National Biography*, (2004): 1-4. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/36397>.

Ek 21: Yarbay Newcombe ve Teğmen Hornby'nin Hicaz'daki bir demiryolu baskın ekibinin bir parçası olarak Arap cübbesi içindeki fotoğrafı (Soldan sağa ayakta olanlar: Newcombe, Ahmed, Aziz, Hornby). Kyn. "British Aid to the Arab Revolt", (Erişim Tarihi 16 Ekim 2022), <https://www.britishempire.co.uk/maproom/englishmenarabrobes.htm>

Ek 22: Thomas Edward Lawrence'ın Şam ve Bağdat'tan Arap milliyetçi dostları ile görüşmesi. Kyn. Lowell Thomas, *With Lawrence in Arabia* (New York: The Century Co., 1924).